

54 ZBIRKA
RAZPOZNAVANJA
RECOGNITIONES

Tjaša Konovšek

**SLOVENSKA
POLITIČNA
TRANZICIJA
(1989–2004)**

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO
Ljubljana 2024

INŠTITUT
ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

54 ZBIRKA
RAZPOZNAVANJA
RECOGNITIONES

Tjaša Konovšek

**SLOVENSKA
POLITIČNA
TRANZICIJA
(1989–2004)**

ZALOŽBA INŠTITUTA ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

Odgovorna urednica: dr. Mojca Šorn
Založnik: Inštitut za novejšo zgodovino
Zanj: dr. Andrej Pančur

ZBIRKA RAZPOZNAVANJA / RECOGNITIONES 54
ISSN 2350-5664

Tjaša Konovšek
SLOVENSKA POLITIČNA TRANZICIJA
(1989–2004)

Recenzenta: dr. Jure Ramšak
dr. Božo Repe

Jezikovni pregled: dr. Andreja Jezernik

Prevod povzetka: Borut Praper

Oblikovanje: Barbara Bogataj Kokalj
Maša Bogataj

Slikovno gradivo na ovitku: Volišče v Kranju na prvih večstrankarskih volitvah leta 1990. Foto: Drago Holynski
Hrani: Fototeka Gorenjskega muzeja

Tisk: Medium d.o.o.

Naklada: 300 izvodov

Izid knjige je finančno podprla: Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4)''1989/2004''

KONOVŠEK, Tjaša

Slovenska politična tranzicija : (1989-2004) / Tjaša Konovšek ; [prevod povzetka Borut Praper]. - Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2024. - (Zbirka Razpoznavanja = Recognitiones ; 54, ISSN 2350-5664)

ISBN 978-961-7104-39-4

COBISS.SI-ID 207578627

VSEBINA

- 7 UVOD**
- 11 TRANZICIJA IN POSTSOCIALIZEM**
- 39 POLITIKA IN PRETEKLOST**

- 67 IZ FEDERACIJE V REPUBLIKO**
- 70 Ustavni in politični razvoj SRS v SFRJ
- 88 Spreminjanje ureditve (Socialistične) Republike Slovenije
- 107 Pluralizacija političnega prostora
- 119 Sprejemanje ustave in plebiscit
- 127 Primerjava slovenske tranzicije

- 135 OSAMOSVOJITEV**
- 139 Konstituiranje skupščine
- 151 Oblikovanje izvršnega sveta
- 156 Gradualizem v času Demosove skupščine
- 176 Padec Peterletove vlade

- 181 PRVI MANDAT PARLAMENTA:
DEMOKRATIČNA KONSOLIDACIJA**
- 186 Oblikovanje strankarskega delovanja
- 205 Konstituiranje parlamenta
- 212 Sestavljanje velike koalicije
- 220 Preoblikovanja in preimenovanja političnih strank
- 234 Razmerje med koalicijo in opozicijo: primer proračuna
- 247 Razpadanje koalicije

251	DRUGI MANDAT PARLAMENTA: KRIZA KOT POLITIČNA KRITIKA
254	Konstituiranje parlamenta in vlade
267	Povezovanje konservativnih strank
281	»Dolga bitka za proračun«
292	Bajukova vlada
311	TRETJI MANDAT PARLAMENTA: K EVROPSKI UNIJI IN ZVEZI NATO
315	Institucionalni vidik pridruževanja
326	Delovanje parlamenta v zadnjem tranzicijskem mandatu
352	Referenduma za vstop v EU in Nato
361	POVZETEK
373	SUMMARY
385	PRILOGE
405	VIRI IN LITERATURA
455	IMENSKO KAZALO
468	O AVTORICI

UVOD

Slovenska politična tranzicija med letoma 1989 in 2004 je tematika, ki za zgodovinarja predstavlja svojevrsten izziv. Pogled na obdobje, ki je v Sloveniji mnogokrat predmet političnih razprav, se v družbi pogosto spreminja. Zgodovinarke in zgodovinarji, ki so tudi sami del te družbe, to občutimo; a vendar nas pri obravnavi obdobja vežejo predvsem tisti drugi, strokovni, moralni in etični standardi, ki smo jim zavezani. Tudi sama sem slovenska devetdeseta izkusila skozi to prizmo dvojnosti. Spomini ljudi, ki so ta čas doživeli, in politični diskurz o tem delu preteklosti so prehiteli moj raziskovalni proces. Precej časa sem potrebovala, da sem si o devetdesetih ustvarila sliko, ki sicer vključuje izkušnje sogovornikov in tudi sodobni politični pogled na preteklost, vendar to ne pogojuje bistveno mojega pogleda na preteklost. Konec koncev se tega obdobja spominjam tudi sama – v obliki poletij, ki sem jih preživljala na morju, risank, ki so se vrtele na televiziji, in hrane, ki je vedno dišala iz domače kuhinje. Vse to – in še mnogo več – so slovenska devetdeseta, ki so obstajala, čeprav v pričujoči monografiji niso dobila svojega prostora.

Ko sem se kot zgodovinarica pričela ukvarjati s tematiko slovenskih devetdesetih, sta na raziskovalni proces vplivali dve osnovni dejstvi: stanje virov in pandemija covid-19. Pri obeh situacijah sem bila v veliki meri prepuščena naključju. Dostopnost (in obstoj) virov je vprašanje, s katerim se sicer sooča sleherni zgodovinar in ki pri raziskovalnem delu ni nobena novost; je pa vedno znova specifična, ki jo je treba vzeti v zakup. V povezavi s prehodom Slovenije iz socializma v liberalno demokracijo sem imela na voljo zgolj nekaj arhivskih virov in obilico časopisnih virov, pri čemer mnogo gradiva še ni dostopnega ali pa je njegov obstoj nejasen (v mislih imam predvsem interne arhive političnih strank). Pandemija covid-19 je prav tako vplivala na dostopnost virov in metodologijo dela. Ne samo, da so svoja vrata za dlje časa zaprle in nato sporadično odpirale za raziskovalni proces ključne institucije; oteženo (in skoraj nepredstavljivo) je bilo izvajanje intervjujev, ki bi lahko nudili temelj za ustno

zgodovino. Nasprotno pa so se kot izjemno dragocena pokazala orodja, temelječa na digitalizaciji virov in literature.

Cilj, ki sem si ga zastavila pri pisanju knjige, je torej odražal situacijo, v kateri je ta nastajala: izbrano temo sem želela predstaviti na osnovi obsežnega študija temeljne literature, dobro podprtega z viri, ki so mi bili na voljo, in pripoved o tem kompleksnem, četudi relativno kratkem historičnem obdobju strniti v koherentno celoto. Pri tem so se mi – kar prav tako drži za večino raziskovalnih procesov – odpirala marsikatera nova raziskovalna vprašanja, za katera upam, da bodo prostor našla v prihodnjih projektih.

Za vsak raziskovalni proces prav tako drži, da teče v krogu drugih raziskovalk in raziskovalcev. V prvi vrsti se tako zahvaljujem dr. Korneliji Ajlec in dr. Juretu Gašpariču, ki sta s svojimi nasveti močno vplivala na njegov potek. Raziskava, ki je tukaj objavljena v obliki monografije, ne bi izšla brez odgovorne urednice založbe Inštituta za novejšo zgodovino, dr. Mojce Šorn, ki je presodila, da je besedilo primerno za umestitev v zbirko in ki je s svojo strokovnostjo ter prijaznostjo bistveno pripomogla h gladkemu in mirnemu nastajanju knjige. Hvala dr. Ivanu Smiljaniću, ki je z veseljem in njemu lastno natančnostjo prebral moj rokopis ter mi s tem prihranil marsikatero spregledano napako. V istem trenutku se zahvaljujem vodji programske skupine, dr. Marku Zajcu, ki mi je odmeril ure, ki so mi omogočile, da sem svojo pozornost posvetila nastajanju te knjige. Raziskava je skozi vsa leta potekala v okviru programa P6-0281 *Idejnopolitični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju*, ki se je leta 2022 preimenoval v *Politično zgodovino*.

V besedilu se skrivajo raznotere informacije, ideje in uvidi, ki so pot do mene našli v neformalnih pogovorih s sodelavci Inštituta za novejšo zgodovino. Za podporo, pripravljenost za sodelovanje in nesebično deljenje svojega znanja sem jim hvaležna. Zahvala gre obema recenzentoma knjige, dr. Božu Repetu in dr. Juretu Ramšaku, ki sta v z obveznostmi nasičenem času našla ure za prebiranje rokopisa in podajanje komentarjev.

Monografija je izšla ob finančni podpori Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

V upanju, da bo knjiga pripomogla k premisleku, kaj za družbo in posameznika v življenju šteje, jo posvečam Jerneju in Arnu.

Ljubljana, junij 2024

Tjaša Konovšek

**TRANZICIJA IN
POSTSOCIALIZEM**

»In sedaj? Obstaja model, ki se ga vsakomur mudi posnemati, parlamentarna demokracija v politiki in ekstremi kapitalističnega prostega trga v ekonomiji,«¹ je leta 1993 takrat nedavni historični razvoj komentiral Eric Hobsbawm, eden izmed najvplivnejših zgodovinarjev kratkega dvajsetega stoletja. Prebivalci držav srednje in vzhodne Evrope, ki so še pred kratkim živeli v svetu socializma, so se skoraj čez noč zbudili v nov svet demokracije in kapitalizma. A sprememba, čeprav korenita in za marsikoga presenetljiva, ni bila tako pasivna, kot jo je kritično ocenil Hobsbawm. Osrednji cilj političnih elit, ki so po izvedbi demokratičnih volitev vodile države skozi spremembe, je postal doseči ideale zahodne Evrope, zahodni življenjski standard, gospodarsko uspešnost in politično ureditev. A spremembe še zdaleč niso potekale v ravni črti historičnega razvoja. Nasprotno, preoblikovanja postsocialističnih držav so bila polna neznank, negotovosti, poskusov in zmot ter zato kljub nekaterim skupnim točkam različna.

V primeru Slovenije je bil historični razvoj med letoma 1989 in 2004 pogojen ne le z mednarodnim dogajanjem, temveč s specifičnim političnim, gospodarskim in družbenim razvojem Slovenije kot ene izmed jugoslovanskih republik vse od sprejema federalne ustave leta 1974, ki je tvorila izhodiščno točko za prehod v parlamentarno demokracijo in prosti trg. Mnoge ideje in prakse, ki so obstajale ob koncu osemdesetih let, so svoj prostor našle v devetdesetih in vztrajale do ali celo preko trenutka, ko je Slovenija svoje obdobje preoblikovanja z vstopom v Evropsko unijo formalno zaključila. Pri tem je ena izmed stalnic v siceršnjem procesu intenzivnega preoblikovanja bilo prav spreminjanje slovenske ustave: amandmaji k njej, ki so ob izteku osemdesetih let odprli pot politični pluralizaciji in demokratizaciji, so se nadaljevali s sprejemom celotne nove ustave, ki je bila do leta 2004 mnogokrat predmet razprav in nadaljnjih sprememb.

Prav tako je stalnica ostajal parlament, naslednik republiške skupščine iz časa socializma, središče vsega političnega

1 Hobsbawm, *On History*, 5.

dogajanja v novovzpostavljenem sistemu parlamentarne demokracije.² Poleg spreminjanja ustave, ki se je dogajalo v parlamentu, so poslanci na plenarnih sejah in sejah delovnih teles sprejemali ali potrjevali vse ključne državne odločitve. Ob sprejetih odločitvah in razpravah je bila odraz prehodnega obdobja tudi njegova strankarska sestava, oblikovanje koalicije in njenega razmerja do opozicije ter sodelovanje parlamenta kot institucije z drugimi državnimi organi in javnostjo.

Pogled od zgoraj, na najvišjo raven politike v nacionalni državi, ki je v roku petnajstih let prešla iz okvira ene nadnacionalne tvorbe v okvir druge, je hkrati prevelik in premajhen. Prevelik, ker izpušča mnoga vprašanja, ki si brez izjeme zaslužijo dodatno zgodovinsko obravnavo, ki bi s svojim doprinosom izpopolnila historično predstavo o tem delu preteklosti in tudi o sami državi ter širši regiji. To so na primer izbrisani, manjšine, aktivisti, lokalni politiki. Hkrati je pogled na politiko na nacionalni ravni premajhen. Parlament, ustava, zakonodaja, volivci, politične stranke – vsi ti historični subjekti so med letoma 1989 in 2004 delovali skladno z izkušnjami in pričakovanji, povezanimi s političnimi, varnostnimi in gospodarskimi tvorbami izven nacionalnih meja. Razpad Jugoslavije, preoblikovanje Evropske gospodarske skupnosti v Evropsko unijo, številni diplomatski stiki, pogajanja, delegacije, regionalna sodelovanja – vse to so procesi, ki so se odražali na nacionalni ravni.

Zakaj potem vztrajati pri pogledu na nacionalno raven? Zato, ker prav pogled v center, na raven nacionalne države in v srce njenih osrednjih institucij, ustvarja osnovo za razumevanje vseh drugih pogledov, večjih in manjših. Slovenija je obstajala kot del federacije, podrejena zvezni ravni, med letoma 1989 in 1991, nato pa je v obdobje do leta 2004 vstopila kot suverena republika in iz njega izstopila kot republika, ki je del svoje

2 Slovenski parlament je bil z ustavo, sprejeto 23. 12. 1991, oblikovan kot dvodomna institucija: državni zbor je ustava določala kot prvi dom, državni svet kot drugi dom s šibkejšim vplivom. V knjigi skladno z obstoječo literaturo in jezikom virov za državni zbor izmenično uporabljam tudi poimenovanje parlament. – Gašparič, *Državni zbor*, 45. Cerar in Gašparič, *Izgradnja države*.

suverenosti prenesla na nadnacionalno tvorbo, Evropsko unijo. Če je torej kdaj mogoče govoriti o Sloveniji kot o nacionalni državi, je to v času slovenske politične tranzicije. Obdobje med letoma 1989 in 1991 je v tem kontekstu uvodno: pojasnjuje postopek slovenske osamosvojitve in ustavni uvod v politično pluralizacijo ter hkrati obdobje v zgodovini federacije, ko se je njen enotni pravni red že pričel rušiti. O samostojni nacionalni državi, ki ni spadala v nobeno nadnacionalno tvorbo, pa je mogoče govoriti šele od leta 1991 dalje.

Literature, ki se ukvarja z zgodovino slovenske politike med letoma 1989 in 2004, je razmeroma malo. S stališča zgodovinarstva je raziskovanje sodobne politične zgodovine, vključno s tranzicijo, po eni strani pogojeno z obstojem širokih, sintetičnih razlag, ki zajemajo celotno regijo srednje in vzhodne Evrope, še pogosteje pa kar celo evropsko zgodovino. Po drugi strani obstajajo posamezna dela, ki so v tematskem in metodološkem smislu pogosto razmeroma ozko zamejena. Običajno poskušajo prikazati specifične slovenskega zgodovinskega razvoja, pri čemer ohranjajo izrazito nacionalen ali celo apologetski ton pisanja. V politologiji in sociologiji, kjer je teoretična komponenta preučevanja tranzicijskega obdobja precej prisotna, pa se pojavijo za zgodovinarja ključna epistemološka vprašanja, ki zahtevajo obsežno kritično obravnavo.³

Pri umeščanju slovenske politične tranzicije v širši kontekst srednje in vzhodne Evrope ter v globalni kontekst so zgodovinarju na voljo nekatere obsežne sinteze.⁴ Ena izmed temeljnih, ki sistematično obravnava sodobno zgodovino Evrope, je delo Andreasa Wirschinga *Der Preis der Freiheit: Geschichte Europas*

3 Med politološkimi študijami: Sartori, *Parties and party systems*. Ramet (ur.), *Central and Southeast European Politics since 1989*. Kam, *Party politics and party discipline*. Dawisha in Parrot (ur.), *Politics, power, and the struggle for democracy in South-East Europe*. Dawisha in Parrot (ur.), *The consolidation of democracy in East-Central Europe*. Fink-Hafner, *Politične stranke*. Fink-Hafner in Haček (ur.), *Demokratski prehodi I in II*. Kustec Lipicer, *Volilni programi in stališča*. Med sociološkimi študijami: Rizman, *Uncertain Path*. Offe, *Varieties of transition*. Rose, *Understanding post-communist transformation*.

4 Judt, *Povojna Evropa 1945–2005*. Ther, *Europe since 1989*. Jarausch, *Out of ashes*. Rothschild in Meriwether Wingfield, *Return to diversity*. Hobsbawm, *Čas skrajnosti*. Davies, *Zgodovina Evrope*. Mazower, *Temna celina*. Kaelble, *Sozialgeschichte Europas*.

in *unserer Zeit*.⁵ Hkrati velja tukaj poudariti avtorja, ki je bil priča zgodovinskemu dogajanju v devetdesetih letih 20. stoletja, a so zaradi svojega pristopa k pisanju njegova dela vseeno (ali pa ravno zato) relevantna za raziskovanje sodobne politične zgodovine. Timothy Garton Ash je zaradi svoje pozicije pričevalca in hkrati zgodovinarja bralcu v delih, kot sta *History of the present* in *Čarobna svetilka*, sposoben pronicljivo predstaviti zgodovinske procese burnih osemdesetih in devetdesetih let 20. stoletja.⁶ V slovenskem prostoru je po obsegu in pristopu s sintezami tujih avtorjev delno primerljiva obsežna *Slovenska novejša zgodovina*, ki s širokim časovnim in tematskim razponom posega tudi v začetno obdobje slovenske tranzicije.⁷

Temeljna dela slovenskih zgodovinarjev, ki delno ali v celoti obravnavajo prehod med razpadom Jugoslavije in vstopom Slovenije v Evropsko unijo, so začela izhajati razmeroma zgodaj. Leta 1995 je Jože Pirjevec izdal knjigo *Jugoslavija 1918–1992: nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije*, s čimer je v zgodovinski perspektivi obravnaval takrat le nekaj let stare dogodke. Leta 2002 je problematiko razpadanja Jugoslavije s slovenske perspektive preučil Božo Repe. Delo *Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije* in Pirjevčeva analiza predstavljata prvi celostni zgodovinopisni študiji za obravnavanje te tematike.⁸

Izviren doprinos k razumevanju preloma med osemdesetimi in devetdesetimi leti, tokrat z vidika osamosvajanja Slovenije, je prinesla leta 2017 izdana študija Carlosa Gonzáleza Ville *Nova država za nov svetovni red*. Študija, temelječa na ameriških arhivih in pisana skozi oči sociologa, v slovenski prostor prinaša kritičen pogled tujega raziskovalca. Podobno je mogoče trditi za nekaj let starejše delo *Razkroj oblasti: slovenski komunisti in demokratizacija države*, katerega avtor, Stefano Lusa, je

5 Wirsching, *Der Preis der Freiheit*.

6 Ash, *History of the Present*. Ash, *Čarobna svetilka*.

7 Fischer idr. (ur.), *Slovenska novejša zgodovina*.

8 Pirjevec, *Jugoslavija 1918–1992*. Repe, *Jutri je nov dan*.

knjigo napisal z namenom, da tujemu občinstvu, predvsem italijanskemu, približa proces demokratizacije slovenske države.⁹

Novejša zgodovinska dela, ki zajemajo čas po razpadu Jugoslavije in osamosvojitvi Slovenije, so v veliki meri izšla pod okriljem Inštituta za novejšo zgodovino. Nepogrešljivi študiji, obe temeljni za pričujočo knjigo, sta delo Jureta Gašpariča *Državni zbor 1992–2012* iz leta 2012, ki kot edina do sedaj spisana monografija s področja zgodovinskega sistematično obravnava delovanje državnega zbora med tranzicijo in širše, ter istega leta izdana monografija Aleksandra Lorenčiča *Prelom s starim in začetek novega*, v kateri avtor obravnava slovensko gospodarsko tranzicijo med letoma 1990 in 2004.¹⁰ Z vidika medsebojnega prepletanja tem raziskovanje politične tranzicije dopolnjujejo tudi nekatera druga temeljna zgodovinska dela s področja ekonomske in vojaške zgodovine, kot so *Ekonomski vidiki delovanja in razpada Jugoslavije* Nevena Boraka ter *Koroški boj za samostojno in neodvisno Slovenijo: 1989–1991* Damijana Guština, Vladimirja Prebiliča in Uroša Sveteta.¹¹

Nekoliko bolj razdrobljen doprinos predstavljajo zborniki, mnogi izmed njih izdani v sodelovanju z Državnim zborom RS. Najstarejši, *Razvoj slovenskega parlamentarizma*, je bil oktobra 2000 izdan v sklopu kolokvija ob deseti obletnici parlamentarizma v Sloveniji. Podobno je ob desetletnici izšel tudi *Demosov zbornik* kot posebna številka *Časopisa za zgodovino in narodopisje*. Sledil je leta 2002 pod uredništvom Jurija Perovška izdan zbornik *Slovenska osamosvojitve 1991: pričevanja in analize*, ki je nastal kot rezultat simpozija Zveze zgodovinskih društev Slovenije v Brežicah. V knjižnici Državnega zbora RS je leta 2010 izšel zbornik s strokovnega srečanja ob dvajseti obletnici večstrankarskih volitev – *Prihodnost parlamentarne demokracije*. Četrti zbornik, ki prinaša pomembne prispevke k raziskovanju slovenske politične zgodovine v devetdesetih letih 20.

9 Villa, *Nova država za nov svetovni red*. Lusa, *Razkroj oblasti*.

10 Gašparič, *Državni zbor*. Lorenčič, *Prelom s starim in začetek novega*.

11 Borak, *Ekonomski vidiki delovanja in razpada Jugoslavije*. Guštin, Prebilič in Svete, *Koroški boj za samostojno in neodvisno Slovenijo*.

stoletja, je izšel leta 2012. *Slovenska pot iz enopartijskega v demokratični sistem* je pod uredništvom Aleša Gabriča izšel v zbirki Vpogledi Inštituta za novejšo zgodovino. Časovno nekoliko širšo sliko zajema najnovejši izmed zbornikov, urednikov Jureta Gašpariča in Mojce Šorn, *Četrto stoletje Republike Slovenije*, ki je bil leta 2016 prav tako izdan na Inštitutu za novejšo zgodovino.¹² Glavna pomanjkljivost zbornikov je odsotnost sistematičnega proučevanja teme. Profili avtorjev zborniških prispevkov segajo od uglednih akademikov do pričevalcev, kar pomeni, da morajo biti njihovi prispevki obravnavani skladno z vlogo, ki jo ima avtor v odnosu do obravnavane teme.

Pri uporabi zgodovinske literature izstopa več njenih osrednjih značilnosti. Prvič, različni deli preteklosti so za nas v sedanosti različno pomembni. Pri tem ne gre vedno za vprašanje časovne distance, temveč pogosteje za vprašanje historične distance. Drugič, tako zborniki kot mnoge monografije se časovno osredotočajo na prelom med letoma 1989 in 1992, na sam začetek tranzicije in na najopaznejše dogodke iz tega časa. Zadnje je razumljivo, saj je z razmeroma kratke časovne razdalje dogodke in prelome dosti lažje opaziti in opisati kakor procese z daljšim časovnim trajanjem, ki še niso nujno zaključeni. Nobenega dvoma ni, da predstavlja leto 1989 in z njim povezane spremembe globoko prelomnico ne le v slovenskem ali jugoslovanskem prostoru, temveč tudi v evropskem in globalnem. Proces, ki se je odvil za tem, pa je še vedno dosti manj jasen.

Tretjič, med obstoječo literaturo, ki posega v sodobno slovensko politično zgodovino, lahko opazimo skupino tistih del, ki svojo osrednjo pozornost namenjajo posameznim osebnostim. Čeprav to v manjši meri velja za zgoraj navedeno literaturo, pa v veliki meri drži za obsežne monografije, ki so (delno) napisane v obliki biografij. Opazovanje političnih procesov skozi prizmo osebnih življenj je razumljivo s stališča politične

12 Krašovec (ur.), *Razvoj slovenskega parlamentarizma*. Friš (ur.), *Demosov zbornik*. Perovšek (ur.), *Slovenska osamosvojitve 1991*. Krašovec in Pristavec Đogić (ur.), *Prihodnost parlamentarne demokracije*. Gabrič (ur.), *Slovenska pot iz enopartijskega v demokratični sistem*. Gašparič in Šorn (ur.), *Četrto stoletje Republike Slovenije*.

realnosti. V devetdesetih, ko je bila stopnja politične polarizacije visoka, število strank veliko, njihovi programi pa neizraziti, so bili voditelji strank, torej posamezniki, tisti, ki so v javnosti imeli najvišjo stopnjo prepoznavnosti, znotraj strank pa veliko moč pri oblikovanju njihovega delovanja. Biografska dela nudijo opomin, da zgodovinske procese bistveno oblikujejo ljudje, bodisi posamezniki ali skupine, katerih delovanje je kompleksno in pogosto (z vidika zgodovinarja) iracionalno. Hkrati so biografije dela, ki običajno dosegajo visoko prepoznavnost in priljubljenost tudi pri bralcih izven akademskega okolja. V prvi vrsti je to obsežna biografija Boža Repeta *Milan Kučan, prvi predsednik*, ki je v bogati nakladi 4000 izvodov in ponatisu z dodatnimi 2000 izvodi dosegla v javnosti ob svojem izidu leta 2015 precejšen odmev (med drugim neuspeh poskus javnega sežiga).¹³ Sem spada tudi istega leta izdana biografija Alija Žerdina z naslovom *France Bučar*.¹⁴ V obliki biografij so napisana tudi nekatera dela Rosvite Pesek, kot sta leta 2013 izdani *Pučnik* in leta 2016 izdani *Bučar*. S še dvema monografijama, *Osamosvojitvijo Slovenije* iz leta 2007 in *Osamosvojitveno vlado* iz leta 2012, tvorijo njena pisanja obsežen, a za akademsko zgodovinopisje zaradi pomanjkanja historičnega konteksta le delno zanimiv opus.¹⁵

Četrtrič, zgodovinopisna dela, kot so *Državni zbor, Prelom* in *Nova država za nov svetovni red*, nakazujejo na spremembo v raziskovalnem pristopu mlajše generacije zgodovinarjev, ki politično zgodovino razumejo širše; torej ne le kot dogodkovno zgodovino, temveč tudi kot zgodovino praks, navad, idej in diskurzov. S tem se približujejo trendom pisanja politične zgodovine, ki so v ospredju v tujih akademskih okoljih, ter posledično k bolj regionalni in primerjalni obravnavi slovenske politične tranzicije.¹⁶

13 Repe, *Milan Kučan*.

14 Žerdin, *France Bučar*.

15 Pesek, *Pučnik*. Pesek, *Bučar*. Pesek, *Osamosvojitve Slovenije*. Pesek, *Osamosvojitvena vlada*.

16 Lorenčič in Oset (ur.), *Regionalni vidiki tranzicije*. Heydemann in Vodička (ur.), *From Eastern Bloc to European Union*.

V tujih akademskih okoljih nastaja v zadnjih letih obsežna zgodovinska produkcija, ki pod drobnogled jemlje zgodovino zadnjih tridesetih let. Kot takšen primer velja posebej poudariti monografijo več avtorjev *1989: a global history of Eastern Europe* ter metodološko pomembno študijo čeških zgodovinarjev Adéle Gjuričove in Tómaša Zahradnička *Návrat parlamentu*.¹⁷ Historični obravnavi tranzicije in širše zgodovine postsocialističnih držav je v zadnjih dveh desetletjih posvečen precejšen del knjižne produkcije Centralne evropske univerze (*Central European University*), kjer zgodovinarji vzpostavljajo nova raziskovalna področja, kot sta kulturna in intelektualna zgodovina srednje in vzhodnoevropske regije. Raziskave, ki jih tiska založba CEU, pogosto zajemajo širok razpon tem, od spominskih študij do obravnave revizionizma.¹⁸

Izraz tranzicija (*transition*), ki pomeni obdobje prehoda iz ene družbene ureditve v drugo, že sam po sebi namiguje na proces, ki je časovno zamejen. Na njegovem začetku stoji staro, izhodiščno stanje, medtem ko je stanje onkraj tranzicije novo, spremenjeno. V primeru Slovenije je bila tranzicija večplastna. Tako kot druge države, ki so v istem času izkusile prehod iz socializma v liberalizem, je Slovenija doživljala hkrati politični in gospodarski prehod. Podobno kot pred njo Nemška demokratična republika in Zvezna republika Nemčija ter za njo Češka in Slovaška (Češkoslovaška) ter preostale republike nekdanje Jugoslavije pa je Slovenija v obdobju tranzicije zamenjala tudi svoj državni okvir. Z ustavnimi amandmaji, ki jih je skupščina Socialistične republike Slovenije začela sprejemati leta 1989, je na ozemlju takratne Socialistične republike Slovenije postavila republiško oblast nad federalno. Razmerje med procesom

17 Mark, Jacob, Rupprecht in Spaskovska, 1989. Gjuričova in Zahradniček, *Návrat parlamentu*. Gl. tudi Rameš, *Trh bez přívlastků*. Krapfl, *Revolution with a human face*. Kenney, *The Burden of Freedom*. Puttkamer, Borodziej in Holubec (ur.), *From revolution to uncertainty*.

18 Kopeček, *Past in the making*. Luthar, *Of red dragons and evil spirits*. Kopeček in Wciślik (ur.), *Thinking through transition*, 15–17. Trencsényi idr., *A history of modern political thought*. Antohi, Trencsényi in Apor (ur.), *Narratives unbound*. Castiglione in Hampsher-Monk (ur.), *The history of political thought in national context*.

demokratizacije in procesom osamosvajanja v drugi polovici osemdesetih let ni bilo jasno načrtano. Obstajale so ideje, ki so predvidevale demokratizacijo političnega sistema znotraj jugoslovanskega okvira, kot sta preoblikovanje federacije v konfederacijo ali asimetrično federacijo. Te možnosti so se začele ožiti z zaostrovanjem politike Slobodana Miloševića v Srbiji in se postopoma zaprle do razglasitve slovenske neodvisnosti 25. junija 1991.

Politični prehod med starim in novim sistemom je v Sloveniji potekal na osnovi ustave iz leta 1974, ki je Sloveniji kot eni izmed jugoslovanskih republik priznavala pravico do samoodločbe, in naknadnih ustavnih sprememb. Jeseni in pozimi leta 1989 sprejeti amandmaji so političnim organizacijam in zvezam omogočili pretvorbo v politične stranke in njihovo udeležbo na večstrankarskih volitvah aprila 1990. S pomočjo amandmajev se je poleg procesa politične pluralizacije začel tudi proces, ki je Slovenijo pripeljal do statusa suverene nacionalne države. Kot taka se je leta 2004 vključila v Evropsko unijo.

Izraz tranzicija je v sociologiji, politologiji in ekonomiji splošno razširjen. V teh vedah se koncept umešča v specifične raziskovalne smeri. V zgodovinopisju se izraz uporablja občasno in najpogosteje prav v povezavi s politično in gospodarsko zgodovino. Sam po sebi ne tvori homogenega polja zgodovinopisnih raziskav, kakor na primer v politologiji predstavlja celotno raziskovalno polje.¹⁹ Zadnje danes, dvajset let po upadu tranzitološke politologije, ne more in ne sme biti nekritično prevzeto v zgodovinopisje. Namen raziskovalcev, ki so izhajali iz politološke vede, je bil bistveno drugačen od zgodovinarjevega. Medtem ko je za zgodovinopisje refleksija sedanosti sekundarnega pomena, je bil cilj politološke stroke v negotovem, spreminjajočem se času razmeroma hitro ustvariti korpus znanja, ki bi omogočal ustrezno politično akcijo. Ocene, ki so izhajale izpod peres politologov, so predstavljale podlago za ravnanje

19 Badie, Berg-Schlosser in Morlino (ur.), *International encyclopedia of political science*, 2661–63. Sartori, *Parties and party systems*, 108–12.

mednarodnih finančnih institucij in velikih držav, ki so se odločale za podporo državam v prehodu, bodisi v obliki posojil ali nasvetov.²⁰

Za uporabo tranzitološke literature je treba nujno kritično obravnavati tako avtorje kot njihova dela, probleme, ki so jih izbirali, in načine, na katere so se soočali z njimi, ter se tako oddaljiti od prevzemanja njihovih pristranskosti.²¹ Kritiki, ki so se med politologi pojavili že v devetdesetih letih, intenzivneje pa po prelomu tisočletja, so temu hitro rastočemu in vplivnemu polju tranzicijskih raziskav očitali obsežno postavljanje teoretičnih modelov ob pomanjkanju ključnega empiričnega dela.²² V želji po razumevanju političnih (in gospodarskih) sprememb v postkomunističnih državah so politologi v proučevanje tranzicije srednje- in vzhodnoevropskih držav prenesli kopico modelov, ustvarjenih v desetletjih pred tem na primerih tranzicijskih držav v Evropi (predvsem Španiji) in Latinski Ameriki. Pri proučevanju tranzicij iz leta 1989 je takšen pristop ustvaril ostro, a netočno razmejitev med socializmom in liberalizmom, zanemaril je družbene prelome in procese, ki so privedli do demokratizacije, ter zabrisal vse variacije političnega razvoja, ki se niso skladale s prej ustvarjenim politološkim znanjem.²³ Med drugim so kritiki raziskovalcem tranzicij očitali tudi pomanjkanje historičnega znanja o prostoru, ki ga raziskujejo, kar je v njihovo pisanje vneslo številne napake, od uporabe napačnih podatkov do napačnih interpretacij političnega dogajanja.²⁴

Medtem ko so tranzitološke študije izhajale z normativnega stališča, da imajo politične spremembe v (post)socialističnih državah bolj ali manj enako izhodišče in da bo njihov končni rezultat konsolidiran zahodnoevropski model liberalne

20 Ther, *Groping in the dark*, 10–20. Bunce, *Should transitologists be grounded?*, 126–27. Carothers, *The end of the transition paradigm*, 17–20.

21 Kopeček in Wciślik, *Thinking through transition*, 2–3.

22 Bernhard, *Institutional choice after communism*, 316–47. Gl. npr. Linz in Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation*.

23 Bunce, *Should transitologists be grounded?*, 123–24.

24 Carothers, *The end of the transition paradigm*, 14–17. Bernhard, *Institutional choice after communism*, 319.

demokracije, je tok časa pokazal, da so linearna predstava o poteku tretjega vala demokratizacije, enačenje izhodiščnih točk posameznih držav ter pričakovani enoznačni rezultati tranzicije netočni.²⁵ Občutek normativnosti med takratnimi političnimi akterji in politologi sta dodatno utrjevala sočasna procesa približevanja postkomunističnih držav Evropski uniji in zvezi Nato, pri katerih je bilo doseganje standardov, ki so državo potrdili za politično in gospodarsko dovolj stabilno in uspešno, njihovo osnovno vodilo.²⁶

Historični pristop, po drugi strani, temelji na empiriji. Njegova osnovna metoda je kritika virov, njegova perspektiva ne obstaja izven zakonitosti časa. Ne predpostavlja historične nujnosti in se s problemi sooča tako kvalitativno kot kvantitativno. Izhaja iz virov, ki so v danem trenutku dostopni, jih kritično ovrednoti in njihovo vsebino s pomočjo obstoječe literature umesti v historični kontekst. Zgodovinski viri v kombinaciji z ustreznim metodološkim pristopom ustvarjajo minimalne pogoje za racionalni uvid, ki omogoča prenos in regulacijo historičnega znanja ne glede na zgodovinarjevo subjektivno pozicijo.²⁷ Vprašanja, ki se zastavljata v povezavi s presekom med politologijo in zgodovinopisjem, sta: kako je politični prehod dejansko potekal ter kako so ga razumeli in ustvarjali ljudje.²⁸ Odgovor na ti dve vprašanji je metodološko podprt s politično in intelektualno zgodovino.

Intelektualna zgodovina, zgodovina idej in konceptualna zgodovina so pristopi, ki so se v 20. stoletju razvili v različnih akademskih okoljih. Konceptualna zgodovina je izrazito povezana z nemškim prostorom, medtem ko sta intelektualna zgodovina in zgodovina idej domači v anglosaksonskem okolju. Kljub temu, da se zgodovinarji, ki so razvijali te pristope, niso

25 Huntington, *The third wave*. Christiaens, Mark in Faraldo, Entangled Transitions, 577–99. Pribáň, *Varieties of Transition*, 105–21.

26 Eriksen, *The normativity of the European Union*. Bohle in Greskovits, *Staring through the mocking glass*, 11–19.

27 Koselleck, *Sediments of Time*, 20. Czerep, *Post-Truth*, 33–36.

28 Kornetis, *The end of a parable?*, 5–12.

strinjali o nekaterih teoretičnih in metodoloških vprašanjih, so si vsi trije pristopi med seboj sorodni.²⁹ Njihov predmet preučevanja so besede, ki označujejo posamezne pojme ali ideje. Za raziskovanje slovenske politične tranzicije je pomembno predvsem delo nemških zgodovinarjev, ki so vztrajali pri analizi in interpretaciji pojmov in idej, izraženih z besedami ali frazami, in njihovem preučevanju v odnosu do socialne in politične zgodovine. Skladno s tem obravnavane koncepte razumem kot pokazatelje in tudi dejavnike historičnih sprememb.³⁰

Z oznako politična zgodovina imam v mislih osnovno zgodovinopisno metodo odkrivanja in poznavanja s preteklim političnim razvojem povezanih dejstev, ki nudijo konstrukcijo nadaljnjemu delu. Pričujoča knjiga je s politično zgodovino tesno povezana s svojo temo, torej s predmetom proučevanja. Kot vir so obravnavani tako klasični zgodovinopisni viri za proučevanje sodobne politične zgodovine, kot so arhivsko gradivo (gradivo političnih strank, zapisniki sej državnega zbora), časopisno gradivo, spominska literatura, intervjuji ter pričevanja, kakor tudi v točno določen čas in prostor umeščeni teksti, ideje in teorije intelektualcev, kulturnikov, politikov in drugih akterjev slovenske politične tranzicije.³¹

Pri takšni obravnavi je nujno imeti v mislih več dejavnikov: kakšen je bil zamišljen pomen obravnavanega teksta ali govora (kako je tvorec razumel samega sebe in kako je to izrazil); družbeni in institucionalni okvir teksta ali govora; in kako se je ideja, ki je bila enkrat izražena, (neodvisno) razvijala naprej (kakšni so bili odzivi nanjo in kakšne so bile njene nadaljnje variacije).³² Na ravni metodologije je poleg tega nujno ločevati med razumevanjem tekstov kot zgodovinskih virov na lingvistični ravni in med

29 Koselleckovo razmišljanje o zgodovini kot množici možnosti v nasprotju z eno, deterministično zgodovino, je izrazit odziv na zgodovinske dogodke 20. stoletja – na dve svetovni vojni, fašizem, nacizem in socializem. Njegov koncept zgodovine kot pluralnega pojma implicira odmik od utopičnega političnega razvoja. – Olsen, *History in the plural*, 44. Busse, *Conceptual History or a History of Discourse*, 108–32.

30 Koselleck, *Pretekla prihodnost*, 104. Koselleck, *Einleitung*, xiv.

31 Grafton, *The History of Ideas*, 29–31.

32 Trencsényi idr., *History of Modern Political Thought*, 6–7.

tistim, kar teksti kot viri nehote, posredno sporočajo. Obstajajo mnogi historični procesi, ki kljubujejo neposredni obravnavi na lingvistični ravni. Zaradi tega zgodovina kot znanost nikoli ne more biti zgolj filološka, na tekst vezana disciplina.³³ Upoštevanje medsebojnega razmerja besed (ali teksta) in stvarne zgodovine ustvarja krožno interpretacijo: ideje, ki so jih izražali posamezniki, so nujno umeščene v zgodovinski prostor in čas; hkrati pa lahko neposredno vplivajo na stvarni zgodovinski razvoj.³⁴

Zlitje politične in intelektualne zgodovine tako hkrati omogoča proces ugotavljanja dejstev, ki tvorijo zgodovinski proces in ki jih zgodovinarji preverjamo z osnovno zgodovinsko metodo kritike virov, kakor tudi samo razširitev kritike na redkeje uporabljene zgodovinske vire in ustvarjanje distance do obstoječe (politološke) literature, na katere pasti in pomanjkljivosti je treba biti pozoren.

Ostaja vprašanje, kaj je pri sicer politološko obarvanem konceptu tranzicije poleg samega poimenovanja vredno ohraniti in s čim je smiselno nadomestiti element normativnosti, ki ga časovna in vsebinska zamejitev koncepta tranzicije prinaša. Odgovor na prvi del vprašanja je nekoliko lažji. Transizitologija vsebuje močan element komparacije, primerjanja procesov ne le med Vzhodom in Zahodom, temveč med posameznimi državami ali celo oddaljenimi regijami.³⁵ Zgodovinske, ki se ukvarja s politično zgodovino tega obdobja, lahko veliko pridobi, če primerjalno, transnacionalno, globalno orientacijo ohrani.³⁶ Navsezadnje ima komparacija kot eden izmed načinov preučevanja zgodovine v zgodovinske dolgo tradicijo in poleg primerjave geografsko oddaljenih fenomenov primerja tudi tiste, ki so med sabo oddaljeni v času.³⁷

33 Koselleck, *Sediments of Time*, 59.

34 Trencsényi, *Conceptual History and Political Languages*, 159–63.

35 Stoner in McFaul (ur.), *Transitions to democracy*. Ramet (ur.), *Central and Southeast European Politics since 1989*.

36 Kopeček in Wciślik, *Thinking through transition*, 8.

37 Trutkowski, *Die ausgehandelten Revolutionen*. Hroch, *Nationalism and national movements*, 35–44.

Primerjava Slovenije z republikami nekdanje Jugoslavije je smiselna le do določene mere. Časovno gledano se je tranzicija na jugoslovanski okvir nanašala vse do plebiscita in mednarodnega priznanja Slovenije. Približno v istem času kot slovenski plebiscit sta bila izvedena referendumna na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini, ki naj bi tako kot slovenski potrdila neodvisnost obeh držav. Medtem ko je hrvaški referendum v mednarodni javnosti dajal vtis legitimnosti, pa pri bosensko-hercegovskem ni šlo brez zapletov. V tej izrazito multietnični republiki je bil referendum izveden na začetku leta 1992. Ker ga je bojkotiralo bosensko srbsko prebivalstvo, je bila udeležba na njem nekoliko nižja. Glasovalo je le 63,4 odstotka prebivalstva (v nasprotju z udeležbo na slovenskem plebiscitu, ki je bila 93,1-odstotna, in na hrvaškem referendumu, kjer je bila 83,6-odstotna). A ker je med udeleženci bosensko-hercegovskega referenduma kar 93 odstotkov glasovalo za samostojnost republike, je njen predsednik, Alija Izetbegović, na podlagi rezultatov referenduma 3. maja 1992 razglasil neodvisnost. Kljub legalni izpeljavi glasovanja in mednarodnemu priznanju Bosne in Hercegovine mesec dni kasneje je na njenem ozemlju izbruhnila vojna. Zaradi dolgotrajnih spopadov sta ti jugoslovanski republiki, v primerjavi s katerima je Slovenija s svojo deset dni trajajočo vojno izjema, doživljali povsem specifičen razvoj.³⁸

Vojna na Hrvaškem, ki se je začela s spopadom v bližini Plitvic spomladi leta 1991, je bila osrednja točka hrvaškega procesa tranzicije vse do leta 1995 izvedene operacije Nevihta (*Oluja*). Z njo sta hrvaška vojska in policija prevzeli nadzor nad večjim delom države in s tem *de facto* zaključili hrvaško osamosvojitveno vojno. Decembra istega leta podpisan mirovni sporazum v Daytonu je uredil veljavnost državnih meja med Hrvaško, Bosno in Hercegovino ter Zvezno republiko Jugoslavijo. Vse do smrti Franja Tuđmana leta 1999 je na področju razvoja

38 Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.–1991*. Gl. tudi Ramet, *Balkan Babel*. Calic, *A History of Yugoslavia*. Spaskovska, *The last Yugoslav generation*. Woodward, *Balkan tragedy*. Sundhaussen, *Jugoslawien und seine Nachfolgestaaten 1943–2011*. Meier, *Zakaj je razpadla Jugoslavija*.

političnih strank prostor obvladovala Hrvaška demokratska stranka (*Hrvatska demokratska zajednica, HDZ*), ki je imela v devetdesetih letih v saboru vedno tolikšno število glasov, da ji ni bilo treba oblikovati koalicije z nobeno drugo stranko (izjema je bila vlada narodne enotnosti med HDZ in naslednico hrvaške Zveze komunistov Socialdemokratsko stranko Hrvaške (*Socijal-demokratsko partijo Hrvatske, SDP*), ki jo je med julijem 1991 in septembrom 1992 vodil Franjo Gregurić). Šele volitve januarja 2000 so prinesle spremembo tudi na tem področju, saj je vodenje države prevzela koalicija šestih strank s SDP na čelu.³⁹ Spopadi, ki so se odvijali v drugi polovici devetdesetih let, so podobno kot na Hrvaškem zaznamovali tranzicijski proces tudi v Srbiji. Ta je spremembo doživela šele z oktobrom 2000, ko se je Slobodan Milošević umaknil iz politike.⁴⁰

Slovenija je do razpada Jugoslavije – glede na politični okvir, znotraj katerega je obstajala – v očeh zunanjih opazovalcev in po lastnem identificiranju spadala v prostor med železno zaveso. Bila je socialistična država, članica federalne Jugoslavije s centrom v Beogradu in del jugoslovanske politike neuvrščenih, vendar v razmeroma tesnih stikih z zahodnimi sosedami (na področju urejanja statusa slovenskih manjšin v Italiji in Avstriji, regionalnega sodelovanja v pobudi Alpe-Jadran, odprtosti meje, gospodarskih stikov in potrošništva).⁴¹ Toda s svojim razmeroma nenasilnim preходом in hitrim mednarodnim priznanjem Slovenija od zgodnjih devetdesetih simbolno ni več spadala na Balkan. Ta je zaradi nacionalnih konfliktov in vojne v očeh (tujih) opazovalcev zopet dobil pridih razdrobljenosti, nasilja in konflikta. Zahod, predvsem Evropska unija in zveza Nato, je regijo konec devetdesetih let poskušal stabilizirati z vojaškimi intervencijami in uvajanjem zahodnoevropskih norm.⁴² S tem je Slovenija izgubila referenčni okvir, znotraj katerega bi

39 Ramet, *Politics in Croatia since 1990*, 31–51.

40 Ramet, *Balkan Babel*, 337–74.

41 Repe, *Slovenska zunanja politika in mednarodni vidiki slovenske osamosvojitve*, 213–14. Mark idr., 1989, 8.

42 Mishkova, *Balkans/Southeastern Europe*, 160.

bilo njen nadaljnji zgodovinski razvoj najbolj smiselno primerjati. Z vidika tranzicije so zato slovenskemu procesu najbližji primeri zgodovinskega razvoja srednjeevropskih držav, ki so izhajajoč iz podobnega (a ne enakega) izhodišča, bolj ali manj sočasno s Slovenijo in brez večjega nasilja, doživljale prehod med koncem socializma in vstopom v Evropsko unijo: Poljske, Češke, Slovaške (Češkoslovaška) in Madžarske.

Primerjava v zgodovinopisju prinaša mnoge nevarnosti in izzive, a hkrati jasneje izrisuje posamezne metodološke ravni. Na ravni hevrstike lahko primerjava olajša ali sploh omogoči identifikacijo problemov in raziskovalnih vprašanj, ki bi jih bilo sicer težko ali nemogoče zastaviti. Iskanje podobnosti in razlik izčisti deskriptivni profil historičnih fenomenov. Pogosto vprašanje, ki se zastavlja v zvezi s tem, je na primer opis samega začetka slovenske tranzicije: Kakšen je bil prehod v Sloveniji? Če ne poznamo primerov drugih držav, lahko navedemo, kdo in kdaj je bil vključen v proces prehoda; brez primerjave pa ne moremo dodati, da je bil nenasilen (v primerjavi z Romunijo, Bolgarijo in preostalimi jugoslovanskimi republikami), delno izpogajan (kot okrogla miza na Poljskem) in predvsem postopen (podobno kot na Madžarskem).⁴³

Pri analiziranju vzrokov in posledic lahko zgodovinarji s pomočjo primerjave potrjujemo ali zavračamo domneve, kritiziramo netočne razlage in preverjamo generalizacije. Ali je res, da je ostrejši prelom s prejšnjim sistemom pripomogel k politični in gospodarski uspešnosti države? Viri nam kažejo, da so nekateri slovenski politiki v devetdesetih letih s predlogi o lustraciji in obsodbi socializma zagotovo verjeli v to. Postavljeno v primerjavo s Češko ali Vzhodno Nemčijo pa vprašanje dobi povsem drugačen pomen. Ne le da je po globini preloma nesmiselno sklepati o normativni uspešnosti države, izkaže se, da je pozen klic k večjemu prelomu v Sloveniji igral svojevrstno vlogo političnega instrumenta. Na takšen način primerjalna perspektiva odtuji tisto, kar nam je najbolj domače. Poveča raziskovalčev

43 Gašparič, *Državni zbor*, 46. Rizman, *Uncertain path*, 4.

občutek za tisto, kar je mogoče tako na ravni historičnega dogajanja kot samega pisanja zgodovine. Vse to vpliva na atmosfero, slog, razpoloženje in kulturo historiografije. Že znana dejstva lahko postavi v natančnejši ali v popolnoma drugačen kontekst in s tem spremeni njihovo interpretacijo, zgodovinarju pa omogoča refleksijo lastnega dela.⁴⁴

Zaradi stanja raziskav in obsega teme je za namene te študije uporabljena asimetrična primerjava. V središču pozornosti ostaja slovenska tranzicija, medtem ko so primeri drugih držav obravnavani v manjšem in splošnejšem obsegu. Tehnika asimetrične primerjave se običajno uporablja pri raziskovanju in preverjanju argumentov, ki se tičejo večjih procesov, kot so nemški *sonderweg* ali ameriški eksepcionalizem. Na podoben način, kot je pomagala osvetliti posebnosti teh dveh procesov, lahko pomaga osvetliti tudi posebnosti (ali podobnosti) med tranzicijami različnih, a primerljivih držav.⁴⁵ V primeru slovenske tranzicije lahko raziskovanje z uporabo primerjalnega pristopa pomaga natančneje ugotoviti, kolikšna in kakšna je bila polarizacija političnega prostora, saj zanjo na splošno velja, da je bila precej izrazita. Primerjati je mogoče odnos do preteklosti, politične diskurze in razumevanje kompleksnih pojmov, kot je demokracija ali parlamentarizem, pa tudi pričakovanja ljudi.⁴⁶

Drugi del vprašanja, kako v zgodovinopisju obravnavati tranzicijo, zajema – glede na ravnokar poudarjeno komponento komparacije nekoliko paradoksalno – nadomeščanje normativnosti z obratom navznoter, k preučevanju notranjega razvoja politike in zgodovine, njenih diskurzov in idej skupaj z upoštevanjem lokalnih in nacionalnih kulturnih referenc, tradicij in kontekstov. Pri tem je postopek analize diskurza kot dela zgodovinopisne raziskave tesno povezan z viri. Njihova analiza skozi prizmo diskurza (in širše – struktur) zabriše subjektivni, človeški dejavnik zgodovinskega dogajanja. Hkrati je

44 Haupt in Kocka, *Comparative and transnational history*, 3–4. Mark idr., 1989, 5–10.

45 Haupt in Kocka, *Comparative and transnational history*, 5–6. Koselleck, *Pretekla prihodnost*, 205–52. Kocka, *Asymmetrical Historical Comparison*, 40–50.

46 Gašparič, *Državni zbor*, 41–49.

za zgodovinarja nemogoče pretrgati s podedovanimi poimenovanji in predstavami, ki se nanj zgrinjajo tako iz literature, ki jo pozna, kakor iz samih virov.⁴⁷ Pozornost torej velja nameniti pluralizmu – ne zgolj kot historičnemu fenomenu, temveč v izogib historičnemu relativizmu, revizionizmu in političnemu prisvajanju zgodovine tudi kot metodi raziskovanja in kritiki historiografije same.⁴⁸ Varljiv občutek nedvomne zmage liberalizma, ki sta ga ustvarjala tako politika kot akademski diskurz, je pri raziskovalcih z različnih področij spodbudil zanimanje za tiste dele preteklosti, ki jim je bila do sedaj posvečena manjša pozornost ali pa so vredni ponovnega premisleka. Razvoj dogodkov zadnjih nekaj let je s pojavom avtoritarizma, nacionalizma, ksenofobije, populizma in drugih idej, za katere je v času tranzicije kazalo, da so v veliki meri izginile iz tega prostora, pokazal, da temu ni tako.⁴⁹ Pri kratkih obdobjih, kot sta prelom leta 1989 ali gospodarska kriza leta 2008, kjer si pomembni dogodki sledijo v hitrem zaporedju, se lahko tudi zgodovinarjevo stališče za opazovanje preteklosti izredno hitro spremeni.⁵⁰

Mnogi raziskovalci, ki izhajajo iz držav, ki so podobno kot Slovenija izkusile tranzicijska devetdeseta ter gospodarsko in politično krizo, ki je sledila v prvem in drugem desetletju novega tisočletja, so v zadnjih letih spoznanje, da uveljavljanji liberalizma in demokracije nista samoumevni, vnesli na področje zgodovinopisja. Pri tem še posebej izstopajo dela, ki se uvrščajo med spominske študije, politično in intelektualno zgodovino.⁵¹ Skupno jim je, da je njihov raziskovalni izhodiščni položaj

47 Sarasin, *Zgodovinopisje in analiza diskurza*, 28–31.

48 Olsen, *History in the plural*, 5. Kopeček in Wcišlik, *Thinking through transition*, 8. Mark idr., 1989, 5.

49 Traverso, *The new faces of fascism*. Krastev in Holmes, *The light that failed*.

50 Hobsbawm, *On history*, 311–13. Trencsényi idr., *History of Modern Political Thought*, 11.

51 Gl. dela Kopečka, Luthra, Marka in drugih, citiranih v tej knjigi. Vprašanje pluralizacije raziskovanja in interpretacije zgodovine je zadnja leta izraziteje prisotno tudi v slovenskem prostoru. Zajema tako politično zgodovino v devetdesetih letih (Gašparič) kot prehode v drugih obdobjih (projekt Jerneja Kosija *Postimperialne tranzicije in transformacije iz lokalne perspektive: slovenska mejna območja med dvojno monarhijo in nacionalnimi državami (1918–1923)*, šifra J6-1801, in ERC projekt Marte Verginella *EIRENE Post-war transitions in gendered perspective: the case of the North-Eastern Adriatic region* (ERC Grant Agreement n. 742683)).

empirična izkušnja ljudi, ki živijo ali pa so živeli v državi oziroma regiji, ki jo zgodovinarji preučujejo. Takšno raziskovanje tranzicije od znotraj tvori protiutež asimetričnemu kulturnemu in intelektualnemu transferju med Zahodom in Vzhodom ter odraža prehode in diskontinuitete, ki so jih doživele države srednje in vzhodne Evrope, o katerih je govora. Tranzicijsko obdobje je bilo v devetdesetih razumljeno kot skoraj samoumeven prenos preverjenih zahodnoevropskih političnih in gospodarskih modelov, s čimer je bil utrjen iskren občutek takratnih politikov in javnosti o prelomnosti prehoda iz socializma v liberalizem in kapitalizem.⁵²

V tem smislu bo analiza političnih idej potekala od konkretnega, nacionalnega procesa tranzicije proti iskanju podobnosti in razlik z drugimi državami. Zanimalo me bo, katere ideje so bile prisotne v slovenskem prostoru med političnimi akterji, kako so si jih zamišljali in kako ravnali v skladu z njimi. Konec državljanske vojne, o kateri je France Bučar govoril na prvem zasedanju vseh zborov skupščin po aprilskih volitvah leta 1990, je imel prav tako kakor z vojno (v tem primeru drugo svetovno vojno) opraviti s pluralizacijo političnega prostora in pomenom, ki mu ga je pripisal. Podobno je z nekaterimi frazami, ko so se v obdobju tranzicije pojavljale v političnem in javnem govoru: vrnitev k našim koreninam, pravica do domovine, opozicija, ustava, normalna politika, pomladne stranke, konsenz, sprava – vsi ti izrazi imajo pomen, ki je splošno razumljiv, a vendar so imeli v določenem času in določenem prostoru drugačne, historičnemu trenutku lasten podton, logiko in uporabo. Za njihovo natančnejše razumevanje jih je treba nujno proučiti v njihovem vsakokratnem kontekstu.⁵³

Za obdobja, ko se dogajajo intenzivne historične spremembe, ali za čas, ko vladajo politična in družbena kriza ter negotovost, je značilen vsakokratni družbeni spopad o pomenu besed, ki definirajo politične ali socialne položaje. Tudi

52 Gašparič, O samoumevnosti uvajanja parlamentarne demokracije, 81–96.

53 Koselleck, Social history and *Begriffsgeschichte*, 23–35.

spremembe, povezane z letom 1989, ki so v izredno kratkem času povzročile spremenjen pogled na preteklo stoletje oziroma dve, so sprožile trenja pri poimenovanju preteklih in sedanjih izkušenj. Poimenovanja, ki so iz teh časov ohranjena v virih, običajno skladno s hitrim razvojem dogodkov spreminjajo svojo vsebino. Takšen primer je raba besede demokracija, ki v obdobju tranzicije ni označevala zgolj politične ureditve in načina odločanja, temveč je nosila s sabo konotacijo preloma s socializmom kot nedemokratsko ureditvijo, moči legitimiranja nove države in politične elite ter garanta za prihodnost, ki naj bi bila skladno s prevladujočo predstavo evropska. Zaradi ustvarjanja legitimnosti je bil zaželen čim močnejši kontrast med zdaj in prej, med nami in onimi; beseda, uporabljena v sedanjosti devetdesetih let, je z izpostavljanjem rigidnosti in totalitarnosti socializma aktivno spreminjala preteklost (oziroma, natančneje, njeno takratno družbeno dožemanje), medtem ko je hkrati risala obzorje prihodnosti (demokracija bo dosežena, ko bodo izpolnjene določene norme). Hkrati je bilo pomembno, kdo je besedo uporabljal in kdaj. Beseda je imela bistveno drugačno konotacijo, če je o njej govoril kateri izmed članov Stranke demokratske prenovе, torej nekdanjih komunistov, član Krščanskih demokratov ali celo kateri izmed tistih, ki (primarno) niso imeli politične kariere. Z analizo vsebine posameznih poimenovanj je mogoče politične konflikte dojeti preko besed, ki so jih uporabljali vpleteni, a le, če pomene besed razberemo na enak način, kot so jih razumeli njihovi avtorji. V tem primeru je uporaba intelektualne oziroma konceptualne zgodovine ena izmed možnosti, ki omogoča poglobljeno in natančno razumevanje zgodovinskih virov. Njen osnovni pristop postane specializirana metoda kritike virov, ki je posebej pozorna na rabo socialno in politično relevantnih terminov v tekstih (govorih) in ki analizira ključne izraze s socialno in politično vsebino ter spremlja njihovo uporabo v času.⁵⁴

54 Koselleck, *Pretekla prihodnost*, 109–11.

Gledano s tega zornega kota, postanejo zato izredno zanimiva vprašanja, kot je Demosovo razumevanje parlamentarne demokracije, natančneje razmerja med koalicijo in opozicijo v obdobju med svojo zmago na aprilskih volitvah leta 1990 in postopnim razpadom jeseni in pozimi 1991 in 1992. V procesu konstitucije skupščine, ki je v skladu z ustavo iz leta 1974 bila še tridomna, je vprašanje, kako si bodo politične stranke razdelile vodstvene položaje v njej, prineslo nepričakovano dilemo. Demos je kot zmagovalec volitev postal vodilna zveza koalicijskih strank, kar je pomenilo, da so stranke, ki so bile naslednice nekdanjih družbenopolitičnih organizacij, pristale v opoziciji. V ustaljenih parlamentarnih demokracijah bi bile opozicijske stranke tiste, ki bi zasedle položaje predsednika državnega zbora in nekaterih njegovih organov. To je pomenilo, da bi Demos nekatere ključne vodstvene funkcije moral prepustiti reformirani Zvezi komunistov Slovenije (ZKS) in novi liberalni stranki, nastali iz Zveze socialistične mladine Slovenije (ZSMS); tistima, ki sta še do pred kratkim bili nosilki enostrankarskega sistema in katerih doba naj bi s prehodom v novo desetletje doživela svoj konec. Zadnje so člani Demosa razumeli kot grožnjo – kako naj bi po demokratičnih, liberalnih volitvah na vodstvenih funkcijah potrdili politike in stranke, ki so bili nasledniki nosilcev oblasti nekdanjega sistema? Takšne in podobne dileme so zaznamovale celotno tranzicijsko obdobje. Za takratne akterje so zapletale in podaljševale procese političnega dogajanja. Za raziskovalca, ki na podobna odstopanja od normativnih potekov zre z nekaj časovne distance, pa lahko takšne dileme pomenijo dragocen vpogled v takratno politično logiko.

Politično tranzicijo so v Sloveniji, tako kot v drugih srednje- in vzhodnoevropskih državah, izvedle politične elite. Predvsem elite iz obdobja socializma, ki so v osemdesetih letih že vsebovale elemente prihajajoče reforme, so v teh državah omogočile miren, voden, postopen potek tranzicije.⁵⁵ V kritičnih trenutkih v začetku devetdesetih so predstavniki tako starih kot

55 Mark idr., 1989, 75.

novih, tako levih kot desnih političnih elit kljub svojim medsebojnim razlikam tesno sodelovali. Visoka stopnja konsenza jih je spremljala od razpada Jugoslavije preko iskanja mednarodnega priznanja Slovenije vse do njenega vstopa v Evropsko unijo. V tem času so imele politične elite same do sebe kompleksen odnos. Kot vsak nov politični red je tudi ta, ki so ga predstavljale v devetdesetih letih, za svojo legitimnost potreboval obračun s prejšnjim redom kot celoto.⁵⁶ Prelom so iskale novonastale in stare preoblikovane stranke. Zveza komunistov Slovenije – Stranka demokratične prenove (ZKS – SDP) je ob svojem sestopu z oblasti svojo politiko gradila na sloganu »Evropa zdaj!«, nekoliko kasneje v Liberalno stranko preoblikovana ZSMS pa na sloganu: »Ne levo, ne desno – na bolje!« Novonastale stranke so imele nekoliko lažje delo, saj so bile – vsaj navidezno – manj obremenjene s preteklostjo.

Slovenski prelom je bil v smislu kadrovske menjave znotraj elit razmeroma mil. V političnih in širših javnih razpravah je bila ta značilnost slovenske tranzicije v devetdesetih letih pogosto uporabljena kot argument, ki naj bi pojasnjeval negativne politične, gospodarske in družbene pojave, kot so korupcija, gospodarska kriza, družbena neenakost, pristopanje k EU in Natu. Politična uporaba pripovedi o kontinuiteti socializma v čas liberalizacije in njenih negativnih učinkih je med populističnimi, revizionističnimi in drugimi gibanji s svojo prisotnostjo v celotni srednjeevropski regiji pogosto vplivala na akademski interes pri raziskovanju tega vprašanja. Če so temo nekaj časa raje izpuščali, med zgodovinarji pa odvisno od njihovega izhodišča obravnavali bolj kritično ali apologetsko, je sodobna historiografija predvsem s socialnozgodovinsko obravnavo vprašanja elit odprla razpravo o njihovi vlogi v procesu demokratizacije.

Za celo regijo srednje Evrope postane pomen reformne naravnosti komunističnih elit v teh državah jasen, ko je postavljen v širši, globalni kontekst. V primerjavi z dogajanjem v Romuniji ali na Kitajskem, kjer so komunistične elite grobo zatrle

56 Kopeček, In search of 'national memory', 76–78.

demokratični proces, so tukajšnje elite s svojim delovanjem omogočile miren prehod iz ene v drugo ureditev.⁵⁷ V slovenskem primeru so se težnje po demokratizaciji pojavljale že v sredini osemdesetih let, ko je znotraj ZKS prevladala reformna struja z Milanom Kučanom na čelu. Sprejemanje nove zakonodaje, ki je omogočila suverenost republike ter demokratizacijo in pluralizacijo političnega sistema, je bilo v procesu transformacije (komunističnega sestopa z oblasti in pritiska civilne družbe) sprejeto skladno s takrat veljavnim pravnim redom.⁵⁸ Znotraj komunističnih elit lahko torej govorimo o procesu lastne reorientacije (*self-reorientation*):⁵⁹ čeprav ima elita kot zaprta skupina svojo inercijo, je vseeno zmožna avtentičnega preoblikovanja in prilagajanja.⁶⁰ Nekoliko bolj sociološko obarvan koncept elit, ki so zmožne preoblikovanja, ne predpostavlja negativne konotacije pri preučevanju kontinuitete, temveč pušča odprt prostor za raziskovanje političnih in intelektualnih elit kot nosilcev mirne tranzicije. Njeni člani so razumljeni kot aktivni tvorci in soustvarjalci novih političnih idej.⁶¹ Pri sestopu z oblasti je komunistična elita ustvarila prostor, ki so ga zapolnili zastopniki režimu nasprotnih stališč. S procesom pluralizacije in formalnim izenačenjem vseh političnih strank je med tranzicijo na Slovenskem nastala nova politična elita, ki je kljub mnogim nasprotjem složno delovala skozi celotno tranzicijsko obdobje.

Notranja reorganizacija komunističnih elit je tesno povezana s konceptom generacije.⁶² Sredi osemdesetih let je z njim mogoče

57 Mark idr., 1989, 101–9.

58 Villa, *Nova država*, 121–37, 160–67. Jambrek, *Ustavna demokracija*, 275–94. Potrč, Za prvo demokratično izvoljeno skupščino, 26–32.

59 Mark idr., 1989, 13.

60 Gjuričova in Zahrádníček, *Návrat parlamentu*, 13–21. Gl. tudi Kopeček (ur.), *Architekti dlouhé změny*. Eyal, *The origins of postcommunist elites*. Falk, *The dilemmas of dissidence in East-Central Europe*.

61 Gašparič, *Državni zbor*, 40–46. Rizman, *Uncertain Path*, 45–49, 85–100. Mark et al., 1989, 66–67. Hayden, *Blueprints for a house divided*, 35–38. Higley in Burton, *Elite foundations of liberal democracy*, 88–89.

62 Spaskovska, *The last Yugoslav generation*. Raleigh, *Soviet Baby Boomers*. Saunders, *Honecker's Children*. Fürst, *Stalin's Last Generation*. Yurchak, *Everything Was Forever, Until It Was No More*. Cohen, *The Socialist Pyramid*. Weigel, *Genea-Logik*. Jureit in Wildt (ur.), *Generationen*. Bohnenkamp, Manning in Silies (ur.), *Generation als Erzählung*.

opisati dve stvari: spremembe znotraj ZKS ter trenje med ZKS in mlajšo generacijo članov ZSMS. Predvsem pri raziskovanju novosti in kritik, ki so jih v politiko in širše – v družbo – prinašale nove generacije, je v tuji literaturi razlika med starejšimi in mlajšimi generacijami pogosto uporabljena. Pri tem gre poudariti, da tako kot v večini primerov v literaturi tudi pri tej nalogi generacija ni razumljena strogo skozi kriterij starosti, temveč predvsem po ključu socioloških značilnosti, političnih, intelektualnih in drugih aktivnosti ali zgodovinskih izkušenj, ki so si jih delili ljudje iz posamezne generacije.⁶³

Razmišljanje o generacijah je poleg preučevanja političnih sprememb znotraj ZKS in njenega odnosa do svoje mladinske organizacije pomembno še z enega vidika. Razpad Jugoslavije in slovenska osamosvojitve sta pomenila pomemben zgodovinski trenutek, ki je zaznamoval generacijo, ali obratno, ki ga je s svojim delovanjem zaznamovala določena skupina ljudi. V tem kontekstu je o skupini politikov, ki so najvidneje zaznamovali historični razvoj tega obdobja, mogoče govoriti kot o generaciji osamosvojiteljev. Čeprav je bil to v mnogih pogledih prelomen trenutek za celo družbo, imam pri osamosvojiteljski generaciji v mislih predvsem skupino politikov, ki so med slovenskim osamosvajanjem na samem začetku tranzicije opravljali vidne politične funkcije. V tem primeru gre za posameznike, ki so imeli različna ozadja in so pripadali različnim starostnim, političnim in drugim skupinam, a so trideset let po osamosvojitvi slovenska javnost in mediji dokaj soglasni, kdo od takrat vidnih politikov spada v to skupino. Med njimi so najbolj izpostavljeni Milan Kučan, Lojze Peterle, Dimitrij Rupel, Igor Bavčar in Janez Janša.⁶⁴

63 Spaskovska, *The last Yugoslav generation*, 7–9. Artwińska in Mrozik, *Generational and Gendered Memory*, 11–12.

64 Pesek in Šetinc Pašek, *Vsak avgustovski ponedeljek*. Poseben primer je Jože Pučnik. Po sodnem procesu proti njemu leta 1959 in zaporni kazni ter emigraciji v Zvezno republiko Nemčijo se je ob koncu osemdesetih let vrnil v Slovenijo in postal vodja Demosa. Razen njegove kritične vloge v obdobju socializma je drugačna tudi njegova politična pot v obdobju tranzicije. Kljub temu, da si je globoko v devetdeseta prizadeval za popravilo krivic iz časa socializma, se je v veliki meri umaknil iz ospredja političnega življenja vse do svoje smrti leta 2003. Za vprašanje disidentstva in Jožeta Pučnika gl. Gabrič, *Disidenti v Sloveniji*, 78–93.

Omenjeno skupino ljudi je mogoče razumeti kot generacijo v narativnem smislu. To pomeni, da je zgodba, ki jo generacija posreduje, pomembnejša od zunanjih ali notranjih kriterijev oblikovanja generacije kot razmeroma homogene skupine. Ena glavnih značilnosti narativno razumljene generacije je njeno ustvarjanje mita in posledično legitimacija dogodka ali procesa (družbenega, političnega, gospodarskega), s katerim je povezana.⁶⁵ Pri skupini osamosvojiteljev je ta projekt nastanek slovenske nacionalne države in – če smo pozorni na pomenski podton besede – odmik od prejšnjega socialističnega jugoslovanskega okvira, ki v novih razmerah zahteva lastno legitimnost. Zaradi povezanosti s točno določenim zgodovinskim trenutkom je takšno razumevanje generacije izrazito vertikalno. Zaznamuje jo prerez, točka v času, zaradi česar so horizontalne povezave (predvsem genealoške) drugotnega pomena. Generacija osamosvojiteljev vsebuje celoten spekter stopenj horizontalnih (dis)kontinuitet: gre za politike, ki so se iz bivših članov ZKS preoblikovali v nosilce demokratične tranzicije, kot tudi za tiste, ki pred tem niso imeli vidne politične kariere in so v proces tranzicije vstopali kot razmeroma nepoznani obrazi.

Sam generacijski diskurz je v začetku tranzicije igral pomembno vlogo v kontekstu formiranja političnih strank, predvsem pri preoblikovanju odnosa med mlajšo, provokativno generacijo politično aktivnih ljudi, med člani ZSMS, ki se je sčasoma preoblikovala v Liberalno demokratsko stranko in kasneje v Liberalno demokracijo Slovenije (LDS), ter reformno ZKS (ki je kasneje postala Stranka demokratične prenove oziroma Socialdemokratska prenova). Trenja, ki so nastala predvsem v drugi polovici osemdesetih let, so kljub spremembi političnega prostora in preoblikovanju družbenopolitičnih organizacij v med seboj enakopravne politične stranke ostala prisotna tudi v tranzicijskih devetdesetih letih.⁶⁶ V primeru slovenske politične

65 Artwińska in Mrozik (ur.), *Gender, Generations, and Communism*, 14–18. Shore, (The End Of) *Communism*, 303–29.

66 Spaskovska, *The last Yugoslav generation*, 159–97.

tranzicije in razvoja v desetletju pred njo sta svojo vlogo odigrali tako narativna kot starostna generacija: prva kot skupina ljudi, ki je povezana z določenim dogodkom in ga simbolizira (vertikalno), druga pa v smislu starejših in mlajših, nadrejenih in podrejenih (političnih organizacij oziroma strank; horizontalno). Generacija se tako kaže kot kategorija, ki lahko pomaga pri raziskovanju osamosvojiteljskega, nacionalnega in tranzicijskega diskurza.

**POLITIKA IN
PRETEKLOST**

Prelom leta 1989 ima v Sloveniji intriganten položaj. Slovenska javnost in politika leta 1989 kot časa, ko so se začele dogajati tranzicijske spremembe, pravzaprav skorajda ne obeležujeta. Precej markantnejše je v tem pogledu leto 1990. Iz tega leta so ljudem v spominu ostale aprilske volitve, spravna slovesnost, predvsem pa decembrski plebiscit o slovenski osamosvojitvi. Vse to so dogodki, ki jih mediji in država tudi danes, trideset let kasneje, redno obeležujejo in tako ohranjajo spomin nanje. Hkrati je bilo leto 1990 čas, ko je svoj vrh dosegla jugoslovanska kriza in je tako splošni družbi kakor tudi mnogim zunanjim opazovalcem postalo jasno, da bo Jugoslavija kot enotna država in osnovni okvir samoupravnega socializma razpadla. Dejanji, kot sta srbski poseg v jugoslovanski monetarni sistem leta 1991 in zasedba objektov teritorialne obrambe s strani Jugoslovanske ljudske armade (leta 1990 Republiški štab teritorialne obrambe v Ljubljani), sta med slovenskimi politiki in v slovenski javnosti utrdili prepričanje, da Jugoslavije kot celote v procesu tranzicije v demokratični politični sistem in tržno gospodarstvo ne bo mogoče obdržati.⁶⁷

Vprašanje, česa se država in družba spominjata, je vprašanje politike spomina. Izraz je bil prvič uporabljen v osemdesetih letih v kontekstu nemškega *Historikerstreit*, obsežne intelektualne razprave o tem, kako naj sodobna Nemčija kot država v svojo identiteto vključi izkušnjo nacizma in holokavsta. *Geschichtspolitik*, kot je politiko spomina takrat poimenoval zgodovinar Christian Meier, je imela v razpravi pejorativen pomen. Označevala je vse načine uporabe zgodovine, kjer je bila njena interpretacija v obliki selektivnega prikazovanja v sedanosti primarno pogojena s političnimi cilji. Lastnosti politike spomina so bile – in so še danes – vzpostavljanje tradicij, vplivanje na kolektivno identiteto ter ustvarjanje politične in historične legitimnosti. Politika spomina, kot je uporabljena v sodobni historiografiji, pomeni raziskovanje posameznih vrednot in strategij, ki

67 Jenko, Da bo Jugoslavija razpadla, 14–15. Biserko, *Yugoslavia's Implosion*, 93–98, 103–09. Calic, *A History of Yugoslavia*, 286.

jim sledi določen segment politike ali družbe, pri čemer politika (in posledično država) s svojo aktivnostjo v sedanjosti zavedno in ciljno oblikuje pogled na preteklost, pri tem pa je nagnjena k selektivnosti ali tudi k revizionizmu. Središče politike zgodovine ni zgodovina, temveč političnost in javnost.⁶⁸

Česa setrideselet kasneje Slovenija kot suverena nacionalna država, kakršna je izšla iz širšega preloma, povezanega z letom 1989, formalno spominja? Slovenski državni prazniki, ki se navezujejo na ta čas, so dan državnosti (25. junij), dan suverenosti (25. oktober), dan samostojnosti in enotnosti (26. december) ter dan ustavnosti (23. december). Skupaj zarisujejo štiri dogodke, ki predstavljajo za državo pomembne prelomnice v procesu njenega nastajanja. 25. junij je dan, ko sta bili leta 1991 sprejeti Deklaracija o neodvisnosti Slovenije in Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Slovenije. 25. oktober je povezan z vojaško zgodovino – gre za dan, ko je leta 1991 slovensko ozemlje zapustila Jugoslovanska ljudska armada. Zadnji izmed praznikov, 26. december, je datum, ko so bili uradno razglašeni rezultati plebiscita iz leta 1990, ki je bil za osamosvojitveni proces porok legitimnosti politike v času, ko je bila spričo trenj ob razpadanju Jugoslavije in nenaklonjenemu mnenju mednarodne javnosti slovenska osamosvojitvev negotova, tvegana politična aktivnost. Dan ustavnosti, 23. december, je povezan z letom 1991, ko je skupščina sprejela novo Ustavo Republike Slovenije. Dan državnosti in dan samostojnosti sta postala državna praznika po objavi Zakona o praznikih in dela prostih dneh v Republiki Sloveniji novembra 1991,⁶⁹ medtem ko je bil dan suverenosti kot praznik proglašen precej kasneje, leta 2015.⁷⁰

Med letoma 1991 in 2015, ko so bili sprejeti vsi trije državni prazniki, ki obeležujejo dogodke iz obdobja slovenskega osamosvajanja, je slovenski politični in javni prostor večkrat zajela burna razprava o tem, kateri dogodki so vredni državnega

68 Schmid, Konstruktion, Bedeutung, Macht, 75–98. Bernhard in Kubik, *Twenty years after communism*, 3.

69 *Uradni list RS*, 21. 11. 1991, 1088.

70 *Uradni list RS*, 20. 3. 2015, 1987.

obeleževanja in kateri bi bili potrebni sprememb. Nekateri prazniki iz časa Jugoslavije so tudi po spremembi sistema ohranili svojo vlogo bolj ali manj nedotaknjeno (na primer dan žena, 8. marec), medtem ko so drugi, kot je dan mladosti (25. maj) ali dan republike (29. in 30. november), dobili popolnoma drugačno vlogo že v osemdesetih letih in so bili ob izteku desetletja popolnoma opuščeni. V začetnem obdobju razpadanja Jugoslavije, osamosvajanja Slovenije in preoblikovanja političnega sistema je odnos države in različnih skupnosti do praznikov bil precej neenoten. Razprava o praznikih in dela prostih dneh se je v izvršnem svetu začela junija 1991, vendar zakon ni bil sprejet prej kot novembra 1991. Kot najspornejša praznika sta se na razpravah izvršnega sveta in skupščine izkazala 27. april, dan Osvobodilne fronte, ter 9. maj, dan zmage. V razpravah se je pojavljala argumentacija, da je poimenovanje dan Osvobodilne fronte neprimerno, saj se je ta na datum, ki je postal praznik, leta 1941 še imenovala Protiimperialistična fronta.⁷¹ Ta argument se je v devetdesetih letih, kot bomo videli, zopet ponovil tako v parlamentarnem kot javnem diskurzu. Deveti maj, dan zmage, po zakonu iz leta 1991 ni bil več državni praznik.⁷²

Vse vložene pobude za ukinitve in spremembe praznikov, vsa glasovanja in razprave, ki so potekali glede njih, so pripravili, predstavljali in zagovarjali točno določeni posamezniki, ki so v literaturi zaradi svoje vloge poimenovani snovalci spomina (*memory entrepreneurs*). Izraz zajema vse tiste zgodovinske akterje, ki želijo preteklost približati javnosti in jo opozoriti nanjo (*the actors interested in bringing the past to public attention*).⁷³ Sestavljata jih dve podskupini: tisti, ki ustvarjajo historične reference oziroma izbirajo, na katere dele preteklosti bo javnost opozorjena in kdaj, in tisti, ki skrbijo, da so te reference upoštevane, ki jih z reproduciranjem v govorih in tekstih, s pisanjem

71 Repe in Kerec, *Slovenija, moja dežela*, 227–29.

72 *Uradni list RS*, 21. 11. 1991, 1088.

73 Gre za koncept, ki ga je leta 1993 zasnoval Michael Pollak po zgledu Howarda Beckerja (1963 – *moral entrepreneurs*) in Pierra Bourdieuja (1981 – *political entrepreneurs*) ter ga je nedavno uporabila Neumayer, *The Criminalisation of Communism*, 8.

zakonodaje in drugimi aktivnostmi uveljavljajo. Snovalci spomina so prepričani, da je njihova naloga izredno pomembna, skoraj sveta, ter da bo, če je uspešno opravljena, omogočila odkritje brezkompromisne etike, ki bo vzpostavila ekvivalenco med spominom, ki ga branijo, in resnico.⁷⁴ Oblikovanje spomina pa ni odvisno zgolj od snovalcev samih. Omejeno je tudi od zunaj, z obstoječo družbo, ki je nosilka lastnih vrednot in lastne spomske kulture, kakor tudi z obstoječo politično mentaliteto in institucijami, z mnogimi kritičnimi strokovnjaki in intelektualci ter civilnodružbenimi organizacijami.⁷⁵

V primeru Slovenije so, tako kot v drugih tranzicijskih državah, snovalci spomina najpogosteje prihajali iz vrst konservativnih političnih strank, ki so s snovanjem drugačnega javnega spomina in mestoma z reinterpretacijo preteklosti ustvarjali kontrast med sabo in svojimi političnimi nasprotniki.⁷⁶ Uporaba takšne strategije skupaj z vrsto ideoloških implikacij pogosto ne sledi humanim namenom, ki jih sicer deklarativno zastopa, temveč služi kot orodje za krepitev legitimnosti politične stranke ali posameznika, diskvalifikacijo političnih nasprotnikov in homogenizacijo družbenih skupin. S svojim delovanjem so se navezali na že obstoječe evropske strategije, ki so v preteklosti, na primer po padcu nacizma, že uveljavile: popraviljanje krivic, vzpostavljanje spoštovanja do žrtev in iskanje resnice, po potrebi (a v Sloveniji praktično neuspešno) tudi znotraj sodnega sistema, kot so nürnberška sojenja. Ob ravnanju snovalcev spomina v obdobju tranzicije se poleg vprašanja o vsebini in primernosti teh strategij odpira tudi vprašanje, kakšen je namen tistih, ki ustvarjajo novo spominjanje. To je najpogosteje delegitimizacija političnih nasprotnikov.⁷⁷

74 Pollak, *Une identité blessée*, 8.

75 Molden, *Resistant Pasts versus Mnemonic Hegemony*, 125–42. Francois idr., *Geschichtspolitik*, 13–34.

76 To še ne pomeni, da se druge politične stranke niso naslanjale na uporabo preteklosti v politične namene, temveč da so bile konservativne stranke tiste, ki so načrtno uporabljale in podpirale historični narativ, ki je bil v nasprotju z dotedanjim dominantnim narativom.

77 Ash, *Trials, purges and history lessons*, 265–82. Neumayer, *History, memory and politics*, 209–25. Olick, *Politics of regret*, 175–92. Light in Young, *Public Memory*, 233–51.

Razprava o preteklosti in spominjanju je bila v Sloveniji prisotna že pred formalnim začetkom politične tranzicije. Različni predstavniki civilne družbe so v osemdesetih letih že konkretno načeli tabu, ki je obdajal nezaželene zgodovinske teme, kot so povojni poboji in sodni procesi (Nagodetovo sojenje in dachavski procesi v letih po drugi svetovni vojni). S konsolidacijo demokratičnega sistema pa je postala preteklost, še posebej tista, povezana s socializmom in drugo svetovno vojno, ne le točka kritike sistema izven državnih institucij, ampak predmet formalnih razprav na najvišji politični ravni. Sredi intenzivnih sprememb na področju politike, gospodarstva in družbe je 27. aprila 1991 državno vodstvo obeleževalo 50. obletnico napada na Jugoslavijo in ustanovitve Osvobodilne fronte. Na Trgu revolucije (danes Trg republike) v Ljubljani je imel Ciril Zlobec kot član predsedstva Socialistične republike Slovenije ob tej priložnosti slovesni govor. Osvobodilna fronta, ki je bila po njegovem mnenju zaslužna za ozemeljsko in narodno celost Slovenije in predpogoj za njen uspešni status v jugoslovanskem in evropskem prostoru, je v takratni politični situaciji postajala žrtev

»nekaterih strank in posameznikov, in hočejo vrniti zgodovino v leto 1941 in jo na silo strpati v Prokrustovo posteljo provincialnih ideoloških zdrah [...]. [P]rerekanje med nami samo pogloblja naše notranje ločitve, ob katerih se vsi strinjamo edinole v tem, da so škodljive [...]. Tragično je, da se moramo ob petdesetletnici sklicevati na zgodovino, ki ni samo naša, ampak tudi evropska, medtem ko se domala že skoraj utapljam v današnjih stiskah, ki jih le s težavo obvladujemo in jim razcepljeni ali celo sovražeci se zagotovo ne bomo kos.«⁷⁸

Koga je imel v mislih Zlobec s splošnim izrazom ‚nekateri‘, lahko sklepamo delno iz njegovega nadaljnjega govora in iz pisma, ki jih je kot eden izmed organizatorjev proslave pošiljal, ko se je trudil pridobiti dovolj finančnih sredstev za njeno izvedbo. V organizacijski odbor, ki ga je Zlobec vodil, so po enega člana

78 SI AS 1944, t. e. 284, p. e. 50. obletnica napada na Jugoslavijo in ustanovitve Osvobodilne fronte. Govor Cirila Zlobca dne 27. 4. 1991.

prispevale vse opozicijske politične stranke (Liberalno demokratska stranka, Stranka demokratične prenove in Socialistična zveza Slovenije) ter nekatere koalicijske (Demosove Slovenska demokratična zveza, Zeleni Slovenije in Socialdemokratska stranka Slovenije). Posebno prošnjo za sodelovanje in odobritev dodatnih finančnih sredstev od države je Zlobec – brez uspeha – naslovil na Lojzeta Peterleta kot predsednika izvršnega sveta.

Medtem ko je Zlobec kot član republiškega predsedstva in član reformirajočih se političnih elit nastopal kot izrazit zagovornik odporniške tradicije iz časa druge svetovne vojne, na kateri je temeljil tudi slovenski socializem, je Peterle v tej situaciji nastopal kot njegovo nasprotje. Vendar kljub temu, da je situacija že nakazovala nekatere delitve, ki so v kasnejših letih prišle do izraza, Peterleta na tem mestu ni mogoče označiti kot aktivnega snovalca spomina. Niti Peterle sam niti stranka, katere vodja je bil, sicer nista podprla priprave javne proslave, a hkrati nista ponujala alternative za preteklost, kot jo je zastopala proslava. Nasprotovanje med njima je, najverjetneje zaradi turbulentnega političnega, vojaškega in gospodarskega dogajanja v tem času, ostalo na interni ravni. Glede na arhivsko gradivo, ki je spravljeno skupaj z dokumenti o pripravah na slovesnost, pa je mogoče sklepati tudi, da je Zlobec kot obveščen član predsedstva poznal nekatere civilne pobude, kot je Združeni ob lipi sprave, in posameznike, ki so zase ali svojo družino na predsedstvo republike naslavljali zahteve za popravo krivic iz preteklosti.⁷⁹ V tem času so bili torej nepolitične organizacije ali posamezniki tisti, ki so prednjačili na področju pobud o popravi osebnih krivic in (pravni) obsodbi preteklosti.⁸⁰

V vsebinskem smislu je Zlobčev govor nekakšen odmev vsebine govorov, ki sta jih na spravi slovesnosti v Kočevskem rogu 8. julija 1990 imela Milan Kučan, takrat predsednik predsedstva, in ljubljanski nadškof metropolit Alojzij Šuštar. Oba sta

79 SI AS 1944, t. e. 284, p. e. 50. obletnica napada na Jugoslavijo in ustanovitve Osvobodilne fronte. Pismo Cirila Zlobca Lojzetu Peterletu dne 8. 4. 1991.

80 V pričujoči analizi v veliki meri izpuščam vidik morebitnih osebnih travm in tranzicijske poprave krivic, ki bi zaslužile posebno obravnavo.

se sklicevala na zgodovino in na priznanje napak iz preteklosti, na slovenski narod in na njegovo (civilizacijsko in versko) tradicijo, ki ga navezuje na evropski okvir. Spravne slovesnosti se je udeležilo približno 30.000 ljudi in so jo po televiziji prenašali v živo.⁸¹ Televizija je kot osrednji medij igrala pomembno vlogo v procesu komunikacije med politiko in javnostjo med demokratizacijo. Poleg tega, da je javnosti prenašala informacije v turbulentnih časih, je bila tudi s svojim programom in komentarjem odraz političnih sprememb ter hkrati sredstvo za ustvarjanje določene politične podobe.⁸² Še pred formalizacijo političnih sprememb je med predstavniki Radia in televizije Slovenije (RTV) in člani predsedstva stekel sestanek, na katerem so razpravljali o medijskem zastopanju nastajajočih političnih strank. Dogovor, kako tudi na nacionalni televiziji pluralizacijo v družbi izražati na legalen način, je bil med predstavniki RTV in predsedstva republike sklenjen poleti leta 1989.⁸³ Z njim je nastajajoča opozicija z neposrednim soglasjem in sodelovanjem predsedstva dobila možnost, da je, tako kot legalne politične organizacije iz razpadajočega sistema, načeloma enakopravno zastopana v tem osrednjem državnem mediju.

V začetnem obdobju tranzicije je bila sprava med njenimi pobudniki razumljena kot enkratni dogodek, kot javni izraz umiritve napetosti med državo in Rimskokatoliško cerkvijo, ki je simbolizirala prelom in pluralizacijo. Dogovor med stranema, ki sta za sabo imeli desetletja napetih odnosov, pogajanj, popuščanj in nasprotovanj, zgolj zaradi razpada federacije in demokratizacije države ni bil dosežen zlahka.⁸⁴ V ta namen je spomladi 1990 potekalo več sestankov, na katerih sta država in cerkev usklajevali svoja stališča. Tako predsedstvo kot škofovska konferenca sta sprejela dokumenta, ki sta opredelila izhodišča

81 *Spravna slovesnost pred 30 leti*. Gl. tudi Milan Kučan (*arhivska stran*).

82 Tüffers, Die Volkskammer im Fernsehen, 311–32. Gl. tudi Splichal, Javnost med “novimi” mediji in “starimi” teorijami, 8–21.

83 SI AS 1944, t. e. 232, p. e. 232/3831, Zapis z razgovora članov predsedstva SRS s predstavniki RTV Ljubljana, 29. 6. 1989.

84 SI AS 1944, t. e. 175, p. e. Izjava o narodni in državljski spravi. Gl. tudi Pacek, *Od konflikta h kompromisu*.

obeh institucij. Predsedstvo SRS je 5. marca 1990 sprejelo *Izjavo o narodni in državljanski umiritvi*, katere besedilo je na podlagi razgovorov pripravil eden izmed članov predsedstva zgodovinar dr. Janko Pleterski. Slovenska pokrajinska škofovska konferenca je Izjavo o narodni spravi sprejela 13. marca 1990.

Predsedstvo SRS je v Izjavi o narodni in državljanski umiritvi ter v razpravi, ki se je odvijala na seji predsedstva 5. marca 1990, izrecno poudarilo, »da je v tem resnem in usodnem trenutku prehoda v pluralistično demokratično politično ureditev dolžno spregovoriti o vprašanju, ki se v javnosti obravnava kot problem ‚narodne sprave‘«,⁸⁵ s čimer je samo opredelilo namen sprave kot moralnega, a hkrati kot politično praktičnega dejanja. Hkrati je izjava predsedstva predstavljala bistveno prelomnico v slovenskem spravnem diskurzu, saj je v nasprotju z zahtevami po spravi, ki so pred tem prihajale izključno iz civilne sfere, *Izjava* pokazala, da je

»tema sprave v prelomnih časih tranzicije dejansko postala temeljno politično vprašanje, ki je tudi stvar državnih institucij. [...] Predsedstvo se [je] tako skuša[lo] distancirati od siceršnjega tipičnega poudarka spravnih prizadevanj, ki vidijo spravo kot stvar naroda in del slovenskega nacionalnega vprašanja, ter preusmeriti problematiko na temo odnosa med državljani.«⁸⁶

Državni vrh je torej opozarjal, da je preteklost stvar zgodovinarjev in da je stroka tista, ki ima ali bo še imela odgovore na zgodovinska vprašanja. Idejo sprave je iz območja nacionalnega mita umestil v prostor političnega. Nasprotno sta *Izjava o narodni spravi* škofovske konference kakor tudi Šuštar kot predstavnik cerkvene strani med pogovori s člani predsedstva zagovarjala stališče, da je treba v zgodovini najti celotno resnico, preden bo mogoče preiti pretekla nasprotja. Šuštar je med drugim nasprotoval terminu ‚umiritev‘, »ki da se sliši kot – bodite tiho, pa

85 SI AS 1944, t. e. 59, p. e. 667, 89. seja Predsedstva Republike Slovenije, 5. 3. 1990. *Izjava o narodni in državljanski umiritvi*.

86 Cmrečnjak, Slovenska sprava, 397.

bo vse vreden«. ⁸⁷ S tem, da se je kot najvišji predstavnik cerkve postavil v vlogo zagovornika zamolčanih žrtev druge svetovne vojne, je s pogovori o spravi poskušal uveljaviti pozicijo cerkve kot enakopravne sogovornice državi, ki je hkrati (domnevno) avtentična predstavnica slovenskega naroda in njegova moralna avtoriteta. Tako je Šuštar utrdil nacionalno komponento v spravnem diskurzu, ki je bila v nasprotju z vizijo predsedstva o spravi, kjer so o njej govorili kot o državniškem in državljan-skem elementu. ⁸⁸ Šuštar je v odnosu do predsedstva uveljavil element iskanja resnice, pri čemer je imel, kot je značilno za oblikovanje novonastajajoče politike spomina, v mislih točno določeno zeleno zgodovinsko trditev: ne samo, da je bil prejšnji sistem nehuman, kar dokazujejo povojni poboji, ti tudi politično diskreditirajo vse njegove pretekle dosežke, ga delegitimirajo in preusmerjajo politično in moralno moč na stran cerkve. ⁸⁹

Šuštarjev poziv k iskanju resnice je dobil politično vlogo v programu Demosa. Čeprav se je nastajajoča politična opozicija odpovedala prepovedi političnega delovanja posameznikov, ki so bili v socializmu sodelavci tajnih služb, se je Demos vendarle zavezal k iskanju resnice v preteklosti in popravi krivic, ki jih je mogoče popraviti. Deloma so se na to znotraj Demosa v svojih volilnih programih naslonili tudi Slovenski krščanski demokrati (poprava krivic, pravica do resnice in spomina), Slovenska demokratična zveza in Socialdemokratska zveza Slovenije. ⁹⁰ France Bučar je, kot član Slovenske demokratične zveze predstavnik Demosa, 9. maja ob svoji izvolitvi na položaj predsednika skupščine v procesu njenega konstituiranja po aprilskih volitvah 1990 volitve in posledično prvo zasedanje skupščine interpretiral kot konec državljanske vojne. Obe izjavi, tako izjava škofovske

87 SI AS 1944, t. e. 175, p. e. Zabeležka s pogovora predsednika Predsedstva Republike Slovenije Janeza Stanovnika z ljubljanskim nadškofom in metropolitom dr. Alojzijem Šuštarjem, ki je bil na predsedstvu 9. 3. 1990.

88 Cmrečnjak, Slovenska sprava, 398.

89 Vprašanji politike in morale sta mnogo več kot zgolj vprašanje slovenske politike ali celo vprašanje postsocialističnih tranzicij. Gre za nerazrešljivo strukturno napetost med državo in družbo, ki je lastna modernosti. – Koselleck, *Critique and crisis*, 3.

90 Cmrečnjak, Slovenska sprava, 395. Krušič, *Koga voliti?!*, 13–69.

pokrajinske konference kot izjava predsedstva, sta si sicer med govori, izjavami in dokumenti, ki so bili sprejeti pred njima, in tistimi, ki so bili sprejeti v kasnejših letih, med seboj navzven še najbolj podobni. Izjava škofovske konference se izjavi predsedstva precej približa glede uporabe pojmov: kljub temu da je Šuštar osebno med pogovori kritiziral uporabo besede ‚umiritev‘, jo škofovska izjava uporablja kot posledico uspešnega procesa sprave. Podobno, kot se je v dokumentih približala njuna dikcija, tudi v javnosti nasprotja med državo in cerkvijo v času spravne slovesnosti praktično ni bilo mogoče zaznati.

Nekaj mesecev po sprejetju obeh izjav, julija 1990, so bili vsi osrednji nosilci spravne slovesnosti pri njenem nastajanju navzven še vedno enotnega mnenja glede osnovne ideje, kaj naj bi sprava bila in kaj naj bi pomenila. V tednih pred dejansko slovesnostjo so se tako člani predsedstva kakor tudi Šuštar in Spomenka Hribar kot avtorica ideje o spravi strinjali, »*da je ob sedanjem vzdušju v Sloveniji, v političnih in ideoloških napetostih, zelo pomembno, da izzveni slovesnost v Kočevskem Rogu kot enkratno in končno simbolno dejanje sprave z mrtvimi, ne pa [da bi] otežilo spravo med živimi*«. ⁹¹

Ob začetku tranzicije se je sprava oziroma širše vprašanje odnosa do preteklosti kanoniziralo kot eden izmed njenih konstitutivnih elementov, ki je z leti spreminjal vsebino in vlogo. ⁹² A vendar je imela leta 1990 še vlogo ustvarjanja političnega in po potrebi družbenega konsenza, bila je znanilec odprtosti družbe in njene demokratizacije. Govoriti o spravi je pomenilo izreči in nato pustiti preteklost preteklosti, ne glede na to, ali so o njej govorili člani političnih organizacij iz časa socializma ali člani novonastale opozicije. ⁹³ V luči zgodovinskega dogajanja, torej tako politične kot gospodarske tranzicije, razpadanja Jugoslavije in realne možnosti vojne, sta bili sprava kot ideja in spravna slovesnost kot dejanje izkaz medsebojne politične sloge in poskus

91 SI AS 1944, t. e. 175, p. e. Žalna in spravna slovesnost na Rogu 8. 7. 1990.

92 Godeša, Namesto sprave, 102–06. Repe, *Jutri je nov dan*, 127. Slabe, Narodna sprava v ogledalu časopisja, 431–46.

93 Elster, *Closing the Books*, 245–71.

večanja nacionalnega naboja in s tem potenciala za mobilizacijo državljanov. Med snovalci sprave slovesnosti je spomladi in poleti 1990 soglasno prevladovalo mnenje, naj bo slovesnost dovolj nabita s simboličnim pomenom, da zgodovine iz obdobja druge svetovne vojne v prihodnje ne bo več mogoče politično ali propagandno izrabljati.⁹⁴

A ideja je že dobila precejšnjo politično težo in lasten politični polet. Da je osnovna ideja sprave kot enkratnega in zaključenega dogodka, kot si ga je sredi osemdesetih let zamislila Spomenka Hribar, v začetku devetdesetih let dobivala nove, nepredvidene razsežnosti, je Hribar sama izrazila v obliki časopisnega članka, izdanega v *Sobotni prilogi* časnika *Delo* leta 1992 z naslovom *Zaustaviti desnico*.⁹⁵ Med strankami novonastale opozicije je zaznala iz preteklosti že znan črno-bel vzorec političnega prisvajanja zgodovine. Razlika je bila le v tem, da so vloge dobrih in zlih v njem zamenjale položaje. Idejo sprave je kljub temu še zagovarjala na ravni njene politične in nacionalne praktičnosti: »[o]samosvojitve ne bi bila tako uspešna, če potomci domobrancev v emigraciji ne bi bili prepričani, da se politične razmere v domovini resnično spreminjajo.«⁹⁶

Čeprav Ciril Zlobec v svojem govoru na proslavi 27. aprila 1991 ni izrazil nobenega dvoma, da se bodo polemike, ki so se dvigovale takrat, polegile in ne bodo resno spremenile dojemanja preteklosti niti ne bodo dolgo zaposlovale slovenske javnosti, je naslednja okrogla obletnica, povezana z drugo svetovno vojno na Slovenskem, zopet poudarila podobne dileme. Leta 1995, ob 50. obletnici konca druge svetovne vojne, so politiko pretresala vprašanja, kako dogodek obeležiti in kakšno vlogo naj pri tem zavzame obletnica povojnih pobojev. Ob tej priložnosti je škofovska konferenca spet sprejela izjavo, tokrat z naslovom *Služiti resnici, pravici in spravi*. V njej je jasno opazen premik v

94 SI AS 1944, t. e. 175, p. e. Razgovor predsednika predsedstva SR Slovenije Milana Kučana in članov predsedstva SR Slovenije z ljubljanskim nadškofom dr. A. Šuštarjem, 5. 6. 1990.

95 Hribar, *Zaustaviti desnico*, 24–25.

96 Sedlaček, *Narodna sprava v slovenskih časopisih*, 28.

spravnem diskurzu iskanja resnice v preteklosti, dokončno pa je opuščena bolj umirjena dikcija izpred petih let.⁹⁷

Škofovska izjava iz leta 1995 je bila sprejeta v popolnoma drugačnih političnih okoliščinah, v drugem delu tranzicije, ko ni bilo več vprašanje, ali bo Sloveniji uspelo postati samostojna nacionalna država, ampak je bilo aktualno vprašanje, kako se čim prej in čim bolje pridružiti EU in Natu. Rezultati volitev leta 1992, 1996 in 2000 so vsakokrat (z izjemo šestih mesecev leta 2000, ko je vodenje države kot predsednik vlade prevzel Andrej Bajuk) pripeljali na oblast koalicije, v katerih je osrednje mesto zavzemala Liberalna demokracija Slovenije. Desno usmerjene stranke so medtem v večjem ali manjšem številu zasedale položaje opozicije. V letu 1997 je vodja takrat najmočnejše opozicijske stranke, Slovenske demokratske stranke (SDS), Janez Janša, pogosto kritiziral stalno prisotnost LDS na vladajočih državnih položajih. Takrat so posamezniki že nastopali kot aktivni snovalci spomina in so dele preteklosti uporabljali kot politično orodje: Janez Janša, Lojze Peterle, Alojzij Šuštar in drugi so ne le izbrali dele preteklosti, na katere so se sklicevali, temveč so jih na podlagi dojemanja preteklosti iz osemdesetih in zgodnjih devetdesetih let že kanonizirali in aktivno vpletli v svojo politično taktiko. Ost Janševe kritike je bila, kot bom podrobneje pokazala v nadaljevanju, sredi devetdesetih uperjena v domnevno kontinuiteto s sistemom iz časa socializma: LDS naj bi kot naslednica ZSMS predstavljala neposredno povezavo s preteklim socialističnim sistemom, zaradi česar naj bi bila njena primerčnost v vlogi osrednje politične stranke slovenske tranzicije v najboljšem primeru vprašljiva. S stališča opozicijskih strank s pretežno desnega političnega spektra je bila Evropa, katere članica je želela postati tudi Slovenija, sinonim za civiliziranost in krščanstvo. Le kako naj bi se Slovenija uspešno vključila v evropski prostor, ko pa so njene politične elite poosebljale domnevno kontinuiteto socializma?⁹⁸

97 Cmrečnjak, Slovenska sprava, 407. Šuštar, Služiti resnici, pravici in spravi, 3.

98 Državni zbor RS, Izredna seja, 9. 1. 1997.

V takšni atmosferi je maja 1997 SDS v državnem zboru predlagala spremembo v povezavi z državnimi prazniki. Glede na politično situacijo, v kateri je predlog nastal – torej veliko strankarsko moč LDS in SLS –, so predlagatelji zakonskih sprememb sklenili, da bi bilo treba enega izmed osrednjih državnih praznikov preteklega sistema, dan upora proti okupatorju, prepoznati kot lažnega in ga zaradi tega ukiniti. Praznični dan 27. aprila, ki je obeleževal dan ustanovitve Osvobodilne fronte, je bil netočen: Osvobodila fronta je bila ustanovljena dan prej, torej 26. aprila 1941. Poleg tega se je ob svoji ustanovitvi imenovala Protiimperialistična fronta, s čimer ne le da z imenom ni implicirala na boj proti okupatorju, temveč je izražala odkrito averzijo do imperialnih, kapitalističnih držav. Šele po napadu nacistične Nemčije na komunistično Rusijo se je Protiimperialistična fronta preimenovala v Osvobodilno fronto in hkrati začela oboroženi spopad z okupacijskimi silami. Ta dejstva, ki naj bi bila javnosti prikrivana desetletja, naj bi predlagatelje sprememb zakona spodbudila k premisleku, kako naj se Slovenija pridruži EU, ko pa je eden izmed njenih osrednjih praznikov v svojem bistvu naravnani proti državam in sistemu, h katerim stremi.⁹⁹ Tako zastavljena naracija je skladno s časom svojega nastanka služila kakor most med domnevno preteklostjo in njeno politično instrumentalizacijo.¹⁰⁰

Prvi podpisnik predloga za spremembo, Janez Janša, je predlagal, da se 27. april kot praznik popolnoma ukine. Namesto njega, je predložil, naj se kot praznik določi 26. junij v spomin na dogodke, ko so se Slovenci leta 1991 uprli »okupatorski Jugoslovanski ljudski armadi«.¹⁰¹ S tem predlogom je Janša spremenil širši pomen besed upor in okupator: okupatorji niso bili več sovražniki iz časa druge svetovne vojne, temveč sta glavni,

⁹⁹ Prav tam.

¹⁰⁰ V historiografiji je dilema v primerjavi s političnim okoljem precej manjša: Komunistična partija Slovenije je odpor proti okupatorju začela skoraj nemudoma, 12. 4. 1941. – Mally, *Slovenski odpor*, 49–72. Deželak Barič, *Komunistična partija Slovenije v začetnem obdobju okupacije*, 615–18.

¹⁰¹ Državni zbor RS, Redna seja, 1. 7. 1997.

takrat že premagani sovražnik postali jugoslovanska vojska in država, ki ji je pripadala. Fokus državnega praznika ne bi več izhajal iz antifašizma, temveč iz antikomunizma in osamosvojitvenega procesa Slovenije. Kot takšen je predlog rekontekstualiziral komunizem kot tujo ideologijo, ki je bila Sloveniji vsiljena med drugo vojno. Državnozborski poslanci so se na predlog odzvali odločno. Mlačnih odzivov praktično ni bilo: poslanci so predlog v celoti podprli kot dobrodošlo iskanje tistega, kar so sami razumeli kot zgodovinsko resnico (predvsem člani konservativnih političnih strank), ali pa so ga – nasprotno – goreče zavrnilo kot poskus predrugačenja zgodovine in vztrajali, da mora antifašizem v slovenski družbi in politiki ostati vrednota (predvsem člani strank, ki so bile naslednice družbenopolitičnih organizacij).

Spor, ki je izhajal iz razlike med pozitivnim razumevanjem druge svetovne vojne in odporiške tradicije, na kateri je med drugim temeljil socializem, ter apologetskimi tendencami v zvezi s kolaboracijo in obsodbo odporiškega gibanja, se je v devetdesetih zaostрил do te mere, da je v javnosti dobil oznako kulturnega boja.¹⁰² Čeprav naj bi sprava v obliki, v kateri je med osamosvajanjem prešla v najvišje državne institucije, zajemala celoten (zamišljen in skozi desetletja kontinuiran) slovenski narod, je uporaba samega koncepta pravzaprav precej različna od njegove vsebine. Sprava je bila od svojega nastanka med drugo svetovno vojno vse do časa tranzicije ideja z elitnim značajem. Prvi so jo omenjali politiki in izobraženci med drugo svetovno vojno, ko je proti njenemu koncu postajalo jasno, da bo vojno dobila zavezniška antifašistična in z njo partizanska stran, in so predvsem predstavniki cerkve, bolj ali manj obremenjeni s kolaboracijo, pozivali voditelje partizanskega gibanja k spravi namesto k nadaljnemu vojskovanju. V naslednjih desetletjih so spravo sporadično omenjali slovenski emigranti, dokler ni v osemdesetih letih z objavo *Kocbekovega zbornika* in tekstom Spomenke Hribar bistveno posegla v slovenski demokratizacijski

102 Repe, Sprava kot kulturni boj, 93–101. Godeša, Namesto sprave kulturni boj, 127–36.

proces.¹⁰³ Toda v devetdesetih je sprava zopet doživela elitizacijo. Javnomenjske raziskave so v tistem desetletju kazale, da med prebivalci Slovenije odnos do preteklosti ni tema, ki bi odražala domnevno politično razdvojenost. Vrednote, povezane z zgodovino druge svetovne vojne, kot sta antifazišem in odporništvu, so med ljudmi uživale razmeroma visoko in stabilno podporo.¹⁰⁴ Preko vse agresivnejšega političnega diskurza je ob koncu tranzicijskega obdobja in kasneje sprava postala eden izmed mobilizacijskih dejavnikov glede na cepitev odnosa do preteklosti političnih strank.¹⁰⁵

Podoben odziv kot predlog za predrugačenje dneva upora proti okupatorju je doživel še en predlog, državnemu zboru podan decembra 1997. Tokrat je bil prvopodpisani predlagatelj Lojze Peterle, član Slovenskih krščanskih demokratov. Predlog je bil sestavljen iz dveh delov, iz Resolucije o nelegalnosti komunističnega režima in zakona, ki bi korigiral domnevne krivice, ki jih je režim zagrešil. Predlog je argumentiral, da je komunistični režim s tem, ko je prevzel oblast, prisilil celo družbo, da živi v družbenem in političnem sistemu, polnem laži in zločinov, s tem pa kršil osnovne človekove pravice prebivalcev, medtem ko je hkrati favoriziral tiste, ki so v preteklosti sodelovali v množičnih umorih, s čimer je namigoval na revolucionarno nasilje. Zaradi tega, je nadaljeval predlog, naj parlament prepozna nekdanjo komunistično partijo kot odgovorno za ločitev slovenskega naroda od evropske civilizacije, za nepojasnjene umore, kolektivizacijo premoženja, zlorabo državnih institucij (vključno s šolami) za doseganje lastnih ciljev in za uvedbo neučinkovitega gospodarskega sistema. S tem ko so avtorji predloga proglasili celoten socialistični sistem za nelegalnega, so predlagali prenos odgovornosti za vse zgoraj naštetih napake neposredno na komunistično partijo in so jo v celoti označili za vredno prezira.

103 Cmrečnjak, Slovenska sprava, 382–436. Slabe, Narodna sprava v slovenskih časopisih, 10–12. Zajc, Spomenik Pr`Skelet in Zvezdi, 152–71. Hribar, Krivda in greh, 10–68.

104 *E-gradiva-Center za raziskovanje javnega mnenja. Ne-spreminjanje pogledov na preteklost.*

105 Gašparič, *Državni zbor*, 108–23. Fink-Hafner, *Politične stranke*, 177–80.

Hkrati je predlog posameznikom, ki so bili v preteklosti obravnavani kot kolaboranti in sovražniki države, dodeljeval moralno zadoščanje, čas in pravico, da se jih javno spominja.¹⁰⁶

Po obeh neuspelih zakonskih predlogih v letu 1997, ki bi, če bi bila sprejeta, skupaj tvorila osnovo za slovensko lustracijsko zakonodajo, so vrsto spravnih izjav sprejele posamezne politične stranke: Slovenska ljudska stranka (sestavljanje izjave je vodil Janez Podobnik, ki je navezal stike z nekaterimi zgodovinarji), Liberalna demokracija Slovenije (Izjava o diskontinuiteti med povojnim komunističnim režimom in demokratično Republiko Slovenijo je bila pripravljena v sodelovanju s Slavojem Žižkom) in Združena lista socialnih demokratov (v sodelovanju s Spomenko Hribar je Borut Pahor pripravil Deklaracijo o narodni spravi).¹⁰⁷ Vse tri izjave so si med seboj nasprotovale in niti v procesu deaktualizacije teme niti v procesu doseganja sprave (oboje je bil deklarativni cilj vseh vpletenih strani) niso prinesle želenega učinka. Deklaracija Združene liste je bila po vsebini in dikciji še najbližje ideji sprave iz poznih osemdesetih in zgodnjih devetdesetih, kar glede na to, da je pri njenem nastanku sodelovala Spomenka Hribar, ni presenetljivo. Drugi dve izjavi sta bili vsebinsko skorajda zrcalni. Kjer je Liberalna demokracija poudarjala diskontinuiteto med prejšnjim in sedanjim političnim sistemom ter v omejenih merah označila čas socializma za nelegitimen sistem, je Slovenska ljudska stranka obujala idejo o nezadostnem prelomu med sistemoma in klicala k lustraciji (vsebinsko nadaljevanje obeh zakonskih predlogov in resolucije, ki so padli v parlamentu decembra 1997) ter neposrednemu polaganju odgovornosti za povojne poboje na celotno vodstvo komunistične partije oziroma zveze komunistov, nezamejeno v času.¹⁰⁸ Oba predloga zakona sta bila v državnem zboru pospremljena z razpravami, ki so Zvezo komunistov obravnavale kot še

106 *Poročevalec Državnega zbora RS*, 14. 11. 1997, 5–6, Predlog resolucije o protipravnem delovanju komunističnega totalitarnega režima. *Poročevalec Državnega zbora RS*, 14. 11. 1997, 7–15, Predlog zakona o odpravi posledic komunističnega totalitarnega režima.

107 Vodušek, Več strank pripravlja dokumente o spravi in nekdanjem režimu, 2.

108 Vodušek, Trije pogledi na narodno spravo, 2.

aktiven politični in družbeni subjekt. Pravzaprav je Janša trdil, da je monopol nad močjo, ki si ga je partija priborila med drugo svetovno vojno, ohranila tudi v turbulentnih osemdesetih in da svojo moč ohranja tudi v devetdesetih. Trdil je, da komunisti še vedno vodijo državo, le da je njihova moč prikrita le za tiste, ki verjamejo, da so vsakokratne koalicije resnične in ne zgolj kulisla.¹⁰⁹ Fraza »povej mi, kaj misliš o preteklosti, in povem ti, kaj želiš v sedanjosti in prihodnosti,« je odzvanjala med poslanci ne glede na njihovo strankarsko pripadnost.¹¹⁰

V političnem razpravljanju o preteklosti je bila pieteta, ki se je odražala v pravici do pokopa, spominjanja in časti, običajno točka, s katero so se strinjale vse politične stranke, ne glede na svoj položaj v parlamentu. Pripadniki vseh političnih strank so se strinjali, da si mrtvi – torej žrtve povojnih pobojev – zaslužijo časten pokop in, z nekaj leti zamika, tudi natančno označene in urejene grobove. Politična kopja so se lomila ob vprašanju implikacij: Kaj odnos države, politike in družbe do določene skupine mrtvih pomeni za sedanjost in prihodnost? Gre za fenomen, ki je bil prisoten na celotnem ozemlju nekdanje Jugoslavije. V republikah, kjer je bilo prebivalstvo mnogo bolj etnično mešano, je bil spreminjajoč odnos do preteklosti močno orodje nacionalizma in je prispeval k vojnim spopadam.¹¹¹ V Sloveniji, kjer je bilo prebivalstvo bolj homogeno in kjer je bila vojna kratkotrajna, je to isto vprašanje odnosa do mrtvih namesto kot element vojaške mobilizacije med drugim prispevalo k (re)interpretaciji preteklosti. Diskurz o nacionalni identiteti je v obdobju tranzicije postal močno politično orodje v rokah opozicije: novonastale konservativno usmerjene politične elite so v zgodnjih devetdesetih letih ugotovile, da je najhitrejši in najučinkovitejši način za izgradnjo volilne baze poudarjati latentno nacionalno zamero.¹¹²

109 Državni zbor RS, Izredna seja, 3. 12. 1997. Hribar, 'Udbomafija' kot strukturni element današnje desne ideologije, 20–26.

110 Državni zbor RS, Izredna seja, 3. 12. 1997.

111 Dragović-Soso, *Saviours of the Nation*, 286–87.

112 Verdery, *The political lives of dead bodies*, 96–97, 111–15. Luthar, Post-Socialist Historiography Between Democratization and New Exclusionist Politics of History, 189–91.

Vpetost zgodovinarjev v proces politične rabe preteklosti se je sčasoma spreminjal. Med tranzicijo je državni zbor kot osrednji odločevalni in razpravljalni organ v državi redno sodeloval z zgodovinarji (in drugimi akademiki), na katere so se zanašali, da jim bodo priskrbeli točne, zanesljive informacije. Zgodovinopisno kritično ugotavljanje dejstev je še bila rešitev, za katero so se poslanci in člani vlade strinjali, da lahko razreši marsikateri nastali nesporazum ali politično nasprotovanje. Državni zbor je leta 1998 in 1999 organiziral javno razpravo z naslovom *Odnos do preteklosti in narodna sprava: priznanje različnih pogledov kot dejanje za prihodnost Republike Slovenije*, s katero je želel preseči zaostrovanje med političnimi strankami po neuspehah zakonskih predlogih o kriminalizaciji socialističnega sistema.¹¹³ Tako organizirana javna razprava naj bi omogočila svobodno izražanje mnenj in soočenje nasprotujočih si pogledov na preteklost, s čimer bi se vsaj delno izčrpal politični naboj te teme, in postala »*vzpodbuda in kažipot za potrpežljivo, strpno in predvsem državotvorno prizadevanje parlamentarnih strank v iskanju skupnega dogovora*«. ¹¹⁴ Z namenom prizemljitve politične razprave o preteklosti je državni zbor že leta 1995 za svojo interno rabo pri Inštitutu za novejšo zgodovino naročil poročilo o slovenski politični zgodovini med letoma 1929 in 1955. Inštitut je v sodelovanju z nekaterimi vodilnimi strokovnjaki na področju zgodovinopisja izdal poročilo *Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929–1955*. Niti gradivo javne razprave niti znanstveno poročilo nista bistveno pripomogla k depolitizaciji razprav o preteklosti. Poročilo, ki je bilo naročeno posebej kot »*zgodovinopisna podlaga za opredeljevanje državnega zbora do nekaterih odprtih vprašanj bližnje preteklosti*«, v državnem zboru ni spodbudilo nobene razprave.¹¹⁵

Obe pobudi v državnem zboru iz leta 1997, še posebej pa *Resolucija o nelegalnosti komunističnega režima*, sta bili po svoji

113 *Odnos do preteklosti in narodna sprava*.

114 Prav tam.

115 Čepič idr., *Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929–1955*.

vsebinski, jeziku in delno tudi namenu zelo podobni zakonskim predlogom nekaterih drugih tranzicijskih držav, čeprav je bila njuna usoda popolnoma drugačna: niti prvi niti drugi predlog iz leta 1997 v Sloveniji nista bila sprejeta, s čimer je Slovenija poleg Slovaške postala ena izmed tistih tranzicijskih držav, ki so na področju kazenskega pregona in tudi deklarativno ustvarile najmehkejši prehod iz socializma.¹¹⁶ Najbolj politično in simbolno nabit trenutek v zvezi s kakršno koli obliko lustracije v Sloveniji je tako ostala pravna slovesnost iz poletja leta 1990 skupaj z aprilskimi volitvami in decembrskim plebiscitom iz istega leta. Dejstvo, da v devetdesetih letih, ko sta bila predlagana resolucija in zakon, ki sta kazensko odgovornost nalagala komunistični partiji, ta že slabo desetletje ni več obstajala, ni za predlagatelje predstavljalo nobene ovire.

Druge tranzicijske države so, drugače kot Slovenija, sprejele več zakonov v zvezi s socialističnim sistemom. Češka republika je sprejela podoben zakon s skoraj enakim naslovom, Zakon št. 198/1993 z dne 9. julija 1993 o ilegalnosti komunističnega režima in odporu proti njemu (*Zákon č. 198/1993 Sb. ze dne 9. července 1993 o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu*).¹¹⁷ Na Češkem je bil sicer prvi lustracijski zakon sprejet leta 1991, njegova veljavnost pa je bila leta 2000 podaljšana za nedoločen čas.¹¹⁸ Lustracijska zakonodaja je bila v državah, v katerih je bila sprejeta, namenjena omejevanju zasedanja državnih služb za tiste, ki so v obdobju socializma tako ali drugače sodelovali z nekdanjim sistemom. Češka je, sodeč po državnih zakonodajah, poleg združene Nemčije izvedla najtemeljitejši prelom s socializmom. Obe državi sta omogočili dostop do arhivskega gradiva represivnih služb in ustvarili pripadajoče institucije, ki podpirajo dejavnost, povezano z raziskovanjem, ohranjanjem in objavljanjem gradiva. Češka je leta 2007 ustanovila Inštitut za

116 Neumayer, *The Criminalisation of Communism*, 29–30.

117 *Zákony pro lidi. Zákon ze dne 9. července 1993. Češka in Slovaška obstajata od 1. 1. 1993*, ko je v veljavo stopila razdružitev. O lustraciji v srednji Evropi gl. tudi Moskalewicz in Przybylski (ur.), *Understanding Central Europe*, 375–406.

118 Neumayer, *The Criminalisation*, 29.

raziskovanje totalitarnih režimov (*Ústav pro studium totalitních režimů*)¹¹⁹ in leto kasneje njegovo partnersko institucijo, Arhiv tajnih služb (*Archiv bezpečnostních složek*),¹²⁰ ki poleg drugih dejavnosti hranita in raziskujeta arhivsko gradivo češke tajne službe iz časa socializma (*státní bezpečnost*, bolj znana pod kratico StB). Češkim državljanom je tako omogočen ne le vpogled v morebitne lastne dosjeje, ki jih je o njih vodila tajna služba, temveč tudi v podatke o sodelavcih tajne policije.¹²¹ Prav eden izmed raziskovalcev, zaposlen na Inštitutu za raziskovanje totalitarnih režimov, Adam Hradilek, je v sodelovanju s Petrom Třešňákom v češki reviji *Respekt* oktobra 2008 objavil članek, ki je Milana Kundero, enega najbolj cenjenih čeških pisateljev, bremenil sodelovanja s tajno službo, kar je na Češkem sprožilo val ogorčenja.¹²²

Podobno drži za Nemčijo, oziroma natančneje za področje Nemške demokratične republike. Leta 1991 ustanovljen Zvezni komisariat za gradivo Službe državne varnosti nekdanje Nemške demokratične republike (*Bundesbeauftragter für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik*) podobno kot češki arhiv hrani gradivo tajne službe (*Staatssicherheitsdienst*, Stasi) in nudi dostop do njega. Za 111.000 metrov arhivskega gradiva skrbi več kot 1.300 zaposlenih.¹²³ Ogromne količine sredstev, ki jih je nemška država namenila (in jih še namenja) delovanju arhiva, naj bi pripomogle k dostopnosti gradiva. Ravno to pa je sprožilo mnoga moralna vprašanja, povezana z vpogledi v osebne podatke.¹²⁴

119 *Ústav pro studium totalitních režimů*.

120 *Archiv bezpečnostních složek*.

121 Gjuričová in Zahradniček, *Návrat parlamentu*, 84–88, 96–100. Neumayer, *The Criminalisation*, 29.

122 Třešňák in Hradilek, *Milan Kundera's denunciation*. Gl. tudi Novák, *Kundera: Český život a doba*.

123 *Stasi-Unterlagen-Archiv*. Wirsching, *Der Preis der Freiheit*, 102–13. Arhiv Republike Slovenije kot največji slovenski arhiv in hkrati hranitelj takšnega gradiva za Slovenijo razpolaga skupno z okrog 65 zaposlenimi, ki skrbijo za ves korpus državnega arhivskega in dokumentarnega gradiva. Tega je skupno 27.850 metrov. Gradivo tajne službe obsega od tega 413 tekočih metrov, splošni javnosti pa je dostopno pod zakonsko določenimi pogoji. – VAC – *Virtualna čitalnica*.

124 Jedlitschka, *The Lives of Others*, 81–108. Danielson, *Privacy Rights and the Rights of Political Victims*, 176–93. Za doživljanje pričevalca, ki je izkoristil možnost vpogleda v

Tako Madžarska kot Poljska sta sprejeli razmeroma ostro lustracijsko zakonodajo, a v primerjavi z Nemčijo in Češko nekoliko kasneje in v manj strogi obliki: Madžarska leta 1994, Poljska pa tri leta kasneje, leta 1997. Na Madžarskem lahko državljani od leta 2003, ko je bil z zakonom ustanovljen zgodovinski arhiv službe državne varnosti, dostopajo tako do dokumentov tajne službe, ki se tičejo njih samih, kakor tudi do dokumentov tistih, ki so za tajno službo zbirali informacije o njih, medtem ko je na Poljskem vpogled v lastno dokumentacijo dovoljen od leta 1997.¹²⁵ Podobno kot v Nemčiji in na Češkem je bil na Poljskem hkrati s procesom lustracije leta 1998 ustanovljen Inštitut narodnega spomina (*Instytut Pamięci Narodowej*), ki pa ima za razliko od teh dveh držav tudi preiskovalno funkcijo.¹²⁶ To so uvedli naknadno v letih 2006 in 2007, poljsko ustavno sodišče pa jo je nekoliko omejilo. Kljub temu ima Inštitut narodnega spomina med takšnimi institucijami v tranzicijskih državah najširša pooblastila.¹²⁷

Slovaška je skoraj sočasno, ko se je v Sloveniji odvijala razprava o možni lustraciji, 27. aprila 1996 sprejela Zakon o nemoralnosti in protipravnosti komunističnega sistema (*125/1996 Z.z. Zákon Národnej rady Slovenskej republiky z 27. marca 1996 o nemorálnosti a protiprávnosti komunistického systému*).¹²⁸ Na Slovaškem je poskus kriminalizacije socializma uspel delno. Čeprav država leta 1991 ni uvedla takrat še češko-slovaškega lustracijskega zakona, je leta 2001 sprejela sistem delnega preverjanja preteklosti posameznikov, ki so želeli opravljati posamezne državne službe. Skupaj s Slovaško spada Slovenija med tiste tranzicijske države, katerih lustracijska zakonodaja je bila najmilejša oziroma je (kljub predlogom) neobstoječa. Hkrati je

svoj dosje pri Stasiju, in posledice, ki jih je takšno odpiranje dokumentov imelo na osebna življenja, gl. Ash, *The File*.

125 Neumayer, *The Criminalisation*, 29. Choi in David, *Lustration Systems and Trust*, 1172–201. David, *Lustration and Transitional Justice*, 122–27.

126 Main, *How Is Communism Displayed?*, 371–400.

127 Michlic, *History »Wars« and the Battle for Truth and National Memory*, 115–38.

128 *Zákony pre ľudí. Zákon Národnej rady Slovenskej republiky o nemorálnosti a protiprávnosti komunistického systému*.

dostop do arhivskega gradiva v primerjavi z drugimi tranzicijskimi državami v obeh državah najbolj omejen.¹²⁹

Glede na druge tranzicijske države je slovenski Študijski center za narodno spravo nastal razmeroma pozno. Ko je bil leta 2008 ustanovljen, za časa vlade Janeza Janše, so bile v primerjavi s podobnimi institucijami v drugih državah njegove naloge zastavljene povsem drugače. Čeprav si vsi takšni centri prizadevajo za informiranje, izobraževanje in razvoj lastne publicistične dejavnosti, je bil namen slovenskega študijskega centra preučevanje kršitev človekovih pravic s strani totalitarnih režimov na Slovenskem v 20. stoletju, s čimer naj bi center ustvaril podlago za popravljanje krivic in s tem »ustvarja[l] možnosti za skladen civilizacijski in kulturni razvoj Slovenije«. ¹³⁰ Pri tem ostaja nejasno, kako naj bi center to dosegel. Njegove dejavnosti so skoraj v celoti posvečene ne vprašanju sprave kot take, temveč preučevanju revolucionarnega nasilja, viktimizaciji, zbiranju pričevanj in drugih dokumentov, publiciranju, izobraževalni dejavnosti ter nastopanju v medijih.¹³¹

Ni naključje, da je razprava o lustracijski zakonodaji in o pravni obsodbi preteklega sistema slovensko politiko zajela ravno v drugi polovici devetdesetih let. Za oba zakonska predloga in posledično strankarsko izrekanje o preteklosti sta osnovo nudili Resolucija in Poročilo Parlamentarne skupščine Sveta Evrope (Parliamentary Assembly of the Council of Europe, PACE) o ukrepih za odpravo dediščine nekdanjih totalitarnih komunističnih režimov (*Measures to dismantle the heritage of former communist totalitarian system*), sprejeti leta 1996.¹³² Po končani javni razpravi izdano gradivo državnega zbora se nanjo neposredno sklicuje. Navaja jo v preambuli in prevzema jezik, najbolj eksplicitno pri poimenovanju socialističnega sistema kot ‚režima‘.¹³³

129 Kotar, Slovenia, 200–21. Bernhard in Kubik, *Twenty years after communism*, 60–84, 235–39. Nedelsky, *Divergent Responses to a Common past*, 65–115.

130 *Uradni list RS*, 30. 4. 2008, 4651.

131 *Študijski center za narodno spravo*. Luthar, *Post-Socialist Historiography*, 191–99. Gabrič, *Slovensko zgodovinopisje med stroko in politiko*, 320–27. Ivelja, *Delovanje študijskega centra za narodno spravo*, 4.

132 *PACE website. Resolution 1096 (1996); Report 7568 (1996)*.

133 Cmrečnjak, *Slovenska sprava*, 409–11.

Resolucija Parlamentarne skupščine Sveta Evrope ni predvidevala zgolj načelne obsodbe socializma, temveč si je za cilj zadala tudi spremembo nekaterih značilnosti, ki naj bi bile posledica socialističnega sistema, kot so »konformizem, poslušnost in drugih totalitarističnih vzorcev mišljenja«. ¹³⁴ V primeru neuspeha, navaja poročilo, se je tranzicijskim državam kakor tudi širše Evropi bati »žametne ponovne vzpostavitve totalitarnega režima« (velvet restoration of a totalitarian regime), če ne kar nasilnega prevrata in zatrtja nastajajočih demokratičnih ureditev. Resolucija je predvidevala, da mora biti sprememba družbenih in političnih okolij tranzicijskih držav celostna, zajeti mora tako srca kot misli njihovih prebivalcev (a transformation of hearts and minds). ¹³⁵ Parlamentarna skupščina je z resolucijo tranzicijske države (predvsem Češko in Nemčijo, ki sta izvajali izredno strogo lustracijo) sicer že od zgodnjih devetdesetih opozarjala, da je vso zakonodajo, vključno s tisto, ki kriminalizira prejšnji sistem, treba sprejemati skladno s človekovimi pravicami. ¹³⁶ Tako je bila resolucija sprva namenjena predvsem zaježitvi lustracijske zakonodaje v tranzicijskih državah, vendar je zaradi specifičnega razmerja moči v trenutku, ko je resolucija nastajala, dobila svojevrsten podton. Dokument, ki naj bi reguliral lustracijo tranzicijskih držav in utrjeval konsolidacijo demokracije na podlagi človekovih pravic, politično ni bil usmerjen k obsodbi socialistične preteklosti, temveč predvsem proti Rusiji, ki je takrat zahtevala zase položaj v Svetu Evrope. Zahteva po ostrem prelomu in kriminalizaciji socializma primarno tako ni prihajala iz vrst zahodnoevropskih politikov, temveč so jo v razpravo in kasneje formalizacijo v obliki resolucije vnesli izrazito protikomunistično usmerjeni politiki iz Romunije (Adrian Severin, avtor poročila in pisec predloga resolucije, ki je nalogo sprejel kot možnost javnega in kariernega preloma s svojim delovanjem v času komunizma) in Litve (Vytautas Landsbergis in

134 PACE website. Resolution 1096 (1996); Report 7568 (1996).

135 Prav tam, čl. 6.

136 Neumayer, *The Criminalisation*, 68.

Emanuelis Zingeris), ki se jim je pridružil konservativni britanski predstavnik (Alexander Dundee).¹³⁷

Resolucija je sicer sprožila ostre razprave, preden je bila potrjena, a je bila zapisana dovolj kompromisno in fleksibilno, da je bila za večino evropskih predstavnikov sprejemljiva. Kljub temu je pri kritikih, ki so trdili, da je spisana preveč popustljivo do nekdanjih socialističnih sistemov, ostal grenek priokus. Inicijativo za nadaljnje ukrepanje je vodil bolgarski zastopnik Lačezar Tošev. Leta 2006 je zato Svet Evrope sprejel novo resolucijo, ki se je popolnoma osredotočila na enačenje komunizma z nacizmom, na enakovredno kriminalizacijo in obsodbo obeh ideologij ter posledično gradnjo skupne evropske identitete, ki bi se v prihodnosti zato lahko izognila oživljanju katerega izmed njiju.¹³⁸ Sklicujoč se na kriminalno plat komunizma, je v sklopu te iniciative nastalo k resoluciji pripadajoče poročilo. To je svojo podlago črpalo iz razmeroma kontroverznega dela *The black book of communism* iz leta 1997, s čimer je bil podkrepjen argument enačenja nacizma in komunizma.¹³⁹ Poročilo in resolucija, ki je temeljila na njem, sta bila močno ideološko nabita in sta pred sprejemom sprožila ostre razprave v parlamentarni skupščini. Poročilo je imelo šibko znanstveno podlago in je vsebovalo grobe posplošitve in vsebinske napake s področja zgodovinskega. Oba dokumenta sta bila kljub temu sprejeta in sta nudila podlago za politično reinterpretacijo preteklosti v posameznih državah.¹⁴⁰

Razvoj politike spomina na evropski in nacionalni ravni se je v obdobju po razširitvi Evropske unije leta 2004 in po sprejetju resoluciji leta 2006 spremenil. Prizadevanja za pravno

137 Prav tam, 70–80.

138 PACE website. *Resolution 1481 (2006). Need for international condemnation of crimes of totalitarian communist regimes.*

139 Courtois idr., *The black book of communism*. Naslov te knjige je bil namenoma izbran tako, da je opominjal na Črno knjigo nacizma, sestavljeno leta 1944, ki je popisovala holokavst in bila uporabljena kot eden izmed dokumentov v nürnberških sojenjih. – *The Black Book: The Nazi Crime Against the Jewish People.*

140 Neumayer, *The Criminalisation*, 90. Pettai in Pettai, *Transitional and retrospective justice in the Baltic states*, 119–26.

kriminalizacijo komunizma (njegovih delov ali celote) so se izkazala za neuspešna tako na evropski kot na nekaterih nacionalnih ravneh, zato je večjo težo pridobilo preoblikovanje kolektivnega spominjanja.¹⁴¹ Evropski parlament je leta 2009 sprejel novo resolucijo v zvezi s spominom in totalitarnimi režimi, ki je parlamentarne vode razburkala tudi v Sloveniji.¹⁴² Slovenski parlament se je po obsežnih razpravah nanjo odzval v obliki krajše deklaracije (*Deklaracija o seznanitvi z Resolucijo Evropskega parlamenta o evropski zavesti in totalitarizmu z dne 2. aprila 2009*), ki je odražala izredno polarizirano stanje med političnimi strankami in posledično globoko razhajanje med državnoborskimi poslanci.¹⁴³ Deklaracija, sprejeta na seji državnega zbora 22. oktobra 2009, je izražala zgolj seznanjenost poslancev z zadnjo resolucijo Evropskega parlamenta. V nekaj stavkih je povzela dejavnosti, ki jih je Republika Slovenija že izvedla ali jih izvaja in ki naj bi pripomogle k ciljem, zastavljenim v resoluciji o evropski zavesti in totalitarizmu, kot so poprava krivic, storjenih političnim zapornikom, obsodba povojnih pobojev, odkrivanje in urejanje prikritih grobišč in vračanje po drugi svetovni vojni odvzetega premoženja. Državni zbor se je kot politična institucija distanciral od raziskovanja in interpretacije zgodovine ter se je kot svoj »prispevek k objektivizaciji časa« skliceval na naročeno zgodovinsko raziskavo iz leta 1995, *Ključne značilnosti slovenske politike*.¹⁴⁴ Kot enega izmed pomembnih dejavnikov zavračanja stroge kriminalizacije socializma je državni zbor navedel tudi način, na katerega je bila slovenska politična tranzicija izpeljana:

»Pri tem [državni zbor] poudarja, da je [Republika Slovenija] to lažje storila zato, ker je bil njen prehod v demokratičen politični sistem parlamentarne demokracije uveljavljen z večinsko voljo državljanov in državljanov po pravni poti in brez nujnosti nasilnih

141 Neumayer, *The Criminalisation*, 166–74.

142 *Evropski parlament. Resolucija Evropskega parlamenta z dne 2. aprila 2009 o evropski zavesti in totalitarizmu.*

143 *Uradni list RS*, 27. 9. 2009, 11263.

144 Prav tam.

sprememb, kar je bilo mogoče, ker so se tudi znotraj enopartijskega sistema postopoma že povojni čas in posebej v osemdesetih in devetdesetih letih uveljavljale demokratične spremembe, ki so to omogočile.«¹⁴⁵

Čas osemdesetih in devetdesetih let, na katerega se je slovenski državni zbor skliceval, ter način sprememb, ki so se zgodile takrat, sta precejšnje politično težo nosila tudi po tem, ko je bila politična tranzicija formalno že zaključena. Deklaracija slovenskega državnega zbora iz leta 2009 se je izrecno sklicevala na širši, dolgotrajnejši prehod iz socializma v parlamentarno demokracijo. Postopnost je v tem primeru nudila legitimiteto ukrepanju (oziroma neukrepanju) državnega zbora skladno z evropskima resolucijama iz let 1996 in 2009. Državni zbor je v odzivu svoje politično delovanje argumentiral z načinom izvedbe politične tranzicije in s širšo politično tradicijo tega prostora.

145 Prav tam.

**IZ FEDERACIJE
V REPUBLIKO**

V srednji in vzhodni Evropi simbolno leto 1989 se je – sicer na nekoliko drugačen način – zgodilo tudi v Sloveniji.¹⁴⁶ Tega leta je Socialistična republika Slovenija (SRS) začela sprejemati ustavne amandmaje. Na njihovi podlagi so se do tedaj neformalne opozicijske organizacije in že obstoječe družbenopolitične organizacije pretvorile v polnopravne politične stranke, s čimer se je politični prostor formalno pluraliziral. Omogočene so bile večstrankarske volitve, ki so aprila 1990 na vodstveni položaj postavile koalicijo Demos. S tem je socialistična skupščina, ki je amandmaje sprejemala, začela prehod v parlamentarno demokracijo.

Sprejemu amandmajev iz leta 1989 je sledila vrsta dogodkov, ki so vzporedno s preoblikovanjem političnega sistema preoblikovali tudi državni okvir. Naslednje leto je bila v skupščini sprejeta Deklaracija o suverenosti Republike Slovenije. Decembra je bil izveden plebiscit, ki je dodatno legitimiral slovensko osamosvajanje. Sprejem ustavnega zakona in razglasitev samostojne in suverene države na Trgu republike 25. junija 1991 sta sprožila vojno, ki se je po desetih dneh zaključila z brionskimi pogajanjmi in moratorijem. Jeseni se je razpadanje federacije nadaljevalo. Sprejem nove ustave decembra 1991, mednarodno priznanje in razpad Demosa v začetku leta 1992 so pospremili zaključek začetnega obdobja slovenskega političnega prehoda.

Ustavni amandmaji iz leta 1989, ki so omogočali pravno podlago velikemu delu tranzicijskega dogajanja, so bili posledica dolgotrajnih razprav o ustavni ureditvi federacije in njenih republik. V tem pogledu je njihovemu razvoju mogoče slediti vsaj od ustave iz leta 1974, na katero so se v osnovi tudi nanašali. V krajšem časovnem pogledu so bili slovenski amandmaji posledica sprejetja amandmajev k federativni ustavi in srbskih amandmajev k republiški ustavi, sprejetih v drugi polovici osemdesetih let. V tem smislu je bilo sprejemanje slovenskih amandmajev pričakovano in skladno s predvidenim postopkom. Bilo je sestavni del procesa spreminjanja ustavne ureditve federacije.

146 Prim. Prunk, *Tranzicijske poti v Sloveniji*, 43–57.

Njihova vsebina in politične posledice, ki so jih prinašali, pa so bile mnogo bolj nepričakovane. Turbulentna osemdeseta leta, v katerih so zoreli, so vsebovala vrsto pretresov, povezanih z družbenim, političnim in gospodarskim dogajanjem, kar je med nastajanjem amandmajev bistveno vplivalo na njihovo vsebino in kasnejšo uporabo. Vsebina amandmajev k slovenski ustavi je odražala hitro spreminjajočo se politično situacijo, v kateri so bili med 27. septembrom 1989 in 31. decembrom 1991 sprejeti.

Slovensko politično vodstvo je kljub mnogim spremembam vse do pozne pomladi leta 1991 dopuščalo možnost navezave na jugoslovanski okvir in tudi mednarodna javnost je bila zelo dolgo nenaklonjena razpadu Jugoslavije, a naklonjena demokratičnim spremembam znotraj nje kot celote. Da Jugoslavije resnično ni več in da se bo Sloveniji uspelo osamosvojiti, se je kot politična realnost kljub številnim premenam, ki so omogočile prehod v parlamentarno demokracijo in sprožile proces osamosvajanja, v celotnem slovenskem političnem vrhu udejanjilo šele pozimi leta 1991.¹⁴⁷

Trenja, ki so pripeljala do razpada Jugoslavije, so bila – nasprotno od relativne poznosti spoznanja, da federacije ni več smiselno niti mogoče rešiti – stara.¹⁴⁸ Trajala so dolga leta in so bila starejša od srbskega nacionalizma, ki se v zgodovinske literaturi pogosto navaja kot osrednji razlog za konec federacije, in tudi od padca socializma v srednji in vzhodni Evropi, s katerim so bile pogojene politične tranzicije drugih držav.¹⁴⁹ Pregled ustavnih sprememb federacije razkrije, da so se te vedno znova dotikale enega in istega vprašanja: centralizirati ali decentralizirati Jugoslavijo. Leto 1989 je v jugoslovanski federaciji s slovenske strani pokazalo ves obseg razkoraka med predstavami, kako naj bi federacija delovala.

147 Repe, *Jutri je nov dan*, 9. Ramet, *Balkan Babel*, 61–64.

148 Cohen, *Broken Bonds*. Woods, *Balkan Tragedy*. Lampe, *Yugoslavia as History*. Ramet, *Thinking About Yugoslavia*. Jović, *Yugoslavia: A State That Withered Away*. Ramet, *The Three Yugoslavias*. Radeljić, *Europe and the Collapse of Yugoslavia*. Meier, *Zakaj je razpadla Jugoslavija*. Silber in Little, *Smrt Jugoslavije*.

149 Brown, *The Gorbachev Factor*. Kanin, *Yugoslavia in 1989 and after*, 551–56.

USTAVNI IN POLITIČNI RAZVOJ SOCIALISTIČNE REPUBLIKE SLOVENIJE

S trkom nasprotujočih si konceptov se je na področju ustavne ureditve Jugoslavije med tistimi, ki so želeli z reformo doseči večjo moč centra federacije, in tistimi, ki so na podlagi ustave branili avtonomnost republik in s tem federalnost, odpiral vedno večji razkorak.¹⁵⁰ Čeprav se je ta v obliki mnogih variacij ponavljal skozi vso jugoslovansko zgodovino, je tokrat prelomnica osrednjega konflikta tekla med Srbijo in Slovenijo, in ne med Srbijo in Hrvaško. Različni pogledi na državno, družbeno in ekonomsko ureditev so se skupaj z gospodarsko krizo in spreminjajočo se mednarodno situacijo ob koncu osemdesetih let v obliki konflikta med jugoslovanskimi republikami strnili v razpad federativne Jugoslavije.¹⁵¹

Sistem, v katerem se je odvijalo politično življenje zadnjega obdobja obstoja Jugoslavije, je temeljil na ustavi, sprejeti leta 1974. Ta je federacijo politično delila na šest republik in dve avtonomni pokrajini. Dve leti za ustavo sprejeti Zakon o združenem delu je ustavo dopolnjeval na področju urejanja gospodarskih odnosov. Sistem samoupravljanja, temelječ na teh dveh dokumentih, naj bi delavcem omogočil dejansko sodelovanje pri upravljanju države in podjetij. V praksi so bile vse pomembne odločitve sprejete v

150 Repe, *Slovinci v osemdesetih*, 17. Ramšak, 'Neodvisna Slovenija do konca leta 1964!', 197–207.

151 Repe, *Jutri je nov dan*, 13–19.

vrhu Zveze komunistov Jugoslavije, v predsedstvu CK ZKJ in v CK ZKJ, nato pa preko republiških zvez in delegatske strukture uresničene na vseh nižjih ravneh federacije.¹⁵²

Vodja ustavne komisije, ki je izdelala tako ustavo iz leta 1974 kot Zakon o združenem delu iz leta 1976, Edvard Kardelj, je za republike predvidel visoko mero avtonomije. Posebej je poudaril pravico vsakega naroda do samoodločbe, do odcepitve in združevanja, kar je pri kasnejšem političnem razvoju, ko se je Slovenija v procesu osamosvajanja za dokazovanje legitimnosti svojih odločitev sklicevala na svoj formalni status v Jugoslaviji in njeni ustavni ureditvi, igralo pomembno vlogo.¹⁵³ Podobno se je za ključno lastnost ustave v osemdesetih letih izkazala določitev načina odločanja v razmerju med federacijo in njenimi enotami. Republike so imele visoko stopnjo avtonomije in razmeroma veliko moči pri sprejemanju odločitev, ki so bile veljavne v vsej federaciji. Vsaka večja sprememba, kot na primer vsako nadaljnje spreminjanje ustave, je lahko stopila v veljavo le, če so jo potrdile vse konstitutivne enote, torej šest republik in dve pokrajini.

Z ustavo iz leta 1974 je federacija dobila dvodomno ureditev, zvezni zbor in zbor republik in pokrajin. Delegati, ki so zastopali posamezno enoto, so lahko pri odločitvah, ki so bile zelo pomembne za republiko ali pokrajino oziroma njihova medsebojna razmerja, z odtegnitvijo soglasja preprečili sprejem takšne odločitve (v praksi je takšen maneuver deloval kot veto).¹⁵⁴ V nasprotju z načelom moči federalnih enot glede na število prebivalstva, ki so ga te imele, je v primeru morebitnih poskusov jezikovnih, nacionalnih ali upravnih poenotenj federacije takšen način odločanja onemogočil preglasovanje večjih republik na račun manjših. Ustava iz leta 1974 in zakon iz leta 1976 sta torej vzpostavljala trden federalizem in s samoupravljanjem delavsko komponento pod vodstvom Zveze komunistov.¹⁵⁵

152 Vodopivec, Komunistične skupščine v senci partije, 258–97.

153 Repe, *Jutri je nov dan*, 9. Repe, Pravne in politične podlage, okoliščine in pomen prvih demokratičnih volitev, 41–62.

154 Ribičič, Republika Slovenija v ustavah jugoslovanske federacije, 355–60.

155 Čepič, Ustava 1974, 1094–101. Repe, *Jutri je nov dan*, 35. Lusa, *Razkroj oblasti*, 34–35.

Proces, po katerem je po sprejetju ustave in zakona v sedemdesetih in osemdesetih letih tekla nadaljnja razprava o ureditvi Jugoslavije, je bil takšen, kot je bil njen takratni politični sistem: dolgotrajen, zapleten in razdrobljen. Sploh v poznih osemdesetih letih nam viri razkrivajo mnoge nesporazume in namenska odstopanja znotraj formalnih postopkov komunikacije med federacijo in republikami. Okolja, kjer so potekale razprave, so segala preko zaprtih partijskih sestankov na federalni in republiških ravneh vse do skupščinskih razprav, strokovnih in žurnalističnih diskusij ter javnih tribun. Prav ideje, ki so nastajale v drugi polovici osemdesetih let izven formalnih forumov družbenopolitičnih organizacij, so imele pri oblikovanju ustavnih sprememb močan vpliv. Skladno s tem so viri, ki bi omogočili koherenten pogled na razvoj posameznih idej o spreminjanju ustavne ureditve, razpršeni, nedostopni ali celo neobstoječi. Mnogo vrzeli je tako mogoče zapolniti le s pričevanji in pisanji tistih, ki so bili na dogodkih prisotni. Teh ni bilo malo. V procesu živahne razprave so se ugovori, predlogi in kritike pojavljali sprva posamično in nepovezano, vendar so se vzporedno z naraščanjem gospodarske krize, formalizacije postopka za ustavne spremembe in večanja dejavnosti civilne družbe v osemdesetih letih zgostili v niz povezanih dogodkov in dejavnosti. V obdobju od leta 1974 praktično ni preteklo leto, ko na področju spreminjanja ustave ne bi vzniknile novosti, bodisi v obliki formalnih ali neformalnih predlogov.

Kmalu po sprejemu ustave leta 1974 je srbsko vodstvo izrazilo nezadovoljstvo z novo federalno ureditvijo. Posebej moteč je zanj bil status obeh avtonomnih pokrajin, Kosova in Vojvodine, kot ga je določala ustava. Pokrajini, ki sta bili formalno del Socialistične republike Srbije, sta lahko sodelovali pri odločanju v srbski republiški skupščini, medtem ko srbsko republiško vodstvo ni imelo možnosti odločanja v obeh pokrajinah. Poleg položaja v srbski republiški skupščini sta imela Kosovo in Vojvodina v zveznih organih enako moč kot druge republike. Svoje ugovore glede položaja obeh avtonomnih pokrajin je republiško

predsedstvo Srbije leta 1977 izrazilo v obliki bele knjige, s čimer so želeli onemogočiti krepitev avtonomnosti pokrajin.¹⁵⁶ V nasprotju z republiškim predsedstvom se je vodstvo srbske Zveze komunistov leto kasneje na svojem kongresu izreklo proti formalnemu zmanjševanju pravic avtonomnih pokrajin. Kot alternativo pri reševanju nezadovoljstva, izraženega v plavi knjigi, je ponudilo neposredno dvostransko sodelovanje, dogovarjanje in posvete med republiko in pokrajinama. Pri takšni politiki iskanja dialoga s predstavniki avtonomnih pokrajin in iskanja možnih sprememb znotraj obstoječe federalne ureditve je srbska Zveza komunistov vztrajala vse do kosovskih demonstracij leta 1981. Protesti, ki so se začeli med prištinskimi študenti, so se nato razširili med kosovskimi Albanci, ki so zahtevali večjo avtonomijo Kosova. Zvezno vodstvo je demonstracije nasilno zatrla.¹⁵⁷

Večje spremembe v političnem vzdušju sta prinesli smrti dveh vodilnih komunistov: leta 1979 je umrl Edvard Kardelj, avtor zadnje verzije jugoslovanske federalne ureditve, leta 1980 pa osrednja osebnost socialistične Jugoslavije in eden izmed garantov njene ureditve, Josip Broz Tito. Politična elita, ki je prevzela vodenje države, je bila po Titovi smrti prisiljena prenesti del odločanja z neposrednega Titovega odločanja na osrednje institucije federacije, na predsedstvo, izvršni svet in skupščino.¹⁵⁸ Ustava in zakonodaja, ki sta v odsotnosti osrednje avtoritativne osebnosti postali temelj za vodenje in delovanje države, sta zato pridobile težo in kmalu spet postali predmet spora med republikami. Nezadovoljstvo z ustavno ureditvijo federacije je botrovalo sklepu o spremembi ustave, ki ga je novembra 1979 sprejel zvezni zbor skupščine SFRJ. Začetna ideja za spremembo ustave je zajemala predvsem urejanje mandatov za funkcije na zvezni ravni in ravni republik. Ti so imeli različno dobo trajanja, ki naj bi jih prihodnji amandmaji poenotili. Del mlajše generacije,

156 Pirjevec, *Jugoslavija*, 363.

157 Kostovicova, *Kosovo: the politics of identity and space*, 52–74. Repe, *Jutri je nov dan*, 21–22.

158 Repe, *Viri o demokratizaciji. Del 1*, 237. Pirjevec, *Jugoslavija*, 356–59.

predvsem srbskih članov Zveze komunistov, je upal, da bo trajanje mandatov skrajšano, kar bi okrepilo kolektivno vodenje države in zmanjšalo moč starejše generacije komunistov. Pri tem je slovensko vodstvo zastopalo nasprotno mnenje: trdili so, da bo skrajšanje mandatov privedlo do manjše preglednosti pri vodenju države in s tem do manjše učinkovitosti. Znotraj federacije so bili edini, ki so zavzeli stališče za ohranjanje ali podaljšanje trajanja mandatov.¹⁵⁹

Različnost mnenj se je v praksi kmalu pokazala na primeru Kosova, kjer so marca 1981 izbruhnili nemiri. Demonstracije, ki so se začele med prištinskimi študenti, so kmalu prerasle v splošne zahteve po povečanju avtonomije Kosova. Interpretacija nemirov se je med slovenskim in srbskim vodstvom bistveno razlikovala. Če so prvi izkoristili nemire za to, da so kritizirali gospodarsko ureditev federacije in poudarjali pomen zaščite albanske manjšine na Kosovu, so drugi ostro obsodili kosovske nacionalistične težnje ter zahtevali večji osrednji nadzor nad avtonomnima pokrajinama. Nestrinjanje glede ukrepanja je med republikama pustilo nerazrešeno napetost.¹⁶⁰ Dejstvo, da se mnenja republiških zvez komunistov glede ključnih vprašanj v državi, na primer o vlogi zveze komunistov v družbi, vse bolj razhajajo, se je leto dni kasneje odrazilo na IX. kongresu Zveze komunistov Slovenije. Andrej Marinc, ki je postal novi predsednik centralnega komiteja, je napovedal rahljanje partijske oblasti in dosledno upoštevanje ustave in zakonov, kar je bilo v neposrednem nasprotju s srbskimi centralističnimi težnjami. Kakor je dejal za časnik *Delo* junija 1982, je po smrti Tita in Kardelja Jugoslavija ostala brez osebnosti, ki bi lahko s svojo avtoriteto razreševale kompleksna politična in gospodarska vprašanja, zato je postalo s slovenskega vidika in z vidika ohranjanja avtonomnosti federalnih enot upoštevanje normativnosti, ki je republike štivila pred centralističnimi in unitarističnimi

159 Repe, *Slovenci v osemdesetih*, 15.

160 Lusa, *Razkroj oblasti*, 43–44. Pirjevec, *Jugoslavija*, 361.

težnjami, nujno.¹⁶¹ Sklicevanje na strogo upoštevanje ustave in zakonov (v literaturi pogosto poimenovano ustavobraniteljstvo) je v prihodnjem desetletju postalo osrednja taktika slovenskih komunistov pri urejanju odnosov s federacijo.

Po obsežnem finančnem zadolževanju federacije v sedemdesetih letih se je v osemdesetih političnim nesoglasjem pridružila hitro poglabljajoča se gospodarska kriza. V osemdesetih letih se je krepil občutek, da se predvsem ekonomski položaj Slovenije v federaciji slabša.¹⁶² Ker so se gospodarska, družbena in politična sfera v ustavi in zakonu o samoupravljanju medsebojno prekrivale, so se razmišljanja o reševanju gospodarskih problemov nujno prepletala s političnimi in družbenimi tematikami. Podobno kot glede političnih vprašanj tudi glede gospodarskih znotraj federacije ni bilo mogoče najti soglasja o vzroku krize in njenih možnih rešitvah.

Na podlagi sklepa z XII. kongresa Zveze komunistov Jugoslavije je nastala pobuda za razreševanje nasprotij v federaciji v zvezi s politično ureditvijo. Podobno kot skupina za razreševanje gospodarskih vprašanj, ki jo je v tem času vodil Sergej Kraigher, je bila leta 1982 na zvezni ravni ustanovljena skupina pod vodstvom Josipa Vrhovca. Njena naloga je bila pripraviti analizo delovanja političnega sistema, poiskati njegove šibke točke in predlagati morebitne rešitve. Leto kasneje se je postopek za urejanje ustavnega vprašanja dodatno formaliziral v obliki sveta za varstvo ustavne ureditve, ki je deloval pri predsedstvu CK ZKJ.¹⁶³ Med republikami je k reformam ustave iz leta 1974 še vedno najbolj težila Srbija, ki je znova obudila ideje, zapisane v plavi knjigi iz leta 1977. Poleg odpravljanja avtonomije Kosova in Vojvodine so želeli zmanjšati suverenost republik in zamajati ustavno določeno zahtevo po konsenzu v primeru sprejemanja najpomembnejših odločitev na ravni federacije.¹⁶⁴

161 Lusa, *Razkroj oblasti*, 38.

162 Borak, *Ekonomski vidiki delovanja in razpada Jugoslavije*, 127–36. Repe, Slovenija od medvojne federalne enote, 138.

163 Repe, *Slovenci v osemdesetih*, 9.

164 Gabrič, *Zaostrenost mednacionalnih odnosov*, 1168.

Slovensko vodstvo, ki se ni moglo strinjati s centralističnimi težnjami in posledično redukcijo svoje lastne avtonomije, se je v začetku ustavne razprave izreklo proti ukrepom, ki bi povečali moč osrednjih federalnih organov. Kljub temu da je bilo stališče znotraj slovenskega političnega vrha razmeroma enotno, je bilo njihovo delovanje navzven, torej v odnosu do federacije, izrazito taktno in je kazalo pripravljenost iskanja kompromisov pri pisanju poročila o stanju ustavne ureditve in političnega stanja. Znotraj komisije sta se slovenskemu mnenju približali še hrvaško in delno bosensko-hercegovsko vodstvo (zaveznitva, ki so odražala različne nacionalne interese, so se javno oblikovala šele konec osemdesetih).¹⁶⁵ Ker je bila skupina za pripravljanje analize političnega sistema podobno kot federalna ureditev sorazmerno sestavljena iz vseh članov republik in avtonomnih pokrajin, je interna zveza med Slovenijo, Hrvaško ter Bosno in Hercegovino omogočila, da so njihovi pogledi na to, kaj je v federaciji problem in kako ga nasloviti, prevladali. Jeseni 1984 je delovna skupina sprejela osnovne usmeritve analize. Razprava, ki je bila v okviru zvezne konference SZDL v obliki končnega dokumenta objavljena leta 1985 z naslovom *Kritična analiza delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*, je ugotovljala, da globlja sprememba političnega sistema ni potrebna in da same ustave ni treba bistveno spreminjati, pač pa je treba spremeniti prakso političnega delovanja in obstoječi sistem nekoliko dograditi.¹⁶⁶ Z drugimi besedami, treba je bilo ohraniti avtonomijo federalnih enot in raje prilagoditi politično kulturo, da bi se avtonomija spoštovala.

Objavi *Kritične analize*, ki je v svojem bistvu z ohranjanjem avtonomnega položaja republik bila naklonjena slovenskim interesom, je sledila javna razprava. Po formalni poti je potekala skozi organe SZDL, hkrati pa se je po neformalni poti odvila v obliki mnogih publikacij, časopisnih člankov, strokovnih

165 Repe, *Slovenci v osemdesetih*, 16–17.

166 *Kritična analiza delovanja političnega sistema*.

polemik, televizijskih in radijskih oddaj in posvetov.¹⁶⁷ Razprava je *Kritični analizi* v Sloveniji izrazila splošno podporo, medtem ko je v Srbiji sprožila veliko nezadovoljstvo. Ost kritike je strnil srbski politolog Jovan Mirić v knjigi *Sistem i kriza*.¹⁶⁸ V njej je ureditev federacije poimenoval diktatura manjšine – torej manjših republik (Slovenija) nad večjimi (Srbija). Takšno situacijo bi lahko rešila na videz zelo demokratična možnost, in sicer glasovanje po načelu en človek – en glas, vendar bi zaradi skromnih dveh milijonov prebivalcev Slovenija s takšno ureditvijo izgubila večino moči pri odločanju na ravni federacije, medtem ko je po ustavi iz leta 1974 pri glasovanju po republikah njen glas štel enako kot glasovi preostalih republik.¹⁶⁹ Tako izraženo nezadovoljstvo ni imelo vpliva na samo *Kritično analizo*, je pa pomenilo nadaljevanje izražanja pobud za revizijo ustave.¹⁷⁰

V Sloveniji niti med vodstvom niti med nastajajočo opozicijo sredi osemdesetih let ni bilo nikogar, ki bi zagovarjal večjo centralizacijo federacije. Predstavniki civilne družbe, ki so se v osnovi strinjali z usmeritvijo politike slovenskega vodstva za ohranjanje moči republike, so kritiko v največji meri namenili njeni popustljivosti do federacije in zamudništvu pri pripravi lastnih predlogov za ustavne spremembe. Usmerjenost slovenskega političnega vodstva se je nekoliko spremenila po letu 1986, ko so se na kongresih zamenjala vodstva osrednjih slovenskih političnih organizacij. Na X. kongresu ZKS je bil na njeno čelo izvoljen Milan Kučan, vodstvo SZDL je prevzel Jože Smole, na čelo ZSMS pa je prišel Anton Anderlič.¹⁷¹

Predstavniki starejše generacije slovenskih politikov so se v tem času odločili, da namenoma prepustijo položaje mlajši generaciji, ki bi lahko ponudila konkretnije rešitve za naraščajočo politično in gospodarsko krizo.¹⁷² Skupaj s Kučanom se je spre-

167 Repe, *Slovinci v osemdesetih*, 15.

168 Mirić, *Sistem i kriza*.

169 Lusa, *Razkroj oblasti*, 87–88.

170 Repe, *Slovinci v osemdesetih*, 15.

171 Čepič, *Evropa zdaj!*, 440–41.

172 Lusa, *Razkroj oblasti*, 127, 142–48.

menila tudi širša sestava vodstva, katerega člani so s sabo prinašali novo znanje.¹⁷³ Kljub temu da so bili vsi, ki so na novo zasedli vodilne položaje, nanje postavljeni s soglasjem in podporo članov Zveze komunistov, vključno z njeno starejšo generacijo, menjava generacij ni potekala povsem gladko. Spremembe, ki so jih novoizvoljeni vnesli z zasedbo svojih funkcij, so se odrazile pri spremembi vsebine programov in načinov nastopanja vseh treh organizacij. Zveza socialistične mladine Slovenije je na svojem kongresu napovedala lastno politično usmeritev, neodvisno od stališča ZKS, kar je bilo brez precedensa. Potrdila je svojo podporo številnim alternativnim gibanjem, kritičnim do političnega vodstva, katerim je delno nudila podporo že v prvi polovici osemdesetih let. S tem je v okvir svojega delovanja vključila ekološka in mirovniška gibanja, predloge za odpravo smrtne kazni, verbalnega delikta, pobudo za civilno služenje vojaškega roka, pravico do stavke in svobodo govora.¹⁷⁴

Spremembo je bilo mogoče opaziti tudi znotraj ZKS. V nasprotju s prejšnjimi je kongres leta 1986 prinesel vrsto konkretnih vprašanj s področja gospodarstva in politike, o katerih so razpravljali udeleženci. Obrat od iskanja ideoloških odgovorov na pereča vprašanja k iskanju realnih, predvsem pa praktičnih rešitev se je odražal tako v dinamiki in vsebini posameznih razprav kot v formalnem Kučanovem govoru, ki ga je imel ob svoji izvolitvi. V njem je odstopil od ustaljenih revolucionarnih obrazcev in pozval h konkretnemu soočanju s krizo.¹⁷⁵ Zadnjo v vrsti sprememb med družbenopolitičnimi organizacijami je prinesel kongres SZDL, kjer je vodstvo prevzel Jože Smole. Po kongresu se je v sodelovanju z ljubljansko nadškofijo in njenim vodjem, Alojzijem Šuštarjem, nadaljevalo izboljševanje odnosov med državo in Rimskokatoliško cerkvijo. Takrat sta

173 Repe, *Viri o demokratizaciji. Del 2*, 234.

174 Vurnik, *Med Marxom in punkom*, 78–96. Konflikt med mlajšo in starejšo generacijo o spreminjanju statusa Zveze komunistov in amandmajih k slovenski republiški ustavi je vrel vse do konca osemdesetih. – Jež, France Popit izstopil iz centralnega komiteja, 1 in 3. Zajc, Pragmatični, skeptični, drobnjakarski, 243–66.

175 Repe, *Jutri je nov dan*, 120–26. Čepič, Politika Zveze komunistov Slovenije v osemdesetih, 175–209.

(prvič po letu 1952, ko je bil božič ukinjen kot dela prost dan) božične čestitke slovenskim vernikom javno zaželela tako Šuštar (po radiu) kot Smole (po televiziji), čeprav je bil tudi televizijski prenos že decembra leta 1985 precej božično obarvan.¹⁷⁶ Pripravljenost za medsebojno sodelovanje republiškega vrha in Rimskokatoliške cerkve se je krepila vzporedno s pluralizacijo in demokratizacijo slovenskega političnega prostora in se je najjasneje pokazala na spravi slovesnosti leta 1990, nato pa je nihala skladno z vsakokratnimi političnimi razmerami.¹⁷⁷

Čas kongresov sredi osemdesetih je za Zvezo komunistov zaznamovalo vztrajno padanje števila članov. Nezmožnost razrešiti uganko, zakaj je temu tako, skupaj z zaostreno politično situacijo na ravni federacije in vse hujšo gospodarsko krizo, je vodstvo ZKS pripeljalo do odločitve, da je znotraj organizacije potrebna prenova. Iskanje rešitev so z dopuščanjem neformalne opozicije razširili preko svojih vrst, s čimer so iz rok postopoma izpuščali svoj monopol nad oblastjo. ZKS je »doživela tranzicijo, med katero so komajda obstajala notranja nesoglasja. Tako so tisti, ki bi se lahko uprli od leta 1986 veljavni uradni usmeritvi, odšli s prizorišča brez večjega hrupa«, kar je bila v primerjavi z drugimi tranzicijskimi državami slovenska specifika.¹⁷⁸ Prenoviteljske težnje, ki jih je s svojo uspešno kandidaturo vnesel Kučan, so se okrepile do naslednje konference Zveze komunistov leta 1988 in se v letu 1989 še stopnjevale. Zajemale so spreminjanje ustave in s tem družbene ureditve ter gospodarsko reformo.¹⁷⁹

Pozivi, da je sprememba ustave, in z njo sprememba družbenega sistema, nujno potrebna tudi za razreševanje vedno večje gospodarske krize, so zvezno predsedstvo spričo naraščajoče gospodarske krize leta 1986 prisilili k ukrepanju. Novembra je sprejelo načrt predlogov za spremembo ustave. Podprla so ga vsa republiška vodstva, pri čemer pa je ostalo odprto vprašanje, o katerih področjih bo tekla razprava. Slovensko vodstvo,

176 Repe, *Viri o demokratizaciji*. Del 2, 155–56.

177 Repe, *Jutri je nov dan*, 97–99.

178 Villa, *Nova država za nov svetovni red*, 177.

179 Čepič, *Evropa zdaj!*, 437–49.

ki je vedelo, da so v predlogu tudi deli, s katerimi se ne strinjajo (način odločanja na ravni federacije, financiranje JLA, spreminjanje položaja avtonomnih pokrajin), je vztrajalo, da gredo v nadaljnjo obravnavo le teme, o katerih je v dotedanjih razpravah v zveznem družbenem svetu za vprašanja družbene ureditve že bilo doseženo soglasje.¹⁸⁰

11. februarja 1987 je načrt o nadaljnjem spreminjanju ustavne ureditve, po vsebini razpet med centralizmom in nadaljnjim rahljanjem ali vsaj ohranjanjem federacije, potrdil zvezni zbor skupščine SFRJ, čemur je sledilo razpošiljanje načrta v razpravo republiškim skupščinam. Te so imele čas do 20. marca, da ga pretehtajo in izrazijo svoje mnenje o njem.¹⁸¹ Načrt je vseboval 27 amandmajev k federalni ustavi, s katerimi bi se nekoliko okrepila vloga federacije. Postala bi malce bolj centralizirana, Jugoslovanski ljudski armadi pa bi bilo zagotovljeno stabilnejše financiranje. Čeprav to za Slovenijo ni bilo ugodno, jim je njeno vodstvo v strahu, da bi bilo obtoženo oviranja sprejemanja spričo vse hujše gospodarske krize očitno potrebne reforme, nasprotovalo le v omejenem obsegu. O predvidenih amandmajih so na ravni federacije svoj dvom izrazili Milan Kučan kot član zvezne ustavne komisije, predsednik slovenske skupščine Milan Potrč in profesor prava na ljubljanski pravni fakulteti ter član predsedstva CK ZKS Ciril Ribičič.¹⁸² Ostrejšega nasprotovanja niso izrazili tudi zato, ker je še vedno veljalo, da bo skladno z veljavno ustavo in zakonodajo za sprejemanje končne odločitve potrebno soglasje vseh konstitutivnih enot federacije. Zaradi tega je slovensko vodstvo računalo, da bodo med postopkom sprejemanja amandmajev njihovo vsebino lahko še uravnesili v prid svojemu pogledu na prihodnji razvoj federacije.¹⁸³

V Sloveniji so vzporedno s spremembo politike po kongresih slovenskih republiških družbenopolitičnih organizacij leta 1986 ustavne spremembe izraziteje postale tema razprave tudi

180 Repe, *Jutri je nov dan*, 162.

181 Repe, *Slovinci v osemdesetih*, 16 in 47.

182 Čepič, *Dopolnila k slovenski ustavi*, 1203.

183 Potrč, *Klic k razumu*, 121–27. Lusa, *Razkroj oblasti*, 168.

izven uradnih institucionalnih forumov. V nasprotju z drugimi federalnimi enotami je bila od sredine osemdesetih let pripravljeno slovenske politike in civilne družbe za spremembe visoka, kar je pomenilo višjo stopnjo liberalizacije družbe v poznih letih socializma.¹⁸⁴ Slovenska tranzicija je bila zato drugača od tiste v preostalih jugoslovanskih republikah in zaradi svoje jugoslovanske tradicije hkrati drugača od drugih srednjeevropskih.¹⁸⁵ Razprava o amandmajih je spodbudila nastajanje neformalne opozicije, sestavljene iz kulturnikov, publicistov in znanstvenikov, ki je neodvisno ali v nasprotovanju s formalno politiko ustvarjala lastne predloge za razreševanje politične in gospodarske krize na federalni in republiški ravni. Kljub mnogim medsebojnim nezaupanjem in nesoglasjem se je v drugi polovici osemdesetih let ustvarila vrsta situacij (objav, tribun, razprav), ki so omogočale bolj ali manj koherenten in formaliziran dialog med socialistično politično elito in nastajajočo opozicijo. Skupni prostori, ki so omogočali komunikacijo, so vsebovali skupne ideje: človekove pravice, pluralizacijo političnega prostora, povezanost z Evropo, narodno suverenost, demokracijo. Vir glavnih razhajanj med obstoječim političnim vodstvom in med neformalno opozicijo je bil okvir, znotraj katerega naj bodo te ideje uresničene (skupaj z Jugoslavijo ali ločeno od nje), kako hitro in na kakšen način. Izhodiščne točke, ki so začrtale nadaljnji razvoj, so bile torej skupne, njihova izvedba pa vprašanje ustvarjanja politike v dani situaciji.

V Sloveniji so posamezniki, ki so sredi osemdesetih že tvorili razmeroma homogeno skupino nasprotnikov socialističnemu republiškem vodstvu, svoje kritično mnenje izražali v obliki objav in javnih dogodkov, kot je bila tribuna Društva slovenskih pisateljev, naslovljena *Slovenski narod in slovenska kultura*, organizirana januarja 1985 v Cankarjevem domu.¹⁸⁶ Pri odzivanju na kritiko je slovensko partijsko vodstvo ravnalo

184 Gabrič, Lahkotnost rušenja starega, 24–25. Gabrič, Slovenska kulturnopolitična razhajanja, 199–221.

185 Repe, Podobnosti in razlike, 407–15.

186 Lusa, *Razkroj oblasti*, 121–23.

drugače kot preostala republiška vodstva, ki so se soočala z notranjo opozicijo. Ocenilo je, da bi izvajanje stroge represije nad izražanjem kritičnih mnenj zaostri postopanje nastajajoče opozicije do oblasti, zato je raje izbralo blažjo pot. Namesto sodnih pregonov, ki so bili v osemdesetih značilni za postopanje srbskega vodstva pri rokovanju s kritično opozicijo, je slovensko vodstvo neformalno opozicijsko dejavnost omejevalo z ukrepi, kot so zaplembe posameznih številkk revij ali knjig, prepovedi objav, menjave v uredništvih, in z razpravami znotraj lastne strukture (predvsem SZDL).¹⁸⁷

V razpravo o političnih spremembah v federaciji je v Sloveniji leta 1987 s svojim izidom konkretno posegla 57. številka *Nove revije*, ki je nosila naslov *Prispevki za slovenski nacionalni program*.¹⁸⁸ Skupaj z deli, ki so zahtevali depolitizacijo Jugoslovanske ljudske armade in večjo moč civilne družbe, so *Prispevki* tvorili nacionalni in politični program opozicije, ki je s tem po pripravljenosti prehitela vodilno Zvezo komunistov in Socialistično zvezo delovnega ljudstva. Obe sta se od *Prispevkov* distancirali, vendar niti revija niti avtorji člankov v nasprotju z zahtevami federacije niso bili preganjani. Odstavljena sta bila le glavna urednika revije, Niko Grafenauer in Dimitrij Rupel, kar pa na delovanje revije ni imelo bistvenega vpliva.¹⁸⁹ Z objavo 57. številke *Nove revije* so njeni avtorji odprli dodaten prostor v slovenskem javnem življenju, ki je omogočal soočanje različnih, nasprotujočih si političnih konceptov kulturne opozicije in vladajoče ZKS ter SZDL.¹⁹⁰

Vse močnejša kulturna in intelektualna opozicija v obstoječi republiški in federalni ureditvi ni videla možnosti za politično pluralizacijo, ki jo je želela. Po izidu 57. številke *Nove revije* je Društvo slovenskih pisateljev v Cankarjevem domu organiziralo dve javni razpravi. Prvi, ki je v ozkem krogu in praktično za zaprtimi vrati stekla 24. februarja 1987, je 16. marca sledila

187 Repe, *Slovinci v osemdesetih*, 18 in 21.

188 *Nova revija. Prispevki za slovenski nacionalni program* 6, št. 57 (1987).

189 Repe, *Slovinci v osemdesetih*, 36.

190 Gabrič, *Zaostrenost mednacionalnih odnosov*, 1172.

druga. Ta je zavzela obliko obširne javne tribune z okoli 800 udeleženci. Tako organizirana razprava o spremembi jugoslovanske ustave je v javnosti zbudila precej zanimanja. V sklopu tribune so namreč razpravljali tako predstavniki neformalne opozicije (France Bučar, Peter Jambrek, Matevž Krivic) kot predstavniki ZKS. Pogovori so bili v obliki avtoriziranih razprav kmalu po dogodku objavljeni.¹⁹¹

Nastajajoča opozicija je slovensko politično vodstvo z izidom 57. številke *Nove revije* in organiziranjem javnih tribun spodbudila k soočanju s problemi, ki so preplavljali slovensko družbo, pa tudi k iskanju mogočih rešitev zanje. Razen tega, da je slovensko vodstvo kot obrambo položaja republike zagovarjalo obstoječo ustavo in iskalo kompromise pri sprejemanju amandmajev, centralističnim in unitarističnim težnjam ni odkrito nasprotovalo. Slovenska skupščina je tako konec marca 1987 kljub razgibanemu civilnodružbenemu dogajanju podala soglasje k načrtovanim federalnim amandmajem in decembra 1987 omogočila njihovo formalno potrditev. Skupščina se je pri tem zanašala na svojo ustavno komisijo, da ji bo ta posredovala tako svoja lastna kritična stališča o federalnih amandmajih kot tudi vse bistvene alternativne predloge.¹⁹²

Oktobra 1988 je zvezni zbor sprejel končno verzijo ustavnih dopolnil.¹⁹³ Čeprav so amandmaji k zvezni ustavi začrtali možnost spreminjanja položaja družbenopolitičnih organizacij, delegatskega sistema in neposrednih volitev, se je zaradi nezadovoljstva z delovanjem slovenskega političnega vodstva na ravni federacije slovenska opozicija v zvezi z urejanjem ustavne ureditve dodatno organizirala.¹⁹⁴ Društvo pisateljev Slovenije in Slovensko sociološko društvo sta ustanovila vsak svojo ustavno komisijo. Ti sta pripravljali predloge za ustavi, ki bi v primeru

191 *O ustavnih spremembah*. Gabrič, Pobude za spreminjanje ustavnega sistema, 1175–76. Repe, *Jutri je nov dan*, 164–66.

192 SI AS 1944, t. e. 292, brez p. e., Stališča skupščine SRS do ustavnih sprememb, 23. 3. 1987. Potrč, *Klic k razumu*, 127–40.

193 Repe, *Jutri je nov dan*, 171.

194 Grad, Delegatski in volilni sistem, 363–66.

za Slovenijo neprimerne razvoja na ravni federacije predstavljali alternativo neodločni in za Slovenijo potencialno neugodni politiki njenega vodstva. »V boju demokracije zoper (real)socializem« je slovenska SZDL za razliko od drugih jugoslovanskih republik k razpravi o spreminjanju ustave povabila tudi društva, vključno z Društvom slovenskih pisateljev.¹⁹⁵ Obe komisiji sta svoje predloge združili v izhodiščne teze za novo ustavo in jih natisnili v obliki posebne številke *Časopisa za kritiko znanosti*.¹⁹⁶ Javnosti sta jih predstavili na tribuni 25. aprila 1988. Besedilo je vsebovalo razlago tez za slovensko ustavo in predlog nove republiške ustave, ki se ga je (kljub temu da je nastal v sodelovanju s sociološkim društvom) v javnosti prijel vzdevek pisateljska ustava.¹⁹⁷ Oblikovana je bila kot okvirna zasnova ustavnega besedila, njen osnovni namen pa je bil izražen v težnji po odpravi ideoloških načel, po odpravi ustavnih določil o vodilni vlogi Zveze komunistov in po začetku procesa za vzpostavitev modernega demokratičnega ustavnega reda v Sloveniji, ki naj bi se oblikovala kot država.¹⁹⁸ Na isti tribuni je bila sprejeta pobuda za ustanovitev neodvisnega foruma za slovensko ustavno reformo, ki se je kasneje, 23. februarja 1989, uresničila v obliki zbora za ustavo, v katerem so sodelovali člani družbenopolitičnih organizacij in opozicije.¹⁹⁹

Leto 1988 je na področju spreminjanja odnosa do federacije prineslo bistvene spremembe. Sojenje četverici, ki je potekalo julija in avgusta tega leta, je pri velikem delu javnosti sprožilo nezadovoljstvo z ravnanjem zveznih organov in Jugoslovanske ljudske armade. Slovenski politični vrh in nastajajoča opozicija sta se precej poenotila v odnosu do centralne oblasti: oboji, vsak na svoj način, so sojenju in razzsodbi nasprotovali. Prvi so po formalni poti poskušali doseči razveljavitev, prestavitev in znižanje kazni, medtem ko so drugi 3. junija 1988 ustanovili Odbor za

195 Šeligo, *Prehajanja*, 7 in 32.

196 *Gradivo za slovensko ustavo*.

197 Repe, *Jutri je nov dan*, 174.

198 Cerar in Gašparič, *Izgradnja države*, 64.

199 Prav tam, 175–76.

varstvo pravic Janeza Janše, ki se je kmalu preimenoval v Odbor za varstvo človekovih pravic in postal osrednja organizacija civilne družbe naslednjih dveh let. Njegov pobudnik, Igor Bavčar, je bil v vsem tem obdobju v stiku s predstavniki slovenskega političnega vrha, s čimer je odbor deloval kot neformalen, a enakopraven sogovornik oblasti. Svoj organ, Svet za varstvo človekovih pravic, je oktobra tega leta ustanovila tudi republiška konferenca SZDL.²⁰⁰

Hkrati so bili konec novembra 1988 amandmaji k zvezni ustavi sprejeti v federalni skupščini in nato potrjeni tudi na ravni republik. Uveljavljali so razširjeno osnovo za enotno jugoslovansko tržišče ter povečevali zakonodajno moč zveznih organov v škodo republiških. Ostra kritika, ki jo je slovenskemu političnemu vrhu ob sprejemu amandmajev namenila slovenska javnost, je bila usmerjena v dejstvo, da slovenskemu vodstvu v nasprotju s pričakovanji v zveznih organih ni uspelo uveljaviti nobenega predloga, ki bi težil k demokratizaciji in zmanjševanju pristojnosti federacije. Slovensko vodstvo se je tako znašlo v na videz nerešljivem položaju. Na ravni federacije so podpirali uveljavitev reform, ki bi izboljšale krizno situacijo na gospodarskem in političnem področju federacije kot celote, a so pri tem morali sklepati kompromise z republikami, ki so bile naklonjene večji integraciji in centralizaciji federacije – ob hkratnem pritisku domače javnosti.

Sprememba federalne ustave je pomenila tudi spremembo republiških ustav. Prva je spremembe ustave sprejela SR Srbija. V republici je razmere od VIII. kongresa ZK Srbije, kjer je bil v znotrajpartijskem sporu z vodilnega položaja odstavljen Ivan Stambolić, obvladoval Slobodan Milošević. Osnutek spremembe ustave, ki ga je konec julija 1988, v času mitingov in rušenja republiških vodstev, sprejela skupščina SR Srbije, je bil tako v skladu z njegovo vse izrazitejšo agresivno politiko. Podobno kot kasneje v Sloveniji je tudi pri pisanju amandmajev k srbski ustavi leta 1988 sodelovalo več skupin, ki bi jih lahko

200 Repe, *Slovinci v osemdesetih*, 46–47.

označili za predstavnike civilne družbe (Združenje književnikov Srbije, Sociološko društvo Srbije in Filozofsko društvo Srbije), a je bila usmeritev sprememb, ki so jo predlagali, popolnoma drugačna.²⁰¹ Amandmaji so odpravljali tako avtonomijo Kosova kot Vojvodine, s čimer naj bi Srbija dobila položaj, enakopraven drugim republikam v federaciji (medtem ko naj bi bila po lastni interpretaciji z obstankom dveh avtonomnih pokrajin razdeljena na tri dele in tako oslABLJENA). S tem naj bi bila politična in upravna ureditev republike, vključno s Kosovom in Vojvodino, poenotena. Spremembe k srbski ustavi so bile v Srbiji potrjene 28. marca 1989. Po vsebini so bile neskladne z zadnjimi federalnimi amandmaji in so s svojo vsebino presegle področje, za katerega urejanje so bile namenjene. S spreminjanjem statusa avtonomnih pokrajin je nova ustava SR Srbije neposredno posegla v federativno ureditev države, določeno v ustavi SFRJ iz leta 1974.²⁰²

Na amandmaje, najprej federalne in nato srbske republiške, so se v Sloveniji še posebno ostro odzvali člani civilne družbe, s čimer se je težišče razprave o ustavnih spremembah izrazilo preneslo širši v družbeni prostor. V Cankarjevem domu je 27. februarja 1989 potekalo množično zborovanje pod naslovom *Proti izrednim razmeram – za mir in sožitje na Kosovu* v podporo kosovskim rudarjem, ki so zahtevali ohranitev kosovske avtonomije znotraj federacije. Organizatorji zborovanja so marca tega leta ustanovili koordinacijski odbor, kjer so predstavniki civilne družbe in družbenopolitičnih organizacij poskušali oblikovati skupen dogovor o nadaljnjem političnem ukrepanju. Prvi sestanek odbora je Jože Smole, predsednik republiške konference SZDL, sklical 3. marca 1989, potem pa so se nadaljevali vse do aprila.²⁰³ Artikuliranje skupnega načrta jim je zaradi pomanjkanja politične volje obstoječih političnih organizacij in nezadovoljstva s konservativnostjo vsebine dogovorov

201 Repe, *Jutri je nov dan*, 31.

202 Čepič, *Dopolnila k slovenski ustavi jeseni 1989*, 1204.

203 Repe, *Jutri je nov dan*, 113–14.

spodletelo: nastala sta dva ločena dokumenta, *Temeljna listina*, ki ni popolnoma izključevala ostajanja Slovenije v Jugoslaviji, in *Majniška deklaracija*, ki je v ospredje postavljala zahtevo po suverenosti Slovenije (avtorji France Bučar, Janez Janša, Hubert Požarnik, Dimitrij Rupel, Veno Taufer in Ivan Urbančič).²⁰⁴ Prva je bila uradno objavljena junija 1989 in potrjena na seji RK SZDL jeseni, drugo pa je javno prebral Tone Pavček 8. maja 1989, ko je Janez Janša odšel na prestajanje zaporne kazni, in je kasneje predstavljala skupno programsko osnovo nastajajoči opoziciji.²⁰⁵

Koordinacijski odbor organizatorjev zborovanja v Cankarjevem domu se je septembra 1989 pretvoril v okroglo mizo pri RK SZDL, ki naj bi pripeljala do dogovora o večstrankarskih volitvah. Tudi tako zastavljeno dogovarjanje o nadaljnjem političnem razvoju je pri svoji nalogi ustvarjanja skupne akcije republiškega vodstva in nastale opozicije zaradi medsebojnega nezaupanja spodletelo.²⁰⁶ Večstrankarske volitve, ki so sledile aprila 1990, so tako bile (poleg drugih elementov parlamentarne demokracije in tržnega gospodarstva) uvedene z ustavnimi amandmaji, ki jih je socialistična skupščina Slovenije začela sprejemati septembra 1989. Skupščina je s tem v pravnem smislu uporabila moč, ki jo je imela. Ob visoki podpori javnosti, ki je vladajočo republiško politično elito dojemala kot branik pred pritiski iz federacije, so njene poteze, vključno s sprejetjem amandmajev, uživale visoko stopnjo podpore.²⁰⁷ Z amandmaji so bili, kljub napetim odnosom z vladajočo politiko, razmeroma zadovoljni tudi člani alternativnih političnih organizacij.

204 *Enciklopedija slovenske osamosvojitve, državnosti in ustavnosti*. Gl. *Majniška deklaracija*.

205 Repe, *Jutri je nov dan*, 115–17. Lusa, *Razkroj oblasti*, 181–86. Žerdin, *Generali brez kape*. Villa, *Nova država*, 97–110.

206 Repe, *Slovenija od medvojne federalne enote*, 159.

207 Gašparič, *Slovenian Socialist Parliament*, 55.

SPREMINJANJE USTAVNE UREDITVE (SOCIALISTIČNE) REPUBLIKE SLOVENIJE

»[Z]vezna ustavna dopolnila [sprejeta leta 1988, op. a.] so kljub Temeljnim načelom [federalne ustave iz leta 1974, op. a.] šla svojo pragmatično pot [...].[R]eformatorji si očitno niso delali dosti skrbi s Temelnimi načeli«, je v komentarju k delovnemu gradivu za slovenske amandmaje poleti 1989 zvezne jugoslovanske amandmaje komentiral politolog in profesor na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo Boštjan Markič.²⁰⁸ V sklopu gradiva je Markič način spreminjanja ustavne ureditve s pomočjo amandmajev označil kot postopen in zato politično sprejemljivejši za republiško politično vodstvo in neformalno opozicijo. Republiško vodstvo je z ustavobraniteljskega stališča, torej z branjenjem lastnega republiškega stališča na podlagi temeljnih ustavnih načel v odnosu do federacije, lahko postopno prešlo k formalnemu spreminjanju ustavne ureditve, družbena gibanja pa so tako lažje uveljavila nekatere svoje ideje, ki bi pri takojšnji, celostni spremembi ustave dosti težje našle prostor v njej.²⁰⁹

208 Markič, Ob slovenskih ustavnih dopolnilih, 939. Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo je bila ustanovljena leta 1970 in se je leta 1991 preimenovala v Fakulteto za družbene vede. – Lusa, *Razkroj oblasti*, 202–03.

209 »Odmik od partijske države in državne partije – če smo realisti – ne more biti uresničen preko noči, ne more biti sunkovit in enkratno vseobsegajoč. Na dlani je, da bo šlo za etapne rešitve, za rešitve s časovnimi predledki.« – Markič, Ob slovenskih ustavnih dopolnilih, 940–41.

Etapnost, postopnost – gradualizem, značilen za slovensko tranzicijo, se je v procesu spreminjanja slovenske ustavne ureditve izražal pri politični taktiki Zveze komunistov in pri intelektualni opoziciji, ki je sodelovala pri ustvarjanju najprej amandmajev in kasneje nove ustave. Čeprav je nastajajoča opozicija zahtevala korenite spremembe političnega sistema, je pazila na zakonitost prehoda in je načrtno sprejemala odločitve, ki so ohranjale pravni red.²¹⁰ Postopnost je bila v času najintenzivnejših sprememb političnega sistema in razpadanja federacije najustreznejši način delovanja tako za oblast kot opozicijo, tako za stare kot nastajajoče nove politične elite.

Predvsem Zveza komunistov, ki je bila od vseh političnih subjektov najtesneje navezana na federacijo, je s pripuščanjem pluralizma v politični prostor iskala načine, kako ugoditi družbenopolitičnim zahtevam znotraj republike in hkrati ostati v okviru Jugoslavije. V času preloma je bila situacija kljub visoki stopnji negotovosti naklonjena iskanju inovativnih vmesnih rešitev, ki bi premostile razkorak med vztrajanjem v federaciji in njenim razpadom. Med ugodne možnosti za rešitev politične krize je prištevala asimetrično federalno ali konfederalno ureditev. Ti bi Slovenijo obdržali v jugoslovanskem okviru, a bi hkrati povečali moč republike znotraj nje.²¹¹ Marca 1990 je delovna skupina izvršnega sveta SR Slovenije pod vodstvom Dušana Šinigoja tik pred koncem svojega mandata že pripravila predlog konfederalne pogodbe, za katero so upali, da bi bila sprejemljiva za vse federalne republike – a je pogodba zaradi pomanjkanja političnega interesa republiškega vodstva (po aprilu 1990 Demosa) za njeno uresničitev tudi ostala v obliki predloga. Predlog Slovenije in Hrvaške, ustvarjen na pobudo predsedstva obeh republik z namenom blažitve odnosov v federaciji v juliju 1990, prav tako ni prinesel bistvenih sprememb v procesu urejanja federalnih odnosov.²¹²

210 Gabrič, Lahkotnost rušenja, 27. Kanin, Yugoslavia in 1989 and after, 551–56.

211 Repe, *Slovenci v osemdesetih*, 49. Repe, *Viri o demokratizaciji. Del 1*, 109.

212 Repe, *Jutri je nov dan*, 52–62.

Celoten korpus amandmajev, sprejetih med letoma 1989 in 1991, je mogoče razdeliti v dve skupini: v skupino tistih amandmajev, ki so bili sprejeti v času socialistične skupščine, torej med 27. septembrom 1989 in 7. marcem 1990, ter skupino amandmajev, ki so bili sprejeti v Demosovi skupščini, ko so formalne spremembe političnega prostora, ki so jih uvajali prvi amandmaji, že imele neposredne posledice na razvoj dogodkov. Druga skupina amandmajev je bila sprejeta med 27. septembrom 1991 in 24. junijem 1991, na predvečer slovenske osamosvojitve.

Skupino amandmajev, ki so nastali do marca 1990, je oblikovala ustavna komisija, ki je delovala pri skupščini Republike Slovenije, a je bila hkrati rezultat mnogih strokovnih mnenj, formalno spisanih za Marksistični center CK ZKS ali izraženih v obliki strokovnih člankov (na primer v *Teoriji in praksi*). Predvsem pa so amandmaji nastajali pod vplivom predlogov in zahtev, izpod peres in v razpravah tistih posameznikov, ki niso več povsem spadali pod oznako civilne družbe, saj so medtem že jasno kazali svoje politične ambicije in so v času Demosa pogosto tudi dejansko zavzeli različne politične funkcije.²¹³ Nekateri izmed njih so bili aktivno vključeni v delovanje Zbora za ustavo, ki je nastal 23. februarja 1989. Zbor, ki je imel stalno komunikacijo s skupščinsko ustavno komisijo, je bil pravzaprav opozicijski forum, ki je leta 1989 vseboval že obstoječe zveze (Kmečko zvezo Slovenije, Socialdemokratsko zvezo Slovenije in Slovensko demokratično zvezo), Društvo pisateljev in Odbor za varstvo človekovih pravic. ZSMS je s svojim krovnim delovanjem omogočala kritje za legalno delovanje zbora. Njegovo vodstvo sta si med njegovim delovanjem izmenjala Igor Bavčar in Jožef Školč.²¹⁴

213 Npr. France Bučar, ki se je s soustanovitvijo Slovenske demokratične zveze vrnil v politično življenje in v času Demosa zasedal položaj predsednika skupščine, ali Dimitrij Rupel in Janez Janša.

214 SI AS 2007, t. e. 1, p. e. 21, Peter Jambrek o večstrankarstvu na Slovenskem. O Zboru za ustavo gl. Repe, *Jutri je nov dan*, 176. Jambrek, *Ustavna demokracija*, 275–79. Repe, *Slovenija od medvojne federalne enote*, 157.

Iz prve skupine amandmajev je jasno razvidno, da so osnovne ideje (pluralizacija, demokratizacija, človekove pravice, nacionalna suverenost) ves čas prisotne, a taktno artikulirane tako, da jih je mogoče interpretirati na več načinov (Slovenija se ima pravico sama odločiti, s kom se bo povezala – a je lahko to tudi Jugoslavija, ne nujno Evropa; takšna dvoumnost je botrovala tudi sprejemu dveh načrtov za politični razvoj: *Temeljne listine* in *Majniške deklaracije*). Postopno dopolnjevanje posameznih točk ustave je sledilo spreminjajočemu se razmerju med republiško opozicijo, republiškim političnim vodstvom ter med federacijo in mednarodno javnostjo. Ravno takšna pragmatičnost in skladnost z obstoječo zakonodajo je omogočala pravno zaslombo politični tranziciji in osamosvajanju.

Amandmaji, ki so nastali v času Demosa, so nadaljevali oženje možnosti za navezovanje Slovenije na Jugoslavijo ali za njeno celostno preoblikovanje. Gradili so na novostih, ki so jih vpeljali amandmaji iz časa socialistične skupščine, dokler niso vzporedno s slabšanjem političnih razmer v federaciji prekinili povezave z njo na pravnem, vojaškem in političnem področju.

Za oblikovanje predlogov amandmajev in vseh drugih ustavnih sprememb je bila v okviru republiške skupščine zadolžena ustavna komisija (Svet za varstvo ustavne ureditve je deloval pri predsedstvu SRS). Ta je bila ustanovljena z odlokom o Komisiji Skupščine SR Slovenije za ustavna vprašanja leta 1987. Njeno vodstvo je prevzel Miran Potrč.²¹⁵ Njena pristojnost se je blago razširila leta 1989, ko je postala pooblaščenca tudi za ocenjevanje in oblikovanje predlogov k zveznim amandmajem.²¹⁶ Sestava in naloge komisije so bile februarja 1990 spremenjene. Komisija, katere število članov je nihalo med 50 in 60, je bila sestavljena iz članov skupščine, vsakokratnega predsednika predsedstva SRS in predsednika izvršnega sveta SRS ter

215 *Uradni list SRS*, 5. 12. 1987, 2848–50.

216 *Uradni list SRS*, 13. 1. 1989, 4. Še eno podobno razširitev obvestil (»[komisija] opravlja druge zadeve v skladu s sklepi zborov skupščine SR Slovenije« pooblastil) je komisija prejela ob izteku leta 1989. – *Uradni list SRS*, 29. 12. 1989, 2232.

»znanstvenih, strokovnih in javnih delavcev«,²¹⁷ kar je tudi formalno odpiralo vrata članom civilne družbe.

Amandmaji socialistične skupščine

Javna razprava o ustavnih spremembah je v Sloveniji potekala med 14. aprilom in 27. junijem 1989, v skupščini SRS pa se je začela že 29. marca 1989.²¹⁸ V začetku septembra, ko so predlogi amandmajev iz prvega sklopa začeli dobivati svojo obliko, so se v jugoslovanskem javnem prostoru že kazale poteze konflikta, ki so jih prinesli: postavljaljo se je vprašanje, ali so amandmaji skladni z zvezno ustavo. Poleg tega je med republiškim vodstvom in neformalno opozicijo telo nasprotje o tem, kakšne naj bodo naslednje skupščinske volitve,²¹⁹ kakšna naj bo vloga republiške skupščine ter kakšen položaj naj v političnem in družbenem sistemu zaseda ZKS.²²⁰ Vse to je vplivalo na vsebino nastajajočih ustavnih amandmajev.

Zaradi pomena, ki so ga imeli amandmaji za republiko, in pričakovanega negativnega odziva federacije nanje je predsedstvo SR Slovenije 6. septembra 1989 sklicalo sestanek razširjenega političnega aktiva.²²¹ Sestanek je bil nacionalno obarvan – nanj so bili povabljeni tudi predstavniki federacije, a zgolj tisti, ki so prihajali iz Slovenije.²²² Glede na predlog amandmajev, o katerem so prav tako razpravljali, so bili kot potencialno najspornejši deli prepoznani pravica o samoodločbi, gospodarski suverenosti, pravice narodnosti, pravica uporabe jezika, o postopku

217 *Uradni list RS*, 16. 2. 1990, 341–42. *Uradni list RS*, 22. 3. 1990, 571–72.

218 Repe, Slovenija od medvojnega federalne enote, 158–59. Potrč, *Klic k razumu*, 127–40.

219 *Delo*, 8. 9. 1989, 3, Kakšne volitve hočemo? Poziv javnosti in pristojnim organom SR Slovenije.

220 Vukelič, Nekatera dopolnila slovenske ustave, 2. Pečauer, Kakšne so svobodne in demokratične volitve, 1.

221 O vlogi predsedstva gl. Repe, Vloga predsedstva (S)RS, 53–74.

222 Na posvet so bili povabljeni člani predsedstva SR Slovenije, predsedstva CK ZKS, RK SZDL, RO ZZB NOV Slovenije, RS Zveze sindikatov Slovenije, RK ZSMS, člani skupščine SR Slovenije, Izvršnega sveta SR Slovenije, gospodarske zbornice, družbenega sveta in nekateri funkcionarji v federaciji. – SI AS 1944, t. e. 232, p. e. 3833, Seznam vabljenih na razgovor razširjenega »političnega aktiva« SR Slovenije, 6. septembra 1989.

v primeru, da federacija krši pravice republike, ter o izrednem stanju in uporabi oboroženih sil. Vsi prisotni so se strinjali, da morajo biti slovenski amandmaji kljub nasprotovanju federacije, o katerem je obsežno poročal predsednik predsedstva SR Slovenije Janez Stanovnik, sprejeti ne glede na pritiske. Prisotni so podprli dialog z neformalno slovensko opozicijo in njeno vključitvijo v pripravo nove volilne zakonodaje.²²³

Slovensko republiško vodstvo je pred sprejetjem prvih amandmajev za pridobivanje čim več (točnih) informacij opravilo več pogovorov s predsednikom predsedstva SFRJ Janezom Drnovškom. V času, ko je nacionalna pripadnost politikov na ravni federacije uokvirjala njihovo delovanje, je bilo dejstvo, da federaciji predseduje Slovenec, za slovensko republiško vodstvo ugodno.²²⁴ Drnovškova kandidatura na aprilskih volitvah 1989 je bila že sama po sebi presenetljiva. Kot kandidat ZSMS je Drnovšek zbral več glasov od uradnega kandidata Marka Bulca, ki ga je predlagala SZDL.²²⁵ V povezavi s slovenskimi amandmaji so med Drnovškom kot predsednikom zveznega predsedstva in slovenskim republiškim vodstvom potekali (vsaj) trije pogovori, ki so za sabo pustili ‚papirnato‘ sled: 7. julija 1989, 13. septembra 1989 in 6. novembra 1989. Nezaupanje članov ZKS, za katere je bil Drnovšek na republiški ravni prej njihov nasprotnik kot zaveznik, se je zmanjšalo. Med njimi se je ustvarilo vzdušje zaupanja in sodelovanja.

V julijskem pogovoru je Drnovšek podal nekatere osnovne informacije o dogajanju v predsedstvu SFRJ slovenskemu republiškemu vodstvu, sodeč po zabeležkah, pa je poleg posameznih informacij veliko težo nosilo njihovo interpretiranje in razprave, ki so sledile. Drnovšek je Janezu Stanovniku, Miranu Potrču, Lojzetu Briškemu, Ivu Fabincu, Andreju Marincu, Janku Pleterskemu, Dušanu Šinigoju in Milanu Kučanu posredoval

223 SI AS 1944, t. e. 232, p. e. 3834, Razgovor na predsedstvu SFRJ o ustavnih amandmajih slovenske ustave, 14. septembra 1989.

224 Wirsching, *Der Preis der Freiheit*, 121–33.

225 Drnovšek, *Moja resnica*, 9–24. Smole, *Pred usodnimi odločitvami*, 55–59. Repe, *Jutri je nov dan*, 82. Villa, *Nova država*, 160–63.

informacije o težnjah federacije, naj ustvarjanje ustav, ki bo sledilo že sprejetim federalnim in republiškim amandmajem, poteka z vrha navzdol: najprej naj bi bila torej sprejeta federalna ustava, nato republiške. Poročal je o dogajanju v zvezi z rebalansom federalnega proračuna in morebitnimi nevšečnostmi za SR Slovenijo. Poleg tega so posveti z Drnovškom nosili sveže informacije o delovanju predsedstva SFRJ za institucionalizacijo sodelovanja jugoslovanske federacije kot celote z Evropskim združenjem za prosto trgovino (*European Free Trade Association*, EFTA) in Svetom Evrope.²²⁶ Zadnje je Drnovšek štel za enega svojih večjih političnih uspehov med delovanjem v predsedstvu.²²⁷

Septembrski pogovor je bil namenjen izključno razpravi o ustavnih spremembah v SR Sloveniji. Podobno kot v prejšnjem pogovoru je tokrat med Drnovškom in Janezom Stanovnikom, Miranom Potrčem, Jožetom Smoletom, Lojzetom Briškim, Cirilom Ribičičem, Andrejem Marincem, Jankom Pleterskim in Majdo Gaspari tekla beseda o načinu sprejemanja novih republiških ustav. Medtem je, sodeč po Drnovškovih informacijah, v federalnem predsedstvu potekal konflikt o načinu razpravljanja o slovenskih amandmajih: naj bo predlog slovenskih amandmajev obravnavan hkrati na ravni federacije in republike, kakor je zahteval srbski član predsedstva Borisav Jović, ali naj o njem najprej razpravlja republika in šele nato federacija, kakor so predlagali ostali.²²⁸ Če bi bila problematika na federalni ravni obravnavana prej kot na republiški, potem bi lahko – tako Drnovšek – federacija še vplivala na odločitve republike. V zvezi s tem je Drnovšek predlagal izvirno taktiko. Hkrati z obravnavo slovenskih je predlagal obravnavo srbskih in vseh drugih republiških ustavnih dopolnil in izrazil namen obdržati predsedstvo SFRJ čim dlje od kakršne koli vsebinske obravnave amandmajev (s polnim pričakovanjem, da se Jović s tem ne bo strinjal). Septembrske

226 SI AS 1944, t. e. 292, brez p. e., Razgovor z dr. Janezom Drnovškom, 7. 7. 1989.

227 Drnovšek, *Moja resnica*, 61.

228 Repe, *Jutri je nov dan*, 180.

zaostrene razmere so zmanjšale razkorak in morebitno nezaupanje med slovenskimi republiški politiki ter Drnovškom kot predstavnikom federacije. Republiški vrh je precej časa namenil razpravi, kako Drnovšku olajšati položaj v federalnem predsedstvu in ga čim bolj oborožiti z gradivom in informacijami, da bo lahko na sestankih predsedstva čim bolj argumentiral slovensko pozicijo.²²⁹ V kasnejšem novembrskem pogovoru so stvari prešle v zatišje. Drnovšek je republiško vodstvo spodbujal k sodelovanju pri pripravi nove zvezne ustave, češ da je zdaj na ravni federacije mogoče razpravljati o stvareh, ki so se še pred nekaj meseci zdele nemogoče (na primer v zvezi z vojsko).²³⁰

Proces sprejemanja slovenskih amandmajev je kljub trenjem v predsedstvu tekel dalje. Dan pred sprejemom amandmajev sta bili v Beogradu sklicani seja ustavne komisije zvezne skupščine in izredna konferenca CK ZKJ, ki naj bi preprečili ali vsaj odložili sprejetje amandmajev k slovenski republiški ustavi. Mnenju CK ZKJ se je pridružil Svet za varstvo ustavne ureditve SFRJ, ki je amandmaje prav tako prepoznal kot rušilne za jugoslovansko ustavno ureditev, slovensko politično vodstvo pa se je zavedalo, da stališče CK ZKJ podpira tudi vojska. Če bi bili slovenski amandmaji prepoznani kot rušenje države, bi to lahko pomenilo uvedbo izrednih razmer in ustvarilo pogoje za vojaško intervencijo. Zaradi tega je bilo za slovensko politično vodstvo zelo pomembno, da se, kolikor je le mogoče, izognejo delovanju, ki bi jih uspelo prikazati kot »*razbijače Jugoslavije*«. ²³¹

Skupščina SR Slovenije je prvi sveženj amandmajev kljub nasprotovanju federacije sprejela 27. septembra 1989.²³² Neposredno po sprejetju se je slovenski politični vrh zahvalil

229 SI AS 1944, t. e. 292, p. e. Razgovor s tovarišem Janezom Drnovškom. 13. 9. 1989. »*Andrej Marinc: ‚Mislim, da je bistveno, da je na razpolago vsa argumentacija. [...] Gre za našo interno oceno. [...] Ali tov. Drnovšek tega gradiva ni dobil?‘ Peter Šuler: ‚Dobil je gradivo za to sejo!‘ Andrej Marinc: ‚Ne se tako uradniško obnašat, dobiti mora gradivo iz prve roke, da se oboroži, sicer ne more diskutirati!‘*«

230 SI AS 1944, t. e. 232, p. e. 3836, Razgovor članov predsedstva SRS s predsednikom Predsedstva SFRJ dr. Janezom Drnovškom, 6. 11. 1989.

231 SI AS 1944, t. e. 292, brez p. e., Razgovor s tovarišem Janezom Drnovškom. 13. 9. 1989. Repe, *Jutri je nov dan*, 177–80. Drnovšek, *Moja resnica*, 97–108.

232 Drnovšek, *Moja resnica*, 105.

državljanom za podporo in zaupanje. »Razmere, v katerih smo sprejemali spremembe k Ustavi«, je v sporočilu za javnost zapisalo slovensko predsedstvo,

»pa tudi neprespane noči, ki smo jih preživeli[,] [...] terjajo, da ponovno poudarimo, da načelo samoodločbe [...] ne pomeni slabljenja, temveč, nasprotno, pomeni krepitev naše skupne domovine Jugoslavije. [...] Jamstvo teh pravic je naša skupna obramba navzven in naš demokratičen socialističen in samoupravni razvoj navznoter.«²³³

Predsedstvo SR Slovenije je nekaj dni po sprejetju amandmajev obravnavalo politične in varnostne razmere v državi. Osrednje vprašanje posveta, kako obvarovati spremembo ustavne ureditve, določene z amandmaji, je rezultiralo v pozivu predsedstva skupščini, naj skladno z amandmajem LXVIII oceni varnostne razmere in sprejme sklepe, ki bodo organom za notranje zadeve omogočile varovanje nove ustavne ureditve. Predsedstvo je jasno prepoznavalo težo političnega dogajanja. Psihološki pritisk, pod katerim so delovali skupščinski delegati, je bil zanje razumljiv, a so ga uravnoteževali s splošno podporo svojemu delovanju, ki jo je izražala slovenska javnost.²³⁴ Po sprejemu je bil proti njim sprožen postopek na zveznem ustavnem sodišču, a to zaradi spremenjene politične situacije ni imelo vpliva na legitimnost slovenskih amandmajev, ki jim jo je dala republiška skupščina.²³⁵

Amandmaji, sprejeti 27. septembra 1989, so zajemali trajno pravico naroda do samoodločbe (amandma X), dodelitev ustvarjanja mednarodne politike, vključno s samoodločbo, skupščini SR Slovenije (amandma LXVIII), onemogočenje možnosti razglasitve izrednih razmer na območju SR Slovenije brez njenega privoljenja in postavitve ustave SR Slovenije pred pravice federalnih organov (amandmaji XLVI, LXII in LXIII) ter prehod

233 SI AS 1944, t. e. 229, p. e. 3737, Izjava na TV ob sprejemu amandmajev k Ustavi SRS, TV Dnevnik 27. 9. 1989.

234 Občutek psihološkega pritiska je izrecno naveden v dokumentu. – SI AS 1944, t. e. 175, p. e. 2752, Ocena razmer po sprejemu amandmajev k Ustavi SR Slovenije, 9. 10. 1989.

235 Gašparič, Slovenian Socialist Parliament, 41–59.

v tržno gospodarstvo (amandmaja IX in XIII). Odpravljena je bila smrtna kazen (amandma XLVII), mučenje in poniževanje sta bila prepovedana (amandma XLVIII). Spremenjena je bila struktura nekaterih državnih organov in način volitev vanje (amandmaji XXXVI, XXXVII, XXXIX, LXXII, LXXIII, LXXIX, LXXXI, LXXXII, LXXXIII).²³⁶ Amandmaji, ki so z uvedbo tržnega gospodarstva in demokratičnega samoupravljanja ter političnega pluralizma omogočili vključevanje Slovenije »v evropske in svetovne integrativne tokove«, so neposredno nasprotovali centralizaciji federacije in s tem obstanku Zveze komunistov na vodilnem političnem in družbenem položaju. Politično vodstvo je ocenilo, da se lahko pri nadaljnjem delovanju zanaša na podporo slovenskega prebivalstva, da je nujno vztrajati pri pluralizaciji političnega prostora in da je za to nujno čim prej pripraviti novo ustrezno volilno zakonodajo (ne glede na morebitne uspehe ali neuspehe okrogle mize, organizirane pri RK SZDL) ter na kongresu ZKJ uskladiti način delovanja zveze z novimi amandmaji.²³⁷ Z amandmaji je ZKS izgubila z ustavo določeno vodilno politično in družbeno vlogo. Izrecno je bilo omogočeno ustanavljanje političnih organizacij in njihovo pridruževanje (amandmaja IX in XLV).²³⁸

ZKS ni več imela vpliva na to, ali se bo slovenski politični prostor pluraliziral ali ne; ostajalo je zgolj vprašanje, kako naj se na to odzove.²³⁹ Svoji vodilni vlogi se je dokončno odpovedala na svojem XI. kongresu. Ta je potekal 22. in 23. decembra 1989 pod geslom »Evropa zdaj!« in je postavil Zvezo komunistov kot osrednjo stranko družbene prenovе, kar se je odražalo tudi v njenem poimenovanju (ZKS – Stranka demokratične prenovе). Kljub izrazito evropski in demokratični komponenti, ki jo je Zveza komunistov izrazila s svojim kongresom, so načrti za prihodnost ostali nejasni: po eni strani se je konflikt s federacijo

236 Uradni list SRS, 2. 10. 1989, 1761–76.

237 SI AS 1944, t. e. 175, p. e. 2752, Ocena razmer po sprejemu amandmajev k Ustavi SR Slovenije, 9. 10. 1989.

238 Prav tam.

239 Repe, *Jutri je nov dan*, 120–26.

zaostroval in je postajalo vse jasneje, da dialog med republikami ni mogoč, po drugi strani pa je bila Slovenija glede mednarodne podpore, ki bi jo potrebovala v primeru razdružitve s federacijo, precej negotova. Zveza komunistov je zato, čeprav že globoko v procesu prenove, razmeroma dolgo ohranjala odprto možnost za sodelovanje s federacijo.²⁴⁰ Izhodiščni program, »Evropa zdaj!«, je s svojim podnaslovom, »Z Jugoslavijo k Evropi«, ohranjel element postopnosti.²⁴¹ Šele januarja 1990, na XIV. izrednem kongresu ZKJ, so se razmerja med srbskimi in slovenskimi komunisti zaostrila do te mere, da so zadnji zapustili kongres, s čimer se je pretrgala še ena vez skupnega jugoslovskega okvira.²⁴²

Amandmaji so v primerjavi z obstoječo ustavo natančneje določali morebiten nadaljnji način spreminjanja same ustave (amandma LXXXVIII) ter uporabo in pomen referendumov (amandma LXXI): skupščina je lahko sklenila, da se vprašanje, ki zadeva uresničevanje suverenih pravic SR Slovenije, predlog zakona ali drugo vprašanje iz skupščinske pristojnosti, predloži ljudem, da se na referendumu o njem izjavijo, preden sprejme odločitev o njem ali pa naknadno kot oblika potrjevanja odločitve.²⁴³

Skladno s slovensko republiško ustavo iz leta 1974 je bil referendum do sprejetja ustavnih amandmajev LXXXVIII in LXXI opredeljen kot eden izmed mehanizmov uresničevanja oblasti delovnih ljudi (114. člen) za samoupravljanje v temeljni organizaciji (123. člen) in krajevni skupnosti (140. in 142. člen) ter tudi v skupščini (176. člen). Določal je, da lahko skupščina razpiše referendum, na katerem se lahko »delovni ljudje in občani vnaprej izjavijo o posameznih vprašanjih iz njene pristojnosti ali da potrdijo zakone, predpise in druge splošne akte. Odločitev,

240 Čepič, *Evropa zdaj!*, 441–42.

241 Repe, *Viri o demokratizaciji. Del 2*, 101–30. Čepič, *Evropa zdaj!*, 445–48.

242 Za slovensko delegacijo je kongres zapustila tudi hrvaška, kar je onemogočilo nadaljevanje kongresa. – Repe, *Jutri je nov dan*, 120.

243 *Uradni list SRS*, 2. 10. 1989, 1773.

sprejeta na referendumu, je obvezna.»²⁴⁴ A referendum, kot je razumljen v parlamentarni demokraciji, v času socializma ni bil v uporabi. Delegatski sistem naj bi neposredno odslikaval potrebe prebivalstva, zaradi česar ni bilo potrebnosti po iskanju dodatnih mehanizmov političnega odločanja. Takšna opredelitev referenduma je bila skladna z raziskavo *Uporaba referenduma v družbenopolitični skupnosti*, ki jo je naročil Marksistični center CK ZKS, katere avtorji so bili Stane Vljaj, Boštjan Markič, Drago Zajc in Franc Grad in ki je bila leta 1989 tudi izdana v obliki monografije.²⁴⁵ Namen strokovnih mnenj, podanih v raziskavi, je bil poiskati dodatne možnosti za razreševanje napetosti znotraj obstoječega političnega sistema. Stane Vljaj je uvodoma kot eno izmed možnosti za to opredelil institut referenduma, ki mu »[v] zadnjih dveh letih namenjamo tudi v naši družbi [...] vse večjo politično, strokovno in znanstveno pozornost«.²⁴⁶ Celotno besedilo je skladno s časom, v katerem je nastajalo, usmerjeno izrazito proticentralistično. Centralizem označuje za etatizem in ga ostro kritizira z vidika samoupravljanja. Referendum so avtorji prepoznali kot zelo primeren način za potrjevanje revizije ustave. V federaciji imajo pri spreminjanju ustave vodilno vlogo federalne enote, pri čemer je »popolnoma nepomembno, ali so federalne enote približno enako velike ali pa so razlike med njimi zelo velike«.²⁴⁷

Prispevki, zbrani v raziskavi, so imeli za cilj, poleg definiranja vloge referenduma znotraj obstoječe pravne ureditve, tudi njegovo reafirmacijo in usklajevanje njegove uporabe z delegatskim in skupščinskim sistemom kot eno izmed oblik neposredne demokracije. Mišljeni so bili kot »[p]omembna podlaga in prispevek k aktualnim družbenim razpravam o ustavnih spremembah, k pisanju nove ustave in k nadaljnji demokratizaciji odločanja v slovenski (pa tudi jugoslovanski) družbi«.²⁴⁸ Avtorji

244 Ustava SRS.

245 Balazič, *Politični referendumi*.

246 Prav tam, 5.

247 Grad, *Uporaba referenduma*, 40–42.

248 Prav tam.

prispevkov v takšnem uokvirjanju referendumoma niso videli dileme. Delegatski sistem in skupščina sta imela, po njihovem mnenju, v samoupravljanju plebiscitarno in aklamacijsko vlogo. Prav tako je bil referendum ustavno dovoljen. Njegovo uporabo v času socializma je omejevalo predvsem pomanjkanje političnega interesa zanj. Javnomnenjske raziskave, na katere so se sklicevali avtorji, so v danem trenutku nakazovale visoko podporo prebivalstva referendumu, če bi bil uporabljen za razreševanje vprašanj, ki se tičejo splošnega družbenega življenja. Čas je bil zrel za uporabo referendumoma kot neposredne oblike (političnega) samoupravljanja.²⁴⁹

Referendum bi kot oblika političnega delovanja zapolnil vrzel, ki je po mnenju piscev obstajala v delegatskem sistemu. Moč skupščine bi se z njegovo uporabo lahko povečala. Tako razširjeno samoupravljanje in uveljavljanje družbenega pluralizma bi bilo hkrati skladno z aktualnim procesom prenove ZKS in reformiranjem SZDL. Če naj bodo ljudje dejanska baza samoupravljanja, kakor je predvideno, in če naj se okrepi legitimnost skupščine, potem mora ta izvesti referendum:

»V možnosti razpisa referendumoma, ki je v sedANJI ustavi podana izrazito restriktivno in je v nasprotju z eno ‹izhodiščnih› zamisli o skupščinskem sistemu (po kateri naj bi vsako skupščinsko odločitev pravzaprav morale podpreti ljudstvo), se ne izraža samo dejanski položaj našega predstavniškega organa, ampak se v njej skriva tudi dobršen del vprašanja njene legitimnosti. Številne zadeve so tako pomembne, da skupščina ne bi smela o njih sama odločati, ampak mora dobiti pri odločanju oporo pri volivcih.«²⁵⁰

Hkrati so opozarjali, da bo referendum, če se zanj odločijo, zavezujoč.²⁵¹ Ko je slovenski politični vrh razmišljal o njegovi

249 Markič, Referendum in politična kultura, 14–19.

250 Zajc, (Ne)posredna demokracija in referendum, 28–32. V drugi polovici osemdesetih let je v Sloveniji kot ena izmed možnih političnih rešitev jugoslovanske krize bila prisotna ideja konfederacije po zgledu Švice, vključno z rabo referendumoma kot oblike neposredne demokracije. – Rupnik, Švicarska čarobna formula CH, 74–80.

251 Zajc, (Ne)posredna demokracija in referendum, 48–51.

uporabi, ki je bila sama po sebi novost v obstoječem sistemu, časi, v katerem bi ga uporabili, pa izrazito negotovi, je želel biti izredno previden. Skeptični so bili tudi nekateri zagovorniki čimprejšnje demokratizacije in oddaljitve od federacije, kot je Peter Jambrek.²⁵² Še pred sprejetjem ustavnih amandmajev se je slovensko politično vodstvo odločilo preveriti stopnjo podpore različnim možnostim reševanja zaostrene situacije in tudi stopnjo podpore samemu republiškem vodstvu. Marca 1989 je Republiška konferenca SZDL v ta namen naročila raziskavo javnega mnenja.²⁵³ Vprašanja, ki jih je zastavila, so segala vse od splošne podpore slovenskemu političnemu vodstvu do načina, kako to podporo najbolje izraziti tudi formalno. Na vprašanje, ali se ljudem zdi »referendumsko odločanje ljudi pomembna in potrebna oblika izkazovanja podpore slovenskemu političnemu vodstvu pri prizadevanjih za uveljavljanje vitalnih slovenskih interesov«, je kar 70 odstotkov ljudi odgovorilo z ‚da, zagotovo‘, 18 odstotkov pa z ‚da, verjetno‘. Pri tem so izvajalci ankete posebej zabeležili tudi komentarje, ki so jih k svojim odgovorom podali anketiranci. Izmed teh dodatnih opomb je najbolj izstopal pomislek tistih, ki so se odločili za odgovor, da referendum ni potreben. Veliko jih je svojo odločitev namreč komentiralo z besedami, da tudi brez njega zaupajo slovenskemu političnemu vodstvu.²⁵⁴

Republiška konferenca SZDL je zastavila tudi zelo konkretno vprašanje o tem, kako bi se ljudje odzvali, če bi referendum potencialno potekal 2. aprila 1989 hkrati z volitvami slovenskega člana predsedstva SFRJ. Da bi na tako zastavljenem referendumu podprli slovensko politično vodstvo, je odgovorilo izredno visokih 92 odstotkov anketirancev. Čeprav RK marca 1989 referendumskega vprašanja še ni jasno definirala, se je z

252 Jambrek, Ali smo pred plebiscitarno prevaro?, 10.

253 Na raziskavo javnega mnenja kot pomoč pri oblikovanju svoje politike se je v tem času zanašala tudi ZSMS. – Zajc, ZSMS iz družbenopolitične organizacije v politično stranko, 195–97.

254 SI AS 1944, t. e. 232, p. e. 232/3839, Stališča in mnenja respondentov o usmeritvah slovenskega političnega vodstva, marec 1989.

anketo referendum kot oblika izkazovanja splošne podpore slovenskemu političnemu vrhu pokazal kot potencialno dobra izbira za vladajočo politično elito. Možnost referenduma je bila omenjena tudi kot orodje za legitimacijo slovenskih amandmajev k ustavi, če bi federacija poskušala ovirati njihov sprejem.²⁵⁵

Čeprav ne gre za dejanske rezultate volitev in referendum v času, ko je bila Zveza komunistov še na oblasti, ni bil izveden, ta anketa kaže več stvari. Slovenski politični vrh je približno leto in pol pred tem, ko se je plebiscit dejansko zgodil, razmišljal, da bi legitimnost svojega političnega ravnanja v zvezi s federacijo in republiko potrdil z referendumom, ki bi bil izveden hkrati z volitvami slovenskega člana zveznega predsedstva aprila 1989. Hkrati se je slovensko politično vodstvo zavedalo, da je podpora javnosti izredno pomembna za potrjevanje njihovega dotodanjega delovanja ter da visoka podpora pomeni dobro izhodišče za vse morebitne nadaljnje odločitve, ki jih utegne sprejeti v nasprotju s federacijo.

Naslednji amandmaji k ustavi SRS so bili sprejeti v času pred volitvami v slovensko skupščino. Ustavni amandmaji od XCI do XCV, v skupščini potrjeni 7. marca 1990, so nadaljevali vsebino septembrskih. Iz imena SRS so črtali besedo ‚socialistična‘ (amandma XCI), ponavljali so pravico naroda do samoodločbe in suverenosti, temeljne človekove pravice in svobodo političnega združevanja, enakopravnost družbene in zasebne lastnine ter pravico republike do lastnega oblikovanja svoje zunanje politike (XCII). Natančneje so določili postopke za kandidate delegatov, predsednika in članov republiškega in federalnega predsedstva ter delovanje zborov republiške skupščine. Ustavni zakon, ki je omogočil izvedbo amandmajev, je hkrati ustanavljal Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin pri RK SZDL.²⁵⁶ Delovanje in status sveta je natančneje določal zakon, ki ga je 29. marca 1990 potrdila republiška skupščina.²⁵⁷

255 SI AS 1944, t. e. 292, brez p. e., Razgovor s tovarišem Janezom Drnovškom. 13. 9. 1989.

256 *Uradni list SRS*, 16. 3. 1990, 495–96.

257 *Uradni list SRS*, 16. 4. 1990, 797–98. Ribarič, *Spomini*, 285–90.

Sklicujoč se na septembra 1989 sprejete amandmaje X (o samoodločbi republike), XI (o samoodločanju delovnih ljudi in občanov o sebi), LXII (varovanje republiške ustave napram federaciji) in LXVI (upoštevanje materialnih zmožnosti in potreb republike), je 8. marca 1990 skupščina SRS sprejela *Deklaracijo o urejanju razmer, ki imajo splošen pomen za Republiko Slovenijo*. Z njo in z marčevskimi amandmaji je skupščina znotraj jugoslovanskega okvira nekoliko okrepila novosti, ki so jih uvajali amandmaji: nenasilno in demokratično reševanje mednacionalnih konfliktov v federaciji, predvsem situacije na Kosovu in gospodarske blokade Slovenije.²⁵⁸

Mnoge posledice sprememb, ki so jih prinašali amandmaji, kakor tudi razprave o uporabi instituta referendumu za legitimacijo republiške politike, ki se je v eni izmed mogočih variacij nato udeležil decembra 1990, so se manifestirale z zamikom, v času Demosa. Toda temelji sprememb in tudi omogočanje demokratičnih volitev v skupščino aprila 1990 ležijo v amandmajih, sprejetih od septembra 1989 do marca 1990.²⁵⁹

Amandmaji Demosove skupščine

Volitve aprila 1990 in konstituiranje skupščine, ki je sledilo, so na pravni podlagi, ki so jo ustvarili amandmaji, v nekaj tednih korenito spremenili politično realnost v Sloveniji in posledično federaciji. Zmaga Demosa je postavila Zvezo komunistov, ki je takrat v imenu že imela dodatek – Stranka demokratične prenovе, v položaj opozicije v polnem pomenu besede. Tridomna skupščina, ki je še vedno delovala skladno z obstoječo (dopolnjeno) socialistično zakonodajo, je 2. julija 1990, sklicujoč se na amandmaje X, XI, LXXII in XCII, sprejela Deklaracijo

258 SI AS 1944, t. e. 292, brez p. e., Deklaracija o urejanju razmerij, ki imajo splošen pomen za Republiko Slovenijo. Sklep ob obravnavi uresničevanja stališč S RS o Kosovu – sprejetje uvodne besede podpred. S RS Jožeta Kneza kot akt S RS.

259 Ribarič, Amandmaji k slovenski ustavi, 216–23. Potrč, Za prvo demokratično izvoljeno Skupščino, 26–32.

o suverenosti države Republike Slovenije.²⁶⁰ Vsebinsko je ponavljala določila amandmajev (suverenost republike in postavljanje republiške ustavne ureditve pred federalno), s tem da je v 5. členu napovedala enoleten rok za sprejemanje nove republiške ustave. Imela je zgolj manifestativni značaj in ni bila pravno zavezujoč dokument, ki bi posegal v proces preoblikovanja ustavne ureditve. V večji meri je bila politično pogojen poskus pospeševanja priprave nove ustave in izraz emocionalnega stanja Demosove koalicije, pod okriljem katere je nastala.²⁶¹ Konstitutivna seja demokratično izvoljene skupščine maja 1990, ki je bila zadnji, dokončni rez v politični monopol Zveze komunistov, je bila formalno in legalno mogoča zaradi dela njene predhodnice, socialistične skupščine, ter socialističnega političnega in pravnega sistema.

Tako kot prejšnje leto so bili novi amandmaji – v primerjavi z deklaracijo popolnoma zavezujoči – sprejeti 27. septembra 1990. Določbe federalne ustave, ki niso bile skladne s slovensko republiško, so stopile iz veljave (amandma XCVI). Amandmaji so slovenski republiški skupščini dodelili vrsto dodatnih možnosti pri urejanju področja ljudske obrambe: ta je lahko po novem popolnoma sama urejala način služenja vojaškega roka in vsa druga vprašanja, povezana z vojaško obveznostjo, ter je celotno urejanje Teritorialne obrambe, vključno s postavljanjem in razreševanjem njenega komandanta, postavila pod oblast Republike Slovenije (amandma XCVII), kar je pomenilo dokončen prelom med obrambno strukturo republike in federacije.²⁶² Temu je konec februarja 1991 sledil amandma XCIX, ki

260 Uradni list SRS, 6. 7. 1990, 1397.

261 Delegat Anton Tomažič je prejel aplavz ob komentarju: »Mislim, da bi vsakega bolelo srce, če bi moral glasovati proti Deklaraciji o suverenosti Slovenije, zato predlagam, da rajši še nekaj časa posvetimo tej obravnavi, da podate konstruktivne predloge, da jih sprejmemo, da jo prilagodimo in da se ne sprašujemo, ali naj glasujemo z navadno ali z dvotretjinsko večino, ampak da to deklaracijo sprejmemo z aklamacijo. Menim, da slovenski narod končno že ima pravico do takšne skupščine, ki bi storila nekaj odločnega in zgodovinskega.« – Skupščina RS, Vsi zbori zasedajo, 2. 7. 1990. Repe, *Viri o demokratizaciji. Del 2*, 222–23.

262 Uradni list SRS, 27. 9. 1990, 1790. Guštin, Vojaškopolitično dogajanje, 191–214. Guštin, Oborožene sile v prelomnem trenutku, 253–64. Guštin, Varnost in demokratična preobrazba, 103–27.

je prekinil vso preostalo pravno formalno navezanost Republike Slovenije na SFRJ. Skladno z amandmajem XCVI je vso moč pravnega in političnega odločanja prenesel s federalnih na republiške organe. Odpravljen je bil lastninski maksimum za kmetijska zemljišča in gozdove ter omogočeno zasebno lastništvo na stavbnih zemljiščih mestnega značaja, s čimer je omogočal začetek lastninskega preoblikovanja.²⁶³ Hkrati s februarским amandmajem je bila sprejeta in objavljena Resolucija o predlogu za sporazumno razdružitev Socialistične federativne republike Jugoslavije, v kateri je skupščina predlagala sporazumno razdružitev federacije na dve ali več držav.²⁶⁴ Temeljila je na predhodno sprejetih amandmajih, svojo legitimnost pa je črpala iz rezultatov plebiscita, izvedenega 23. decembra 1990.

Resolucija ni bila predlagana enostransko (niti s strani republike v odnosu do federacije niti s strani Demosovih strank v odnosu do opozicije), temveč je bila rezultat obsežnih pogovorov med slovenskim republiškim predsedstvom, ki ga je pooblastila skupščina, z preostalimi predsedstvi jugoslovanskih republik. Pogovori so prinesli nekatere pogajalske okvire, ki so poleti 1991 nudili podlago za pogajanja na Brionih, kot so enakopravnost Republike Slovenije v pogovorih s federacijo, opredelitev procesa kot razdružitev, ne kot odcepitve, in določilo, da zvezni organi sami po sebi ne predstavljajo enega izmed samostojnih subjektov, temveč gre za pogajanja med jugoslovanskimi republikami in enotama.

Milan Kučan, ki je skupščini kot predsednik predsedstva poročal o pogovorih in njihovi vsebini, je opozarjal, da bo postopek dolgotrajen in poln trenj; zato *»pri tem kaže doma narediti vse za to, da sami s svojimi premalo premišljenimi odločitvami ne bi dajali povoda za nepotrebne konflikte«*, še posebno, ker mednarodna javnost razpadu federacije v času, ko so pogovori potekali, ni bila naklonjena.²⁶⁵ Janez Drnovšek, ki je skupščino

263 *Uradni list SRS*, 22. 2. 1991, 267.

264 Prav tam.

265 Skupščina RS, Vsi zbori zasedajo, 20. 2. 1991.

nagovoril ob isti priložnosti, je postopnost in odgovornost spreminjanja statusa RS še bolj poudaril. Čeprav je zagovarjal načelo samoodločbe, je v začetku leta 1991 razmišljal o preoblikovanju celotne federacije in o njeni integraciji v evropske povezave.²⁶⁶ Za pogajanja, ki so sledila sprejetju Resolucije, je skupščina pooblastila posebno delegacijo, ki so jo sestavljali Milan Kučan kot predsednik republiškega predsedstva, France Bučar kot predsednik skupščine in Lojze Peterle kot predsednik izvršnega sveta. Vsi trije so bili odgovorni skupščini, ki jih je za pogajanja pooblastila. Dogovor je skupščina sprejela soglasno (z enim delegatom, ki se je glasovanja vzdržal).²⁶⁷

Zadnji v dolgi vrsti amandmajev, sprejet 24. junija 1991, na predvečer razglasitve samostojnosti, je določal grafično podobo grba in zastave novonastale republike (amandma C).²⁶⁸

266 Prav tam. Glede nasprotujočih si stališč o ključnih vprašanjih v federaciji gl. Repe, *Jutri je nov dan*, 70.

267 Skupščina RS, Vsi zbori zasedajo, 20. 2. 1991.

268 *Uradni list RS*, 25. 6. 1991, 1.

PLURALIZACIJA POLITIČNEGA PROSTORA

Ustavni amandmaji, sprejeti do marca 1990, so s svojo vsebino omogočili postopen, legalen in legitimen prehod v parlamentarno demokracijo. Amandmaji so ohranjali možnosti iskanja rešitev za politično in gospodarsko krizo znotraj obstoječe ureditve (ostajanje Slovenije v federaciji in enostrankarski pluralizem) ter hkrati odpirali nove možnosti (uveljavljanje pravice do samoodločbe na način, ki Slovenije ne bi povezal z Jugoslavijo, in ustanavljanje političnih strank, ki bi bile neodvisne od družbenopolitičnih organizacij). V času po sprejemu amandmajev je socialistična skupščina sprejela še obsežen korpus nove zakonodaje, ki je omogočila praktično uresničevanje tistega, kar so predvidevali amandmaji.

Razprava, kakšna naj bi bila nova volilna zakonodaja, je od jeseni 1989 potekala v okviru okrogle mize, katere osnovo je predstavljal Koordinacijski odbor organizatorjev zbora v podporo kosovskim rudarjem spomladi 1989 v Cankarjevem domu v sodelovanju z RK SZDL.²⁶⁹ Ta naj bi omogočila dogovor za prehod v parlamentarno demokracijo, kot se je zgodil na Poljskem, kjer sta si opozicija in oblast že vnaprej razdelili sedeže v parlamentu. Volilni sistem, ki je bil skladno s sprejetimi

269 Marković, *Okroglja miza alternative in uradne politike*.

amandmaji po mnenju nastajajoče opozicije še vedno prezapleten, je postal skupaj z zakonom o političnem združevanju osrednja točka razprav okrogle mize. Svojo kritiko so izrazili v alternativnem predlogu *Kakšne volitve hočemo*.²⁷⁰ Medtem ko sta se ZKS in SZDL nagibali k večinskemu volilnemu sistemu (večja teža glasovanju za posamezne kandidate), se je nastajajoča opozicija skupaj z ZSMS nagibala k proporcionalnemu (večja teža glasovanju za strankarske liste).²⁷¹

Po spodletelem poskusu, da bi bil dogovor o volitvah sprejet na okrogli mizi, je skupščina skupaj s svojimi strokovnimi organi sama oblikovala potrebno zakonodajo: Zakon o volitvah v skupščini in Zakon o političnem združevanju.²⁷²

Nastanek političnih strank

Zakon o političnem združevanju je omogočil legalizacijo že delujočih opozicijskih zvez ter hkrati preoblikovanje družbenopolitičnih organizacij v politične stranke. Te so bile z izpeljavo volitev in zasedanjem položajev v institucijah ključne nosilke mirne in legalne politične tranzicije.²⁷³ Ustanavljanje političnih organizacij je spremljalo zakonsko zmanjševanje moči družbenopolitičnih organizacij: SZDL ni več opravljala kandidacijskega postopka, preden je kandidat tekmoval na volitvah, hkrati pa je skupščina iz množice zakonov črtala dele, ki so se nanašali na soodločanje družbenopolitičnih organizacij na posameznih področjih.²⁷⁴ V oblikovanje obeh zakonov je bila preko skupščinskih organov vključena tudi skupina predstavnikov nastajajoče opozicije: Ivan Oman, Matevž Krivic in Tone

270 Repe, *Viri o demokratizaciji. Del 2*, 200–03.

271 Čepič, Volitve aprila 1990, 1283–84.

272 *Uradni list SRS*, 29. 12. 1989, 2232–43. *Uradni list SRS*, 29. 12. 1989, 2252–55. V obdobju Demosove skupščine, izvoljene skladno s tema zakonoma, je sledilo nadaljnje sprejemanje ustrezne zakonodaje, med drugim Zakon o plebiscitu o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije. – *Uradni list SRS*, 6. 12. 1990, 2033–34. Potrč, Za prvo demokratično izvoljeno Skupščino Republike Slovenije, 26–32.

273 Linz, *Transitions to democracy*, 143–64.

274 *Uradni list SRS*, 16. 3. 1990, 507–10.

Peršak ter občasno Andrej Magajna, Leo Šešerko in Rajko Pirnat. Zaradi tako vzpostavljenega dialoga sta bila oba zakona za opozicijske organizacije ugodna in posledično dobro sprejeta.²⁷⁵

Zakon o političnem združevanju in Zakon o volitvah v skupščine sta bila sprejeta skoraj sočasno na ločenih zasedanjih vseh treh zborov skupščine 27. decembra 1989 (Zakon o volitvah v skupščine je družbenopolitični zbor potrdil nekoliko prej, 18. decembra 1989).²⁷⁶ Zakon o volitvah je uvajal neposredne in tajne volitve, določal je volilno pravico, razpis volitev, potek glasovanja in delovanje volilnih organov, glasovanja na voliščih ter ugotavljanja izidov volitev. Ključna novost so bili deli zakona, ki so omogočali, da lahko na volitvah svoje liste kandidatov *»določijo organizacije delovnih ljudi in občanov, ki so v skladu z zakonom o političnem združevanju registrirane kot politične organizacije«*.²⁷⁷ Še več – že sam zakon o volitvah je vseboval varovalko, ki bi na volitvah omogočila veljavnost lastnih kandidatnih list še neregistriranim nastajajočim strankam. Če zakon o političnem združevanju ne bi bil sprejet v času do volitev,

»lahko organizacije delovnih ljudi in občanov, ki začasno delujejo v okviru Socialistične zveze delovnega ljudstva kot politične organizacije in s pristopnimi izjavami dokažejo, da imajo najmanj 500 članov, na teh volitvah določajo liste kandidatov v skladu s 55. členom tega zakona«,²⁷⁸

torej po enakem postopku kot v primeru, če bi se jim na podlagi nastajajoče zakonodaje uspelo registrirati kot politične stranke.

Varovalke ni bilo treba izkoristiti. Istega dne je bil potrjen tudi Zakon o političnem združevanju, ki je predvideval namen, registracijo, financiranje in temeljna načela delovanja političnih organizacij. Pri tem so bili pri pogojih za vpis strank v register političnih organizacij, njihovo ustanavljanje in začetno delovanje izvzeti tisti politični subjekti, ki so delovali, še preden je

275 Primc (ur.), *Slovenska kmečka zveza*, 141.

276 *Uradni list SRS*, 29. 12. 1989, 2232.

277 Prav tam, 2237.

278 Prav tam, 2243.

nastal zakon, ki bi urejal njihovo politično aktivnost. V praksi je to pomenilo, da lahko s svojim političnim delovanjem nadaljujejo, čeprav zakon določa, da se bi morale registrirati, preden bi lahko začele svoje delo. To so bile: SZDL, Zveza združenj borcev NOV Slovenije, ZKS, ZSMS, Slovenska demokratična zveza, Socialdemokratska zveza Slovenije, Slovenska kmečka zveza, Zveza slovenske kmečke mladine, Jugoslovanska zveza, Slovenski krščanski demokrati, Meščanska zelena stranka, Zeleni Slovenije, Združenje za jugoslovansko demokratično pobudo, Zveza za ohranitev enakopravnosti državljanov in Skupnost Italijanov.²⁷⁹

Register političnih organizacij se je vzpostavil 10. januarja 1990. Vodila ga je vsaka občina zase in tudi politične organizacije so se vanj vpisovale v tisti občini, kjer je organizacija imela svoj sedež.²⁸⁰ Prve zveze so se kot politične organizacije registrirale konec januarja 1990. Z razglasom v *Uradnem listu* je bil celoten postopek njihove registracije zaključen sredi februarja 1990. To so bile večinoma organizacije, ki jih je zakon predvidel kot izjeme, saj so delovale že pred njegovim sprejetjem. Tako nastali politični subjekti so se formalno imenovali politične organizacije, vendar so sami sebe (kot sinonim) pogosto imenovali politične stranke.

Zveze, iz katerih so nastale politične organizacije, registrirane v prvih mesecih po sprejemu Zakona o političnem združevanju, so začele delovati v letih 1988 in 1989. Kakor spreminjanje *Ustave Republike Slovenije* je bilo tudi njihovo nastajanje postopno – tokrat v smislu, da so nastajale znotraj obstoječih struktur in so svojo vsebino črpale iz političnega dogajanja in ustavnega razvoja zadnjih dveh desetletij. Postopnost se je kazala še v njihovem začetnem sobivanju s (preoblikovano) Zvezo komunistov in družbenopolitičnimi organizacijami, pa tudi v njihovem poznejšem ravnanju (na primer odpovedi lustraciji), ko so v obliki koalicije Demos zasedle ključne politične položaje. Čeprav so si stare in nove politične organizacije med sabo konkurirale, so sodelovale pri preoblikovanju političnega prostora

279 *Uradni list SRS*, 29. 12. 1989, 2254.

280 Prav tam, 2253.

in se držale skupnih pravil politične igre, na podlagi katerih so sprejemale politične odločitve.²⁸¹

Prvi dve organizaciji, Slovenska kmečka zveza in Zveza slovenske kmečke mladine (ZSMK), sta 12. maja 1988 (v register društev uradno vpisani 12. avgusta 1988) začeli delovati v okviru obstoječih družbenopolitičnih organizacij, prva v okviru SZDL in druga v okviru ZSMS.²⁸² To je pomenilo, da sta družbenopolitični organizaciji zvezi tudi finančno podprli.²⁸³ Slovenske kmečke zveze ob njenem nastanku niti njen predsednik, Ivan Oman (vodstvo ZSKM je prevzel Marjan Podobnik), niti slovenski politični vrh in mediji niso interpretirali kot politične stranke. »*Mi smo predvsem vse hoteli delati legalno,*« je dvajset let kasneje rekel Oman.²⁸⁴ To je pomenilo, da sta zvezi morali formalno delovati v obliki društva. Kljub temu sta se kot taki, torej na področju civilne opozicije, vključili v politično dogajanje poznih osemdesetih. Udeleženi sta bili v protestu proti aretaciji četverice in se pridružili Odboru za varstvo človekovih pravic ter zborovanju 27. februarja 1989 v Cankarjevem domu v podporo kosovskim rudarjem. Aktivno sta se vključili v javno razpravo o amandmajih k republiški ustavi in sodelovali na (sicer neuspešnih) pogajanjih na okrogli mizi.²⁸⁵ Bili sta sopodpisnici *Majniške deklaracije* (skupaj z Društvom slovenskih pisateljev, Slovensko demokratično zvezo, Slovenskim krščansko socialnim gibanjem in Socialdemokratsko zvezo Slovenije).²⁸⁶

Izven okvira obstoječih družbenopolitičnih organizacij je nekoliko kasneje, 11. januarja 1989, na ustanovnem zborovanju v Cankarjevem domu nastala Slovenska demokratična zveza (SDZ). Položaj predsednika zveze je prevzel Dimitrij Rupel. Dolgo je delovala kot krovna organizacija več opozicijskih gibanj. Kot politična stranka se je profilirala jeseni 1991, ko se je

281 Fink-Hafner, *Politične stranke*, 168–82.

282 Čepič, Preoblikovanje slovenskega političnega prostora, 1196–97. Repe, *Viri o demokratizaciji. Del 2*, 131–32. Granda, SLS med izročilom in sodobnostjo, 353–65.

283 Primc, *Slovenska kmečka zveza*, 136.

284 Prav tam, 136.

285 Prav tam, 51–52, 69–74.

286 Repe, *Viri o demokratizaciji. Del 2*, 131–32.

zaradi notranjih nasprotij razcepila na dve samostojni politični stranki, Demokrasko stranko (Janez Janša) in Narodno demokrasko stranko.²⁸⁷ Zveza se je postopno oblikovala pod pokroviteljstvom SZDL v obdobju od junija 1988 preko zborovanj slovenskih kulturnih delavcev. Ustanovni odbor SDZ je izpod okrilja SZDL izšel 15. decembra leta 1988, ko je SDZ sprejela svoja lastna programska izhodišča.²⁸⁸ Kljub temu se je po ustanovitvenem kongresu SDZ še nekaj časa zanašala na tehnično podporo SZDL, na prostore in opremo, ki jim jo je nudila.²⁸⁹ Tako razprt ‚dežnik‘ SZDL je spričo veljavne federalne in republiške ustave nudil edino možnost legalnega delovanja novonastalih zvez. Pod njim se je SDZ podobno kot SKZ aktivirala v širšem opozicijskem dogajanju (zborovanje v Cankarjevem domu v podporo kosovskim rudarjem, sestavljanje *Majniške deklaracije*, pogovori za okroglo mizo).²⁹⁰

Pokroviteljstvo SZDL je že ob svoji ustanovitvi zavrnila naslednja zveza, ustanovljena 16. februarja 1989, Socialdemokrasko zveza Slovenije (SDZS) pod vodstvom Franceta Tomšiča.²⁹¹ Socialdemokrasko gibanje je Tomšič začel že leta 1987 s stavko delavcev v Litostroju, do leta 1989 pa se je to številčno in kadrovsko okrepilo. Zvezi se je pridružilo več vplivnih posameznikov, denimo Jože Pučnik in Rastko Močnik. Pučnik je vodstvo stranke prevzel 24. novembra 1989.²⁹² Poleg vodenja stranke je prevzel tudi vodenje nastajajoče alternativne koalicije, ki se je po neuspeh dogovorih na okrogli mizi 27. novembra 1989 uradno pretvorila v Demos.²⁹³

Ustanovno sejo je 10. marca 1989 imelo Slovensko krščansko-socialno gibanje. Njegovo vodenje je sprva prevzel Peter

287 Del Narodne stranke se je leta 1992 pridružil Slovenskim krščanskim demokratom, preostanek je ustanovil novo Narodno stranko. Obe skupini sta se ponovno združili po odstavitvi Janše s položaja obrambnega ministra in se leta 1995 pridružili Janševi Socialdemokraski stranki Slovenije. – Okoliš, SDZ – gibanje za pluralizem, 367–80.

288 Repe, *Viri o demokratizaciji*. Del 2, 132–41.

289 Rupel, *Skrivnost države*, 24.

290 Smole, *Pred usodnimi odločitvami*, 73.

291 Zver, *Sto let socialdemokracije*, 95–96. Repe, *Viri o demokratizaciji*. Del 2, 142–48.

292 Zver, *Sto let socialdemokracije*, 107.

293 Pesek, *Pučnik*, 255–61.

Kovačič Peršin, a le za kratek čas. Junija 1989 je zaradi znotrajstrankarskih razhajanj odstopil, njegov položaj pa je novembra 1989 prevzel Lojze Peterle. Stranka se je preimenovala v Slovenske krščanske demokrate. Uvodni del njihovega programa je bil, v nasprotju z drugimi strankami, namenjen opredeljevanju do preteklosti in narodni spravi.²⁹⁴

Do pomladi 1989 so bile tako ustanovljene vse štiri opozicijske organizacije, ki so 27. novembra 1989 dosegle dogovor o skupnem sodelovanju: SDZS (Pučnik), SDZ (Rupel), SKD (Peterle) so se strinjale, da skupaj nastopijo na prihajajočih volitvah, medtem ko se jim je SKZ (Oman) pridružila s skupnim programom, ne pa tudi nastopom na volitvah.²⁹⁵ Svoj sporazum za skupni nastop na volitvah je Demos formaliziral 4. decembra 1989. Položaj predsednika je zasedel Pučnik, podpredsednika pa sta postala Dimitrij Rupel in Lojze Peterle. Zeleni Slovenije in Slovenska kmečka zveza sta se kot polnopravni članici Demosu priključili 8. januarja 1990, ko so stranke podpisale skupen dogovor o nastopu na prihajajočih aprilskih volitvah. Naknadno sta se koaliciji pridružili še Slovenska obrtniška stranka in Stranka sivih panterjev.²⁹⁶

Kakor je predvideval zakon, so se v politične stranke pretvorile tudi vse družbenopolitične organizacije. Prva je simbolno preobrazbo pod vodstvom predsednika RK ZSMS Jožefa Školča začela ZSMS, ki je na kongresu med 3. in 5. novembrom 1989 sicer obdržala kratico, a njen pomen spremenila v Za svobodo mislečega sveta.²⁹⁷ Na kongresu je Školč precej pozornosti namenil dejstvu, da se bo ZSMS na naslednjih volitvah hkrati z drugimi strankami potegovala za glasove volivcev. »*Obstaja realna možnost, da na naslednjih volitvah zmagamo* – tako je na začetku 13. kongresa ZSMS v Portorožu rekel Jožef Školč, čemur so se gosti v prvi vrsti, Jože

294 Repe, *Viri o demokratizaciji. Del 2*, 150–52.

295 Pučnik, *Politične priprave na osamosvojitve*, 91–96.

296 Čepič, *Volitve aprila 1990*, 1284.

297 Pod tem imenom je ob portoroškem kongresu leta 1989 izdala *Kompendij*, v katerem je ZSMS prikazal svoj prispevek k družbenim in političnim spremembam v zadnjem desetletju. – Leskovar (ur.), *Kompendij za bivše in bodoče politike*.

Smole, Milan Kučan in drugi, pristrčno nasmejali,« je poročalo *Delo*.²⁹⁸ ZSMS je imela ob koncu osemdesetih let dvojno pozicijo. Kot družbenopolitična organizacija je bila del socialistične strukture, povrh vsega še njen mladinski del (od tod tudi nasmehi Kučana in Smoleta), a je hkrati ostro kritizirala oblast in s tem zavzemala opozicijsko vlogo.²⁹⁹ Statut, ki ga je ZSMS sprejela na kongresu, ni dajal jasnega odgovora, kakšna je narava organizacije: lahko bi bila interesno združenje, krovna organizacija ali politična stranka. Glede tega si niso bili enotni niti njeni ožji člani.³⁰⁰

Spreminjanje imena stranke je odražalo iskanje njene identitete: kot mnoge druge se je tudi ZSMS zavzemala za parlamentarno demokracijo in tržno gospodarstvo. Zgolj s svojim programom tako ni izstopala iz množice preostalih političnih strank, je pa svoje delovanje nadgrajevala z vlogo krovne organizacije novim družbenim gibanjem, ki jo je prevzela v osemdesetih letih.³⁰¹ Svojo opredelitev je nekoliko bolj določila, ko je k svoji kratki dodala ime Liberalna stranka. Novembra 1990 se je zopet preimenovala, tokrat v Liberalno demokratsko stranko (oznako liberalizma je ZSMS predlagal Slavoj Žižek).³⁰² Njeno vodstvo je do kongresa 21. marca 1992 obdržal Školč, nato pa ga je – po vrnitvi iz službe v federalnem predsedstvu – zamenjal Drnovšek. Stranka je vzporedno z vodstveno menjavo izvedla tudi vsebinsko preoblikovanje in si zastavila več ambicioznih ciljev. Mediji so kongres stranke označili »kot mejnik ,konca enoumja‘«. ³⁰³ »Stranka, ki ne išče ne rdečih ne črnih vragov«, ³⁰⁴ si je pod Drnovškovim vodstvom zadala preseganje vse večje ideološke delitve in polarizacijo slovenskega političnega prostora. Stranka je ime obdržala do združitvenega kongresa na Bledu leta 1994, ko je s pridružitvijo nekaterih drugih strank postala Liberalna demokracija Slovenije. S to razširitvijo je Drnovšek uresničil, kar

298 Stojanov, *Obstaja realna možnost*, 1.

299 Vurnik, *Med Marxom in punkom*, 123.

300 Zajc, *ZSMS iz družbenopolitične organizacije v politično stranko*, 195–97.

301 Bakše, *Represija, nova družbena gibanja in iniciative*, 9–16.

302 Žižek, *ZSMS je Liberalna stranka Slovenije*, 17.

303 Vasle, *Drugi kongres LDS*, 1–2.

304 Prav tam.

je povedal ob prevzemu vodstva stranke in kar se je odražalo tudi kasneje. Koalicije, ki jih je sestavljal, so bile vedno široke in so delovale na temelju širokega konsenza: vključitve Slovenije v evropske povezave. S tem je nadaljeval krovni, inkluzivni značaj, ki ga je ZSMS imela v času preoblikovanja v stranko.³⁰⁵

V začetku januarja 1990 se je preimenovala tudi SZDL. Vztrajanje pri frontni organiziranosti je poosebljal njen aktualni predsednik Smole, medtem ko je njegov protikandidat Viktor Žakelj jasno zagovarjal preoblikovanje v politično stranko. Prevladal je slednji. Za preoblikovanje v stranko se je SZDL opredelila na kongresu 9. junija 1990. K svojemu imenu je dodala – Socialistična zveza Slovenije. Vodstvo stranke je prevzel Žakelj. Podobno kot ZSMS sta tudi SZDL in ZKS med preoblikovanjem iskali možnosti, da bi ostali široki, krovni organizaciji za gibanja, ki bi delovala pod njunim okriljem. Nestrankarski pluralizem bi SZDL omogočal, da obdrži svojo vplivno, z ustavo določeno vlogo.³⁰⁶ Kot zadnja se je v politično stranko preoblikovala ZKS na konferenci 4. februarja 1990, po tem, ko so njeni člani zaradi negativnega odziva na predlagano demokratično reformo protestno zapustili XIV. izredni kongres ZKJ v Beogradu. Svoje ime so spremenili v ZKS – Stranka demokratične preнове. Čeprav je bila v stranki zaradi splošne podpore, ki jo je javnost namenjala Kučanu, njegova kandidatura na položaj predsednika prenovljene zveze komunistov izredno zaželena, se zanj ni odločil. Ob podpori Kučana je vodstvo stranke prevzel Ciril Ribičič, pravnik, ki si je v slovenski javnosti ustvaril ugled prav s svojim delom v zvezi s slovenskimi ustavnimi amandmaji. Po vsebini je stranka svojo pozornost namenila vključevanju Slovenije v Evropo. Njena volilna strategija je temeljila na prenoviteljski preteklosti in stališču, ki so ga njeni člani v zadnjih letih zavzeli do federacije. Kljub nekaterim napakam v volilni kampanji je ZKS na volitvah dosegla relativno večino glasov.³⁰⁷

305 Zajc, ZSMS iz družbenopolitične organizacije, 199.

306 Repe, *Viri o demokratizaciji*. Del 2, 173–96. Smole, *Pred usodnimi odločitvami*, 75–77.

307 Repe, *Jutri je nov dan*, 125–26. Lusa, *Razkroj oblasti*, 207, 215–16.

Volitve aprila 1990

Drugi zakon, ki je omogočil demokratizacijo slovenskega političnega prostora, je bil Zakon o volitvah.³⁰⁸ Določal je potek volitev v predsedstvo republike in v republiško skupščino. Te je 8. januarja 1990 razpisal predsednik skupščine Miran Potrč.³⁰⁹ Vse državne institucije, za katere so potekale volitve, so ohranile nekatere značilnosti iz časa socializma – spremenil pa se je način kandidiranja in glasovanja posameznikov za položaje v njih. To je pomenilo, da so volitve potekale v tri skupščinske zборе: za zbor združenega dela in zbor občin je veljal večinski sistem, medtem ko je za družbenopolitični zbor veljal proporcionalni sistem.³¹⁰

Volitve aprila 1990 so potekale v več delih. Glasovanje za delegate družbenopolitičnega zbora in delegatov zbora občin je potekalo 8. aprila. Delegati zborov združenega dela na republiški in občinski ravni so bili izglasovani 12. aprila. V tretjem delu, 22. aprila, sta tekla glasovanje za delegate občinskih družbenopolitičnih zborov in zborov krajevnih skupnosti ter drugi krog volitev delegatov zbora občin. Zaradi napetih razmer s federacijo, kjer so se pojavljali dvomi o legalnosti volitev, je veliko praktično in simbolično težo imela prisotnost Janeza Drnovška kot predsednika federalnega predsedstva. Na prvi volilni dan, 8. aprila, je obiskal volišča in podal več intervjujev, s čimer je demokratičnemu postopku v Sloveniji tudi javno dal svojo potrditev.³¹¹

Stranke, ki so se pomerile na aprilskih volitvah leta 1990, so bile programsko kljub izrazito različnim političnim ambicijam precej podobne.³¹² Rezultati volitev so zato bili v veliki meri odvisni od voditeljev strank in njihove javne podobe.³¹³ V druž-

308 *Uradni list SRS*, 29. 12. 1989, 2252–55. Volilni zakon je bil v času do volitev dopolnjen: *Uradni list SRS*, 16. 2. 1990, 331–32.

309 Čepič, *Volitve aprila 1990*, 1284.

310 Repe, *Jutri je nov dan*, 119. ZKS – SDP, ki se je v predvolilnem času močno zavzemala za uvedbo večinskega volilnega sistema, je v svoji analizi po volitvah ugotovila, da je z veljavnim proporcionalnim sistemom dosegla boljši rezultat. – Lusa, *Razkroj oblasti*, 218–19.

311 Prav tam, 218.

312 Čepič, *Volitve aprila 1990*, 1288–90. Podmenik, *Programska identiteta slovenskih parlamentarnih strank*, 53–72.

313 Gašparič, *Pisati politično zgodovino*, 34.

benopolitičnem zboru skupščine so prinesli zmago Demosa (SDZ 9,5 odstotka glasov, Socialdemokratska zveza Slovenije 7,4 odstotka glasov; Slovenski krščanski demokrati 13 odstotkov glasov, Slovenska kmečka zveza 12,6 odstotka glasov, Slovenska obrtniška stranka 3,5 odstotka in Zeleni Slovenije 8,8 odstotka glasov). Drugo mesto je zasedla Zveza komunistov Slovenije – Stranka demokratične prenovе (17,3 odstotka glasov), tretje Zveza socialistične mladine Slovenije – Liberalna stranka (14,5 odstotka glasov). Glavni sogovorniki so tako ostali isti, zamenjale pa so se njihove pozicije: pred kratkim formalizirana opozicija je zavzela vlogo vladajoče koalicije, medtem ko so desetletja edina (in zato vodilna) stranka ZKS in nekdanji družbenopolitični organizaciji ZSMS in SZDL (ta je na volitvah dosegla 5,4 odstotka glasov) postale opozicijske stranke. Demos je čakala težka naloga: po volitvah se je konstituirala skupščina, v kateri so imeli zgolj šibko večino.³¹⁴

Poleg skupščinskih volitev so bile hkrati izvedene volitve za predsednika predsedstva SRS in člane predsedstva SRS. Teh se je udeležilo 83,51 odstotka volilnih upravičencev. V prvem krogu, 8. aprila 1990, nihče od štirih kandidatov za predsednika predsedstva (Marko Demšar, Jože Pučnik, Milan Kučan in Ivan Kramberger) ni dobil večine glasov, zaradi česar je republiška volilna komisija razpisala ponovno glasovanje za 22. april 1990. Člani predsedstva so bili uspešno izvoljeni v prvem krogu glasovanja (Ciril Zlobec in Matjaž Kmecl kot vidna člana ZKS in SZDL ter Dušan Plut in Ivan Oman, člana Demosa).³¹⁵ V drugem krogu je glasovanje dalo jasen rezultat. Za predsednika predsedstva je bil z 58,6 odstotka glasov izvoljen Milan Kučan.³¹⁶ Celotne volitve so prinesle »*kočljivo ravnovesje*«, ki pa je – paradokсно – omogočalo miren in legalen političen prehod ter tudi ustanovitev neodvisne države.³¹⁷

314 Uradni list SRS, 30. 4. 1990, 1000–10. Lusa, *Razkroj oblasti*, 219.

315 Uradni list SRS, 16. 4. 1990, 822–23.

316 Uradni list SRS, 30. 4. 1990, 999. Repe, *Prvi predsednik*, 235–51.

317 Peršak, *Kočljivo ravnovesje* 1990, 163–74.

Z volitvami se je celoten fokus političnega odločanja prenesel na novoizvoljeno skupščino. Njena kredibilnost, ki je bila že pred volitvami visoka, se je po volitvah še okrepila.³¹⁸ Skupščina je s svojim delovanjem začela kmalu po volitvah. Prvič je zasedala 7. maja 1990, vsak zbor zase. Kot celota je skupščina prvič zasedala dan kasneje, 8. maja 1990. Tega dne je sprejela začasni poslovnik.³¹⁹ Ta je do sprejetja novega poslovnika urejal vprašanja njenega konstituiranja in delovanja. Bil je nepopoln v smislu, da je le spreminjal nekatera določila od leta 1985 veljavnega skupščinskega poslovnika, po katerem so se delegati po aprilskih volitvah 1990 še vedno v veliki meri ravnali. Spremenjeni so bili le tisti deli starega poslovnika, ki so bili v neskladju z amandmaji in novo zakonodajo. Novi so bili predvsem deli o izvolitvi predsednikov in podpredsednikov zborov, celotne skupščine ter volitvi predsednika, podpredsednika in članov izvršnega sveta.³²⁰ Še dan kasneje, 9. maja 1990, je skupščina skladno z novim začasnim poslovnikom za svojega predsednika izvolila Franceta Bučarja, na položaja podpredsednikov pa Vaneta Gošnika in Vitograda Pukla.³²¹ Skupščina, ki je pod vodstvom Demosa delovala do pomladi 1992, je v svojem času izpeljala še dva pomembna, med seboj povezana dogodka, ki sta zaključila pravni prehod: skupščina je potrdila novo ustavo in izvedla plebiscit o samostojnosti Republike Slovenije.

318 Gašparič, *Slovene Socialist Parliament*, 56.

319 *Uradni list SRS*, 18. 5. 1990, 1073–75.

320 Prav tam.

321 *Uradni list SRS*, 18. 5. 1990, 1075–76. V virih se za isto osebo uporabljata obe imeni, Vitodrag in Vitograd Pukl.

SPREJEMANJE USTAVE IN PLEBISCIT

Vprašanje, kako naj poteka konsolidacija političnih sprememb, je v začetku leta 1990 še vedno ostajalo neodgovorjeno: naj Slovenija pravno samostojnost doseže s sprejetjem nove ustave, z deklaracijo o neodvisnosti ali s plebiscitom?³²² Amandmaji, sprejeti do leta 1990, so korenito spreminjali ustavno ureditev države. Skladno s tem in z vse očitnejšim razpadanjem federacije je nastajajoča slovenska država prej ko slej potrebovala novo ustavo – vprašanje, ali in kdaj naj znotraj procesa ustavnega preoblikovanja za legitimacijo uporabi tudi institut referendum ali deklaracije, je bilo predvsem strateške in politične narave. Obširne razprave iz leta 1989 o možnosti za izvedbo referendum, ki jih je večinoma naročala RK SZDL, kakor tudi delne priprave nanj (anketa, iskanje pravnih mnenj) so ostale v predalih. Ko je vodenje države prevzela Demosova skupščina, je med njenimi člani prevladovalo prepričanje, da bi bilo novo ustavo mogoče sprejeti do konca leta 1990, s čimer bi sam sprejem ustave pomenil osrednji akt osamosvajanja Slovenije.

Občutek, da bo ustava sprejeta do konca leta 1990, je bil deloma upravičen. Razprava, kakšna naj bo nova slovenska ustava, je tekla že nekaj let. Tudi Demos je bil na sprejem nove ustave

322 Repe, *Viri o demokratizaciji*. Del 2, 222. Vukelić, Zbor za ustavo ponuja nove rešitve, 1–2.

pripravljen. Opozicijski Zbor za ustavo, ki je deloval od konca februarja 1989, je do marca 1990 pripravil osnutek ustave. Njeni avtorji so bili člani komisije, ki jo je zbor imenoval v ta namen.³²³ Komisijski predlog ustave, ki ga je zbor potrdil marca 1990, je bil objavljen v začetku aprila 1990, torej še pred volitvami. Po vsebini je temeljil na pisateljski ustavi, a je bil v primerjavi z njo bolj dodelan. Podobno kot pri pisateljski ustavi se je tudi tega predloga v javnosti oprijelo nekoliko netočno ime Demosova ustava. V zboru, ki je predlog potrdil, je kot družbenopolitična organizacija sodelovala tudi ZSMS.³²⁴

Načrt, da skupščina novo ustavo sprejme do konca leta 1990, je podpirala tudi opozicija. Že ob koncu leta 1989 je predsedstvo SRS sprejelo izhodišča za pripravo novih ustav SRS in SFRJ, ki so nosila poveden naslov *Demokraciji naj se odpro vsa vrata*.³²⁵ Obe skupini, naslednice družbenopolitičnih organizacij in Demosove stranke, sta dogovor o sodelovanju pri pripravi ustave sprejeli na sestanku 28. maja 1990. Dogovor sta v imenu prvih sklenila Milan Kučan in Lojze Ude, v imenu drugih France Bučar in Peter Jambreč. Sestanek je prinesel ustanovitev komisije pod vodstvom Jambreka in Udet, ki je bila zadolžena za pripravo nove ustave.³²⁶ Hkrati je bil na sestanku sprejet dogovor, da bo sprejem ustave povezan z izvedbo plebiscita. Nejasno je ostalo, ali bo ta izveden, preden bo sprejeta ustava, ali pa naj referendum le potrdi ustavo, potem ko bo ta že sprejeta v skupščini.³²⁷ Komisija pod vodstvom Udet je pripravila osnutek predloga predsedstva za sprejem nove ustave. Tega je predsedstvo Slovenije odobrilo 25. junija, skupščina pa je predlog potrdila 18. julija 1990 in sprejela Sklep o začetku postopka za sprejem *Ustave Republike Slovenije*.³²⁸

323 To so bili Tine Hribar, Jože Mencinger, Ivan Svetlik, Janez Šmidovnik in Boris Gaberščik ter koordinatorja skupine Peter Jambreč in France Bučar. – Jambreč, *Ustavna demokracija*, 280–84.

324 Repe, *Jutri je nov dan*, 182.

325 SI AS 1944, t. e. 58, p. e. 658, *Demokraciji naj se odpro vsa vrata*.

326 Repe, *Viri o demokratizaciji. Del 2*, 222.

327 Jambreč, *Ustavna demokracija*, 285–86.

328 Repe, *Viri o demokratizaciji. Del 2*, 222. Repe, *Jutri je nov dan*, 182–83. Ribarič, *Spomini*, 294–307.

Vzporedno s tem je v procesu konstituiranja novoizvoljene skupščine ta na svojem zasedanju 13. junija 1990 ustanovila komisijo za ustavna vprašanja in vanjo izvolila člane. Njeno vodstvo je prevzel France Bučar, podpredsednika sta postala Miran Potrč in Vitograd Pukl.³²⁹ Skupščina je na svojem zasedanju 18. julija 1990 obravnavala predlog, da se začne postopek za sprejem nove ustave. Tega sta delegatom predstavila Milan Kučan kot predsednik predsedstva ter Lojze Peterle kot predsednik izvršnega sveta. Predlagan začetek priprave nove ustave je bil izražen kot sklepčni del večletnega prizadevanja »*pri spreminjanju gospodarskega in političnega sistema*«. ³³⁰ Delegati, ki so predlog po nagovorih Kučana in Peterleta pospremili z razpravo, so isti dan potrdili sklep, da se začne postopek za spremembo ustave. Skupščinska komisija je skladno s tem 24. julija 1990 imenovala strokovno skupino, katere naloga je bila pripraviti vsebinski osnutek ustave. Strokovno skupino je vodil Peter Jambrek, njen strokovni tajnik je postal Miro Cerar.³³¹ Skupina je za svoje izhodišče vzela besedili pisateljske in Demosove ustave. Prvi osnutek nove ustave, ki se je zaradi kraja, kjer so se njeni pisci sestali, dobila ime podvinska ustava, je skupina skupščini predstavila oktobra 1990.

Ko je strokovna skupina oblikovala osnutek ustave, ga je predala skupščinski ustavni komisiji. Ta ga je med avgustom in oktobrom 1990 dodelala in 12. oktobra predala skupščini, ki je predlog dala v javno razpravo.³³² Odziv nanj je bil nepričakovan. Delegati so predlagali kar okrog sto dopolnil, kar je pomenilo, da je sprejemanje ustave zastalo.³³³ 23. december 1990, ki je bil po dogovoru med pisci ustave, Bučarjem kot predsednikom skupščine in predsednikom Demosa Pučnikom določen kot datum, ko bo skupščina potrdila novo ustavo, je tako po skupščinski seji

329 *Uradni list SRS*, 29. 6. 1990, 1357, 1359–60. Cerar in Perenič (ur.), *Nastajanje slovenske ustave*, 19.

330 Skupščina RS, Vsi zbori zasedajo, 18. 7. 1990.

331 Cerar in Gašparič, *Izgradnja države*, 97.

332 Cerar in Perenič (ur.), *Nastajanje slovenske ustave*, 19.

333 Skupščina RS, Družbeno-politični zbor, 12. 10. 1990. Skupščina RS, Zbor občin, 12. 10. 1990. Skupščina RS, Zbor združenega dela, 12. 10. 1990.

postal nerealen rok za njeno dokončanje. Demos je zato spremenil taktiko. Da postopek preoblikovanja države ne bi zastal, se je odločil na isti datum, ko naj bi bila potrjena ustava, razpisati plebiscit.³³⁴ Predlog ustave je bil objavljen šele leto dni kasneje, 12. decembra 1991, le nekaj dni pred dejanskim sprejemom ustave.³³⁵

Po letu 1989 je ideja o referendumu, ki bi potrdil pravne in politične spremembe, kljub odsotnosti konkretnih predlogov ostajala stalno prisotna v političnem prostoru. Sporadično se je pojavljala v skupščinskih, javnih in strokovnih razpravah.³³⁶ Svoj prostor je našla tudi v volilnih programih nekaterih strank, vključno z Demosom. Prvi konkretni predlog za izvedbo plebiscita je v skupščini 4. oktobra 1990 podal Viktor Žakelj (in sočasno delegata Ivo Daneu in Ivan Kuhar, vsak v svojem skupščinskem zboru).³³⁷ Čeprav je bil Žakelj v obdobju socializma sodelavec republiškega predsedstva in SZDL, se stranka SSS, v imenu katere je plebiscit predlagal, s svojim predlogom ni naslonila na obstoječe načrte in gradivo z referenduma iz leta 1989. Sodeč po strankarskem gradivu, se je SSS v tem času sklicevala predvsem na pragmatično rešitev, ki jo je predstavljal plebiscit: olajšano bi bilo sprejemanje ustave, Slovenija pa bi s plebiscitom povečala svojo legitimnost v očeh mednarodne javnosti.³³⁸ V zvezi z nastankom predloga za plebiscit, ki ga je podal, leta kasneje ni vedel točno povedati, od kod je prišla ideja – rodila naj bi se nekje med njegovo strankarsko pisarno, sosednjo pisarno Braca Rotarja in pogostimi obiski Rastka Močnika.³³⁹ V skupščini je Demos glasoval proti predlogu SSS za referendum, zaradi česar je predlog padel. Referendum, so sodili, naj bi bil

334 Repe, *Jutri je nov dan*, 187–90.

335 Cerar in Perenič (ur.), *Nastajanje slovenske ustave*, 19.

336 Žagar, *Kakšni naj bosta novi ustavi*. Grad, Zajc in Kaučič, *Referendum in sprejemanje nove slovenske ustave*.

337 Žakelj, *Plebiscit* 1990, 57–92. Skupščina RS, Družbeno-politični zbor, 4. 10. 1990. Skupščina RS, Zbor občin, 4. 10. 1990. Skupščina RS, Zbor združenega dela, 4. 10. 1990.

338 SI AS 366, t. e. 13, p. e. Korespondenca PRO in RO SS 1990–1992. Izbor gradiv, razprav, dokumentov in člankov, povezanih s projektom plebiscita in osamosvojitve Republike Slovenije, 24. junij 1992.

339 Stojanov, Velika mešanica naključnih in pametnih ljudi.

»preuranjen, tvegan, taktično zgrešen in [...] prehitevanje načrtovanega poteka osamosvojitve s sprejetjem ustave«. ³⁴⁰

Ko je zgolj nekaj dni za SSS svoj predlog za izvedbo plebiscita podal Demos, je bila politična situacija že spremenjena. Seja skupščine 12. oktobra 1990 in njen obsežni odziv na predlog ustave sta popolnoma jasno pokazala, da ustave ne bo mogoče sprejeti v roku dveh mesecev. Hkrati z dogajanjem v skupščini so nesoglasja o novi ustavi tlela tudi znotraj Demosa. Zaradi tega so se 10. novembra 1990 Demosovi delegati zbrali v Poljčah, kamor so bili kot pisci ustave povabljeni tudi Jambrek, Tine Hribar in Tone Jerovšek. Po predhodnem medsebojnem dogovoru so Demosovim delegatom predlagali izvedbo plebiscita, ti pa so jo sprejeli. Nadaljnje usklajevanje o času izvedbe referendumu in vprašanju, ki bo na njem zastavljeno, je potekalo v dneh po Demosovem posvetu med strankami koalicije, kasneje pa tudi s strankami opozicije, izvršnim svetom in skupščinsko ustavno komisijo. Največ usklajevanja je bilo potrebnega glede kriterijev, ki so določali uspeh referendumu, in referendumskega vprašanja. ³⁴¹ Skupščinske stranke so se o teh vprašanjih uskladile v začetku decembra in podpisale sporazum, ki je bil 11. decembra 1990 objavljen v skupščinskem *Poročevalcu* skupaj s Kučanovim ekspezejem, Peterletovim komentarjem, zakonom o plebiscitu, skupščinskim razglasom in izjavo o dobrih namelih, načrtom za osamosvajanje Slovenije ter Deklaracijo o spoštovanju temeljnih konvencij Sveta Evrope. ³⁴²

Skupščina je Zakon o plebiscitu o samostojni in neodvisni Republiki Sloveniji soglasno potrdila 6. decembra 1990 na seji vseh zborov. Obravnavala ga je skupaj z razglasom volivcem, v katerem jih je pozivala k udeležbi na referendumu in spodbujala, da na njem glasujejo za »samostojno in neodvisno državo

340 Čepič, Plebiscit o samostojni Sloveniji, 1295.

341 Repe, *Jutri je nov dan*, 187–94. Repe, *Prvi predsednik*, 287–325. Hribar, Začetek in konec Demosa, i–xvii. Pesek, *Osamosvojitve Slovenije*, 222–30. Jambrek, *Ustavna demokracija*, 213–21.

342 *Poročevalec skupščine RS. Posebna številka*, 11. 12. 1990. *Uradni list SRS*, 14. 12. 1990, 2058. Repe, *Jutri je nov dan*, 191–93.

Republiko Slovenijo«. Hkrati je skupščina potrdila besedilo izjave o dobrih namenih.³⁴³ Plebiscit je bil izveden 23. decembra 1990. S 93,4-odstotno volilno udeležbo so volivci podporo referendumskemu vprašanju izrazili z 88,5 odstotka glasov.³⁴⁴ Demosov predlog za plebiscit je uspel, ker ga je v pravem trenutku predlagala politična stranka (oziroma zveza političnih strank), ki je v dani situaciji obvladovala skupščinski politični prostor, kar je bil predpogoj za razpis referenduma. V roku slabih dveh let, torej od javnomnenjske raziskave RK SZDL marca 1989 do Demosovega plebiscita decembra 1990, se razpoloženje ljudi, ki so na plebiscitu glasovali in s tem omogočili njegovo uspešnost, ni spremenilo – v celotnem obdobju so podpirali republiško politično vodstvo (v času ZKS in Demosa) v odnosu do federacije, sam institut referenduma in pravico republike do samoodločbe, ki bi bila z referendumom potrjena (brez natančnega določila, kako bi ta bila implementirana).

Uspeh plebiscita je med državljani spodbudil optimizem glede nadaljnjega političnega razvoja, h kateremu je plebiscit zavezal slovensko skupščino. Četrty člen zakona o plebiscitu je določal, da mora ta, če bo plebiscit podprla večina volilnih udeležencev, v roku šestih mesecev od dneva razglasitve njegovih rezultatov sprejeti

»ustavne in druge akte ter ukrepe, ki so potrebni, da Republika Slovenija prevzame izvrševanje suverenih pravic [...] ter začne pogajanja z drugimi republikami v SFRJ o pravnem nasledstvu SFRJ in o bodoči ureditvi medsebojnih odnosov po načelih mednarodnega prava, vključno s ponudbo konfederalne pogodbe.«³⁴⁵

Šest mesecev po plebiscitu ustava še vedno ni bila v celoti pripravljena. Poleg notranjepolitičnih trenj o njeni vsebini je širši proces osamosvajanja zaviralo pogajanje s federacijo o pravnem nasledstvu. Po 20. februarju 1991 je slovensko predsedstvo med pogovori s predsedniki drugih jugoslovanskih republik prišlo do

343 *Uradni list SRS*, 6. 12. 1990, 2034. Skupščina RS, Vsi zbori zasedajo, 6. 12. 1990.

344 *Uradni list SRS*, 18. 1. 1991, 58. Skupščina SRS, Vsi zbori zasedajo. 1. slavnostna seja, 26. 12. 1990.

345 *Uradni list SRS*, 6. 12. 1990, 2033.

zaključka, da obstoj federacije ni več mogoč niti v konfederalni obliki niti kot asimetrična federacija.³⁴⁶ Proces je dodatno obremenjevalo pripravljanje celotne zakonodaje, ki bi omogočala delovanje države po doseženi suverenosti. Dan pred iztekom roka, 25. junija 1991, ustava še ni bila nared. Skupščina je tako na svojem zasedanju tega dne sprejela Temeljno ustavno listino o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije, ustavni zakon za njeno izvedbo ter Deklaracijo ob neodvisnosti.³⁴⁷ S temeljno ustavno listino je vsa oblast prešla na republiške organe, ustava SFRJ pa je prenehala veljati. Ustavni zakon je določil meje nove slovenske države in zagotovil varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ne glede na narodno pripadnost posameznikov. Tretji dokument, deklaracija, je utemeljeval slovensko osamosvojitvev na podlagi plebiscita, na pravici slovenskega naroda do samoodločbe, na načelih mednarodnega prava ter na dotedanji federalni in republiški ustavni ureditvi.³⁴⁸

Po deset dni trajajoči vojni so na Brionih sledila pogajanja med tremi jugoslovanskimi republikami, Slovenijo (zastopali so jo Kučan, Drnovšek, Bučar, Peterle in Rupel), Hrvaško in Srbijo, ter predstavniki federacije. Rezultat pogovorov, ki so potekali v navzočnosti evropske trojke (Hans van der Broek, Jacques Poos in Gianni de Michelis), je bila Brionska deklaracija. Ta je poleg vrste ukrepov glede umiritve vojnega stanja predvidevala tudi trimesečni moratorij na kakršne koli aktivnosti, povezane z osamosvajanjem. Deklaracijo je 8. julija 1991 potrdila slovenska skupščina, pod pogojem, da vse omejitve, navedene v njej, veljajo le za obdobje treh mesecev. Po pretečenem roku Slovenija ni več imela nikakršne mednarodne zaveze, ki bi ji omejevala nadaljevanje postopka osamosvajanja. Sprejemu nove ustave 23. decembra 1991 je sledilo mednarodno priznanje Slovenije kot samostojne in neodvisne države.³⁴⁹ S tem je bil zaključen

346 Prav tam, amandma xcix.

347 *Uradni list RS*, 25. 6. 1991, 1–5. Skupščina RS, vsi zbori zasedajo, 25. 6. 1991.

348 Cerar in Gašparič, *Izgradnja države*, 58.

349 *Uradni list RS*, 28. 12. 1991, 1373–86. Repe, *Jutri je nov dan*, 194. Villa, *Nova država za nov svetovni red*, 181–204.

dolgoleten proces spreminjanja ustave, ki se je začel kmalu po sprejemu federalne ustave leta 1974. Vsakokratne odločitve, ki so bile v tem času med vodilnimi politiki sprejete v povezavi z ustavnim preoblikovanjem Slovenije, so iskale pragmatične, konkretne rešitve za nastale situacije. Temeljile so na že obstoječem pravnem redu in korak za korakom uporabljale tisto, kar je bilo že dano, za dosego novih političnih ciljev.

PRIMERJAVA SLOVENSKE TRANZICIJE

Uvod v slovensko politično tranzicijo se lahko zdi samoumeven: zgodovinopisna literatura, ki se s tematiko ukvarja, običajno iz mnogih drobnih dogodkov plete pripoved o doprinosu k demokratizaciji in slovenski osamosvojitvi socialistične politične elite na eni strani ter civilne družbe in dejavnosti disidentov na drugi. Politološka literatura je nekoliko drugačna: ukvarja se predvsem z merjenjem stopnje konsolidacije demokracije in z iskanjem njenih skupnih (ali specifičnih) točk v shematskih modelih, primerljivih z drugimi političnimi tranzicijami. Med njima se razpenja nekakšen prepad: medtem ko druga teži h komparativistiki, se prva trudi zgodbo o preteklosti povedati s čim več podrobnostmi, z imeni, datumi, dokumenti. Takšen pozitivistični pristop je nujen – zgodovine ni mogoče razumeti brez osnovnih (čim bolj) točnih podatkov. Kaj pa nam ti pripovedujejo? Osnovna teza uvoda v slovensko politično tranzicijo so burna osemdeseta, nabita s politično in družbeno pomembnimi dogodki, ti pa so, kljub nepredvidljivosti, pripeljali do specifičnega rezultata. Politični prostor se je pluraliziral in preoblikoval v parlamentarno demokracijo; vzporedno s tem je razpadla federacija in nastala samostojna republika Slovenija. Sprejeti so bili amandmaji, uzakonjen nastanek političnih strank, izvedene so bile volitve. Skupščina, ki se je konstituirala spomladi 1990, je

decembra 1991 sprejela novo ustavo. Nova, suverena Republika Slovenija je – po mnogih pritiskih civilne družbe in nastajajoče opozicije ter preoblikovanju in prostovoljnemu umiku socialističnih političnih elit – postala mednarodno priznana država.

Zaradi sočasnosti dogajanja, približno enakih izhodiščnih pogojev in rezultatov procesa prehoda iz socializma v parlamentarno demokracijo se zdi primer Slovenije izredno podoben primerom Vzhodne Nemčije, Poljske, Češkoslovaške (Češke in Slovaške) ter Madžarske.³⁵⁰ Skladno s kriterijem podobnosti bi bila mogoča tudi primerjava s Hrvaško, kjer je bil referendum o samostojnosti in neodvisnosti izveden 19. maja 1991. Na njem se je od 83,6 odstotka volivcev za samostojno državo izreklo 92,2 odstotka ljudi. Hrvaška se je 25. junija 1991 razglasila za samostojno državo. Proces tranzicije se je nato začel odvijati precej drugače kot v Sloveniji: v vojni, ki se je začela julija 1991, je imela Hrvaška za razliko od Slovenije poleg konflikta z jugoslovansko vojsko opravka tudi s srbskimi paravojaškimi enotami.³⁵¹

Poleg vojne, ki slovensko tranzicijo oddaljuje od jugoslovanskih primerov, je pri njej specifična tudi notranjepolitična situacija. V nasprotju z drugimi postsocialističnimi državami so bile enote jugoslovanske federacije pri svojem preoblikovanju precej manj odvisne od političnega dogajanja v Sovjetski zvezi.³⁵² »Slovenija nad seboj ni imela Damoklejevega meča v obliki oblasti ostarelih ortodoksnih boljševikov, groženj s popolnim gospodarskih kolapsom ali informacijske odrezanosti od zahodnega sveta,« je zapisal Aleš Gabrič.³⁵³

Poljska Solidarnost se je morala boriti s prav takšno konservativno strujo poljskih komunistov. Po nastanku leta 1980 je morala zaradi leto dni kasnejšega zatrtja gibanja z vojsko svoje

350 Za primer običajno redkejši analize primerjave dveh nesočasnih tranzicijskih procesov gl. Trutkowski, *Die Ausgehandelten Revolutionen*.

351 Radelič, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.–1991.*, 590–99. Knežević in Godić, Dr. Franjo Tuđman and 1989, 9–40. Radelič idr., *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 191–289. Radelič, *Hrvatska i Slovenija u SFRJ: sličnosti i razlike*, 209–24. Barić, *Glavne značajke hrvatske politike*, 241–50.

352 Lévesque, *The Enigma of 1989*, 9–90.

353 Gabrič, *Lahkotnost rušenja starega*, 27–28.

delovanje do leta 1989 nadaljevati skrivoma.³⁵⁴ Kljub temu je Solidarnost nadaljevala s pobudami za spremembo ustave. Pogajanja med oblastjo in opozicijsko Solidarnostjo, ki so se začela februarja 1989, so aprila tega leta prinesla dogovor: država se je strinjala, da legalizira sindikate (kar je Solidarnost v osnovi bila), oblikuje senat in zamenja komunističnega generalnega sekretarja s funkcijo predsednika države. Na volitvah 4. junija 1989, kjer je Solidarnost kandidirala kot politična stranka, je lahko skladno z dogovorom, doseženim na okrogli mizi, zasedla največ 35 odstotkov sedežev v sejmju in neomejen delež sedežev v senatu (dveh domovih poljskega parlamenta). Solidarnosti je na volitvah uspelo in je zasedla vse mogoče parlamentarne sedeže. Dosežki poljske okrogle mize so bili legalizirani v aprilski noveli (*Nowela kwietniowa*) tega leta, ki je bila formalno sprejeta kot amandma k poljski ustavi iz leta 1952. Poljska je obsežnejšo zakonodajo, zaradi obsega in pomena imenovano tudi mala ustava (*Mala Konstytucja*), ki je določala nov politični sistem, sprejela leta 1992, medtem ko je država celotno novo ustavo sprejela leta 1997.³⁵⁵ Politična tranzicija na Poljskem je torej prvo formalno točko dosegla z okroglo mizo, drugo s sprejemom ustavnega amandmaja, ki je bil predčasno izpogajan med vladajočo komunistično stranko in Solidarnostjo, ter tretjo z volitvami, na katerih je bil uspeh prihodnje opozicije zamejen s številom sedežev, ki jih ta lahko doseže.

Na Madžarskem je bil začetek tranzicije podobno kot na Poljskem postopen. Komunistična stranka je marca 1989 odprla okroglo mizo za pogovore z dvema opozicijskima skupinama – opozicijsko okroglo mizo, ki je zajemala devet organizacij (*Ellenzéki Kerekasztal*), in tako imenovano tretjo stranjo, sestavljeno iz sedmih političnih organizacij in sindikatov. Dogovor o prehodu v nov politični sistem je, podobno kot v Sloveniji, potekal skladno z zakonodajo in predvidenimi postopki, a je bil še vedno dogovor tisti, ki je bil predhodnik ustavnih sprememb. Nova madžarska

354 Jarausch, *Out of Ashes*, 674. Kubik, *The Power of Symbols*.

355 Gebert, *Poland since 1989*, 139–61. Gl. tudi Ash, *The Polish Revolution*.

ustava je bila pripravljena po tem, ko so pogovori za okroglo mizo uspeli, in potrjena 23. oktobra 1989, medtem ko so bile dodatne spremembe zakonodaje uvedene z referendumom 26. novembra 1989. Marca in aprila 1991 so sledile parlamentarne volitve. Kar je bilo na Madžarskem v primerjavi s Slovenijo še drugače, je bila tudi vsebina spremenjene ustave in posledično zakonodaje. S socialističnim sistemom je ustvarjala precej večji rez kakor amandmaji, sprejeti v Sloveniji.³⁵⁶ Madžarske opozicijske zveze so se poleg tega organizirale v dve koaliciji že pred začetkom pogajanj, za razliko od slovenskega primera, kjer so opozicijske zveze koalicijo Demos organizirale šele po neuspelem poskusu pogajanj za okroglo mizo.³⁵⁷

Drugače se je tranzicija začela v Nemčiji. Po padcu Berlinskega zidu je 13. novembra 1989 vzhodnonemška partija (*Sozialistische Einheitspartei Deutschlands*, SED) v parlamentu (*Volkskammer*) s 420 glasovi za in petimi vzdržanimi izglasovala črtanje ustavnega člena, ki ji je zagotavljal vodilno družbeno in politično vlogo. Partija je zamenjala vodstvo in ime (postala je Stranka demokratičnega socializma, *Partei des Demokratischen Sozialismus*) ter začela pogajanja z opozicijskimi zvezami, ki so 18. marca 1990 prinesla volitve.³⁵⁸ Te so bile izvedene, podobno kot na Poljskem in Madžarskem, skladno z dogovori, sprejetimi na vzhodnonemški okrogli mizi (*Zentraler Runder Tisch*), ki se je vzpostavila v decembru 1989.³⁵⁹ Toda vzhodna Nemčija je bila edina tranzicijska država v tem času, ki se je hkrati s političnim in gospodarskim prehodom z združitvijo pretvorila v večjo državno tvorbo; vse preostale federacije, Češkoslovaška, Jugoslavija in Sovjetska zveza, so s padcem socializma razpadale na manjše enote. Med 5. aprilom, ko so dogovorjene volitve prinesle deseto zasedanje vzhodnonemškega parlamenta, in 2. oktobrom 1990, ko je parlament prenehal delovati, je ta sprejel vso potrebno zakonodajo, ki je omogočila združitev obeh Nemčij.

356 Kenney, *The Burdens of Freedom*, 103–4.

357 Bozóki in Karácsony, *The making of a Political Elite*, 71–105.

358 Tüffers, *The 10th Volkskammer of the GDR*, 27. Kowalzcuk, *Endspiel*, 536–43.

359 Thaysen, *Der Runde Tisch*. Tüffers, *Die 10. Volkskammer der DDR*, 45–51.

Prav to je ostala glavna naloga vzhodnonemškega parlamenta v mesecih pred združitvijo obeh držav: ustvaril je pravno podlago, ki je omogočala institucionalno restabilizacijo po tem, ko se je PSD umaknila z oblasti.³⁶⁰

Češkoslovaški primer je slovenskemu soroden že zaradi tega, ker gre v obeh primerih za razpad federacij, ki se je dogajal ob približno istem času. Centri politične moči so si sledili v podobnem zaporedju: če je bil za slovensko tranzicijo prvi center Ljubljana in naslednji Beograd, sta v primeru Češkoslovaške to bile Praga in Bratislava kot prestolnici republik, Praga kot sedež federacije ter Moskva kot center celotnega vzhodnoevropskega bloka. Slovenija, Češka in Slovaška so vse doživele trojni prehod: z razpadom federacij so postale nacionalne države ter prestale politično in gospodarsko spremembo sistema. Žametna revolucija, ki se je začela 17. novembra 1989 s študentskimi demonstracijami in se 27. novembra okrepila z delavskimi, je center delovanja našla v Državljanškem forumu (*Občanské fórum*), političnem gibanju pod vodstvom Vaclava Havla. Češkoslovaška opozicija je prvo spremembo ustave dosegla 29. novembra 1989: razveljavitev četrtega člena, ki je komunistični partiji določal vodilni položaj v družbenem in političnem življenju.³⁶¹ V začetku decembra je s predsedniškega položaja odstopil Gustáv Husák, kar je odprlo pot preoblikovanju federalnega parlamenta (kooptaciji), ki je na položaj predsednika izvolil Havla.³⁶² Husákov odstop je bil dogovorjen – predstavniki civilne družbe so izpogajali izločitev najkonservativnejših komunistov iz parlamenta, na njihove položaje pa so posedli svoje kandidate. Demokratske parlamentarne volitve na ravni federacije so sledile junija 1990.³⁶³

Politična volja za predruženje vseh obstoječih političnih institucij in družbenih razmerij je bila na Češkoslovaškem

360 Schirmer, Machtzerfall und Restabilisierung der Volkskammer, 171–215. Jaraus, *Die unverhoffte Einheit 1989–1990*, 178–242.

361 Shepherd, *Czechoslovakia*, 36–37.

362 Gjuričová in Zahradniček, *Návrat parlamentu*, 55–58.

363 Prav tam, 53. Zahradniček, *Prezidentská, nebo parlamentní republika?*, 17–34.

izrazito visoka, s čimer se je češkoslovaška žametna revolucija še najbolj približala klasično pojmovani ideji revolucije. To se je odražalo v strogi in v primerjavi z drugimi tranzicijskimi državami hitro sprejeti lustracijski zakonodaji. Proces spreminjanja ustave se je na Češkoslovaškem, podobno kot v Jugoslaviji, pričel leta 1986 in naj bi bil na ravni federacije zaključen leta 1990. Vendar sta republiška parlamenta zaradi dogodkov, povezanih z žametno revolucijo, tega leta odtegnila svoji soglasji za sprejem nove federalne ustave in posledično obeh republiških ustav. Hkrati sta z ustavnimi amandmaji nase prevzela nekatere funkcije, ki jih je do takrat opravljala federalna skupščina. Novembra 1989 je Državlanski forum sicer spisal in objavil alternativni osnutek ustave, ki naj bi bil v javni razpravi do decembra tega leta, vendar parlament ni odobril nobenega od ustavnih osnutkov in skupna federalna ustava – tako kot v Jugoslaviji – ni bila nikdar sprejeta. Šele po volitvah v federalno in obe republiški skupščini 5. in 6. junija 1992 sta republiko ločeno sprejeli novi ustavi – Slovaška jo je potrdila 1. septembra 1992, Češka 16. decembra 1992.³⁶⁴

Poleg podobnega razvoja spreminjanja federalne in republiških ustav je Češkoslovaška izkusila tudi različice nekaterih dogodkov, ki so v procesu demokratizacije imeli izredno veliko vlogo, preden so širše zunanje (in notranje) politične razmere dozorele in omogočile korenite prelome: Češkoslovaška je prve demokratične volitve izkusila pred preoblikovanjem parlamenta in parlamentarnimi volitvami junija 1990, ko je novembra 1989 izvedla volitve v stavkovne odbore, ki jih je sicer vse do takrat strogo nadzirala komunistična partija. Prav ti stavkovni odbori so bistveno prispevali k izvedbi demonstracij (oziroma generalne stavke) 27. novembra 1989.³⁶⁵ Še več, poleg volitev v stavkovne

364 Krapfl, *Revolution with a human face*, 132–34. Češkoslovaška federacija je 1. 1. 1993 prenehala obstajati; nadomestili sta jo Češka in Slovaška republika. Javna podpora razpadu federacije je bila v tem primeru drastično nižja kot slovenska podpora odhajanju iz federacije. Gl. Shepherd, *Czechoslovakia*, 138. Kenney, *The Burdens of Freedom*, 70–72, 101–02, 115–16.

365 Krapfl, *Revolution with a human face*, 86–87.

odbore so prve poskuse demokratizacije pred novembrskimi demonstracijami, ki so jih mediji sicer cenzurirali ali pa kako drugače niso dosegle medijske odmevnosti, predstavljali poskusi posameznikov, da bi center odločanja iz partijskih forumov prenesli v zvezni parlament in s tem okrepili institucionalno, pravo pot uvajanja parlamentarne demokracije.³⁶⁶ V Sloveniji se je prvo odstopanje od monopola SZDL nad volitvami izrazilo s kandidacijskim postopkom za volitve v federalno predsedstvo. ZSMS je leta 1989 za svojega kandidata nominirala takrat malo znanega Janeza Drnovška, ki je na volitvah – nepričakovano – zmagal.³⁶⁷

Takšen podrobnejši pregled prelomov, povezanih z letom 1989, nam pokaže, da je imela slovenska tranzicija v svoji začetni fazi nekaj skupnih točk, a hkrati mnogo razlik s preostalimi srednjeevropskimi državami. Predvsem postopnost in legalnost tranzicije je v slovenskem primeru izstopajoča značilnost. Poskus sedenja za isto mizo, pogajanj in dogovarjanj med opozicijo in vladajočo politiko, vnaprejšnje deljenje sedežev v parlamentu – slovenski prelom je nekatere od teh elementov poznal in jih poskušal vključiti, a brez uspeha. Socialistična skupščina, ki je sprejela amandmaje in volilno zakonodajo ter zakon o političnem združevanju, v svojih vrstah ni imela kooptiranih delegatov, temveč so se delegati izmenjevali skladno z delegatskim sistemom vse do volitev aprila 1990.³⁶⁸ Volitve, ki so sledile, so bile popolnoma proste – nobene legalne varovalke ni bilo, ki bi Zvezi komunistov, SZDL ali ZSMS za vsak primer ohranjala kakršen koli delež sedežev v skupščini. In podobno, kot je vladajoča politika omogočila novim opozicijskim zvezam pravno formalno enakopravno tekmovanje na volitvah, se je Demosova skupščina kasneje odločila, da ne bo sprejemala lustracijske zakonodaje.

Nekateri politologi, ki so komunistične režime razumeli kot neracionalne, korporativistične in prisilne, so njihov padec

366 Gjuričová in Zahradniček, *Návrat parlamentu*, 30–31.

367 Drnovšek, *Moja resnica*, 19–24.

368 Rangus, *Parlamentarne prakse socialistične Jugoslavije*, 307–32.

interpretirali kot posledico prehoda k legalizmu in racionalizmu, ki so ga v teh političnih okoljih empirično zaznali v poznih osemdesetih in zgodnjih devetdesetih;³⁶⁹ podrobnejša zgodovinska analiza nasprotno pokaže, da je prav socialistični režim bil tisti, ki je s svojim znanjem in izkušnjami uspešno vodil republiško zunanjo in notranjo politiko v času preloma.³⁷⁰ Postopek, ki je v Sloveniji uvajal parlamentarno demokracijo, je tekel znotraj obstoječe socialistične zakonodaje in znotraj obstoječih institucij. Civilna družba, ki je prav tako sledila istemu okviru, je v postopek dodajala svoje vsebine; v posameznih primerih v poznih osemdesetih pa je organizirala lastne skupine in znotraj njih razpravljala o alternativnih rešitvah političnih in družbenih vprašanj. Izrazito institucionalen prehod je pomenil, da je republiška skupščina pridobila in ohranjala legitimnost in operativnost.³⁷¹ Pobude, ki so nastale zunaj nje oziroma izven socialistične politične elite in njenih organizacij, bodisi v ozkem krogu ljudi ali v širši javnosti, so preko neposrednih osebnih stikov našle svojo pot k sebi zrcalnim formalnim organom, ki so urejali posamezno področje.³⁷² Osrednji primer je spreminjanje ustave z ustavnimi amandmaji in kasneje sprejemanje nove ustave.

369 Takšna izrazita primera sta: Jowitt, *New World Disorder*. Holmes, *The End of Communist Power*.

370 Pullmann, *Konec experimentu*, 217–28.

371 Zajc, *Institucionalna konsolidacija novih parlamentov*, 135–54.

372 Ivan Oman se spominja, da je »pripravo zakonov o volitvah in političnih strankah prevzel Miran Potrč. [...] Na ta usklajevanja v skupščino so tudi nas vabili. To so bila prava pogajanja o volilnem zakonu in zakonu o političnih organizacijah.« Cit. po: Primc (ur.), *Slovenska kmečka zveza*, 141.

OSAMOSVOJITEV

Po zmagi Demosa na aprilskih volitvah leta 1990 se je v začetku maja konstituirala nova skupščina. Demos je bil kot koalicija strank soočen z dvema izzivoma. Prvi je bil usklajevanje delitve sedežev v skupščini in izvršnem svetu med Demosovimi strankami ter posledično tenzija med skupščino in izvršnim svetom, drugi pa usklajevanje delitve sedežev z opozicijskimi strankami, torej nekdanjimi družbenopolitičnimi organizacijami. S svojo izvolitvijo je Demos poosebljal prelom v političnem razvoju in je s svojim delovanjem pospešeno nadaljeval proces oblikovanja samostojne slovenske države.³⁷³ Nekoliko drugačen učinek je imela Demosova koalicija na proces nadaljnje pluralizacije političnega prostora. Zaradi razmeroma visoke stopnje nezaupanja in dolgoletnega opozicijskega delovanja so člani Demosa občasno, predvsem v začetnih fazah, zaobšli postopke odločanja v zato namenjenih institucijah (skupščini, njenih delovnih telesih, izvršnem svetu, predsedstvu). Mnoge institucije, potrebne za parlamentarno demokracijo, so bile ustanovljene z ustavo iz leta 1974 in jih med tranzicijo zato ni bilo treba na novo vzpostavljati. Člani Demosa so svoje predloge kljub temu pogosto oblikovali na neformalnih srečanjih, kjer so že prišli do soglasja, in jih v institucijah zgolj formalno potrdili.³⁷⁴

Med koalicijo Demos in opozicijskimi strankami se je v letih 1990–1992 vzpostavilo specifično razmerje: do aprila 1990 neformalna opozicija je postala formalna koalicija, zadnja desetletja edine vladajoče organizacije pa so formalno in praktično postale opozicija.³⁷⁵ Politična praksa je le z zamikom sledila formalnim spremembam. Vse politične stranke, ki so z volitvami zasedle sedeže v skupščini, so trdile, da sledijo istim političnim pravilom igre parlamentarne demokracije, kot so bila

373 Za Demosov program in ustanovitveni sporazum gl. Repe, *Viri o demokratizaciji. Del 2*, 216–19.

374 Repe, Vloge predsedstva (S)RS, 54. Predlog za plebiscit, ki so ga v skupščini predlagali novembra 1990, je na primer nastal v ozki zasedbi treh ljudi, bil predstavljen na Demosovem sestanku v Poljčah, še enkrat predebatiran na neformalnih srečanjih in šele nato predlagan v skupščini, kjer je bil izglasovan brez razprave in nasprotovanj.

375 Čepič, Iz oblasti v opozicijo, 75–88. Čepič, Opozicija ,opozicije', 617–40. Babič, Od delegata do poslanca, 89–101.

vzpostavljena v zahodnoevropskih državah, po katerih so se zgledovali. Vpričo pritiskov, ki jim je bilo slovensko politično vodstvo v tem času podvrženo v procesu razpadanja federacije, je bila vizija o demokratični, za Evropsko skupnost politično ustrezni in gospodarsko uspešni nacionalni državi dovolj široka in hkrati specifična, da je med nasprotujočimi si strankami ustvarjala osnovni konsenz o usmeritvi slovenske notranje in zunanje politike. V praksi pa se je že ob samem konstituiranju Demosove skupščine pokazalo, da si tako politične stranke kot posamezniki, ki so zasedali posamezne državne funkcije, delovanje posameznih organizacij in institucij v kontekstu slovenske parlamentarne demokracije razlagajo precej različno.³⁷⁶

Politično kulturo iz socializma so želeli Demosovi delegati čim hitreje spremeniti, medtem ko so bile prakse, prevzete od drugih držav, še nepreizkušene in pogosto neskladne s takrat še obstoječimi formalnimi predpisi. Poleg ustave iz leta 1974, ki so jo sicer amandmaji korenito spreminjali, je med konstituiranjem Demosove skupščine še vedno veljala večina zakonov iz obdobja socializma, prav tako pa tudi – za praktično delovanje skupščine in potrjevanje izvršnega sveta zelo pomemben dokument – poslovnik skupščine. V času Demosa je še vedno veljal poslovnik, sprejet leta 1985, s posameznimi spremembami, ki jih je Demosova skupščina sprejela neposredno po svojem konstituiranju.³⁷⁷ Dopolnjeni poslovnik, potrjen leta 1990, je le nekoliko korigiral obstoječega, medtem ko je bil naslednji poslovnik, sprejet leta 1993, dopolnjen tudi s prvinami, prevzetimi iz primerljivih parlamentarnih sistemov.³⁷⁸

Po volitvah leta 1990 so se na novo oblikovale tri osrednje republiške institucije. Prva se je konstituirala skupščina, sledil je izvršni svet. Skladno z obstoječo zakonodajo je bilo na istih volitvah ločeno od skupščine izvoljeno tudi republiško predsedstvo, katerega delo se je začelo neodvisno od konstituiranja

376 Petrovič, *A Long Way Home*, 34–50.

377 *Poslovnik skupščine SRS*.

378 *Uradni list SRS*, 18. 5. 1990, 1073–75. Gašparič, *Državni zbor*, 160. Rangus, *Vpliv poslovnika*, 205–20. Fink-Hafner in Krašovec, *Modernizacija Državnega zbora*, 197–204.

skupščine.³⁷⁹ Razmerja med tremi osrednjimi državnimi institucijami so se v osnovi oblikovala med procesom njihovega konstituiranja. Znotraj formalnih vlog so razmerja med njimi obvladovale predvsem osebne simpatije (in antipatije) ter pripadnost nosilcev funkcij starim ali novim političnim elitam.

379 Za formalen odnos med skupščino in predsedstvom republike gl. *Poslovník skupščine SRŠ*, od čl. 391 do 397.

KONSTITUIRANJE SKUPŠČINE

Konstituiranje skupščine se je, skladno z veljavnim skupščinskim poslovníkom iz leta 1985, začelo z zasedanjem vsakega zbora posebej. Republiška skupščina, ki je sicer kot celota imela enoten poslovnik, je bila hkrati zavezana poslovnikom posameznih skupščinskih zborov, ki so vsak posebej določali postopek konstituiranja posameznega zbora. Na ločenih konstitutivnih sejah in na prvi skupni seji zborov so bili delegati zavezani izvoliti predsednika skupščine, podpredsednika skupščine, generalnega sekretarja skupščine in njegovega namestnika, izvolili so izvršni svet in skupščinska delovna telesa.³⁸⁰ Prvo sejo vsakega zbora so do izvolitve kandidatov na vodilne položaje vodili njihovi najstarejši delegati. Sedmega maja 1990 so tako ločeno zasedali vsi trije skupščinski zbori: družbenopolitični zbor pod vodstvom Franceta Bučarja, zbor občin pod vodstvom Karla Franka in zbor združenega dela z Ivanom Dretnikom na čelu.

Oblikovanje skupščine je potekalo počasi. Dnevi pred prvo sejo so bili polni intenzivnih pogajanj, dogovorov, nesoglasij in končno sklepanj kompromisov. Dilema med Demosovo prevlado in med proporcionalno delitvijo moči, ki je bila srž razkoraka pri konstituiranju skupščine, je pustila pečat na celotnem obdobju

³⁸⁰ *Poslovnik skupščine SRS*, čl. 93.

Demosove skupščine. Vplivala je na oblikovanje izvršnega sveta in na vsakokratno glasovanje v skupščini, prav tako tudi na oblikovanje delegacij, ki so v procesu razpadanja federacije urejale status Slovenije. Koalicija Demos in opozicija sta imeli nasprotnočki si predstavi, kako skupščino konstituirati skladno z demokratičnimi spremembami, ki so se dogajale v Sloveniji. Poleg tega, kateri predstavnik katere politične stranke naj zasede kateri vodstveni položaj, so se mnenja kresala tudi glede tega, ali je sploh smiselno, da politične stranke oziroma njihovi voditelji vnaprej, na medstrankarskih pogajanjih pred konstituiranjem skupščine, določijo delegate, ki naj zasedejo vodilne položaje, ali naj se celoten proces konstituiranja izpelje neposredno v skupščini, skladno z delitvijo vodilnih položajev sorazmerno z volilnimi rezultati, ki so jih dosegle posamezne stranke. Te dileme so predstavnike političnih strank zaposlovale že od aprila, ko so volilni rezultati postopoma slikali sestavo prihodnje skupščine.

Pred konstitutivno sejo

V aprilu 1990 je po vsakem delu volitev steklo sprotno preštevanje glasov in preračunavanje sedežev v skupščini. Demos in ZKS – Stranka demokratične preнове sta se na večini lestvic pojavljala kot tisti dve stranki, ki bosta najvišje število glasov obdržali tudi po tem, ko bodo znani uradni volilni rezultati. V vsakokratnih komentarjih vidnejših predstavnikov obeh strank so se kmalu začele risati možnosti za povolilno sodelovanje. S svojo široko programsko zasnovo, ki je nadaljevala krovno organiziranost ZSMS iz osemdesetih, se je kot idealna politična sodelavka tako za Demos kot za ZKS – SDP kazala ZSMS – Liberalna stranka. Jožef Školč, vodja ZSMS – Liberalne stranke, je kakršno koli vnaprejšnje dogovarjanje sredi aprila 1990 odklanjal in napovedoval morebitno koalicijsko povezovanje svoje stranke šele po tem, ko bodo volitve popolnoma zaključene.³⁸¹

381 Stojanov, Jože Školč, 3.

Uradni volilni rezultati so potrdili projekcije, ki jim je javnost lahko sledila v tistem mesecu. Vsi zbori skupščin so skupaj obsegali 240 delegatskih sedežev. Od tega jih je 126 dobil Demos, ZKS – SDP 38, prav toliko tudi ZSMS – LS, SZDL jih je dobila 16, italijanska in madžarska manjšina sta skupaj dobili 6 sedežev, 16 delegatov pa ni imelo strankarske pripadnosti. Demos, ki je v skupščini dobil večino, se je torej znašel v položaju, ko bi lahko v primeru neposrednega odločanja v skupščini na izbrane položaje brez kakršne koli podpore drugih strank postavil svoje kandidate.³⁸² Morebitnemu takšnemu preglasovanju se je najodločneje uprla ZSMS – Liberalna stranka, pri čemer sta jo podprli ZKS – SDP in SZS – SZDL.³⁸³

Da bo položaj mandatarja novega izvršnega sveta zasedel član Demosa, ni bilo sporno za nobeno izmed skupščinskih strank. A skladno z nenapisanim pravilom naj bi naslednji vodilni položaj, položaj predsednika skupščine, pripadal najmočnejši stranki Demosove opozicije. Po preštetih glasovih sta bili to najprej ZKS – SDP in ZSMS – LS, toda tej so se konec aprila pridružili nekateri delegati, ki so bili v skupščino prvotno izvoljeni brez strankarske pripadnosti. S tem se je število skupščinskih sedežev stranke dvignilo na 40. Kot taka je ZSMS – LS postala druga najmočnejša skupščinska stranka in zaželen partnerka tako za Demos kot za ZKS – SDP. Prvi so ZSMS – LS na razgovore o morebitnem sodelovanju povabili 27. aprila, drugi 3. maja 1990.³⁸⁴ Osrednje vprašanje, ki so ga stranke želele medsebojno razrešiti še pred konstituiranjem skupščine, je bila predvsem kandidatura za položaj predsednika skupščine, za podeljevanjem mandata za sestavo izvršnega sveta druga najpomembnejša vloga.

Na pogajanjih z ZSMS – LS je Demos nastopil zelo jasno. Na seji predsedstva 23. aprila 1990 so njegovi voditelji sprejeli sklep, da želijo zavzeti vodstvene funkcije v zborih, kjer je

382 Taškar, Demosu dobra polovica, 1. Za delitev glasov po zborih gl. Čepič, Iz oblasti v opozicijo, 78.

383 Taškar, Pogajanja o ključnih mestih še trajajo, 1.

384 Stojanov, Liberalci še računajo, 3.

imel večino, torej v skupščini kot celoti in v družbenopolitičnem zboru, ter hkrati postaviti svojega podpredsednika v zboru združenega dela. Preostale vodstvene položaje je Demos nameraval porazdeliti med druge skupščinske stranke, če bi te sprejele osnovna Demosova programska izhodišča.³⁸⁵ ZSMS – Liberalna stranka, ki je kot druga najmočnejša skupščinska stranka na položaj predsednika skupščine želela postaviti svojega lastnega kandidata, Školča, je v Demosovih vrstah sprožila odpor. Nedopustno se je zdelo, da bi lahko le nekaj mesecev po uzakonitvi politične pluralizacije osrednje vodstvene položaje prevzeli (v očeh Demosa) isti ljudje, ki so do pred kratkim v obliki družbenopolitične organizacije formalno spadali v državni socialistični red. ZSMS – Liberalna stranka je svoj zahtevek utemeljevala s praksami zahodnoevropske parlamentarne demokracije, skladno s katerimi bi položaj predsednika skupščine moral pripasti na volitvah najuspešnejši opozicijski stranki, in s svojim delovanjem iz osemdesetih let.³⁸⁶ Demosu je očitala samovoljno odstopanje od cilja, da »*skupščina RS postane normalen evropski parlament*«, kakor je svojo vizijo po volitvah opisoval Pučnik sam.³⁸⁷

Kljub kritikam opozicije je Demos ob začetku medstrankarskih pogajanj vztrajal pri dveh kandidatih: Lojzetu Peterletu kot mandatarju izvršnega sveta in Francetu Bučarju kot predsedniku skupščine.³⁸⁸ Pogajanja med Demosom in ZSMS – LS so se dodatno zaostriła zaradi podpore, ki sta jo ZSMS – LS v pogajanjih z Demosom nudili ZKS – SDP in SZS – SZDL. S tem in z Demosovo nepripravljenostjo za dogovor o izvolitvi Školča na položaj predsednika skupščine je ZSMS – LS, neskladno s svojo prvotno politično strategijo, v celoti postala opozicijska stranka levega političnega pola. ZSMS – LS je neposredno po volitvah upala, da bi z odločnim zastopanjem lastnih idej ohranila

385 Čepič, Iz oblasti v opozicijo, 79.

386 Mile Šetinc: »*Gre za vprašanje delitve oblasti oziroma ravnotežje oblasti v novem parlamentu in ne le za lepe običaje, [ki jih] narekujejo v modernih parlamentarnih ureditvah, da je na čelu Skupščine predstavnik opozicije.*« – Skupščina RS, Družbenopolitični zbor, 7. 5. 1990.

387 Prav tam.

388 Pečauer, Prvi namigi o sestavi nove slovenske vlade, 1.

sredinsko pozicijo in tako preprečila polarizacijo skupščinskega prostora na Demos na eni ter ZKS – SDP in SZS – SZDL na drugi strani.³⁸⁹

Dogovor glede kandidatov med strankami tudi po pogovorih ZSMS – LS z ZKS – SDP ni bil dosežen.³⁹⁰ Po več poskusih je bil v sodelovanju s starim skupščinskim vodstvom s težavo dosežen vsaj medstrankarski dogovor o okvirnem poteku konstitutivne seje skupščine in osnutku njenega začasnega poslovnika.³⁹¹ Utečeni postopki delovanja pretekle socialistične skupščine so bili dovolj fleksibilni, izkušeni politiki na vodilnih skupščinskih položajih, ki so sodelovali pri pripravi prve seje nove skupščine, pa dovolj prilagodljivi, da so ustvarili zadosten kompromis med Demosovimi in opozicijskimi predstavami o delovanju skupščine.³⁹²

Oblikovanje začasnega poslovnika in izvolitev vodstva skupščine

Po neuspehlih dogovorih je bilo prvo skupščinsko zasedanje polno »*tehničnih zapletov, neznanja o pravilih igre, neuspešnega dogovarjanja, pa tudi neprijetnih, zbadljivih in podobnih besed. Seja je bila neproduktivna in bolj podobna tragikomediji kot resni seji parlamenta.*«³⁹³ Dogovorjeni potek razprave se je v družbenopolitičnem zboru zaključil že pri potrjevanju dnevnega reda. Zoran Thaler, delegat ZSMS – LS, je skladno z dogovorom, sprejetim pred sejo, predlagal potrditev mandatov delegatov in začasnega poslovnika, nato pa je želel, da se zasedanje zbora prekine in nadaljuje na skupni seji vseh zborov. Če bi obveljala prvotna, z Demosom dogovorjena možnost poteka seje,

389 Čepič, Iz oblasti v opozicijo, 81.

390 Taškar, V skupščino brez sporazuma strank, 1.

391 Taškar, Kandidate za vodstvene funkcije, 3.

392 Sploh na prvi seji skupščine je Miran Potrč kot delegat družbenopolitičnega zbora večkrat svetoval Francetu Bučarju, predsedujočemu, kako naj rešuje nastale situacije, ki so blokirale delo skupščine. – Skupščina RS, Družbeno-politični zbor, 7. 5. 1990.

393 Taškar, Prva seja novega parlamenta, 1.

bi družbenopolitični zbor, tako kot druga dva zbora, najprej izvolil svoje vodstvo, šele nato bi se sestali vsi trije zbori, ki bi izvolili tudi vodstvo celotne skupščine. Ker pa dogovor o imenovanju kandidatov na vodstvene položaje skupščine ni bil dosežen pred sejo, bi v takšnem postopku Demos dobil priložnost, da imenuje svoje kandidate na vse vodilne položaje – najprej na položaje predsednikov zborov, nato skupščine in nazadnje še na položaj mandatarja. Kar je predlagala ZSMS – LS, je bil alternativni tek postopka, ki bi opoziciji omogočal, da na položaj predsednika skupščine izvoli svojega kandidata, preostale funkcije, od najprominentnejše navzdol, pa se proporcionalno razdelijo med skupščinske stranke.

Pobuda ZSMS – LS za spremembo dnevnega reda je bila v vseh treh zbori predana delegatom v glasovanje. Potrjena je bila zgolj v zboru združenega dela, kar je pomenilo, da predlog ZSMS – LS ni dobil zadostne podpore. Skupščina je nadaljevala delo po prvotnem dnevnem redu, kar je pomenilo, da je ločeno po zbori prešla na usklajevanje in potrjevanje začasnega poslovnika. Naslednja sporna točka, okrog katere je zastala razprava, je bila odločitev za javno (Demos) ali tajno (ZSMS – LS) glasovanje pri volitvah kandidatov na vodilne položaje v skupščini. Poleg tega je Demos predlagal, naj delegati prisežejo zgolj na slovensko, ne tudi jugoslovansko ustavo, ZSMS – LS pa je dodatno predlagala razširitev možnosti stalnega dela delegatov v skupščini (čemur je Demos ostro nasprotoval). Zaradi teh in številnih drugih, pretežno jezikovno in tehnično utemeljenih predlaganih sprememb so zbori ustanovili dodatno usklajevalno komisijo, ki je zajemala zastopnike vseh strank, a se je njeno delovanje izkazalo za neuspešno. Komisija, ki je v času socializma omogočala usklajevanje med zbori, ni bila namenjena usklajevanju med različnimi strankami, za kar jo je, skladno s potrebami nove situacije, zadalžil družbenopolitični zbor.³⁹⁴

394 Janez Janša: *»Očitno je, da način usklajevanja, kot smo ga bili vajeni v enopartijski skupščini, v večpartijski ne more funkcionirati. Ta medzborovska skupina za usklajevanje poslovnika ali česarkoli drugega, o čemer odločamo, je seveda slepa veja v teh poskusih, da bi prišli do rezultata. V pluralistični skupščini poteka usklajevanje med strankami*

Usklajevanja so bila zato dolgotrajna. Zbori so se medsebojno čakali, saj so različne sporazume dosegli različno hitro, se usklajevali in se zopet čakali. Po tem, ko je zbor občin sprejel začasni poslovnik, je tega zavrnil zbor združenega dela; med ponovnim čakanjem na medzborovsko usklajevanje sta na svojih sejah, ki sta se že zavlekli pozno v noč, družbenopolitični zbor in zbor občin izglasovala svoje vodstvo. Predsednik prvega je postal Ludvik Toplak (Demos SKZ), podpredsednik Tone Peršak (Demos SZD); predsednik zbora občin je postal Ivan Bizjak (Demos SKD).³⁹⁵ S tem je Demos skladno s svojimi cilji na tri vodstvene funkcije še pred izvolitvijo predsednika skupščine izglasoval tri kandidate.

Po prekinitvi ločenih sej so naslednjega dne, 8. maja 1990, vsi zbori zasedali skupaj in uspešno uskladili ter izglasovali začasni poslovnik skupščine.³⁹⁶ Vprašanje javnega ali tajnega glasovanja se je prevesilo v prid predloga ZSMS – LS. Poslovnik je določal, da so volitve za predsednike in podpredsednike zborov in skupščine tajne (11. in 18. člen). V zvezi s profesionalizacijo delegatskih služb je bil uporabljen kompromisni predlog, kar je pomenilo, da so se možnosti za stalno delo v skupščini nekoliko razširile (29. člen). Sprejetje poslovnika je omogočilo nadaljnji potek konstitutivne seje skupščine in, kar je bilo za razmerja med političnimi strankami in državnimi institucijami pomembno, izvolitev izvršnega sveta.³⁹⁷

Glasovanje o predsednikih in podpredsednikih zborov, ki do takrat še niso bili izvoljeni, se je v skupščini nadaljevalo naslednji dan. Zbor združenega dela je 9. maja za svojega predsednika izvolil Jožeta Zupančiča (ZKS – SDP) in za podpredsednika Boga Rogino, neodvisnega kandidata. Istega dne je svojega

oziroma med klubi poslancev, frakcijami poslancev, ne pa med zbori.« Komentar Mirana Potrča: »Kaže da bomo vsi res morali veliko storiti, da bi našli nove običaje našega dela. [...] Poslovnik, ki je kot osnutek ali delovno besedilo osnutka vsem predložen, je bil pripravljen v skupini, v kateri so sodelovali predstavniki vseh v naši skupščini zastopanih parlamentarnih strank.« – Skupščina RS, Družbeno-politični zbor, 7. 5. 1990.

395 Skupščina RS, Družbeno-politični zbor, 8. 5. 1990. Skupščina RS, Zbor občin, 8. 5. 1990.

396 Skupščina RS, Vsi zbori zasedajo, 8. 5. 1990.

397 *Poslovnik skupščine SRS*, 1986. *Uradni list SRS*, 18. 5. 1990, 1073.

podpredsednika, Janeza Lukača (Demos SDZ), izvolil tudi zbor občin.³⁹⁸ Od šestih vodilnih položajev v vseh treh zborih je Demos uspešno zapolnil štiri. Prazni pa so ostajali še trije vodilni položaji – položaj predsednika skupščine in dva položaja podpredsednikov, ki naj bi – skladno z ustaljeno parlamentarno prakso – pripadla Demosovi opoziciji. Kljub temu so poslanci Demosa za vse tri vodilne funkcije predlagali svoje kandidate: za položaj predsedujočega Franceta Bučarja, za položaja podpredsednika Vaneta Gošnika in Vitograda Pukla. Kot protikandidata je opozicija za položaj predsednika skupščine predlagala Jožefa Školča (ZSMS – LS). Tone Partljič, ki je v imenu skupine delegatov predlagal Školča, je njegovo kandidaturo med drugim utemeljil s tem,

»da je politično sicer dovolj preverjan in preverjen, življenjsko pa vseeno še nekako ‚nedolžen‘, da se ob njegovem imenu nihče ne boji eventualnega revanšizma, ki ga gotovo povsem krivično pripisujejo predstavnikom moje generacije v eni ali drugi stranki.«³⁹⁹

Školč je bil tako predstavljen kot tretja, sredinska, nevtralna opcija, ki s svojo neobremenjeno politično preteklostjo lahko pomeni stično točko med vse očitnejšima političnima poloma. Na položaja podpredsednikov ni ZSMS – LS predlagala nikogar, je pa zato ZKS – SDP za podpredsednika predlagala svoja kandidata, Mirana Potrča in Viktorja Žaklja. Volitve so dale jasen rezultat: na položaj predsednika skupščine je bil izvoljen Bučar, na položaja obeh podpredsednikov pa Gošnik in Pukl.⁴⁰⁰ Demos je zasedel skoraj vse vodilne položaje v skupščini, s čimer je opoziciji odrekel možnost sodelovanja pri njenem vodenju.

Na konstitutivni seji je skupščina imela nalogo zapriseči novo republiško predsedstvo. Čeprav gre pri zaprisegi za rutinski dogodek, je v Demosovi skupščini zaprisega predsedstva nosila močan politični naboj. Če se je Demos odločil odreči vodilne skupščinske položaje opoziciji, strankarskim nasprotnikom ni

398 Skupščina RS, Zbor združenega dela, 9. 5. 1990.

399 Skupščina RS, Vsi zbori zasedajo, 9. 5. 1990.

400 Prav tam. Taškar, Vodstvo slovenske skupščine so volitve prisodile Demosu. *Delo*, 10. 5. 1990, 1. Gl. tudi Žerdin, *France Bučar. Pesek, Bučar*.

mogel odredi položajev v predsedstvu. Volitve članov in predsednika predsedstva, ki so hkrati s skupščinskimi volitvami potekale aprila 1990, so v javnosti požele precej pozornosti, čeprav je bilo jasno, da bosta osrednjo državno politiko krojila skupščina in izvršni svet.⁴⁰¹ Z zmago na volitvah je vodstvo predsedstva od Janeza Stanovnika prevzel Milan Kučan. Njegovi člani so postali Ciril Zlobec, Dušan Plut, Matjaž Kmecl in Ivan Oman.⁴⁰² Ponovna razhajanja med formalnimi postopki in prakso so se v Demosovi skupščini pokazala, ko so člani predsedstva v skupščini izvedli zaprisego pred prevzemom svojih funkcij.

Matjaž Kmecl se je leta 2001 situacije spominjal kot

»butaste; če ima [Bučar, op. a.] svoje mnenje, prav, ampak kot predsednik skupščine je imel protokolarno dolžnost, ne nazadnje smo bili prvi in edini neposredno izvoljeni. Veliko sumničnija pri Demosu je bilo tudi zaradi pristojnosti predsedstva, da imenuje mandatarja [izvršnega sveta, op. a.], saj so jo hoteli minimizirati na protokolarno, ne pa na vsebinsko dejanje. Bučar je bil ves paranoičen, kako bodo prevzeli oblast, predsedstva sploh niso upoštevali. Bilo je popolno nezaupanje.«⁴⁰³

Predsedstvo republike si je naklonjenost javnosti pridobilo že, ko je po procesu JBTZ podprlo gibanje, ki je nastalo kot posledica sojenja. Z amandmaji je dobilo še nekoliko več moči, povezane z varstvom suverenosti republike. Dodatno sta ga legitimirali visoka volilna udeležba in priljubljenost Kučana, ki je po volitvah prevzel njegovo vodstvo.⁴⁰⁴ Prevzemanje zahtev, ki jih je v času preloma artikulirala intelektualna opozicija, dojemane Kučana kot branitelja slovenskih interesov v Beogradu, odpiranje prostora za dialog med političnimi nasprotniki – vse to

401 Soban, Vlada za novi čas, 1.

402 Taškar, Milan Kučan (44,3) in Jože Pučnik (26,4), 1. Taškar, Milan Kučan novi predsednik Slovenije, 1. Pri tem sta se Kučan in Kmecl odpovedala članstvu v ZKS – SDP. Taškar, V novem parlamentu ključni samo dve predsedniški funkciji, 3.

403 Intervju z njim je opravil Božo Repe. Cit. po: Repe, Vloge predsedstva (S)RS, 59.

404 V Delovih aprilskih anketah, ki so merile razpoloženje ljudi in poskušale predvideti razplet volitev, je Kučan neprestano zasedal vrh lestvice. Najbolj priljubljen in zaupanja vreden politik v tem času je bil tudi po rezultatih Slovenskega javnega mnenja. – Toš (ur.), *Vrednote v prehodu II*, 22.

je Kučanu in posledično predsedstvu prineslo veliko politično težo.⁴⁰⁵ Z vidika Demosa je bilo tako razumljivo, da lahko predsedstvo (oziroma njegovi člani) predstavlja potencialno resnega političnega nasprotnika. Kučan kot predsednik predsedstva se je tega zavedal in prihodnje delovanje predsedstva ocenjeval predvsem kot posrednika v primeru, da delo v skupščini zaradi trenj zastane. Kot kolektivni organ je predsedstvo vključevalo posameznike, ki so pri vseh skupščinskih strankah uživali precejšen moralni vpliv, kar bi (in je) prispevalo k iskanju skupnih kompromisov.⁴⁰⁶

Na seji 9. maja je skupščini uspelo izvoliti še komisijo za volitve, imenovanja in administrativne zadeve, torej organ, ki je omogočal postavljanje skupščinskih delovnih teles in s tem nadaljnje konstituiranje skupščine. Za proces, ki naj bi po predvidevanjih trajal eno popoldne, sta bila potrebna dva cela dneva, vključno z nočnimi sejami. Pri ustanavljanju preostalih skupščinskih komisij, ki so sledile, so bila komisijska vodstva v nasprotju z vodstvenimi položaji v skupščini nekoliko enako-merneje porazdeljena med Demosom in njegovo opozicijo.⁴⁰⁷

Pri konstituiranju skupščine Demos ni privolil v proporcionalni dogovor o delitvi položajev. Ravno pričevanja, kot je Kmeclovo, lahko ponudijo razlago, zakaj. Ni dvoma, da je Demos načeloma želel demokratizacijo političnega prostora, a pomemben dejavnik, ki bi prispeval k enakomernejši delitvi vodstvenih položajev v skupščini, bi bilo zaupanje. Tako kot so se člani Demosa bali, da jim bo vodstvo države, ki so ga prevzemali, nekako spolzelo iz rok, če ne bodo v celoti obranili ključnih položajev pred preoblikovanimi družbenopolitičnimi organizacijami, so se člani ZKS – SDP in SZS – SZDL bali morebitnega revanšizma, ki bi lahko zavzel tudi obliko lustracije. Zgodovinska stvarnost se je uveljavila nekje vmes: Demos je dejansko, formalno in v praksi, prevzel najprej vodenje skupščine in nato

405 Rizman, *Uncertain path*, 41–42. Gill, *Democracy and Post-Communism*, 189.

406 Hladnik Milharčič, *Komunist na čelu postkomunistične Slovenije*, 4.

407 Čepič, *Iz oblasti v opozicijo*, 83.

izvršnega sveta; in hkrati se lustracijska zakonodaja ali kakšna druga oblika omejevanja političnega delovanja za politike, ki so bili aktivni v času socializma, ni zgodila.

Zaupanje in nezaupanje, ki se pogosto obravnavata v odnosu državljanov (ali volivcev) do državnih institucij (parlamenta), sta pomemben dejavnik tudi pri vzpostavljanju sodelovanja med skupščinskimi (parlamentarnimi) strankami in širše med koalicijo in opozicijo. Kjer je zaupanje prisotno, je mogoče premostiti prepad »med vedenjem in ne-vedenjem. Nekdo, ki vse ve, ne potrebuje zaupanja; nekdo, ki ne ve in ki ne more kontrolirati posledic svojih dejanj, pa mora zaupati.«⁴⁰⁸ Koalicija in opozicija si v tem primeru nista zaupali, niti nista mogli nadzirati posledic svojih dejanj, zato je bilo dogovore izredno težko ali celo nemogoče dosegati. Razumevanje nezaupanja kot stvarnega dejavnika med konstituiranjem skupščine lahko dopolni tudi pogoste zgodovinopisne interpretacije, ki trdijo, da je Demos prevzel enostrankarsko strukturo, ki jo je postavil socializem, in za časa svojega delovanja zgolj zamenjal pozicijo, ne da bi globlje posegel v strukturo oblasti in jo nadalje pluraliziral.⁴⁰⁹

Koalicija in opozicija med konstituiranjem skupščine nista dosegli medsebojnega zaupanja, minimalen konsenz, temelječ na postopnostih spremembah, pa je vendarle omogočil skupščini, da je začela svoje delo, in kasneje celotnemu državnemu vodstvu, da je naprej urejalo odnose med republiko in federacijo.⁴¹⁰ Kljub polarizaciji, ki se je zarisovala, sta si bili koalicija in opozicija enotni glede nekaterih osnovnih točk. Jasno je bilo, da bo skupščina morala urediti odnos republike s federacijo, da želi Slovenija vključitev v evropske politične in gospodarske povezave in da bodo v povezavi s tem potrebni sprememba gospodarskega sistema ter utrjevanje in nadaljnje spreminjanje političnega sistema.⁴¹¹

408 Warren, Democratic theory and trust, 310–45. Kaase, Newton in Toš, *Zaupanje v vlado in Zaupanje Slovencev v demokratični sistem*, 217–314.

409 Čepič, *Iz oblasti v opozicijo*, 82.

410 Villa, *Nova država za nov svetovni red*, 167.

411 Villa, *Extending Slovene Independence*, 175–76.

Dvom, ki je tlel pod konsenzom, je odražal negotovost situacije. Izkušnja starega, na kateri je temeljilo delovanje slovenskega političnega vodstva v času Demosa, preprosto ni nudila precedensa, ki bi odgovarjal nastalemu položaju. Strukture, ki so pogojevale politično delovanje, so v veliki meri vztrajale in se le postopoma preoblikovale. Kakšen točno bo končni rezultat sprememb, ni vedel nihče. Iste besedne zveze, kot je na primer parlamentarna demokracija, so za različne politične subjekte pomenile različno: za opozicijo je pomenila proporcionalno deljenje skupščinskih položajev ne glede na tradicijo strank, za koalicio Demos je pomenila obvladovanje vseh ključnih političnih položajev na račun starih sil, ki so jih z volitvami porazili. ‚Normalen‘ postopek konstituiranja skupščine je pomenil dva nezdržljiva scenarija. Volilni rezultati so omogočili, da se je uresničil Demosov.

OBLIKOVANJE IZVRŠNEGA SVETA

Po izvolitvi kandidatov na vodilne skupščinske položaje in zaprisegi predsedstva republike je skupščino čakala še naloga izvolitve predsednika, podpredsednika in članov izvršnega sveta. Začasni poslovnik skupščine je določal, da mora biti prvi izvoljen predsednik, delegati pa so za druge člane glasovali v obliki skupne liste.⁴¹² Dogovor med skupščinskimi strankami je položaj mandatarja prepuščal zmagovalni koaliciji strank, Demosu. Znotraj Demosove koalicije pa je ustanovitveni dogovor določal, da položaj mandatarja pripade tisti posamezni stranki, ki bo na volitvah dosegla najvišje število glasov. To je bila SKD, ki je kandidaturo za mandatarja sprejela. Za ta položaj je predlagala predsednika svoje stranke, Lojzeta Peterleta.⁴¹³

Sredi aprila, ko so volitve še tekle, je Pučnik v imenu Demosa napovedal, da bo izvršni svet odražal stanje celotne skupščine, ne zgolj razmerij moči znotraj Demosa. Položaji v izvršnem svetu naj bi tako bili proporcionalno porazdeljeni med prihodnje skupščinske stranke. Toda Pučnik je postavil pogoj, ki ga opozicijske stranke kasneje niso želele sprejeti: Demos je bil v izvršni svet pripravljen sprejeti le tiste ne-Demosove stranke, ki bi podprle osnovne točke njegovega programa in se

412 *Poslovnik skupščine SRS*, 1074–75.

413 Repe, *Viri o demokratizaciji. Del I*, 218–19, 221.

mu tako vsebinsko, ne pa tudi formalno pridružile ali vsaj zelo približale.⁴¹⁴ S tem bi se njegova koalicija dopolnila z drugimi strankami, ki bi jim tako omejila opozicijsko vlogo. Tega opozicijske stranke niso želele. Bile so pripravljene na sodelovanje z Demosom, a pod pogojem, da ostanejo opozicijske stranke v polnem pomenu – z lastnim programom in delovanjem, ob spoštovanju medsebojnih dogovorov. Zaradi razkoraka v dojemanju, kaj pomeni (biti) opozicija, skupščinske stranke tudi glede delitve položajev v izvršnem svetu niso mogle skleniti dogovora. Zaradi nasprotujočega si razumevanja razmerij med koalicijo in opozicijo je med strankami nastal večji razkorak, kot so ga narekovalle njihove vsebinske programske razlike.⁴¹⁵ Pri postopku potrjevanja kandidatur za položaje v izvršnem svetu so delegati naleteli na enak problem kot pri skupščinskih kandidaturah: »nova pravila igre za izvolitev vlade v skupščini še niso [bila, op. a.] določena, stara pa niso [bila, op. a.] več primerna«. ⁴¹⁶

Prvo potezo pri izbiri mandatarja izvršnega sveta je naredilo predsedstvo republike. Člani Demosa so se tega bali, saj so v tej, sicer rutinski potezi videli nevarnost, da predsedstvo ne bi želelo predlagati mandatarja, ki bi prihajal iz vrst Demosa. V resnici se je predsedstvo lotilo oblikovanja predloga za mandatarja z dialogom: po posvetovanju z vsemi predsedniki skupščinskih strank je poizvedbeni mandat 11. maja 1990 podelilo Peterletu. Njegova naloga je bila priprava vladnega programa in predloga za sestavo nove vlade, o katerih je še enkrat razpravljajal s predsedstvom, preden je to predlog za njegovo kandidaturo dokončno predalo skupščini. S pogovori, ki jih je predsedstvo imelo s strankami, se je (v nasprotju z Demosovimi upi) moč predsedstva za imenovanje mandatarja povečala. Predsedstvo je demokratični precedens nudilo s sistemom vabljenja strank na pogovore: njihov vrstni red je bil določen v skladu s številom sedežev, ki so jih stranke imele v skupščini.⁴¹⁷

414 Stojanov, Vlada naj bi odsevala razmerja v parlamentu, 1.

415 Medjugorac, Ena koalicija, tri vlade, 20–21. Podmenik, Programska identiteta, 58–60. Sartori, *Parties and Party System*, 116–27.

416 Pečauer, Sestava nove slovenske vlade, 3. Pečauer, Lojze Peterle, 1.

417 Stojanov, Lojze Peterle dobil ‚poizvedbeni mandat‘, 1.

Ko se je po podeljenem poizvedbenem mandatu Peterle drugič vrnil na razpravo k predsedstvu, njegovim članom ni želel razkriti imen kandidatov za položaje v izvršnem svetu, s čimer je želel nalogo predsedstva za podeljevanje mandata zopet zmanjšati zgolj na formalnost. Šele ko je bil uradni del pogovora s predsedstvom zaključen, je Peterle razkril imena mogočih kandidatov, s čimer je predsedstvu omogočil, da je predlog za njegovo kandidaturo posredovalo skupščini.⁴¹⁸ Nezaupanje, prestiž in nepripravljenost Demosovih poslancev za sodelovanje s politiki, ki so bili nosilci funkcij v socializmu, so oblikovali delovanje državnih institucij in njihov medsebojni odnos. Nenehno iskanje srednje poti je potekalo tako pri sprejemanju večjih odločitev kot pri nenehnem prilagajanju in spreminjanju (sicer formalno jasno določenih) postopkov. Čeprav je bila situacija pri podeljevanju mandata Peterletu absurdna, saj so bila imena kandidatov za sekretarje neformalno znana vsem članom predsedstva, pred katerimi jih je skrival, niti predsedstvo niti Peterle (v imenu Demosa) nista poskušala popolnoma zaobiti drug drugega, temveč sta poiskala kompromis. Predsedstvo ni vztrajalo, da Peterle razkrije imena, preden skupščini posreduje predlog za svojo kandidaturo (čeprav bi jih lahko), Peterle pa ni vztrajal pri tem, da imena kandidatov v celoti razkrije šele po tem, ko bo njegov mandat izglasovan v skupščini (kar je sprva nameraval).⁴¹⁹

Skupščina je predlog za mandatarja od predsedstva prejela 16. maja 1991. Peterle je ob tej priložnosti nagovoril skupščino. Čeprav se je od kandidata za mandatarja zahtevalo, da skupščini predstavi natančen program dela prihodnjega izvršnega sveta, Peterle tega ni storil. Navedel je zgolj nekaj splošnih točk in ciljev, na podlagi katerih se je zavezal v prihodnosti oblikovati politiko izvršnega sveta: evropska prihodnost, preoblikovanje federacije v konfederacijo (in v primeru neuspeha osamosvojitve Slovenije), stabilizacija gospodarstva in nova definicija

418 Repe, *Milan Kučan*, 251–52.

419 Pečauer, *Prva imena za vlado*, 1.

slovenstva (to je Peterle interpretiral kot podporo znanosti in kulturi). Pri tem je napovedal iskanje nekaterih vmesnih rešitev, predvsem na gospodarskem področju, pričakujoč, da »*zlom socialistične družbene pogodbe napoveduje brezposelnost in socialne stiske. V tem prehodnem obdobju ne bo mogoče uporabljati čistih tržnih kriterijev.*«⁴²⁰ Prav ta vmesnost in kompromisnost je v Sloveniji v naslednjih mesecih botrovala nastanku mnogih ustvarjalnih idej. Ena izmed njih, gradualizem, je prišla izpod peresa Jožeta Mencingerja, ki ga je na skupščinski seji na položaj podpredsednika izvršnega sveta in hkrati sekretarja za gospodarstvo predlagal Peterle.⁴²¹

Skupščinska komisija za imenovanja je večino kandidatov izvršnega sveta potrdila kot primerne, dvom pa je izrazila zgolj pri kandidaturi Janše in Bavčarja, saj sta bila oba v konfliktnem

420 Skupščina RS, Vsi zbori zasedajo, 16. 5. 1990.

421 Villa, *Nova država za nov svetovni red*, 166. V izvršnem svetu je, podobno kot v skupščini, Demos na podlagi glasovalne večine zavzel večino sekretariatov, vključno z najvplivnejšimi. Kandidati, ki so poleg Mencingerja sestavljali listo za prihodnji izvršni svet, kot jo je predstavil Peterle, so bili: Matija Malešič kot podpredsednik za družbene dejavnosti, Leo Šešerko kot podpredsednik za varstvo okolja in regionalni razvoj, dr. Marko Kranjec kot sekretar za finance, Janez Janša kot sekretar za ljudsko obrambo, Igor Bavčar kot sekretar za notranje zadeve, Rajko Pirnat kot sekretar za pravosodje in upravo, republiški komite za delo naj bi prevzela Jožica Puhar, komite za družbeno planiranje Igor Umek, komite za zakonodajo Lojze Janko, komite za mednarodno sodelovanje Dimitrij Rupel, komite za varstvo okolja in urejanja prostora Miha Jazbinšek, za trg in splošne gospodarske zadeve Maks Bastl, komite za turizem in gostinstvo Ingo Paš, komite za drobno gospodarstvo Viktor Brezar, komite za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano Jože Osterc, komite za promet in zveze Marjan Krajnc, komite za borce in vojaške invalide Franc Godeša, komite za zdravstvo in socialno varstvo Katja Boh, komite za vzgojo in izobraževanje ter telesno kulturo Peter Vencelj, komite za kulturo Andrej Capuder, komite za raziskovalno dejavnost in tehnologijo Peter Tancig in za Slovence po svetu ter narodni skupnosti Madžarov in Italijanov v Sloveniji Janez Dular. Izidor Rejc je bil predlagan kot kandidat za predsednika komiteja za gradbeništvo in industrijo, Stane Stanič kot sekretar za informiranje, Dušan Šešok kot sekretar za finance in Mihael Tomšič kot predsednik komiteja za energetiko. Od predlaganih 28 članov (predsednik, trije podpredsedniki in 24 sekretarjev) jih devet ni prihajalo iz vrst Demosa. Od tega jih je bilo pet strankarsko neopredeljenih (Janez Dular, Marko Kranjec, Matija Malešič, Lojze Janko, Igor Umek), trije so prihajali iz vrst ZKS – SDP (Jožica Puhar, Mihael Tomšič, Franc Godeša), eden iz ZSMS – LS (Stane Stanič). Skupščina RS, Vsi zbori zasedajo, 16. 5. 1990. Pesek, *Osamosvojitvena vlada*, 26–27. Med mandatom so položaje v izvršnem svetu prevzeli: Jelko Kacin kot republiški sekretar za informiranje, imenovan 24. 4. 1991; Jožef Jeraj kot minister za trgovino, imenovan 12. 2. 1992; Andrej Ocvirk je položaj sekretarja za gospodarstvo prevzel 8. 5. 1991; Božidar Voljč pa položaj ministra za zdravstvo, družino in socialno varstvo 15. 1. 1992. – *Vlada Republike Slovenije: Izvršni svet Skupščine Republike Slovenije (od 16. maja 1990 do 14. maja 1992)*. Taškar, Nova republiška vlada, 1.

odnosu do federacije ravno na področjih, ki naj bi jih v prihodnjem izvršnem svetu zastopala.⁴²² Peterle je v odgovoru skupščini njuno kandidaturo utemeljil z njuno politično aktivnostjo v poznih osemdesetih letih, s čimer je bil deležen aplavza (Demosovih) delegatov. Poleg tega pomisleka so predvsem opozicijski delegati na seji pred volitvami izrazili svojo zaskrbljenost zaradi nedodelanega Peterletovega predloga za delovanje v prihodnjih letih in dvom v operativne sposobnosti tako zastavljenega izvršnega sveta.⁴²³

Kljub pomislekom je skupščina z veliko večino izglasovala novega predsednika izvršnega sveta. Peterle je od 220 glasov prejel 184 pritrdilnih. Z visokim številom glasov so bili potrjeni tudi podpredsedniki izvršnega sveta: Jože Mencinger je prejel 190 glasov, Matija Malešič 178 glasov, Leo Šešerko 178 glasov. Glasovanje za preostale člane izvršnega sveta je potekalo v obliki potrjevanja celotne liste predlaganih kandidatov. Za listo je glasovalo 153 delegatov, proti njej pa 41 delegatov.⁴²⁴ To je pomenilo, da je bila predlagana zasedba izvršnega sveta v prvem poizkusu v celoti potrjena.

Izvoljeni izvršni svet je bil pripravljen začeti delo. Primopredajni postopek med starimi in novimi ministri (kakor so se v tem času v luči demokratične tranzicije imenovali sami in kakor so jih imenovali mediji) je stekel 18. maja 1990 in izvršni svet je lahko pričel delovati.⁴²⁵ Po Peterletovem predlogu so se ministri med sabo tikali in se naslavljali z gospod in gospa.⁴²⁶ Naloge, ki si jih je izvršni svet zastavil, so bile obsežne, izkušnje večine (predvsem Demosovih ministrov) pa izredno omejene.

422 Repe, *Jutri je nov dan*, 127–29.

423 Villa, *Nova država*, 166–67.

424 Skupščina RS, Vsi zbori zasedajo, 16. 5. 1990.

425 Poimenovanje minister in ministrica je stopilo v veljavo z Zakonom o organizaciji in delovnem področju republiške uprave, sprejetim 20. 6. 1991. Izvršni svet se je v Vlado Republike Slovenije preimenoval na svoji seji 23. 1. 1992. – *Uradni list RS*, 20. 6. 1991, 1209–16.

426 Soban, Vlada na prvi seji že zavihala rokave, 1.

GRADUALIZEM V ČASU DEMOSOVE SKUPŠČINE

Izzivi, s katerimi se je po konstituiranju osrednjih organov soočilo državno vodstvo, so v grobem zadevali dve področji: stabilizacijo gospodarstva in njegovo preoblikovanje v tržni sistem ter urejanje odnosov s federacijo. Čeprav si je bilo republiško vodstvo enotno, da bo Slovenija branila svojo pravico do samoodločbe, in so se stiki med republiško in zvezno Zvezo komunistov pretrgali pozimi 1990, je samoodločba še vedno puščala odprto možnost, ki bi jo Slovenija lahko potencialno uporabila za to, da bi se z drugimi jugoslovanskimi republikami ponovno združila v eno, tokrat konfederalno državo.

Iskanje kompromisov med starimi in novimi političnimi elitami je v procesu konstituiranja skupščine in postavljanja izvršnega sveta že prineslo vrsto situacij, kjer se je stari način političnega delovanja postopoma pretvarjal v nekaj novega. Demos, ki je vztrajal pri izključevanju starih političnih elit iz postopkov odločanja, je skupen jezik z njimi vsaj za trenutek našel v situacijah, kot sta spravna slovesnost in plebiscit, ki so se izkazale za pomembne dejavnike nacionalne mobilizacije. Takšno vsakokratno iskanje kompromisov je (v nasprotju z morebitnim ostrejšim izvajanjem preloma, kot se je zgodilo v drugih tranzicijskih državah) omogočilo večje vztrajanje tistih struktur, navad in idej, za katere so se vodilni politiki v vsakokratni situaciji

odločili, da nudijo (z njihovega stališča) najbolj optimalen izhod in prinašajo največ dobrobiti. Na področju gospodarstva se je kot taka pokazala ideja samoupravljanja, ki je omogočila Mencingerjev načrt za preureditev gospodarstva. Na političnem področju se je postopnost v času Demosove skupščine izrazila kot nenehno iskanje kompromisov med starimi in novimi političnimi elitami ter njihovo doseganje notranjepolitičnih konsenzov pri spreminjanju statusa Slovenije v odnosu do federacije. Gospodarska in politična postopnost sta bili v idejnem smislu nasprotni revoluciji, nasprotni hitrim in globokim spremembam. V tem smislu je bil Demos med letoma 1990 in 1992 bolj revolucionaren, bolj naklonjen spremembam kot preoblikovane socialistične elite.⁴²⁷

Gospodarski gradualizem

Izrazit primer tega je bil Mencingerjev gradualizem.⁴²⁸ Njegova zastavljena gospodarska strategija je temeljila na postopnem prehodu iz socializma v kapitalizem. Ohranjala je tiste elemente s področja gospodarstva, za katere je kot strokovnjak in politik v dani situaciji presodil, da bodo ustrezno naslovlili razpoke, ki so nastale zaradi več let trajajoče krize. Mencinger je kot sekretar oblikovanje gospodarske politike videl primarno kot politično vprašanje, povezano s centralizacijo ali decentralizacijo Jugoslavije ter posledično z odločitvijo slovenskega republiškega vodstva za samostojno državo ali konfederacijo.

Njegova vizija za izhod iz krize je bila vzpostavljanje »*normalnega stanja konfliktnosti interesov*«, pri čemer se je, podobno kot njegovi politični sodelavci, s poimenovanjem »normalno« skliceval na normativno in na videz nevtralnno, v primeru gospodarstva na stanje kapitalizma, kot je bil vzpostavljen v nesocialističnih zahodnoevropskih državah.⁴²⁹ Vzroke za gospodar-

427 Mencinger, Deset let pozneje, 38.

428 Mencinger, Transition to a National and a Market Economy, 67–82.

429 Mencinger, Slovensko gospodarstvo, 490–91.

sko krizo in možne rešitve zanjo je Mencinger konkretno iskal v politični ureditvi federacije, začeni z ustavo iz leta 1946 do ustave iz leta 1974, ter v razkoraku med realnim gospodarskim stanjem v posameznih delih federacije in formalno ureditvijo tega področja. Iskanje izhoda iz situacije je bilo najtesneje povezano s tistim, kar je po njegovem mnenju povzročalo slabo gospodarsko stanje: s politiko in ideologijo socializma. A ravno v tem sistemu sprejeta zakonodaja je za Mencingerja leta 1990, ko je že oblikoval samostojen načrt za slovensko gospodarstvo, nakazovala tudi možne rešitve. Zakon o podjetjih, sprejet konec decembra 1988, je uvajal elemente kapitalizma, s čimer se je »razdobje socializma končalo, še preden je njegov konec razglasila slovenska skupščina«. ⁴³⁰ Njegov gospodarski načrt je temeljil na nadaljnjem razvoju tistih delov gospodarske in politične ureditve, ki so se v praksi že kazali za učinkovite.

Druge, ki so prav tako izhajali iz socializma, je Mencinger označil za ovire v razvoju gospodarstva. Jugoslovanska enotnost, ki je bila vezni člen med gospodarstvom in ustavno ureditvijo, je bila po njegovem mnenju tista, ki je z izkazovanjem solidarnosti in preprečevanjem konkurence ustvarjala zastoj v gospodarskem razvoju. Za morebiten prehod v tržno gospodarstvo je v slovenskem primeru videl mnoge prednosti, kot sta široka zaposlenost žensk in dobro izobražen vodstveni kader, a je kljub temu svaril pred gospodarskim razsulum – ne glede na to, ali se Slovenija osamosvoji ali ostane del konfederalne Jugoslavije. ⁴³¹ Razmeroma dobra gospodarska razvitost je pri oblikovanju gradualizma postala eden izmed temeljnih dejavnikov, zaradi katerih je Mencinger verjel, da je postopna vrsta prehoda v primeru Slovenije smiselna. Drugi dejavnik je bil pragmatičen in fleksibilen pristop k odzivanju na poslabšanje gospodarskih razmer, ki jih je neizogibno pričakoval. ⁴³² V ozkem smislu je bilo slovensko gospodarstvo, ki je po stopnji razvitosti odstopalo od

430 Mencinger, Kam bi del?, 789–90. Bučar, *Prehod čez rdeče morje*, 11–15.

431 Mencinger, Slovensko gospodarstvo, 492–95.

432 Mencinger, Kam bi del?, 791.

preostalih delov Jugoslavije, dejansko obremenjeno z idejo enotnosti in solidarnosti. Vendar v širšem smislu ti kategoriji sami po sebi ne bi nujno omejevali gospodarskega razvoja, če ne bi bili politično pogojeni z razmerami v federaciji.

A tako kot politična vloga enotnosti in solidarnosti tudi Mencingerjev gradualizem ni bil politično nevtralen. Kljub temu da je Mencinger bil v izvršni svet izvoljen s podporo Demosa, je med njim in stranko prišlo do nestrinjanja o političnem pomenu, ki ga je njegova verzija gospodarskih ukrepov vsebovala. Problematična sta bila predvsem domnevno prešibek idejni prelom (in s tem povezan način privatizacije) ter ohranjanje gospodarskih elit iz časa socializma na vodstvenih položajih v podjetjih. Mencingerjeva gospodarska politika, temelječa na sistemu nadzorovanega drsečega tečaja tolarja, na postopnem zmanjševanju inflacije in stabiliziranju tolarja, je tako spomladi 1991 trčila z idejo hitrega gospodarskega prehoda, ki je ustvarjal oster prelom s socializmom, kot ga je predlagal Jeffrey Sachs.⁴³³

V času, ko je Drnovšek zasedal položaj predsednika predsedstva federacije, je v Beograd in Ljubljano povabil Jeffreyja Sachsa, harvardskega ekonomista, da bi se pogovorila o najboljšem načinu izhoda iz gospodarske krize. Drnovšek, ki je Sachsa poznal s strokovnega posveta Mednarodnega monetarnega sklada v Washingtonu leta 1985, se je z njim najprej sestal 10. novembra 1989 v Beogradu, kjer se je udeležil seje predsedstva, potem pa ga je za nekaj dni povabil tudi na obisk v Ljubljano.⁴³⁴ Osrednja tema njunih pogovorov je bila, kako zaveziti jugoslovansko hiperinflacijo. Kot reševalec državnih gospodarstev, ki so zašla v krizo, je bil v Sloveniji Sachs v javnosti sprejet izrazito negativno. »Brutalna tržna logika in reprivatizacija«, po katerih je slovel, je uživala precej nižjo podporo kot »administrativni socializem«.⁴³⁵ Sachs, ki si je takšen sloves pridobil kot

433 Lorenčič, *Prelom*, 54–57.

434 Drnovšek, *Moja resnica*, 102.

435 »Sedaj je tu, v Jugoslaviji, vendar pa ste lahko povsem brez skrbi, kajti posredi mora biti velik nesporazum: ali on ne ve, s kakšno državo ima opravka, ali pa njegovi gostitelji ne vedo natančno, kakšne so stranske posledice njegovih ekonomskih terapij. Je namreč

ekonomski svetovalec bolivijske vlade, sveženj strogih gospodarskih ukrepov pa je že predal tudi Poljski, je osrednji pogoj za uspešen izhod iz gospodarske krize videl v močnem, centraliziranem državnem vodstvu.⁴³⁶ To je bilo v popolnem nasprotju s političnimi razmerami, ki so vladale v Sloveniji v odnosu do federacije. Administrativni socializem se je v času razpadanja federacije lahko zdel kot varnejša ideja, sploh zato, ker bi administracijo lahko prevzela republika in s tem ustvarjala odpor proti centralizaciji Jugoslavije.

Vendar, se je zagovarjal Sachs, so bile njegove ugotovitve strogo znanstvene in naj ne bi nosile nikakršne politične konotacije. Priznaval je celo, da ne razume, kako je lahko jugoslovanski sistem v tolikšni krizi glede na stopnjo razvitosti gospodarstva, in da ni dober poznavalec jugoslovanskega sistema.⁴³⁷ Kljub temu je Anteju Markoviću, ki se je s pripravo obsežne reforme trudil stabilizirati jugoslovansko gospodarstvo na federalni ravni, ponudil sveženj ukrepov, ki naj bi Jugoslavijo kot celoto pripeljali iz krize. Sachsov predlog je bil v federalnem predststvu pozitivno sprejet, v praksi pa zaradi zaostrenih političnih razmer v federaciji ni imel zelenega učinka.⁴³⁸ Podobno kot politologi, ki so postsocialističnim državam podajali nasvete, zahteve in ocene glede vzpostavljanja in konsolidacije demokracije, so tudi ekonomisti, kot je bil Sachs s svojimi sodelavci, k reševanju gospodarskih vprašanj pristopali z že izdelanimi modeli.

Sodelovanje med Slovenijo (predvsem Drnovškom in Peterletom) ter Sachsom se je kljub prevladujočemu negativnemu javnemu mnenju ohranilo in poleti 1991 prispevalo k trenjem znotraj Demosa. Medtem ko je SKD sprejemala Sachsove ideje za preoblikovanje gospodarstva, je Ruplova SDZ njegov načrt razumela kot »eksperiment na živem narodovem telesu«.⁴³⁹ Sachs

brezkompromisen zagovornik brutalne tržne logike in reprivatizacije, v naši državi pa je ta hip, kot je znano, veliko več tistih, ki so za administrativni socializem. – Slivnik, Diktatura, 3.

436 Buvač, Bo Jeffrey izumil recept za ‚jugoslovanski čudež‘?, 23.

437 Buvač, Z nemško marko nad jugoslovansko hiperinflacijo, 23.

438 Repe, *Jutri je nov dan*, 143–45. Drnovšek, *Moja resnica*, 136.

439 *Demokrat* 1, 1991, št. 1, 3.

je svoje nasvete ponudil pri oblikovanju lastnega monetarnega sistema po slovenski osamosvojitvi, predvsem pa je v politično odločanje o gospodarstvu posegla njegova ideja za lastninsko preoblikovanje podjetij. Demosov izvršni svet, ki se je do konca poletja 1990 ukvarjal predvsem z oceno stanja gospodarstva in iskanjem sprotnih rešitev za najbolj pereče probleme, je spričo naraščajoče brezposelnosti svojo gospodarsko strategijo oblikoval poleti 1990.⁴⁴⁰ Mencinger je kot podpredsednik izvršnega sveta in vodja sekretariata za gospodarstvo opredelil tri splošne cilje: preživetje gospodarstva, vzpostavitev tržnih načel in postopno širjenje gospodarske suverenosti. Slovenski izvršni svet je svojo gospodarsko strategijo poleti 1990 še izvajal skladno z Markovičevim načrtom. Do jeseni pa se je Demosov način preoblikovanja gospodarstva ločil od federalnega.⁴⁴¹

Mencingerjev načrt za izvedbo gospodarskega prehoda in izhoda iz krize je težil k iskanju gotovosti v situaciji, ki je bila izrazito politično in gospodarsko negotova.⁴⁴² Obstoječa zakonodaja je omogočala pragmatične rešitve, ki bi prinesle predvidljivejše rezultate od tistih, ki jih je v svojem načrtu obljubljal Sachs. V nasprotju z neoliberalno logiko washingtonskega konsenza se je Mencinger opiral na keynesijsko usmerjeno privatizacijo, na ohranjanje socialne pravičnosti tržnega gospodarstva in močno vpetost (socialne) države v gospodarski sistem. Osnutek zakona o privatizaciji podjetij, ki je sledil tem načelom, je v skupščini predstavil 19. marca 1991. Razumen kompromis, kot sta zakon ocenila Mencinger in Rajko Pirnat (sekretar za pravosodje in upravo), je izhajal predvsem iz dejstva, da se z urejanjem področja mudi in da idealna teoretična rešitev za privatizacijo ne obstaja. Skladno s tem se je zakon naslanjal na obstoječe stanje in iskanje praktičnih rešitev.⁴⁴³

Ker je s tem Mencinger ohranjal močno vez med gospodarstvom, družbo in državo, so njegovemu načrtu v Demosu

440 Lorenčič, *Prelom*, 194.

441 Repe, *Jutri je nov dan*, 147–48. Borak, *Ekonomski vidiki*, 166–89.

442 Škerjanec, Aktualni intervju, 806.

443 Skupščina RS, Vsi zbori zasedajo, 19. 3. 1991.

in izvršnem svetu oporekali, češ da ne ustvarja dovolj ostrega preloma s socializmom. Predvsem Peterle je izrazil nestrinjane z dejstvom, da bo skladno z Mencingerjevim predlogom vodstveni kader podjetij ostal v veliki meri nespremenjen.⁴⁴⁴ Peterle je bil kot predsednik izvršnega sveta obdan s skupino svetovalcev, ki se ji je leta 1990 pridružil tudi Sachs, čigar gospodarski načrt je v večji meri ustrezal Peterletovim političnim ambicijam kot Mencingerjev. Sachs, ki je svoj načrt za slovensko tranzicijo kot zunanji strokovnjak pripravljal brez sodelovanja s preostankom izvršnega sveta, je marca 1991, po Mencingerjevem nastopu v skupščini, urgiral s pismom Mencingerju, Drnovšku, Marku Kranjcu (kot finančnemu ministru) in Borisu Pleskoviču (kot članu Peterletove posvetovalne skupine), v katerem je spraševal, zakaj skupščina ne sprejema gospodarskih ukrepov skladno z njegovimi nasveti. Peterle je bil tako prisiljen seznaniti preostanek izvršnega sveta (18. aprila in 19. maja 1990) in Demosa (29. aprila 1990) s Sachsovimi načrtom za gospodarsko tranzicijo. Mencinger je zaradi nekorektnega delovanja izvršnega sveta odstopil (njegova odstopna izjava je bila potrjena 22. aprila 1990), njegova ideja o gradualizmu pa je njegov odstop (sicer v hibridni obliki) preživela in se manifestirala v obliki dveh zakonov, sprejetih jeseni 1991, in tretjim, sprejetim konec leta 1992.⁴⁴⁵

Gradualizem je s svojo komponento postopnosti segal na obe področji, gospodarsko in politično.⁴⁴⁶ Mencingerjevo natančno poznavanje delovanja federacije in republike v praksi je omogočalo iskanje izvirnih in ustrežnejših rešitev, za razliko od

444 Repe, *Jutri je nov dan*, 149. Prinčič in Borak, *Iz reforme v reformo*, 594–613.

445 *Uradni list RS*, 11. 10. 1991, 589–603. *Uradni list RS*, 29. 11. 1991, 1093–102. *Uradni list RS*, 20. 11. 1992, 3117–24. Lorenčič, *Prelom*, 195–96. Repe, *Jutri je nov dan*, 150–53. Pleskovič in Sachs, *Political Independence and Economic Reform in Slovenia*, 191–220.

446 Mencinger, *Začasna samostojnost*, 310. Gradualizem, kot ga je predlagal Mencinger in je mišljen tukaj, ni enak gradualizmu Stanislawu Gomulke, s katerim opisuje tranzicijo Sovjetske zveze in njenih naslednic kot držav, ki ob padcu komunizma niso imele niti ustreznih institucij, ki bi ji omogočile hitro preoblikovanje gospodarskega in političnega prehoda. Mencinger je Gomulkov gradualizem, kot ga je opredelil leta 2000, poznal in tudi sam ni prepoznaval povezave med konceptoma, ki nosita enako ime. – *Stanislaw Gomulka, Macroeconomic Policies*.

tujih svetovalcev, ki so komunistični svet dojemali kot enovit. Politična komponenta, izražena v Mencingerjevi nepripravljenosti zamenjati vodstveni kader podjetij iz časa socializma, je prav tako temeljila na prepoznavanju, da slovensko (in širše jugoslovansko) gospodarstvo kot izhodiščno stanje tranzicije ni enako gospodarstvu vzhodne in srednje Evrope, saj se je država v jugoslovanskem samoupravnem sistemu v bistveno manjši meri vpletala v delovanje podjetij in kadrovanje v njih.⁴⁴⁷ Širše načelne kadrovske menjave tako za Mencingerja niso bile potrebne niti legitimne. »Na oblast nismo prišli z revolucijo [Demos, op. a.],« je dejal, »ampak z volitvami, zato nimamo nobene pravice kogar koli zamenjati.«⁴⁴⁸

Gradualizem, je torej od slikaval precej več kot le način preoblikovanja gospodarskega prostora. Odslikaval je dejstvo, da sta bila Demosova skupščina in izvršni svet pogojena s preteklim obstojem socializma samega, z vztrajanjem institucij in struktur, znotraj katerih sta delovala. Še več – Mencinger se od tega ni distanciral, temveč je to prepoznal, sprejel in uporabil pri sprejemanju političnih odločitev. Družbena lastnina in samoupravljanje sta po njegovem mnenju nudila izredno ugodne pogoje za tranzicijo. Socialistično tržno gospodarstvo in enostrankarski pluralizem, oba fenomena pozne Jugoslavije, sta paradoksa le s stališča sedanjosti.⁴⁴⁹

Iskanje političnega ravnotežja

Po konstituiranju osrednjih državnih organov in začetnem obdobju, v katerem je Demos oblikoval svojo politiko, so se osamosvojitvene težnje Slovenije izrazile v uspešno izvedenem plebiscitu. Vsebina in zakonodaja, povezani s plebiscitom, sta bili izoblikovani izven skupščine, najprej v Demosovem krogu in kasneje v pogovorih z vodstvi opozicijskih strank pri

447 Škerjanec, Aktualni intervju, 807.

448 Pesek, *Osamosvojitvena vlada*, 543.

449 Mencinger, Deset let pozneje, 31. Bešlin, 'Discovering' Yugoslavia in Post-socialism, 135–43.

predsedniku predsedstva, ki je v zapletenih pogajanjih odigral vlogo mediatorja.⁴⁵⁰ Preden je bil ta predlagan v skupščini, so politične stranke in poslanske skupine podpisale sporazum, s katerim so se zavezale k skupnemu nastopu na plebiscitu. Sporazum je osamosvojitve in neodvisnost Slovenije navajal kot »*temeljno politično usmeritev in cilj vseh političnih strank in skupin, zastopanih v Skupščini R Slovenije*«. ⁴⁵¹ Od sporazuma dalje so bile vse skupščinske stranke zavezane delovati »*sporazumno in usklajeno. Za čim višjo udeležbo in pozitivno opredelitev državljanov bodo zastavile ves svoj politični vpliv in ugled.*«⁴⁵²

Tako ustvarjen plebiscitarni dogovor je bil v skupščini pospremljen s slovesnimi govori in izrekanji podpore referendumu. Delegati različnih skupščinskih strank so se sicer res držali dogovora in vsi podprli izvedbo plebiscita, kljub temu pa so se njihovi argumenti zanj in za umeščanje njegovega pomena v zgodovinski kontinuum izrazito razlikovali. Razprava je imela podobne obrise kot tiste, ki so se kasneje v devetdesetih letih ponovile v mnogih državnozborskih razpravah o preteklosti.⁴⁵³ Zakon o plebiscitu, ki je bil v skupščini potrjen z 203 glasovi (proti ni bil noben delegat, glasovanja so se vzdržali štirje), je postal eden od korakov ustavnopravnega procesa, ki se je začel z ustavnimi amandmaji in končal s sprejemom nove ustave.⁴⁵⁴ Plebiscit, ki ga je zakon omogočil, je v procesu osamosvajanja prevzel osrednjo vlogo legitimacije in – sodeč po odzivu volivcev – dejavnika nacionalne mobilizacije.

Celovite politične enotnosti v obdobju intenzivnega slovenskega osamosvajanja niti med skupščinskimi strankami niti znotraj Demosa v praksi ni bilo.⁴⁵⁵ Edina skupna točka vseh političnih strank je bila osamosvojitve Slovenije in njeno pridruženje Evropi, pri čemer je plebiscit nudil močno oporo re-

450 Repe, *Jutri je nov dan*, 188.

451 Repe, *Viri o demokratizaciji. Del 2*, 234–35.

452 Prav tam. O pripravah zakona gl. Repe, *Jutri je nov dan*, 188–91.

453 Skupščina RS, Vsi zbori zasedajo, 6. 12. 1990.

454 Repe, *Viri o demokratizaciji. Del 2*, 238–39.

455 Grad, Položaj parlamenta, 120.

publiškemu vodstvu pri vseh nadaljnjih pogajanjih s federacijo. Za osamosvojitve države je plebiscitarni zakon republiškemu vodstvu narekoval dobo šestih mesecev. Postopnost političnih sprememb, ki so se zgodile v tem času in v mesecih po razglasitvi samostojnosti, tako nikakor ni bila pogojena s slogo ali splošnim strankarskim soglasjem in zaupanjem, temveč s prisotnostjo zunanje nevarnosti: negotovosti, kako se bosta na politično dogajanje v Sloveniji odzvali federacija in mednarodna javnost, ter aktualne gospodarske krize.⁴⁵⁶

Prvih nekaj mesecev po razglasitvi referendumskih rezultatov so pogovori s federacijo potekali tako, da so ohranjali možnost njenega celostnega preoblikovanja in s tem ostajanja Slovenije v njej. Možnost rešitve federacije s pomočjo konfederalne ureditve, ki je nastala v sodelovanju med Slovenijo in Hrvaško, je s plebiscitom postala skorajda nična, slovensko sodelovanje s Hrvaško pa se je zaključilo konec januarja 1991.⁴⁵⁷ To je za Hrvaško, na katere ozemlju je živel precejšnja srbska manjšina, pomenilo nekaj povsem drugega kot za Slovenijo. Edini element slovensko-hrvaškega zavezništva je ostal skupni datum razglasitve samostojnosti obeh držav.⁴⁵⁸

Osrednja vprašanja, ki so zapletala proces slovenskega osamosvajanja, so bila povezana z vojsko in financami – Slovenija ni več želela pošiljati nabornikov na služenje vojaškega roka v Jugoslovanski ljudski armadi in vplačevati prispevkov v zvezno blagajno, iz katere se je financirala (tudi) vojska, hkrati pa je prevzemala vojaško poveljevanje nad teritorialno obrambo, formalno sicer pomožno udarno silo JLA. Marca in aprila 1991 je slovenska skupščina sprejela Zakon o obrambi in zaščiti ter Zakon o vojaških dolžnostih.⁴⁵⁹ Predsednik skupščine, France Bučar, je skladno z ustavnimi amandmaji XCVI in XCVII razglasil ustavni zakon, ki je spreminjal in dopolnjeval področje ljudske

456 Sedmak, Slovenska odcepitev, 1. Sedmak, ZDA so samo za tisto, kar ima soglasje vseh, 1. Villa, *Nova država*, 188–204.

457 Silber in Little, *Smrt Jugoslavije*, 113–28.

458 Villa, *Nova država*, 186–87.

459 *Uradni list RS*, 6. 4. 1991, 511–31. *Uradni list RS*, 27. 4. 1991, 735–45.

obrambe. Poleg črtanja nekaterih zveznih zakonov (o splošni ljudski obrambi, o vojaški obveznosti, o službi v oboroženih silah, o zunajtrgovinskem poslovanju) je ustavni zakon dajal predsedstvu Republike Slovenije moč, da zadrži izvajanje mobilizacije slovenskih nabornikov v JLA.⁴⁶⁰

Na finančnem področju je osrednji spor predstavljal republiški proračun, ki ga je slovenska skupščina sprejela 29. marca 1991. Znotraj skupščine je konflikt tekkel med delegati Demosa in delegati ZKS – SPD, saj so zadnji ugovarjali razdelitvi sredstev za obrambo republike in pluralizacijo medijev, pač so jih želeli nameniti znanosti in razvoju. Nestrinjanje se je poglobilo do te mere, da je opozicija zoper Peterleta kot predsednika izvršnega sveta podala interpelacijo.⁴⁶¹ V odnosu do federacije je bil sprejeti proračun problematičen, ker je stekanje sredstev preusmeril iz zvezne v republiško blagajno, vključno s prihodki od carin, s čimer se je priliv Slovenije v zvezni proračun bistveno zmanjšal.⁴⁶²

Postopek razdruževanja se je v celoti odražal tudi v delu republiške skupščine. Ta je 20. februarja 1991 skupaj z ustavnim amandmajem XCIX sprejela *Resolucijo o predlogu za sporazumno razdružitev Socialistične federativne republike Jugoslavije*, s katero je Slovenija predlagala razdružitev federacije na dve ali več suverenih držav.⁴⁶³ Postopek osamosvajanja je terjal obsežno usklajevanje državnih institucij in predstavnikov političnih strank, ki pa je v začetnih fazah potekalo izven skupščine, podobno kot sprejemanje nekaterih drugih odločitev v času Demosa. Dogovarjanje o gospodarskem preoblikovanju države je v veliki meri teklo med izvršnim svetom in skupščino, medtem ko je pripravlanje na osamosvojitve zastajalo. Kot odgovor na dolgotrajnost postopkov in sprejemanje odločitev, za katere se

460 *Uradni list RS*, 17. 5. 1991, 837. Stojanov, Vojska pri nabornikih že nekoliko popustila, 1. Peterle, JLA brez potrebe zaostruje, 3. Stojanov in Vodušek, Slovesna prisega prvih vojakov slovenske TO, 1. Čepič, Na predvečer osamosvojitve, 1322–23.

461 Skupščina RS, Vsi zbori zasedajo, 29. 3. 1991. Gašparič, *Državni zbor*, 186.

462 Repe, *Jutri je nov dan*, 273–74.

463 *Uradni list RS*, 22. 2. 1991, 267–68. Skupščina RS, Vsi zbori zasedajo, 20. 3. 1991.

je čas iztekal, je bilo v dogovoru med slovenskim predsedstvom ter Bavčarjem kot notranjim ministrom in Janšo kot obrambnim ministrom 18. marca 1991 oblikovano koordinacijsko telo republiških organov, ki naj bi se aktiviralo v primeru izrednih razmer. S ciljem hitrejšega pripravljanja na osamosvojitve je bil 5. aprila 1991 na pobudo Demosa imenovan še projektni svet, ki pa je svoje delo – priprave na osamosvojitve in usklajevanje dela državnih organov – začel takoj. Sestavljali so ga ministri nekaterih resorjev, ki so bili ključni za proces osamosvajanja, njegovo vodstvo pa je sprva prevzel Peterle sam, kmalu pa ga je zamenjal Bavčar. Delo projektne sveta je pod njegovim vodstvom preraslo v vzporedni izvršni organ. Delo sveta se je delilo na štirinajst osamosvojitvenih projektov. Dogovarjanja o njih so tekla izven državnih organov, v katerih so bili dogovori zgolj realizirani.⁴⁶⁴ Podobno je veljalo za dogovarjanje na sestankih o pripravljenosti na morebitno vojaško obrambo Slovenije, ki so med političnim vodstvom običajno potekali v obliki razširjenih delovnih sestankov.⁴⁶⁵

Vsak izmed štirinajstih projektov Bavčarjevega projektne sveta je imel koordinatorja, ti pa so bili večinoma člani izvršnega sveta in so po svoji politični pripadnosti prihajali iz Demosa. Področje mej je prevzel Bavčar sam, pričakovano je Janša kot obrambni minister prevzel projekt obramba/varnost. Dimitriju Ruplu je pripadal projekt zunanje zadeve, Maksu Bastlu preskrba in sodelovanje z republikami, Marjanu Kranjcu pa infrastruktura. Mencinger, ki je bil med ustanavljanjem sveta še član izvršnega sveta, je prevzel projekt gospodarstvo in Izidor Rejc industrijo. Gospodarske odnose s tujino, ki jim je izvršni svet v tem času tudi sicer posvečal precej pozornosti, je prevzela Vojka Ravbar, Boris Pleskovič je urejal finančno pomoč iz tujine. Projekt zakonodaja je stekel pod nadzorstvom Lojza Janka, komunikacijo z mediji je prevzel Jelko Kacin. Eden izmed projektov je ostal nedoločen. Z imenom razno je predstavljal

464 Villa, *Nova država*, 206. Repe, *Viri o demokratizaciji. Del 2*, 339–48.

465 Repe, *Viri o demokratizaciji. Del 2*, 333, 355–57.

rezervno kapaciteto, ki bi se aktivirala v primeru nepredvidenih zapletov, ki jih drugi projekti ne bi vsebovali. Zadnji, projekt razdruževanje, je edini imel več koordinatorjev: prevzeli so ga voditelji glavnih treh državnih organov, Kučan, Bučar in Peterle.⁴⁶⁶ Vsi projekti so se prepletali v integralnem projektu, imenovanem osamosvojitve Slovenije, ki se je časovno delil na tri faze. Prva je bila zaključena 30. aprila, druga 31. maja in tretja 26. junija 1991.⁴⁶⁷ Delovanje v projektne oziroma izvršnem svetu in predsedstvu poleti 1991 je posameznike zaznamovalo do te mere, da predstavljajo osamosvojitelsko generacijo. Prav zaradi močnega vtisa, ki so ga pustili v javnosti, in zaradi naracije o osamosvojitvi, ki se je kasneje oblikovala okrog njih, se lahko zdi, da je v tem času med njimi vladala visoka stopnja zaupanja, strinjanja in gotovosti.⁴⁶⁸

S projektne svetom se je oblikoval specifičen organ, ki je spremenil in odražal razmerje državnih organov in moči političnih strank. Zajemal je ozko skupino ljudi, ki je lahko relativno hitro – in politični situaciji primerno – sprejemala odločitve in komunicirala med sabo, hkrati pa koordinirala delovanje preostalih državnih organov. Vse predloge, ki jih je projektne svet oblikoval, je potrdil izvršni svet in jih posredoval skupščini. Ta je kot osrednje legitimacijsko telo omogočila celoten proces odločanja in ohranjala njegovo legalnost in postopnost. Četudi se razprave v celoti niso odvijale v skupščini in se je marsikateri sestanek političnega vrha odvijal v strogi tajnosti, so vse pomembne informacije še vedno stekle skozi skupščinske klopi.

466 Prav tam, 348.

467 Prav tam, 348–53. Tudi pogajanja, ki so v tem času tekla med republiko Slovenijo in federacijo ter med Slovenijo in drugimi republikami, so na slovenski strani skladno s položaji, ki so jih posamezniki zasedali v državnih organih, zastopale tako stare kot nove politične elite. – Soban, Federacija upošteva plebiscitno odločitev, 1. Čepič, Na predvečer osamosvojitve, 1323–24.

468 Janez Janša, Igor Bavčar, France Bučar, Jelko Kacin, Lojze Peterle in Dimitrij Rupel so bili hkrati posamezniki, ki jih je Milan Kučan kot predsednik leta 1992 za zasluge ob osamosvojitvi odlikoval z zlatim častnim znakom svobode Republike Slovenije. Vsi so odlikovanja leto kasneje vrnili z razlogom, da sta enako odlikovanje dobila dr. Ljubo Bavcon in dr. Janko Pleterski. Njune dejavnosti v obdobju socializma po mnenju šesterice niso bile skladne z osamosvojitelskimi vrednotami, ki naj bi jih odražala odlikovanja. – *Delo*, 3. 6. 1993, Šesterica vrnila odlikovanja.

Rupel je konec aprila 1991 skupščini predstavil slovensko strategijo na področju zunanje politike, ki je bila del »vseslovenskega in vsestrankarskega projekta, ki se mu reče Osamosvojitve Slovenije«. ⁴⁶⁹ Čeprav je bila strategija oblikovana v izrazito Demosovnem projektne svetu in kasneje izvršnem svetu, je bila skupščina tista, ki jo je potrdila kot nadstrankarski dogovor. ⁴⁷⁰ Skozi enak postopek uvodnega zagovora in tolmačenja predlaganega zakona so stekli vsi osamosvojitveni zakoni. V začetku maja je skupščina obravnavala del aktov s področja mednarodnih odnosov, državljanstva in kreditno-monetarne politike. ⁴⁷¹

V začetku junija sta skupščino nagovorila Ante Marković, predsednik federalnega izvršnega sveta, da bi (zadnjič) pred osamosvojitvijo poskusil preprečiti razpad Jugoslavije, in Peterle, ki je branil slovensko stališče. Skupščina je bila razmerno dobro informirana o dogovarjanju, predvsem pa je predstavljala avditorij, pred katerim sta oba politika argumentirala svoje delovanje. ⁴⁷² Markovičev zadnji obisk je bil, tako kot njegovi drugi obiski, neuspešen. Skupščina je osamosvojitveno zakonodajo potrdila 5. junija 1991. ⁴⁷³ Gradivo je v začetku maja pripravil izvršni svet, pred pošiljanjem v skupščino pa je bila zakonodaja izpogajana tudi med predsedstvom in skupščinskimi strankami oziroma voditelji poslanskih klubov. ⁴⁷⁴ V skupščini je bila kljub obsežnim predhodnim usklajevanjem sprejeta z obširno razpravo. Delegati so podajali mnoge predloge sprememb k posameznim zakonom in pogosto ugovarjali proceduralnemu toku dela ter interpretaciji poslovnika skupščine, kar kaže, da je

469 Skupščina RS, Vsi zbori zasedajo, 24. 4. 1991. *Poročevalec Skupščine SRS in Skupščine SFRJ*, 26. 3. 1991, 11–15, Temelji strategije zunanje politike Republike Slovenije.

470 Skupščina RS, Družbeno-politični zbor, 24. 4. 1991.

471 Skupščina RS, Vsi zbori zasedajo, 9. 5. 1991.

472 Skupščina RS, Vsi zbori zasedajo, 12. 6. 1991.

473 *Uradni list RS*, 25. 6. 1991, 6–10. *Uradni list RS*, 25. 6. 1991, 11–19. *Uradni list RS*, 25. 6. 1991, 19–22. *Uradni list RS*, 25. 6. 1991, 22–28. *Uradni list RS*, 25. 6. 1991, 29–36. *Uradni list RS*, 25. 6. 1991, 28–29. *Uradni list RS*, 25. 6. 1991, 36–41. Lusa, *Razkroj oblasti*, 237–38.

474 Vasle, Sveženj zakonov za prelomni 26. junij, 1–2. Stojanov, Pot do sporazuma o razdruževanju, 2. Taškar, Osamosvojitveni zakoni po pospešenem postopku, 1. Taškar, Osamosvojitveni zakoni v Skupščini RS, 3. Taškar, Nadaljevanje zadnjega dejanja osamosvajanja, 1.

ta kljub časovnemu pritisku in trenju, ki ga je to ustvarilo med političnimi strankami, izredno celostno opravljala svoje delo.⁴⁷⁵ Do zadnjih dveh dni pred iztekom šestmesečnega roka od razglasitve rezultatov plebiscita je skupščina oblikovala osrednje osamosvojitelske dokumente: Temeljno ustavno listino o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije, ustavni zakon za njeno izvedbo in Deklaracijo ob neodvisnosti.

Gradivo, ki so ga delegati obravnavali na seji, je bilo klasificirano kot državna tajnost, zato so seji poleg delegatov smeli prisostvovati le člani izvršnega sveta in strokovni sodelavci. Zaprtju seje je opozicija ostro nasprotovala, saj ga je razumela kot manever dodatnega izvajanja pritiska nanjo. Predsednik skupščine Bučar se je z opozicijo strinjal. Politična situacija v odnosu do federacije je bila 24. junija 1991 dovolj nedvoumna, da ni imelo smisla prikrivati razprave. S tem se je strinjala tudi večina poslancev, ki je tako izglasovala javno sejo. Bučar je pokaral delegate, ki so temu sklepu namenili aplavz. »*Mislim, da je treba brez ploskanja, brez emocionalnih izlivov,*« je dejal; a bilo je očitno, da so bila v tistih dneh politična in nacionalna čustva v skupščini na visoki ravni. Aplavzi ob pozitivno sprejetih odločitvah, povezanih z osamosvojitvijo, in neučakane pripombe iz delegatskih klopi so bili pogosti, delegati pa so v govorih večkrat tudi izrecno omenjali nervozno ozračje skupščinske seje. Bučar je mestoma le s težavo vzdrževal red in sledil skupščinskemu poslovníku.⁴⁷⁶

Prva dva dokumenta, temeljna ustavna listina in ustavni zakon, sta bila izrazito pravne narave. Sestavila ju je skupščinska ustavna komisija pod vodstvom Mirana Potrča in sta izpolnjevala pogoj za dokončno ustavnopravno samostojnost Slovenije in izvedbo tega koraka. Deklaracija, po drugi strani, je bila vsebinsko izjava skupščine oziroma skupščinskih političnih strank, ki so z njo slovenski, jugoslovanski in predvsem mednarodni javnosti povedale, kaj pravzaprav želijo doseči s temeljno

475 Skupščina RS, Družbeno-politični zbor, 5. 6. 1991.

476 Skupščina RS, Vsi zbori zasedajo, 24. 6. 1991.

ustavno listino in ustavnim zakonom. Potrčeva ustavna komisija je osnovno besedilo za deklaracijo, kot ga je sestavila skupščina, izčistila in ustrezno artikulirala. Politični jezik, v katerega je bila pretvorjena deklaracija, je vseboval pravno utemeljitev slovenske osamosvojitve, njeno historično genezo, namene Republike Slovenije vzpostaviti dejansko oblast na svojem ozemlju, odpreti dialog z evropskimi državami in ohraniti komunikacijo z jugoslovanskimi. Skupščina je intenzivno iskala ravnovesje med izražanjem odločnosti za nadaljnje osamosvajanje in pripravljenostjo za dogovarjanje, s čimer je želela pridobiti naklonjenost mednarodne javnosti in poudariti legitimnost osamosvojitvenega procesa.

V ta namen je skupščina soglašala, da v zveznih organih podeli Drnovšku kot članu predsedstva poseben mandat in s tem ohrani kanal za nadaljnja pogajanja. Drnovšek, ki je položaj predsednika federalnega predsedstva 15. maja 1990 prepustil Borisavu Joviću, se je z njega poslavljaj ob visoki podpori domače politike in javnosti. *Delova* anketa je ugotavljala, da 36,5 odstotka vprašanih meni, da je Drnovšek kot predsednik predsedstva storil več, kot so od njega pričakovali, 47,1 odstotka pa, da je storil toliko, kot so pričakovali. V veliki meri je izpolnil ali presegel pričakovanja ljudi.⁴⁷⁷ V strokovnih raziskavah Slovenskega javnega mnenja so ga ljudje v tem času po ugledu in zanesljivosti umeščali na drugo mesto, takoj za Kučanom.⁴⁷⁸ S slovesom spretnega pogajalca in »*edinega Jugoslavana, ki ga v Evropi jemljejo resno*«, je v slovenski politiki užival precejšen ugled.⁴⁷⁹

Skupščina se je hkrati s podelitvijo mandata Drnovšku zavezala oblikovati dvanajstčlansko delegacijo in jo pooblastiti za vsa nadaljnja pogajanja med Slovenijo in federacijo.⁴⁸⁰ Komisiji za volitve, imenovanja in administrativne zadeve imenovanje delegacije zaradi tehnične napake ni uspelo.⁴⁸¹ Skupščina je po

477 Partlič, Dr. Janez Drnovšek je dobil odlično oceno za svoje delo, 3.

478 Toš (ur.), *Vrednote v prehodu II*, 22–24.

479 Hladnik Milharčič, Predsednik vseh predsednikov, 24–25. Drnovšek, *Moja resnica*, 175–96.

480 *Uradni list RS*, 25. 6. 1991, 4–5.

481 Taškar, Jutri rojstvo neodvisne in samostojne države Slovenije, 1.

slovesnih nagovorih Kučana in Peterleta ter po podanem poročilu ustavne komisije, ki je obravnavane dokumente ustrezno dopolnila s predlogi delegatov iz prejšnjega dne, temeljno ustavno listino, ustavni zakon in deklaracijo potrdila z ustrezno večino.⁴⁸² Slovenija se je s tem formalnopravno osamosvojila.

Skupščinski seji sta dan za tem, 26. junija 1991, sledili slovesnost na Trgu republike, ki se je je udeležil celoten slovenski politični vrh, in deset dni trajajoča vojna. Odziv Slovenije je bil tudi v tem trenutku izredno legalističen – predsedstvo ni avtoriziralo uporabe orožja, čeprav se je akcija JLA na Primorskem že začela, dokler ni bila s slovesnostjo dokončno razglašena neodvisnost.⁴⁸³ Vojna, ki je sprva kazala na uspeh JLA, se je kmalu prevesila v prid slovenski teritorialni obrambi. Po desetih dneh spopadov in negotovosti se je JLA 3. julija začela umikati iz Slovenije in vojno stanje je prešlo v diplomatske pogovore. Formalno so se spopadi zaključili 7. julija 1991 s podpisom Brionske deklaracije.⁴⁸⁴

Na pogajanjih je Slovenijo zastopala skupina politikov, ki so jim to narekovala politične funkcije, ki so jih zasedali. Iz Demosa so prihajali trije, Bučar (predsednik skupščine), Peterle (predsednik izvršnega sveta) in Rupel (minister za mednarodno sodelovanje). Preostala dva predstavnika sta bila Kučan (predsednik predsedstva) in Drnovšek (kot član zveznega predsedstva vezni člen med slovensko in jugoslovansko delegacijo).⁴⁸⁵ Proces iskanja sožitja med starimi in novimi političnimi elitami se je v praksi preko mehanizmov delovanja državnih organov prenesel tudi na brionska pogajanja.

Skupščina je bila tudi med vojno aktivna. Zasedala je v noči med 29. in 30. junijem, ko je njen predsednik izredno sejo sklical zato, ker »gre za izredne razmere, ki zahtevajo posebno potrditev tudi te skupščine, kajti brez odobritve te skupščine noben

482 Skupščina RS, Vsi zbori zasedajo, 25. 6. 1991.

483 Lusa, *Razkroj oblasti*, 241. Vodenje republike je med vojno prevzela delno ista, a formalno pri izvršnem svetu na novo ustanovljena skupina, ki je v preteklih mesecih vodila projekt osamosvajanja. – Repe, *Viri o demokratizaciji. Del 3*, 60.

484 Guštin, *Vojaškopolitično dogajanje, 202–12. Pirjevec, Jugoslavija*, 426–28.

485 Repe, *Jutri je nov dan*, 350.

izvršilni organ praktično ne more podvzematı ukrepov, ki jih ta izredna situacija narekuje«. ⁴⁸⁶ Sprejela je vrsto stališč v zvezi s političnim in varnostnim položajem Republike Slovenije, med drugim je podprla delovanje predsedstva in izvršnega sveta, o katerih je bila obveščena. Izrazila je vztrajanje pri sprejetih osamosvojitvenih odločitvah in pripravljenost na pogovore s federacijo, ki bi zamenjali vojaško agresijo. ⁴⁸⁷

Dogovor, dosežen z brionskimi pogajanjı, je skupščina potrdila tri dni kasneje. Kučan, Peterle in Drnovšek so delegate nagovorili in jih spodbujali, naj potrdijo brionsko Skupno deklaracijo, čemur je pritegnil tudi Bučar. Visoko število delegatov, ki so glasovali v podporo dogovoru, kaže le delno točno sliko: odločitev v podporo dogovoru je bila res v veliki meri enotna, o enotnosti med poslanskimi klubi in v odnosu do predsedujočega seji, Bučarja, pa sodeč po sejnem zapisniku ne moremo govoriti. ⁴⁸⁸ Kljub medsebojnim prerekanjem je skupščina potrdila *Sklep in izjavo o Skupni deklaraciji, izhajajoči iz dogovorov med ministrsko trojko Evropske skupnosti in predstavniki vseh strani, ki so neposredno vključene v jugoslovansko krizo, na Brionih 7. julija 1991*. ⁴⁸⁹ S tem je legitimirala izpogajani dogovor in ga v celoti, vključno z dvema prilogama, spremenila v zavezujočo mednarodno pogodbo. ⁴⁹⁰ Skupščina je na predlog republiškega predsedstva hkrati razpravljala o možnem pismu, ki bi ga nasloвила na vse jugoslovanske republike, o priznanju in samostojnosti Republike Slovenije, v katerem bi druge republiške skupščine pozvala, naj se »*vsa odprta vprašanja ureja[jo] na demokratičen, miren in sporazumen način, da ne bi bilo enostranskih dejanj, [...] da ne bi prihajalo do novih nesmiselnih in tragičnih izgub človeških življenj in do ogroženja miru in varnosti*«. Delegati so se spričo negotovih razmer, ki so vladale v federaciji, tega vzdržali. ⁴⁹¹

486 Repe, *Viri o demokratizaciji*. Del 3, 48.

487 Prav tam, 82.

488 Skupščina RS, Vsi zbori zasedajo, 10. 7. 1991.

489 Uradni list RS, 12. 7. 1991, 169.

490 Uradni list RS. *Mednarodne pogodbe*, 6. 8. 1991, 1–4.

491 Skupščina RS, Vsi zbori zasedajo, 10. 7. 1991.

Kljub v skupščini sprejetim osnovnim izhodiščem so praktično vsa vprašanja v zvezi z nadaljnjim združevanjem federacije ostala odprta. Skladno z Deklaracijo ob neodvisnosti je bila tako skupščina dolžna imenovati dvanajstčlansko delegacijo, ki se bo v njenem imenu udeležila pogovorov. Komisija za volitve, ki bi morala predlagati njene člane, v juliju še vedno ni dosegla soglasja.⁴⁹² Potrjevanje delegacije se je tako zavleklo do konca meseca. Komisija je predlagala kandidatno listo, sestavljeno po sledečem ključu: kandidat, ki naj bi delegacijo vodil, bi prihajal iz Demosa (predlagan je bil Vitograd Pukl), šest mest bi pripadalo Demosu in preostalih pet Liberalno-demokratski stranki, Stranki demokratične prenove, Socialistični stranki Slovenije in neodvisnim delegatom. Kakor v odmev konstituiranja skupščine več kot leto dni prej je tudi tokrat Školč protestiral pri Demosovi razdelitvi položajev v komisiji. Njegov predlog za proporcionalno strankarsko porazdeljena mesta v delegaciji ni dobil zadostne podpore in delegacija je bila potrjena v večinski zasedbi Demosa.⁴⁹³ Izvršni svet je pripravil izhodišča za pogajanja delegacije s federacijo, ki so tvorila osnovo. Kakor vsi drugi dokumenti je bil tudi ta potrjen v skupščini, preden je stopil v veljavo.⁴⁹⁴

Pogajanja s federacijo, ki so sledila, so potekala preko razširjenega predsedstva republike. Brionski dogovor je osamosvajanje Slovenije zamrznil za tri mesece, ni pa ga ustavil. Slovenska diplomacija je vse svoje moči usmerila v pridobivanje naklonjenosti mednarodne javnosti in v vzpostavitev komunikacije z drugimi jugoslovanskimi republikami. Odločitev za priznanje se je preko haaške konference in delovanja Badinterjeve komisije decembra 1991 in januarja 1992 postopoma prevesila v prid Sloveniji. Glavni dejavnik za doseganje mednarodnega priznanja je bilo delovanje republiškega političnega vodstva vse od aprilskih volitev 1990 in njegovo odzivanje na težnje po

492 Vasle, Kako sestaviti dvanajsterico, 1.

493 Skupščina RS, Vsi zbori zasedajo, 31. 7. 1991.

494 Repe, *Viri o demokratizaciji*. Del 3, 228–29.

centralizaciji Jugoslavije. To prizadevanje je glede na stanje v Evropi prišlo ob razmeroma ugodnem trenutku. Slovenski politični vrh in diplomacija sta se v tem času izrazito trudila razširati informacije o stanju v Jugoslaviji v mednarodno skupnost, s čimer sta ji omogočili točnejše razumevanje položaja v federaciji, ter pridobiti neformalno podporo posameznih evropskih voditeljev.⁴⁹⁵ Sočasno s sprejemom nove ustave decembra 1991 je Slovenija postala mednarodno priznana država.⁴⁹⁶ S tem je bil izpolnjen glavni cilj slovenske zunanje politike v času osamosvajanja.

495 Repe, *Jutri je nov dan*, 369–91. Repe, Ajlec in Flajšman, *Danilo Türk – razpad Jugoslavije*. Caplan, *Europe and the recognition of new states in Yugoslavia*, 98–106. Sundhaussen, *Jugoslawien und seine Nachfolgestaaten*, 309–23. Silber in Little, *Smrt Jugoslavije*, 209–25. Radeljić, *Europe and the collapse of Yugoslavia*, 97–99.

496 Repe, *Jutri je nov dan*, 357–91. Villa, *Nova država*, 223–37. Woodward, *Balkan Tragedy*, 146–73. Jakobsen, *Myth-making and Germany's Unilateral Recognition of Croatia and Slovenia*, 400–16.

PADEC PETERLETOVE VLADE

Politične stranke, ki so med letoma 1990 in 1992 delovale v koaliciji Demos, so bile izpostavljene mnogim medsebojnim trenjem. Slovenska demokratična zveza (SDZ), Socialdemokratska zveza Slovenije (SDZS), Slovenski krščanski demokrati (SKD), Slovenska kmečka zveza (SKZ), Slovenska obrtniška stranka (SOS), Zeleni Slovenije in kasneje pridruženi (neparlamentarni) Sivi panterji so imeli podoben pogled na slovensko samostojnost, ki je skupaj s politiko proti socializmu postala skupni cilj koalicije; hkrati pa so se njihovi pogledi na mnoga druga vprašanja izrazito razlikovali. Ta vprašanja so po uspešno izvedenem plebiscitu postajala vse bolj pereča.

Nasprotja so bila posebej ostra med SDZ (Rupel) in SKD (Peterle), predvsem glede prioritet izvajanja gospodarskih sprememb (lastninska zakonodaja). Nedoločnost programov političnih strank je omogočala njihovo prilagodljivost: SDZ, ki se je zgodaj poleti 1991 opredeljevala kot stranka »*brez svetovnonazorskih predsodkov*«, je svoje članstvo odprto, v obliki ankete, spraševala, ali in kako naj sploh oblikuje svojo programsko vsebino ter s kom bi bilo zanje najkoristnejše, da sodelujejo. Rezultati ankete za SDZ niso bili spodbudni: njeno članstvo je največ

moči med strankami pripisalo SKD in velika večina jih je želela, da SDZ ostane znotraj Demosa.⁴⁹⁷

Trenja pa so se pojavljala tudi med drugimi Demosovimi članicami. Del SDSS je ostro kritiziral Demosovo socialno politiko in grozil z izstopom iz koalicije. Zeleni, ki so želeli demilitarizacijo Slovenije, so bili v nasprotju z vsemi preostalimi Demosovimi strankami.⁴⁹⁸ Slabo je potekala tudi komunikacija znotraj Demosa: prvotno načrtovana pot sprejemanja odločitev Demosovega sveta, ki naj bi jih nato realiziral izvršni svet, ni v času, ko je bil Demos na oblasti, nikdar zares delovala.⁴⁹⁹ Stranke Demosa so večkrat poskušale preoblikovati koalicijo, a jim je vsakokrat spodletelo. Ob koncu leta 1991 so ob odsotnosti zunanjega pritiska prevladala notranja trenja med političnimi strankami.⁵⁰⁰ Demos je 30. decembra 1991 sprejel sklep o lastni razpustitvi.⁵⁰¹

Izvršni svet in skupščina sta kljub več poskusom izglasovanja konstruktivne nezaupnice do aprila 1992 delovala v isti zasedbi. Prvi poskus odpoklica Peterletovega izvršnega sveta je bila vložena zahteva po izglasovanju konstruktivne nezaupnice, ki jo je februarja 1992 podala skupina dvanajstih neodvisnih poslancev. Na Peterletov položaj so predlagali Marka Voljča, a ta na glasovanju v skupščini ni dobil zadostnega števila glasov. Kmalu zatem je Peterle sam napovedal, da bo v izvršnem svetu zamenjal tri ministre SDZ, zaradi česar je začela vladajoča koalicija razmišljati o menjavi mandatarja. A kandidata, ki bi tudi v skupščini prejel zadostno število glasov, niso našle. Uspela ni niti Bavčarjeva kandidatura, ki so jo podpirale Demokratska stranka, Zeleni, SDSS in SSS, niti Toplakova, ki jo je vložila SLS (preimenovana iz SKZ). Šele 22. aprila 1992, ko je bilo v parlamentu glasovanje o imenovanju Drnovška, je ta zbral zadostno število glasov: Peterletu je bila izglasovana nezaupnica, položaj mandatarja pa je pripadel Drnovšku.⁵⁰²

497 *Demokrat* 1, 1991, št. 1, 7. *Demokrat* 1, 1991, št. 3, 18–19.

498 Čepič, *Razpad Demosa in padec njegove vlade*, 1364–66.

499 Repe, *Jutri je nov dan*, 129.

500 Prav tam.

501 Repe, *Viri o demokratizaciji. Del 1*, 231–33.

502 Čepič, *Razpad Demosa in padec njegove vlade*, 1366–67.

Po razpadu federacije se je Drnovšek vrnil v republiško politiko, kjer je postal zaradi svojega delovanja v zadnjih dveh letih med slovenskimi političnimi strankami izredno zaželen sodelavec.⁵⁰³ V svoje vrste ga je vabilo mnogo političnih strank, toda uspelo je eni: nekdanji ZSMS – Liberalni stranki, katere vodstvo je (pod imenom Liberalno demokratska stranka) od Školča prevzel na strankarskem kongresu 21. marca 1992.⁵⁰⁴

Na seji, na kateri so poslanci obravnavali izvolitev Drnovška na položaj predsednika vlade, je Školč njegovo kandidaturo podprl z opisom, v katerem ga je označil kot kozmopolitskega, v ZDA in zahodni Evropi izobraženega strokovnjaka in priznane zagovornika tržne ekonomije in liberalne demokracije, ki se je na položaju predsednika predsedstva med razpadanjem Jugoslavije zavzemal za njeno demokratizacijo in vključevanje v evropski prostor ter hkrati pripomogel k uveljavljanju demokracije v Sloveniji. Drnovšek se je s svojim obvladovanjem tujih jezikov javnosti kazal kot izobražen, svetovljanski in zaželen kandidat za prevzem vodenja vlade. Njegov vladni program je temeljil na urejanju najbolj kritičnega vprašanja danega trenutka, v čemer njegova strategija po načelu delovanja ni bila preveč drugačna od Peterletove. Predvidel je ureditev gospodarskih razmer, tako da se je izrekel za doseganje urejenega koncepta lastninske preobrazbe, prestrukturiranje bančnega in finančnega sektorja, učinkovitega prehoda v tržni sistem ter stabilizacijo inflacije. Drnovškovi kandidaturi je v skupščini sledila obširna, več ur trajajoča razprava. Od 208 oddanih glasovnic je kandidata podprlo 126 poslancev.⁵⁰⁵

Potrjevanje vlade sredi maja ni minilo brez zapletov. Še dan pred potrditvijo nove vlade, 13. maja 1992, je bojkot v skupščini preprečil glasovanje. Poslanci nekdanjega Demosa, ki so pod Drnovškovim vodstvom spet predstavljali opozicijo, so sicer na

503 Stanič, Tiha doktorjeva vztrajnost, 20. Šlamberger, Z ‚odcepitvenim zakonom‘ se najbolj mudi Srbiji, 20.

504 Vasle, Drugi kongres LDS kot mejnik ‚konca enoumja‘, 1–2. Zajc, Pragmatični, skeptični, drobnjakarski, 260–64.

505 Skupščina RS, Vsi zbori zasedajo, 22. 4. 1992.

dveh tiskovnih konferencah nekaj dni prej bojkotiranje napovedali. Sklicevali so se na ustavno in proceduralno nedorečenost postopka. Čas trajanja seje, na kateri naj bi bila potrjena Drnovškova lista kandidatov za ministrske položaje, je Bučar nameoma podaljševal, saj je želel »*eventualno ustvariti ozračje potrebnega zaupanja, če je mogoče to stanje premostiti*«. ⁵⁰⁶ Po šestih preverjanjih sklepčnosti je bil prisiljen zaključiti sejo in priznati njen neuspeh. ⁵⁰⁷ Odsotni poslanci so bili deležni ostrih kritik, da s svojim manevrom preprečujejo novo postavljanje vlade, kar lahko vodi do zaostrovanja politične krize in dolgotrajne blokade dela države v času, ko je v Sloveniji potekala konsolidacija političnega prostora, ki je bil po nedavnem mednarodnem priznanju ključen za utrjevanje mednarodnega položaja. ⁵⁰⁸

Poslanci, ki so bojkotirali sejo, so s svojo odsotnostjo želeli izraziti svoje nestrinjanje z izglasovanjem konstruktivne nezau-pnice Peterletu. Bojkot potrjevanja Peterleta seveda v nobenem primeru ne bi vrnil na čelo vlade. ⁵⁰⁹ V tem primeru je na ravnanje Demosovih poslancev vplival tudi strah, da bi se politika države preveč približala socialistični preteklosti, saj so želeli čim bolj poudariti prelom z njo. Drnovškovo kandidaturo in njegovo listo ministrov so poslanci po večurnih zapletih naposled potrdili naslednji dan, 14. maja 1992. Nastala je kratkotrajna vlada, ki je v mesecih do decembrskih volitev istega leta izvajala obsežno zastavljen program gospodarske sanacije. ⁵¹⁰

Kljub trenjem v skupščini in notranjepolitičnim zapletom je javnost pozdravila novo Drnovškovo vodstvo stranke in vlade. Leta 1990 sta stranka in njen novi predsednik uživala visoko podporo javnosti: 87,5 odstotka vprašanih je Drnovškovo delo ocenilo kot pozitivno, LDS pa je bila na lestvici strank, ki bi jih ljudje volili na volitvah, na drugem mestu (zaostajala je

506 Skupščina RS, Vsi zbori zasedajo, 13. 5. 1992.

507 Taškar, Bojkot v parlamentu preprečil glasovanje, 1.

508 Pečauer, Bojkot, 1. Villa, *Nova država*, 223–37.

509 Vendar »*vneto iskanje izključno racionalnih razlag za stanje duha v parlamentu [za zgodovinarja, op. a.] ne more biti metodološko smiselno početje*.« – Gašparič, *Državni zbor*, 13.

510 Skupščina RS, Vsi zbori zasedajo, 14. 5. 1992.

za Stranko demokratične prenove).⁵¹¹ Visoka podpora stranki in njenemu predsedniku se je odločilno izrazila na državnozbornih volitvah 6. decembra 1992, ki niso pomenile le preverjanja političnega razpoloženja med slovenskimi volivci, temveč so bile tudi prve volitve, ki so potekale po novi zakonodaji, sprejeti septembra 1992 (volivci so volili poslance v dvodomni parlament, neposredno v državni zbor in posredno v državni svet). LDS je zmagala s precejšnjo prednostjo 23 odstotkov glasov. Na drugem mestu so pristali Peterletovi Slovenski krščanski demokrati s 15 odstotki glasov, na tretjem s 14 odstotki Združena lista.⁵¹²

Na volitvah je nastopilo veliko število strank, ki pa so imele precej podobne programe. Nejasen politični prostor je bil zaznamovan z neprofiliranostjo strank, njihova navidezna sorodnost pa v stvarnosti ni pomenila vzajemnega koalicijskega potenciala.⁵¹³ Dve leti in pol po začetku sprejemanja zakonodaje, ki je omogočila ustanavljanje in delovanje političnih strank, ter le nekaj mesecev po razpadu koalicije Demosa, ki je dve leti obvladovala politično delovanje države, je bil slovenski politični prostor še vedno v fazi aktivnega strukturiranja.⁵¹⁴ Morda je zaradi tega toliko bolj razumljivo, da so se ljudje pri spremljanju političnega dogajanja orientirali na posameznike – voditelje strank ali druge vidne politike. Personalizacija politike je – v Sloveniji in drugod – postala ena izmed konstant političnega razvoja.⁵¹⁵

511 Toš (ur.), *Vrednote v prehodu II*, 23–24.

512 *Državna volilna komisija. Volitve v državni zbor 1992.*

513 Gašparič, *Državni zbor*, 55–56. Mair in Mudde, *The Party Family and its Study*, 223–24.

514 Čepič, *Razpad Demosa*, 1364–67.

515 Gašparič, *Pisati politično zgodovino*, 34.

**PRVI MANDAT
PARLAMENTA:
DEMOKRATIČNA
KONSOLIDACIJA**

S sprejemom ustave decembra 1991 in parlamentarnimi volitvami, ki so decembra 1992 potekale skladno z njo, se je zaključil uvodni del konsolidacije slovenskega sistema parlamentarne demokracije: vsi udeleženci v političnem procesu, od volivcev do politikov, so do leta 1992 sprejeli spremenjen politični sistem parlamentarne demokracije kot svoj osnovni okvir delovanja.⁵¹⁶ Na volitvah 6. decembra 1992 je parlamentarni prag prestopilo osem od 25 političnih strank. Po številu glasov so si od najmočnejše do najšibkejše sledile Liberalno demokratska stranka pod vodstvom Drnovška, Peterletovi Slovenski krščanski demokrati, Združena lista, ki jo je vodil Ribičič, Jelinčičeva Slovenska nacionalna stranka, Podobnikova Slovenska ljudska stranka in Zeleni pod vodstvom Pluta. Kot zadnji dve sta prag prestopili Bavčarjeva Demokratska stranka in Pučnikova Socialdemokratska stranka Slovenije.⁵¹⁷

Parlament je po volitvah leta 1992 deloval drugače kot skupščina: njegova vloga osrednjega državnega organa je ostala nespremenjena, so se pa zato v večji meri spremenili njegova notranja ureditev, državnozborska volilna zakonodaja in njegovo poslovanje. Volitve in konstituiranje državnega zbora so tekli po novi ustavi, sprejeti decembra 1991, po novi volilni zakonodaji iz septembra 1992 ter po novem poslovniku, ki ga je parlament sprejel kmalu po svojem konstituiranju decembra 1992.⁵¹⁸ Vsi trije dokumenti so na področju državne ureditve in političnega delovanja uvajali ključne spremembe, a so hkrati predstavljali kontinuiteto s prejšnjo državno ureditvijo. Ustava je bila sprejeta po postopkih, ki so veljali v socializmu, poleg tega so bili tudi deli vsebine v prečiščeni obliki preneseni iz ustave iz leta 1974.⁵¹⁹ Poslovník državnega zbora je le delno spreminjal poslovnik iz leta 1985 in njegovo dopolnitev iz leta

516 Lajh, Komparativni vidik, 55–57. Rizman, Demokratska tranzicija, 674–89. Schedler, *Measuring Democratic Consolidation*, 66–92.

517 Gašparič, *Državni zbor*, 55–57.

518 *Uradni list RS*, 28. 12. 1991, 1373–86. *Uradni list RS*, 2. 9. 1992, 2665–73. *Uradni list RS*, 28. 12. 1992, 3509–13.

519 Grad, Položaj parlamenta, 125. Cerar in Gašparič, *Izgradnja države*, 95–110.

1991.⁵²⁰ Ne nazadnje je bila tridomna skupščina tista, ki je 10. septembra 1992 sprejela novo volilno zakonodajo. Zanj je glasovalo mnogo delegatov, ki so v skupščinski razpravi sicer izrekli nezadovoljstvo z načinom volitev, kot ga je predlagal zakon, a so ga kljub temu ocenjevali kot najboljši mogoči kompromis, ki ga je bilo v tem času možno doseči. Nihče pa ni bil voljan prihajajočih volitev izvesti po zakonodaji iz leta 1989, ki resnično ni več ustrezala spremenjeni politični situaciji.⁵²¹

Ustava, sprejeta konec leta 1991, je na položaj skupščine postavila 90-članski državni zbor. Mandat poslancev je trajal štiri leta, volitve zanj je razpisal predsednik republike, ki je nadomestil kolektivno predsedstvo. Predsednik je bil tudi tisti, ki je sklical prvo sejo novoizvoljenega državnega zbora.⁵²² Ustava, ki je določala tudi osnovni okvir delovanja predsednika republike in državnega sveta, ni natančno opredeljevala volilnega sistema, temveč je zajemala zgolj njegova osnovna načela. Razlog za to je bil praktične narave: dolgotrajno sprejemanje ustave bi se z natančno opredelitvijo volilnega sistema še podaljšalo.⁵²³

Zapleteno oblikovanje političnih zavezništov, ki je sledilo volitvam leta 1992, je ohranjalo logiko iskanja kompromisov med političnimi strankami, ki so prestopile parlamentarni prag. Logika iskanja kompromisov je, podobno kot v prejšnjem obdobju, prinesla nekatere izvirne rešitve, ki so omogočale oblikovanje vlade. Nastanek ‚velike koalicije‘ se je mnogim opazovalcem zdel kontraintuitiven, celo nenačelen; a je bil v želji po iskanju čim večje politične stabilnosti usmerjen k vključevanju nasprotujočih si političnih strank v postopek odločanja, ne glede na to, kakšen položaj so te zavzemale v prejšnjem mandatu. Konec koncev se politične stranke v tem času po marsičem niso razlikovale. Delile so si mnoge politične vrednote, čeprav so jih v

520 Gašparič, *Državni zbor*, 159–60.

521 Grad, *Položaj parlamenta*, 134. Gašparič, *Državni zbor*, 47–48. Skupščina RS, Vsi zbori zasedajo, 10. 9. 1992.

522 Gašparič, *Državni zbor*, 42–49.

523 Grad, *Volitve in volilni sistem*, 98.

političnem boju uporabljale druga proti drugi.⁵²⁴ Pod vodstvom Janeza Drnovška je tako v začetku leta 1993 nastala vlada, ki so jo poleg LDS sestavljale SDSS, SKD in ZL. Zaradi različnosti strank je koalicija v javnosti dobila poimenovanje ‚velika‘.

Poleg sestavljanja nepričakovano široke koalicije se je, prav tako pod Drnovškovim vodstvom, sredi mandata zgodila politična sprememba, ki je prav tako terjala obsežno usklajevanje in iskanje skupnih dogovorov. Liberalno demokratska stranka, zmagovalka volitev, se je marca 1994 na Bledu združila s še tremi političnimi strankami (Demokratsko stranko, Socialistično stranko in Zelenimi). Nastala je Liberalna demokracija Slovenije, stranka, ki je svojo politično moč ohranila ves čas slovenske politične tranzicije. S povezovanjem s strankami, ki so bile njegovi ali podobne ali nasprotne, je Drnovšek ohranjal široko področje delovanja svoje stranke in hkrati postopnost političnega razvoja. To pa ni pomenilo, da so parlamentarne stranke sodelovale brez zapletov. Trenja med njimi so se kazala pri nekaterih spornih temah, kot sta obeleževanje 50. obletnice konca druge svetovne vojne leta 1995 in sprejemanje republiškega proračuna. Ta je v pogajanjih med strankami predstavljal poseben pogajalski vložek. Trenja med strankami so v drugi polovici mandatnega obdobja botrovala postopnemu rahljanju in razpadanju koalicije, ki pa je kljub menjavam na ministrskih položajih mandat izpeljala do konca.

Ker se je v mandatu 1992–1996 nov politični sistem do neke mere že konsolidiral in formaliziral, stranke svoje moči in načrtov za svoje delovanje niso mogle več črpati zgolj iz nasprotovanja socializmu in svojega odnosa do preteklosti. Zato sta se zgodili dve stvari: odnos do preteklosti se je v političnem prostoru nekoliko bolj radikaliziral, nasprotja med političnimi strankami pa so postala mnogo bolj povezana z odnosi med strankarskimi voditelji. Politični prostor se je v tem obdobju izrazito personificiral in notranje razdrobil, a hkrati otežil vstopanje novih političnih strank (oziroma posameznikov in skupin) v

524 Makarovič, Levičarski konzervativizem, 187–88.

politični prostor. Mnoga na videz formalna vprašanja so imela v tem času močan politični naboj, ki se je napajal tako s konflikti iz takratne sedanosti kot, vsaj na videz, s tistimi iz preteklosti.

Procesi, ki so podrobneje obravnavani v tem poglavju, so izbrani skladno z dvema kriterijema. Prvič, v času prvega parlamentarnega mandata je bil politični prostor v fazi intenzivnega oblikovanja tako na ravni institucij, kjer so v veljavo stopila nova določila ustave, kot na vsebinski ravni znotraj institucij, kjer so politične stranke (oziroma njihovi poslanci) s sprejemanjem novih določil samoregulirale svoje in širše državno delovanje. Drugič, obravnavani procesi razkrivajo medstrankarske odnose in pomene, ki so jih stranke pripisovale ključnim političnim konceptom novonastale parlamentarne demokracije.

OBLIKOVANJE STRANKARSKEGA DELOVANJA

Stalne, postopne in izrazito legalistične spremembe so po načinu (pre)oblikovanja slovenskega političnega prostora nadaljevale logiko, začeto leta 1989 s spreminjanjem ustave z amandmaji. Volilna zakonodaja, poslovnik državnega zbora in zakon o političnih strankah so bili v obdobju 1992–1996 tri novosti, ki so imele največji učinek pri formalni regulaciji osrednjega političnega prostora, natančneje političnih strank in njihovega delovanja pred vstopom v parlament in po njem.

Politični prostor se je v tem času intenzivno formiral, politiki so skupaj s strokovnjaki iskali mogoče načine delovanja parlamentarne demokracije, ki bi ustrezali slovenskim razmeram, kar se je izrazilo v vseh treh dokumentih. Postopek njihovega nastajanja, njihova vsebina, njihovo dojetje in na koncu tudi njihovo izvajanje so odslikavali tako takratno politično realnost kakor politične aspiracije. Politično realnost sta določala strankarsko razmerje moči v trenutku, ko so bili dokumenti oblikovani in sprejeti, in tudi pretekla politična praksa. Vsi trije dokumenti so temeljili na predhodni zakonodaji (oziroma poslovniku) in na politični izkušnji, ki so si jo stranke pridobile med letoma 1989 in 1992. Politične aspiracije so odzvanjale predvsem v novostih, ki so jih ti dokumenti uvajali. Te so bile oblikovane po zgledu drugih držav: del predlogov pri

preoblikovanju političnega sistema se je na primer zgledoval po nemškem volilnem sistemu, novosprejeti poslovnik je imel številne elemente tujih poslovnikov – nemškega, avstrijskega in švedskega.

To so države, po katerih se je Slovenija v tem obdobju zgledovala, države, o katerih sta politika in stroka razmišljali, da imajo značilnosti, ki bi pomagale oblikovati slovenski politični prostor, a tudi zadostna tradicijo in ugled, da se je od njih vredno učiti. Poleg vzorov posameznih držav je Evropa posegla v oblikovanje slovenskega političnega prostora tudi tako, da so pri nastajanju poslovnika neposredno sodelovali pravni strokovnjaki Sveta Evrope. Med slovenskimi poslanci je to ustvarjalo vtis, da evropski vzori in nasveti v delovanje slovenskega političnega prostora vnašajo določeno pravilnost in varnost, preverjen precedens, celo normalnost, civiliziranost in razum.⁵²⁵

Vendar se pretekla politična izkušnja in pričakovanja glede prihodnosti niso skladali niti med sabo niti med hkrati delujočimi političnimi strankami. To je mednje vnašalo element negotovosti, kar je povečalo politična trenja, ki so nastajala med njimi. Teh namreč ni mogoče vedno razložiti zgolj z morebitnimi vsebinskimi nasprotji, ki so jih politične stranke imele glede konkretnih vprašanj. Preoblikovanje volilnega sistema je med strankami povzročalo huda trenja, saj je način preračunavanja števila glasov v poslanske mandate konkretno pogojeval moč političnih strank v parlamentu. Vendar so si te glede nekaterih vprašanj nasprotovale tudi iz razlogov, ki niso bili neposredno povezani s tematiko, v zvezi s katero so se pojavljali. Pogosto so stranke med seboj sklepane dogovore, ki so zajemali več tem in posledično več razprav, zato samo z viri o posamezni temi ni vedno mogoče pojasniti vseh vzrokov in posledic dogajanja.

Pri sledenju razvoja posameznega dokumenta je nujno upoštevati tudi dejstvo, da so se sočasno s procesom njihovega oblikovanja odvijali mnogi drugi procesi, ki so vplivali na politične stranke in njihovo delovanje. Predvsem vprašanja, povezana z

525 Dolar, Zmaga razuma, 16. Nežmah, Somrak zahodnih civilizacij, 17.

gospodarstvom, so v tem obdobju povzročala številne pretrese. Med njimi je eno izmed najbolj znanih afera Hit, ki je bila vzrok za ustanovitev prve parlamentarne preiskovalne komisije.⁵²⁶ Razpoke med političnimi elitami so se pokazale tudi pri aferi Depala vas, zaradi katere je bil s položaja ministra odstavljen Janša. Podobno velja za konflikt med Drnovškom in Peterletom, ko je Peterle brez pooblastila sprejel za Slovenijo neugoden dogovor z Italijo, ki naj bi razrešil italijansko blokado slovenskega vstopanja v EU.

Volilna zakonodaja

Priprave na novo mandatno obdobje so se začele s sprejemanjem volilne zakonodaje jeseni 1992. Področje volitev je moralo biti po sprejemu ustave dopolnjeno s kar devetimi zakoni, od tega s tremi z ustavno močjo za dopolnitev ustavne ureditve. Poleg zakona o volitvah predsednika republike, ki ga je skupščina sprejela 29. julija 1992, jo je čakalo sprejemanje zakonov o volitvah v državni zbor in državni svet.⁵²⁷ Te tri osrednje zakone sta spremljala dva zakona o volilnih enotah, zakon o evidenci volilne pravice, zakon o volilni kampanji, o poslancih in o političnih strankah. Skupščini se je s sprejemanjem zakonov septembra 1992 mudilo: ne le da se je iztekal rok za konstituiranje državnega zbora, hkrati z njim se je moral skladno z ustavnim zakonom za izvedbo ustave konstituirati državni svet, svojo funkcijo pa je moral zavzeti tudi predsednik republike.⁵²⁸ Skupščinska ustavna komisija je gradiva za celotno zakonodajo pripravila že v začetku poletja 1992. Postopek njihovega sprejema so upočasnjevali amandmaji, ki so jih na predloge zakonov pred parlamentarnimi počitnicami (te so bile v juliju in avgustu) vložili delegati. Poleg medstrankarskega usklajevanja je svoj čas zahtevalo tudi medzborovsko usklajevanje.⁵²⁹

526 Gašparič, *Državni zbor*, 199–211.

527 *Uradni list RS*, 7. 8. 1992, 2469–70.

528 *Uradni list RS*, 28. 12. 1991, 1386–87.

529 SI AS 366, t. e. 13, p. e. Skupščina RS – dogovori na sestanku predsednikov zborov Skupščine RS z vodji poslanskih klubov in predsedniki strank, ki je bil 15. 7. 1992.

Prvi izmed dveh manjkajočih osrednjih zakonov, zakon o volitvah v državni svet, je skupščina na seji vseh zborov obravnavala 9. septembra 1992. Zaradi nujnosti sprejema zakonodaje so se poslanski klubi pred zasedanjem izpogajali, kako naj bo zakon sprejet. Koalicija se je strinjala, da bo sprejela vse pripombe, ki jih je k zakonu predložila opozicija, ta pa se je v zameno zavezala, da bo potrdila zakon kot celoto. Dogovor ni vzdržal: opozicija je zavrnila nekatere amandmaje, zaradi česar je tudi koalicija odstopila od dogovora. Zakon o državnem svetu v prvem poskusu ni bil sprejet. Eden izmed najspornejših opozicijskih amandmajev, ki so mu stranke koalicije nasprotovale, je bil amandma, ki je vse kandidate na volitvah zavezoval, da se ob svoji kandidaturi pisno izjavijo o svojem morebitnem sodelovanju z varnostnimi in obveščevalnimi službami nekdanje Jugoslavije.⁵³⁰ Takšno zakonsko določilo bi tudi v Sloveniji (delno) uvajalo postopek lustracije. Opozicija, ki je amandma predlagala, ga je sicer obsežno utemeljila, a ko je situacija v razpravi pokazala, da ga koalicija ne namerava podpreti niti na račun razdrtja predčasno sklenjenega dogovora, so bili predlagatelji amandmaja (predlagal ga je Vitomir Gros, podprle pa so ga v veliki meri novonastale politične stranke) od njega pripravljene odstopiti. To je bilo tako za koalicijo kakor za opazovalce presenečenje, ki pa se je pleglo, ko so predlagalci udbovskega amandmaja v zameno za njegov umik zahtevali uveljavitev domicialnega načela (kandidat mora kandidirati v volilnem okraju, kjer ima stalno prebivališče), ki bi ustrezalo njihovim političnim interesom.⁵³¹

Zakon o volitvah v državni svet je bil na skupščinsko glasovanje ponovno dan že naslednjega dne in uspešno izglasovan. Delegati so potrdili tudi zakon o volitvah v državni zbor, s čimer so bili sprejeti vsi trije osnovni volilni zakoni.⁵³² To je bilo mogoče zaradi še enega neformalnega dogovora, ki je na pobudo

530 Skupščina RS, Vsi zbori zasedajo, 9. 9. 1992.

531 Taškar, Po polemični razpravi, 1.

532 Skupščina RS, Vsi zbori zasedajo, 10. 9. 1992.

LDS oziroma njenega predsednika Drnovška potekal pred sejo zborov. Drnovšek, ki je bil po sprejetju zakona zadovoljen z načinom njegovega sprejemanja (najprej neformalni dogovor in nato postopek v skupščini), je izrazil naklonjenost uporabnosti strategije predhodnega dogovarjanja in možnosti za njeno nadaljnjo uporabo pri sprejemanju zakonodaje s področja gospodarstva.⁵³³ Čeprav je bil sestanek pred zasedanjem Drnovškova lastna iniciativa, so poslanci takšen način dogovarjanja uporabljali že v Demosovem obdobju. Razlika je bila v tem, da septembra 1992 Slovenija ni bila pod nobenim zunanjim pritiskom in da tako sprejeta zakonodaja ni bila več neposredno povezana s procesom osamosvajanja. Pučnik je takšno situacijo pozdravil in dogovorjeno sprejetje zakona označil kot zmago večstranskega sistema in pozitiven rezultat; čeprav je imelo sprejemanje zakona izrazito neformalno, dogovorno noto.⁵³⁴ Predsednik poslanskega kluba SKD, Nace Polajnar, je tako sprejemanje zakona prav tako primerjal s svojimi preteklimi izkušnjami, le da je segel nekoliko dlje v preteklost: »Danes je bilo zelo miroljubno, v šali sem kolegom poslancem celo dejal, da smo bili danes v prejšnjem režimu. Vse je bilo vnaprej določeno.«⁵³⁵

Sprejemanje volilne zakonodaje je torej imelo dve fazi, neformalno, kjer so se sestali predstavniki strank ali poslanskih klubov in se dogovorili o vsebini zakonov in glasovanju, ter formalno, ki je potekala v skupščini. Neformalni del razprave je v tem primeru res prinesel želeni rezultat (zakon je bil sprejet), vendar to nikakor ne pomeni, da formalni, skupščinski del postopka ni mogel prinesiti presenečenj. Razprava in glasovanje v skupščini sta še vedno nosila osrednjo težo oblikovanja in sprejemanja zakona. Nekateri poslanci, ki jim s predlogom ni uspelo med medstrankarskimi dogovori, so jih v skupščini ponovili še enkrat. Franc Golja, prvotni predlagatelj udbovskega amandmaja, je tako predlog v razpravi o zakonu zopet ponovil,

533 Stojanov, Poslanci so prebili led, 3.

534 Prav tam.

535 Prav tam.

a brez uspeha. Tudi po tem, ko je udbovski amandma padel tudi v skupščini, so mu nekateri opozicijski poslanci (Peterle, Marjan Podobnik, Stanko Buser) pri glasovanju o zakonu kot celoti izrazili načelno podporo. Strategija opozicijskih poslancev jim v tem primeru ni prinesla zelenega rezultata. Ne le da amandma ni bil vključen v zakon, v zameno za njegov umik jim ni uspelo uveljaviti niti domicialnega načela.⁵³⁶

Dogovarjanje med strankami, kako bodo glasovale o posameznem zakonu, je na skupščinski proces vplivalo tudi pri odločanju o načinu glasovanja. Delegati so namreč po poslovniku lahko sami določili, ali naj bo njihovo glasovanje tajno ali javno. V primeru volilne zakonodaje, kjer je bilo ohranjanje strankarske discipline bistveno za uspeh celotnega postopka, formalnega in neformalnega, so delegati predlagali in sprejeli način javnega glasovanja.⁵³⁷ Pri glasovanju 9. septembra so se delegati tako najprej poimensko izrekli za ali proti zakonu o volitvah v državni svet in svoj glas večinoma tudi na kratko argumentirali. Po uspešnem glasovanju o zakonu o volitvah v državni svet so na enak način glasovali še o volitvah v državni zbor.⁵³⁸

Volilni sistem, ki ga je za volitve v državni zbor določal zakon, je bil kombinacija proporcionalnega sistema z večinskimi korektivni.⁵³⁹ S takšnim volilnim sistemom se je Slovenija pridružila skupini tranzicijskih držav, ki so v začetku devetdesetih let izbrale podoben volilni sistem: Poljski, Češki in Slovaški. V nasprotju s Hrvaško in Srbijo, ki sta v tem času izbrali večinski volilni sistem, je bil politični prostor držav s proporcionalnim

536 Skupščina RS, Vsi zbori zasedajo (delovna seja), 10. 9. 1992.

537 Strankarska disciplina v politologiji pomeni, da parlamentarni deli političnih strank pri svojem glasovanju v parlamentu upoštevajo sklepe in navodila, ki jim jih podajo centralni deli političnih strank, torej njihovo vodstvo. Strankarska disciplina v Sloveniji v mandatnem obdobju med 1992 in 1996 ni bila pogosto pričakovana. Pogosteje je bilo glasovanje poslancev skladno z njihovim lastnim mnenjem, zaradi česar so nevladne stranke pogosto podprle vladne predloge. To je pripeljalo do oblikovanja dveh različnih koalicij: ene v vladi in druge v praksi v parlamentu. – Krašovec, *Moč v političnih strankah*, 111, 122–23.

538 Skupščina RS, Vsi zbori zasedajo (delovna seja), 10. 9. 1992.

539 Za podrobno razlago volilnega sistema gl. Gašparič, *Državni zbor*, 47–48. Grad, *Volitve in volilni sistem*, 127–57. Krašovec, *Volilne študije*, 72–83. Golobič, *Vpliv uporabe različnih volilnih sistemov*, 305–47.

volilnim sistemom v začetku devetdesetih let brez osrednje dominantne politične stranke, ki bi lahko volilni sistem ob njegovem nastajanju zastavila sebi v prid.⁵⁴⁰

Idejo večinskega sistema je v skupščini podpirala večina poslancev, a ker je za sprejem zakona ustava zahtevala dvotretjinsko večino, je večina morala pridobiti vsaj del glasov opozicijskih poslancev, ki so podpirali večinski sistem. Strokovna skupina, ki je zakon sestavljala (Marko Golobič, Franc Grad in Pavle Svete), je tako oblikovala zakon, ki je večinski sistem vključeval v način delitve mandatov. Organizacijski in tehnični del volitev je bil v veliki meri prevzet iz prejšnje, socialistične zakonodaje. Ta je bila politično manj zanimiva kot delitev mandatov, a je bila ključna za legalnost volitev.⁵⁴¹ Med spremljevalnimi volilnimi zakoni je skupščino še vedno čakalo sprejemanje treh izmed njih, če so želeli ustvariti minimalne pogoje za razpis volitev. To sta bila dva zakona o volilnih enotah in zakon o identifikiranju volilne pravice.⁵⁴² Vsi trije so bili sprejeti do začetka oktobra 1992, znotraj rokov, ki so še omogočali volitve znotraj časovnega okvira enega leta od sprejetja ustave, ki ga je določal ustavni zakon.⁵⁴³ Volitve v državni zbor je 30. septembra 1992 skladno z ustavo razpisalo predsedstvo republike (zanj njegov predsednik, Milan Kučan), volitve za predsednika republike in volitve v državni svet pa je istega dne razpisal predsednik skupščine, France Bučar. Parlamentarne volitve so bile napovedane za 6. december, hkrati z volitvami predsednika republike, medtem ko so bile volitve članov državnega sveta – kot edine posredne volitve – razpisane za 10. december 1992.⁵⁴⁴

Politične stranke so sveženj volilnih zakonov razumele kot nujen kompromis, sprejet pod pritiskom časa.⁵⁴⁵ To je tudi de-

540 Zajc, Slovenia's National Assembly, 72–87.

541 Grad, *Volitve in volilni sistem*, 100.

542 Prav tam. Taškar, Zakon o volitvah v državni zbor in svet, 1.

543 *Uradni list RS*, 28. 9. 1992, 2797–2801. *Uradni list RS*, 28. 9. 1992, 2801–03. *Uradni list RS*, 3. 10. 1992, 2829–30.

544 *Uradni list RS*, 3. 10. 1992, 2829.

545 »Pogajanja o konceptu bi gotovo ponovno trajala vsaj nekaj mesecev in če bi morda potem le prišli do sprejemljivega kompromisa, bi bilo to verjetno prej po zaslugi akutne politične

jansko bil, a samo v delu, ki se je nanašal na njegovo politično noto, torej na njegovo potencialno ustreznost za posamezne politične stranke. Strokovna skupina je zakon v času pred in med njegovo obravnavo korektno pripravila. Dva nadaljnja predloga za spremembo volilnega zakona, ki so ju stranke leta 1996 vložile, sta bila pogojena z interesom strank, da pri preračunavanju glasov v mandate dosežejo zase ugodnejše razmerje. Novembra 1995 je Socialdemokratska stranka Slovenije (Ivo Hvalica, Jože Pučnik, Drago Šiftar, Vitograd Pukl) v parlament vložila predlog za povišanje volilnega praga in drugačno delitev mandatov, ki bi okrepili večinski element zakona. Predlog je zajemal tudi spremembo glasovanja za volivce, ki bivajo v tujini.⁵⁴⁶ Manjše stranke bi imele manj možnosti, da stopijo v parlament. Ta predloga ni sprejel, zato ga je stranka spremenjenega ponovno vložila februarja 1996.⁵⁴⁷ Isti štirje predlagatelji so se v predlaganem zakonu o volitvah poslank in poslancev dotaknili istih dveh problemov, le da so zanj predlagali radikalnejše rešitve, kot sta možnost odpoklica odposlancev in dodelitev dvojnega glasu državljanom Slovenije, ki živijo v tujini.⁵⁴⁸ Zaradi zadnjega je ustavno sodišče predlog zakona prepoznalo za neustavnega. Ker SDSS z nobenim od svojih predlogov ni prodrla skozi zakonodajno proceduro, je stranka zbrala potrebno število podpisov za referendum in poskusila volilno zakonodajo spremeniti na takšen način.⁵⁴⁹

Na referendumu, ki je bil izveden 8. decembra 1996, so volivci odgovarjali na tri vprašanja v zvezi z volilnim sistemom. Prvo vprašanje se je navezovalo na predlog državnega sveta, ki je predlagal kombiniran volilni sistem (pol večinski in pol

krize v državi kot pa po pripravljenosti strank za sklepanje ustvarjalnih kompromisov,« je svojo podporo zakonu argumentirala Demokratska stranka. – *Demokrat* 1, 1991, št. 3, 1.

546 *Poročevalec Državnega zbora RS*, 9. 11. 1995, 15–22, Predlog zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o volitvah v državni zbor.

547 Grad, *Volitve in volilni sistem*, 102–04. Zajc, *Razvoj parlamentarizma*, 134–48.

548 *Poročevalec Državnega zbora RS*, 14. 3. 1996, 13–37, Predlog zakona o volitvah poslank in poslancev.

549 Grad, *Volitve in volilni sistem*, 103. *Poročevalec Državnega zbora RS*, 30. 4. 1996, 3–4, Zahteva poslanske skupine, da državni zbor RS razpiše predhodni zakonodajni referendum v zvezi s predlogom zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o volitvah v državni zbor, ki je predložen državnemu zboru v prvo obravnavo.

proporcionalni). Drugi predlog, o katerem so se lahko izrekli, je bil predlog SDS o dvokrožnem večinskem volilnem sistemu. Tretji predlog je podala LDS ob podpori Demokratske stranke in DeSUS-a in je predvideval čisti proporcionalni sistem.⁵⁵⁰ Predlogi na referendumskih glasovnicah so tako odražali predvsem dve politični opciji, za kateri naj bi se volivci opredelili, in dosti manj dejansko iskanje najboljše rešitve za volilno zakonodajo. Zapleteni niso bili le volilni sistemi, o katerih naj bi se ljudje opredeljevali, temveč tudi način referendumskega glasovanja. Na glasovalnem lističu so bila skladno s tremi predlogi zapisana tri referendumska vprašanja. Volivci so se lahko za ali proti izrekli za vsa tri vprašanja, za dva, enega ali za nobenega. Pri enem izmed njih so lahko obkrožili pritrdilni odgovor, pri drugih so lahko obkrožili proti ali pa niso obkrožili ničesar, s čimer se o predlogu niso opredelili, glasovnica pa je bila še vedno veljavna.⁵⁵¹

Čeprav so mediji referendumu napovedovali uspeh, je ta padel. Nobeden izmed predlogov ni dobil zadostnega števila glasov.⁵⁵² K njegovemu neuspehu je prispevalo tudi dejstvo, da so mesec dni pred referendumom potekale parlamentarne volitve. Stranke, ki so podpirale večinski volilni sistem, so želele tega spremeniti še pred volitvami. Ko jim to ni uspelo, se je politični interes za referendum bistveno zmanjšal. Kasneje je že tako milo referendumsko kampanjo popolnoma zasenčilo sestavljanje koalicije, iskanje mandatarja in predsednika državnega zbora. Ustavno sodišče je leta 1998 razsodilo o rezultatih volilnega referenduma iz leta 1996 v prid večinskemu sistemu. Vprašanje je takrat znova postalo aktualno.⁵⁵³

550 Jakopec, Na referendum o volilni zakonodaji, 1. Taškar, Vedno imajo prvo besedo, 4.

551 Taškar, Na voljo bomo imeli en glas, 2. Grah, Referendumi za telebane, 22–25.

552 *Državna volilna komisija. Referendum za volitve v državni zbor RS (1996).*

553 Taškar, Zapleti so bili neizbežni, 2.

Poslovník državnega zbora

Preoblikovanje volilne zakonodaje je bilo z neuspešnim referendumom zopet predano v roke parlamentu. Ta pa je v mandatnem obdobju 1992–1996 precej prilagodil svoja notranja pravila delovanja: državnozborski poslovnik, ki je temeljil na skupščinskem poslovníku iz leta 1985, je bil prvič spremenjen na prvi seji parlamenta s sprejemom začasnega poslovníka. Ta je določal predvsem spremenjen postopek njegovega konstituiranja in opravljanja osnovnih nalog.⁵⁵⁴ Tako kot pri konstitutivni seji skupščine po volitvah leta 1990 so se tudi po volitvah novembra 1992 predstavniki poslanskih skupin dobili na več pripravjalnih sestankih, kjer so poleg osnutka začasnega poslovníka izoblikovali tudi predlog dnevnega reda. Tako oblikovan poslovnik naj bi bil resnično začasen: stranke so se med seboj dogovorile, da bo celosten predlog za nov poslovnik pripravljen februarja 1993.⁵⁵⁵

Začasni poslovnik iz decembra 1992 je uvajal nekaj novosti, ki so tako med poslanci kot v javnosti pritegnile precej pozornosti. Za lažji potek glasovanja je poslovnik določil, da mora vsako glasovanje v državnem zboru vedno potekati ob 16. uri. V nasprotju s prejšnjim poslovníkom ni bilo nujno, da se število oddanih glasov za in proti ujema s številom poslancev, ki naj bi bili navzoči na seji. Za neupravičeno odsotnost poslancev na seji, s čimer bi ovirali delovanje parlamenta, je bila zagrožena kazen: poslanski skupini, ki ji je poslanec pripadal, se je zmanjšal proračun, zanj osebno pa je bila predvidena denarna kazen. Novost je bil tudi natančneje določen postopek za oblikovanje poslanskih skupin. Poslanci so bili v roku 15 dni po prvi seji dolžni sestaviti svoje poslanske skupine. To je bil hkrati rok, v katerem je moral mandatar za sestavo vlade parlamentu predložiti kandidate za ministrske položaje. Zaradi spremenjene državne ureditve je poslovnik določal razmerje med državnim zborom in državnim svetom.⁵⁵⁶

554 Gašparič, *Državni zbor*, 159.

555 Taškar, *Poslanci in svetniki*, 2.

556 *Uradni list RS*, 28. 12. 1992, 3509–13. Taškar, *Prva seja parlamenta*, 2.

Oblikovanje novega poslovnika pa se je izkazalo za precej bolj zapleteno vprašanje, kot so v začetku mandata predvideli poslanci. Zahtevana dvotretjinska večina je upočasnila sprejemanje novega poslovnika. Parlamentarna komisija za oblikovanje poslovnika pod vodstvom Mirana Potrča je v sodelovanju z domačimi in tujimi strokovnjaki prvi predlog za nov poslovnik oblikovala do marca 1993⁵⁵⁷ in v parlamentu predstavila aprila 1993. Delo komisije za poslovnik je bilo hkrati počasno zato, ker določena področja, ki jih je urejal poslovnik, še niso bila zakonsko določena (najbolj izstopajoča sta bila zakon o parlamentarni razpravi, o katerem so poslanci še razpravljali, in poslovnik parlamentarne preiskave).⁵⁵⁸ Po ponovnem dopolnjevanju in razpravi ga je državni zbor sprejel 5. julija 1993.⁵⁵⁹ V tistem mandatu je bil poslovnik dopolnjen še dvakrat, decembra 1994 in maja 1996.⁵⁶⁰

Poslovnik, sprejet leta 1993, je bil prvi skupščinski pravno zavezujoči dokument, ki je natančno določal razmerje med koalicijo in opozicijo.⁵⁶¹ Medtem ko je začasni poslovnik določal le delitev položajev med koalicijo in opozicijo v Komisiji za volitve, imenovanja in administrativne zadeve (KVIAZ),⁵⁶² je novi poslovnik državnega zbora določal razmerje med koalicijo in opozicijo v več točkah. Pri postavljanju poslanskih vprašanj je vedno imela prednost opozicija. Tej je po poslovníku pripadla pravica, da pred poslanci koalicijskih strank zastavi prva tri poslanska vprašanja. S tem je lahko opozicija učinkoviteje kritizirala morebitne predloge, ki bi jih pripravila koalicija.⁵⁶³ Moč opozicije v odnosu do koalicije je poslovnik krepil pri postavljanju poslancev

557 Poročevalec Državnega zbora RS, 19. 3. 1993, 31–70, Poslovnik državnega zbora.

558 Državni zbor RS, 13. 4. 1993.

559 Državni zbor RS, 5. 7. 1993.

560 Za podrobnejšo vsebino in zgodovino spreminjanja poslovnika državnega zbora gl. Gašparič, *Državni zbor*, 159–67.

561 Grad, *Položaj parlamenta*, 132.

562 Osmi člen začasnega poslovnika se je glasil: »Predsednik komisije je iz najštevilnejše poslanske skupine v državnem zboru, podpredsednika komisije pa se izvoli izmed članov komisije, ki so iz opozicijskih strank, potem ko je znano, katere poslanske skupine so v opoziciji.« – *Uradni list RS*, 28. 12. 1992, 3509.

563 *Uradni list RS*, 17. 7. 1993, 2052.

na vodilne funkcije delovnih teles, »ki opravljajo nadzor nad varnostno-informativnimi in obveščevalnimi službami in v delovnem telesu, ki obravnava vprašanja nadzora državnega proračuna in financ«. Predsedstva teh treh komisij so vedno nujno pripadla predstavnikom opozicijskih poslanskih skupin.⁵⁶⁴ Opozicija je s tem dobila vodstveni nadzor nad dvema ključnima področjema, vladni večini pa je bila onemogočena izraba teh dveh področij brez kritične vloge opozicijskih poslancev.

Dolgotrajnost spreminjanja poslovnika poleti 1993 je bila v veliki meri pogojena z medstrankarskimi razmerami. Poleg obsežnih popravkov, ki so jih predlagale opozicijske stranke, je delo v parlamentu zastalo tudi zaradi zapleta, ki ni imel neposredne povezave s sprejemanjem samega poslovnika. Vzrok zanj je bilo nestrinjanje poslancev o interpelaciji zoper pravosodnega ministra Mihe Kozinca. Čeprav je bil predlog za interpelacijo vložen ustrezno, je njegova vsebina odstopala od predvidene uporabe tega instrumenta. Vsebinsko se je namreč nanašala na delo Kozinca z začetka osemdesetih let, zaradi česar je Školč (v imenu LDS) nasprotoval umestitvi interpelacije na dnevni red.⁵⁶⁵ Obstrukcija je trajala do 24. junija, ko so stranke na neformalnih sestankih dosegle kompromis in interpelacijo, sicer spremenjeno, le obravnavale v parlamentu.⁵⁶⁶

Zakon o političnih strankah

Oblikovanje političnega prostora po volitvah 1992 je potekalo v znamenju njegovega postopnega utrjevanja – ne le z oblikovanjem javne prepoznavnosti osrednjih parlamentarnih strank, temveč tudi s sprejemanjem nove zakonodaje. Zakon o volitvah in njegovi kasnejši (neuspehi) predlogi, sploh predlogi za večinski volilni sistem, so bili oblikovani tako, da bi olajševali delovanje večjim, od leta 1989 že registriranim političnim

564 Prav tam, 2060.

565 Jakopec in Zajec, Opozicijskim poslancem, 2.

566 Taškar, Sporna interpelacija, 1.

strankam. Državnozborni poslovnik je k temu težil z uvedbo poslanskih skupin in prenašanjem teže delovanja parlamenta na njegova delovna telesa. Tukaj se je politični prostor zaprl v smislu, da so politiki, ki so se v preteklem obdobju ukvarjali s posameznim področjem, po volitvah ponovno zavzeli položaje v delovnih telesih, v katerih so delovali v prejšnjem mandatu, kar je oteževalo dotok novih ljudi na njihove položaje. Z večletnim političnim delovanjem na istem področju so se poslanci v veliki meri specializirali za ta področja, nov poslovnik pa je temu dajal večjo težo v primerjavi s prejšnjo ureditvijo. Vstopanje potencialno novih političnih elit je bilo formalno oteženo, v praksi pa tudi neželjeno: vodstva vseh osrednjih (parlamentarnih) političnih strank so se v tem času zasidrila in ostala takšna vse do konca politične tranzicije. Osamosvojiteljska generacija je ostala nenehno prisotna.

Zakon o političnih strankah, katerega predlog je vlada začela oblikovati jeseni 1992, je politični prostor zapiral v smislu, da je za ustanovitev stranke zahteval precej večje število ustanovnih članov, kot je bilo določeno v zakonu o političnem združevanju iz leta 1989. Postopek registracije novih strank je bil prav tako bolj specificiran, imel je več zahtev in je bil zato težavnejši od prejšnjega. Nova politična stranka je morala nedvoumno pokazati, da ima ambicijo sodelovati pri vodenju države, sicer se ni mogla prijaviti kot politična stranka, temveč kot organizacija (kar je urejala druga zakonodaja), s čimer je bilo njeno financiranje precej slabše, kot če se ji je uspelo prijaviti kot stranka.

Hkrati je bilo ustvarjanje tega zakona podobno kot sprejemanje volilne zakonodaje in poslovnika zaznamovano s trenutno politično situacijo in preteklimi izkušnjami politične prakse. Problema, s katerima so se politične stranke soočale v obdobju med 1989 in 1992, sta bila predvsem prenašanje moči in delovanja strank na njihove elite ter problem ‚rezervnih imen‘.⁵⁶⁷ Ta je bil značilen fenomen začetne tranzicije. Vsaka stranka je

⁵⁶⁷ Fink-Hafner, *Politične stranke*, 251–52.

do sprejema novega zakona leta 1994 ob svoji registraciji imela povsem proste roke pri oblikovanju imena, kar je pomenilo, da si je lahko ena politična stranka izbrala vrsto sorodnih imen, ki so se v register vpisala kot eno ime, s čimer je zasedla vrsto mogočih poimenovanj, ki so bila vsebinsko sorodna s strankarsko opredelitvijo. Dva skrajnejša primera sta bila decembra 1991 registrirana stranka z imenom »*Mladinska iniciativa pri SDZ – Narodni demokrati stranki, MLIN, Mladi narodni demokrati, Mladi slovenski demokrati, Mladi demokrati – Demokratska stranka Slovenije*«⁵⁶⁸ in leta 1990 registrirana

»Socialdemokratska stranka Slovenije Stranka socialdemokratov Slovenije Stranka socialne demokracije Slovenije Stranka socialdemokratske prenovе Slovenije Socialdemokratska prenova Slovenije Prenovljena socialdemokratska stranka Slovenije Nova socialdemokratska stranka Slovenije Stranka socialdemokratske levice Slovenije«.⁵⁶⁹

Obe imeni sta kljub dolžini predstavljali vsako po eno politično stranko. A hkrati so si bila imena strank med sabo podobna do te mere, da so predlagatelji novega zakona to prepoznali kot resen problem, ki volivcem otežuje sprejemanje in sporočanje svojih odločitev v času volitev.

Predlog novega zakona je tako natančneje določal, da lahko že registrirana politična stranka vložī tožbo proti novi stranki, če bi presodila, da se je ta registrirala pod preveč sorodnim imenom, ali če v javnem delovanju ne uporablja svojega točnega imena, kratice in znaka.⁵⁷⁰ Stranke, ki so do leta 1992 že delovale v skupščini, so imele v primerjavi z morebitnimi novonastalimi strankami še eno prednost. Zakon je podobno kot tisti iz leta 1989 dal prednost že uveljavljenim (parlamentarnim) strankam. Te so

568 *Uradni list RS. Razglasni del*, 20. 12. 1991, 507.

569 *Uradni list RS. Razglasni del*, 11. 10. 1990, 293.

570 Že poleti 1990 se je sprožil spor med strankama glede imena med LDS in LS. Zajc, Pragmatični, skeptični, drobnjakarski, 258–59. Nova strankarska zakonodaja je ukrepanje v podobnih primerih natančno regulirala. V predlogu iz leta 1992 je bil spremenjen tudi kraj, kjer so se politične stranke lahko registrirale – na ministrstvu, ne več v občinah. – *Poročevalec skupščine RS*, 28. 8. 1992, 6–12, Politične stranke.

bile v register po zakonu iz leta 1994 vpisane avtomatsko, ne da bi jim bilo treba dokazovati, da izpolnjujejo pogoje za vpis.⁵⁷¹

Predlog za izdajo zakona o političnih strankah je izvršni svet oblikoval na svoji 17. seji 24. avgusta 1992 in ga poslal v obravnavo skupščini.⁵⁷² Za ta zakon so člani izvršnega sveta, ki so ga skupščini predstavili (Miha Kozinc, Jože Tratnik in Jože Olup), zaradi njegove vsebine in namena predlagali, da bi bil sprejet razmeroma hitro, po možnosti pred decembrskimi volitvami 1992. Toda postopek za potrditev zakona je bil dolgotrajen – najprej sta predlog in osnutek prestala preverjanje pri skupščinski Komisiji za notranjo politiko in Zakonodajno-pravni komisiji, nato pa so besedilo obravnavali še vsi trije skupščinski zbori. Osnutek zakona je bil oblikovan tako, da se je skladal z decembra 1991 sprejeto ustavo in političnim sistemom, ki ga je ta uvajala v enoletnem roku.⁵⁷³

Skupščina je o predlogu zakona septembra 1992 razpravljala po zborih in sprejela predlog osnutka, a se zbori med sabo niso mogli uskladiti glede vsebine zakona. Zaradi tega so o njem ponovno razpravljali na skupni seji vseh zborov v začetku oktobra 1992. Največ nestrinjanja med strankami je vladalo na področju urejanja strankarske lastnine, saj naj bi je novonastale stranke imele bistveno manj kot stranke, ki so bile v obdobju socializma družbenopolitične organizacije. Novonastale stranke so tako podale amandma k zakonu, s katerim se predlagale, da se vse premoženje nekdanjih družbenopolitičnih organizacij podržavi.⁵⁷⁴ Kljub izraženi želji poslancev, da naj bo zakon čim prej sprejet, je njegovo sprejemanje zastalo – tokrat ne zaradi nestrinjanja strank o posameznih delih zakona, ampak zaradi fizične odsotnosti poslancev. V času delovanja skupščine predlog zakona ni več niti mogel biti obravnavan, saj so bile vse nadaljnje skupne seje zborov nesklepčne.⁵⁷⁵

571 Fink-Hafner, *Politične stranke*, 252–53.

572 *Poročevalec skupščine RS*, 28. 8. 1992, 6–12, Politične stranke.

573 Prav tam.

574 Skupščina RS, Vsi zbori zasedajo, 7. 10. 1992.

575 Se je se skupno udeležilo premajhno število delegatov posameznih zborov, da bi skupščina lahko nadaljevala delo. Skupščina RS, Vsi zbori zasedajo, 8. 10. 1992. Skupščina RS, Vsi zbori zasedajo, 14. 10. 1992.

Predlog zakona so člani vlade parlamentu v drugo obravnavo predali šele septembra 1993. V njem so predlagatelji upoštevali predloge, ki so jih podali zbori skupščine in obe njeni delovni telesi leto prej.⁵⁷⁶ Postopek obravnave je bil podoben. Sredi oktobra 1993 so o predlogu najprej razpravljala delovna telesa, nato pa naj bi parlament predlog umestil na enega izmed svojih dnevnih redov. A to je poslancem uspelo šele mnogo kasneje. V začetku leta 1994 je bil zakon o strankah skupaj s skoraj petdesetimi novimi zakoni uvrščen med prednostne zakone, ki jih je parlament nameraval sprejeti v prvi polovici leta. Poleg zakona o strankah je bil še kup takšnih, ki so bili nujno potrebni za usklajevanje delovanja države in nove ustave.⁵⁷⁷

Samo vprašanje, kdaj obravnavati zakon, je med strankami povzročalo trenje, čeprav so bile parlamentarne volitve iz leta 1992 že davno odločene. Vendar pa bi sprejeti zakon o političnih strankah te zavezal, da javno razkrijejo, koliko finančnih sredstev so porabile za zadnjo volilno kampanjo in od kod so ta sredstva prišla oziroma od kod se stranke financirajo v tistem trenutku.⁵⁷⁸ Drugo nestrinjanje, zaradi katerega so stranke odlašale z obravnavo zakona, se je prav tako dotikal financ. Stranke se niso mogle uskladiti o predlogu člena, ki je določal poddržavljanje premoženja nekdanjih družbenopolitičnih organizacij. Zaradi dolgotrajnosti postopka je zakonodajno pobudo februarja 1992 prevzel poslanec Tone Peršak (Demokratska stranka). Ker dotedanja različica zakona ni imela dovolj podpore niti v vladi, kjer so predlog oblikovali, niti v parlamentu, kjer je večina poslancev nasprotovala njegovi umestitvi na dnevni red, je Peršak sprva predlagal zakon o strankah kot novo varianto, a je svoj predlog po posvetovanju z drugimi strankami kmalu umaknil.⁵⁷⁹

Zaradi zastoja pri sprejemanju prvotnega predloga zakona je vlada oblikovala novega in s tem ponovno začela postopek sprejemanja, čeprav se nov predlog ni bistveno razlikoval

576 *Poročevalec Državnega zbora RS*, 16. 9. 1993, 20–24, Politične stranke.

577 Taškar, *Petdeset novih zakonov*, 2.

578 *Erznožnik*, *Dnevni red*, 2.

579 Taškar, *Polemično o zakonu*, 2.

od prejšnjih. V prvo branje ga je parlamentu poslala v začetku marca 1994, s čimer je hkrati umaknila predlog zakona, ki ga je skupščini posredovala septembra 1992. Avtorji novega predloga zakona (Miha Kozinc, Jože Tratnik in Divna Potočar) so kot problematična prepoznavali ista področja, ki so bila izpostavljena v umaknjenem predlogu zakona.⁵⁸⁰ Tudi njihove rešitve in zgledi, na katere so se sklicevali, so bili podobni tistim, ki jih je predlagala prejšnja vlada, le da so bili nekoliko bolj zaostreni in dodelani. Za ustanovitev politične stranke je bilo skladno s tem predlogom potrebnih 500 polnoletnih državljanov, natančneje je bilo določeno notranje delovanje političnih strank in njihovo financiranje.⁵⁸¹ Državni zbor je nov predlog zakona na svoj dnevni red uvrstil konec marca 1994, nato pa zaradi odsotnosti ministra, ki je bil predlagatelj zakona, o njem ni razpravljaj.⁵⁸²

Svojo prvo uspešno obravnavo v parlamentu je zakon tako dočakal šele 19. aprila 1994. Parlamentarni Odbor za notranjo politiko in pravosodje (pod vodstvom Polonce Dobrajc) je kot matično telo predlog zakona označil za dobro izhodišče za sprejemanje novega zakona in besedilo predal poslancem v razpravo. Razprava o njem je bila, podobno kot v preteklosti, pogojena z volitvami, le da tokrat z lokalnimi, ne parlamentarnimi.⁵⁸³ To je pomenilo, da so bili poslanci spet pod časovnim pritiskom, če so želeli, da bo zakon sprejet pravočasno. Na prvi obravnavi je predlog zakona potrdila večina poslancev, avtorjem zakona pa naložila vrsto pripomb, ki so jih ti morali vključiti ali zavreči, preden so predlog zakona poslali parlamentu v drugo branje.⁵⁸⁴ To se je zgodilo v začetku julija 1994.⁵⁸⁵ Podržavljanje lastnine nekdanjih družbenopolitičnih organizacij, ki je med celotno razpravo ostajalo eno izmed osrednjih vprašanj, se je izkazalo

580 Fink-Hafner, *Politične stranke*, 255–61.

581 *Poročevalec Državnega zbora RS*, 8. 3. 1994, 17–24, Politične stranke. *Poročevalec Državnega zbora RS*, 15. 3. 1994, 70–76, Politične stranke.

582 Državni zbor RS, 30. 3. 1994. Minister je bil na seji odsoten zaradi nenehno spreminjajočega se dnevnega reda državnega zbora in na sejo ni bil povabljen.

583 Jakopec in Taškar, Zakon o strankah je nujen, 4.

584 Državni zbor RS, 19. 4. 1994.

585 *Poročevalec Državnega zbora RS*, 7. 7. 1994, 28–32, Politične stranke.

v večji meri za vprašanje prestiža kot potencialne izgube velikih denarnih vrednosti, ki bi ošibile stranke, proti katerim je bil predlog uperjen.⁵⁸⁶

Poleti 1994 je manjši zaplet pri pripravljanju zakona povzročil odstop ministra za pravosodje, Mihe Kozinca, glavnega avtorja zakona. 21. junija 1994 je ponudil svoj odstop premierju Drnovšku, ki ga je sprejel. Vzrok za odstop so bile nepravilnosti pri delu stanovanjske komisije, ki je delovala pod Kozinčevim vodstvom. Ta je nekaterim članom vlade in parlamenta podelila visoka, ugodna posojila, namenjena reševanju stanovanjskih situacij posameznikov, čeprav je šlo za ljudi, ki so imeli stanovanjska vprašanja dobro urejena.⁵⁸⁷ Položaj pravosodne ministrice je 19. julija zasedla Meta Zupančič, ki je tako postala tudi prvopodpisnica predloga zakona o političnih strankah.⁵⁸⁸ Parlament je drugo obravnavo zakona tako izvedel šele septembra 1994, na kar je vlada relativno hitro odgovorila s popravljenim predlogom zakona.⁵⁸⁹ V tretje branje ga je izročila še istega meseca.⁵⁹⁰

V zadnjem predlogu se je število članov, potrebnih za ustanovitev nove politične stranke, dvignilo že na tisoč posameznikov – bistvena razlika od pičlih dvajsetih, ki so zadostovali skladno z zakonom o političnem združevanju iz leta 1989. Vendar to določilo ni zdržalo. V končni verziji potrjenega zakona so poslanci dopustili, da lahko novo stranko ustanovi 200 posameznikov. Potrjeni zakon je pomembno spremenil kraj registriranja novih političnih strank – tega niso več opravljale občine, temveč ministrstvo za upravo. Kljub burnim razpravam je obveljal tudi 34. člen zakona o strankah, ki je določal, da se »na Republiko Slovenijo in lokalne skupnosti z dnem uveljavitve tega zakona prenesejo tiste nepremičnine političnih strank, ki so jih te

586 Pušenjak, Ne gre za materialno vrednost, 2. Taškar, Parlament o strankah, 1.

587 Luskovec, V LDS se stanuje bolje, 6–7. Luskovec, Posojila za izbrane, 16–20. Vasle, Kozinčeva stanovanjska komisija, 2. Luskovec, Hiša iz kart, 16–18.

588 Državni zbor RS, 19. 7. 1994.

589 Državni zbor RS, 13. 9. 1994.

590 *Poročevalec Državnega zbora RS*, 2. 9. 1994, 5–10, Politične stranke.

pridobile kot pravni nasledniki bivših družbenopolitičnih organizacij [...]».⁵⁹¹ Novonastale politične stranke, predvsem SDSS in SNS, so bile v zvezi s tem pripravljene popustiti do te mere, da niso vztrajale pri poddržavljanju nobenega dela premoženja tistih dveh družbenopolitičnih organizacij, ki nista delovali kot politični organizaciji (Zveza borcev in Zveza sindikatov).⁵⁹² Zakon je bil sprejet 28. septembra 1994, v veljavo pa je po objavi v *Uradnem listu* stopil 8. oktobra 1994.⁵⁹³ Položaj strank je dopolnjeval sočasno sprejet zakon o volilni kampanji.⁵⁹⁴

Sprejem zakona o političnih strankah je jeseni 1994 sprožil nekatera razkritja glede financiranja političnih strank.⁵⁹⁵ Hkrati je bil zakon sprejet dovolj hitro, da je v času lokalnih volitev 4. decembra 1994 že stopil v veljavo. Prav zaradi njih je bil dopolnjen le nekaj tednov po sprejemu. Vlada je 20. oktobra 1994 že oblikovala predlog zakona o spremembi in dopolnitvi zakona o političnih strankah, ki je dodatno uredil registriranje političnih strank in njihovo kandidiranje na lokalnih volitvah, vendar parlament predloga, ki bi podaljšal nekatere prakse registriranja strank iz časa pred sprejemom zakona, ni potrdil.⁵⁹⁶

591 *Uradni list RS*, 7. 10. 1994, 3402–06. Državni zbor RS, 28. 9. 1994.

592 Pipan, Nižji 'prag' za stranke, 2.

593 *Uradni list RS*, 7. 10. 1994, 3402–06.

594 *Uradni list RS*, 7. 10. 1994, 3399–3402.

595 Vasle, Minister je proračunski denar preusmeril, 2. Luskovec, Umazano financiranje Zelenih, 11–13. Žerdin, Zakaj toliko denarja?, 14–15. Biščak, Nezakonito financiranje, 2.

596 *Poročevalec Državnega zbora RS*, 17. 11. 1994, 2–3, Politične stranke. Taškar, Na volitvah sto strank?, 1.

KONSTITUIRANJE PARLAMENTA

Po volitvah novembra 1992 je izmed zgornjih dokumentov, ki so (samo)regulirali delovanje političnega prostora, prvi stopil v prakso začasni državnozborski poslovnik s konca decembra 1992.⁵⁹⁷ Pred prvo konstitutivno sejo novega parlamenta so ga med sabo izpogajale stranke, ki so na volitvah presegle parlamentarni prag: Liberalno demokratska stranka, Slovenski krščanski demokrati, Združena lista, Slovenska nacionalna stranka, Slovenska ljudska stranka in Zeleni, Demokratska stranka in Socialdemokratska stranka Slovenije. Na prvem zasedanju parlamenta, kot ga je določala nova ustava, so se poslanci sešli 23. decembra 1992. Ta konstitutivna seja je bila vsaj tako pomembna kot konstitutivna seja pluralne skupščine leta 1990. V kombinaciji starega in novega se je tudi tokrat formiral osrednji državni organ, ki je posebej spremenjeno politično ureditev države – parlament. Način, kako se je formiral, je podobno kot pri šahovski igri odražal politične ambicije igralcev in hkrati oblikoval pravila politične igre ter preizkušal kategorije, kot sta koalicija in opozicija, tako da jih je formiral sproti s prakso svojega delovanja.

S kombinacijo starega in novega se je konstitutivna seja parlamenta tudi dejansko začela. Sklic parlamenta je decembra

⁵⁹⁷ *Uradni list RS*, 28. 12. 1992, 3509–13.

1992 opravilo predsedstvo. V njegovem imenu je zasedanje pričel Ciril Zlobec kot najstarejši član predsedstva. Parlamentarno zasedanje naj bi, skladno z ustavo, sklical predsednik republike, torej zastopnik državne funkcije, ki v trenutku sklica parlamenta še ni obstajal, brez njegovega konstituiranja pa tudi ne bi mogel, saj je moral nov predsednik države zapriseči pred parlamentom, preden je lahko zasedel svoj položaj. Ustavni zakon je moral tako nujno vsebovati člen, ki je premoščal situacijo in je za prvi sklic parlamenta pooblašчал predsedstvo.⁵⁹⁸ Skladno s poslovnikom iz leta 1985 in po predhodnem dogovoru predstavnikov poslanskih skupin je Zlobec vodenje seje predal najstarejšemu poslancu parlamenta – Francetu Bučarju.⁵⁹⁹

Dnevni red, ki ga je Bučar predal parlamentu v potrditev, so predčasno določila predsedstva vseh osmih parlamentarnih strank. Po dogovoru naj bi izvolitvi Mandatno-imunitetne komisije sledili potrjevanje prav tako predhodno dogovorjenega začasnega poslovnika, izvolitev KVIAZ, izvolitev vodstva parlamenta ter vzpostavljanje Komisije za pripravo poslovnika. Prvi delovni dan parlamenta naj bi se zaključil z zaprisego novega predsednika republike, Milana Kučana.⁶⁰⁰ Predlogu tako zastavljenega dnevnega reda je takoj nasprotoval Marjan Podobnik (SLS), ki je želel odložiti volitve podpredsednika (ali podpredsednikov) parlamenta, dokler ne bo znano, katere stranke bodo vstopile v koalicijo in katere bodo ostale v opoziciji. Kljub temu da so poslanci njegov predlog zavrnil, je Podobnik z njim zarisal ambiciozno prihodnjo politiko svoje stranke, ki se je pokazala v naslednjih letih, ter hkrati v variaciji ponovil temo prejšnjega konstituiranja skupščine, ko sta se Demos in njegova opozicija le s težavo sporazumela, kako naj se delijo položaji v vodstvu skupščine in kaj v praksi pomenita pojma opozicije in koalicije.

Mandatno-imunitetna komisija, ki je bila na začetku seje dolžna preveriti veljavnost mandatov vseh izvoljenih poslancev,

598 *Uradni list RS*, 28. 12. 1991, 1386.

599 *Državni zbor RS*, 23. 12. 1992.

600 *Prav tam*.

se je neformalno oblikovala že pred zasedanjem parlamenta. Predhodno je določila tako svojo sestavo kot dnevni red prvega zasedanja, na katerem je bila dolžna oblikovati predloge za kandidate na vodstvene položaje državnega zbora. Predhodno dogovarjanje je nekoliko pospešilo potek prvega zasedanja komisije, ki je zaradi mnogih pritožb v zvezi s preverjanjem mandatov trajalo mnogo dlje, kot je bilo predvideno. Kljub številnim ugovorom sta tako komisija kot državni zbor potrdila vse poslanske mandate. Predhodno dogovorjeni osnutek poslovnika je bil nato sprejet z zadostno dvotretjinsko večino brez večjih nesoglasij med poslanci. Ti so se morali dogovoriti le še o številu podpredsednikov državnega zbora. Brez nasprotovanja so potrdili Školčev predlog, v katerem je predlagal, da bi državni zbor imel tri podpredsednike. Pri tem je državni zbor – skoraj nevede – večino svojega dela opravljal po skupščinskem poslovniku iz leta 1985, le Bučar je kot predsedujoči ob razpravi o začasnem poslovniku na kratko opozoril, da se poslovnik iz leta 1985 brez posebne obravnave uporablja kot osnova »v tej proceduri, ker je načelo, da se glasuje najprej o amandmajih, da se glasuje nato šele o predlogu itd.«, s katero je parlament določal osnovni mehanizem poteka razprave in glasovanja.⁶⁰¹

Tudi imenovanje KVIAZ, ki je sledilo, je bilo med predsedniki poslanskih klubov dogovorjeno vnaprej. Predsedujoči je tako presodil, da bo komisija svoje konstituiranje opravila v roku 30 minut, a je – na presenečenje vseh – za to potrebovala dobre štiri ure in s tem krepko podaljšala trajanje seje. V tem času je komisija med tremi kandidati najprej izbirala, koga državnemu zboru priporočiti kot kandidata za njegovega predsednika. Med Bučarjem (DS), Peterletom (SKD) in Hermanom Rigelnikom (LDS) je komisija priporočila zadnjega. A tisto, kar je tako zelo podaljšalo delo KVIAZ, je bilo vprašanje, ki ga je na začetku seje že načel Podobnik. Komisija se ni mogla odločiti, kako priporočiti kandidate za položaje vseh treh podpredsednikov na način, ki bi odražal uravnoteženost razmerij moči

601 Državni zbor RS, 23. 12. 1992.

prihodnje opozicije in koalicije. Zaradi tega je državnemu zboru predlagala, naj glasovanje o tem prestavi na eno od naslednjih sej, ko bo med strankami že jasno, katere bodo stopile v koalicijo in katere bodo ostale v opoziciji.⁶⁰²

Parlament je upošteval prvi del predloga komisije in na položaj predsednika državnega zbora izvolil Rigelnika. Poslanci nad Bučarjevo neuspešno kandidaturo niti niso izrazili presenečenja – so jo pa izrazili, vključno z Bučarjem samim, nad neuspešno kandidaturo Peterleta. Skladno s predstavami, ki so jih stranke imele o delovanju parlamentarne demokracije, in z dogovori, ki so jih sklepale pred konstitutivno sejo, da naj bi ob predpostavki, da bo mandat za sestavo vlade pripadal najmočnejši stranki glede na rezultat volitev, torej LDS, drugi najmočnejši položaj, predsedništvo državnega zbora, pripadel drugi najmočnejši (po možnosti prihodnji opozicijski) stranki, torej SKD in s tem Peterletu. Ta se v državnozbornski razpravi ni pritožil nad tem, da ni bil izglasovan, je pa svojo kritiko istega dne podal v izjavi za medije. LDS je zavzela vse ključne položaje – potegovala se je za mandatarstvo za sestavo vlade, na položaju predsednika državnega zbora in državnega sveta pa je že imela svoja kandidata (istega dne kot Rigelnik je bil v državnem svetu izvoljen Ivan Kristan iz LDS).⁶⁰³ Peterle je situacijo opisal kot vrnitev v »*dobre stare čase*« enostrankarskega sistema.⁶⁰⁴

Toda situacija je bila mnogo bolj zapletena, ne le s historičnega vidika dejanske drugačnosti obeh političnih sistemov, temveč tudi z vidika povolilne politične strategije vpletenih političnih strank. Peterle se je v času pred konstituiranjem državnega zbora potegoval za položaj zunanjega ministra v prihodnji Drnovškovi vladi in je kljub predlogom LDS, naj vendarle prevzame predsedstvo državnega zbora, vztrajal pri svoji ambiciji vse do dneva konstitutivne seje parlamenta. LDS je bilo v interesu, da bi SKD prevzela vodenje parlamenta, saj bi s tem

602 Prav tam.

603 Jakopec in Taškar, Slovenski parlament izbral, 1.

604 Jakopec in Taškar, Mandate so potrdili, 2.

pridobila argument, zakaj položaj zunanjega ministra podeljuje DS, ki se je prav tako zavzemala zanj in je bila mnogo verjetnejša koalicijska partnerka kakor SKD. A ker Peterle vse do zadnjega ni odstopil od svoje odločitve o potegovanju za položaj zunanjega ministra, je LDS s še štirimi parlamentarnimi strankami (SKD, ZL, DS in SDSS) na predvečer konstitutivne seje sklenila dogovor, naj se vodilni položaji v državnem zboru delijo skladno z volilnimi rezultati. Položaj predsednika naj bi tako pripadel LDS, prvega podpredsednika SKD in drugega Zelenim. Zaradi dogovora, ki ni vključeval SLS, nasprotovanje njenih poslancev dnevnemu redu ni bilo presenetljivo, a niso zbrali dovolj glasov, da bi svojo voljo lahko uveljavili v državnem zboru.⁶⁰⁵

Tako je LDS na dan konstitutivne seje vložila Rigelnikovo kandidaturo za predsednika državnega zbora. Po vložitvi je Peterle sporočil, da njegova stranka od dogovora odstopa in da ga lahko od tega odvrne le takojšnja ponudba LDS za sestavo koalicije s SKD. To je LDS zavrnila, češ da bi bila takšna vladna koalicija prešibka, in Peterle je posledično, v znak nasprotovanja, vložil svojo kandidaturo za položaj predsednika državnega zbora – in izgubil. Takšno razlago je Drnovšek takoj po izglasovanju predsednika državnega zbora podal javnosti. Peterle v svojem odzivu ni zanikal nobene od Drnovškovih navedb, je pa kot vzrok za svoje ravnanje navajal dejstvo, da je poslanski klub SKD med zasedanjem državnega zbora izvedel, da je bil na položaj predsednika državnega sveta izvoljen član LDS – Kristan. To naj bi poslance SKD prepričalo, da na položaj predsednika državnega zbora le postavijo svojega kandidata.⁶⁰⁶

Postavljanje kandidatov na vodstvene položaje državnega zbora je nosilo s sabo posredno, a v očeh političnih strank močno povezavo s prihodnjim sestavljanjem koalicije. Neizvolitev Peterleta je ošibila položaj SKD v medstrankarskem povezovanju, s čimer bi ob morebitni zvezi s SLS, ki ji je bila po politični usmeritvi sorodna, v primerjavi z njeno močjo padla z

605 Vasle, Čedalje več nesoglasij, 2.

606 Vasle, Prvo zasedanje parlamenta, 2.

mesta druge najmočnejše stranke po volilnih rezultatih na mesto druge najmočnejše stranke v opoziciji. To je bilo za Peterleta in vodstvo stranke praktično nesprejemljivo, zato so takšnemu povezovanju nasprotovali, čeprav je bila zveza SKD s SLS edina povezava, ki so jo v stranki širše podpirali njeni člani.⁶⁰⁷

Pri dogovorih o delitvi položajev (oziroma kandidatur) in pri drugih dogovorih pred zaključkom konstitutivne seje parlamenta (o dnevnih redih, začasnem poslovniku) so bile v pogajanja vpete le nekatere parlamentarne stranke, natančneje zelo ozko predstavništvo posameznih parlamentarnih strank. Običajno so to bili sveti strank ali, če je bila vsebina dogovarjanja povezana s parlamentarnim dogajanjem, poslanski klubi. Med konstituiranjem parlamenta decembra 1992 ni bilo nobenega predpisa, ki bi reguliral notranji ustroj političnih strank. Šele leta 1994 sprejeti zakon o političnih strankah je vsaj okvirno določal tudi njihov notranji ustroj, ki je moral biti demokratičen. Ob koncu leta 1992 so tako stranke imele povsem proste roke pri določanju svojega notranjega delovanja, vključno z odločanjem o delovanju v parlamentu in vladi ter medstrankarskim povezovanjem. Relativno majhne skupine ljudi, ki so vključevale vodstva strank in ki so te zastopale v parlamentu, so odražale proces elitizacije političnih strank v razmerju do svojih članov. Vzporedno s tem se je krepila vloga strankarskih vodij, ki so politiko strank poosebljali tako na strankarskih pogajanjih kot v medijih, kar je ostala ena izmed značilnosti slovenske politike tudi v prihodnjih letih.⁶⁰⁸

Po uspešni Rigelnikovi kandidaturi in Kučanovi zaprisegi je državni zbor na svoji prvi seji izvolil še dva od treh podpredsednikov. Kljub temu da sestava koalicije še ni bila jasna (zaradi česar je SLS nasprotovala izvolitvi podpredsednikov, saj bi se lahko zgodilo, da po njenem oblikovanju opozicija niti na teh položajih ne bi imela nobenega svojega predstavnika), so

607 Grah, Mandatarski vozeli, 8.

608 Gašparič, *Državni zbor*, 58. Gašparič, Pisati politično zgodovino, 34–35. Wirsching, *Der Preis der Freiheit*, 313–15.

poslanci kot podpredsednika izglasovali Leva Krefta (SDP) in Miroslava Mozetiča (SKD). Postopek glasovanja se je podaljšal pozno v noč, saj so se tako KVIAZ kakor preostali poslanci zapletli v razpravo o veljavnosti glasovnic in s tem povezani interpretaciji poslovnika. Predvsem poslanci SLS, ki so glasovanju nasprotovali že od vsega začetka, so celoten postopek izpodbijali zaradi nejasnosti, ki so nastale ob glasovanju.⁶⁰⁹ A zaradi prenizkega števila glasov v državnem zboru in odsotnosti političnih zaveznikov, ki bi podprli njihov predlog, sta izvolitvi Krefta in Mozetiča obveljali. Z njunim izglasovanjem se je zaključilo osrednje dejanje konstituiranja državnega zbora. Naslednja seja, na kateri je bil izvoljen še tretji podpredsednik, Vladimir Topler (Zeleni), je potekala marca 1993, ko so bila strankarska razmerja že izoblikovana.⁶¹⁰

609 Poslanci se niso mogli zediniti, ali lahko glasovnica jasno izraža voljo poslanca in je s tem veljavna, tudi kadar ni izpolnjena po navodilih. Odgovor na to vprašanje bi prevesil tehtnico med kandidati. – Državni zbor RS, 23. 12. 1992.

610 Državni zbor RS, 23. 3. 1993.

SESTAVLJANJE VELIKE KOALICIJE

»Vsekakor potrebujemo strokovno, učinkovito, pragmatično vlado, ki bo hkrati predstavljala in izrazila največje možno soglasje parlamentarnih strank,«⁶¹¹ je Milan Kučan v nagovoru ob zaprisegi opisal svojo vizijo vlade, ki ga je vodila pri procesu podeljevanja mandatarstva. Pri tem je izstopala prepričljiva volilna zmaga LDS. Ta se je v političnem prostoru profilirala kot močna sredinska stranka, ki je imela povezovalni potencial s skoraj vsemi drugimi strankami, tudi če so bile te po usmeritvah različne.⁶¹² Glasovanje proti svoji preteklosti se je postopoma prevešalo v glasovanje o svoji prihodnosti, kot se je glasilo eno izmed gesel volilne kampanje zmagovalne stranke.⁶¹³ Kljub optimističnim komentarjem in zadovoljstvu članov LDS spričo volilnih rezultatov pa se je na političnem obzorju že kazala nova nevihta: sestavljanje koalicije.

Skladno z ustavo je bil po posvetovanjih z vodji poslanskih skupin predsednik republike (kakor v prejšnji ureditvi predsedstvo) tisti, ki je predložil državnemu zboru (prej skupščini) kandidata za predsednika vlade (izvršnega sveta). A Kučan je

611 Državni zbor RS, 23. 12. 1992.

612 Jež, Megla se dviga, 1. Fink-Hafner, *Politične stranke*, 235–64.

613 SI AS 2111, t. e. 53, p. e. II/10/1, Liberalna demokracija Slovenije. Volitve v Državni zbor 1992.

s pogovori začel na neformalen način. Ustava je določala, da pogovori predsednika o mandatarju potekajo s predstavniki poslanskih klubov, Kučan pa je pogovore (28. decembra 1992) začel s predsedniki parlamentarnih strank.⁶¹⁴ Tudi sam jih je označil kot striktno neformalna, delovna srečanja in zatrdil, da pogovori o mandatarju ne bodo stekli, dokler se ne oblikuje vseh osem poslanskih klubov.⁶¹⁵ Do konca meseca je opravil pogovore z vsemi osmimi predsedniki strank. Ti pogovori naj bi olajšali in pospešili postopek dogovarjanja o mandatarju, ki bo stekel, ko bodo izpolnjeni vsi zakonski pogoji. Ob izteku leta je tako kazalo, da se voditelji vseh strank, vključno s Peterletom in SKD, strinjajo, naj mandat za sestavo vlade pripade najmočnejši stranki, torej LDS.⁶¹⁶

Po formiranju parlamentarnih klubov je Kučan kot kandidata za predsednika vlade 7. januarja 1993 tudi uradno predlagal Drnovška. Pred glasovanjem so mu podporo napovedale vse stranke razen Slovenske ljudske stranke, ki se je pod vodstvom Marjana Podobnika odločila poskusiti sestaviti svojo lastno koalicijo, v kateri LDS ne bi imela prostora.⁶¹⁷ Drnovšek je kot kandidat nastopil v državnem zboru na prvi ponovoletni seji, 12. januarja 1993, kjer je poslanecem predstavil sebe in svoj potencialni načrt dela. Ta je temeljil na iskanju rešitev na gospodarskem področju, utrjevanju slovenskega položaja v mednarodni politiki in ustvarjanju notranjepolitičnega ravnovesja. Njegovemu vladnemu programu so ostro oporekali Marjan Podobnik, Janez Podobnik, Žarko Pregelj in Franc Zagožen (Slovenska ljudska stranka), češ da je presplošen in mnogo premalo oprijemljiv, ter kritizirali odnos nastajajoče Drnovškove vlade do kmetijstva.⁶¹⁸

Ker se je hkrati s parlamentom in predsedniško funkcijo konec leta 1992 skladno z ustavo in ustavnim zakonom prvič oblikovala tudi vlada, je bilo njeno sestavljanje v veliki meri

614 Vasle, Posveti o koalicijah in mandatarju, 1.

615 *Delo*, 30. 12. 1992, 2, Neformalni pogovori s strankami.

616 *Delo*, 31. 12. 1992, 2, Pogovori Milana Kučana s prvaki strank.

617 Jakopec in Vasle, Pred glasovanjem, 2.

618 Državni zbor RS, 12. 1. 1993.

predmet dogovorov in intenzivnega oblikovanja postopkov o njenem nastajanju. Na dveh posvetovanjih med vodji poslanskih skupin, ki jih je vodil Rigelnik kot predsednik parlamenta, so se poslanci dogovorili, da je treba pred potrjevanjem novih ministrov sprejeti nov zakon o vladi in da bo parlament hkrati izvolil pet začasnih komisij, pred katerimi se bodo predstavili predlagani ministri. Na seji so poslanci z 48 glasovi za (od skupno 87 prisotnih) potrdili Drnovškovo kandidaturo, niso pa še razpravljali o morebitnih kandidatih za ministrske položaje.⁶¹⁹

Podeljevanje mandatarstva za sestavo vlade pa je bil le eden izmed mnogih, celo manj zapletenih dogodkov v celotnem procesu vzpostavljanja koalicije. Drnovškovo težavno in dolgotrajno prizadevanje, da bi sestavil močno večinsko koalicijo, je intenzivno teklo že od decembrskih volitev. Na tiskovni konferenci 16. decembra 1992 je načrtoval dva okvira pogajanj. Prvi je bil krog strank, ki jih je povabil h koalicijskim pogovorom: poleg LDS so bile to še SKD, ZL, Socialdemokratska stranka Slovenije (SDSS), Demokrati in Zeleni Slovenije. Znotraj tega je imel možnost sestaviti veliko koalicijo (z ZL in SKD), levosredinsko koalicijo (z ZL, brez SKD) in desnosredinsko koalicijo (brez ZL, s SKD). Drugi okvir je bil Drnovškov način sestavljanja koalicije. Po ključu ‚izključevanja izključujočih‘ je nameraval iz pogajanj izločiti vse stranke, ki bi izrazile nepripravljenost sodelovanja z drugimi izbranimi strankami v prihodnji koaliciji. Vsem strankam je določil 18. december kot rok, do katerega naj se izrečejo o svoji (ne)pripravljenosti sodelovanja v koaliciji.⁶²⁰ Glede na realno politično stanje v mesecih pred volitvami je bila t. i. ‚velika koalicija‘ najbolj zaželena dovolilna kombinacija, saj bi takšno politično zavezništvo najučinkoviteje zmanjševalo možnost blokade odločanja v parlamentu.⁶²¹

Pogovori o načelnem sodelovanju med ZL in SKD so se začeli 10. decembra 1992, ko so se sestali dr. Ciril Ribičič in dr.

619 Prav tam.

620 Grah, Vse Drnovškove vlade, 14–15.

621 Taškar, Premier pred veliko koalicijo, 1.

Rado Bohinc (kot predstavnika ZL) ter Lojze Peterle in Edvard Stanič (predstavnika SKD), čeprav je Stanič naslednji dan medijem zatrjeval, da njihovega sodelovanja z ZL zaradi »zgodovinskih okoliščin, ki morda še niso povsem presežene, ni realno pričakovati«. ⁶²² Tudi Peterle je že dva dni po izvedenih volitvah načelno pritrjeval možnosti vstopa v koalicijo z zmagovalno LDS, ⁶²³ odločno pa je odklanjal kakršno koli sodelovanje z ZL (ali s totalitarnimi strankami, kot se je izrazil sam). ⁶²⁴ Drugo- in tretjeuvrščena stranka sta bili glede pripravljenosti na sodelovanje in svoji tradiciji povsem oddaljeni druga od druge. Prva je poosebljala novo družbeno vlogo vere in cerkve, medtem ko je bila druga okostje Zveze komunistov. ⁶²⁵ Obe strani pa sta bili pripravljene sodelovati z LDS, če že ne neposredno druga z drugo. Politični komentatorji so, podobno kot voditelji političnih strank sami, v tem času špekulirali o raznovrstnih mogočih rešitvah, h katerim bi se Drnovšek utegnil zateči, in preigravali možne kombinacije strank v prihodnji koaliciji. ⁶²⁶

Pogajanja Drnovška z drugimi strankami so bila izredno dinamična. Potekala so skoraj do zadnje minute. Javnost jih je le s težavo spremljala, saj so se vodilni možje strank takoj po volitvah »skoraj hermetično zaprli za vrata svojih pisarn«. ⁶²⁷ Drnovškova taktika sestavljanja koalicije je tako med opazujočimi kot med vpletenimi strankami ustvarjala zmedo, saj je ministrske ponudbe hitro zamenjeval, hkrati pa je med pogajanja en ministrski položaj istočasno ponudil več strankam. V celotnem procesu sestavljanja koalicije so se voditelji strank, ki so bile v procesu pogajanja, skupaj sestali zgolj enkrat, 22. decembra 1992, ko so se dogovorili, da bo prihodnji predsednik državnega zbora iz vrst LDS, podpredsednika pa iz SKD in ZL – to je bil dogovor, od katerega je SKD kasneje odstopila. ⁶²⁸

622 Grah, Dosje 49 dni, 14–20.

623 Vasle, Analiza medstrankarskih razmerij, 2.

624 Grah, Povolilne koalicije, 16–18.

625 Gašparič, *Državni zbor*, 57.

626 Grah, Mandatarski voz, 8–9.

627 Jakopec, Pred koalicijskimi vrati, 2.

628 Grah, Dosje 49 dni, 14–20.

Sredi januarja so pogajanja začela prinašati konkretnije rezultate. Dober mesec dni po volitvah, ko je državni zbor že potrdil Drnovškovo kandidaturo za predsednika vlade, je SKD (tudi po prigovarjanju Evropske krščanske internacionale) le izrazila načelno pripravljenost sodelovanja v koaliciji z ZL.⁶²⁹ Peterletova SKD je na zasedanju sveta stranke 18. januarja 1993 potrdila pripravljenost o sodelovanju v vladi z LDS, s čimer je SKD zasedla mesto druge najpomembnejše stranke v nastajajoči koaliciji in se izognila morebitnemu mestu v opoziciji. ZL je dogovor z LDS sprejela dva dni kasneje, 20. januarja 1993.⁶³⁰ Pogajanja med strankami so se končala z javno objavo Sporazuma o skupnem delovanju LDS in stranke Slovenskih krščanskih demokratov v vladi mandatarja dr. Janeza Drnovška⁶³¹ ter Sporazuma med Združeno listo in dr. Janezom Drnovškom, predsednikom vlade in predsednikom LDS, o pogojih vstopa ministrov Združene liste v vlado dr. Janeza Drnovška, o obveznostih predsednika vlade do strank in poslanske skupine Združene liste in o pogojih poslanske podpore skupine Združene liste v vladi dr. Janeza Drnovška.⁶³² Sporazuma sta imela močno simbolično funkcijo, usmerila sta vsebinsko delovanje prihodnje vlade in ustvarila možnost za sodelovanje, znotraj katerega bi se morebitni konflikti lahko razreševali čim hitreje.⁶³³

Pogajanje Drnovška s potencialnimi koalicijskimi partnerji je v javnosti sprožalo različne odzive, od nejevere, ogorčenja in jeze vse do občudovanja. V času enostrankarskega sistema so bili pogajanja in spori znotraj oblastne strukture delno umaknjeni izpred oči javnosti. Volitve, na katerih je zmagal Demos, prav tako niso prinesle obsežnega političnega koalicijskega pogajanja. V tem pogledu so bile volitve leta 1992 prelomne. Parlamentarna demokracija je kot politična ureditev s kapitalizmom

629 Vasle, Navsezadnje le velika koalicija?, 2.

630 Grah, Dosje 49 dni, 14–20.

631 Drnovšek, Sporazum (20. 1. 1993, 2).

632 Drnovšek, Sporazum, (21. 1. 1993, 2).

633 Krašovec in Krpič, Naj ostanem ali grem?, 242–43. Šetinc Pašek, *Od kompromisa do poslanstva*.

stična ravno v točki trgovanja, pogajanja za politično moč in s politično močjo, ki se začnejo v fazi volitev s tekmo za glasove, nadaljujejo v fazi sestavljanja koalicije in dozoriijo v času delovanja članov političnih strank v vladi.⁶³⁴ Drnovškova intenzivna pogajanja so bila za opazovalce intriganten in dinamičen proces, za vzpostavljanje liberalnodemokratske politične ureditve pa njen ključni del, ki s tekmovalnostjo legitimira in sooblikuje politični prostor.⁶³⁵

Drnovšku je tako do konca januarja 1993 uspelo sestaviti koalicijo z obema strankama, tako da se je z vsako stranko pogajal ločeno in z vsako sklenil ločen dogovor: LDS je s SDSS, ki se je koaliciji pridružila kot četrta stranka, in SKD podpisala koalicijsko pogodbo, medtem ko je z ZL podpisala separaten sporazum.⁶³⁶ Po doseženih koalicijskih dogovorih je Drnovšek predsedniku državnega zbora Hermanu Rigelniku 20. januarja 1993 ob pol deveti uri zvečer poslal predlog ministrov, medtem ko se je še istega dne pozno popoldne pogajal o sporazumu z ZL. Do zadnjega dne pa so bile neuskklajene tudi zahteve med LDS in četrto koalicijsko stranko, SDSS. V tem primeru je Drnovšek popustil in privolil v zahtevo SDSS, ki je želela na položaju obrambnega ministra Janeza Janšo (kot alternativo je Drnovšek imel v mislih Jelka Kacina). Podporo Janši je – tik pred potrjevanjem ministrov v parlamentu – izrekel tudi Lojze Peterle in se odločil preklicati vse dogovore z LDS, če Janša ne bo postal obrambni minister.⁶³⁷

634 Bardi in Mair, *The Parameters of Party System*, 159.

635 Fink-Hafner, *Politične stranke*, 16–17.

636 Krašovec in Krpič, *Naj ostanem ali grem?*, 236. Gašparič, *Državni zbor*, 58.

637 Vasle, *Dr. Janez Drnovšek sestavi novo vlado*, 1–2. Petindvajsetega januarja 1993 so bili na položaje ministrov s 60 glasovi za in 25 proti potrjeni: Jožica Puhar (ZL), ministrica za delo, družino in socialne zadeve; dr. Davorin Kračun (LDS), minister za ekonomske odnose in razvoj; mag. Mitja Gaspari (LDS), minister za finance; dr. Maks Tajnikar (ZL), minister za gospodarske dejavnosti; dr. Jože Osterc (SKD), minister za kmetijstvo in gozdarstvo; Sergij Pelhan (ZL), minister za kulturo; Ivan Bizjak (SKD), minister za notranje zadeve; Janez Janša (SDSS), minister za obrambo; Miha Jazbinšek (LDS), minister za okolje in prostor; Miha Kozinc (LDS), minister za pravosodje; Igor Umek (SKD), minister za promet in zveze; dr. Slavko Gaber (LDS), minister za šolstvo in šport; Božidar Voljč (Zeleni), minister za zdravstvo; dr. Rado Bohinc (ZL), minister za znanost in tehnologijo; Lojze Peterle (SKD), minister za zunanje zadeve. – *Državni zbor RS*, 25. 1. 1993.

Sestava velike koalicije, ki je uspela Drnovšku, je povečala cono njegove in strankine politične varnosti. V državnem zboru so koalicijske stranke imele 55 mandatov. V javnosti je utrdila njegovo podobo politika, ki je zmožen presegati strankarska nasprotja in delati v dobro države. Ko je vlada začela delovati, se je Drnovšek znotraj nje distanciral od svoje stranke. Iskal je možnosti delovanja izven strankarskega in proceduralnega okvira (na primer pri iskanju skupnega jezika z Rimskokatoliško cerkvijo pri vprašanju verouka kot predmeta v osnovi šoli), kar je v LDS povzročilo mnoga trenja. Po preoblikovanju LDS leta 1994 je Drnovškovo nadstrankarsko delovanje še bolj stopilo v ospredje, tako v delovanju stranke navzven kakor v notranji ureditvi stranke.⁶³⁸

V širšem smislu slovenske politične tranzicije pa je Drnovškova uspešno sklenjena koalicija z dvema tako nasprotujočima si strankama nadaljevala njen postopni značaj (gradualizem). Drnovšek, ki bi glede na volilne rezultate iz koalicije lahko izključil sebi (in medsebojno) nasprotujoče (si) politične stranke, je raje zasedel povezovalni položaj. Z vključevanjem tako ZL kot SKD in SDSS v koalicijo je omogočil ohranjanje stika z izvršno oblastjo tako starim kot novim političnim elitam, pod pogojem, da so v ključnih točkah podpirale delovanje njegove stranke in s svojimi glasovi v parlamentu omogočile sprejemanje vladnih odločitev pod njegovim vodstvom. Koalicija, sestavljena po volitvah 1992, je v sebi izrazito združevala politične elite, ki so leta 1989 omogočile prehod v parlamentarno demokracijo, in tiste, ki so v času Demosa med letoma 1990 in 1992 pospešile proces osamosvojitve države.

Drnovškova politika pa je bila poleg vključevanja nasprotujočih si političnih strank gradualizmu podobna še v enem smislu: v dobrem poznavanju trenutne situacije, ki so mu jo omogočili meseci vladnega dela po padcu Peterletovega izvršnega sveta, in njegovi pripravljenosti na iskanje pragmatičnih rešitev za konkretne probleme. Njegova ideja vodenja države je

638 Šetinc Pašek, *Od kompromisa do poslanstva*.

bila v tem smislu dokaj kratkoročna, čeprav so odločitve imele dolgoročne posledice: treba je bilo stabilizirati gospodarstvo in ohraniti tekoče delovanje političnega prostora (kratkoročno) z namenom doseči evropske standarde in omogočiti Sloveniji uspešen in čim hitrejši vstop v EU (dolgoročno). Pri tem je bil predsednik vlade politično odgovoren za potek tega procesa.⁶³⁹

639 Fink-Hafner in Lah, *Proces evropeizacije*, 60–62. Zajc, *Razvoj parlamentarizma*, 244–46.

PREOBLIKOVANJA IN PREIMENOVANJA POLITIČNIH STRANK

Razvoju strank v Sloveniji od leta 1989 je težko slediti. Sestavljanje njihove genealogije je podvrženo mnogim posrednim dokazom, sklepanjem in posledično napakam. Čeprav so se bile vse stranke zaradi svojega delovanja obvezane registrirati, jim do leta 1994 (Zakon o političnih strankah) ni bilo treba navajati predsednika stranke, njenih članov ali statuta. Nekatera njihova imena so si izrazito podobna, register strank pa je bil – tako kot podobno zasnovani registri iz starejših zgodovinskih obdobj – precej odvisen od osebe, ki je registraturo stranke vnašala. Kljub temu da so navedbe načeloma standardizirane, so bili uradniki na občinah, kjer so registri do leta 1994 nastajali, različno vestni in različno spretni. Nekateri občine so imele prakso, da registracije strank v republiškem *Uradnem listu* objavljajo z večjim zamikom, druge so to storile skoraj takoj. Nekateri uradniki so v register dodali podrobnosti, ki lajšajo sledenje razvoju strank in njihovemu medsebojnemu razločevanju, kot sta sedež stranke in dodatna opomba, če se je stranka zgolj preimenovala ali zamenjala sedež občine. Pri nekaterih strankah je z nekaj besedami celo omenjeno, kaj je vzrok spremembe podatkov v registru.⁶⁴⁰

⁶⁴⁰ Register je v obliki sprotnih vpisov izhajal v razglasnih delih *Uradnega lista*. Na njem temeljijo tabele, ki so kot priloge del te monografije. V vsaki tabeli so navedeni *Uradni listi*, v katerih so bili objavljeni deli registra. Kot zapisi vsebujejo dele stavkov, ki pojasnjujejo,

Poleg nejasnosti glede registra, ki je delovanje strank reguliral s pravnega vidika, so bistven manko za zgodovino pisno preučevanje strank njihovi pomanjkljivi in neurejeni – ali bolje neobstoječi – javno dostopni strankarski arhivi. Zanašanje na druge vire, kot so mediji, pričevanja ali spomini, je v tem primeru zopet problematično. Marsikatero vodstvo stranke se je za spremembo njenega imena dogovorilo mnogo pred tem, ko ga je tudi formalno vpisalo v register. Lahko se je zgodilo, da so o njem prej javno razpravljali ali ga sporadično uporabljali. V takih primerih so ga pogosto povzeli tudi mediji. Še pogosteje se, tako v medijih kot v spominih in pričevanjih, pojavljajo poenostavljena, neformalna imena strank, ki onemogočajo natančno sledenje strankarski organiziranosti (na primer ‚socialisti‘, ‚demokrati‘). Pri tem gre običajno za tiste stranke, ki so bile javnosti dobro znane, njihova prezenca pa je povezana s strankarskim vodjo, ki ga javnost prepozna hitreje (in včasih bolje) kot ime in podobo politične stranke, ki jo zastopa.⁶⁴¹

Nekaterim potezam strankarskega razvoja je s kombiniranjem virov in (razmeroma skromne) literature mogoče slediti. Liberalno demokratska stranka je bila med tistimi strankami, ki so v zgodnjih devetdesetih letih doživele največ vsebinskih preoblikovanj in posledično preimenovanj. Hkrati je to ena izmed redkih strank, katere arhivski fond je na voljo. Stranka se je kot naslednica Zveze socialistične mladine Slovenije prvič registrirala 12. januarja 1990 zgolj s kratico ZSMS.⁶⁴² V ZSMS – Liberalno stranko se je preimenovala že pred volitvami leta 1990, 23. marca 1990, a je novo ime formalno stopilo v veljavo šele z objavo v *Uradnem listu* junija 1990.⁶⁴³ 10. novembra 1990 se je stranka preimenovala v Liberalno demokratsko stranko.⁶⁴⁴ So-deč po uradnem registru političnih strank, je bila prva stranka

iz katere stranke izhaja na novo registrirana ali preimenovana stranka; včasih je uradnik zabeležil, da se stranka ukinja in zato izpisuje iz registra.

641 Gašparič, *Državni zbor*, 66.

642 *Uradni list RS. Razglasni del*, 16. 2. 1990, 39.

643 *Uradni list RS. Razglasni del*, 15. 6. 1990, 177.

644 Zajc, Pragmatični, skeptični, drobnjarski, 260–64.

z imenom Liberalno-demokratska stranka ustanovljena v Zagorju ob Savi. Kot datum začetka delovanja je navajala 4. oktober 1990, v register se je vpisala 7. novembra 1990. Decembra 1990 je bila oddana vloga za preimenovanje stranke zaradi združitve ZSMS – LS in Liberalno-demokratske stranke, registrirane v Zagorju ob Savi, 7. januarja 1991 pa je bila Liberalno-demokratska stranka (LDS) vpisana v register.⁶⁴⁵

Naslednjo večjo spremembo je stranka doživela sredi prvega parlamentarnega mandata, marca 1994. Drnovšek je po oblikovanju vlade s spretnim kadrovanjem iz tedna v teden utrjeval svoj in strankin politični položaj. Njegovo podeljevanje služb je krepilo položaj stranke, ki se je včasih zdela zgolj njegova podaljšana roka in ne partnerica pri odločanju, ter posledično njegov položaj voditelja stranke. Območje delovanja LDS se je tako širilo na področju stranke same in tudi na področju širjenja njene moči izven strankarske strukture. Organizacijski kanali, po katerih je stranka širila svoj vpliv, so bile ključne pozicije v gospodarstvu, javnih institucijah in upravi, kar je stranki uspelo zaradi trdnega osrednjega vodstva ter zadosti široke podpore med članstvom in (potencialnimi) volivci.⁶⁴⁶ LDS je izpolnjevala oba pogoja. Drnovšek pomembnih položajev ni zaupal le svojim strankarskim zaveznikom, temveč je za mnoge službe izbral formalno strankarsko nenavezane ljudi, strokovnjake, ki so sestavljali »nekakšno vzporedno Drnovškovo vlado v formalno koalicijski vladi«.⁶⁴⁷

Politično moč je Drnovšek še povečal 12. marca 1994, ko se je na Bledu v Festivalni dvorani odvil združiten kongres štirih strank. Liberalno demokratska stranka se je z Demokrasko stranko, Socialistično stranko in Zelenimi – Ekološko socialno stranko združila v Liberalno demokracijo Slovenije, katere predsednik je postal Drnovšek.⁶⁴⁸ Odločitev strank za združitev

645 Uradni list RS. Razglasni del, 7. 11. 1990, 318. Uradni list RS. Razglasni del, 18. 1. 1991, 9.

646 Sartori, *Party Types*, 9–10.

647 Vasle, LDS in delitev oblasti, 2.

648 Liberalna demokracija Slovenije, kratica LDS, s sedežem v Ljubljani in datumom ustanovitve 12. 3. 1994, je bila v register ponovno vpisana 31. 3. 1994. – Uradni list RS. Razglasni del, 15. 4. 1994, 701.

je v veliki meri razjasnila in utrdila razmerja med političnimi strankami.⁶⁴⁹ Cilj združitve je bil zmanjševanje števila napetosti, kjer te niso bile utemeljene s programskimi usmeritvami strank, temveč bolj z osebnimi rivalstvi, in s tem krepitev novonastale stranke, ki je zavzela močno sredinsko politično usmeritev. Ob nastanku nove LDS Drnovšek ni predvidel konkretnjših programskih sprememb, pač pa je napovedal »neko novo kvaliteto v združevanju potencialov, v združevanju različnih izkušenj, ki jih imamo. To je za Slovenijo nekaj novega, saj smo bili do sedaj le bolj razdrobljeni in smo tekmovali med sabo.«⁶⁵⁰

Pred združitvenim kongresom so vse štiri stranke, ki so bile v postopku združevanja, svoje cilje predčasno uskladile in jih skupaj s sklepom o združitvi potrdile na ločenih kongresih. Združitvene dokumente in prihodnji statut nove LDS so 10. marca potrdili Zeleni in Socialistična stranka, dan kasneje pa Demokrati in LDS.⁶⁵¹ Pri tem je bilo največ zapletov pri Demokratih, kjer sta se poslanka Danica Simšič in poslanec Tone Peršak odločila, da ne bosta podprla vstopa DS v novo stranko. Svojo odločitev sta utemeljila z dvomom v pozitivne učinke takšnega združevanja. Z njim naj bi v slovenskem političnem prostoru nastale tri premočne stranke (SKD, SDSS in nova LDS), ki bi vse bile članice vladajoče koalicije.⁶⁵² Prav zadnje je seveda bil namen kongresa. Glede na to, da se je Drnovšek za združitev pogodil s strankami, ki niso bile članice prvotne koalicijske zasedbe, je svoje sodelovanje uspešno razširil na nove, opozicijske stranke.

Drnovšek je postal vodja stranke, ki je po novem imela v parlamentu kar tretjinski delež. Med strankami se je pojavljalo vprašanje, ali gre pri kongresu za njihovo enakopravno združevanje ali za pridruževanje obstoječi LDS.⁶⁵³ Kljub temu da

649 Gašparič, *Državni zbor*, 64.

650 Šetinc Pašek, *Pozabljena umetnost vladanja*.

651 Pušenjak, *Dve stranki bosta potrdili dokumente nove sredine*, 2.

652 Žerdin, *Kongres kongresov*, 18–29.

653 SI AS 2111, t. e. 54, p. e. II/10/3, *Liberalna demokracija Slovenije*. Listina o namenih in pomenu povezovanja in združevanja strank politične sredine.

je vodilno vlogo v novi stranki obdržal Drnovšek, so vse štiri stranke znotraj nove LDS ohranile nekaj avtonomije. Vse tri parlamentarne stranke (Žakljevi socialisti na volitvah z 2,8 odstotka glasov niso dosegli parlamentarnega praga) so ob združitvi obdržale ločene poslanske klube.⁶⁵⁴ Štiri podpredsedniške položaje nove LDS so zasedli po en član vsake stranke: Igor Bavčar, Peter Tancig, Viktor Žakelj in Vika Potočnik. Dejstvo, da je položaj četrtega podpredsednika zasedla predstavnica prvotne LDS, je poudarilo Drnovškov nadstrankarski značaj. Vsak izmed podpredsednikov stranke je dobil tudi svoje področje delovanja. Bavčar je postal odgovoren za organizacijske in kadrovske zadeve, Tancig za razvojno-strateška vprašanja, Žakelj za socialno politiko ter Potočnik za manjšine in civilno družbo. Položaj generalnega sekretarja je zavzel Gregor Golobič, eden izmed vodilnih ustvarjalcev nove stranke, medtem ko je Jožef Školč postal koordinator med štirimi poslanskimi skupinami nove LDS. Dimitrij Rupel je prevzel položaj predsednika sveta stranke, Borut Šuklje pa položaj podpredsednika sveta stranke.⁶⁵⁵ Znotraj stranke je bil ustanovljen poseben ekološki forum, ki je nudil prostor ustvarjanju zelene politike. Njegov predsednik je postal Dušan Plut, podpredsednik Jože Lenič, sekretar pa Božidar Flajšman.⁶⁵⁶

Na blejskem kongresu je združena LDS obsežno zastavila svoje vsebinsko delovanje, s katerim je želela nasprotovati nastajajoči polarizaciji političnega prostora. Novonastala stranka je svoje prihodnje delovanje strnila v dvanajstih programskih točkah: 1. združevanje strank na podlagi pojmovanja modernih pravic posameznikov, 2. uveljavljanje liberalne in demokratične usmeritve, 3. politika enakih možnosti, 4. ločitev cerkve in države skupaj z laičnim šolstvom, 5. temeljnost povezanosti slovenske izkušnje demokracije z državotvornostjo, 6. depolitizacija in profesionalizacija oboroženih sil, 7. uravnotežen in ekološko ozaveščen

654 Vodušek in Pušenjak, Kritični trenutki združevanja, 2.

655 Pušenjak, Združevanje sredine, 2. Vodušek, Združevanje štirih strank, 1.

656 Pušenjak, Prva prava stranka, 2. Zajec, Za usodo 'zelenosti', 2.

gospodarski razvoj, 8. uspešna gospodarska tranzicija in privatizacija, 9. tekmovalnost interesov v družbi, 10. izboljšanje pokojninskega sistema, 11. policentrizem in regionalni razvoj ter 12. spoštovanje protifašističnega slovenskega boja.⁶⁵⁷ Svoje načelno delovanje je opredelila kot klasično liberalno: poudarjala je pravice vsakega posameznika in se oddaljevala od kolektivizma, bodisi verskega, razrednega ali izrazito nacionalnega. Izrecno se je opredelila za avtonomijo strok ter izrekla podporo civilni družbi in pravni državi (utemeljevanje delovanja države, omejevanje njenega delovanja na podlagi zakonodaje in neodvisno sodstvo) skupaj s strogim zamejevanjem uporabe sile pri regulaciji življenja državljanov. Nacionalna država, na katero je stranka navezala svoje ideje, je zanjo pomenila okvir za mednarodno sodelovanje, pri čemer je LDS svarila pred izraščanjem nacionalnega manjvrednostnega kompleksa v obliki ‚narodnjaštva‘ (opredeljenega večinoma kot kombinacija populizma in nacionalizma). Vsaj načelno je bila v načrtih nove stranke krepko izražena tudi ekološka (in socialna) komponenta prihodnjega delovanja stranke v povezavi z načrtovanjem gospodarskega razvoja.⁶⁵⁸

Kot je dogajanje komentiral neuradni ideolog stranke, Slavoj Žižek, je na blejskem kongresu nastala »*preprosto prva normalna stranka postsocializma*«. ⁶⁵⁹ Nastanek nove LDS je označil za zaključno točko intenzivne demokratizacije, za cezuro s preteklostjo.

»Preteklost mora umreti dvakrat, če naj do nje zavzamemo distanco in če naj postane del tradicije: najprej mora izgubiti v politični realnosti, kar se je zgodilo s prehodom v demokracijo, nato pa morajo umreti še njeni posmrtni duhovi, preteklost mora umreti kot podzemsko vrenje neporavnanih računov, ki nas še naprej določajo.«⁶⁶⁰

657 SI AS 2111, t. e. 54, p. e. II/10/3, Liberalna demokracija Slovenije. Programska izjava Liberalne demokracije Slovenije.

658 SI AS 2111, t. e. 54, p. e. II/10/3, Liberalna demokracija Slovenije. Programski dokumenti. Sprejeto na združitvenem kongresu Liberalne demokracije Slovenije 12. marca 1994 na Bledu.

659 SI AS 2111, t. e. 54, p. e. II/10/3, Liberalna demokracija Slovenije. Volitve v Državni zbor 1996.

660 SI AS 2111, t. e. 54, p. e. II/10/3, Liberalna demokracija Slovenije. Govor dr. Slavoj Žižka, sprejet na kongresu kot del programskih izhodišč.

Žižek je k svoji izjavi dodal, da je stranka odrasla, kar kaže s tem, da je sposobna presegati osebne zamere in stara razmerja.⁶⁶¹ Svoj program je stranka zastavila izrazito glede na svoje politične cilje, ne pa glede na odnos do preteklosti. Žižkova ocena slovenske javnosti se je zdela upravičena, saj je javnost izražala razmeroma visoko podporo združitvi vseh štirih strank. V *Delovi* anketi marca 1994 je pri odgovorih na potencialno vprašanje ‚Če bi bile jutri volitve, katero od sedanjih parlamentarnih strank bi volili?‘ Drnovškova Liberalno demokratska stranka dobila dobrih 20 odstotkov glasov (z dobrimi 5 odstotki sta drugo in tretje mesto zavzeli koalicijski SKD in ZL). Hkrati so ljudje odgovarjali, da bi na volitvah raje glasovali za novo, združeno LDS (z da je odgovorilo 32,5 odstotka vprašanih) kakor za morebitno združeno desnosredinsko stranko (24,6 odstotka anketiranih je odgovorilo pritrdilno).⁶⁶²

Z združitvijo strank v Liberalno demokracijo Slovenije sta se tako v koaliciji (poleg Liberalno demokratske stranke še Združena lista, Slovenski krščanski demokrati in Socialdemokratska stranka Slovenije) s svojim strankarskim sodelovanjem pridružili tudi prej opozicijska Demokratska stranka in Zeleni. V formalni in dejanski opoziciji sta tako ostajali zgolj Jelinčičeva Slovenska nacionalna stranka in Podobnikova Slovenska ljudska stranka.

Vse stranke, ki so v tem času delovale v državnem zboru, so imele za sabo večletno pot preoblikovanj. Nekatera izmed njih so se odražala v njihovem (večkratnem) preimenovanju. SKD, ki se je marca 1989 oblikovala kot Slovensko socialno krščansko gibanje in se v register političnih organizacij vpisala 19. januarja 1990, je bila ena izmed redkih, katere ime in osnovna organiziranost se v tem času praktično nista spremenila.⁶⁶³ Podobno je veljalo za SNS, ki se je kot politična stranka pod vodstvom

661 Žerdin, Kongres kongresov, 19.

662 *Delo*, 5. 3. 1994, 2, Anketa Dela: javnost se ne boji za dr. Drnovška.

663 Repe, *Jutri je nov dan*, 111–12. *Uradni list SRS. Razglasni del*, 16. 2. 1990, 39. Osmega avgusta 1991 se je registrirala tudi Stranka krščanskih socialistov (SKS), ki ni imela nobene povezave s SKD. – *Uradni list RS. Razglasni del*, 26. 8. 1991, 77.

Zmaga Jelinčiča registrirala 21. marca 1991 in ostala od tedaj nespremenjena tako glede strankarskega vodstva kot imena.⁶⁶⁴

Tudi Zeleni so v času do 1996 ohranili razmeroma jasno ime in politiko. Pod vodstvom Dušana Pluta je Gibanje zelenih začelo delovati 11. junija 1989 in se kot politična stranka avtomatsko registriralo po sprejetem zakonu o političnem združevanju.⁶⁶⁵ V register so bili kot Zeleni Slovenije (Zeleni) vpisani 15. januarja 1990, le nekaj dni za tem, ko so kot stranka postali polnopravni člani Demosa.⁶⁶⁶ Vzporedno z razpadanjem Demosa so se pozimi leta 1991 odnosi trgali tudi znotraj Zelenih. Zaradi razhajanj v stranki, ki je imela močno regionalno organiziranost, zaradi katere so se (med drugim) trla mnenja, so se v javnosti pojavljale celo špekulacije, ali se bo stranka razdelila na dva dela, na narodno demokratski in liberalni del.⁶⁶⁷ Marca 1993 se je preoblikovala v stranko Zeleni – Ekološko socialna stranka, kar je ostala vse do združitvenega kongresa z LDS.⁶⁶⁸

Leta 1992 formirana stranka SLS pa je svoje ime skozi leta večkrat spremenila. Izhajala je iz Omanove Slovenske kmečke zveze, ki je v okviru SZDL začela delovati maja 1988, in Zveze slovenske kmečke mladine, ki je v okviru ZSMS prav tako začela delovati maja 1988.⁶⁶⁹ Slovenska kmečka zveza se je kot stranka registrirala 25. januarja 1990, istočasno kot Zveza slovenske kmečke mladine.⁶⁷⁰ Prva je svoje ime spremenila januarja 1991. Iz Slovenske kmečke zveze se je preimenovala v Slovensko kmečko zvezo – Ljudsko stranko s kratico SKZ – LS, čemur je februarja sledilo še eno preimenovanje v Slovensko kmečko zvezo – Ljudsko stranko, Slovensko ljudsko stranko.⁶⁷¹ Junija 1992, ko je njeno vodstvo prevzel Marjan Podobnik, se je

664 *Uradni list RS. Razglasni del*, 1. 4. 1991, 87.

665 Hozjan, *Zeleni Slovenije*, 413.

666 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 16. 2. 1990, 39.

667 SI AS 2117, t. e. 1, p. e. 1/3, Govor Klub poslancev Demos. Maribor, 30. 6. 1990. Hozjan, *Zeleni Slovenije*, 416–25.

668 *Uradni list RS. Razglasni del*, 26. 3. 1993, 505.

669 Repe, *Jutri je nov dan*, 111–12.

670 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 16. 2. 1990, 39.

671 *Uradni list RS. Razglasni del*, 10. 1. 1991, 1. *Uradni list RS. Razglasni del*, 15. 2. 1991, 39.

stranka zadnjič preimenovala. Prevzela je ime Slovenska ljudska stranka.⁶⁷² Zveza slovenske kmečke mladine do volitev leta 1992 ni bila uradno izbrisana iz registra političnih organizacij.

Precej zapleten razvoj sta imeli Demokratska stranka in Socialdemokratska stranka Slovenije. Obe sta začeli delovati leta 1989 in se vključili v nastajanje Demosa. Znotraj njegovih okvirov sta delovali do njegovega razpada, nato pa sta samostojno nadaljevali svoje delovanje.⁶⁷³

Slovenska demokratična zveza je svoje delovanje začela pod vodstvom Dimitrija Rupla 11. januarja 1989 in se je kot politična stranka pod istim imenom registrirala 18. januarja 1990.⁶⁷⁴ Na tretjem kongresu SDZ 12. oktobra 1991 se je razcepila na dva dela. Stranka se na kongresu ni mogla poenotiti glede svojega programa in smeri nadaljnega delovanja. Oblikovali sta se dve skupini. Na eni strani je skupina, katere član je bil tudi Janez Janša, oblikovala program, ki bi SDZ spremenil v SDZ – Narodno demokratsko stranko in jo vsebinsko premaknil v konservativnejše polje delovanja.⁶⁷⁵ Del SZD je na kongresu proti temu protestiral. Po razpravi je okrog 60 članov SDZ zapustilo kongres in zasedanje nadaljevalo v sosednjem prostoru, kjer so ustanovili Demokratsko stranko in za njenega predsednika izvolili Bavčarja. Stranka se je v register vpisala skoraj neposredno za tem, 18. oktobra 1991.⁶⁷⁶ Znotraj Demosa so demokrati imeli dovolj moči, da bi s svojim potencialnim odhodom iz koalicije

672 *Uradni list RS. Razglasni del*, 1. 8. 1992, 1149. Slovenska ljudska stranka in Slovenski krščanski demokrati so se združili 15. 4. 2000 na kongresu v Ljubljani. Novoustanovljena stranka SLS + SKD Slovenska ljudska stranka se je na kasnejšem kongresu 31. januarja 2002 v Murski Soboti preimenovala v Slovensko ljudsko stranko. – *Slovenska ljudska stranka*.

673 Rupel, *Skrivnost države*, 39–40.

674 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 16. 2. 1990, 39.

675 Tako se Rupel spominja predlaganega teksta s kongresa: »Najhujša stvar, ki so jo napisali, je bil stavek, da je treba celotno družbeno strukturo premakniti na desno. Sicer je mrgolelo raznih banalnosti in nelogičnosti.« – Rupel, *Skrivnost države*, 207. Okoliš, SDZ – gibanje za pluralizem, 377–78.

676 *Uradni list RS. Razglasni del*, 31. 10. 1991, 235. Stranka se je s skrajšanim imenom (iz Demokratska stranka – Slovenska demokratska stranka – Demokratska stranka Slovenije v Demokratska stranka) ponovno vpisala v register februarja 1992. – *Uradni list RS. Razglasni del*, 28. 2. 1992, 229.

to napravili za manjšinsko. Moč stranke se je z ločitvenim kongresom precej povišala.⁶⁷⁷ Samostojna Demokratska stranka je prvi redni kongres imela 21. decembra 1991. Le nekaj dni za tem, 30. decembra, je kongres imel tudi Demos, kjer so se jasno pokazala razhajanja znotraj koalicije. Strankarski voditelji so ocenili, da je Demos dosegel zastavljene cilje, njegov obstoj pa le ovira nadaljnje (gospodarsko) preoblikovanje države, zato so se odločili, da je čas, da razglasijo razpad Demosa.⁶⁷⁸ Demokratska stranka je na volitvah leta 1992 prestopila parlamentarni prag in najprej delovala v opoziciji, dokler se ni leta 1994 na blejskem kongresu združila v LDS, a ne z vsemi svojimi člani. Člani, ki se z združitvijo niso strinjali, so na Bledu sočasno z ustanovitvenim kongresom LDS imeli ustanovitveni kongres svoje stranke, nove Demokratske stranke Slovenije (DSS, njen predsednik je postal Tone Peršak).⁶⁷⁹

Ob razpadu Demosa sta tako obstajali dve ločeni strani, DS in Narodno demokratska stranka (NDS). Pri razcepu SDZ je pravno nasledstvo stranke prešlo na njen večinski del, na NDS, katere vodstvo je prevzel Rajko Pirnat. Ta se je kot samostojna stranka registrirala 11. novembra 1991 in se ponovno preimenovala septembra 1992 (Narodna demokratska stranka, Narodni demokrati s kratico NS).⁶⁸⁰ Najprej se je poskusila povezati s Slovensko gospodarsko stranko in je nato delovala kot krilo znotraj SKD.⁶⁸¹ Pri tem se je del stranke zopet odcepil in ustanovil samostojno Narodno stranko. Obe skupini, Narodna stranka in narodno krilo znotraj SKD, sta se spet združili leta 1994. Leto

677 Sartori, *Parties and Party Systems*, 108–10. Rupel, *Skrivnost države*, 215. Na podlagi doseženih sedežev v parlamentu Sartori oblikuje dve vrsti strank: tiste, ki imajo a) koalicijski potencial, ter tiste, ki imajo b) izsiljevalni potencial. To pomeni, da imajo politično moč tiste stranke, ki so pri oblikovanju razmerja koalicija – opozicija nepogrešljive, tj. imajo težo pri koalicijskih pogajanjih. Sartori v štetje vključi tudi stranke, ki s svojo prisotnostjo pred formiranjem koalicije ali s svojim delovanjem v opoziciji bistveno vplivajo na delovanje drugih strank. Kot 'jeziček na tehtnici' je Demokratska stranka znotraj Demosa postala prav to.

678 Čepič, *Razpad Demosa*, 1364–67.

679 Grah, *Demokratska stranka Slovenije*, 25.

680 *Uradni list RS. Razglasni del*, 21. 11. 1991, 311. *Uradni list RS. Razglasni del*, 28. 9. 1992, 1381.

681 Jakopec, NDS so postali krilo v SKD, 2.

kasneje so se pridružili SDSS. Pravno nasledstvo SDZ je tako preko preoblikovanj pripadlo SDSS.⁶⁸²

Pučnikova (in kasneje Janševa) SDSS je nastala iz Socialdemokratske zveze Slovenije. Ta je pod vodstvom Franceta Tomšiča začela delovati 16. februarja 1989. Vodstvo Socialdemokratske zveze Slovenije je na konferenci 24. novembra 1989 prevzel Pučnik. Usmeritev stranke se je s sindikalnega delovanja ostreje usmerila v nasprotovanje (gospodarski) politiki Zveze komunistov. Na področju statusa Slovenije je Pučnik zavzel jasno stališče v prid osamosvajanju.⁶⁸³ Stranka se je pod istim imenom registrirala 10. januarja 1990.⁶⁸⁴ V Socialdemokratsko stranko Slovenije (SSS) se je preimenovala 28. septembra 1990, a na način, da si je poleg tega imena dodelila še sedem sorodnih imen in jih formalno vpisala kot eno ime iste politične stranke.⁶⁸⁵ Sledilo je dvoletno delovanje stranke v Demosu.

Po njegovem razpadu je SDSS na volitvah leta 1992 dosegla volilni rezultat, ki ga je sama ocenjevala kot izredno slabega.⁶⁸⁶ Vodstvo stranke je zato razmišljalo, da bi se poskusilo združiti s katero izmed strank, ki so ji bile po socialni usmeritvi sorodne. A potencialno združevanje s katero od drugih strank je kmalu postalo pogojeno z (ne)uresničevanjem namere SDSS, da na položaj svojega predsednika izvoli Janšo (ta je v SDSS vstopil spomladi 1992).⁶⁸⁷ Predvsem SSS, s katero je tekel pogovor o možni združitvi, je vztrajala, naj vodstvo stranke obdrži Pučnik. Medsebojni dogovor o združitvi strank je predsedstvo SDSS stranki SSS formalno poslalo 15. januarja 1993. Predviden potek združitve je bil izredno podoben tistemu, ki ga je leto kasneje izvedla LDS. Obe stranki bi imeli hkrati ločena kongresa, na katerih bi sprejeli sklep o združitvi, nato pa bi kongres nadaljevali skupaj. Novonastala stranka bi obdržala ime SDSS. SSS je skoraj

682 Okoliš, SDZ – gibanje za pluralizem, 378–79.

683 Pečauer, Kako bi SDZS rešila krizo, 2.

684 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 9. 3. 1990, 63.

685 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 11. 10. 1990, 293.

686 Zver, *Sto let socialdemokracije*, 133.

687 Partlič, Janša je nežna, lirična duša, 23–24.

istočasno prejela ponudbo za združitev od LDS (14. januarja 1993) in Združene liste (14. decembra 1992). V začetku marca 1993 se je SSS zaradi vsebinske sorodnosti strank še najbolj nagibala k združitvi s SDSS.⁶⁸⁸

Janšev prevzem vodenja stranke na tretjem kongresu SDSS 16. maja 1993 je v njeni programski usmeritvi znova pomenil preobrat. Sodelovanje z LDS, ki ga je stranka sprejela v začetku mandata, je Pučnik označil za napako in neuspeh. Kot novoizvoljeni predsednik je Janša predlagal, naj stranka poskusi ohraniti odprto možnost za združevanje, vendar naj se k ničemur ne zaveže.⁶⁸⁹ SDSS je tako ostala samostojna stranka do združitve z NDS leta 1995. Na strankarskem kongresu je v veljavo stopila sprememba statuta, ki je (med drugim) določal, da mora vsakdo, ki želi biti član stranke, dokazati, da v obdobju socializma ni sodeloval s tajnimi službami.⁶⁹⁰ Lustracijski predlogi, ki jim takrat ni uspelo na ravni države, so svoj prostor našli v prenovljenem statutu SDSS, ene izmed dveh glavnih pobudnic lustracijske zakonodaje. Stranka je svoje ime leta 1996 spremenila v Socialdemokratsko stranko (SDS) in leta 2003 v Slovensko demokratsko stranko.⁶⁹¹

Preostali dve stranki, parlamentarna Združena lista in v mandatu 1992–1996 neparlamentarna (a v LDS pridružena) Socialistična stranka Slovenije, sta bili kot družbenopolitični organizaciji obe avtomatsko registrirani kot politični stranki. Socialistična zveza delovnega ljudstva se je 15. januarja 1990 sprva registrirala kot Socialistična zveza Slovenije – Zveza socialistov – Socialistična zveza delovnega ljudstva.⁶⁹² Po aprilskih volitvah 1990 se je preimenovala v Socialistično stranko Slovenije (SSS). Njeno vodstvo je prevzel Viktor Žakelj. Po aprilskih volitvah 1990 se je poleg menjave vodstva v vrhu stranke zamenjala tudi

688 SI AS 366, t. e. 3, brez p. e., Seja Predsedstva Republiškega odbora Socialistične stranke Slovenije, 18. 1. 1993. SI AS 366, t. e. 3, brez p. e., Seja Predsedstva Republiškega odbora Socialistične stranke Slovenije, 2. 3. 1993.

689 Erznožnik, *Združevanje s socialisti*, 3.

690 Vodušek, *Brez iluzij*, 2.

691 *Delo. Kratka zgodovina stranke SDS*.

692 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 16. 2. 1990, 39. Taškar, SZDL ni več, 1.

generacija. ‚Mlad socialisti‘, kakor so jih označili njihovi starejši kolegi, so ostro zagovarjali odmik od preteklosti in preoblikovanje SSS v sodobno politično stranko.⁶⁹³ Stranka se je po sklepu svojega predsedstva (9. marca 1992) 13. marca 1992 združila s Socialdemokratsko unijo (predsednik SDU je bil Rastko Močnik), s čimer je povečala svoj parlamentarni klub v zadnjih mesecih Peterletove vlade. Stranki sta skupen jezik našli glede zakona o sodelovanju delavcev pri upravljanju podjetij (soppravljanju).⁶⁹⁴ SSS je v naslednjem letu ohranjala odprto možnost za povezavo z ZL ali SDSS, a bolj kot v obliki praktičnih dogovorov v obliki načelne težnje k splošnemu povezovanju levih političnih strank.⁶⁹⁵ Samostojno je delovala do leta 1994, ko se je pridružila preoblikovani LDS.

Zveza komunistov Slovenije se je 7. februarja 1990 registrirala kot Zveza komunistov Slovenije – Stranka demokratične prenovе, a se je že skoraj nemudoma za tem preimenovala v ZKS – Stranka demokratične prenovе.⁶⁹⁶ Prvi del imena je stranka prenehala uporabljati novembra 1990, ko je ime spremenila v Stranko demokratične prenovе Slovenije.⁶⁹⁷ Stranka demokratične prenovе (pod vodstvom Cirila Ribičiča) se je 29. maja 1993 z Delavsko stranko Slovenije (registrirano 22. februarja 1991),⁶⁹⁸ Socialdemokratsko unijo (registrirano 12. decembra 1990),⁶⁹⁹ stranko DeSUS (Demokratično stranko upokoјencev Slovenije, registrirano 2. julija 1991)⁷⁰⁰ in z delom Socialistične stranke Slovenije

693 SI AS 366, t. e. 2, p. e. Kongres. Magnetogramski zapis 1. kongresa Socialistične stranke Slovenije, dne 9. 6. 1990. SI AS 366, t. e. 1, p. e. 38, Seja Predsedstva RK Socialistične zveze Slovenije – 26. 4. 1990.

694 SI AS 366, t. e. 3, p. e. Informacije predsedstva republiškega odbora Socialistične stranke Slovenije. Informacije, 31. 3. 1992. SI AS 366, t. e. 3, brez p. e., Dvajseta seja predsedstva republiškega odbora Socialistične stranke Slovenije, 12. 3. 1992. SI AS 366, t. e. 13, p. e., Iskanje možnosti za združevanja z drugimi strankami 1992–1993. Skupna stališča Socialistične stranke Slovenije in Socialno demokratične unije o zakonu o sodelovanju delavcev pri upravljanju podjetij (soppravljanje).

695 SI AS 366, t. e. 13, p. e. Iskanje možnosti za združevanja z drugimi strankami 1992–1993. Pismo Viktorja Žaklja, 7. 4. 1993.

696 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 28. 2. 1990, 55. *Uradni list SRS. Razglasni del*, 16. 3. 1990, 77.

697 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 22. 11. 1990, 337.

698 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 8. 3. 1991, 59.

699 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 31. 1. 1991, 25.

700 *Uradni list RS. Razglasni del*, 30. 8. 1991, 89.

združila v Združeno listo socialnih demokratov (registrirano 22. julija 1993).⁷⁰¹ Vodstvo stranke je prevzel Janez Kocijančič, marca 1997 pa je bil za njenega predsednika izvoljen Borut Pahor.⁷⁰²

Po sprejemu zakona o političnih strankah jeseni 1994 so se nekatere izmed njih ponovno registrirale. Šlo je za tiste stranke, ki so imele resne ambicije sodelovati pri vodenju države, kar je bil eden izmed kriterijev, ki je po novem ločeval politične stranke od preostalih organizacij. To so bile Slovenska nacionalna stranka, Slovenska ljudska stranka, Demokratska stranka, Delavska stranka, Demokratična stranka upokojencev, Socialdemokratska unija Slovenije, Stranka demokratične prenovе, Liberalno demokratska stranka, Zeleni, Socialdemokratska stranka Slovenije (ki je bila po dolžini celotnega formalnega imena, sestavljenega iz osmih imen, še vedno rekorderka), Narodni demokrati, Slovenska nacionalna desnica, Demokratska stranka Slovenije, Združena lista, Zveza za Primorsko, Liberalna demokracija Slovenije, Stranka enakopravnih dežel in Slovenska obrtno-podjetniška stranka.⁷⁰³ S sprejemom zakona se je zaključilo intenzivno začetno obdobje oblikovanja slovenskih političnih strank. Politične stranke, ki so se registrirale po letu 1994, so morale izpolniti zahtevnejše pogoje kot njihove predhodnice. Izpolnjevanje zahtev zakona in prednost, ki jo je prinašal prvi nastop na volitvah vsake novonastale politične stranke, sta pripomogla k visokim volilnim rezultatom po letu 1994 registriranih parlamentarnih strank.

701 *Uradni list RS. Razglasni del*, 6. 8. 1993, 1443.

702 Gašparič, *Državni zbor*, 57.

703 *Uradni list RS. Razglasni del*, 23. 12. 1994, 2633.

RAZMERJE MED KOALICIJO IN OPOZICIJO: PRIMER PRORAČUNA

Mandatno obdobje med letoma 1992 in 1996 je prineslo resno razpravo na področju državnega proračuna. V sistemu parlamentarne demokracije ima proračun s političnega vidika posebno funkcijo: letna razporeditev porabe državnega denarja je izraz funkcionalne moči koalicije, ki porabo razporeja glede na skupni koalicijski politični interes.⁷⁰⁴ S tem proračuni odražajo spreminjajoče se politične interese vladajočih strank in so kot njihov pokazatelj pomemben del politične zgodovine.

Vloga in postopek sprejemanja proračuna sta bila določena z več dokumenti. Prvi je bila ustava, ki je določala njegovo osnovno funkcijo državnega akta, ki določa potek celotnega finančnega prometa (prihodkov in odhodkov) države in njenih lokalnih skupnosti (148. člen).⁷⁰⁵ Podobno kot sprejemanje zakonov je bilo tudi sprejemanje proračuna delo državnega zbora, zato je postopek za njegov sprejem določal poslovnik državnega zbora. Po poslovniku, ki je veljal do leta 1993, je bila skupščina (v letu 1992 parlament) zadolžena za sprejemanje proračuna in zaključnega računa republike po zakonodajnem postopku.⁷⁰⁶ Natančneje je področje proračuna določal nov državnozborski

704 Jones idr., *A General Empirical Law of Public Budgets*, 856.

705 *Uradni list RS*, 28. 12. 1991, 1384.

706 *Poslovnik skupščine SRS*, 107.

poslovník. Po letu 1993 je bil državni zbor zadolžen za sprejemanje proračunskega memoranduma, državnega proračuna, za njegove spremembe (rebalans) in zaključni račun državnega proračuna. Z memorandumom je državni zbor vsebinsko opredelil politiko porabe proračunskih sredstev, sam proračun in rebalans sta sredstva razdeljevala konkretno. V zaključnem računu je državni zbor opredelil dejansko finančno stanje po zaključenem proračunskem obdobju (166. in 167. člen).⁷⁰⁷

Postopek priprave državnega proračuna se je začel z vsakokratnim predlogom vlade (proračunskim memorandumom) za porabo sredstev v naslednjem letu državnemu zboru. Predlog je moral v državni zbor prispeti najkasneje v času za njegovo julijsko sejo. Predsednik državnega zbora je bil zadolžen, da memorandum prejmejo vsi poslanci in vsi predsedniki delovnih teles. Zadnja so bila prva na vrsti, da vsebinsko obravnavajo memorandum. Oblikovala so poročila z mnenji, ki so jih nato posredovala matičnemu delovnemu telesu za proračun in sistem javnih financ. V mandatu 1992–1996 je bil to Odbor za finance in kreditno-monetarno politiko. Oblikovanju mnenj je sledila obravnava proračunskega memoranduma na seji državnega zbora, kjer sta predstavnik vlade in član odbora podala uvodno pojasnilo o vsebini memoranduma. Sledila sta razprava in glasovanje. Izglasovani predlog se je nato vrnil k vladi, ki je bila pri nadaljnji pripravi proračuna dolžna upoštevati morebitne spremembe, ki jih je izglasoval državni zbor.⁷⁰⁸

Vlada je imela nato čas do 1. oktobra istega leta, da pripravi dejanski proračun in ga zopet posreduje državnemu zboru. Vsa državnozborna delovna telesa so nato imela 25 dni časa za sklic seje delovnih teles, na katerih je lahko prisoten tudi predstavnik vlade z namenom, da pojasni predlog proračuna. Skupno so imeli poslanci 40 dni časa, da pripravijo morebitne amandmaje k proračunu in jih pošljejo Odboru za nadzor proračuna (členi

707 *Uradni list RS*, 17. 7. 1993, 2063.

708 Prav tam, 2066–67. *Poročilo za obdobje 23. 12. 92 do 16. 10. 96*, 100.

od 214 do 217).⁷⁰⁹ Do predlaganih sprememb se je morala vlada opredeliti, še preden so poslanci začeli razpravo o proračunu na svoji seji. Na tej sta proračun najprej predstavila predsednik vlade in predsedujoči odboru. Usklajevanje proračuna je vsakokrat trajalo tako dolgo, dokler nista državni zbor in vlada dosegla soglasja. Šele po tem je lahko državni zbor glasoval o njem kot celoti. Če je bilo usklajevanje neuspešno, je morala vlada pripraviti nov predlog proračuna, ki ga je državni zbor nato obravnaval po hitrem postopku (členi 218–224).⁷¹⁰ Kot zadnji del proračunskega postopka je vlada morala državnemu zboru najkasneje do junijske seje predložiti zaključni račun preteklega leta. Tega so prav tako najprej obravnavala delovna telesa in šele nato parlament na svoji seji (členi 226–228).⁷¹¹

Proračun za leto 1992 je sprejela (tridomna) skupščina najprej na svojih po zborih ločenih sejah in dokončno na skupni seji marca 1992 v obliki Zakona o proračunu Republike Slovenije za leto 1992, ki je bil sprejet skupaj z Bilanco prihodkov in odhodkov proračuna Republike Slovenije za leto 1992.⁷¹² Naslednje leto je vlada prvič (z zamudo) uvedla drugačen način sprejemanja proračuna, skupaj z institutom proračunskega memoranduma. Tega je v imenu vlade državnemu zboru predstavil predsednik vlade na državnozborski seji 25. marca 1993. Temaatika državnega proračuna je bila prvič obravnavana celostno, na način, ki omogoča jasn pregled proračuna še pred njegovim sprejemom in hkrati spremljanje uresničevanja začrtanih državnih ciljev.

Na seji so svoja stališča po predhodnem dogovoru s poslanskimi skupinami poleg vlade predstavili tudi guverner Banke Slovenije France Arhar, generalni direktor Zavoda za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Janez Prijatelj ter vršilec dolžnosti direktorja Zavoda za zdravstveno zavarovanje France Košir. Nastop Prijatelja in Koširja je bil delno pogojen tudi s tem, da je

709 *Uradni list RS*, 17. 7. 1993, 2066–67.

710 Prav tam.

711 Prav tam.

712 Skupščina RS, Vsi zbori zasedajo, 30. 3. 1992.

Drnovšek prihranke pri prihodnjem proračunu nameraval iskati na področjih pokojnin in zdravstvenega zavarovanja, kar sta v svojem ekspoziciji nakazala tudi oba govornika. V primerjavi z drugimi srednjeevropskimi tranzicijskimi državami je sodelovanje med različnimi družbenimi sferami in državo (ki je svoj vrh doseglo v leta 1994 institucionaliziranih socialnih sporazumih) v obdobju tranzicije potekalo izrazito intenzivno in je nosilo dejansko težo pri oblikovanju in legitimizaciji državne politike.⁷¹³

Drnovšek je v memorandumu načrtoval nadaljevanje politike postopnega prehoda do te mere, da so (predvsem opozicijski) poslanci prepoznali dikcijo in memorandum označili celo kot poln izrazoslovja, »*znanega iz Markovičevih časov*«. ⁷¹⁴ Ne le v predlaganem besedilu, tudi v Drnovškovem govoru se je odrazil način postopnosti gospodarskih sprememb, ki se jim je pod njegovim vodstvom kljub začetnim simpatijam do Sachsovih načrtov zavezala Slovenija. »*[B]ilo [bi] tudi povsem nerealistično pričakovati, da je mogoče čez noč zamenjati gospodarski sistem, čez noč vzpostaviti vse institucije tržnega gospodarstva,*«⁷¹⁵ je zagotavljal mandatar vlade. Sprememba njegove (gospodarske) politike, ki se je od zagovarjanja ostrejšega prehoda premaknila h gradualizmu, je bila pogojena z dejstvom, da se je v tem času spremenila njegova vloga: strokovno podkovan teoretik je postal tudi spreten politik, soočen z vrsto realnih političnih in gospodarskih izzivov.

O memorandumu so poslanci razpravljali 14. aprila 1993. To je bila razprava, v kateri je memorandum presegel svoj osnovni namen razčlenjanja državne finančne porabe in se spremenil v »*sporen dokument. Še posebej za tisti del poslancev, ki v njem iščejo možnost za polnjenje topov, uperjenih v vladajočo koalicijo, in nabiranje novih političnih točk.*«⁷¹⁶ Porabo denarja so v memorandumu predvidevali posamezni vladni resorji. Več

713 Partlič, Presežke bo plemenitila država, 23. Stanojević in Krašovec, Slovenia: Social Pacts and political Exchange, 234–44. Republika Slovenija. Ekonomsko socialni svet. Ustanovni akt.

714 Državni zbor RS, 25. 3. 1993.

715 Prav tam.

716 Šoštarič, Proračunski mrtvi tek, 1.

denarja za posamezno področje je tako (načeloma) pomenilo več bolje opravljenega dela posameznega ministrstva. Memorandum, ki ga je vlada predala v razpravo poslancem, je ta pospremila s priporočilom, naj državni zbor o memorandumu ne glasuje, temveč ga razume le kot dodatno gradivo, ki bo pripisovalo k razpravi o proračunu.⁷¹⁷ Vlada je s tem želela s poti umakniti eno izmed možnosti za zaplet pri postopku sprejemanja proračuna (memorandum v državnem zboru brez glasovanja ne bi mogel biti zavržen), čemur sta s predlogom, naj državni zbor sam odloči, ali bo glasoval o sprejetju memoranduma ali ne, ostro nasprotovala poslanec SLS Janez Podobnik in poslanec SKD Ivan Oman. Njun predlog ni bil izglasovan, zaradi česar je memorandum ostal (kot je želela vlada oziroma Drnovšek, ki ga je pred državnim zborom tudi zagovarjal) zgolj vladni dokument z dodatnimi informacijami. Predvsem opozicijski poslanci so ost kritike usmerili v dejstvo, da je vlada memorandumu za leto 1993 dodala še srednjeročni finančni načrt do leta 1995, o katerem poslancem ni dovoljeno razpravljati.⁷¹⁸ Toda razprava je seveda stekla. Tudi če državni zbor o memorandumu formalno ni poskušal glasovati, je o njem sprejel stališče, v katerem je vladi očital »pomanjkanje teženj po gospodarskem preobratu«.⁷¹⁹

Po posredovanju stališč vladi je ta v državni zbor posredovala dejanski predlog proračuna. Razprava o njem je v parlamentu sledila konec aprila 1993. Za predlog, ki ga je vlada pripravila, je morala preučiti in sprejeti ali zavrniti okoli 48 dopolnil, ki jih je posredoval državni zbor.⁷²⁰ Pripravljeni predlog je na parlamentarni dnevni red prišel 24. aprila 1993, razprava o njem pa je trajala vse do naslednjega dne. Osrednji predmet spora je bila višina proračuna, ki so jo opozicijski poslanci s svojimi zahtevami povišali do mere, v katero vlada ni več privoljevala. Več denarja so zahtevali predvsem za področja, za katera so se v javnosti (in na volitvah) potegovali v imenu stranke: kmetijstvo,

717 Taškar, Proračunski memorandum, 1.

718 Državni zbor RS, 14. 4. 1993.

719 Državni zbor RS, 22. 4. 1993.

720 Taškar, Nekaj amandmajev, 2. Erznožnik, Nekateri bodo dobili več, 2.

lokalna uprava in cestna infrastruktura. Drnovškov predlog je, nasprotno, velik del sredstev namenjal sanaciji bank. Ko je razprava pokazala, da opozicijskim poslancem ne bo uspelo doseči zvišanja skupne vrednosti proračuna, so iz vsebinskega ugovarjanja prešli na proceduralni ugovor. Poslanci SLS in DS so glasovanje o amandmajih, ki jih je na predlog državnega zbora v proračun vključila vlada, označili za nemogoče in celo protizakonito, češ da so nekateri izmed njih v nasprotju s sklepi, izglasovanimi v državnem zboru, ter da ne bodo glasovali o predlogih, o katerih se v državnem zboru ni predhodno razpravljalo. A tudi s tem poskusom jim ni uspelo spodnesti vladnega predloga, zato je del poslancev sejo obstruiral, medtem ko so poslanci SLS ostali prisotni v dvorani, a na seji niso več sodelovali.⁷²¹ V dvorani je kljub temu ostalo dovolj aktivnih poslancev, da so proračun z večino glasov potrdili in je ta stopil v veljavo.⁷²² Zaključni račun proračuna za leto 1993 je bil v državnem zboru potrjen novembra naslednje leto. Pri tem je parlamentarni odbor ugotovil, da sta svojo porabo brez soglasja državnega zbora presegli dve ministrstvi – ministrstvo za obrambo (Janša) ter ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve (Puhar). Poleg tega je potrjevanje zaključnega računa delno zapletlo ugotavljanje morebitne nepravilne porabe sredstev na nekaterih drugih področjih, zaradi česar je državni zbor vladi ob sprejetju računa naložil dodatne naloge za preverbo porabe sredstev. S tem so (opozicijski) poslanci razširili pomen zaključnega računa, ki naj bi zgolj odražal dejansko stanje na državnem računu, na vsebinsko in politično relevantna vprašanja, povezana predvsem z mnogimi gospodarskimi aferami začetnega tranzicijskega obdobja ter pomanjkanjem normativov za postopke ocenjevanja državnega proračuna v vseh njegovih fazah.⁷²³

Memorandum za leto 1994 je bil, v nasprotju z memorandumom za prejšnje leto, sprejet nekoliko bolj pravočasno. Vladi

721 Taškar, Državni zbor sprejel proračun, 2.

722 Državni zbor RS, 24. 4. 1993.

723 Državni zbor RS, 9. 11. 1994. Lorenčič, *Prelom*, 313–37.

ga še vedno ni uspelo pripraviti v času, določenem v poslovniku, vendar ji ga je uspelo pripraviti do začetka novembra 1993 (namesto julija). Glavna razhajanja med koalicijskimi strankami so znova tekla zaradi višine proračuna na področju socialne politike, kjer je ZL postavila zahteve po povišanju sredstev predvsem za aktivno politiko zaposlovanja in vlaganje v tehnološko-razvojni sklad. Pri iskanju soglasja med koalicijskimi strankami je bil Drnovšek precej oster. Morebitno nesoglasje katere od koalicijskih strank je pogojeval z ohranjanjem njenega položaja v koaliciji, a takšnega razhajanja med strankami tik pred uskladitvijo memoranduma ni predvideval kot realne možnosti.⁷²⁴

Drnovšek je uvodno obrazložitev memoranduma državnemu zboru podal 9. novembra 1993. Odzivi političnih strank na njegov predlog so bili skoraj takšni kot odzivi izpred dobrega pol leta: Podobnik v imenu poslanske skupine SLS in Bavčar v imenu poslanske skupine DS sta napovedala, da poslanci teh dveh strank memoranduma in skladno z njim zastavljenega proračuna v takšni obliki ne bodo podprli.⁷²⁵ Vsebinsko so poslanci največ kritike namenili premajhnemu vlaganju v obrambo in socialo, razprava pa je s področja državnih financ zdrsnila vse do načina, na katerega je (bila) zastavljena slovenska politična tranzicija. Opozicijski poslanci so tiste, »ki so [v Slovenijo, op. a.] pripeljali Sachsa in tako zavrli privatizacijo po projektu dr. Jožeta Mencingerja«, razglasili za krivce za zastoje in nepravilnosti pri privatizaciji.⁷²⁶ Ob taki trditvi so se strankarska razmerja pokazala z izredno jasnostjo. Drnovšek in Peterle, ki sta v tej izjavi spoznana kot odgovorna za nastalo situacijo, sta v začetku devetdesetih let tudi dejansko imela stike s Sachsom in sta oba (vsaj delno) zagovarjala njegovo politiko; povezavo pa je ustvaril opozicijski poslanec Igor Omerza, član DS. Dodaten zaplet pri potrjevanju memoranduma je nastal še pri nasprotovanju ZL, ki ni želela odstopati od svojih zahtev o povečanju

724 Pušenjak, Dogovorjeni o vsem, 1. Taškar, Proračunski memorandum za zamudo, 1.

725 Državni zbor RS, 9. 11. 1993.

726 Taškar, Dr. Drnovšek napoveduje konec, 1.

vlaganja v socialno politiko. V nasprotju z Drnovškovimi pričakovanji so bili za ceno vztrajanja pri svojih dopolnilih pripravljeni pod vprašaj postaviti svoje članstvo v koaliciji.⁷²⁷

Memorandum za leto 1994 je nekoliko odstopal od svojega osnovnega okvira, saj ni predvideval le proračunske porabe za eno leto, temveč je očrtal srednjeročno porabo do leta 1997. Vanj je vlada vključila nekatere predloge, podane v državnem zboru spomladi 1993 v razpravi o proračunu za tekoče leto, ki jih ni upoštevala pri sestavljanju proračuna za leto 1993 (povišan je bil denimo predvideni državni vložek v avtocestno infrastrukturo).⁷²⁸ Memorandum je bil v državnem zboru potrjen z rezultatom 47 glasov za in 30 proti – to je zadostovalo, da je stopil v veljavo in omogočil nadaljnji postopek sprejemanja proračuna za naslednje leto.⁷²⁹

Toda hkrati je razprava o memorandumu pustila med poslanci razpoke, ki so se v celoti pokazale naslednjega dne, ko je državni zbor začel razpravo o sklepih in priporočilih, ki so jih vladi naložili kot dodatna navodila pri oblikovanju proračuna. Vendar je bila njihova moč zelo omejena. Že na začetku se je državni zbor izglasoval določilo, da so vsi nadaljnji sklepi za vlado nezavezujoči.⁷³⁰ Nadaljevanje parlamentarne razprave sta posledično zaznamovala dva dogodka. Prvi je bil vladni predlog za prerazporeditev finančnih sredstev za obrambo v korist ministrstva za gospodarstvo in ministrstva za znanost in tehnologijo. Janša je kot obrambni minister privolil v tretjinsko znižanje obrambnega proračuna, toda v zameno naj bi mu Drnovšek vseeno obljubil dovolj sredstev v predlogu zakona o naložbah v obrambo, ki bi v celoti pokrival zastavljene finančne ambicije ministrstva.⁷³¹ Drugi dogodek je bila (ponovna) protestna odsotnost opozicijskih poslancev na delu seje, kjer so poslanci glasovali o

727 Taškar, Odločanje o proračunu, 1.

728 *Uradni list RS*, 26. 11. 1993, 3105–14.

729 Državni zbor, 11. 11. 1993.

730 Jakopec, Za vlado je zavezujoč le sprejeti memorandum, 2.

731 Šoštarič, Obrambni ovinki, 1. Vasle, Parlamentarci tečejo, 2.

vladnem predlogu za prerazporeditev proračunskih sredstev.⁷³² Memorandum je jeseni 1993 dodatno poglobil polariziranost političnega prostora. Ne le da se stranke (oziroma njihovi predstavniki) niso strinjale o tem, ali je memorandum dobro ali slabo zastavljen, temveč so iste dogodke in isto besedilo interpretirale na popolnoma nasprotujoče si načine.⁷³³

O dejanskem proračunu za leto 1994 je državni zbor začel razpravljati 4. maja in ga potrdil 6. maja 1994.⁷³⁴ Njegovo sprejemanje je bilo znova pogojeno z odnosom med koalicijskimi strankami ter odnosom med koalicijo in opozicijo. V tem primeru se je pokazala šibkost njegove koalicije. Čeprav je v parlamentu pomenila močno večino, je bil trud, vložen v doseganje dogovorov med koalicijskimi strankami pred glasovanjem v parlamentu, sorazmerno velik in je pogosto vplival na celotni postopek sprejemanja odločitev ter odnose med vlado in parlamentom.⁷³⁵ To je še posebej veljalo za proračun, sprejet v letu 1994. Konec marca je Drnovšek razrešil obrambnega ministra Janšo, kar je povečalo koalicijska trenja. Hkrati so se večala nesoglasja med še dvema koalicijskima strankama, SKD in ZL.⁷³⁶ Pri tem je bila LDS kot osrednja koalicijska stranka osamljena pri zavračanju povečanja javnega dolga na račun izgradnje lokalnih cest, za kar so glasovale druge stranke (in s tem poskušale povečati podporo ljudi za prihajajoče lokalne volitve konec leta 1994).⁷³⁷ Proračun je ponovno služil kot sito za oblikovanje strankarske in državne politike, kakor prej pa je SLS tudi tokrat bila tista, ki je najstrožje nasprotovala tako načinu sprejemanja proračuna, ki naj bi večal moč vlade v primerjavi s parlamentom, kakor sami usmeritvi in sestavi proračuna. Takšna krepitev vlade bi bila načeloma v nasprotju s slovensko državno ureditvijo, v kateri je vlada odgovorna za svoje delo in brez podpore

732 Taškar, Opozicija je bojkotirala glasovanje, 1.

733 Jakopec, O solati in kočijažu, 2. Pušenjak, Stranke izrekajo kritiko, 2.

734 Državni zbor RS, 4. 5. 1994.

735 Pušenjak, Koalicijska pogodba, 1. Pušenjak, Obrat vlade, 2.

736 Šoštarič, Barometer, 1.

737 Slokar, Zadnji manevri, 1. Jakopec in Pipan, Več kot 130 dopolnil, 3.

katerega ne more delovati.⁷³⁸ Poslanci SLS so se glasovanja o proračunu vzdržali, a je ta kljub temu dosegel zadostno število glasov.⁷³⁹

Proračunski memorandum za leto 1995 je državni zbor sprejel pred iztekom leta, na svoji seji 9. decembra 1994.⁷⁴⁰ Stranke so se o njegovi vsebini usklajevale že v predhodnih tednih. Tokrat je bilo trenje med njimi nekoliko manjše, sam memorandum pa tudi nekoliko manj podrobno napisan;⁷⁴¹ je pa memorandum, kot ga je predlagala vlada, decembra 1994 vzbudil odzive nekaterih drugih institucij. Gospodarska zbornica je v dnevih pred parlamentarnim glasovanjem o njem z odprtim pismom opozarjala na njegovo neustreznost, medtem ko je državni svet hkrati pozival k odlogu obravnave memoranduma v parlamentu in s tem k povečanju časa za razpravo o njem ter vključenosti socialnih partnerjev v njegovo oblikovanje.⁷⁴²

Usklajevanja glede proračuna za tekoče leto so med koalicijskimi strankami tekla vse do poletja. Napeti odnosi med LDS in SKD (jeseni 1994 je Peterle zaradi spora o Oglejskem sporazumu⁷⁴³ odstopil s položaja ministra za zunanje zadeve) so se zopet normalizirali v začetku junija 1995 prav zaradi koalicijske razprave o sprejemanju proračuna.⁷⁴⁴ Vse tri koalicijske stranke so sestavile posebno usklajevalno skupino in se zavezale, da bodo obdržale predvideno višino proračuna (ki so jo mnoga koalicijska in opozicijska dopolnila vsako leto preseгла in s tem poglobljala javni dolg).⁷⁴⁵ Koalicijske stranke so dogovor dosegle v začetku junija 1995 in podpisale sporazum, ki je

738 Kristan idr., *Državna ureditev Slovenije*, 166–72. Gl. tudi Grad, *Parlament in vlada*.

739 Jakopec, Po mnenju večine razpravljavcev, 2. Državni zbor RS, 6. 5. 1994. *Uradni list RS*, 19. 5. 1994, 1629–37.

740 Državni zbor RS, 9. 12. 1994. *Uradni list RS*, 21. 12. 1994, 4479–81.

741 Pušenjak, V ZLSD želijo dopolniti proračunski memorandum, 2.

742 *Delo*, 7. 12. 1994, 3, Stališča in predlogi Gospodarske zbornice Slovenije k proračunskemu memorandumu za leto 1995 ter k postopku njegovega sprejemanja. Jakopec, Proračunski memorandum, 2. Taškar, Poslanci so za širjenje, 1.

743 *Enciklopedija slovenske osamosvojitve, državnosti in ustavnosti*. Gl. *Oglejski sporazum (Peterle-Martino)*.

744 Vodušek, Oživljanje sodelovanja, 2.

745 Pušenjak, Sestanek treh koalicijskih partnerjev, 1.

bil – spet – kompromis med vsemi udeleženi strankami. SKD je izražala predvsem nezadovoljstvo zaradi višine sredstev za izgradnjo in obnovo cest, ZLSD pa je enako trdila za področje znanosti in kulture.⁷⁴⁶ Koalicijske stranke so v tem času že delovale pod pritiskom: če ne bi dosegle dogovora glede proračuna, bi lahko bile prisiljene privoliti v predčasne volitve, kar pa ni ustrezalo nobeni izmed njih. Dogovor koalicijskih strank je tako zdržal tudi v parlamentarni razpravi in pri glasovanju o proračunu. Potrjena so bila vsa vladna dopolnila, medtem ko so poslanci vsa tista, ki jih je predlagala opozicija, zavrnila.⁷⁴⁷ Kljub opozicijskemu zavlačevanju in napovedani obstrukciji je bil proračun, kot ga je predlagala vlada, potrjen 30. junija 1995. Glasovanje je popolnoma polariziralo poslance: za proračun ni glasoval niti en opozicijski član.⁷⁴⁸

Koalicijsko sodelovanje v zvezi z državnim proračunom se je jeseni nadaljevalo s sprejemanjem memoranduma (tokrat prvič kot akta vlade) za naslednje leto. Državni zbor je njegovo predstavitev slišal 20. oktobra in ga z glasovanjem, ponovno jasno razdeljenim med opozicijskimi in koalicijskimi poslanci, potrdil 14. novembra 1995.⁷⁴⁹ Proračun, ki že četrto leto zapored ni bil sprejet znotraj predpisanih časovnih okvirov, je vlada na poslanske klopi le poslala nekoliko prej kot običajno, januarja 1996. O njem je državni zbor glasoval 19. januarja.⁷⁵⁰ Tudi tokrat so bila skoraj vsa dopolnila, ki jih je predlagala opozicija, preglasovana.⁷⁵¹

Osrednje teme, ki se jih je vlada lotevala med letoma 1992 in 1994, so bile stabilizacija in privatizacija gospodarstva, vzpostavljanje mednarodnih sodelovanj tako na gospodarskem kot političnem področju, zaustavitev inflacije, sanacija bank, reforma pravosodja in državne uprave, ohranjanje delovnih mest,

746 Pušenjak, Bolj 'racionalen, vzdržen in varčevalen' proračun, 2.

747 Državni zbor RS, 27. 6. 1995. Jenko, Tehnika proračuna, 1.

748 Državni zbor RS, 30. 6. 1995. *Uradni list RS*, 13. 7. 1995, 2957–71. Taškar, Glasovalni stroj v parlamentu, 1.

749 Državni zbor RS, 20. 10. 1995. Državni zbor RS, 14. 11. 1995.

750 Državni zbor RS, 19. 1. 1996. *Uradni list RS*, 1. 1. 1996, 337–462.

751 Albreht in Jakopec, Nobenih presenečenj, 2.

reforma zdravstvenega sistema.⁷⁵² V drugi polovici mandata, med letoma 1994 in 1996, so osrednje težnje vlade ostale enake. Pridružili so se jim prizadevanje za posodobitev in razvoj prometne infrastrukture, krepitev kmetijstva, razvoj obrambnega sistema in utrjevanje notranje varnosti, podpora demografsko ogroženim območjem ter priprava reforme pokojninskega sistema.⁷⁵³ Pri tem je proračun v celotnem mandatnem obdobju ostal področje, kjer se je politični prostor (poleg politično pogojenega odnosa do preteklosti) najbolj polariziral. Čeprav mu je del opozicije očital spletanje Sachsovih idej s slovenskim (gospodarskim) prehodom, je gospodarska politika prve polovice tranzicijskega obdobja vsebovala mnoge elemente gradualizma. Med drugim je proračun (v sodelovanju koalicijskih strank, ne zgolj LDS) ohranjal razmeroma močno komponento socialne države in iskanje pragmatičnih, konkretnih rešitev za sproti nastale situacije. Komentarji v javnosti, češ da vlada v resnici ne ve dobro, kaj počne, odražajo to strategijo. Pri tem ni bila vedno Drnovškova (ali strankarska) politika tista, ki je sama po sebi sledila nekaterim potezom Mencingerjevega gradualizma ali močne socialne politike. Pogosto je vzrok za postopno gospodarsko in politično usmeritev bilo dejstvo, da je bila LDS, čeprav najmočnejša, odvisna od drugih koalicijskih strank, ki so v parlamentu omogočile gladko sprejemanje proračunskih memorandumov in proračunov kot dokumentov z močno politično konotacijo.⁷⁵⁴

Prav ta postopnost, ki je deloma pomenila nadaljevanje posameznih elementov poznega socializma, je bila izrazito nesprejemljiva za del opozicije (predvsem poslance stranke SLS), ki je celotno mandatno obdobje nasprotoval vsem memorandumom

752 *Poročevalec Državnega zbora RS*, 21. 2. 1994, 65–74, Poročilo o delu Vlade Republike Slovenije za leto 1993. *Poročevalec Državnega zbora RS*, 25. 4. 1995, 33–49, Poročilo o delu Vlade Republike Slovenije za leto 1994.

753 *Poročevalec Državnega zbora RS*, 18. 1. 1996, 81–104, Poročilo o delu Vlade Republike Slovenije za leto 1995. *Poročevalec Državnega zbora RS*, 11. 8. 1997, 105–46, Poročilo o delu Vlade Republike Slovenije za leto 1996.

754 Ferfila in Phillips, *Socioeconomic development in Slovenia*, 177–201. Ferfila in Phillips, *Slovenia's transition*, 159–66.

in proračunom, ki jih je predlagala vlada. Raznorodnost koalicije, ki je na političnem področju odlikovala pragmatičnost in postopnost, je na nasprotni politični pol potisnila stranke, ki so zahtevale večji prelom (v tem mandatu SLS). V primeru proračuna sta bili politična postopnost in politična polariziranost medsebojno povezani.

RAZPADANJE KOALICIJE

Drnovškova ‚velika koalicija‘, ki je zaznamovala prvo mandatno obdobje slovenskega parlamenta, je imela svoje močne in šibke točke. Visoko število glasov v parlamentu je vladi pomagalo, da je ta nekatere pomembne dokumente sprejel tako, da so bili v prid strankam vladajoče koalicije. To je še posebej veljalo pri urejanju področij, ki so zadevala samoregulacijo političnega prostora, kot so v tem poglavju obravnavani zakon o volitvah in političnih strankah, poslovnik državnega zbora in sprejemanje državnega proračuna. Toda ohranjanje širokega medstrankarskega sodelovanja, v koaliciji poosebljenega z nasprotujočima si ZL in SKD, je pokazalo tudi svoje slabosti. Sodelovanje LDS s strankami, ki so bile na to pripravljene, je resda ustvarjalo določeno koalicijsko širino, vendar pa je moč koalicije oziroma predvsem njene vodilne stranke, LDS, odbila nekatere opozicijske stranke in povzročila trenja med koalicijskimi strankami. V mandatu, ki se je sicer končal z rednimi volitvami, so ta trenja postopoma razjedala medkoalicijske odnose.

Področje, na katerem je posledica konflikta med državnimi organi (in strankami) prva pripeljala do odstopa ministra in izstopa stranke iz koalicije, je bila obramba. Že od sestavljanja koalicije, ko je svoj vstop vanjo z vključitvijo SDSS pogojila SKD, pa vse do sprejemanja prvega koalicijskega proračuna, ki je velik

del sredstev namenjal obrambi, je področje obrambe zahtevalo dodatna medstrankarska pogajanja. Ambicija obrambnega ministra Janše, in z njim povezana moč vlade, je bila večkrat predmet spora v postopku sprejemanja proračuna, v začetku mandata pa je poleg tega sprožila še vprašanje odnosa med funkcijo predsednika republike in vlado.⁷⁵⁵

Konflikt znotraj koalicije je vrh dosegel z afero Depala vas 21. marca 1994. Ta do današnjih dni ni dobila epiloga, so pa zato njene posledice na področju odnosa med političnimi strankami toliko jasnejše.⁷⁵⁶ Zaradi Janševe objektivne odgovornosti je Drnovšek posledično predlagal njegovo razrešitev s položaja obrambnega ministra, pri čemer se je skliceval na dejstvo, da so varnostni organi ministrstva za obrambo posegli v civilno sfero. Odločitev za razrešitev ministra je bila problematična tudi zato, ker bi poteza lahko izzvenela kot politično motivirano dejanje, kot obračun levice, ki jo je simboliziral predsednik države Milan Kučan, z desnico, ki jo je posebljal Janša. Drnovšek se je zavedal zapletenosti položaja in je dolgo tehtal svojo odločitev o pobudi za Janševo razrešitev.⁷⁵⁷ Drobljenje koalicije mu ni bilo v interesu, saj je za doseganje zastavljenih ciljev potreboval čim širše politično zavezništvo.⁷⁵⁸

Razprava, ki je sledila Drnovškovemu predlogu za razrešitev Janše, je bila netipična. Predlogu, ki bi potencialno oslabil sestavo koalicije, je nenavadno oporekala opozicija. Poslanci so naslavljali obsežne teme o slovenski demokraciji in političnem pozicioniranju na osi levo-desno. Na seji državnega zbora 28. marca 1994 je bil Janša razrešen z ministrskega položaja, zaradi česar je iz koalicije izstopila SDSS. Položaj obrambnega ministra je prevzel Jelko Kacin.⁷⁵⁹

755 Pečauer, Dopisovanje Milan Kučan – Janez Janša, 2.

756 Kustec Lipicer, Od strankokracije do novega razvojnega modela države, 43.

757 Tako so v intervjujih izrazili nekateri Drnovškovi tedanji sodelavci. – *Šetinc Pašek, Pozabljena umetnost vladanja.*

758 Gašparič, *Državni zbor*, 65–66.

759 Prav tam. *Državni zbor RS*, 28. 3. 1994.

Jesen 1994 je prinesla nov spor znotraj koalicije. Zunanji minister Peterle je 10. oktobra 1994 pri pogajanjih z Italijo dosegel dogovor o odškodnini za optante, ki so po drugi svetovni vojni zapustili Jugoslavijo. Dosežen Oglejski sporazum naj bi odpravil blokado Italije pri vstopanju Slovenije v Evropsko unijo. Za uresničitev tega sporazuma bi bilo nujno spreminjanje slovenske ustave in notranje zakonodaje. Sporazum se je zato za vlado in Drnovška izkazal kot nesprejemljiv. Peterle je 31. oktobra 1994 odstopil z ministrskega položaja, ki ga je začasno prevzel Drnovšek sam. Iskanje primerne kandidata za novega zunanjega ministra se je razvleklo v zimo, dokler ni 26. januarja 1995 položaja zasedel Zoran Thaler.⁷⁶⁰

Zaradi Oglejskega sporazuma je bil Drnovšek kot predsednik vlade v parlamentu 19. januarja 1995 deležen ustavne obtožbe,

»kljub temu, da Vlada Republike Slovenije [...] te izjave ni potrdila in da je iz 6. točke kronologije pogajanj z Italijo možno razbrati, da je minister Peterle ravnal v nasprotju s stališči slovenske Vlade. [O]staja temeljna in dokončna odgovornost za nastali skrajno slab mednarodni politični položaj in veliko mednarodno-politično in diplomatsko škodo ugledu Republike Slovenije predvsem na strani Vlade Republike Slovenije. Na podlagi prvega odstavka 114. člena ustave Republike Slovenije, nosi glavno odgovornost ravno njen predsednik, dr. Janez Drnovšek.«⁷⁶¹

Drnovška so pri glasovanju poleg lastne stranke podprli Zeleni, poslanska skupina Demokratov je ostala neodločena, zato so njeni poslanci glasovali neusklajeno. Ustavno obtožbo sta podprli Slovenska ljudska stranka in SDSS. Druge stranke niso izrazile svojega mnenja. Državnozbornsko glasovanje o ustavni obtožbi je prineslo dokončen rezultat: 56 poslancev je obtožbo zavrnilo, 17 jo je potrdilo.⁷⁶²

760 *Vlada Republike Slovenije. 3. vlada Republike Slovenije (od 25. januarja 1993 do 27. februarja 1997).*

761 Državni zbor RS, 19. 1. 1995.

762 Prav tam.

Razmerje med strankami je maja in aprila tega leta zaostriala razprava o obeleževanju 50. obletnice konca druge svetovne vojne. Obeleževanje je bilo sestavljeno iz slovesnosti v Cankarjevem domu in slavnostne seje parlamenta. Zaradi nestrinjanja z obeleževanjem obletnice so SDSS, SLS in SKD bojkotirale tako slovesnost kot slavnostno sejo, udeležile pa so se maše (na kateri so bile seveda odsotne druge stranke). Čeprav je bila SKD članica koalicije, drugi dve stranki pa sta delovali v opoziciji, so vse tri svoje delovanje usklajevale tudi jeseni 1995, ko so v državnem zboru bojkotirale glasovanje o noveli zakona o sanaciji mariborskega podjetja Tam. Ravno zapleti glede sanacije Tama so 10. januarja 1996 pripeljali do razrešitve ministra za gospodarstvo Maksa Tajnikarja. Skupaj z njim se je iz koalicije poslovila tudi ZL.

Kljub težavni drugi polovici mandatnega obdobja se je podpora LDS pokazala pri glasovanju na državnozbornih volitvah 10. novembra 1996. Na njih je stranka dosegla 27 odstotkov glasov. Drugo mesto je zasedla SLS z dobrimi 19 odstotki, tretje SDSS s 16 odstotki.⁷⁶³ Glede na rezultate kaže, da so volivci uspehe preteklega mandatnega obdobja pripisali LDS, medtem ko so koalicijske stranke prvotne opozicije na volitvah dosegle razmeroma nizko število glasov (SDK in ZL obe po 9 odstotkov, Zeleni slaba 2 odstotka). Z volitvami leta 1996 se je LDS utrdila na položaju najmočnejše stranke.⁷⁶⁴

763 *Državna volilna komisija RS. Volitve v Državni zbor 1996.*

764 Gašparič, *Državni zbor*, 72–73.

**DRUGI MANDAT
PARLAMENTA:
KRIZA KOT
POLITIČNA KRITIKA**

Vse od začetka tranzicije je bil slovenski prostor v stanju intenzivnega, a postopnega spreminjanja. V drugem mandatnem obdobju parlamenta je gradualistični način preoblikovanja slovenskega političnega prostora dosegel novo fazo. Na volitvah leta 1996 so stranke, ki so izvajale politiko gradualizma, zopet dobile možnost sestaviti koalicijo. Osrednja nosilka gradualizma, LDS, je svojo politiko v primerjavi s prejšnjim mandatnim obdobjem le malo spremenila, nekoliko bolj pa se je gradualistični slog spremenil zaradi koalicije, ki jo je LDS oblikovala s strankama DeSUS in SLS. Predvsem SLS je bila kot ena izmed pomladnih strank dejavnik, ki je prinašal nove elemente v gradualistično politiko vlade. Nekateri izmed teh elementov so se odražali v koalicijskih odnosih: kljub svojemu vladnemu položaju je SLS v letih 1996–2000 ohranjala možnost povezave s preostalima dvema pomladnima opozicijskima strankama (in jo ob koncu mandata z združitvijo z SKD tudi uresničila). Drugi elementi so se odražali v vsebinskem delovanju vlade. Skladno z vsebino delovanja SLS je kmetijska politika, ki je bila osrednje težišče njenega delovanja, pridobila precej večjo težo. A kljub spremembam, ki jih je prinesla koalicija LDS z SLS in stranko DeSUS, se je gradualizem nadaljeval.

Ambicije pomladnih strank, da bi uresničile politiko, ki bi predstavljala odločnejši odmik od postopne, evolutivne tranzicije, so z volitvami 1996 in vstopom SLS v koalicijo bile začasno onemogočene. Kot odgovor na prepričljivo vztrajanje gradualizma v slovenskem političnem prostoru se je delovanje preostalih dveh pomladnih strank, SDS in SKD, zaostriло. To se je izrazilo v več oblikah. Najvidnejše izmed njih so bile: nadaljnji poskusi sodelovanja konservativnih političnih strank kot protiutež povezovalni moči LDS; ostra nasprotovanja v postopku sprejemanja proračuna kot osrednjega pokazatelja razporeditve pozornosti države in politične moči strank na posamezna področja (konkretno v obliki finančnih sredstev) ter enega izmed osrednjih kazalcev uspešnosti Slovenije v procesu pridruženja EU; in na ravni političnega diskurza ustvarjanje vzdušja

krize, sprva politične, nato moralne in naposled krize sistema parlamentarne demokracije.

Uporaba krize kot oblike kritike je imela svoj lastni politični namen in ni odražala dejanskega stanja krize političnega sistema. Po enaki logiki, kot sem v drugem poglavju obravnavala koncept sprave, bom v tem poglavju obravnavala koncept krize kot enega izmed odzivov na razvoj političnih dogodkov, ki je vzporedno z nadaljevanjem gradualizma ob izteku devetdesetih let služil predvsem strankama SKD in SDS kot oblika izražanja kritike takratne koalicije in kot poskus pridobivanja politične moči v smislu javne podpore svojim političnim ciljem.⁷⁶⁵ Kot je v eni izmed napetih razprav v parlamentu maja 1997 svoje nezadovoljstvo nad močjo LDS slikovito izrazil vodja poslanske skupine SDS, Ivo Hvalica, ko je argumentiral delovanje stranke in njen trud za povečanje politične moči: »*SDS kot največja opozicijska stranka ne bo pristala na vlogo okraska tranzicije.*«⁷⁶⁶

Dokaz, da sistem kljub stalnemu omenjanju krize ob izteku devetdesetih let dejansko ni zašel vanjo, je sam potek dogodkov ob koncu tega parlamentarnega mandata. Za šest mesecev je vodenje države prevzela Bajukova vlada, v kateri so pomladne stranke (združena SLS + SKD ter SDS) same sestavile koalicijo. Zaradi prihajajočih parlamentarnih volitev leta 2000 so bili koalicijski odnosi dodatno obremenjeni. Napetost je dosegla vrh v odločitvi koalicijske SLS o združitvi z opozicijsko SKD, zaradi česar se je Drnovšek kot predsednik vlade odločil za zamenjavo ministrov stranke SLS in na njihovo potrditev v parlamentu vezal zaupnico vladi. Kljub temu da ta ni bila izglasovana in je Drnovškova vlada padla, so vsi mehanizmi političnega sistema prestali preizkušnjo. Nastanek Bajukove vlade ni povzročil zastoja ali posebnih zapletov v delovanju države, je pa dejstvo, da je bila to edina vlada iz zgolj pomladnih strank, dodatno polariziralo politični prostor.

765 Koselleck, *Crisis*, 358. Freedon, *Crisis?*, 19. Graf in Jarausch, *Crisis!*.

766 Državni zbor RS, 15. 5. 1997.

KONSTITUIRANJE PARLAMENTA IN VLADE

Mandatno obdobje 1992–1996 je za sabo pustilo kopico zapletenih odnosov med parlamentarnimi strankami. Njihova razdelitev se je med postopkom konstituiranja državnega zbora in vlade po novembrskih volitvah 1996 večkrat pokazala v glasu vanju poslancev, katerih glasovi so se pri sprejemanju odločitev delili točno na polovico in s tem že ob začetku mandata pokazali sliko polariziranega političnega prostora. Parlamentarni prag je leta 1996 prestopilo sedem strank: LDS, SLS, SDS, SKD, ZLSD, DeSUS in SNS (Slovenska nacionalna stranka).⁷⁶⁷ Od devetdesetih sedežev, ki so jih po volitvah zasedli novoizvoljeni poslanci, jih je 25 pripadlo članom LDS, 19 članom SLS, 16 jih je pripadlo SDS in 10 stranki SKD. Preostale sedeže so si razdelile ZLSD (9), DeSUS (5) in SNS (4). Po en sedež je pripadel predstavniku italijanske in madžarske manjšine.⁷⁶⁸

Zmagovalna stranka, LDS, je v svoji kampanji igrala predvsem na pozitivno javno podobo predsednika stranke, podprto s strokovno močnim strankarskim kadrom. Razmeroma dobro se je zavedala tudi svojih pomanjkljivosti: zaradi političnega pragmatizma je stranka ocenjevala, da je do volitev 1996 izgubila velik del svojih strankarskih vrednot, kar je program

⁷⁶⁷ *Državna volilna komisija. Volitve v DZ 1996.*

⁷⁶⁸ Taškar, *Stranke slovenske pomladi*, 1.

stranke privedlo do previsoke stopnje neprepoznavnosti. LDS se je predvsem bala očitkov, da je »socialno in ekološko neobčutljiva stranka«, ki se je v (pre)velikem delu javnosti drži podoba »leve, ‚udbomafijske‘ stranke«, a ki ji hkrati očitajo, da je »v šolo spustila Cerkev« in »Cerkvi podarila gozdove, celo kmetje so proti«. ⁷⁶⁹ LDS je hkrati predlagala (a iz dokumentov ni jasno, ali tudi izpeljala) tih, strogo strateški dogovor z ZLSD in stranko DeSUS »o nenapadanju in do neke mere usklajenem delovanju«, ki ga je označila kot projekt ‚Šifra 51%‘. ⁷⁷⁰ S podobnimi problemi so se soočale tudi druge politične stranke, ki so bile prav tako kot LDS šibko vsebinsko profilirane. Vsem je bilo skupno, da so se bolj kot z vsebinskimi programi oblikovale v odnosu druga do druge. ⁷⁷¹

Polariziranost državnoborskih glasov

V napetem povolilnem vzdušju se je pozno jeseni začelo oblikovanje državnega zbora in vlade, ki je že orisovalo medstrankarsko polariziranost. Konstitutivna seja državnega zbora, ki je tokrat v celoti potekala skladno z novim poslovníkom iz leta 1994, se je začela 28. novembra 1996, 17 dni po volitvah. Prva obveznost poslancev je bila izvolitev mandatno-imunitetne komisije, sestavljene iz vseh predstavnikov poslanskih skupin. Ta je pri potrjevanju mandatov poslancev prejela pritožbo o treh kandidaturah poslancev stranke SKD zaradi domnevnih nepravilnosti pri razporejanju glasov na nacionalni volilni listi: kandidaturah Miroslava Mozetiča, Izidorja Rejca in Marijana Schifferja. Proti komisiji, ki je sicer potrdila veljavnost tudi teh treh mandatov, so se izrekle poslanske skupine LDS (Slavko Gaber), DeSUS (Zoran Lešnik) in ZLSD (Ciril Ribičič), medtem ko

769 SI AS 2111, t. e. 55, p. e. II/10/5, Volitve v državni zbor 1996. Seznam kandidatov, delovna srečanja, korespondenca.

770 Prav tam. Podobne pomanjkljivosti, predvsem pomanjkanje identitete, je stranki ob njenem kongresu oktobra 1996 očitala tudi *Mladina*. – Čibej, Povejte mi resnico, 19.

771 Vodušek, Naše stranke rade načenjajo teme, 2.

se je za potrditev vseh poslanskih mandatov, vključno s tremi domnevno spornimi, izrekla poslanska skupina SKD (Lojze Peterle). Pri glasovanju o posameznih spornih mandatih so poslanci, ki so podprli stališče SKD, imeli večino – a le za las. Za vsakega izmed kandidatov je glasovalo 45 poslancev, medtem ko jih je proti potrditvi glasovalo vsakokrat skoraj toliko, le eden ali dva manj.⁷⁷²

Delitev glasov poslancev je že v procesu konstituiranja državnega zbora kazala na skoraj enakovredno porazdelitev poslancev na dve neformalni skupini. Konstitutivna seja je bila nato prekinjena na pobudo enega izmed poslancev, Franca Zagožna (SLS), ki je v imenu SLS, SKD in SDS (enega izmed polov) predlagal preložitve volitev predsednika in podpredsednika državnega zbora, s čimer so stranke želele pridobiti več časa za medsebojno usklajevanje interesov in strategij, ki so jih nameravale uresničiti v sledečih tednih konstituiranja državnega zbora in vlade. Prav te tri stranke, ki so, če so glasovale usklajeno, v državnem zboru premogle polovico glasov, pa so se kljub potencialu, ki ga je takšna pozicija prinašala, soočale z visoko mero medsebojnih nesoglasij. Stranke SLS, SKD in SDS so šele na dan začetka zasedanja državnega zbora uskladile svoja pričakovanja do te mere, da so podpisale dogovor o sodelovanju svojih poslanskih skupin.⁷⁷³

Naslednja komisija, potrebna za konstituiranje državnega zbora, Komisija za volitve, imenovanja in administrativne zadeve (KVI AZ), je bila izvoljena v nadaljevanju prve seje 2. decembra.⁷⁷⁴ Toda prekinitev konstitutivne seje ni prinesla težko pričakovane razrešitve hromeče razdeljenosti poslancev na dve »*asociaciji*«, kot se je izrazil poslanec Ivo Hvalica (SDS), oziroma »*bloka*«, kot je situacijo opisal Zmago Jelinčič (SNS). Do

772 Državni zbor RS, 28. 11. 1996.

773 Svoje poslance so stranke SLS, SKD in SDS disciplinirale do te mere, da so morali ti na oddane glasovnice (ob glasovanju za Janeza Podobnika) zapisati svoje zaporedne številke, s čimer se strankam ni mogel izmuzniti noben od dragocenih petinštiridesetih glasov. – Repovž, Kršitev tajnosti glasovanja?, 2.

774 Državni zbor RS, 2. 12. 1996.

ponovnega začetka zasedanja se poslanskim skupinam ni uspelo dogovoriti, kakšna naj bo predlagana sestava komisije. Poslanci so pat pozicijo po še eni krajši prekinitvi seje prešli s kompromisno idejo: sestavili so predlog za člane komisije, ki pa naj bi bila zgolj začasna in bi delovala le v fazi konstituiranja državnega zbora. Nato bi se razpustila in bila ponovno izvoljena, ko bi bila razmerja med koalicijo in opozicijo že izoblikovana. Takšno rešitev so tudi formalno na glasovanju soglasno potrdili vsi poslanci.⁷⁷⁵ KVIAZ je bil izvoljen in konstituiranje parlamenta se je lahko prevesilo v zadnjo točko: izvolitev predsednika in podpredsednikov državnega zbora.⁷⁷⁶

Sveže izvoljeni KVIAZ je kot kandidata za predsednika državnega zbora predlagal Janeza Podobnika (SLS). LDS kot najmočnejša parlamentarna stranka na ta položaj zaradi neformalnega dogovora, da položajev predsednika vlade in predsednika državnega zbora ne zasede ista stranka, ni želela predlagati svojega kandidata. LDS je želela prihraniti pravico stranke za kandidiranje svojega člana, Drnovška, na položaj predsednika vlade. Pri takšni delitvi vodstvenih položajev so imele ‚pomladne stranke‘ (torej SDS, SKD in SLS), povezane v neformalno skupino, prednost. Tudi če bi ena izmed njih na položaj predsednika državnega zbora postavila svojega kandidata, sta v zavezništvu še vedno ostali drugi dve stranki, ki bi lahko predlagali kandidata za položaj mandatarja. Kot ena izmed ‚pomladnih strank‘ je SLS na položaj predsednika državnega zbora bila pripravljena predlagati svojega člana, Janeza Podobnika, v upanju, da bi mandatarski položaj kljub temu potencialno lahko prevzel Marjan Podobnik (SLS) ali Lojze Peterle (SKD). Pri tem je SLS še vedno vztrajala, da je pripravljena zapolniti oba vodilna položaja, tako državnozborskega kot vladnega, pri čemer bi si morala izboriti podporo znotraj pomladne zveze in med drugimi parlamentarnimi strankami.⁷⁷⁷

775 Prav tam. Babič in Jakopec, Poslanci izbrali kviaz, 2.

776 *Poročevalec Državnega zbora RS*, 19. 3. 1993, 31–70, Poslovnik državnega zbora.

777 Vodušek, Pogajalski konec tedna, 1.

Rezultat prvega glasovanja za Podobnika kot predsednika državnega zbora je bil 45 ‚za‘ in 45 ‚proti‘, kar je pomenilo, da je proces konstituiranja državnega zbora zopet zastal.⁷⁷⁸ Podobnikova kandidatura ni bila glavni vzrok za to. Nobena izmed preostalih strank v resnici ni želela predlagati svojega, alternativnega kandidata. Rezultat glasovanja, ki je zablokiral nadaljnje delo državnega zbora, je bil posledica drugih, neformalnih dogovorov, ki so se skrivali v naslednjih korakih deljenja političnih funkcij in o katerih stranke v času Podobnikove kandidature še niso dosegle soglasja. V ponovljenem glasovanju za istega kandidata, ki je potekalo dan za tem (3. decembra), je bil Podobnik na položaj predsednika državnega zbora izvoljen z veliko večino. Zanj je glasovalo 82 od 86 prisotnih poslancev. Volitve podpredsednikov državnega zbora so v nadaljevanju seje stekle gladko. Na podpredsedniške položaje so bili izglasovani Zoran Thaler (LDS), Borut Pahor (ZLSD) in Helena Hren Vencelj (SKD). S tem se je državni zbor v celoti konstituiral.⁷⁷⁹

Poslanci so nato imeli 30 dni časa, da so imenovali preostala delovna telesa in generalnega sekretarja državnega zbora.⁷⁸⁰ Večina delovnih teles je bila izvoljena 16. januarja 1997. Poleg mandatno-imunitetne komisije in KVIAZ, ki sta bila, kot smo videli, vzpostavljena prej, so bile januarja izvoljene še komisija za poslovnik, komisija za narodni skupnosti in komisija za zakonsko nezdržljivost opravljanja javne funkcije s pridobitveno dejavnostjo. Istega dne so bili ustanovljeni tudi vsi odbori državnega zbora, katerih glavna naloga je bila priprava posameznih zakonov in spremljanje izvajanja zakonodaje na posameznih področjih. Odbori so bili zato ustanovljeni za ista področja kot ministrstva (za gospodarstvo, za obrambo, za evropske zadeve itd.). Njihova naloga je bila med drugim tudi zaslišanje kandidatov za ministrske položaje, zaradi česar je bilo nujno, da se državni zbor čim prej v celoti konstituiral in s tem omogoči konstituiranje vlade.⁷⁸¹

778 Državni zbor RS, 2. 12. 1996.

779 Državni zbor RS, 3. 12. 1996.

780 *Poročevalec Državnega zbora RS*, 19. 3. 1993, 31–70, Poslovnik državnega zbora.

781 *Poročilo o delu Državnega zbora v mandatnem obdobju 1996–2000*, 54–55.

Konstitutivna seja državnega zbora je nakazovala polariziranost političnega prostora, ki se je nadaljevala iz prejšnjega mandata in se zaostрила. Delitev glasov poslancev na dve polovici, ki sta odražali dva skoraj enako močna pola, je bila povezana z načinom izvajanja tranzicije. Če se je število glasov prevesilo v prid LDS, je tranzicija pridobila gradualističen, postopen značaj. Ko pa se je (kasneje med mandatom) število glasov obrnilo v prid pomladnim strankam, so te vsaj poskusile obrniti tok tranzicije proti ostrejšemu prelomu.

Postopek sestavljanja vlade je v začetnem delu tekkel vzporedno s konstituiranjem državnega zbora. Parlamentarne stranke so se o morebitnih kandidatih za mandatarja in o kandidatih za ministrske položaje intenzivno pogajale v času, ko so poslanci volili predsednika državnega zbora. Do začetka decembra so se vodenju državnega zbora odpovedali v SKD (v zameno za odpoved vodenju parlamenta so v vladi pričakovali položaj zunanjega ministra in podpredsednika vlade) in SDS (ki so zase določili šest ministrskih položajev v morebitni koaliciji), zato je kandidatu SLS, Podobniku, po dogovoru z drugimi strankami naposled uspelo priti na položaj predsednika državnega zbora.⁷⁸²

A kmalu po konstituiranju državnega zbora so se med strankami začela kazati povezovanja, ki so se še do pred kratkim zdela dokaj malo verjetna. V začetku decembra je postajalo jasno, da v ospredje medstrankarskih pogajanj prihaja koalicijska povezava med dvema strankama, ki sta na volitvah dosegli največje število glasov, LDS in SLS.⁷⁸³ Njuna morebitna koalicijska povezava je v javnosti vzbudila precejšnje presenečenje, glede na to, da sta bili stranki v prejšnjem mandatu izrazito nenaklonjeni druga drugi. V decembru je ostajalo odprto le vprašanje, katera bo tretja stranka, ki se bo pridružila koaliciji – SKD ali SDS; vse to v času, ko mandatar še ni bil niti uradno predlagan niti potrjen.⁷⁸⁴

782 Vodušek, Odločitev o kandidatu, 2. Vodušek, DZ se je razklal, 2.

783 Vodušek, LDS in SLS gradita mostove, 2.

784 Vodušek in Repovž, Kako bo SLS priznala, 2.

Postopek podeljevanja mandata za sestavo vlade je, tako kot v prejšnjem mandatu, začel predsednik republike. Po prvi državnozborski seji je imel Kučan 30 dni časa, da predsedniku državnega zbora pisno predloži ime kandidata za predsednika vlade.⁷⁸⁵ Pri tem se predsednik republike ni samovoljno odločal, koga predlagati. Za prihodnjega mandatarja (favorita sta bila Janez Drnovšek in Marjan Podobnik) je imel namen predlagati tistega, ki bo imel možnost zbrati dovolj podpore, da zagotovi stabilno vlado in s tem nadaljevanje gospodarske, socialne in zunanje politike iz leta 1990.⁷⁸⁶ Kučan se je več tednov zapored sestajal s predstavniki parlamentarnih strank. Med konstituiranjem državnega zbora je opravil tri kroge razgovorov s parlamentarnimi strankami, ki naj bi mu pomagali izbrati kandidata za predsednika vlade s čim večjo podporo med strankami. Prvič se je Kučan s predstavniki poslanskih klubov sestel 9. in 10. decembra. Tako kot v prvem mandatu je predsednike poslanskih klubov vabil na pogovore skladno z rezultati volitev od najmočnejše do najšibkejše stranke.⁷⁸⁷ S poslanskimi skupinami se je ponovno sestel teden dni kasneje, 17. in 18. decembra,⁷⁸⁸ ter nato še 30. decembra.⁷⁸⁹

Skoraj enakomerna porazdelitev strankarskih moči na dve polovici je Kučanu otežila izbiro kandidata za mandatarja, za katerega bi bil prepričan, da bo brez zapletov sestavil vlado. Kljub vsem trem nizom pogovorov mu razmerja moči ni uspelo spremeniti. Če bi za položaj mandatarja predlagal Janeza Drnovška ali Marjana Podobnika, bi zanj glasovala točno polovica poslancev, le da bi v enem primeru kandidata podprli levi blok (Drnovška so v začetku decembra podprli ZLSD, DeSUS in oba manjšinska poslanca⁷⁹⁰), v drugem pa desni. Kučan je zadnji dan leta 1996 medijem le sporočil, da se je za mandatarja odločil

785 *Poročevalec Državnega zbora RS*, 19. 3. 1993, 31–70, Poslovnik državnega zbora.

786 Državni zbor RS, 28. 11. 1996.

787 Vodušek, Tudi uradno o mandatarju, 2. Vodušek, Posvet predsednika države, 1.

788 Vodušek, Prvaki strank, 1. Vodušek, Izčrpavanje nasprotnika, 2. Grah, Kučan odtekel prvi krog, 16–17. Grah, Kučan odtekel že drugi krog, 11.

789 Vodušek, Danes popoldne bo znano ime, 2. Žerdin, Kučan teče že tretji krog, 10–11.

790 Vodušek, ZLSD, DeSUS in predstavnika manjšin, 2.

predlagati Drnovška.⁷⁹¹ Državni zbor je predlog za mandatarja formalno prejel 3. januarja 1997, o njegovi kandidaturi pa je razpravljajl 8. januarja.⁷⁹²

Izredna seja, na kateri naj bi poslanci glasovali o Drnovšku, se je začela z izstopom enega izmed poslancev, Cirila Pucka, iz poslanske skupine SKD (v tem mandatu je formalno ostal samostojni poslanec). Zaradi prestopa je v državnem zboru najprej sledila vrsta tehničnih in proceduralnih zapletov, kar je zamaknilo Drnovškov nastop pred poslanci.⁷⁹³ Njegovi predstavitvi je sledila obsežna razprava, kar je potrjevanje ali zavračanje Drnovškove kandidature premaknilo na naslednji dan. Puckov prestop se je v prebijanju simetrične razdelitve politične moči v parlamentu izkazal za bistvenega. Drnovškov mandat je bil s pomočjo Puckovega prestopa 9. januarja potrjen s 46 glasovi za in 44 proti.⁷⁹⁴ Dejstvo, da je Drnovšek zadnji glas za potrditev svojega mandatarstva dobil pri posameznem poslancu in ne v obliki skupine glasov posamezne poslanske skupine, je zrcalilo, da so bile kljub uspešni potrditvi mandatarja stranke med sabo še vedno razdeljene skoraj simetrično.

V prvem dnevu izredne seje, namenjene potrjevanju kandidata za predsednika vlade, je Drnovšku uspelo predstaviti program vlade, s katerim je zagovarjal svojo izvolitev na položaj predsednika vlade. V programu je (v imenu stranke) izrazilo poudarjal ne le uspehe svoje dosedanje vlade, s katerimi je želel pridobiti zadostno poslansko podporo za nadaljevanje dela, temveč tudi postopnost sprememb, ki jih je vlada uvajala: njegovi vladi je uspelo inflacijo *postopno* znižati, Slovenija je *postopno* vzpostavila visoko raven deviznih rezerv, proračunske deficite je država *postopno* zmanjšala, lastninjenje je potekalo *postopoma*, vlada je *postopno* vzpostavila ustreznejšo komunikacijo

791 Vodušek, Predsednik Kučan, 1. O odnosu med Kučanom in parlamentarnimi strankami v tem času gl. Repe, *Milan Kučan*, 498–500.

792 Vodušek in Albreht, *Zadregre z mandatarjem*, 1.

793 Gašparič, *Državni zbor*, 79.

794 Vodušek, *Bliža se čas odločitve*, 1. Vodušek, Pucko, 2. Grah, Janez Drnovšek, mostograditelj, 8–11.

s socialnimi partnerji.⁷⁹⁵ Drnovšek je v primeru, da bo potrjen za mandatarja, napovedal nadaljevanje vseh postopno zastavljenih politik prejšnje vlade.⁷⁹⁶ Načrtno poudarjanje postopnosti strankarskega delovanja v nastopnem govoru za kandidaturo na položaj predsednika vlade na več področjih (zdravstvo, gospodarstvo, socialno varstvo) potrjuje tudi gradivo, ki ga je stranka v predvolilnem času ustvarjala kot mogoče osnutke svojega volilnega programa.⁷⁹⁷

Politika postopnosti se je poleg dejanskega političnega razvoja kazala tudi v spremenjenem državnozborskem diskurzu. Samo pogostost uporabe besed ‚postopno‘ in ‚nadaljevati‘ v vseh njunih oblikah v parlamentarnih zapisnikih potrjuje trend, ki se je nakazoval v Drnovškovem nagovoru poslancem. Obe besedi sta prvi vrh dosegli leta 1991, nato v obdobju med 1997–1999 in še enega manjšega v obdobju 2001–2002. Najpogostejša uporaba obeh besed v obdobju 1997–1999 sovпада s časom povečane intenzivnosti gradualizma, ki je leta 2000 doživel upad in se v letih po tem spet nekoliko okrepil. Besede ‚postopno‘, ‚nadaljevati‘ in ‚skupaj‘ so od začetka mandata leta 1996 do padca koalicijske LDS, SLS in DeSUS doživeli padec leta 2000, torej v času Bajukove vlade, medtem ko je uporaba besede ‚kriza‘ naraščala skozi ves mandat in leta 2000 dosegla vrh.

Uporaba posameznih besed v državnem zboru, upoštevana v tej analizi, je pogojena z dvema dejstvoma. Prvič, absolutno večja pogostost uporabe besed ‚nadaljevati‘ in ‚skupaj‘ odstopa od preostalih dveh zato, ker sta besedi redno uporabljeni v procesu vodenja parlamentarnih sej. Drugič, beseda ‚kriza‘ se v tem obdobju nanaša tudi na pričakovano gospodarsko krizo, ne zgolj politično. Skupni trend vseh štirih besed kljub temu kaže zgovorno sliko: uporaba besed, ki nakazujejo na postopnost, je izrazito narasla v času Drnovškove vlade med 1997 in 2000 ter se prelomila leta 2000, torej v času Bajukove vlade, v istem letu,

795 Državni zbor RS, 8. 1. 1997.

796 Prav tam.

797 SI AS 2111, t. e. 54, p. e. II/10/3, Volitve v državni zbor 1996. Volilni štab LDS, poročila o volilni kampanji, volilni program.

ko je vrh svoje uporabe dosegla beseda kriza. Pri uporabi besed ‚skupaj‘ in ‚postopoma‘ je najbolj izstopala LDS v letih 1997 in 2001, obakrat v času, ko je po volitvah sestavljala koalicijo. LDS se je pogosto sklicevala na postopnost. Diskurz krize je s pogostostjo uporabe te besede dosegel vrh v letu Bajukove vlade, v tem času upadel in zopet naraščal vzporedno s sestavljanjem nove vlade pod vodstvom LDS leta 2001.

Sestavljanje koalicije

Januarska pogajanja med strankami, ki so poskušale sestaviti koalicijo, so potekala na dveh ravneh. Ena je bila javnosti nevidna. Po telefonskih linijah in nešteti sestankih je potekala za zaprtimi vrati in za sabo prav tako ni pustila veliko papirnatih sledi, temveč kvečjemu krajše notice v časopisnih izjavah manj znanih članov strank ali v komentarjih izurjenih novinarjev. Druga raven je imela izrazito javen značaj; zajemala je komentarje, nastope in izjave večinoma medijsko prepoznavnih strankarskih voditeljev in članov strank, ki niso neposredno razkrivali političnega ozadja, temveč so bili strateško namenjeni ustvarjanju določene javne podobe stranke in njene politike. Stranke so v javnosti pogosto poskušale ohranjati konstruktivno, spravljivo podobo s tem, da so bile na načelni ravni pripravljene sprejemati mnoge kompromise, ki naj bi omogočali (v tem primeru) uspešno konstituiranje vlade. Dejanska polariziranost političnega prostora se je s tem le zabrisala, ni pa bila tudi dejansko presežena. V začetku leta 1997 se je – paradokсно – zdelo, da bo za preseganje medstrankarskega pat položaja potreben kompromis, sicer tako značilen element gradualizma, tudi pri konservativnih strankah, ki so se trudile doseči večji prelom.

Ena izmed kompromisnih možnosti, ki bi jo stranke lahko uporabile, je bila vlada narodne enotnosti. Sestavil naj bi jo Drnovšek (če bi bil v državnem zboru potrjen kot mandatar), v njej pa naj bi sodelovale vse ali vsaj velika večina parlamentarnih

strank. Predlog je sredi januarja podala SLS.⁷⁹⁸ Politika SLS se je v času od začetka decembra, ko se je konstituiral državni zbor, do predloga o vladi narodne enotnosti izrazito spremenila. Če je v procesu konstituiranja parlamenta SLS bila tista, ki je z vztrajanjem pri formalnih postopkih poskušala svojih 45 glasov spremeniti v večino, je januarja 1997 prevzela (vsaj navidezno) mnogo bolj dogovorno držo, ki bi omogočala vsaj delno nadaljevanje obstoječe politike (v nasprotju s prelomom z njo za vsako ceno).⁷⁹⁹ S svojo pripravljenostjo za pogajanja tudi o situacijah, ki so se do pred kratkim zdele nepremostljive, je našla skupen jezik z LDS, katere aktivnosti so že v prejšnjem mandatu temeljile na čim širšem političnem delovanju. Tedaj je dobila možnost, da takšno taktiko nadaljuje: pobudo SLS za nastanek vlade narodne enotnosti je LDS uradno podprla 14. januarja 1997. Kot mandatar je Drnovšek odprl pogovore s strankami, da bi preveril, kakšna je njihova pripravljenost na sodelovanje.⁸⁰⁰

Vlada narodne enotnosti naj bi vključevala pet strank, poleg LDS še SLS, SDS, SKD, in ZLSD ali DeSUS. Po nekajdnevnih pogajanjih je Drnovšek predlog koalicijske pogodbe poslal petim strankam, pri čemer je računal, da ne bodo vse sprejele sodelovanja.⁸⁰¹ Odziv strank je bil slabši od pričakovanega: koalicijsko ponudbo so zavrnille kar tri stranke – SKD, SDS in tudi SLS (čeprav je bila sprva sama pobudnica; razlog, zakaj je spremenila mnenje, ni jasen), s čimer je predlog vlade narodne enotnosti padel. Kazalo je, da bo Drnovšek moral spremeniti načrt in poskusiti sestaviti koalicijo, ki bo v parlamentu premogla vsaj minimalno večino. Ta bi bila sestavljena iz LDS, ZLSD, SNS in DeSUS, kar je pomenilo, da je mandatar iz pogajanj začasno izključil vse tri stranke, ki so zavrnille sodelovanje v vladi narodne enotnosti.⁸⁰² Tudi te so spremenile strategijo: v upanju, da LDS

798 Grah, *Vlada pomladanske neenotnosti?*, 8–11. Pušenjak, *SLS predlagala vlado narodne enotnosti*, 1.

799 Zgaga, *Vlada narodne enotnosti*, 2.

800 Pušenjak, *Mandatar sprejel pobudo*, 1.

801 Vodušek, *Mandatarjev predlog*, 1. Vodušek, Drnovšek: *Dovolj močna koalicija*, 2.

802 Vodušek in Repovž, *Pomladniki niso sprejeli mandatarjeve ponudbe*, 1. Repovž, *Za skupni dogovor*, 1. Repovž, Dr. Drnovšek predlagal vlado minimalne večine, 1.

potrjevanje vlade s komaj 46 glasovi ne bo uspelo, so v senci snovale predlog za sestavo lastne vlade.⁸⁰³ Ta možnost se je zdela vse verjetnejša, sploh v začetku februarja, ko je Drnovškovega prvemu predlogu ministrskih kandidatov spodletelo na državnoborskem glasovanju. Poslanski glasovi so se znova razdelili točno na polovico, 45 proti 45.⁸⁰⁴

Neuspelo glasovanje je prineslo ponovno spremembo v odnosih med političnimi strankami: takoj naslednji dan sta LDS in SLS izrazili pripravljenost za koalicijsko sodelovanje. Na pogajanja med njimi je vplival časovni dejavnik: Drnovšku se je iztekel čas za oblikovanje vlade. Prvo- in drugouvrščena stranka bi v državnem zboru brez večjih težav dobili zadostno podporo za izvajanje svoje politike. Tokrat je imel Drnovšek kot mandatar deset dni časa, da predlaga novo listo ministrskih kandidatov, kar je pomenilo še en krog intenzivnega medstrankarskega pogajanja za sestavljanje koalicije.⁸⁰⁵ Dogovor med strankami je bil naposled dosežen 17. februarja. V koalicijo sta se povezali najmočnejši stranki z volitev, LDS in SLS, manjkajoče sedeže pa je zapolnila stranka DeSUS.⁸⁰⁶ Drnovškova vlada je v državnem zboru prisegla 27. februarja, dan za tem pa je vlada imela prvo konstitutivno sejo.⁸⁰⁷

803 Vodušek, *Vlada v senci pomladnega trojčka*, 2.

804 Gašparič, *Državni zbor*, 80. Žerdin, *Prekletstvo številke 45*, 10–13.

805 *Poročevalec Državnega zbora RS*, 19. 3. 1993, 31–70, Poslovnik državnega zbora.

806 Pušenjak in Vodušek, *Po dolgotrajnih pogajanjih*, 2. Žerdin, LDS + SLS, 12–14. Zajc, Koprivnik in Kustec Lipicer, *Od volilnih programov*, 94–97.

807 Taškar, *Ministrski kandidati*, 1. Jakopec, *Prva, konstitutivna seja*, 1. Ministrske položaje so zasedli: Marjan Podobnik (minister brez resorja, ki nadomešča predsednika Vlade RS in koordinira državotvorna ministrstva), Anton Rop (minister za delo, družino in socialne zadeve), Marjan Senjur (minister za ekonomske odnose in razvoj), Mitja Gaspari (minister za finance), Metod Dragonja (minister za gospodarske dejavnosti), Janko Razgoršek (minister za malo gospodarstvo in turizem), Ciril Smrkolj (minister za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano), Jožef Školč (minister za kulturo), Mirko Bandelj (minister za notranje zadeve), Alojz Krapež (minister za obrambo) – imenovan 13. 3. 1998 – funkcija prenehala 24. 11. 1998, Pavel Gantar (minister za okolje in prostor), Tomaž Marušič (minister za pravosodje), Anton Bergauer (minister za promet in zveze), dr. Slavko Gaber (minister za šolstvo in šport), Marjan Jereb (minister za zdravstvo), Alojzij Marinček (minister za znanost in tehnologijo), Dimitrij Rupel (minister za zunanje zadeve), Igor Bavčar (minister brez resorja, odgovoren za evropske zadeve), Božo Grafenauer (minister brez resorja, odgovoren za področje lokalne samouprave), Janko Kušar (minister brez resorja, odgovoren za koordinacijo delovnih teles s področja socialnega varstva).

Od septembra 1996, ko so bile državnozbornske volitve razpisane, do konca februarja, ko je vlada imela prvo, konstitutivno zasedanje, politiki nikakor niso sedeli križem rok. Ravno nasprotno, poslanci so bili v vlogi strankarskih pogajalcev izredno aktivni. Kljub zatikom so celoten postopek konstituiranja državnega zbora in vlade izvedli legalno, legitimno in (kljub dolgotrajnosti) pravočasno.⁸⁰⁸ Izpolnjeni so bili vsi pogoji, upoštevani vsi roki. Vendar stvarne napetosti, v tistih mesecih izražene v obliki dveh polov in razporeditve poslanskih glasov na dve (skoraj) enako močni polovici, ni mogoče pojasniti zgolj s formalnim vidikom poteka političnih postopkov, pač pa gre za kompleksen preplet formalnih in neformalnih pravil, njihovih upoštevanj in prilagajanj, ki je odločilno zaznamoval politično dogajanje tega obdobja.

808 Gašparič, Parlament in čas, 169–92.

POVEZOVANJE KONSERVATIVNIH STRANK

Polarizacija se je poleg simetrično razporejenih glasov poslancev v državnem zboru kazala tudi v širših medstrankarskih odnosih. Kmalu po tem, ko so se stranke leta 1994 povezale v Liberalno demokracijo Slovenije, s čimer so okrepile gradualistično plat slovenske politične tranzicije, so stranke desnice, ki so se štejele za konservativnejše, tudi same intenzivneje pristopile k oblikovanju skupnega zavezništva, ki bi jim omogočalo večjo moč pri vodenju države.⁸⁰⁹ Osrednji cilj njihovega povezovanja je bila krepitev pozicij v parlamentu in potencialno v vladi. Tako bi dobile možnost ustvarjanja radikalizacije političnega in gospodarskega preloma, s čimer bi slovensko tranzicijo bolj približale tranziciji drugih srednjeevropskih držav.

Vzporedno s slabljenjem prve koalicije med letoma 1994 in 1996 se je med slovenskimi političnimi strankami postopoma začelo oblikovati novo zavezništvo med SDSS, SKD (čeprav v drugi polovici prvega mandata formalno koalicijske stranke) in SLS (ki pa je bila ves čas prvega mandata v opoziciji). Prvič so se stranke poskušale uskladiti na lokalnih volitvah leta 1994, a

809 V besedilu uporabljam poimenovanja, ki so jih politične stranke uporabljale same zase: desne, leve, konservativne, liberalne, pomladne. Glede problema identifikacij političnih strank gl. Mair in Mudde, *The party family and its study*, 211–29. Lewis, *Party systems*, 562–83.

jim je skupne kandidate uspelo predlagati le v majhnem številu občin. Morda je pomembnejše od praktičnega uspeha dogovarjanja v tej situaciji dejstvo, da so se te tri stranke neformalno identificirale kot »*stranke slovenske pomladi*«. ⁸¹⁰ Stranke, ki so se s tem poimenovanjem želele profilirati kot nosilke demokratičnih sprememb v Sloveniji v času njenega osamosvajanja, so javno podobo gradile na temelju svojega nastanka v času slovenskega osamosvajanja in se predstavljale kot zaslužne naslednice Demosa. S tem so hkrati ustvarjale ostrejšo razliko med sabo in novonastalo LDS, ki je bila takrat v javnosti dobro prepoznavna in precej priljubljena. LDS je bila, v primerjavi s preostalimi tranzicijskimi srednjeevropskimi državami, uspešnejša pri ohranjanju podpore volivcev in vloge povezovalnega elementa med sicer izrazito nasprotujočimi si strankami. ⁸¹¹

Neposredno po lokalnih volitvah decembra 1994 je Podobnik za *Delo* dejal, da

»so na lokalnih volitvah dosegle velik uspeh skoraj vse stranke slovenske politične pomladi, kar je hkrati poraz tiste politične usmeritve, ki zdaj zavestno preprečuje razčiščevanje s preteklostjo in učinkovit boj s korupcijo in gospodarskim kriminalom«,

pri čemer je kot pomladnim strankam nasprotno posebej poudaril LDS. ⁸¹² Stranke slovenske pomladi naj bi (tako Miha Brejc, predsednik sveta za analizo in strategijo SDSS) v slovenski tranzicijski prostor prinesle »*dejanski prelom s totalitarno, komunistično preteklostjo*«. ⁸¹³ V svoji kampanji so pomladne stranke pogosto uporabljale preteklost kot način identificiranja svoje politične usmeritve: obujale, karikirale in vzpostavljale so jo kot svojo nasprotnico, kot svoj politični kontrast. Stranke pomladi so že od začetnih poskusov medsebojnega sodelovanja živele, kot je stanje komentiral Drnovšek, »v *inerciji s prejšnjim sistemom*«. ⁸¹⁴

810 Pušenjak, Vsi napovedujejo zmago, 2. Pušenjak, Nejasna slika, 2.

811 Hloušek in Kopeček, *Origin, ideology and transformation*, 114–26, 171.

812 Jakopec, Slovenska ljudska stranka, 2.

813 Pušenjak, Dr. Miha Brejc, 34.

814 Lorenci, Dr. Janez Drnovšek, predsednik vlade, 31–32.

Poimenovanje konservativnih strank kot pomladnih, nastalih na prelomu med osemdesetimi in devetdesetimi, je leta 1994 risalo dva bloka strank: pomladne (poleg SDSS, SKD in SLS delno tudi Zelene) in preostale (LDS, ZLSD in DeSUS; Janša jih je leta 1995 poimenoval kot »blok strank naslednic DPO«⁸¹⁵). S takšno opredelitvijo je bila neposredno povezana tudi opredelitev tistih strank, ki so se imele za sredinske. Strankarska sredinskost se je pred državnozborskimi volitvami leta 1996 pojavljala kot tretja pot, kot opcija, s katero je mogoče izstopiti iz dvodelne delitve na »nekdanje komuniste oziroma na bivše družbenopolitične organizacije in na antikomunistične ali pomladne stranke«.⁸¹⁶ Takšna opredelitev pomena politične sredine odraža dejstvo, da se je med političnimi strankami sredi devetdesetih let v veliki meri že utrdilo dojemanje polarnosti po kriteriju preteklosti. ‚Pomladnost‘ je prešla meje samopoimenovanja določene skupine političnih strank in postala (podobno kot gradualizem) širši kriterij delovanja političnega tranzicijskega prostora.

Zaupanje med strankami, ki so se razumele kot pomladne, je v času do volitev leta 1996 stalo na šibkih temeljih. Njihovo sodelovanje je bilo obremenjeno z dejstvom, da so bile nekatere izmed njih koalicijske (SKD celoten mandat 1992–1996, SDSS do leta 1994, ko so se pomladne stranke začele povezovati) in druge opozicijske stranke (SLS v mandatu 1992–1996) ter da so te meje prehajale (SDSS po izstopu iz koalicije). Zadnje je v letih 1994–1996 največjo oviro predstavljalo za SLS kot opozicijsko stranko.⁸¹⁷ Ta je med vsemi tremi pomladnimi strankami (vsaj javno) najodločnejše vztrajala pri samostojni politiki. Poleg vprašanja zaupanja med strankami (ali bolje – njihovimi predsedniki) je SLS pri ohranjanju samostojnosti vztrajala tudi zaradi volilnega sistema. Vodstvo stranke je ocenjevalo, da bi lahko stranka glede na proporcionalni večinski sistem, ki je bil v veljavi za prihajajoče volitve 1996, dobila večje število sedežev v parlamentu, kot če bi nastopila v tesni

815 Lorenci, Janez Janša, vodja najhitreje rastoče stranke, 27–28.

816 Pušenjak, Tone Peršak, predsednik Demokratske stranke Slovenije, 31–32. Grah, Pomladna koalicija?, 18. Žižek, Rit ali srajca?, 19.

817 Pušenjak, Marjan Podobnik, predsednik Slovenske ljudske stranke, 28.

povezavi z drugimi strankami. Skladno s tem pričakovanjem SLS v zgodnji jeseni 1996 niti ni izključevala možnosti povolilnega povezovanja s katero izmed preostalih, nepomladnih strank.⁸¹⁸

Pri drugih strankah, predvsem SKD, je bil problem povezovanja strank »desne politične scene« (tako Peterle) nekoliko bolj vsebinski in manj povezan s pozicijo strank v parlamentu in vladi. V začetku povezovalnih pobud, ki so prihajale od SLS, je največjo oviro videl pri negativni opredelitvi te stranke do vstopanja Slovenije v Evropsko unijo ter v njenih močnih revizionističnih tendencah. V intervjuju je Peterle oba problema opredelil tako:

»Če SLS namerava tako radikalno zavračati vstopanje Slovenije v Evropsko zvezo, bo dogovor težak. [...] Malo sem se pozanimal, kako deluje Podobnikova napoved, da ko bodo oni na oblasti, bodo zavrтели stvari nazaj ter zadeve uredili na novo. [...] Nobena stranka ne more reči, da je bilo vse nepošteno, kar je bilo narejeno doslej,«⁸¹⁹

pri čemer je na njegov komentar posredno zagotovo vplivalo tudi dejstvo, da je bila SKD v mandatu 1992–1996 koalicijska stranka.

Kljub razhajanjem pa so imele vse tri stranke močno skupno točko: vse so si želele zmage zase na državnozborskih volitvah leta 1996. Misel na prihajajoči dogodek (volitve) je za strankarske voditelje pomenila stabilizacijski dejavnik (vztrajanje pri lastni politični opredelitvi) pri oblikovanju strankarske politike in medsebojnih strankarskih povezav. V javnosti so se hitro začele pojavljati špekulacije o ponovnih, tokrat formaliziranih poskusih sodelovanja nekoliko razširjene skupine pomladnih strank: SDS (naslednica SDSS), SLS, SKD, ki se jim je v začetnih fazah pridružila še ena stranka, neparlamentarna Liberalna stranka (LS). V predvolilnem času se je LS pogajala z vsemi tremi pomladnimi strankami, a ji z njimi ni uspelo skleniti dogovora. Na volitvah je zato nastopila samostojno, dobila pa je premalo glasov, da bi se uvrstila v parlament.⁸²⁰

818 Sever, Med SKD in SDS, 22–24.

819 Pušenjak, Lojze Peterle, »oseba simbolnega pomena desno od LDS«, 33–34.

820 Delo, 12. 9. 1996, 2, Liberalci bodo na volitvah nastopili samostojno.

Neposredno v predvolilnem času je osrednji cilj strankarskega povezovanja SDS, SKD in SLS postal ustvariti zaveznitvo, ki bi na državnozborskih volitvah doseglo dovolj glasov za večino v državnem zboru in tako izzvalo politično moč LDS. To je pomenilo, da želijo pomladne stranke na volitvah doseči vsaj 45 državnozborskih sedežev, s čimer bi si odprle možnost za oblikovanje vladne koalicije, ki ne bi nujno delovala pod vodstvom LDS. Njihovo prepričanje, da bodo na državnozborskih volitvah dobile večino glasov, je v času od lokalnih volitev 1994, ko so se o svoji gotovosti javno zelo jasno opredeljevale, do jeseni 1996, ko so predvolilne javnomnenjske ankete vztrajno razkrivale visoko volilno podporo LDS, precej upadlo. Med njimi je zavladalo zavedanje, da si zaradi svoje sorodnosti v delovanju in vsebini konkurirajo pri nagovarjanju volivcev, s čimer so utrdile osnovni pragmatični razlog, ki je govoril v prid njihovem morebitnemu tesnejšemu povezovanju.⁸²¹

Največja ovira pri povezovanju pomladnih strank je bila dejanska, v praksi izkazana različnost SLS in SKD. Medtem ko je predsednik zadnje imel za sabo dvakratni odhod iz vlade prav zaradi tega, ker je večkrat deloval brez usklajevanja z drugimi strankami, se je Podobnik v času volitev profiliral kot razumen politik, pripravljen na sodelovanje in sklepanje kompromisov.⁸²² S takšnim načinom delovanja je bil kljub politiki, ki jo je stranka zastopala (denimo zadržanosti do vstopanja Slovenije v EU), po slogu bližje LDS kakor načeloma sorodni pomladni stranki SKD. V tem smislu je bila SLS po načinu delovanja bližje gradualistični logiki, po kateri je v tem času delovala LDS. Takšni logiki delovanja so se delno pridruževale nekatere druge stranke (s podporo LDS na primer ZLSD in med koalicijskimi pogajanja DeSUS).⁸²³

Pomladne stranke so z intenzivnejšim dogovarjanjem začele oktobra 1996. V začetku meseca je Janez Janša v imenu SDS

821 Sever, Zaprtje pred kongresom, 14–16. Vodušek, Lojze Peterle, predsednik SKD, 35. Žerdin, Mrtvi tek, 4–5.

822 Rus, Kratka sapa, 25. Grah, Pomladanski blodni krog, 10–13.

823 Grah, Pomladna koalicija je mrtvak, 12–15.

predlagal drugima strankama, da bi pred volitvami vse tri sprejele skupno izjavo. Ta naj bi vsebinsko temeljila na dveh zavezah: če bi stranke pomladi na volitvah skupaj dobile večino glasov, bi same oblikovale koalicijo in zasedle položaje v vladi; in da bodo v nasprotnem primeru sodelovale v vladi zgolj pod pogojem, da bodo v njej imele večino.⁸²⁴ Med strankami je ostajalo neodgovorjeno vprašanje, kateri izmed njih bo pripadel položaj mandatarja, če bodo skupaj oblikovale vlado. Predvsem v SLS, kjer so bili o volilnem uspehu prepričani, so zagovarjali rešitev, naj mandatarstvo prevzame stranka, ki bo kot posameznica na volitvah dosegla najvišje število glasov.⁸²⁵

Na drugi strani je SKD zavračala kakršno koli formalno povezovanje strank pred volitvami. Manjkala je na uvodnih skupnih pogajanjih SDS, SLS in LS, ki so vrh dosegla s pogovori v Škofovih zavodih v Šentvidu 8. oktobra.⁸²⁶ Tudi stranke, ki so na pogovorih bile prisotne (takrat še vključno z LS), končnega, zavezujočega sporazuma o sodelovanju niso podpisale. V prihodnjih tednih so ostale le pri neformalnem dogovoru (poleg SLS in SDS je idejo v javnosti z izjavami delno podprla tudi SKD), da bodo po volitvah sodelovale le v vladi, kjer bodo imele večino.⁸²⁷ Možnost dogovora o sodelovanju se je tako prestavila na čas po volitvah.

Volilni rezultati so v novembru 1996 prinesli spremembo v oblikovanju medstrankarskih odnosov med SLS, SKD in SDS. Čeprav je bila po številu glasov nesporna zmagovalka volitev LDS, so pomladne stranke rezultate volitev interpretirale drugače. Kljub temu da javno niso sklenile predvolilne pogodbe in na volitvah niso nastopale kot koalicija strank (za razliko od Demosa, po katerem so se delno zgledovale), so trdile, da so jim volitve prinesle večino glasov – in potemtakem zmago. Seštevek državnozborskih sedežev vseh treh pomladnih strank je namreč pomenil točno polovico, torej 45 glasov, medtem ko

824 Delo, 3. 10. 1996, 2, SDS predlaga skupno izjavo pomladnih strank.

825 Delo, 12. 10. 1996, 2, Mandatar Podobnik.

826 Vodusek, Povezovanja SDS, SLS, SKD in LS, 2.

827 Delo, 19. 10. 1996, 2, Sporazuma strank pomladi pred volitvami za DZ ne bo.

so preostale stranke (v tej računici združene v blok, ki ga niti niso nikoli oblikovale niti se o njem v predvolilnem času niso pogovarjale) skupaj dosegle 43 glasov (dva glasova sta pripadala manjšinskima poslancema). Na podlagi neformalnega medsebojnega predvolilnega dogovora so tako pomladne stranke neposredno po volitvah zase zahtevale mandat za sestavo vlade, v kontekstu konstituiranja parlamenta pa vlogo prihodnjih koalicijskih strank z (edino) legitimno večino v državnem zboru.⁸²⁸

Šele kasneje, ko je bila vlada že sestavljena in državni zbor konstituiran, SLS pa je odstopila od pomladnega dogovora, je *Mladina* objavila pogodbo, ki naj bi jo stranke pomladi sklenile 2. decembra 1996, torej slab mesec dni po volitvah. Objavljena pogodba med pomladnimi strankami⁸²⁹ je urejala samo delitev položajev med strankami, če bi te sestavile svojo koalicijo. Edini skupni programski temelj, ki ga je (domnevna) pogodba zajemala, se je nanašal na ugotovitev, da je »[t]ranzicijo in kontinuiteto s preživeto miselnostjo preteklega sistema potrebno zamenjati z NORMALIZACIJO [sic!] celotne družbe in z utrditvijo demokratičnih temeljev in vsebine države«. ⁸³⁰ Kaj je pomenilo normalizirati družbo, iz pogodbe ni razvidno, je pa o tem mogoče sklepati iz drugih virov. Če bi Slovenija želela ‚normalen‘ razvoj, bi morala narediti enako, kot je storil češki parlament (primerjavo je vzpostavil Janša sam v intervjuju): jasno bi bilo treba določiti, kakšen je bil režim med letoma 1945 in 1990; torej nelegalen in nelegitimen.⁸³¹

Prva povolilna reakcija pomladnih strank je bila ideja, da jedro koalicije oblikujejo same, LDS pa se jim pridruži kot četrta stranka (v javnosti se je takšna koalicija pojavljala pod imenom ‚3 + 1‘). Od prvotnega dogovora bi tako ostal del, kjer bi mandatstvo prevzela najmočnejša pomladna stranka, torej SLS,

828 Grah, Kdo bo mandatar, 12–15.

829 Njene avtentičnosti, razen iz objave v *Mladini*, nisem mogla neposredno preveriti. To isto pogodbo je ob vstopu SLS v koalicijo z LDS še enkrat omenil Peterle, češ »da prvak SLS Marjan Podobnik ni formalno razveljavil sporazuma med pomladnimi strankami.« – Babič in Vodušek, Odmevi opozicijskih strank, 2.

830 Žerdin, Koalicija kapitala in zemlje, 12–15.

831 Lorenci, Janez Janša, vodja najhitreje rastoče stranke, 27–28.

medtem ko bi LDS kot pridružena stranka v koaliciji zasedla najmanj vplivne položaje. Takšno koalicijo je Drnovšek v imenu LDS nemudoma zavrnil, njegovo zavrnitev pa je kasneje potrdil tudi svet stranke.⁸³² Kot drugi najboljši scenarij so si pomladne stranke po volitvah zadale oblikovanje vlade brez koalicijskega vključevanja katerih koli drugih strank.⁸³³ Pri tem so bile pomladne stranke neposredno po volitvah bolj enotne kot pred njimi, kar spričo moči LDS, ki so jo potrdili volivci, ni presenetljivo. Konec novembra je tako od oblikovanja skupne strategije, bodisi koalicije pomladnih strank ali koalicije 3 + 1, blago odstopala zgolj SLS, ki je tudi javno namigovala na možnost, da bo pri sestavljanju prihodnje koalicije na vsak način poskušala vključiti tudi LDS.⁸³⁴

Med konstituiranjem državnega zbora in oblikovanjem prihodnjih koalicijskih zavezništev so pogovori o morebitni formalizaciji povezave med SKD, SLS in SDS intenzivneje stekli. Zaradi dolgotrajnosti in neuspešnosti povezovanja pomladnih strank je bil tokrat njihov cilj doseči vsaj usklajeno sodelovanje poslanskih skupin vseh treh strank v parlamentu. Stranke so napovedale podpis dogovora, za katerega pa so upale, da bo poleg sodelovanja poslanskih skupin tvoril tudi osnovo za nadaljnja koalicijska pogajanja med tremi strankami. Zajemal naj bi zavezo za medstrankarsko usklajen predlog za mandatarja in vse preostale vodstvene funkcije v državnem zboru ter določal koordinacijo med strankami.⁸³⁵

Podpis dogovora se je sprva zavlekel zaradi potencialne delitve ministrskih položajev med strankami in določanja kandidata za predsednika državnega zbora, dokler ga niso tik pred prvo sejo državnega zbora odpovedale. Stranke so javnosti sporočile, da so podpisale spremenjen, bistveno skrajšan sporazum,

832 Vodušek, Sestava koalicije, 2. Taškar, Stranke slovenske pomladi, 1. Pušenjak, Svet liberalne demokracije, 2.

833 Pušenjak, Vodušek in Babič, LDS in stranke pomladi, 2.

834 Iz virov ni bilo mogoče razbrati, kaj je botrovalo spremembi politike SLS. – Rak, SLS zdaj razmišlja, 2.

835 Babič, Repovž in Vodušek, Pomladne stranke uskladile sporazum, 2.

vendar njegove vsebine niso razkrile, prav tako pa ta ni imel večje vloge pri določanju vodilnih položajev na prvi seji državnega zbora.⁸³⁶ Določanje vodstva državnega zbora se je ob odsotnosti medstrankarskega dogovora preneslo neposredno v parlament, kjer je ob simetrični delitvi poslanskih glasov postopek stekel počasi in z mnogimi zapleti. Pomladne stranke so v tem procesu vztrajale pri ideji, da so v postopku delitve vodstvenih položajev v državnem zboru in vladi oškodovane, saj naj bi same imele 45 glasov, medtem ko jih imajo vse njim nasprotne stranke 43.⁸³⁷

V začetku leta 1997, ko se je izkazalo, da bo oblikovanje koalicije in pridobivanje zadostnega števila poslanskih glasov za njeno podporo za LDS izziv, se odnosi med pomladnimi strankami niso utrdili, temveč še bolj skrhali. Šibkost njihovega sodelovanja se je najprej pokazala pri neuspelem sestavljanju vlade narodne enotnosti in nato pri prvem (neuspešnem) potrjevanju Drnovškove vlade, kjer so pomladne stranke sicer še glasovale usklajeno.⁸³⁸ Toda v javnosti so neprestano izražale različna stališča do obeh možnosti za sestavljanje koalicije, pa tudi do Drnovškove vloge mandatarja. SLS je bila v tem času prva izmed pomladnih strank, ki je sklenila, da bi bila načeloma pripravljena sodelovati v koaliciji z LDS, tudi če v njej ne bi bilo SKD (a je konec januarja 1997 še vedno zatrjevala, da ne bo članica koalicije, če v njej ne bo tudi SDS).⁸³⁹ Neenotnost pomladnih strank je naposled dosegla prelomno točko, ko je SLS zaprla možnost za koalicijsko sodelovanje s SKD in SDS ter ustvarila koalicijo z LDS in DeSUS.⁸⁴⁰

Vendar je ideja pomladnih strank preživela vstop SLS v koalicijo. Namesto o pomladnem trojčku so politiki in mediji

836 Grah, Išče se predsednik parlamenta, 16–19. Vodušek, Pomladniki podpisali skrajšani sporazum, 2.

837 Ivo Hvalica (SDS) je Miranu Potrču (ZLSD) v eni izmed točk zastoja med konstituiranjem državnega zbora odgovoril: »Ponudili smo razgovore, ne nazadnje, ali ste si vi izmislili formulo $3 + 1$? Ne. To je prišlo s tega konca. Pa ne vem, kaj še hočete. [... r]azmerje ni $45 : 45$, ste vi ustvarili. Razmerje je $45 : 43$ plus 2.« – Državni zbor RS, 2. 12. 1996. Jakopec, SDS: $45 + 43 + 2 = \text{DZ}$, 2.

838 Babič, Pomladniki bodo glasovali, 2.

839 Vodušek, Nič več trden pomladni most?, 2.

840 Pušenjak, Vodušek in Repovž, LDS in SLS sklenili koalicijski dogovor, 1.

naposled govorili o »pomladnem dvojčku« in tako ohranili navezanost pomladne ideje na opozicijsko delovanje v parlamentu.⁸⁴¹ Prav parlament je ob potrjevanju vlade postal prizorišče razprave med poslanci SLS in drugima pomladnima strankama o razpadu dogovora med njimi. Argumenti, s katerimi je SLS zagovarjala svoj vstop v koalicijo, so se izrazito sklicevali na pragmatičnost odločitve, na dejstvo, da država potrebuje vlado, ki ji jo SLS z vstopom v koalicijo lahko zagotovi. Prav pragmatizem, interpretiran kot nenačelnost, sta odločitvam, ki jih je sprejemala SLS, najbolj očitali SKD in SDS. Druge stranke, ki so ostale v opoziciji, so povezavo med LDS in SLS prav tako označile za pragmatično, vendar v nasprotju s preostalima dvema pomladnima strankama tega niso razumele kot moralno sporne odločitve, ki naj bi v prihodnje pomenila najšibkejšo točko koalicije in njen domnevno neizogibni padeč.⁸⁴²

Prekinjeno sodelovanje pomladnih strank in vstop SLS v koalicijo z LDS sta odražala nadaljevanje gradualističnega načina slovenske politične tranzicije. Hkrati je bil to dogodek, ki je pri preostalih dveh pomladnih strankah povzročil intenzivne kritike tako SLS kot LDS in vlade. Mnoge izmed teh kritik so bile izražene z besedo kriza: poslanci SKD so v govorih na plenarnih sejah parlamenta pogosto izražali občutek moralne krize, medtem ko se je stranka SDS v večji meri naslanjala na izražanje kritike v obliki krize, ki naj bi se navezovala na politiko.⁸⁴³ Občutek, da z imenovanjem nove (Drnovškove) vlade »vstopamo v obdobje nenehne krize«,⁸⁴⁴ je Janša v imenu SDS uporabil za nadaljnjo legitimacijo lastnih političnih stališč, predvsem svojega vidika delitve politične moči v osrednjih državnih organih po volitvah. Dejstvo, da je Drnovšek obdržal mandatarstvo in

841 Babič, Vlado je treba potrditi, 2.

842 Franc Potočnik je v zagovor predlagani vladi denimo dejal: »V Slovenski ljudski stranki menimo, da je vedno potrebno iskati najboljše rešitve in na koncu izbrati najboljšo možnost. [...] Slovenija potrebuje novo vlado. Morda za koga predlagana vlada ni najboljša. V Slovenski ljudski stranki menimo, da prav gotovo ni tudi najslabša možnost.« – Državni zbor RS, 27. 2. 1997.

843 Prav tam.

844 Vodusek, V novi vladi so poraženke, 2.

uspešno sestavil vlado, je zanj pomenilo krizo celotnega političnega sistema, pomenilo je znak, da ta ni demokratičen.⁸⁴⁵

Eden izmed ključnih načinov, s katerimi je želela predvsem SDS sredi devetdesetih vzpostaviti demokratičnost države (kot jo je dojemala sama in delno drugi dve pomladni stranki), je bil – poleg predlaganja lustracije po češkem zgledu – tudi stopnjevanje občutka politične krize. Zelo verjetno jo je stranka SDS (oziroma njeno vodstvo) v tem času empirično občutila: kljub vztrajnemu in intenzivnemu delovanju ji na parlamentarnih volitvah ni uspelo poraziti političnih nasprotnic, s prestopom SLS v koalicijo z LDS pa so se njene možnosti za doseganje političnih ciljev dodatno oddaljile.

Leto 1997 je, kljub koalicijski povezavi med LDS in SLS, prineslo ponovne poskuse dogovarjanja pomladnih strank o morebitnem sodelovanju. Tako kot leta 1994 in leta 1996 so bile tudi tokratni povod za povezovanje volitve – tokrat volitve predsednika in državnih svetnikov. Volitve, ki so bile razpisane 12. septembra, so bile določene za 23. (volitve predsednika republike, ki so bile neposredne), 26. in 27. november 1997 (volitve državnih svetnikov, ki so bile posredne).⁸⁴⁶ Pomladne stranke (vključno s SLS) so se sočasno z razpisom volitev pričele spet intenzivneje dogovarjati o morebitnem sodelovanju. Dotokratnemu predsedniku Kučanu so želele postaviti protikandidata, ki bi ga s podporo vseh treh pomladnih strank lahko premagal. Toda njihovo dogovarjanje se je prelomilo na isti črti kot pri neuspešnem sestavljanju pomladne koalicije: SLS se je strinjala s SDS in SKD, da podprejo skupnega kandidata, a le, če bo ta prihajal iz vrst SLS. Takšni zahtevi sta se obe stranki uprli.⁸⁴⁷

Zaradi ostrega odziva SDS na zahtevo SLS je Janez Poldobnik, ki je kandidaturo za položaj predsednika republike

845 Prav tam. Konkretno je pri tem poimenovanju krize Janša poudarjal dejstvo, da so pomladne stranke skupno na volitvah dosegle absolutno višje število glasov kakor preostale stranke, pa jim mandatarstvo vendar ni pripadlo, niti dvema izmed pomladnih strank ni uspelo vstopiti v koalicijo.

846 *Uradni list RS*, 2. 9. 1997, 4811.

847 Vodušek, 'Trojček' zaradi Janševih žalitev poslej 'dvojček'?, 2. Vodušek, SLS ravna Kučanu v prid, 2.

tudi javno napovedoval, že takoj po formalnem razpisu volitev odstopil kot možni kandidat.⁸⁴⁸ Zato sta drugi dve stranki, SDS in SKD, vsaj navidezno nekoliko zmanjšali pritisk na SLS, naj se pri iskanju predsedniškega kandidata prilagodi preostalima dvema strankama. Iskanje kandidata, ki bi ga lahko podprle vse tri, se je tako nadaljevalo – jasno pa je ostalo, da Podobnik ne bo zapustil položaja predsednika državnega zbora in kandidiral za položaj predsednika republike.⁸⁴⁹ V dnevih, ki so sledili, je SLS načeloma še vedno podpirala iskanje skupnega kandidata, ki bi ga lahko podprle vse tri pomladne stranke. Vendar pa je dogovarjanje med strankami zopet zastalo po 23. septembru, ko je Janša v imenu SDS javno postavil pogoj za sodelovanje pomladnih strank pri iskanju skupnega kandidata za predsednika republike. Prvo možnost za dogovor je videl v čimprejšnjem izstopu SLS iz koalicije, pri čemer bi Podobnik sam prevzel kandidaturo, drugo pa v podpisu formalnega dogovora o sodelovanju pomladnih strank, na podlagi katerega bi lahko nagovorile morebitnega kandidata, ki bi ga izbrale za svojega.⁸⁵⁰ Po tako ostro postavljenem kriteriju je SLS javno sporočila, da odstopa od iskanja skupnega predsedniškega kandidata z drugima dvema pomladnima strankama. Sredi oktobra je ideja skupnega pomladnega kandidata znova delno obudila pobuda društva Združeni ob Lipi sprave, ki je pomladnim strankam kot možnega skupnega kandidata predlagala Ludvika Toplaka. Okrnjeni pogovori, ki so stekli med strankami, niso prinesli skupne podpore Toplaku, je pa ta ostal kandidat SLS. Sredi oktobra sta SKD in SDS sporočili, da nameravata kot svojega kandidata ločeno podpreti Jožefa Bernika.⁸⁵¹ Razkol med pomladnimi strankami je oktobra tako dosegel točko, ko so vse tri stranke (oziroma njihovo vodstvo) iskanje skupnega kandidata in tesnejše medstrankarsko sodelovanja ocenile kot nesmiselno.

848 Vodušek, J. Podobnik je odstopil, 2.

849 Vodušek, Če SLS prizna zmoto, 2.

850 Vodušek, Podobnika za predsednika, 2.

851 Vodušek, Pomladne stranke še vedno brez skupnega kandidata, 1. Vodušek, V krogu pomladnih strank, 2.

Preostali dve stranki sta po neuspešnem iskanju skupnega predsedniškega kandidata začeli razmišljati o načinih, kako bi poimenovanje pomladnih strank zožili zgolj nase, torej na SDS in SKD. Ena izmed možnosti, o kateri sta razmišljali, je bila, da bi se sami združili v eno, večjo in močnejšo stranko (po vzoru stranke LDS iz leta 1994). Ob koncu oktobra 1997 sta tako Janša kot Peterle v imenu svojih strank ob obeleževanju 80. obletnice smrti Janeza Evangelista Kreka javno izrazila naklonjenost združitvi SDS in SKD v Krščansko-socialno unijo. Ideja oblikovanja nove, združene stranke je temeljila predvsem na upih za prihodnost. Obe stranki, ki sta ocenjevali, da si (poleg SLS) delita volilno telo, bi lahko na naslednjih volitvah (predsedniških ali prihodnjih parlamentarnih) s tako nastalo »stranko relativne večine« dosegli zadostno število glasov, ki bi resno izzvali moč političnih nasprotnikov obeh strank.⁸⁵² Druga možnost, ki sta jo stranki uporabili, je bilo vključevanje pomladnega slogana neposredno v Bernikovo kampanjo. V oglaševalski kampanji se je Bernik na fotografijah pogosto pojavljal skupaj z Janšo in Peterletom, pri čemer je spremljajoči oglasni slogan »za slovensko pomlad« zatrjeval, da »slovenska pomlad ni prazna beseda. Je upanje. Je dana beseda. Je zgodovinska zaveza.«⁸⁵³

Izbira kandidatov za položaj predsednika republike in morebitno povezovanje dveh ali vseh treh pomladnih strank za predsedniške volitve novembra 1997 nista prinesla rešitve, na katero so namigovali predvolilni tedni, polni zapletenih pogajanj. Toplak, za čigar kandidature se je borila SLS, se je malo pred rokom za oddajo kandidature odločil, da od nje odstopa. Kot razlog je navajal, da ni želel kandidirati brez podpore vseh treh pomladnih strank, ki so (z njegovimi besedami) »zašle v vode pragmatizma«.⁸⁵⁴ Stranka SLS je, kljub predhodnim napovedim in zagotovitvam, kot svojega kandidata predlagala Janeza Podobnika. Preostali dve pomladni stranki, SKD in SDS, sta za

852 Grah, Gnilo jajce, 20–21. Cerar, Krekovo volilo, 21.

853 Delo, 21. 11. 1997, 1, Slovenska pomlad.

854 Žerdin, Odstopljeni kandidat, 21.

svojega kandidata kot predlagano obdržali Bernika, vendar se kljub načelnemu interesu nista tesneje povezali.⁸⁵⁵

Predsedniške volitve 23. novembra 1997 so ponudile osem kandidatov. Poleg Kučana, Podobnika in Bernika so se za položaj predsednika republike odločili potegovati še Tone Peršak, Marjan Cerar, Franc Miklavčič, Bogomir Kovač in Marjan Poljšak. Med njimi je najvišje število glasov (55,5 odstotka) zbral Milan Kučan.⁸⁵⁶ Strategija pomladnih (in drugih strank) se, tako kot v primeru parlamentarnih volitev leto poprej, ni obrestovala. Za pomladne stranke, natančneje SDS in SKD, so bile to že druge neuspešne volitve. Njihovo povezovanje je ob koncu leta 1997 zastalo. Obe stranki, SKD in SDS, sta pobudo za ustvarjanje unije opredelili le kot preizkusno idejo in napovedali vztrajanje pri sodelovanju posameznih samostojnih strank.⁸⁵⁷ Decembra naslednje leto se je združevanje konservativnih strank spet pojavilo kot ideja, ki jo je na klavzuri stranke obudila SKD. Povezovanje se je tokrat nakazovalo med SKD in SLS. Vodstvi strank sta se sporadično sestajali, saj sta po sklepu ustavnega sodišča o uvedbi večinskega volilnega sistema stranki ocenjevali, da imata z združitvijo boljšo možnost za uspeh na naslednjih parlamentarnih volitvah.⁸⁵⁸

855 Taškar, Osem kandidatov, 2. Žerdin, Vrnitev Janeza Podobnika, 16–20.

856 *Uradni list RS*, 10. 12. 1997, 5965.

857 Vodušek, SKD med dvema ognjema, 2.

858 Vodušek, Ohceti ne bo, 2.

»DOLGA BITKA ZA PRORAČUN«⁸⁵⁹

V novonastalih strankarskih razmerjih po letu 1996 sprejemanje proračuna ni potekalo bistveno lažje kot v prvem mandatu. Proračun, ki je bil do tega leta v primerjavi z drugimi tranzicijskimi državami izrazito uravnotežen, je leta 1997 začel izgubljati laskavi naziv »*najbolje upravljanega državnega proračuna v nekdanjih komunističnih državah srednje in vzhodne Evrope*«. ⁸⁶⁰ Še preden je vlada sploh pripravila njegov predlog za leto 1997, so se odnosi med koalicijo in opozicijo zaostri zaradi imenovanja vodstva komisije za nadzor proračuna, parlamentarnega organa, ki naj bi ga državni zbor izvolil na seji sredi maja 1997. Skladno s poslovníkom je za komisijo veljalo, da položaj predsedujočega zavzame poslanec, ki pripada eni izmed opozicijskih strank. KVIAZ, ki je bil kot osrednji parlamentarni organ za imenovanja zadolžen za oblikovanje predloga za sestavo komisije za proračun, je za njenega predsednika predlagal Ferija Horvata (ZLSD), ki je bil med letoma 1997 in 2000 poslanec opozicijske stranke skupaj s SDS, SKD in SNS. Imenovanje Horvata je izzvalo ostro

⁸⁵⁹ Delo, 29. 11. 1997, 2, Financial Times: Dolga bitka za proračun.

⁸⁶⁰ Prav tam. Dejstvo, da je komentar enačil Slovenijo z drugimi srednje- in vzhodnoevropskimi državami v smislu njenega pripadanja nekdanji (domnevno) enovitemu komunističnemu svetu, več pove o perspektivi vira kot zgodovinski realnosti ter hkrati o uredniški politiki in širši družbeni klimi, ki je *Financial Times* izbrala za referenčno točko objektivnega poročanja o slovenskem proračunu.

reakcijo poslancev SDS, ki so sejo protestno zapustili z argumentom, da je ZLSD formalno res opozicijska stranka, a ji vsebinsko ne pripada, saj je ob glasovanju za Drnovška kot mandatarja pred meseci podprla njegovo kandidaturo. Poslanci stranke SDS so zahtevali Horvatov položaj zase kot edino možno demokratično in evropsko (tako Janša in Hvalica) rešitev.⁸⁶¹

Situacija se je razrešila podobno, kot so se nasprotja v zvezi s proračunom razreševala v prejšnjem parlamentarnem mandatu: z obstrukcijo. Tokrat je bil Horvat potrjen kot predsednik komisije, a je takoj zatem Hvalica protestno zapustil KVIAZ, ki je Horvata za predsednika komisije predlagal parlamentu, za njegovim odstopom pa je obstrukcijo seje napovedala cela poslanska skupina SDS. S tem so želeli poslanci SDS onemogočiti glasovanje o komisiji za nadzor nad tajnimi službami, ki je bila v nadaljevanju na dnevnem redu seje – torej še ene komisije, katere vodstvo je po poslovniku pripadlo opoziciji. Ko je bila na ta položaj kljub napovedi SDS, da bo zapustila sejo, izvoljena Polonca Dobrajc (SNS, prav tako iz opozicijske stranke, torej skladno s poslovníkom, a ne iz največje opozicijske stranke), so poslanci SDS tudi dejansko zapustili parlamentarno sejo in se za več dni umaknili na zaprt strankarski posvet.⁸⁶² Ta je prinesel odločitev, da bo SDS sodelovala v parlamentu, a le takrat, ko bodo njeni poslanci sami presodili, da lahko s svojo prisotnostjo vplivajo na sprejemanje odločitev.⁸⁶³

Toda v nasprotju s prejšnjimi mandati obstrukcija ene izmed poslanskih skupin v parlamentu ni mogla preprečiti, da bi postopek odločanja tekel dalje. Parlament je lahko tudi brez poslancev SDS nadaljeval sejo in glasovanje. Zaradi delne spremembe poslovnika leta 1996 je obstrukcija postala zgolj ostra oblika protesta; ni pa zaustavila parlamentarnega delovanja, razen če je državni zbor zaradi nje postal nesklepčen.⁸⁶⁴

861 Državni zbor RS, 15. 5. 1997. Žerdin, Levo in desno, 16–17.

862 Jakopec, Zaradi udarca demokraciji, 2. Žerdin, Slovo od parlamenta, 16–17.

863 Vodušek, Poslanci SDS se bodo sprti odločali, 2.

864 Gašparič, *Državni zbor*, 181–83. Jakopec, Poslanci oblikovali dnevni red, 2. Državni zbor RS, 23. 5. 1997.

Protest SDS je imel vsaj dve konkretni posledici. Prvič, v začetku junija 1997 je KVIAZ kot osrednji organ za urejanje imenovanj v državnem zboru sprejel sklep, ki je določal, da mora v obeh komisijah – za proračun in za nadzor nad tajnimi službami – poleg vodstvene funkcije opozicija imeti tudi večino, kar ji je omogočalo učinkovitejši nadzor in večjo moč pri oblikovanju predlogov, ni pa dodal določila, da mora vodstvo obeh komisij pripadati največji opozicijski stranki, kar je zahtevala SDS.⁸⁶⁵ Drugič, zaradi očitkov, da opozicijske stranke ne sodelujejo med sabo, temveč v večji meri podpirajo vlado, se je med SDS in ZL razvil dialog o koordiniranju sodelovanja kot dveh opozicijskih strank. Konec maja 1997 je vodstvo obeh strank doseglo soglasje o skupnem sestanku (v njunem imenu Janša in Pahor), na katerem naj bi si (imensko sorodni) socialdemokratski stranki izmenjali poglede o ključnih političnih vprašanjih in preverili, kakšne so možnosti za sodelovanje.⁸⁶⁶

Po uvodnih zapletih so vprašanje proračuna poslanci v sodelovanju z vlado leta 1997 razreševali (podobno kot v prejšnjem mandatu) s sprejemom zakona o začasnem financiranju. Vlada je namreč s pripravo proračunskega memoranduma in proračuna za leto 1997 tako kot prejšnja leta zamujala, kar ni bilo odvisno od konstituiranja parlamentarnih komisij, temveč je bilo posledica delovanja vlade, njenega zahtevnega koalicijskega usklajevanja in določanja razmerij v sodelovanju s socialnimi partnerji (predvsem z Gospodarsko zbornico Slovenije o splošni kolektivni pogodbi za gospodarstvo).⁸⁶⁷ Proračun je bil v letih 1996 in 1997 prvič neposredno vključen tudi v proces približevanja Slovenije Evropski uniji. Vsa sredstva, ki jih je EU v obliki programa za financiranje procesa pridruženja novih držav, imenovanega PHARE, namenila, so bila pogojena s proračunskimi vložki držav prejemnic finančnih sredstev. Te

865 Komisija za volitve, imenovanja in administrativne zadeve. Državni zbor RS, 5. 6. 1997.

866 Vodušek, Dopisovanje, 2. Stranki sta se v sklopu predsedniških volitev skupaj s SKD opredelili proti Podobniku kot kandidatu za predsednika republike. – Babič, Delo predsednika DZ, 2.

867 Repovž, Boj ministrov, 2.

so, skupaj s Slovenijo, morale v proračunu zagotoviti določeno višino sredstev za področja, za katera je program predvideval finančno pomoč EU, če so želele za izvajanje pristopne strategije prejeti evropska sredstva.⁸⁶⁸ Tako za leto 1997 kot za naslednje leto so bili največji stroški predvideni za povečanje kadra, ki je pripravljaj slovensko pristopno strategijo, za usposabljanje diplomatov, strokovnih in administrativnih delavcev. Precejšen delež sredstev je bil potreben za prevajalske dejavnosti, pridobivanje ekspertiz in vzpostavljanje podporne infrastrukture za izvajanje procesa pridruževanja, kar je zajemalo raznotere dejavnosti, od tiskanja promocijskih materialov, najemanja prostorov za srečanja do izboljšave komunikacije med državnimi organi.⁸⁶⁹

Poslanci so zato maja 1997, podobno kot v prejšnjih letih, najprej z zakonom zagotovili denar za začasni proračun.⁸⁷⁰ Zaradi obsežne zamude pri pripravi proračuna je Janševa SDS napovedovala interpelacijo proti vladi, če ne bo proračuna nemudoma poslala v obravnavo državnemu zboru. Svojo napoved je uresničila 22. julija 1997, ko je (prvič od sprejema nove ustave) v državnem zboru vložila interpelacijo v zvezi z delom celotne vlade. Poleg zaostajanja pri sprejemanju proračuna je SDS vladi očitala še vsebinsko neenotnost, pretirano zadolževanje države in pomanjkanje razvojne strategije.⁸⁷¹ Interpelacijo je državni zbor obravnaval konec septembra 1997 in jo zaključil z neuspešnim sprejetjem sklepa, ki je vladno delo ocenjeval kot nezadostno.⁸⁷² Interpelacija je izzvenela v prazno.

Medtem sta bili osrednji koalicijski stranki, LDS in SLS, še daleč od soglasja. Ne le da se nista mogli sporazumeti o vsebini in razporeditvi proračunskega memoranduma in proračuna – sporazumeti se nista mogli niti glede tega, ali naj svoje

868 SI AS 1994, t. e. 2, p. e. 2/152, Ocena Urada za evropske zadeve za pripravo proračuna za izvajanje pristopne strategije v letu 1997.

869 SI AS 1994, t. e. 6, p. e. 6/326, Obrazložitev proračunskih postavk Urada za evropske zadeve za leto 1998.

870 Državni zbor RS, 16. 5. 1997.

871 Vodušek, Socialdemokrati vložili interpelacijo, 1. Babič in Repovž, Koalicija v celoti zavrnila interpelacijo, 1. Grah, Vlada na zatožni klopi, 28–30.

872 Državni zbor RS, 26. 9. 1997.

nadaljnje sodelovanje konsolidirata neposredno s sprejetjem proračuna (kar je želela LDS) ali naj pred tem sprejmeta aneks h koalicijski pogodbi (kar je zagovarjala SLS). Aneks, kot ga je predlagala SLS, je vseboval praktično vse strankine predvolilne obljube in celoten zastavljen program, s čimer bi LDS prisilila k obsežnemu financiranju njenega strankarskega programa. Dokler dogovor ne bi bil dosežen, SLS ni bila pripravljena poiskati kompromisa v zvezi z državnim proračunom. Še več, SLS je s podpisom aneksa pogojevala svoj obstanek v koaliciji.⁸⁷³

V (ne)sodelovanju med LDS in SLS se je proračun še bolj kot v prejšnjem mandatu pokazal kot osrednje težišče koalicijskega sodelovanja ter določanja vsebinskih prioritet pri delu vlade, pa tudi kot zrcalo širših medstrankarskih odnosov.

Vlada je zaradi obsežnih medstrankarskih usklajevanj kljub opozicijskim pritiskom predlog proračuna sprejela šele 28. julija 1997. Kompromis, ki sta ga LDS in SLS sklenili, je bil sledeč: proračun za leto 1997 je zagotavljal sredstva za najpomembnejše točke skupnega koalicijskega dogovora, medtem ko so bila področja, za katera je več financiranja zahtevala SLS, že vnaprej s posebnim protokolom vključena v proračun za leto 1998.⁸⁷⁴ Poleg obljube o financiranju posameznih področij za naslednje leto je SLS hkrati z dogovorom o proračunu dosegla tudi podpis aneksa h koalicijski pogodbi, ki jo je po obsegu precej presegal. Aneks je med drugim zajemal dogovor o podeljevanju koncesij za upravljanje državnih gozdov in dogovor o spremembah zakona o skladu kmetijskih zemljišč in gozdov, predvidel je ostrejšje pogoje za postopek lastninjenja državnega premoženja (to naj bi urejala posebna komisija pod vodstvom SLS). Na področje družbe je aneks širše posegel z uvedbo podaljšanja porodniškega dopusta ter vpeljavo državlanske in domovinske vzgoje v šole.⁸⁷⁵

Proračunski memorandum in predlog proračuna za leto 1997 je vlada državnemu zboru v obravnavo poslala v začetku

873 Pušenjak, V zadnjem hipu, 1. Pušenjak, Čolnič vladne koalicije, 1.

874 Jenko in Pušenjak, Vlada končno sprejela predlog, 1.

875 Žerdin, Bitka za proračun, 16–17. Pušenjak, Predsednika sta podpisala aneks, 2. Vodušek, Dopolnilo daljše od koalicijske pogodbe, 1.

avgusta, a ga je ta zaradi parlamentarnih počitnic obravnaval (podobno kot interpelacijo proti vladi) šele v septembru 1997.⁸⁷⁶ Proračunskemu predlogu so ostro nasprotovale opozicijske poslanske skupine, še posebej Peterle v imenu SKD. Večine njihovega nasprotovanja pa je bil deležen, morda nepresenetljivo, način sprejemanja proračuna, ne samo njegova vsebina. Vlada je dobila predvsem očitke, da je proračun v večji meri politični kompromis med dvema osrednjima koalicijskima strankama, manj pa dokument, ki bi celostno odražal strategijo države.⁸⁷⁷

Medtem ko je državni zbor obravnaval proračun za leto 1997, je vlada intenzivno nadaljevala proračunska pogajanja in pripravo predloga proračuna za naslednje leto. S predajo predloga državnemu zboru je koalicija želela – za razliko od proračuna za leto 1997 – pravočasno pripraviti celotno dokumentacijo. To je pomenilo, da mora proračunski memorandum v državni zbor poslati 1. oktobra 1997.⁸⁷⁸ Toda v senci predsedniških volitev se to ni zgodilo. Novembra 1997, ko je vlada že zamujala z začetkom postopka proračuna za leto 1998 (rok oddaje je bil konec septembra 1997), so vse tri koalicijske stranke še vedno usklajevale proračunski predlog, medtem ko je bil proračun za leto 1997 še vedno v postopku obravnave.⁸⁷⁹ Sprejemanje obeh proračunov je bilo ob veliki časovni stiski obremenjeno z oblikovanjem državnih varčevalnih ukrepov, ki bi zmanjšali v preteklem mandatu nastali proračunski primanjkljaj. Država je nameravala povečati davke na naftne derivate, tobačne izdelke, bilančne vsote bank in hkrati zmanjšati odhodke predvsem javne uprave.⁸⁸⁰

876 Drnovšek, ki ga je pred poslanci zagovarjal v imenu vlade, je uvodoma obsežneje spregovoril o politični situaciji, ki je spremljala sprejemanje proračuna. Poleg nekaterih sistemskih rešitev, ki bi omogočale prehajanje političnih blokad v delovanju države, je Drnovšek kot razlog za zamudo pri sprejemanju proračuna poudaril medstrankarske odnose, torej vzpostavljanje dialoga med dvema strankama, ki sta v prejšnjem mandatu pri sprejemanju proračuna delovali tako, da se je ena stran izločila iz aktivnega sodelovanja. – *Poročevalec Državnega zbora RS*, 11. 8. 1997, 2–104.

877 Državni zbor RS, 1. 10. 1997.

878 Praprotnik in Repovž, Koalicija v prvem krogu pogajanj, 1.

879 Jenko, Koalicijsko usklajevanje, 3.

880 Kovač, Kriza tranzicijskih držav, 31–32. Repovž, Sporazum vladnih strank, 1. Jenko, Proračunski primanjkljaj, 3. Doupona Horvat, Vladni izterjevalci, 22–25.

Poleg obstrukcije opozicije v postopku sprejemanja proračuna in (rekordne) časovne zamude pri sprejemanju je bilo preglasovanje še ena izmed posebnosti delovanja tranzicijskega političnega prostora, povezanega z uravnavanjem državnih financ, ki se je iz prejšnjega mandata v nekoliko intenzivnejši obliki prenesla v novega.⁸⁸¹ Pri tem so pobude za lustracijo, ki sta jih v državni zbor poslali opozicijski SDS in SKD, predstavljale dodaten pritisk na delo državnega zbora in vlade.⁸⁸²

Takšna delitev je ostreje risala razliko v pogledih na tranzicijo: medtem ko bi morebitna lustracija, kot sta jo predlagali opozicijski pomladni stranki, načeloma povečala ostrino preloma in hkrati pretočila del politične moči v njune roke, so koalicijske stranke na čelu z LDS vztrajale pri postopnosti tranzicije, ki so jo bile zmožne realizirati prav zaradi politične moči parlamentarne večine, s katero so delovale.⁸⁸³ Da je bila povezava med večjo ostrino preloma in povečanjem politične moči pomladnih strank načelna in v tem smislu ne nujno vzročno-posledično povezana, je dokazovala SLS. S tem, da je v tem mandatu vstopila v koalicijo, je postala del gradualizma. Za to je bil potreben kompromis, izrazito značilen za gradualizem: odpovedala se je posameznim delom svojega programa, denimo izrecnemu nasprotovanju pridruženja Slovenije EU, v zameno za udeležbo pri vladnem vodenju države, kjer je imela dejansko politično moč – kot se je pokazalo pri aneksu h koalicijski pogodbi, ki ga je dosegla poleti 1997, in v postopku oblikovanja proračuna, ki se je zaradi enakovrednosti udeleženih strank izrazito podaljšal.

Proračunski memorandum za leto 1998 je vlada na svoji seji potrdila 9. decembra 1997 in ga dva dni kasneje posredovala

881 Državni zbor RS, 25. 11. 1997. Državni zbor RS, 26. 11. 1997. Državni zbor RS, 27. 11. 1997. Državni zbor RS, 2. 12. 1997. Jenko, Albreht in Jakopec, Proračunska razprava, 1. Jenko, Vlada sprejela proračun '98, 1.

882 Poslanci so celo več časa namenili predlogu lustracijskega zakona kot proračunu. – Žerdin, Padec zakona, 28.

883 Podobno ugotavljata Stanojević in Krašovec, da je bila LDS osrednja tranzicijska stranka, ki je svojo legitimnost ustvarila s pogajanjem predvsem s socialnimi partnerji ter EU v procesu pridruženja. Moja analiza kaže, da enako velja tudi za legitimacijo s pogajanjem med političnimi strankami. – Stanojević in Krašovec, Slovenia: Social Pacts and Political Exchange, 245.

v obravnavo državnemu zboru.⁸⁸⁴ Drnovšek ga je kot predsednik vlade poslancem predstavil sredi decembra 1997, s čimer se je postopek za sprejemanje proračuna v državnem zboru začel z manjšo zamudo.⁸⁸⁵ Razlog, da je oblikovanje proračuna za leto 1997 in 1998 presegalo zakonsko določene roke, se je poleg obsežnih usklajevanj koalicijskih strank in zamika zaradi volilnega leta 1996 skrival v spremljevalnih ukrepih, v varčevanju, kot ga je vzporedno z oblikovanjem proračuna predvidela vlada. V letu 1997 je proračun prvič v obdobju slovenske tranzicije ustvaril primanjkljaj, zaradi katerega je vlada sprožila ukrepe. Parlament je obravnavo začel 16. decembra 1997 z Drnovškovo in Gasparijevo (finančni minister) predstavitvijo proračunskega memoranduma. Finančna strategija, ki jo je Drnovšek zagovarjal, je zajemala omejevanje javnofinančnega dolga znotraj enega odstotka bruto domačega proizvoda. Če vlada ne bi sprejela nikakršnih ukrepov, je bil v obstoječih razmerah prihodnji državni dolg ocenjen na 4–5 odstotkov. Predlog proračuna za leto 1998 je bil hkrati prvi proračun, ki je bil izrazito evropsko obarvan. S prihajajočimi pogajanjmi o slovenskem vstopu v EU se je vlada morala soočiti z usklajevanjem slovenskega finančnega sistema z evropskim.⁸⁸⁶

V primerjavi s sprejemanjem proračuna za leto 1997 je bil proračun za leto 1998 sprejet bistveno prej, a še vedno z zamudo. Ta se je še dodatno zmanjšala pri sprejemanju proračuna za leto 1999. Tudi pri oblikovanju proračuna za to leto je bila trdnost koalicije tista, ki je bila na preizkušnji, tako v očeh političnih strank kot v očeh javnosti, čeprav so bila – vsaj navzven – trenja med koalicijskimi strankami precej manjša kot pri sprejemanju proračuna v začetku mandata.⁸⁸⁷ Osrednji koalicijski pogovori o proračunu za leto 1999, ki so hkrati vključevali tudi osnove proračuna za leto 2000, so v vladi stekli v drugi polovici septembra 1998. Največja težava, s katero se je tokrat soočala vlada, je bila

884 Vodušek, Vlada se zaradi proračuna sestaja, 3. Pipan, Za uskladitev plač, 1.

885 Državni zbor RS, 16. 12. 1997.

886 Prav tam. Jakopec in Albreht, Misli ti je treba na vstop, 2.

887 Vodušek, Koalicija je trdna, 1.

previsoka predvidena poraba praktično vseh ministrstev.⁸⁸⁸ Toda ker je sama usmeritev proračuna ostala takšna, kot jo je vlada zastavila ob začetku svojega mandata, proračunska poga-
janja med strankami niso zajemala razprav, ki bi se neposredno
dotikala medkoalijskih razmer ali pod vprašaj postavljala njen
celotni obstoj. Tako LDS kot SLS sta prednost pri sprejemanju
proračuna dajali državnemu varčevanju, ki bi vsaj delno omejilo
slovensko zadolževanje v tujini.⁸⁸⁹

Predlog proračuna za leto 1999 je bil zaradi razmeroma
lažjega usklajevanja prvi predlog, ki ga je vlada v obravnavo dr-
žavnemu zboru poslala pravočasno, 1. oktobra 1998, v skladu
s poslovnimi roki. Vendar se je koalicijska razpoka v po-
stopku sprejemanja proračuna pokazala tam, kjer je javnost v
luči uspešnega usklajevanja LDS in SLS najmanj pričakovala.
Najmanjša koalicijska stranka, DeSUS, je razmeroma gladko
sprejemanje proračuna prekinila z napovedjo, da njeni poslanci
proračuna v državnem zboru ne bodo podprli. Zamrznitev
koalicijskih obveznosti, torej glasovanje poslancev DeSUS-a v
državnem zboru brez predhodnega usklajevanja s koalicijo, je
stranka napovedala zaradi nespoštovanja koalicijskih dogovorov
na področju, ki je bilo zanj najpomembnejše: področju pokoj-
nin.⁸⁹⁰ Zaostritev odnosov med koalicijskimi strankami je poleg
grožnje DeSUS-a o neglasovanju za predlagani proračun pote-
kala hkrati s stopnjevanjem pritiska opozicije na koalicijo zaradi
prihajajočih lokalnih volitev. SDS in SKD sta septembra 1998
vložili interpelacijo v zvezi z delom šolskega ministra Slavka
Gabra (LDS), oktobra je sledila interpelacija v zvezi z delom
Alojza Krapeža (SLS) in predlog ustavne obtožbe proti Drnov-
šku, novembra interpelacija v zvezi z delom notranjega ministra
Mirka Bandlja (LDS).⁸⁹¹ Mnoge izmed kritik, ki jih je vladi na-
menila opozicija, so bile izražene v obliki poimenovanja krize.
Drnovšek je ob stopnjevanju pritiska trdno zagotavljal, da kljub

888 Repovž, Ključ je številka 107, 1. Jenko in Repovž, Kolač še vzhaja, 1.

889 Pušenjak in Repovž, Marjan Podobnik, podpredsednik vlade, 31–32.

890 Pušenjak, Upokojenci zamrznili, 1.

891 Vodušek, Koalijski 'most', 2.

nakopičenim nesoglasjem med koalicijskimi strankami vlada ni v krizi.⁸⁹²

Pritisk opozicije je koalicijske stranke privedel do usklajevanj, kako bi nanizane interpelacije reševale skupaj, s čimer je nenamerno povečal stopnjo sodelovanja med vladnimi strankami (mediji so sodelovanje koalicijskih strank poimenovali »*koalicijsko premirje*«).⁸⁹³ A dokončni dogovor med njimi ni bil formalno sklenjen, kar je med opozicijskimi strankami utrdilo prepričanje o koalicijski krizi. Opozicijske stranke so s pomočjo vsakokratne ocene krize želele dokazati, da koalicija ni zmožna učinkovito voditi države, s čimer so želele pridobiti nadaljnjo možnost za delegitimacijo vladne politike. Ob koncu oktobra je ZLSD kot rešitev za domnevno krizno situacijo predlagala predčasne volitve. Njenemu mnenju sta se nemudoma pridružili SKD in SDS.⁸⁹⁴ Kot pogoj za dokaz o trdnosti koalicije je postavila prihodnje sprejetje proračuna. Če vlada resnično ni v krizi (je menil Pahor), bo proračun za leto 1999 na glasovanju v državnem zboru brez težav dobil zadostno število glasov.⁸⁹⁵

Sodeč po kriterijih, ki jih je opozicija postavljala koaliciji, je ta do izteka mandata uspešno prestala večino preizkušenj. Poslanci so najprej na seji državnega zbora zavrnilo ustavno obtožbo proti premierju Drnovšku.⁸⁹⁶ Nekaj dni kasneje je na isti seji padla tudi nezaupnica proti ministru Gabru, s čimer je tudi on ostal na svojem položaju.⁸⁹⁷ Zadnja ovira, proračun za leto 1999, je padla 18. decembra 1998, ko ga je državni zbor potrdil brez večjih zapletov, ki jih je napovedovala opozicija.⁸⁹⁸ A čeprav opoziciji z nenehnim naslavljanjem domnevne krize ni uspelo bistveno ošibiti koalicije, kot si je zamislila, je stvarna politična situacija kazala na polariziranost in razdrobljenost strankarskih

892 Repovž, Pogovor z Janezom Drnovškom, 2.

893 Vodušek, Nekaj drugačnih besed, 2.

894 Vodušek, Opozicija za predčasne volitve, 2.

895 Praprotnik, ZLSD je za predčasne volitve, 2.

896 Državni zbor RS, 9. 12. 1998.

897 Državni zbor RS, 11. 12. 1998.

898 Proračun je podprlo celo več poslancev, kot je bilo koalicijskih glasov v parlamentu (49 od pričakovanih 46). Državni zbor RS, 18. 12. 1998. *Uradni list RS*, 30. 12. 1998, 8683–9066.

interesov. Zaveznitva med strankami so se spreminjala iz dneva v dan in so bila močno pogojena s trenutnimi, takrat izrazito hitro spreminjajočimi se političnimi interesi posameznih strank.

BAJUKOVA VLADA

V drugi polovici mandata so se v slovenskem političnem prostoru združili procesi, ki so povzročili menjavo vlade znotraj parlamentarnega mandata. Poleg mnogih drugih procesov, kot so bili pridruževanje EU in zvezi Nato, imenovanja državnih uslužbencev in pokojninska reforma, je parlamentarne politične stranke zajelo izrazito poslabšanje koalicijskih odnosov, ki je s sabo prineslo ponovne poskuse združevanja konservativnih političnih strank. Po odločitvi ustavnega sodišča, ki je državnemu zboru določilo, naj do parlamentarnih volitev leta 2000 uvede večinski volilni sistem, se je interes teh spremenil.⁸⁹⁹ Vztrajanje pri lastni politiki in samostojnosti SKD, SDS in SLS bi strankam na naslednjih volitvah lahko prineslo manjše število parlamentarnih sedežev, kot če bi bile združene v eno večjo politično stranko, ki bi združila volivce in, tako so upale, eni od pomladnih strank prinesle mandatarstvo za sestavo vlade. Prihajajoče volitve, ki so se šele morale zgoditi, so imele na politične procese v letih 1999 in 2000 odločilen vpliv. Če bi večinski sistem zamenjal proporcionalnega, bi pred volitvami sestavljene strankarske koalicije dosegale hitrejšo delovanje vlade, ki hkrati ne bi imela težav s sprejemanjem zakonov v parlamentu.⁹⁰⁰

899 *Uradni list RS*, 4. 12. 1998, 6903–8. Sever, Program druge desetletke, 20–21. Taškar, Pri-
tožba ni dopustna, 2.

900 Pušenjak, Večinski volilni sistem, 2.

»Dolgo združevanje« pomladnih strank⁹⁰¹

Pogovori o intenzivnejšem sodelovanju in povezovanju pomladnih strank so bolj ali manj intenzivno potekali skozi ves mandat. Leta 1999 so se ugibanja v javnosti v zvezi z združevanjem pomladnih strank zaradi prihajajočih parlamentarnih volitev zopet pojavljala pogosteje. V začetku leta je Peterle kot predsednik stranke SKD potrdil, da se od decembra 1999 vodstvo njegove stranke in vodstvo stranke SLS pogosto srečujeta in razpravljata o mogoči združitvi strank. Obe stranki sta razmišljali tudi o možnosti sodelovanja s SDS, a sta bili do združitve z njo skeptični in sta stik z njo v praksi omejevali na sodelovanja poslanskih skupin.⁹⁰² Prvi formalni sestanek o združevanju sta stranki imeli 13. aprila 1999, a sta obe poudarjali, da ni obvezujoč in ne pomeni nujne združitve strank. Poleg splošne želje po sodelovanju je sestanek razkril mnoga strankarska nasprotja: o načinu združitve, poimenovanju nove stranke, postavljanju njenega vodstva, izstopu združene stranke iz koalicije sta imeli SLS in SKD popolnoma različna mnenja.⁹⁰³ Pogovori med strankama so vrh dosegli 15. junija, ko sta SKD in SLS podpisali skupno izjavo o aktu politične volje, s katerim sta izrazili nameru, da bosta na parlamentarnih volitvah leta 2000 nastopili kot združena stranka.⁹⁰⁴

Pozimi leta 2000 so pomladne stranke v sklopu priprav na volitve znova začele intenzivnejše pogovore o morebitnem povezovanju. V nasprotju s prejšnjimi pogovori, ki so potekali skoraj izključno med SLS in SKD, so tokratni zajemali vse tri pomladne stranke. Po okvirno doseženem dogovoru s SLS je SKD odprla pogajanja s SDS, s katero je nameravala po dokončni združitvi s SLS skleniti sporazum o morebitnem koalicijskem

901 Medvešček, Dolgo združevanje, 16.

902 Praprotnik, SKD in SLS sta čedalje bližje, 2. Babič in Repovž, SKD bi s SLS, s SDS pa ne, 2.

903 Medvešček, Dolgo združevanje, 16. Babič, SLS in SKD v 'skupni postelji', 2. Babič, Za SLS priključitev, 2.

904 Babič, Prvi dan na skupni poti, 2. Aleksič, Kmetško-krščanske slike, 28–30. Hriberšek, Težavno združevanje, 28–29.

sodelovanju po volitvah.⁹⁰⁵ Stranki SKD in SDS sta sredi januarja 2000 pripravili dogovor, naslovljen *Osnutek sporazuma o skupnem sodelovanju na volitvah leta 2000*. Dogovor je zajemal usklajen nastop SKD in SDS na volitvah, torej usklajeno imenovanje kandidatov, in skupno oblikovanje vlade v primeru zmage. Obe stranki sta sporazum o sodelovanju razumeli kot zasilno obliko povezovanja pomladnih strank, ki pa bi vendarle lahko prinesla politično »spremembo in dokončno izčrpanje vladavine liberalizma«. ⁹⁰⁶ Dogovor, sklenjen med SKD in SDS, je posegal v tok združevanja SKD s stranko SLS in odpiral mnoga nova vprašanja. Zadnji člen *Osnutka sporazuma*, sklenjenega med SKD in SDS, je določal, da v primeru združitve SLS in SKD nova združena stranka avtomatsko postane podpisnica sporazuma. Po-teza je v SLS sprožila precejšnje neodobravanje – zadostno, da je začasno ustavilo formalno sprejemanje *Osnutka sporazuma*, dokler prvotno začeto združevanje med SLS in SKD ne bi bilo zaključeno.⁹⁰⁷

Pogajanja o združitvi strank so se torej na videz vrnila na os SKD–SLS. Njihova motivacija je ostala ista: doseči čim boljši rezultat na prihajajočih parlamentarnih volitvah. Izvršni odbor SLS je stranko, ki bi nastala z združitvijo s SKD, prepoznal kot (prihodnjo) najmočnejšo parlamentarno stranko in predlagal oblikovanje koalicije že pred volitvami. Največjo oviro je še vedno predstavljalo nesoglasje glede izbire vodstva nove združene stranke in njenega statusa (ali naj ostane koalicijska stranka ali naj po združitvi iz koalicije izstopi).⁹⁰⁸ Razhajanja med SKD in SLS so zadostovala, da se je SKD odločila preseči patpoložaj: stranka je, brez vključitve SLS, sklenila dogovor o koalicijskem sodelovanju s SDS, pri čemer je sklenjeno sodelovanje neposredno primerjala z nastankom Demosa. Podpis sodelovanja je hkrati pomenil ultimatum stranki SLS, ki naj bi se do sredine februarja 2000 odločila, ali želi sodelovati v koaliciji (ki sta jo SDS in

905 Babič, Vnovič pomladna koalicija, 2.

906 Babič, Predvolilna koalicija, 2.

907 Babič, Novi Demos brez SLS?, 2. Babič, SLS poziva SKD, 2.

908 Babič, Združeni v vlado, 2.

SKD poimenovali koalicija Slovenija, predsednik njenega strokovnega sveta je postal Andrej Bajuk).⁹⁰⁹

Razhajanja med SLS, ki je prihodnjo združeno stranko videla v obstoječi koaliciji z LDS in DeSUS, in SKD, ki je želela novo stranko povezati z opozicijsko, nastajajočo koalicijo Slovenija, so ostala nepremostljiva tudi po tem, ko je stranki SLS potekel ultimat za odločitev, postavljen v sredino februarja. Dan ultimata je tako minil, ne da bi stranki dosegli kakršen koli sporazum. Šele proti koncu meseca so v javnost prodrli podatki, dovolj verodostojni, da so sprožili ostrejšje odzive drugih parlamentarnih strank: Marjan Podobnik je v imenu SLS podpisal sporazum o združitvi s SKD, ki je določal, da naj bi stranka po združitvi izstopila iz koalicije z LDS in DeSUS.⁹¹⁰

Napoved o združitvi je pripeljala do padca Drnovškove vlade nekaj dni pred tem, ko sta se stranki tudi dejansko združili. Tako SLS kot SKD sta najprej imeli svoja razpustitvena kongresa 14. aprila 2000, dan za tem, 15. aprila, pa nov, združitveni kongres.⁹¹¹ Stranki sta na zadnjih ločenih kongresih izbrali nekatere svoje člane, ki sta se jih odločili predlagati na posamezne vodilne položaje. SLS je kot kandidata za predsednika nove združene stranke izbrala Franca Zagožna, za morebitnega mandatarja nove vlade pa Francija Demšarja. SKD je kot protikandidata za predsednika nove stranke predlagala Peterleta.⁹¹² Združitveni kongres naslednjega dne je prinesel razčiščenje situacije: nova stranka se je uradno poimenovala SLS + SKD Slovenska ljudska stranka. Njen predsednik je postal Franc Zagožen, ki je bil na ta položaj izglasovan z veliko večino, položaje podpredsednikov strank pa so zavzeli Janez Podobnik, Lojze Peterle in Andrej Bajuk, ki je hkrati postal kandidat za mandatarja.⁹¹³

909 Košir, Večerni zasak SKD, 1. Babič, Konec ugibanj, 1. Babič, Diši po pomladi, 2.

910 Babič, Prvak ljudske stranke že pomahal, 1.

911 Stranka je vlogo za registracijo vložila 4. 5. 2000. Registracija je postala pravnomočna z objavo v uradnem listu. – *Uradni list RS*, 9. 6. 2000, 4909.

912 *Delo*, 15. 4. 2000, 1, Kučan ni našel mandatarja. Ga bo danes združena stranka?. Babič in Košir, But osvojil ljudska srca, 2. Pušenjak in Natlačen, Peterle premagal, 2.

913 Babič, Nova stranka je SLS + SKD, 1.

Na proces povezovanja SLS in SKD se Drnovšek kot predsednik vlade sprva ni eksplicitno odzval. Mandat vlade se je iztekal pod točo interpelacij in zahtevnih koalicijskih pogajanj, medtem ko proces povezovanja pomladnih strank v vseh letih, kljub mnogim znakom, da so takšne ali drugačne združitve tik pred vrati, ni prinesel dejanskih rezultatov na ravni formalnega povezovanja in združevanja strank. Ob izteku zime leta 2000, ko je morebitno povezovanje strank postavilo pod vprašaj obstanek ministrov SLS na njihovih položajih, je Drnovšek pri drugih parlamentarnih strankah najprej preveril njihovo pripravljenost podpreti manjšinsko vlado, sestavljeno zgolj iz LDS in DeSUS, ki bi z zadostnim medstrankarskim sodelovanjem lahko delovala do konca mandata. SLS je Drnovška o izstopu iz vlade formalno obvestila sredi marca 2000.⁹¹⁴

V trenutku, ko je Podobnik pisno potrdil izstop stranke iz koalicije, so tako politiki kot mediji eksplodirali v govorjenju in pisanju o notranjepolitični in vladni krizi; svoja mnenja o krizi so izrazili skoraj vsi voditelji parlamentarnih strank, predsednik države in celo Komisija Pravičnost in mir pri Slovenski škofovski konferenci (v njenem imenu Anton Stres).⁹¹⁵ Jasno je postalo, da se na političnem prizorišču obeta sprememba, mnogo manj jasno pa je bilo, kakšna. Namesto da bi čakal na usklajevanje drugih političnih strank in se lotil dolgotrajnega pridobivanja njihove podpore za oblikovanje manjšinske vlade, je Drnovšek ponoči z 2. na 3. april 2000 v državni zbor poslal predlog za imenovanje osmih novih ministrov na položaje odhajajočih ministrov stranke SLS in na njihovo potrditev v državnem zboru vezal zaupnico celotni vladi.⁹¹⁶ Svojo potezo je utemeljil s pogledom v prihodnost: napovedal je, da prihaja čas sprejemanja zakonodaje, ki bo Slovenijo povezala z EU. Časa ni bilo na pretek, zato je bilo »*nujno pospešiti razplet vladne krize*«. ⁹¹⁷

914 Babič in Natlačen, Podobnik pisno potrdil, 1. Rus, Na dveh konjih, 25–26.

915 Babič, Kako bodo glasovale stranke, 2.

916 Gašparič, *Državni zbor*, 87–88.

917 Ministrski kandidati so postali Vojka Ravbar, Anton Grizold, Igor Janez Zajec, Janez Hribar, Irena Badovinac Bjelič, Tatjana Marija Gazvoda, Lucija Čok in Jože Smole. – Vukelič, Drnovšek zahteva zaupnico, 1. Freedom, Crisis?, 25–26.

Kljub pogostim omembam krize, ki so spomladi 2000 prihajale ne več le od opozicijskih strank, temveč tudi iz vrst koalicijskih, je ta še vedno primarno ostajala izraz kritike. Koalicijske stranke z LDS v ospredju, ki so delno sprejele diskurz o krizi, tega niso storile zato, ker bi se nenadoma strinjale s svojimi najostrejšimi kritiki. V krizo so zašli kvečjemu nekateri koalicijski medstrankarski odnosi; s krizo so te stranke poimenovala pričakovanje nenadnih in hitrih sprememb, katerih začetki so z združitvijo strank SLS in SKD že bili v teku. Sam sistem je pri tem ostal trden in stabilen.

Krhanje koalicijskih odnosov

Koalicijske stranke so sredi januarja 1999 z namenom preseganja medsebojnih nesporazumov in blokade vladnega dela odprle ponovna koalicijska pogajanja, ki naj bi začrtala delo vlade do izteka mandata.⁹¹⁸ Ta so prve rezultate prinesla v začetku februarja 1999, ko je koordinator koalicijskih strank, generalni sekretar Borut Šuklje, prejel poročila usklajevalnih komisij, ki so med strankami delovala za posamezna področja.⁹¹⁹ Franc Zagožen, ki se je znotraj SLS močno nagibal k možnosti sodelovanja stranke s SKD ali SDS namesto z LDS, je pred glasovanjem o interpelaciji jasno napovedal, da bo poslanska skupina SLS zopet glasovala neusklajeno s preostalima dvema koalicijskima strankama.⁹²⁰

Hkrati z odpiranjem precepa med koalicijskimi strankami so se v začetku marca 1999 na pobudo Peterleta pričele sestajati vse parlamentarne stranke in usklajevati svoje zahteve glede spremembe volilnega sistema in potencialno potrebnih sprememb ustave.⁹²¹ Zahtevnost projekta se je jasno risala pred očmi

918 Žerdin, Vladarjev poraz, 24–26. Repovž in Babič, LDS išče (zasilni) izhod, 2. Repovž, Koalicija je v krizi, 2. Repovž, Skupna ocena, 1. Repovž, SLS: tako ne gre več naprej, 2. Repovž, Možnosti za obstoj koalicije, 2.

919 Repovž, Dolga je pot do sporazuma, 2.

920 Repovž, Nova koalicijska kriza, 2.

921 Žerdin in Sever, Lojze Peterle, predsednik SKD, 30–33.

parlamentarnih strank: za katero koli spremembo, ki bi urejala volilni sistem, je bilo v parlamentu treba zbrati dvotretjinsko večino glasov. Ustava sama po sebi sicer ni neposredno določala volilnega sistema, je pa določala nekatere postopke, ki so se skladali s predvidenim proporcionalnim sistemom in ki bi jih bilo ob uvedbi večinskega sistema treba prilagoditi. Poleg tega se je sprememba obetala na področju prilagajanja slovenske ustave pravu EU. Dogovori, ki so na tem področju sporadično potekali med strankami do začetka poletja 1999, so dosegli le njihovo osnovno usklajenost. Stranke so se večinoma zgolj seznanjale z medsebojnimi stališči, ne da bi jim uspelo doseči natančnejši dogovor o tem, kako razrešiti vprašanje volilnega sistema in spreminjanja ustave. Pri tem je postalo jasno, da imata med parlamentarnimi strankami najbolj nasprotujoči si stališči LDS in opozicijska SDS.⁹²²

Koalijski odnosi so se spričo usklajevanja prihodnjih sprememb volilnega sistema navidezno nekoliko umirili. Pri vseh koalijskih strankah je interes ohranitve lastne pozicije do konca mandata pripomogel k zadostnemu usklajevanju v zvezi z evropsko integracijo, pokojninsko reformo in oblikovanjem proračuna za leto 2000.⁹²³ Sprejemanje proračuna je na vladi steklo razmeroma gladko. Z manjšo zamudo ga je konec oktobra 1999 poslala v prvo obravnavo državnemu zboru, ki ga je januarja 2000 sprejel z zadostno večino, kar je v okviru tranzicijske politične kulture nakazovalo na razmeroma dobro delujočo in trdno povezavo koalijskih strank.⁹²⁴ Da je vladna koalicija do zadnjih tednov svojega obstoja delovala precej dobro, čeprav z mnogimi trenji in dodatnimi usklajevanji, za katera pogosto ni bilo jasno, ali bodo sploh prinesla zelene rezultate, kaže tudi dejstvo, da je ob koncu leta 1999 učinkovito sprejela zahtevno pokojninsko reformo.⁹²⁵

922 Repovž, 'Nič usodnega ni bilo', 2. Repovž, LDS in SLS vse bližje, 2. Krašek in Žerdin, Ustava na remontu, 22–23. Žerdin, Zgodba o volitvah, 20–21.

923 Pušenjak, Koalijski vrh v Spodnjem Dupleku, 2.

924 Državni zbor RS, 26. 10. 1999. Državni zbor RS, 21. 1. 2000. *Uradni list RS*, 1. 2. 2000, 1117–413.

925 Gašparič, *Državni zbor*, 87.

Vlada je spomladi leta 2000 razpadla na način, ki je bil presenetljiv, a hkrati pogojen s strukturo parlamentarnega sistema in razvojem dogodkov iz preteklih let. Parlamentarizem, kot se je med tranzicijo uveljavil skozi prakso v kombinaciji s socialistično dediščino v Sloveniji, je predvideval možnost nastanka mrtve točke, s katere je bilo mogoče razmerje med parlamentom in vlado spet pognati v tek tako, da parlament vladi izglasuje konstruktivno nezaupnico. Razrešitev vlade je omogočala prehajanje politične krize, ne da bi pri tem prišlo do krize celotnega političnega sistema.

Koalicijske stranke so medsebojno usklajevanje ohranile vse do razpada vlade. Krizne pretrese so prestajale z veliko mero fleksibilnosti in pragmatizma. Prav tako so bili neposredni dogodki, ki so sprožili padec vlade, prepleteni z nenehimi pogajalnji in političnimi kompromisi. V nasprotju z napovedmi političnih komentatorjev in prizadevanji vladne opozicije se vlada ni razletela pri vprašanih notranjega delovanja, čeprav je bilo to izrazito konfliktno, temveč zaradi možnosti, ki so se pojavljale izven koalicije. V prvi vrsti je bil vzrok za njen razpad združitev SLS in SKD (kot del dolgoletnega procesa združevanja pomladnih strank), čemur je botrovala napovedana sprememba volilnega sistema. SLS in SKD sta vedeli, da jima bo dvokrožni večinski volilni sistem prinesel več moči, če oblikujeta eno močno stranko, kot če ostaneta samostojni stranki s podobnim programom in deljeno volilno bazo.

Sprememba volilnega sistema je vplivala tudi na delovanje LDS, ki si je prizadevala ohraniti politično prednost. Stranka je v nasprotju s svojo dolgoletno politiko ob izteku mandata napovedala podporo večinskemu volilnemu sistemu. Presenetljivo odločitev sveta stranke je Drnovšek pojasnil kot strateško: stranka se je zavedala, da bo naslednji mandat obdobje notranjepolitičnih reform, ki bodo Slovenijo približale EU in za dosego katerih bo vlada neprestano odvisna od večine v parlamentu. Večinski sistem naj bi, po presoji LDS, pripomogel k hitrejšemu in manj konfliktnemu sprejemanju reform v prihajajočem mandatu. Časa za

iskanje kompromisne rešitve je leta 2000 zmanjkovalo, zato je LDS javno podprla predlog za spremembo volilnega sistema, ki ga je v državnozborsko obravnavo predložila SDS. Pogoj, ki ga je v zameno za svojo podporo postavljala LDS, je bil, da bo v drugi obravnavi predloga zakona o volitvah SDS kot predlagateljica pripravljena sprejeti predloge vseh poslanskih skupin, kar naj bi omogočilo konsenz parlamentarnih strank pri oblikovanju končne verzije zakonodaje za spremembo volilnega sistema. A kmalu po tem, ko je LDS privolila v oblikovanje večinskega sistema, se je med strankami pojavilo novo vprašanje – oblikovanje volilnih okrajev, katerih velikost bi lahko bistveno vplivala na rezultate volitev.⁹²⁶

Ob napovedi odhoda SLS iz koalicije je v začetku aprila 2000 volilni sistem zopet postal osrednje vprašanje, na podlagi katerega so stranke medsebojno koordinirale svoje delovanje. Oba procesa, združevanje pomladnih strank, konkretno SLS in SKD ter njuno sodelovanje s SDS, in odločanje o spremembi volilnega sistema, sta trčila na 44. izredni seji državnega zbora 7. in 8. aprila 2000. Seja je zajemala zgolj dve točki: zamenjavo ministrov in z njo povezano zaupnico vladi ter razpravo o spremembi volilnega sistema.⁹²⁷ Stranke so se sestale že pred začetkom seje in poskušale poiskati skupen jezik o napovedanih točkah dnevnega reda, da se odločanje o teh ne bi v celoti preneslo neposredno na parlamentarno zasedanje. Takšen potek dogajanja bi v postopek vnesel višjo stopnjo negotovosti: vsaka poslanska skupina ali celo vsak poslanec bi lahko o predlogih glasoval skladno s svojo odločitvijo, medtem ko bi predhodni dogovor strank (kar je bila v takih situacijah redna praksa) omogočil usklajeno glasovanje, v katerem bi posamezne stranke vedele, kaj pričakovati, in bi tako lažje dosegle vsaj nekatere od svojih političnih ciljev.

Prvi dogovor, ki so ga poskušale doseči pomladne stranke, je bil, da LDS odstopi od zamenjave ministra in glasovanja o

926 *Delo*, 26. 1. 2000, 2, Izhod iz slepe ulice je večinski sistem. Grad, *Volitve in volilni sistem*, 104–05. Žerdin, Čas nezvestobe, 22–24.

927 Državni zbor RS, 7. 4. 2000. Državni zbor RS, 8. 4. 2000.

zaupnici, pri čemer naj bi ministri SLS ostali na položajih še toliko časa, dokler jih vlada postopoma, drugega za drugim, ne bi zamenjala ob soglasju preostalih strank. Pogajanja o zamenjavah ministrov naj bi, po predlogu pomladnikov, potekala vzporedno s pogajanja o spremembi volilnega sistema. LDS je takšen predlog zavračala in vztrajala pri predlogu, ki ga je Drnovšek v imenu stranke spet javno podal na seji: v zameno za menjavo ministrov po izboru LDS in izglasovani zaupnici bo stranka podprla preoblikovanje volilnega sistema v večinskega.⁹²⁸

Stranke, ki jim dogovora pred sejo ni uspelo doseči, so sejo dočakale z izrazito nasprotujočimi si idejami. Pomladne stranke, najizraziteje SDS, so na sejo vstopale v prepričanju, da sta vladna kriza in volilni sistem neločljivo povezana (zadnji naj bi bil vzrok za krizo). Legitimacijo je (podobno kot v izjavi cerkve v zvezi s situacijo) nudilo naključje, da je seja potekala na 10. obletnico aprilskih volitev iz leta 1990.⁹²⁹ Spremembo volilnega sistema so stranke utemeljile na rezultatih referendumu kot izrazu neposredne demokratične volje volivcev in rzsodbi ustavnega sodišča o njegovih rezultatih. Elementi referendumu, volitev in pravnosti so skupaj z obletnico, ki jo je državni zbor hkrati s sejo obeležil v obliki slavnostne akademije, nudili zadostno povezavo s preteklostjo, da je SDS (v manjši meri SKD in SLS) med najhujšo krizo našla oporno legitimacijsko točko za svoje politično delovanje, ki je v danem trenutku postalo tako formalno kot moralno upravičeno.

Poslanci na 44. izredni seji državnega zbora niso potrdili Drnovškove predlagane liste novih ministrov, kar je pomenilo, da njegovi vladi ni bila izglasovana zaupnica. Čeprav je bila to prva situacija v obdobju slovenske politične tranzicije, v kateri je bila vlada zaradi neizglasovane zaupnice primorana odstopiti, nastala kriza ni pomenila tudi krize sistema. Padec vlade zaradi glasovanja parlamenta je osnovna značilnost parlamentarizma in v večji meri kaže na delovanje mehanizmov tega sistema kakor

928 Jakopec in Albreht, Trgovanje z večinskim sistemom, 2.

929 *Katoliška cerkev. Izjave. Za spoštovanje demokratično izražene volje državljanov.*

na šibkost politične kulture in institucij. Kriza, ki je nastala z neizglasovanjem zaupnice, je tako zajela zgolj parlamentarne stranke, ki so bile soočene z nastalo situacijo in (pre)oblikovanjem svojega delovanja v hitro spreminjajočih se razmerah.⁹³⁰

Ob padcu Drnovškove vlade sta se pred strankami odprle tri možnosti. Skladno s 117. členom Ustave je bil državni zbor dolžan izvoliti novega predsednika vlade ali pa Drnovšku kot predsedniku vlade v odhodu ponovno izglasovati zaupnico, če bi se ta odločil za kandidaturo. Tretja možnost je bila, da Kučan kot predsednik republike razpusti državni zbor in razpiše predčasne volitve.⁹³¹ Za drugo možnost sta se izrekli obe padli vladni stranki – DeSUS in LDS – ter SNS in ZL. Za prvo možnost, torej izglasovanje novega predsednika vlade, so se izrekle vse tri pomladne stranke. V dneh do izteka roka za vložitev kandidature za novega mandatarja so se mrzlično pogajale o človeku, ki bi lahko prevzel ta položaj. Tik pred iztekom roka so sveže združeni SLS + SKD in SDS v državni zbor vložile predlog kandidature za novega mandatarja. Edini kandidat, o katerem so se stranke strinjale, je postal Andrej Bajuk.

Ob kandidaturi za mandatarja je bil Bajuk v slovenskem političnem prostoru skoraj popolna neznanka. Ob njegovi izvolitvi ni bilo jasno, kakšne so njegove ambicije, kakšni so njegovi pogledi na probleme, ki so bili v slovenskem političnem prostoru ob izteku devetdesetih let najpomembnejši – dokončanje denacionalizacije in uspešno pridruževanje Slovenije EU.⁹³² A v nasprotju z glasovanjem na državnozborskih volitvah, kjer

930 Kot je situacijo ubesedil Drnovšek v intervjuju nekaj dni po padcu vlade, »gre za politično krizo, saj ni jasnega in zelo dobrega izhodišča iz situacije«. – Žerdin, Dr. Janez Drnovšek, 33–35. O volilnem sistemu zaradi odklonilnih mnenj parlamentarnih delovnih teles (predlagan zakon je bil ocenjen kot preveč neskladen z obstoječo zakonodajo in ustavo) niso niti razpravljali niti glasovali. – Državni zbor RS, 11. 4. 2000.

931 *Pravno-informacijski sistem Republike Slovenije. Ustava Republike Slovenije.* Žerdin, Pot v ilegalo, 17–19.

932 Žerdin, *Enigma Bajuk*, 17–19. Andrej Bajuk je bil ob vstopu v slovensko politiko relativno neznan. Njegova družina je po drugi svetovni vojni emigrirala v Argentino, Bajuk pa je s slovenskimi politikami prvič stopil v stik med obiskom takratnega predsednika slovenskega izvršnega sveta Lojzeta Peterleta v Washingtonu leta 1990, kjer je bil Bajuk zaposlen pri Medameriški razvojni banki. – *Bajuk, Andrej (1943–2011) – Slovenska biografija.*

so markantni strankarski voditelji pri opredeljevanju volivcev in posledično pri določanju moči stranke v parlamentu igrali ključno vlogo, pri potrjevanju Bajuka za mandatarja njegova osebnost ni igrala tolikšne vloge. Zadostno število poslanskih glasov (za izvolitev jih je potreboval 46) ni bilo povezano s pridobivanjem čim višje podpore poslancev (oziroma strank) s pomočjo volitev, temveč je bila podpora njegovi izvolitvi neposredno rezultat medstrankarskega dogovora, pri čemer javnost (volivci) na njegovo izvolitev ni imela neposrednega vpliva.

Bajuk, ki je bil za pomladni stranki (SLS + SKD in SDS) edini sprejemljivi kandidat, bi pod pogojem, da bi zanj glasovali vsi poslanci teh dveh strank, v obstoječem razmerju glasov v parlamentu dobil 44 glasov. Tedni po vložitvi njegove kandidature so bili tako zaznamovani z intenzivnimi medstrankarskimi pogajanjmi, ki bi Bajuku na glasovanju prinesla še dva manjkajoča poslanska glasova. Pomladni stranki takšne podpore nista pridobili v prvem poskusu glasovanja o Bajuku kot novem mandatarju 20. aprila niti 26. aprila v drugem krogu, ko sta ponovno vložili njegovo kandidaturo, kljub temu da je bil v obeh primerih edini kandidat.⁹³³ Z vsako zavrnitvijo Bajuka kot novega mandatarja so predčasne volitve postale verjetnejše. SLS + SKD in SDS sta Bajukovo kandidaturo državnemu zboru predložili še v tretje. V postopku pridobivanja glasov sta stranki računali z možnostjo, da bo treba o Bajuku glasovati trikrat. Prav pri tretjem glasovanju naj bi imel najboljše možnosti za izvolitev na položaj mandatarja, saj bi zadoščala večina opredeljenih glasov na seji navzočih poslancev (111. člen ustave).⁹³⁴ Zadnje glasovanje o novem predsedniku vlade je tudi dejansko bilo tisto, ki je prineslo razrešitev situacije: 3. maja 2000 je za Bajuka glasovalo 46 od navzočih 90 poslancev. Bajuk je še istega dne prisegel pred državnim zborom in napovedal oblikovanje nove vlade v roku dveh tednov.⁹³⁵

933 Državni zbor RS, 20. 4. 2000.

934 *Pravno-informacijski sistem Republike Slovenije. Ustava Republike Slovenije.*

935 Državni zbor RS, 3. 5. 2000. Žerdin, Mandatarjeva kalvarija, 16–18.

Vzporedno z glasovanjem o mandatarju so poslanci razrešili vprašanje volilnega sistema. Predlog SDS za dvokrožni večinski volilni sistem, o katerem so se spomladi leta 2000 pogajale stranke, je bil v državnem zboru zavržen. Za potrditev predloga za spremembo volilne zakonodaje bi zanj morale glasovati 60 poslancev, torej dve tretjini. 25. aprila je za predlog glasovalo (zgolj) 45 poslancev, zaradi česar predlog ni več mogel ostati v zakonodajni proceduri.⁹³⁶ Padec predloga je pomladni stranki zopet spodbudil k tesnejšemu sodelovanju. Le nekaj dni kasneje, 28. aprila, sta SLS + SKD in SDS podpisali sporazum o koalicijskem sodelovanju, v katerem sta za osrednji cilj določili sprejemanje večinskega volilnega sistema.⁹³⁷

Koalicija Slovenija, kakor so se poimenovala pomladne stranke, se je o kandidatih za ministre pogajala že takrat, ko je za skupnega kandidata za predsednika vlade izbrala Andreja Bajuka. Trenja znotraj obeh pomladnih strank so bila dodatno obremenjena z napovedjo vseh (prihodnjih) opozicijskih strank (LDS, ZL, DeSUS in SNS), da liste ministrov, ki jih bo predlagal Bajuk, ne bodo podprle.⁹³⁸ Ob prvem glasovanju so se napovedi parlamentarnih strank uresničile. Glasovanje o ministrskih kandidatih je, podobno kot pri Drnovškovi vladi ob začetku tega mandata, obstalo na številki 45.⁹³⁹ Kljub vsem spremembam, ki so se zgodile v štirih letih, je značilnost simetrične porazdelitve glasov v državnem zboru ostala nespremenjena. Občutenje krize, ki je sicer v veliki meri zaznamovalo mandatno obdobje, je ob njegovem skorajšnjem izteku strukturno prineslo razmera malo sprememb, bistveno pa se je ob izvolitvi Bajuka za predsednika vlade spremenila vsebina obstoječih struktur. Če je na začetku mandata LDS zastavila sodelovanje v raznorodni koaliciji, ki je kljub pretresom uspešno nadaljevala postopno preblikovanje slovenskega političnega (in gospodarskega)

936 Državni zbor RS, 25. 4. 2000. Jakopec, Večinski volilni sistem, 1.

937 Natlačen, S sporazumom tudi do mandatarja, 2.

938 *Delo*, 5. 5. 2000, 2, Najprej dolgo in živčno usklajevanje list, potem 'pekel'. *Delo*, 6. 5. 2000, 2, SLS + SKD za izhodiščno točko, SDS in mandatar za znanje.

939 Državni zbor RS, 23. 5. 2000. Žerdin, Slovenija, moja banana dežela, 17–19.

prostora, je kratkotrajna Bajukova koalicija kljub programski sorodnosti strank razpadla le po nekaj tednih delovanja, ne da bi dosegla katerega izmed svojih političnih ciljev.

V dnevih, ki so bili potrebni za izglasovanje novih ministrov Bajukove vlade, se je medijski diskurz o nastali krizi bistveno spremenil. Če so pred nezaupnico Drnovšku predstavniki strank, predvsem pomladnih, in politični komentatorji, ki so njihove ideje prevzemali, govorili o krizi kot o stvari vlade in koalicije, so po izvolitvi Bajuka in pred potrditvijo ministrov oboji začeli krizo videti kot širši pojav, ki je zajel ves politični prostor in v veliki meri onemogočil delovanje države.

Po drugem glasovanju za Bajukovo listo ministrov, ki je potekalo 7. junija 2000, se je javni (politični in medijski) diskurz o krizi zopet spremenil.⁹⁴⁰ Dejstvo, da ima država spet delujočo vlado, je idejo krize znova nekoliko zožilo – zdelo se je, da je obdobje najhujših sprememb na področju zamenjave vlade prešlo.

Glasovanje o novih ministrih je bilo specifično v dveh pogledih: prvič, za potrditev liste je Bajuk zbral minimalno število potrebnih glasov, 46, kar je z minimalno (a bistveno) variacijo odražalo vztrajno ponavljajočo se strukturo poslanskih glasov; in drugič, 46. glas, nujno potreben za preseganje blokade državnega delovanja, je Bajuk prejel šele po tem, ko so poslanci predhodno izglasovali spremembo državnozbornskega poslovnika. Na predlog Združene liste so stranke pred drugim glasovanjem o ministrih, 30. maja, z veliko večino v prvem poskusu izglasovale določilo, naj glasovanje o prihodnjih ministrih poteka javno.⁹⁴¹ Okvirna struktura tranzicijskega političnega prostora se je kljub vsem notranjepolitičnim pretresom ohranjala.

940 Državni zbor RS, 7. 6. 2000. Ministri so postali Lojze Peterle (za zunanje zadeve), Miha Brejc (za delo, družino in socialne zadeve), Ciril Smrkolj (za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano), Andrej Umek (za okolje in prostor), Andrej Bručan (za zdravstvo), Zvonko Ivanušič (za finance), Barbara Brezigar (za pravosodje), Marjan Senjur (za ekonomske odnose in razvoj), Janko Razgoršek (za malo gospodarstvo in turizem), Anton Bergauer (za promet in zveze), Alojzij Marinček (za znanost in tehnologijo), Peter Jambrek (za notranje zadeve), Janez Janša (za obrambo), Jože Zagožen (za gospodarske dejavnosti), Rudi Šeligo (za kulturo), Lovro Šturm (za šolstvo in šport), Tone Jerovšek (minister brez listnice, odgovoren za področje zakonodaje). – *Delo*, 9. 6. 2000, 3, Nova slovenska vlada.

941 Državni zbor RS, 30. 5. 2000. Babič, Več transparentnosti, 2.

Poleg nadaljevanja procesa privatizacije je eden izmed osrednjih ciljev Bajukove vlade ostal spreminjanje volilnega sistema. Z jesenjo so se bližale parlamentarne volitve in večini izmed strank ni bilo v interesu, da te zopet potekajo po proporcionalnem sistemu. Mnenja strank so se najbolj razhajala med ZL, ki je vztrajala pri predlogu skoraj nespremenjenega volilnega sistema, in na drugi strani SDS, ki je željo po spremembi volilnega sistema sprejela kot del strankarskega načrta na kongresu 17. junija 2000.⁹⁴² Nekaj mesecev pred volitvami so se stranke (in njihove poslanske skupine) strinjale, da za preseganje stagnacije v zvezi z volilnim sistemom obstajata dve možnosti: poslanci bi lahko volilni sistem spremenili neposredno tako, da bi izglasovali spremembo ustave (vsaj 80. člena), za kar bi morali predlagatelji ustavnih sprememb zbrati dve tretjini poslanskih glasov; ali pa bi državni zbor ponovno razpisal zakonodajni referendum o kombiniranem (dopolnjenem proporcionalnem) ali dvokrožnem večinskem sistemu.⁹⁴³ Pri tem je največji problem ostajalo dejstvo, da nobeden od predlogov – niti vsebinskih niti postopkovnih (kako in kaj spremeniti) –, podanih od razsodbe ustavnega sodišča o referendumu iz leta 1996, med strankami in njihovimi poslanci ni imel zadostne podpore, ki bi v parlamentu prinesla dve tretjini poslanskih glasov. Javni in politični diskurz krize se je, morda ne presenetljivo, tako prenesel na nezmožnost državnega zbora in vlade pri oblikovanju predloga, ki bi z zadostno podporo omogočil spremembo ustave in volilnega sistema.

Prvi predlog, za katerega je kazalo, da bo med strankami dosegel dovolj visoko podporo in s tem imel vsaj možnost, da stopi v veljavo, je državni zbor obravnaval sredi junija 2000. Prvopodpisani Miran Potrč je v imenu ZL v državnozborsko proceduro že v začetku leta vložil predlog za spremembo ustave, ki je predvideval spreminjanje njenega 80. člena. V izhodišču bi

942 Babič, Koalicija je trdna, 2.

943 *Delo*, 20. 6. 2000, 2, Poslej v igri samo dve možnosti. Vukelič in Babič, Iz volilnega labirinta, 2. Trampuš, Sestavljanje volilnih interesov, 22.

volilni sistem tako ostal proporcionalen, a bi spremembe uvedle več večinskih korektivov. Volilni prag bi se dvignil na 4 odstotke, poslanci pa bi bili voljeni s sorazmernim predstavništvom z zagotovljenim neposrednim vplivom volivcev na poimensko dodelitev mandatov kandidatom za poslance.⁹⁴⁴ S predlogom so soglašale vse parlamentarne stranke razen SNS (ker so se bali, da stranka ne bo prestopila praga) in SDS (ker predlog ni neposredno uvajal večinskega sistema), zato je na glasovanju med poslanci dobil zadostno podporo.⁹⁴⁵ Na državnozborski seji 13. in 14. julija 2000 so poslanci razpravljali o predlogu in naposled sklenili, da podprejo začetek postopka za spremembo ustave skladno s podanim predlogom.⁹⁴⁶

Znotraj koalicijskih (pomladnih) strank je predlog za spremembo ustave povzročil nov razcep: politika SDS, ki je izrazito nasprotovala spreminjanju ustave in uvajanju samo dodatnih večinskih korektivov, je v le nekaj tednih postala bistveno drugačna od politike SLS + SKD, ki je jasno podpirala ohranjanje proporcionalnega večinskega sistema.⁹⁴⁷ Čeprav so imele pomladne stranke prvič po Demosu zopet vladajočo koalicijo in (sicer šibko) večino v državnem zboru, jim osrednjih ambicij, kot je bila sprememba volilnega sistema, zaradi medsebojnih nesoglasij ni uspelo uveljaviti. Še več, prav volilni sistem je postal vzrok za predčasen razpad koalicije.

Predlog za sprejem ustavnega zakona za dopolnitev 80. člena ustave je državni zbor obravnaval na izredni seji 25. julija 2000. Poslanci so kljub nasprotovanju SDS in SNS ter predsednika vlade Bajuka, ki je v njenem imenu zagovarjal ponovno izvedbo referenduma (pri čemer je ustvarjal legitimizacijske vzporednice s plebiscitom iz leta 1990), potrdili predlog ZL. Za predlog je (ob obstrukciji poslancev SDS) glasovalo kar 70 od 72 prisotnih poslancev (Sašo Peče, SNS, je glasoval proti; Polonca

944 *Poročevalec Državnega zbora RS*, 9. 2. 2000, 5–6. Taškar, Na vrsti je komisija, 2.

945 *Delo*, 21. 7. 2000, 2, Varljivo zatišje pred novim viharjem?.

946 *Državni zbor RS*, 13. 7. 2000. *Državni zbor RS*, 14. 7. 2000.

947 Iz obstoječih virov ni bilo mogoče razbrati, kaj natančno je botrovalo spremembi. – Babič, Vladni stranki, 2. Matos, Razkol v koaliciji, 17–19.

Dobrajc, SNS, se je glasovanja vzdržala).⁹⁴⁸ Glasovanje je prineslo korenit preobrat v koalicijskih odnosih: naslednji dan, 26. julija, je Andrej Bajuk zaradi podpore, ki so jo poslanci stranke SLS + SKD z glasovanjem izkazali Potrčevemu predlogu, razglasil razpad vladajoče koalicije. Odstopil je kot podpredsednik SLS + SKD in napovedal ustanovitev lastne stranke. Bajukovemu odhodu iz stranke je sledil tudi odhod Peterleta, ki je napovedal sodelovanje z Bajukom pri snovanju nove politične stranke.⁹⁴⁹ Ta je bila ustanovljena 4. avgusta pod imenom Nova Slovenija (NSi) – Krščanska ljudska stranka, predsednik pa je postal Bajuk.⁹⁵⁰

Volilni sistem kot eden izmed mehanizmov (samo)regulacije delovanja političnih strank je prinesel kratko življenje dolgo pričakovanemu sodelovanju pomladnih strank in njihovemu načelovanju osrednjim državnim institucijam. Delo vlade je zaradi razpadanja koalicije postalo izrazito težavno. Po posvetovanju z vsemi parlamentarnimi strankami je odločilno potezo za razreševanje položaja tokrat naredil Kučan kot predsednik republike: koalicijska pogajanja o delovanju vlade in trajanju njenega mandata je podredil dejstvu, da je za 15. oktober 2000 razpisal volitve v državni zbor.⁹⁵¹ Vlada je medtem poskušala doseči minimalni dogovor, kako bo mandat izpeljala do konca. Pogajanja o sporazumnem delovanju, ki so stekla med SLS + SKD, SDS in Bajukom kot tretjo stranko v pogajanjih, so bila izjemno težavna tudi zato, ker stranki pri vstopu v koalicijo nista formalizirali svojega sodelovanja.⁹⁵² Tripartitni dogovor do konca delovanja Bajukove vlade ni bil podpisan. Ko je postalo jasno, da se pomladne stranke ne bodo zmogle pravočasno in učinkovito uskladiti o nadaljnjem delovanju koalicije, so te svojo pozornost v večji meri kot težavnim dogovarjanjem namenile pripravam na volitve.

948 Državni zbor RS, 25. 7. 2000. Jakopec, Sprememba ustave, 1.

949 Babič, Andrej Bajuk, 1. *Delo*, 28. 7. 2000, 1, Še slovo Peterleta od SLS SKD. Matos, Ole!, 17–18.

950 *Uradni list RS*, 19. 8. 2000, 6625. *Delo*, 5. 8. 2000, 1, Nova Slovenija ustanovljena.

951 *Uradni list RS*, 28. 7. 2000, 8361.

952 Babič, Zagožen predlaga tristranski dogovor, 2. Matos, Od koalicijske do vladne krize, 20–22. Matos, Pozor, vlada odpada!, 17–19.

Državnozbornske volitve so oktobra 2000 prinesle prepričljivo zmago LDS, ki je v parlamentu zasedla 34 poslanskih sedežev. Od skupno sedmih strank si je preostalih šest, ki so prestopile parlamentarni prag, glasove razdelilo tako: SDS je dobila štirinajst poslanskih sedežev, ZL enajst, SLS + SKD devet, NSi osem, Stranka mladih Slovenije, ki ji je leta 2000 prvič in do sedaj zadnjič uspelo prestopiti parlamentarni prag kot samostojni stranki, je zasedla štiri sedeže,⁹⁵³ SNS je kljub strahu, da bo spremenjeni volilni prag zanjo previsok, v parlamentu prav tako zasedla štiri sedeže, enako število je dobila stranka DeSUS, dva sedeža pa sta pripadla predstavnikoma narodnih manjšin.⁹⁵⁴ Do volitev je v Sloveniji nastalo še nekaj novih strank, a se nobeni izmed njih ni uspelo prebiti v državni zbor (Antikomunistična legija Slovenije,⁹⁵⁵ Glas žensk Slovenije,⁹⁵⁶ Nova stranka in Stranka demokratske akcije Slovenije⁹⁵⁷).

Državni zbor je nov mandat začel s konstitutivno sejo 27. oktobra 2000.⁹⁵⁸ Podeljevanje mandatarstva je zaradi prepričljive volilne zmage LDS tokrat potekalo razmeroma gladko. Državni zbor je Drnovškov mandat za sestavo vlade ob obstrukciji poslancev SDS in NSi potrdil 16. novembra 2000, ministre pa so poslanci potrdili 30. novembra, pri čemer so proti listi ministrov glasovali zgolj poslanci SDS in NSi. Koalicija, ki jo je po volitvah sestavljala LDS, je bila še bolj praktično usmerjena kot koalicije, ki jih je stranka sestavila v preteklosti. Drnovšek se je kot pretekli in prihodnji predsednik vlade zavedal, da bo prihajajoče mandatno obdobje s sabo prineslo številne politične odločitve, ki bodo v državnem zboru zahtevale dvotretjinsko večino – dokončanje privatizacije, pokojninska in zdravstvena reforma, preurejanje javnih financ, izpolnitev dveh maastrihtskih makroekonomskih meril glede inflacije in obrestnih mer

953 *Uradni list RS*, 19. 8. 2000, 6625. Matos in Cerar, Pohlep stranke mladih, 16–19.

954 *Državna volilna komisija RS. Volitve poslancev v državni zbor 2000.*

955 *Uradni list RS*, 1. 9. 2000, 7005.

956 *Uradni list RS*, 5. 9. 2000, 7173.

957 *Uradni list RS*, 29. 9. 2000, 7861.

958 *Državni zbor RS*, 27. 10. 2000.

ter približevanje slovenske zakonodaje evropski, kar je bilo področje, na katerem je Slovenija v procesu približevanja EU imela največ dela s spreminjanjem zakonodaje.⁹⁵⁹ LDS je novembra 2000 najprej podpisala sporazum o sodelovanju z DeSUS in SMS, koalicijsko pogodbo pa je z ZL, SLS + SKD in DeSUS podpisala 15. novembra 2000. Stranka SMS, ki ni neposredno postala članica koalicije, je v zameno za podporo pri izvolitvi vlade dobila zagotovilo, da bo ta podprla nekatere njene mladinske projekte. Koalicija je v državnem zboru ob nastanku štela kar 58 poslanskih glasov, ob podpori SMS 62, kar je presegalo dvotretjinski kriterij.⁹⁶⁰

Mandatno obdobje, v katerem so stranke po letu 1996 vse intenzivneje delovale v skladu s šele prihajajočim dogodkom, parlamentarnimi volitvami po večinskem sistemu in vključitvi Slovenije v EU in zvezo Nato, se je zaključilo precej drugače, kot so pričakovale.⁹⁶¹ Razkorak med dvema vizijama politične prihodnosti, prve usidrane v delovanje LDS in druge v delovanje pomladnih strank, je oboje primoral v trdnejše zagovarjanje svojih stališč in k aktivnejši realizaciji sprememb, ki sta jih strani dojemali kot optimalne. Politična kriza, ki jo je prineslo mandatno obdobje, se je z močno volilno zmago LDS oktobra 2000 vsaj navidezno umirila.

959 SI AS 1994, t. e. 3, p. e. 3/191, Primerjava povzetkov mnenj o pripravljenosti kandidatke za članstvo v EU.

960 Zajc, Četrte demokratične volitve, 88–90.

961 Wirsching, *Der Preis der Freiheit*, 164–75.

**TRETJI MANDAT
PARLAMENTA:
K EVROPSKI UNIJI
IN ZVEZI NATO**

Slovenske politične elite (strankarski voditelji, predsednik republike, poslanci in člani vlade) so se v obdobju tranzicije v veliki meri naslanjale na koncept Evrope v eni izmed njegovih oblik. Evropska gospodarska skupnost (do leta 1993) oziroma Evropska unija (kot politična tvorba po letu 1993) je v slovenskem tranzicijskem prostoru predstavljala sinonim za širši koncept Evrope, Zahodne Evrope ali Zahoda, kot je izšel iz obdobja hladne vojne: kakor prostor miru, prosperitete, liberalnodemokratskih vrednot, varnosti, svobode in individualnosti.⁹⁶² Kot takšna je imela Evropa (odvisno od tega, katero politično stališče so zastopali posamezniki, kakšna so bila njihova pričakovanja, izkušnje in vrednote) mnogo pomenov in načinov uporabe v slovenskem tranzicijskem diskurzu in politični praksi: bodisi so se politične elite sklicevale nanjo v obliki procesa slovenskega pridruževanja Uniji, ki je legitimiral politični razvoj vse od osamosvojitve do dejanske pridružitve, bodisi so Evropo dojemale kot liberalen in kozmopolitski prostor napredka ali kot konservativno skupnost, slonečo na krščanskih vrednotah.

V desetletje in pol trajajočem obdobju so politične stranke in njihovi voditelji oblikovali bolj ali manj koherentna stališča do Evrope. Drnovšek kot dolgoletni predsednik vlade v času tranzicije, stranka LDS in tudi celotne skupine (koalicijskih) strank, vključno s strokovnimi sodelavci, so pri oblikovanju zakonodaje, poslovnika državnega zbora in ustave prevzemali zglede, ki so bili v praksi v evropskih državah. Drugi vidnejši politiki iz obdobja tranzicije, na primer Peterle in SKD, kasneje Bajuk s stranko NSi ter Janša in SDS, so primere iz Evrope kot konservativnejšega okolja uporabljali predvsem z namenom ustvarjanja ostrejšega preloma in legitimiranjem svoje radikalnejše politike. Spet tretji so do Evrope v različnih trenutkih izražali skepso in zavračali slovensko pridruževanje Uniji. Pred vstopom v koalicijo z LDS leta 1996 je bila takšna stranka Podobnikova SLS, v drugi polovici tranzicije je izstopala SNS z Zmagom Jelinčičem na čelu. A kljub precej različnim razumevanjem, kaj Evropa je

⁹⁶² Berger, *Western Europe*, 23.

in kako se skladno z njeno vsebino obnašati v domačem političnem prostoru, so se vsi slovenski politiki zavedali pomanjkanja neposredne izkušnje vključenosti vanjo. Politični diskurz iz časa tranzicije, povezan z Evropo in Evropsko unijo, je bil v osnovi zaznamovan z željo po slovenski pridružitvi Evropi (ki so jo politiki opredeljevali v smislu kulture in civilizacije) oziroma Evropski uniji (kar je bila izrazito politična opredelitev). Umanjkanje neposredne izkušnje vključenosti v Evropo, kot so jo razumeli sami, so pogosto uporabljali kot stimulant pri oblikovanju lastnega jezika, pomenov posameznih izrazov in nacionalnih politik.⁹⁶³ Manko neposredne izkušnje je v posameznih situacijah slovenski strani omogočil ustvarjalno in prilagodljivo odzivanje na evropske pridružitvene zahteve, ki so bile razmeroma toge in jasno določene.⁹⁶⁴

Raziskovanje koncepta Evrope je v kontekstu preučevanja tranzicije neposredno povezano s preoblikovanjem notranjepolitičnega prostora, saj so politične elite skladno z različnimi razumevanji in pričakovanji aktivno oblikovale politični prostor (slovenske) nacionalne države. V tem pogledu je vrsta dogodkov, ki spadajo neposredno v okvir nacionalne politike, imela svoje vzroke in vplive v izrazito nadnacionalnem ali mednarodnem dogajanju. Razdeljevanje, kategoriziranje in klasificiranje mednarodnih dogodkov političnih elit je neposredno vplivalo na oblikovanje njihove politike v nacionalnem prostoru, za katerega so čutile, da mu pripadajo. Zadnje parlamentarno obdobje iz časa tranzicije je zajemalo najintenzivnejše realiziranje slovenskih političnih aspiracij, kulminacijo pogajanj med Slovenijo in EU, vključno z referendumom, ki je dodatno legitimiral proces vključevanja Slovenije v EU in zvezo Nato.

Slovenska pridružitve EU se je v svojem gradualističnem slogu zgodila sočasno s pridružitvijo nekaterih drugih držav, ki so se po načinu preloma bistveno razlikovale od Slovenije. Češka, Madžarska in Poljska so bile države, s katerimi se je

963 Steinmetz in Freedon, *Conceptual History*, 15–16.

964 Zajc, *Vloga nacionalnih parlamentov*, 669–90.

Slovenija v obdobju tranzicije primerjala predvsem po hitrosti približevanja EU, politični stabilnosti in gospodarski uspešnosti. Dilema, ali ji bo z gradualistično politiko v primerjavi z drugimi državami uspelo doseči enake (ali boljše) rezultate, se je pojavljala skozi vso tranzicijo.

Občutje, da Slovenija zaradi počasnosti državnih organov zaostaja za preostalimi državami, se je izražalo v pogostem omeñanju potrebe po hitrejšem sprejemanju nove in spreminjanju stare zakonodaje, po učinkovitejši koordinaciji državnih institucij in v pozivih k nacionalnim (v praksi strankarskim) političnim konsenzom, ki bi omogočili bolj gladko uvajanje prilagoditev.⁹⁶⁵ Dilema o uspešnosti slovenske tranzicije, v devetdesetih letih izražene v obliki hitrosti in uspešnosti prilagajanja, se je ponovila tudi v zadnjem tranzicijskem mandatu slovenskega parlamenta. Zavedanje različnih stopenj temporalnosti (v odnosih Slovenije do EU ter Slovenije do drugih tranzicijskih držav) je bilo v slovenski politiki močno občuteno in je kot tako samo po sebi postalo eden izmed dejavnikov, ki so vplivali na slovensko politično dogajanje in posledično na sam tranzicijski proces.⁹⁶⁶ A kljub jasno izraženemu dožemanju različnih hitrosti sprememb v drugih državah je slovenska politična elita vztrajala pri postopnem načinu prilagajanja zahtevam Evropske unije.⁹⁶⁷

965 Državni zbor je leta 1996 v svojih stališčih do pridruževanja Slovenije EU recimo krepko poudaril: »*Pospešena harmonizacija zakonodaje je v interesu Republike Slovenije, saj s tem potrjuje uspešnost svoje tranzicije in pripravljenost za vključitev v enotni notranji trg s ciljem polnopravnega članstva v Evropski uniji.*« – SI AS 1994, t. e. 2, p. e. 2/87, Predlog ugotovitev, stališč in sklepov državnega zbora glede vključevanja Republike Slovenije v Evropsko unijo, NATO in Zahodnoevropsko unijo.

966 Lorenčič, *Prelom*, 81–96. Fink-Hafner in Lah, *Managing Europe from Home*, 36. Enaintridesetega marca 1998 je s pogajanja z EU hkrati začelo šest držav: poleg Slovenije, Češke, Poljske in Madžarske tudi Estonija in Ciper. Oktobra 1999 je Evropska komisija državam članicam predlagala, da začnejo pogajanja z Romunijo, Slovaško, Latvijo, Litvo, Bolgarijo in Malto. Izmed teh držav so pogajanja decembra 2002 uspešno zaključile Madžarska, Poljska, Estonija, Češka, Slovenija, Ciper, Slovaška, Litva, Latvija in Malta.

967 Fink-Hafner in Lah, *Proces evropeizacije*, 82–83.

INSTITUCIONALNI VIDIK PRIDRUŽEVANJA

Spreminjanje ustave, zakonodaje, poslovnika državnega zbora in sprejemanje proračuna so bili osrednji politični procesi, ki so odražali konsenz slovenske notranje politike in hkrati polarizacijo političnega prostora, ki je v obdobju zadnjega tranzicijskega državnozbornskega mandata tlela pod površjem. Znotraj procesov, glede katerih so politične elite dosegale sicer visoko stopnjo konsenza, so se trenja med njimi pojavljala predvsem v argumentu hitrosti in učinkovitosti prilagajanja Slovenije Evropi – ter pri iskanju razlogov, zakaj to ni tako učinkovito, kot bi lahko bilo. Kot podlago za sklepanje, kako dobro ali slabo poteka slovenska tranzicija, so parlamentarne stranke kot nepristranske soglasno sprejele zahteve, ki jih je EU podajala vsem državam, ki so med tranzicijo izrazile željo, da postanejo članice EU. Za Slovenijo je članstvo postalo eden izmed osnovnih imperativov že med razpadanjem Jugoslavije. Politična elita je na vprašanje, zakaj se osamosvojiti, že od druge polovice osemdesetih kot enega izmed najprepričljivejših odgovorov navajala pridruževanje Evropi in ta argument se je ohranil vse do izteka tranzicije. Neposredno pred referendumoma o pridružitvi EU in Natu so ju mnogi vodilni politiki z željo po visoki udeležbi in javni podpori izrecno primerjali z osamosvojitvenim plebiscitom.⁹⁶⁸

968 Npr. Janez Drnovšek: »23. decembra 1990 smo se na plebiscitu odločili za osamosvojitve. Vsekakor je bil to najpomembnejši datum v naši novejši zgodovini, saj smo se odpravili v

Slovenija je kot samostojna država prvi dogovor o sodelovanju z Evropsko gospodarsko skupnostjo (EGS) sklenila 5. aprila 1993. Junija tistega leta je EGS sprejela kopenhavnske kriterije, ki so določali ocenjevanje primernosti držav srednje in vzhodne Evrope za pridruževanje EGS in kasneje Evropski uniji. Trije glavni kriteriji, politični, ekonomski in pravni, so bili tisti, po katerih je Evropska komisija leta 1997 oblikovala mnenja o primernosti držav (*Agenda 2000*), ki so se takrat potegovale za polnopravno članstvo v Uniji: Cipra, Češke, Estonije, Madžarske, Poljske in Slovenije.⁹⁶⁹ Vseh šest držav, vključno s Slovenijo, je bilo ocenjenih dovolj dobro, da so se z njimi lahko začela pristopna pogajanja.

V letih med 1993 in 1997 se je pridruževanje EU v slovenskem političnem prostoru formiralo kot osrednji politični konsenz tako v dogovoru med parlamentarnimi strankami kakor na ravni države. Zadnjemu je težo procesa približevanja (tako kot pri vseh drugih za državo zavezujočih odločitvah) dajal državni zbor. Leta 1996 je sprejel vrsto stališč v povezavi s svojim prihodnjim delovanjem. Med njimi je članstvo v EU postavljeno na prvo mesto kot

»[...] za Republiko Slovenijo najboljša možnost za družbeni in gospodarski razvoj, utrjevanje lastne identitete in uveljavitev temeljnih nacionalnih interesov v širšem stabilnem in odprtem evropskem prostoru. Vključevanje Republike Slovenije v Evropsko unijo nalaga vsem političnim silam v državi, da tega cilja ne podrejšo svojim strankarskim interesom, ampak prispevajo k utrjevanju nacionalnega konsenza, potrebne za doseg tega cilja.«⁹⁷⁰

Skoraj sočasno so dogovor o medsebojnem sodelovanju začele oblikovati parlamentarne stranke. Ko sta bila po

demokratični razviti svet. Nato je institucija tega sveta, tako kot Evropska unija. Zato ni nobenega dvoma, da bo letošnji 23. marec drugi najpomembnejši datum za to državo. « Doma v Evropi, varni v Natu.

969 *European Commission. European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations.* Gl. tudi *EUR-Lex. Agenda 2000: for a stronger and wider Union.*

970 SI AS 1944, t. e. 2, p. e. 2/87, Predlog ugotovitev, stališč in sklepov državnega zbora glede vključevanja Republike Slovenije v Evropsko unijo, NATO in Zahodnoevropsko unijo.

državnozbornih volitvah leta 1996 formirana državni zbor in vlada, so se stranke začele usklajevati v zvezi s procesom pridruženja EU. Razen SNS so sredi leta 1997 dosegle skupni dogovor, da bodo kljub morebitnim medsebojnim nasprotjem po svojih najboljših močeh prispevale k procesu slovenskega pridruženja EU. Pogajanja med strankami in njihovo izrecno zastavljeno sodelovanje v procesu slovenskega pridruženja EU so na površju izražala politično enotnost; a težko dosežen dogovor sploh ne bi bil potreben, če stranke med sabo ne bi bile v ostrih nasprotjih.⁹⁷¹ Pobuda za medstrankarsko sodelovanje, ki jo je podala LDS kot vodilna koalicijska stranka, je imela poleg simbolnega predvsem praktični pomen: za uspešno pridruženje Uniji je bila potrebna sprememba ustave, kar je v državnem zboru zahtevalo dvotretjinsko soglasje poslancev. Poleg tega so poslanci v državnem zboru potrjevali vrsto obsežnih dokumentov o zunanje-politični strategiji, neposredno povezanih s procesom pridruženja, za katere je bilo bistveno, da so potrjeni brez zapletov.

Namero o pridružitvi Evropski uniji je Slovenija izrazila s podpisom evropskega sporazuma in vložitvijo kandidature za članstvo 10. junija 1996. Sporazum, ki je v veljavo stopil februarja 1999, je v drugi polovici devetdesetih let predstavljal okvir, znotraj katerega je Slovenija prilagodila predvsem svojo upravno in pravno strukturo, da je omogočala kompatibilnost z upravo in pravom Evropske unije.⁹⁷² Tako obsežnemu projektu so se prilagodile praktično vse osrednje slovenske državne institucije. V parlamentu so poslanci leta 1996 oblikovali komisijo za evropske zadeve (kasneje odbor za evropske zadeve), ki je po vsebini odgovarjala naslednje leto postavljenemu ministru brez resorja, zadolženemu za evropske zadeve.

Število sej samo po sebi ne odraža neposredno ravni aktivnosti, ki jih je v posameznem mandatu v povezavi s

971 Pušenjak, Članstvo Slovenije v Evropski uniji, 2. Vodušek, Stranke so le dosegle sporazum, 1. Vodušek, Podpisi pomenijo evropsko zavezo, 1. Glede spreminjanja ustave, poslovnika državnega zbora in strankarske zakonodaje gl. Gašparič, *Državni zbor*, 82–83, 163–67. Fink-Hafner in Lah, *Proces evropeizacije*, 55, 82–86.

972 *European Commission. Entry into force of Europe Agreement with Slovenia.*

pridruževanjem EU opravil državni zbor oziroma vlada, temveč je v večji meri povezano z uvodno centralizacijo postopka prilagajanja nacionalnih organov in politike. Aktivnosti posameznih državnih organov, vključno s parlamentarno komisijo za evropske zadeve, so se v zadnjem tranzicijskem državnozborskem mandatu do neke mere že decentralizirale. Vsa ministrstva so že dobila svoje urade za urejanje zadev v zvezi s približevanjem EU, zato so mnoge vsebine v povezavi s tem obravnavale državnozborske komisije, ki so odgovarjale posameznim ministrstvom glede na področje dela.

Parlament je v mandatnem obdobju 1996–2000 okrepil delovanje na področju mednarodnega sodelovanja. Januarja 1997 so poslanci izvolili pet stalnih zastopstev parlamenta oziroma njegovih delovnih teles, s katerimi je navezal tesnejše institucionalno sodelovanje: delegacijo državnega zbora v Parlamentarni skupščini Sveta Evrope (EU),⁹⁷³ v Parlamentarni konferenci Srednjeevropske pobude, v Parlamentarni skupščini Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE), pridruženo delegacijo v Severnoatlantski skupščini (Nato) in delegacijo v Skupščini Zahodnoevropske unije. Slovenski državni zbor je 24. septembra 1998 dodatno imenoval slovenski del delovnega telesa, imenovanega Pridružitveni parlamentarni odbor, ki so ga poleg slovenskih poslancev sestavljali predstavniki Evropskega parlamenta (vodstvo slovenskega dela je prevzela LDS). Njegova osnovna naloga je bila prenašanje mnenj med slovenskim in evropskim parlamentom.⁹⁷⁴ V mandatnem obdobju 2000–2004 je parlament prav tako izvolil svoje delegacije za sodelovanje z vsemi petimi institucijami.⁹⁷⁵

973 Prve delegacije slovenskega parlamenta so bile izvoljene leta 1993 (razen delegacije za NATO, ki je bila prvič izvoljena leta 1995), a so bile kadrovsko in vsebinsko šibkejše. – Zajc, Vloga nacionalnih parlamentov, 681.

974 *Državni zbor Republike Slovenije. Poročilo o delu državnega zbora 2000–2004*, 7. Srednjeevropska pobuda (*Central European Initiative*) je zveza srednjeevropskih držav, nastala leta 1989, ki spodbuja politično in gospodarsko sodelovanje držav v regiji. Pobuda je še vedno aktivna. *Central European Initiative*. Zahodnoevropska unija je bila obrambna zveza desetih držav, ki je vrh svojega delovanja dosegla v devetdesetih letih. Leta 2011 je organizacija prenehala delovati, njene naloge pa so se prenesle na druge organe EU. – *Encyclopedia Britannica. West European Union*.

975 *Državni zbor Republike Slovenije. Poročilo o delu državnega zbora 2000–2004*.

Na ravni vlade je v času Drnovškove koalicije med letoma 1997 in 2000 Igor Bavčar kot prvi minister za to področje zasedal položaj ministra brez resorja, zadolženega za evropske zadeve. Isti položaj je Bavčar zasedel po volitvah leta 2000, sredi mandata (leta 2002) pa ga je zamenjal Janez Potočnik. V drugi polovici mandata, ko je Drnovšek odstopil s položaja predsednika vlade zaradi kandidature za predsednika republike in je njegov položaj prevzel Anton Rop, sta položaj ministra brez resorja, zadolženega za evropske zadeve, zasedala Janez Potočnik in za njim Milan M. Cvikl. V času Bajukove vlade ministra, ki bi skrbel za evropske zadeve, ni bilo.⁹⁷⁶ Vse obstoječe državne institucije so se razširile tudi kadrovske. Primerno izobraženega kadra, ki bi olajšal postopek pridruževanja in pogajanj, ki jih je ta prinesel, je primanjkovalo na vseh ministrstvih. Eden izmed prvih problemov, s katerimi se je soočila država, je bilo pomanjkanje prevajalcev in uslužbencev, ki bi skrbeli za tehnično podporo, zaradi česar je država pričela sistematično usposabljati javne uslužbence.⁹⁷⁷

Dodatno so se zaradi približevanja Uniji spremenili tudi odnosi med osrednjimi državnimi institucijami, ne le njihova notranja struktura. V začetnih letih tega procesa je praksa hitro pokazala, da bosta za uspešno doseganje ciljev potrebna predvsem njihovo tesnejše sodelovanje in boljša koordinacija med državnimi organi na nacionalni ravni.⁹⁷⁸ Ministrstva in državne službe so s tesnejšim sodelovanjem poskušali reševati tako kadrovske probleme kakor izboljšati medsebojno komunikacijo, kar je bilo nujno za analizo notranje ureditve države, oblikovanje odgovorov evropskim institucijam in sprejemanje odločitev za preoblikovanje državne ureditve.

V prvi polovici devetdesetih let so postopke, ki so se dotikali sodelovanja z EGS in nato EU, vodila posamezna ministrstva,

976 *Republika Slovenija, četrta vlada. Republika Slovenija, peta vlada. Republika Slovenija, šesta vlada. Republika Slovenija, sedma vlada.*

977 SI AS 1994, t. e. 1, p. e. 1/34, Prva seja Medresorskega odbora za odnose z Evropsko unijo, 22. 11. 1995.

978 Fink-Hafner in Lah, *Managing Europe from Home*, 25.

predvsem ministrstvo za zunanje zadeve, ministrstvo za finance in ministrstvo za notranje zadeve. Vlada je svojo prvo večjo organizacijsko prilagoditev izpeljala z ustanovitvijo Medresorskega odbora za odnose z Evropsko unijo (MRO).⁹⁷⁹ Odbor je imel prvo sejo 22. novembra 1995. Formalno je deloval v okviru ministrstva za zunanje zadeve, natančneje njegovega urada za evropske zadeve. Po ukazu predsednika vlade so v odbor svoje predstavnike imenovala vsa ministrstva.⁹⁸⁰

MRO se je po strukturi podrobneje delil na medresorske podskupine, ki so bile zadolžene za posamezna področja, pomembna za proces prilagajanja EU: za harmonizacijo zakonodaje, za program Phare,⁹⁸¹ za obveščanje javnosti, za reformo državne uprave, za ekonomske reforme itd.⁹⁸² Nekaj mesecev po ustanovitvi MRO, 13. maja 1996, je vlada ustanovila še Ministrsko koordinacijo za odnose z EU.⁹⁸³ Ta dva organa sta skupaj s predsednikom vlade in posameznimi ministrstvi tvorila osrednjo skupino izvršnih organov, ki so na nacionalni ravni izvajali naloge države, povezane s procesom pridruževanja.

979 SI AS 1994, t. e. 1, p. e. 1/34, Prva seja Medresorskega odbora za odnose z Evropsko unijo, 22. 11. 1995.

980 SI AS 1994, t. e. 1, p. e. 1/17, Druga seja medresorskega odbora za odnose z Evropsko unijo, 12. 1. 1996.

981 PHARE (*Poland and Hungary Assistance for the Restructuring of the Economy*) je bil, poleg programov SAPARD (*The Special Accession Programme for Agricultural and Rural Development*) in ISPA (*Instrument for Structural Policies for Pre-Accession*) eden izmed treh (ne sočasno delujočih) instrumentov EU za finančno in tehnično pomoč srednje- in vzhodnoevropskim državam v postopku pridruževanja EU, ki je bil ustanovljen 1989, se aktiviral s pridruženjem teh držav EU leta 1997 in obstajal do leta 2000. Njegov namen je bil okrepiti osrednje nacionalne institucije in jih pripraviti za delovanje znotraj EU, olajšati prilagajanje nacionalne zakonodaje z evropsko ter podpreti kohezijsko politiko. Sprva je bil namenjen predvsem pomoči Madžarski in Poljski, kasneje pa se so v shemo vključile še Češka, Estonija, Litva, Latvija, Slovenija, Slovaška, Bolgarija in Romunija (Hrvaška se je v program vključila leta 1994). Leta 2000 so bile s programom PHARE podprte še Bosna in Hercegovina, Makedonija in Albanija, a je njihova podpora od leta 2001 prešla na program CARDS (*Community Assistance for Reconstruction, Development and Stability in the Balkans*). – *European Parliament. The PHARE Programme and the enlargement of the European Union.*

982 SI AS 1994, t. e. 1, p. e. 1/34, Prva seja Medresorskega odbora za odnose z Evropsko unijo, 22. 11. 1995.

983 SI AS 1994, t. e. 2, p. e. 2/105, Četrta seja medresorskega odbora za odnose z Evropsko unijo, 10. 5. 1996.

Ena izmed prvih nalog, ki jo je izpolnil MRO, je bil sestanek s predstavniki evropske delegacije o uresničevanju programa Phare, ki je potekalo v letu 1995, kar je odboru zagotovilo trdnejšo strukturo, ki je omogočila jasnejšo komunikacijo z delegacijo in znotraj vlade. Evropska delegacija je ustanovitev odbora pozdravila kot dober korak k boljši organiziranosti in komunikaciji med državo in Unijo.⁹⁸⁴ Osrednja naloga MRO je po sestanku postala ustvarjanje pogojev za začetek harmonizacije slovenske zakonodaje z evropsko.⁹⁸⁵ Naslednji korak v institucionalizaciji slovenske strani v postopku pogajanj z EU je bila decembra 1997 ustanovljena Služba vlade Republike Slovenije za evropske zadeve (SVEZ).⁹⁸⁶ Služba je prevzela delo urada za evropske zadeve in tako na nacionalni ravni postala osrednji koordinacijski organ za postopek pridruževanja Slovenije Uniji.⁹⁸⁷

Vlada je leta 1998 sprejela dve odločitvi v sklopu slovenskega pridruževanja EU. Marca 1998 je sprejela *Državni program za prevzem pravnega reda Evropske unije (Acquis communautaire)* in ga poslala v obravnavo v državni zbor.⁹⁸⁸ Maja 1998 je vlada na svoji seji sprejela sklep o ustanovitvi delovnih skupin za pripravo izhodišč za pogajanja. To so bile: delovne skupine za prost pretok blaga, oseb, storitev in kapitala, delovna skupina za pravo gospodarskih družb, politiko konkurence, kmetijstvo, ribištvo, transport, davke, ekonomsko in monetarno unijo, delovna skupina za statistiko, socialno politiko in zaposlovanje, energitiko, industrijsko politiko, mala in srednja podjetja, znanost in tehnologijo, izobraževanje in usposabljanje, telekomunikacije in informacijsko tehnologijo, kulturo in avdiovizualno politiko, regionalno politiko in koordinacijo strukturnih skladov, okolje, varstvo potrošnikov in zdravja, pravosodje in notranje zadeve,

984 Člani delegacije, ki so se udeležili sestanka z MRO, so bili Amir Naqvi, veleposlanik EU v Sloveniji; Sönke Schmidt; Eugen Paravicinni; zunanji konzultanti Evropske komisije George Burt, Istvan Gyurkovics, Humbert de Biolley; in Pierre Borgoltz, drugi sekretar delegacije Evropske komisije v Sloveniji.

985 SI AS 1994, t. e. 1, p. e. 1/8, Zapisnik izredne seje MRO, 3. 12. 1995.

986 *Uradni list RS*, 24. 12. 1997, 7616.

987 Fink-Hafner in Lah, *Proces evropeizacije*, 62–63.

988 *Poročevalec Državnega zbora RS*, 8. 4. 1998, 21–128.

carinsko unijo, zunanje odnose, skupno zunanjo in varnostno politiko, finančni nadzor, financiranje in proračun, institucije EU in delovna skupina ‚razno‘. SVEZ je med delovnimi skupinami in evropsko komisijo (oziroma njeno pogajalsko skupino) deloval kot posrednik informacij in koordinator delovanja.⁹⁸⁹

Nekatera pogajanja med Slovenijo in EU so stekla lažje kot druga, saj so posamezna področja zahtevala manj prilagajanj evropskim standardom. To je veljalo za industrijsko politiko, kjer je država dokaj izdatno finančno podpirala panoge, kot so železarstvo, za področje malih in srednjih podjetij, področje znanosti, raziskav, izobraževanja ter zunanje in varnostne politike.⁹⁹⁰ Druga področja so se izkazala za precej zahtevnejša. Visoka stopnja neusklajenosti je bila ob začetku pogajanj ocenjena na področju kulture in avdiovizualne politike. Vlada se je pri doseganju zastavljenih kvot vključevanja evropskih del in del neodvisnih producentov v programe RTV Slovenija odločila zaprositi za podaljšanje roka za dve leti, področje pa je nameravala urediti s sprejetjem novega zakona o javnih glasilih in zakona o RTV Slovenija do leta 2000 (dopolnilni zakon je bil sprejet leta 2001).⁹⁹¹

Za posebno zahtevno se je izkazalo področje veterine, za katero je vlada pripravila poseben predlog usklajevanja z evropskimi standardi. Zaradi enotnega trga in sodelovanja v prometu z živalmi, živili in surovinami živalskega izvora znotraj EU je Slovenija morala vzpostaviti sistem mejnih veterinarskih prehodov. Ker so ti zahtevali tudi izgradnjo dodatne infrastrukture (hlevov, hladilnic in prostorov za raztovor pošiljk), je morala država pridobiti vrsto dovoljenj, od lokacijske dokumentacije do pridobivanja parcel za izgradnjo objektov. Vzpostavljane ustreznih mejnih veterinarskih prehodov je bilo najbolj problematično pri mejnih prehodih Gruškovje, Jelšane in Obrežje, kjer se je avtocesta šele gradila in trasa še ni bila jasno določena, kar

989 *Poročevalec Državnega zbora RS*, 24. 7. 1998, 3–32.

990 *Poročevalec Državnega zbora RS*, 30. 9. 1998, 19–31, Pogajalska izhodišča Republike Slovenije za priključitev k Evropski uniji.

991 Prav tam. *Uradni list RS*, 10. 10. 2001, 8054–55.

je spet upočasnjevalo njihovo vzpostavljanje. Vlada je gradnjo prehoda Obrežje postavila v leto 2000, preostalih dveh pa najkasneje v leto 2003, s čimer je želela vsaj minimalno zadovoljiti kriterijem EU.⁹⁹²

Na področju veterine je bila nejasna tudi zakonska razmejitve pristojnosti med mejno veterinarsko inšpekcijo in zdravstveno inšpekcijo na mejni nadzorni točki na področju pregleda živil živalskega izvora. Veterinarska uprava je vladi ter ministrstvu za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano predlagala spremembo zakona o organizaciji in delovnem področju ministrstev tako, da bi zdravstvena inšpekcija del svojih pooblastil prenesla na veterinarsko upravo.⁹⁹³ Poleg reorganizacije inšpekcijskega nadzora je vlada predvidela ustanovitev dodatnih institucij za izpolnjevanje evropskih meril na področju kmetijstva:⁹⁹⁴ agencije za kmetijske trge in razvoj podeželja,⁹⁹⁵ tržno-informacijskega sistema za kmetijstvo v okviru pristojnega ministrstva,⁹⁹⁶ službe za identifikacijo in registracijo živali⁹⁹⁷ ter administrativno-kontrolnega sistema kmetijstva.⁹⁹⁸

Prilagajanje kmetijske politike je bilo za razliko od drugih pogajalskih področij dodatno izpostavljeno zaradi pomena, ki mu ga je pripisovala *Agenda 2000: for a stronger and wider Union*. Ta dokument, ki ga je EU razvijala od madridskega vrha leta 1995, Evropska komisija pa kot zaključene smernice objavila 6. julija 1997, je predstavljal celosten načrt za uresničevanje ambicij EU, vključno z njeno prihodnjo razširitvijo, načrtom za vzdrževanje ekonomske in socialne kohezije, skupno reformo kmetijske politike ter krepitevijo življenjskega standarda – vse ob strogem upoštevanju proračunskih zmožnosti držav članic

992 *Poročevalec Državnega zbora RS*, 20. 11. 1998, 59–60, Pregled usklajenosti slovenske zakonodaje s pravnim redom Evropske unije za 7. delovno skupino: kmetijstvo, področje veterinarstva.

993 Prav tam.

994 *Poročevalec Državnega zbora RS*, 6. 12. 1998, 50–51, Informacija o pregledu usklajenosti slovenske zakonodaje z zakonodajo Evropske unije.

995 *Portal Gov.si*. Agencija za kmetijske trge in razvoj podeželja.

996 *Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano (arhivska stran)*.

997 *Portal Gov.si*. Identifikacija in registracija živali.

998 Evropska komisija. Integrirani administrativni in kontrolni sistem (IAKS).

in prihodnjih držav članic. Z letom 1999 je Evropski svet potrdil *Agendo 2000* in s tem omogočil začetek spreminjanja evropske zakonodaje in zakonodaje držav članic.⁹⁹⁹

Uradna pogajanja med Unijo in Slovenijo, ki so se začela 31. marca 1998, so svojo kritično točko dosegla v zadnjem tranzicijskem mandatu slovenskega parlamenta. Pogajanja, ki so se v začetni fazi nanašala na ugotavljanje politične stabilnosti in primerljivosti zakonodaje, so bila ob zaključku leta 2002 izrazito finančno obarvana: določala so višino prispevkov, ki jih bo Slovenija kot članica po letu 2004 prispevala v evropski proračun, in hkrati višino sredstev, ki jih bo črpala iz Evropske unije, predvsem na področju kmetijske in kohezijske politike.

Državni zbor je, tako kot pri sprejemanju vseh političnih odločitev, predstavljal osrednjo institucijo potrjevanja spreminjene, z evropsko usklajene zakonodaje ter potrjevanja vseh predlaganih pogajalskih izhodišč, ki jih je oblikovala vlada, preden so bila poslana organom EU. V času predpristopnega prilagajanja slovenskih institucij evropskim se je državni zbor aktivno vključil v oblikovanje proevropske državne politike. Na načelni ravni je opredelil politiko pridruževanja EU kot najpomembnejšo nalogo slovenske zunanje in notranje politike. Leta 1996, ko je Italija še blokirala začetek slovenskega pristopanja k pogajanjem zaradi bilateralnega spora v zvezi z 68. členom slovenske ustave (nakupom nepremičnin v Sloveniji s strani tujcev), je državni zbor vladi naložil nalogo, da nadaljuje predpristopno harmonizacijo slovenske zakonodaje z evropsko ne glede na to, kako se bodo po italijanskem posredovanju odločile druge evropske države.¹⁰⁰⁰

Za državni zbor je sprejemanje in spreminjanje zakonodaje predstavljalo obsežno delo. Prilagajanje zakonodaje, ki se je začelo februarja 1999, ko je stopil v veljavo evropski sporazum o pridružitvi, in zaključilo konec leta 2002, je zajemalo

999 *EUR-Lex. Agenda 2000: for a stronger and wider Union. Poročevalec državnega zbora RS*, 2. 11. 1998, 43–55, Predlog programa reforme kmetijske politike 1999–2002.

1000 SI AS 1944, t. e. 2, p. e. 2/87, Predlog ugotovitev, stališč in sklepov državnega zbora glede vključevanja Republike Slovenije v Evropsko unijo, NATO in Zahodnoevropsko unijo.

spremembo ali sprejem okrog 240 novih zakonov. Julija 2000, v času Bajukove vlade, je vlada sprejela seznam zakonov, ki jih je moral parlament sprejeti do izteka leta 2000, če je želela Slovenija nemoteno nadaljevati proces pridruževanja Uniji.¹⁰⁰¹ Naloga je zaradi kratkotrajnosti in neusklajenosti Bajukove vlade počakala na čas po volitvah, ko je vodenje vlade znova prevzela LDS.

1001 Fink-Hafner in Lah, *Proces evropeizacije*, 68.

DELOVANJE PARLAMENTA V ZADNJEM TRANZICIJSKEM MANDATU

Po državnozborskih volitvah, ki so bile oktobra 2000, so se v postopku konstituiranja parlamenta in sestavljanja koalicije ponovile nekatere osnovne značilnosti prejšnjega državnozborskega mandata, ki so – sodeč po mnenju najostrejših političnih kritikov preteklega mandatnega obdobja – pripeljale do padca Drnovškove vlade in s tem do politične krize. Prva ponovljena značilnost, ki je v letu 2000 bila še izrazitejša, je bila ponovna volilna zmaga osrednje slovenske tranzicijske politične stranke – LDS. Zaradi sprejema ustavnega zakona julija 2000, ki je uvajal višji volilni prag in znotraj proporcionalnega sistema večinski korektiv pri deljenju glasov (Droopov količnik), je LDS zaradi 36,21 odstotka glasov, ki jih je dosegla na volitvah, v parlamentu dobila kar 34 poslanskih mandatorov.¹⁰⁰² Razočaranje nad volilnimi rezultati je predvsem v strankah SDS, SLS + SKD in NSi po volitvah povzročilo obsežno analiziranje delovanja strank in njihovih politik.¹⁰⁰³ A večina konservativnih strank je kljub nekaterim zamenjavam v vodstvih v prihajajočem mandatu nadaljevala svojo politiko, vzpostavljeno v preteklih letih.¹⁰⁰⁴

1002 *Uradni list RS*, 26. 7. 2000, 8201.

1003 Matos, Premiki na desnici, 24–25.

1004 Janeza Podobnika je na strankarskih volitvah marca 2001 na čelu stranke SLS + SKD zamenjal Franci But. – Matos, But brez konkurence, 22–23. Matos, Gre karavana dalje?, 26–27. Aleksič, Izgon Iva Hvalice, 26–28.

Koalicijske partnerice je LDS iskala med preostalimi strankami, ki so prestopile volilni prag: SDS je zasedla štirinajst parlamentarnih sedežev, ZLSD je osvojila enajst poslanskih mandatov, stranka SLS + SKD je po strmem padcu podpore volivcev v primerjavi s prejšnjim mandatom zasedla devet sedežev, skoraj toliko kot NSi, ki je dobila osem poslanskih sedežev; DeSUS, SNS in SMS so vse zasedle po štiri sedeže v državnem zboru.¹⁰⁰⁵

Državni zbor je prvo, konstitutivno sejo pričel 27. oktobra 2000 in jo zaključil 10. novembra 2000. Na prvem delu seje, oktobra, so poslanci opravili večino konstitutivnih nalog; novembra so izvolili še predsednika in podpredsednike državnega zbora ter državnoborskih delovnih teles. Položaj predsedujočega je zasedel Borut Pahor (ZLSD), podpredsedniki pa so postali Irma Pavlinič Krebs (LDS), Miha Brejc (SDS) in Anton Delak (DeSUS).¹⁰⁰⁶ Medtem ko se je državni zbor konstituiral, so med strankami tako kot v prejšnjih mandatih potekala intenzivna koalicijska pogajanja. Predsednik republike Milan Kučan, ki je bil skladno s svojo vlogo parlamentu dolžan predlagati prihodnjega mandatarja, je v nagovoru poslancem na začetku konstitutivne seje orisal seznam nalog, ki jih čakajo in ki so »časovno neodložljive«: sprejemanje proračuna, reforma in posodobitev javne uprave, dokončanje denacionalizacije in privatizacije, predvsem pa »odprava zaostankov pri vključevanju v Evropsko unijo«.¹⁰⁰⁷ Stranke je spodbujal k hitremu oblikovanju koalicije, ki naj bi delovanje države kar se da hitro pognalo v tek.¹⁰⁰⁸

Druga značilnost, ki se je ponovila v primerjavi s prejšnjim mandatom, je bila široka koalicija, ki jo je s tokrat združeno SLS + SKD, ZLSD in stranko DeSUS sestavila zmagovalka volitev. Predsednik republike je po pogovorih s parlamentarnimi strankami in predstavnikoma narodnih manjšin 14. novembra državnemu zboru za mandatarja predlagal predsednika LDS, Janeza Drnovška, ki mu je koalicijo uspelo sestaviti 15. novembra.

1005 Državna volilna komisija. Državni zbor RS – leto 2000. Gašparič, Državni zbor, 93.

1006 Državni zbor RS, 10. 11. 2000.

1007 Državni zbor RS, 27. 10. 2000.

1008 Žerdin, Imamo vlado?, 20–21. Repovž, Predsedniku države se mudi, 2.

Proti očitkom, da je koalicija (tako kot leta 1997) spet izrazito široka in raznorodna, je Drnovšek uporabil argument hitrosti in časa: že samo dejstvo, da je bil dogovor med koalicijskimi strankami dosežen tako hitro, je po njegovem razmišljanju dokazovalo, da je koalicija legitimna in da bo uspešno delovala tudi v prihodnosti.¹⁰⁰⁹

Tretja značilnost, ki se je ponovila, je bil način delovanja vlade in postopnost vsebinskega prilagajanja institucij in zakonodaje. Ob predstavitvi kandidature v državnem zboru je Drnovšek nemudoma poudaril, da njegova vlada, če bo potrjena, predstavlja nadaljevanje dela iz obdobja zadnjih osmih let.¹⁰¹⁰ Prihodnjo vladno politiko je jasno opredelil kot zmerno. V takšnem smislu je bila sestavljena tudi koalicijska pogodba (s stranko SMS dogovor o sodelovanju), ki jo je predlagala LDS. Področja, kjer je bilo napovedano najintenzivnejše delovanje prihodnje vlade, so bila kot potrebna sprememb označena že v času prejšnjih vlad, ki jih je vodila LDS. Tudi načini, kako naj bi se ta področja spreminjala, so bili vsebinsko skladni z delom, ki ga je vlada izvajala v prejšnjih mandatih. LDS je sredi novembra 2000 na področju javne uprave napovedala spremembo ustave, ki bi omogočila drugačno ureditev odnosov med državnimi organi, izvedla naj bi regionalizacijo, do konca naj bi uredila področje volilne zakonodaje in posamezna področja parlamentarnega delovanja (nov poslovnik, predčasne volitve na podlagi odločitve parlamenta, prenovitev zakona o parlamentarni preiskavi). Vlada je napovedala dokončanje reforme javne uprave in sodstva ter spreminjanje plačne politike.¹⁰¹¹

Poleg notranjepolitičnih vprašanj je koalicijska pogodba v svojem vsebinskem delu zastavila tudi jasne zunanjepolitične

1009 *Delo*, 15. 11. 2000, 1, Kučan: Drnovšek ustreza volji ljudstva. Babič in Natlačen, 'Dobro sporočilo za vse naše državljane', 1.

1010 »*Ob tem ne najavljam velikih šok terapij ali velikih varčevalnih programov. Najavljam pa zelo temeljito in zelo resno revizijo vseh javno finančnih obveznosti. Najavljam zmerno politiko [...]»* – Državni zbor RS, 16. 11. 2000.

1011 *Delo*, 8. 11. 2000, 3, Nekaj starih grehov, novega pa bolj malo. Žerdin, Drnovšek na startu, 22–23. Zajc, Kropivnik, Kustec Lipicer, *Od volilnih programov do koalicijskih pogodb*, 98–100.

cilje: Slovenija naj bi najkasneje do leta 2004 postala polno-pravna članica EU in zveze Nato. Stranke nastajajoče koalicije so način komunikacije na ravni države s predstavniki EU iz preteklih let ocenile kot učinkovit in napovedale tako vsebinsko kot organizacijsko nespremenjen postopek delovanja države v procesu pridruževanja.¹⁰¹²

Zadnja značilnost, ki se je kakor vodilni motiv ponavljala predvsem ob prelomnih trenutkih v prejšnjih mandatnih obdobjih, je bil odziv opozicijskih strank, natančneje strank, ki so se prištevale med stranke slovenske pomladi, ob močni volilni zmagi LDS, njeni široki koaliciji in napovedi nadaljevanja nje-nega dela. SDS in NSi, ki sta bili kot poraženki volitev razočarani nad svojim rezultatom in ponovnim, odločnim uspehom LDS, sta na napoved nadaljevanja politike prejšnjih Drnovškovih vlad že povsem v začetku državnozborskega mandata odreagirali z obstrukcijo.¹⁰¹³ Instrument, ki je bil v rabi že v prejšnjih manda-tnih obdobjih (predvsem pri postopku sprejemanja proračuna), je tokrat v ospredje političnega dogajanja spet stopil že na sa-mem začetku mandata. Kot povod za obstrukcijo sta stranki navajali nestrinjanje s sestavo parlamentarnih delovnih teles, a je bil širši vzrok za njuno ravnanje kritika, da sta kot opozicijski stranki v državnem zboru premalo zastopani, prešibki.¹⁰¹⁴ Toda slika razdelitve poslanskih mandatov, zaradi katere sta protesti-rali stranki, je bila neposreden odraz rezultatov volitev, ki so se zgodile mesec dni pred prvo obstrukcijo.

Leto 2002 je poleg zaključka pogajanj v slovenski poli-tični prostor prineslo še eno spremembo. Tega leta se je iztekel mandat dolgoletnemu predsedniku republike Milanu Kučanu. Predsedniško kampanjo, ki je sovpadla s časom, ko so v jeseni 2002 z EU potekala sklepna pogajanja, je Drnovšek preživel kot predsednik vlade, šele po dolgotrajnem kolebanju, ali naj vlož

1012 *Delo*, 8. 11. 2000, 3, Zunanja politika: do leta 2004 v EU in NATO.

1013 Gašparič, *Državni zbor*, 95–101.

1014 Jakopec, Janez Drnovšek bo vodil vlado še četrtič, 1. Obstrukcija poslanskih skupin SDS in NSi se je v novembrskih dneh nadaljevala. Državni zbor je svoja delovna telesa obli-koval v njihovi odsotnosti. Jakopec in Albreht, *DZ oblikoval telesa*, 1.

kandidaturo ali ne, se je nato le odločil potegovati se za mandat predsednika republike. Znotraj koalicije so bila razmerja dovolj utrjena, da zamenjava predsednika vlade kljub ciklu pogovorov in pogajanj, ki jih je preoblikovanje vlade prineslo, ni povzročila večjih zastojev v njenem delovanju, niti pri delovanju osrednjih državnih organov.¹⁰¹⁵ Skupaj s stranko se je v mesecih pred volitvami odločil, da bo s položaja predsednika vlade odstopil šele, ko bodo volitve za predsednika republike zaključene, ne glede na to, kakšen rezultat bodo prinesle.¹⁰¹⁶ Volitve, ki so potekale 10. novembra 2002, so Drnovšku prinesle odločilno zmago.¹⁰¹⁷ Položaj predsednika vlade je po predhodnem dogovoru znotraj stranke in s koalicijskimi partnericami 19. decembra 2002 prevzel dotedanji minister za finance in podpredsednik stranke LDS, Anton Rop, njega pa je na položaju ministra zamenjal Dušan Mramor.¹⁰¹⁸ Cilj Slovenije – čimprejšnja pridružitve EU in NATU –, ki je ustvarjal krovni konsenz političnih elit v tem času, je kljub notranjepolitičnim spremembam ostal enak.

Obstrukcija: gradualizem in polarizacija

Delo parlamenta je v mandatu 2000–2004 kljub intenzivnemu dogajanju, povezanemu s pridruževanjem Slovenije EU, v osnovi teklo »*zlagoma in evolutivno*«. ¹⁰¹⁹ Koalicija je večino odločitev v državnem zboru spremljala z zanesljivo večino glasov, kar ji je skladno z napovedmi, danimi v začetku mandata, tudi v praksi omogočilo, da nadaljuje svojo politiko izgradnje države, kot si jo je (predvsem LDS) zamislila v preteklih tranzicijskih letih. Odziv opozicije na koalicijsko moč v parlamentu je bil glede na politično kulturo, ki se je razvila v dotedanjih državnozborskih mandatih, pričakovan. Široko delovanje LDS

1015 Babič, 'Na volitvah bom kandidiral za predsednika republike', 1. Babič, Koalicija ima polne roke dela, 2. Babič in Repovž, Za mandatarka, 2.

1016 Repovž, Jeziček na tehtnici, 2.

1017 *Državna volilna komisija. Volitve predsednika RS 2002.*

1018 Babič in Jakopec, Tone Rop, 1. Pečauer, Drnovšek v DZ prisegel, 1.

1019 Gašparič, *Državni zbor*, 92.

so opozicijske stranke označile kot ključni problem slovenskega razvoja, proti kateremu morajo konservativne (ali, kot sta v tem primeru NSi in SDS razumeli svojo vlogo, ‚demokratične‘) stranke napeti vse svoje sile. »*Tranzicijo in frontovstvo*« je Bajuk označil kot največji težavi slovenske politike: prva naj bi bila nedokončana, saj so v politiki še vedno bili aktivni posamezniki in organizacije, ki naj bi tvorili kontinuiteto s socializmom; medtem ko je frontovstvo razumel kot zagotavljanje vodilne politične strukture nekdanjih družbenopolitičnih organizacij, ki v koalicijo vsakokrat pritegnejo nekaj »*izvorno demokratičnih strank*,« s čimer ustvarjajo v državnem zboru močno večino, s čimer je meril na vsakokratno široko koalicijo, ki jo med mandati zastavljala LDS.¹⁰²⁰ Ta Bajukova interpretacija, podana na kongresu NSi 24. novembra 2001 v Rogaški Slatini, je v celoti zajela podobo političnega prostora, kot sta si jo NSi in SDS, neformalno združeni v koalicijo Slovenija, predstavljali v začetku zadnjega državnozbornskega tranzicijskega mandata.

V takšnem razpoloženju sta SDS in NSi kot osrednji opozicijski stranki za izražanje svojega nestrinjanja v kontekstu parlamentarne demokracije uporabili vse mogoče instrumente, ki so bili predvideni za nadziranje dela koalicije: interpelacije, poslanska vprašanja, preiskovalne komisije in obstrukcijo. Toda predvsem instrument obstrukcije je bil tisti, ki je v mandatnem obdobju 2000–2004 izrazito stopil v ospredje opozicijskega delovanja. V primerjavi z mandatnim obdobjem 1996–2000, ko so poslanci napovedali in izvedli šest obstrukcij, je mandatno obdobje 2000–2004 prineslo oster dvig števila obstrukcij: teh je bilo v štirih letih zadnjega mandata kar 111.¹⁰²¹

Izredno povečanje števila obstrukcij je v zadnjem tranzicijskem mandatnem obdobju odražalo nadaljevanje gradualistične politike vlade pod vodstvom LDS. Z visokim številom glasov so volivci nagradili stranko, ki je bila osrednja nosilka

1020 Babič, *Tranzicija in frontovstvo*, 2. Hadalin, Kaj bi rekel Henrik Tuma?, 237–61.

1021 Gašparič, *Državni zbor*, 181. *Državni zbor RS. Poročilo o delu državnega zbora v mandatnem obdobju 1996–2000*.

postopne tranzicije, kar je z odzivom opozicijskih (pomladnih) strank povečalo polarizacijo političnega prostora in povzročilo strm porast števila obstrukcij kot enega izmed njenih pokazateljev. Daleč največ napovedi obstrukcij sta v državni zbor vložili stranki SDS in NSi. Vsebine, za katere sta presodili, da se je nanje treba odzvati z obstrukcijo, so bile različne. V prvo skupino lahko v grobem damo teme, ki so se dotikale enkratnih problematik. Situacije, kot je bila razprava o zdravljenju neplodnosti in postopkih umetne oploditve, o spremembah in dopolnitvah zakona o igrah na srečo ali zakon o vojnih grobiščih, so predstavljale specifične tematike, s katerimi so bili soočeni poslanci. V drugo skupino situacij, ki so izzvale obstrukcijo, spadajo ponavljajoče se situacije, ki so del življenjskega cikla državnega zbora v vsakem mandatu, in sprejemanje predpisov, ki bistveno vplivajo na delovanje osrednjih državnih institucij. Sem spadajo celoten postopek sprejemanja proračuna, spreminjanje poslovnika državnega zbora in ustave ter postopek privatizacije (programa prodaje državnega in finančnega premoženja, državnega finančnega in stvarnega premoženja).

Po konstituiranju državnega zbora in vlade so trenja med koalicijo in opozicijo ves čas ohranjala napetost med dvema poloma. Sprva je osrednja prelomnica spora tekla na področju sestavljanja delovnih teles državnega zbora, kjer je različne interpretacije, kako ustrezno razdeliti vodstvene položaje, sprožal dogovor med LDS in SMS. Medtem ko je LDS trdila, da SMS ni koalicijska stranka (ni bila podpisnica koalicijske pogodbe in ni sodelovala v vladi), sta osrednji opozicijski stranki SDS in NSi položaj stranke SMS interpretirali kot koalicijski (zaradi sklenjenega dogovora o delnem sodelovanju in dogovora, da bodo poslanci SMS ob določenih situacijah glasovali skladno z željami koalicije). Državnozborna organa, kjer se je dogovarjanje med strankami najbolj zapletlo, sta bila komisija za nadzor nad varnostno-obveščevalnimi službami in odbor za nadzor proračuna in javnih financ, katerih vodstvo je skladno s poslovníkom pripadlo opoziciji kot eden izmed najpomembnejših načinov

nadziranja koalicije. Poleg vodstvenih položajev sta SDS in NSi v obeh komisijah zahtevali, da je večina članov komisije članov opozicije, s čimer bi si zagotovili večino glasov in posledično lažje oblikovali delovanje obeh organov, ki bi bilo skladno z njunima političnima stališčema.¹⁰²² Odgovor na vprašanje, ali se pri tem poslanci stranke SMS štejejo med koalicijske ali opozicijske, je bistveno spreminjal predvideno sestavo obeh komisij.

V tednih ob koncu zime in začetku pomladi je postajalo jasno, da koalicija ne bo popustila zahtevam opozicijskih strank. SDS in NSi sta se odločili stopnjevati pritisk na koalicijske stranke tako, da sta napovedali tri stopnje oviranja delovanja državnega zbora. V prvem koraku so napovedali odstop svojih poslancev z vseh vodstvenih položajev, v drugem izstop svojih poslancev iz vseh delovnih teles. V tretjem, skrajnem primeru so napovedali obstrukcijo plenarnih zasedanj državnega zbora.¹⁰²³ Čeprav sta se stranki v različnih situacijah večkrat sklicevali na napovedane ukrepe, nista povsem izstopili iz delovnih teles ali iz rok izpustili vodstvenih funkcij, tako da delo državnozbornih organov kljub strankarskim konfliktom ni zastalo (na primer komisija za nadzor nad delom varnostnih in obveščevalnih služb je začela delovati pod vodstvom svojega podpredsednika, Zmaga Jelinčiča (SNS), medtem ko je bil dogovor o vodenju komisije preložen za nedoločen čas).¹⁰²⁴ Sta pa stranki med mandatom pogosto uresničevali tretjo stopnjo izvajanja pritiska in izražanja nestrinjanja, torej izvajanje obstrukcije – prvo sredi aprila 2001, ko je državni zbor obravnaval zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o zdravljenju neplodnosti in postopkih umetne oploditve z biomedicinsko pomočjo.¹⁰²⁵

Naslednja seja, na kateri sta obstrukcijo prav tako izvedli stranki SDS in NSi, je potekala 5. oktobra 2001.¹⁰²⁶ Točka, ki sta jo stranki obstruirali, je bila tokrat tretja, zadnja obravnava

1022 Babič, Vlogo opozicije odigrati, kot se spodobi, 2.

1023 Babič, SDS in NSi, 2.

1024 Natlačen, Slabo opravljena naloga, 2.

1025 Gašparič, *Državni zbor*, 97–99.

1026 Državni zbor RS, 5. 10. 2001.

spremembe poslovnika državnega zbora, ki je (tako kot postopek spreminjanja ustave) za sprejem zahtevala dvotretjinsko večino. Predlog, ki so ga poslanci koalicijskih strank (Anton Anderlič – LDS, Miran Potrč – ZL, Janez Podobnik – SLS + SKD in Ivan Kebrič – DeSUS) februarja 2001 vložili v prvo parlamentarno obravnavo, je (spet tako kot predlog za spreminjanje ustave) temeljil na delu komisije za poslovnik iz prejšnjega mandatnega obdobja. Osrednji doprinos prihodnje spremembe poslovnika naj bi bilo omogočanje hitrejšega delovanja državnega zbora in s tem izboljšanje postopka pridruževanja EU:

»Spremembe poslovnika so nujne, saj Evropska komisija Slovenijo že nekaj let v svojih rednih poročilih o napredku Slovenije pri vključevanju v Evropsko unijo opozarja na delovanje Državnega zbora pri prilagajanju slovenskega pravnega reda pravnemu redu Evropske Unije. Evropska komisija meni, da zakonodajni postopki potekajo prepočasi,«¹⁰²⁷

so predlagatelji zapisali v uvodnem pojasnilu predloga. Ko je oktobra 2001 predlog zakona prišel v tretjo obravnavo, se je način, kako pospešiti parlamentarno delo, izkazal za najspornejšo točko. Četudi so se poslanci strinjali, da je treba zakonodajni proces pospešiti, so rešitev za to iskali na različnih krajih: koalicija je predlagala spremembo dela v parlamentu (zmanjšanje števila obravnav predlogov zakonov, kolegij predsednika državnega zbora pa bi lahko časovno omejil trajanje razprave za posamezne točke dnevnega reda), medtem ko je opozicija to interpretirala kot napad na demokracijo (na opozicijo in parlament) ter zahtevala spremembo v delu vlade.¹⁰²⁸ Popolnoma različna stališča so poslanci imeli tudi glede spremembe vloge kolegija državnega zbora. Skladno s predlogom naj ta ne bi deloval zgolj kot posvetovalno telo, temveč bi prevzel del

1027 *Poročevalec Državnega zbora RS*, 20. 2. 2001, 27–73, Predlog Poslovnika Državnega zbora Republike Slovenije. *Poročevalec Državnega zbora RS*, 1. 8. 2001, 15–49, Predlog Poslovnika Državnega zbora Republike Slovenije.

1028 Taškar, *Racionalizacija dela*, 2. Zmago Jelinčič je predlagane spremembe poslovnika slikovito opisal kot »navadno svinjarijo in pljunek v obraz državnemu zboru.« Jakopec in Albreht, *Živahno usklajevanje*, 1.

odločevalskega postopka državnega zbora po načelu, da bi o določenih stvareh glasovali le vodje poslanske skupine, pri čemer bi vsak posameznik veljal toliko glasov, kot jih je v državnem zboru štela njegova poslanska skupina.¹⁰²⁹

Kljub burni parlamentarni razpravi in dolgotrajnemu glasovanju o posameznih amandmajih na predlog spremembe poslovnika, kjer sta tako koalicija in opozicija poskušali zagotoviti čim večjo prisotnost svojih poslancev na seji, je ob izteku te kazalo, da bo pri končni odločitvi prevladala glasovalna moč koalicije. Opoziciji ni preostalo drugega, kot da kot skrajni izraz nestrinjanja in kot zadnjo potezo, s katero lahko legitimira svojo interpretacijo sprememb, obstruira preostanek seje. Takšna poteza se je opoziciji obrestovala: s seje so odšli vsi poslanci strank SDS, NSi, SNS in SMS (čeprav sta formalno obstrukcijo napovedali le prvi dve), s čimer je v dvorani ostalo zgolj 47 poslancev. S tem je možnost za dvotretjinsko večino, potrebna za spremembo poslovnika, skupaj z opozicijo odkorakala iz dvorane. Preostali poslanci so izglasovali premik odločanja o spremembi poslovnika na eno od prihodnjih sej.¹⁰³⁰ Obstrukcija se je v tem primeru izkazala za učinkovito orodje, opozicija pa (v nasprotju z dojetjem ali vsaj pripovedovanjem o svojem lastnem položaju) kljub visokemu številu poslanskih glasov koalicije še zdaleč ne za nemočno.

Poslanci so spremembo poslovnika spet obravnavali marca 2002 hkrati s poročilom Evropske komisije o napredku Slovenije v postopku pridruževanja. Predlog poslovnika, ki so ga državnemu zboru predložili koalicijski poslanci Anton Anderlič (LDS), Miran Potrč (ZL) in Ivan Kebrič (DeSUS), je bil podoben tistemu, ki je pred nekaj meseci sprožil obstrukcijo opozicije in preložitev obravnave predloga, le da je tokratni predlog skladno s predhodno opravljenimi razpravami v državnem zboru natančneje določal nekatere za poslance najbolj problematične točke: določanje časa za razpravo pri posameznih točkah, vrstni

1029 Taškar, Prej na počitnice?, 2.

1030 Državni zbor RS, 5. 10. 2001. Jakopec, Na voljo dve poti, 2.

red obravnave zakonov (po času vložitve ali po avtorju predloga) in spremenjeno vlogo kolegija državnega zbora.¹⁰³¹

Ponovno so svoje nasprotovanje nemudoma izrazile poslanske skupine opozicijskih strank, pri čemer se je tokrat bolj od časovnih omejitev kot sporna izkazala predvidena sprememba v zvezi s kolegijem državnega zbora. Dogovor, ki so ga predlagatelji navedli, je predvideval, da bi lahko kolegij državnega zbora sprejel odločitev, enakovredno odločitvi, sprejeti na plenarnem zasedanju, če bi posamezno odločitev podprli vodje tistih poslanskih skupin, katerih člani predstavljajo več kot polovico vseh poslancev.¹⁰³² Glasovanje o tem členu je v parlamentu razbilo razmerja znotraj koalicije in tudi strankarsko disciplino znotraj poslanskih skupin. Na prvem glasovanju o enem izmed koalicijskih predlogov k temu členu so se proti njemu izrekli štirje poslanci koalicijske SLS, poleg tega se eden ni prijavil h glasovanju. Glasovanja se je vzdržal tudi Jožef Školč, član LDS. Trije poslanci SMS, ki so sicer imeli dogovor o sodelovanju z LDS, so v tem primeru prav tako kot opozicijski SDS in NSi glasovali proti predlogu. Skupaj z vzdržanimi poslanci poslanske skupine SNS je predlog zbral 47 glasov podpore – manj od dvotretjinske večine, ki je bila zahtevana za potrditev spremembe poslovnika.¹⁰³³ Druge predvidene spremembe, ki so v preteklosti zbudale nestrinjanje, so poslanci tokrat sprejeli: omejili so trajanje poslanskih razprav, potrdili nov način razporejanja predlogov zakonov (prvi je imel pravico do obravnave predlog poslancev, drugi predlog vlade in šele nato vsi morebitni dodatni predlogi).¹⁰³⁴

Razprava o amandmajih glede istega člena, torej vloge kolegija predsednika državnega zbora, se je nadaljevala naslednji dan. Stranka LDS je predlagani člen omilila tako, da je v primeru, da je odločitev, zavezujoča za cel državni zbor, sprejeta na zasedanju kolegija predsednika, opoziciji ponudila pet dni časa,

1031 *Poročevalec Državnega zbora RS*, 14. 3. 2002, 3–51, Predlog poslovnika Državnega zbora Republike Slovenije.

1032 Državni zbor RS, 27. 3. 2002.

1033 Jakopec in Albreht, *Kolegij predsednika DZ*, 2.

1034 Državni zbor RS, 28. 3. 2002.

da se odločitev prekliče, državni zbor pa o njej ponovno odloča na plenarni seji. Takšna določba je prepričala zadostno število poslancev. Amandma so potrdili, s tem pa se je odprla pot za sprejemanje predloga poslovnika v celoti. Sejo je zaznamovala visoka prisotnost poslancev. Od 81 navzočih je predlog poslovnika podprlo 57 poslancev, 24 jih je glasovalo proti.¹⁰³⁵ Med koalicijskimi poslanci sta v nasprotju s koalicijskim dogovorom glasovala dva poslanca stranke SLS, a so usklajeno s koalicijo tokrat glasovali še trije poslanci SMS.¹⁰³⁶

Kolegij državnega zbora je v primerjavi z določbami iz prejšnjega poslovnika popolnoma spremenil naravo svojega delovanja iz posvetovalnega v odločevalni organ. Predsedniki poslanskih skupin so lahko znotraj kolegija odločali o predlogih za sprejem zakona po nujnem postopku (razen v primerih, ko bi predsednik vlade sprejem zakona povezal z vprašanjem zaupnice), o predlogu za obravnavo zakona v skrajšanem postopku, o predlogu, da se opravi predhodna obravnavo zakona, o času trajanja seje državnega zbora, času obravnavanja posameznih točk dnevnega reda ter o določitvi časa trajanja razprav poslancev oziroma poslanskih skupin in drugih udeležencev seje, o številu članov v delovnem telesu, ki pripada posamezni poslanski skupini, ter o tem, kateri poslanski skupini pripada položaj predsednika ali podpredsednika posameznega delovnega telesa. Kolegij je s spremembo poslovnika odločal tudi o sestavi delegacij državnega zbora v mednarodnih parlamentarnih institucijah ter v mednarodnih organizacijah in mednarodnih telesih ter o roku, v katerem lahko državni svet poda mnenje o zadevah z izredne seje državnega zbora, o zadevah, ki so uvrščene na razširjeni dnevni red seje državnega zbora, in o predlogu zakona, ki se obravnava po nujnem postopku.¹⁰³⁷

Nov poslovnik je v prakso v celoti stopil 15. julija 2002, a so njegovi deli začeli veljati že pred tem rokom. S tem se je

1035 Državni zbor RS, 2. 4. 2002.

1036 Jakopec, Kolegij predsednika DZ, 1.

1037 *Uradni list RS*, 19. 4. 2002, 3329–59.

postopek odločanja v državnem zboru precej spremenil. Namen ‚male ustave‘, kakor je javnost poimenovala spremenjeni poslovnik, je bil predvsem pospešiti delo državnega zbora. Prvo področje, kjer se je ta učinek tudi dejansko pokazal, je bilo spreminjanje ustave. Upoštevali so nov poslovnik, je državnozborna ustavna komisija v začetku maja spremenila način svojega dela. Nov poslovnik je predvsem natančneje določal postopek spreminjanja ustave (členi 172–183).¹⁰³⁸

Poslovnik državnega zbora je bil v letu 2001 kljub decembrski obstrukciji in nadaljnjim spremembam iz aprila 2002 sicer trikrat spremenjen, a nobena izmed sprememb ni izzvala obstrukcije niti ni globlje posegla v delovanje državnega zbora.¹⁰³⁹ Še največjo spremembo je predstavljal spremenjeni postopek sprejemanja državnega proračuna. Vlada je po novem državnemu zboru vse dokumente, povezane s proračunom, oddajala hkrati, kar je bila zaradi vsakokratnih zamud pri pripravi proračuna delna praksa že pri prejšnji vladi. Poleg nekaterih spremenjenih rokov je novelirani poslovnik določal, da mora vlada z zadnjo verzijo predloga proračuna državnemu zboru oddati tudi predlog zakona o njegovem izvrševanju. Tega je za razliko od drugih zakonov lahko predlagala zgolj vlada, parlament pa ga je bil dolžan obravnavati po hitrem postopku.¹⁰⁴⁰

Poslanci so proračun skladno z novim poslovníkom prvič obravnavali leta 2001. Prvo predstavitev proračuna za leti 2002 in 2003 je predsednik vlade, Janez Drnovšek, poslancem podal sredi oktobra 2001, dopolnjeno verzijo pa jim je mesec dni kasneje predstavil Anton Rop kot minister za finance. Vsebinsko proračuna sta komentirala kot nadaljevanje politike prejšnjih vlad, usklajene s pričakovanjem skorajšnjega vstopa Slovenije v EU.¹⁰⁴¹ Med sprejemanjem predloga proračuna je bila podpredsednica državnega zbora Irma Pavlinič Krebs, ki je vodila sejo, ob vsakokratnem glasovanju prisiljena poslance neprestano opozarjati na njihovo

1038 Prav tam. Taškar, Ustavna komisija, 2.

1039 Gašparič, *Državni zbor*, 166.

1040 *Uradni list RS*, 28. 2. 2001, 1385–87.

1041 Državni zbor RS, 12. 10. 2001. Jurko, Rezanje proračunske torte, 24–25.

dolžnost: mnogi izmed njih so se zadrževali pred dvorano, medtem ko so bili drugi prisotni na svojih prostorih, a poteku seje niso posvečali pozornosti. Posebne pozornosti med poslanci ni zbudilo niti končno glasovanje o proračunih za prihodnji dve leti. Sodeč po njenih ponavljajočih se pozivih poslancem, so bili ti vključeni v intenzivna medsebojna dogovarjanja, ki so tekla vzporedno s formalno sejo.¹⁰⁴² Naloga sprejemanja proračuna namreč z izglasovanjem obeh predlogov še ni bila končana. Za oba predloga je državni zbor v naslednjih dneh moral sprejeti še tisto leto prvokrat predviden zakon o izvrševanju proračuna, ki natančneje določa njegovo strukturo in izvrševanje (v nasprotju z osrednjim delom proračuna, kjer je državni zbor na predlog vlade potrdil višino sredstev, namenjenih za posamezna področja).¹⁰⁴³ Prav ta je v postopku sprejemanja državnega proračuna leta 2001 postal osrednja točka, pri kateri so nestrinjanje z vodenjem države izražale opozicijske stranke.

Predsedujoči državnemu zboru, Borut Pahor, je bil na začetku nadaljevanja seje tako kot njegova predhodnica večkrat prisiljen prekiniti sejo in pozvati poslance, naj vendar zasedejo svoje prostore in prijavijo svojo prisotnost. Šele v tretjem poskusu se je glasovanju pridružilo zadostno število poslancev (50), da je zbor postal sklepčen in je sploh lahko začel delo. Intenzivno (neformalno) dogovarjanje poslancev vzporedno s potekom seje je svojo razrešitev naposled doseglo v napovedi dveh poslanskih skupin o obstrukciji. Z argumentom, da z njihovega vidika dialog (ki je, sodeč po virih, potekal na formalnem delu zasedanja in intenzivno na hodnikih državnega zbora) ni mogoč, sta obstrukcijo v imenu poslanske skupine NSi in SDS naznanila Andrej Bajuk in Andrej Vizjak. S tem je državni zbor izgubil sklepčnost.¹⁰⁴⁴

Obstrukcija obeh poslanskih skupin se je nadaljevala tudi naslednji dan, pri tem pa se jima je iz protesta proti »vsebin,

1042 Prav tam.

1043 *Uradni list RS*, 17. 12. 2001, 10663–74.

1044 Državni zbor RS, 4.12. 2001.

postopku in proceduri vodenja ob točki predloga zakona o izvrševanju proračuna« pridružila še poslanska skupina SNS. Toda glasovanja se je v nasprotju s prejšnjim dnem kljub temu udeležilo zadostno število (koalicijskih) poslancev, da je zbor lahko nadaljeval delo in do konca dneva uspešno izglasoval zakon o izvrševanju proračuna za naslednji dve leti.¹⁰⁴⁵

Proračun je vrsto obstrukcij spet sprožil ob izteku naslednjega leta, ko so bili poslanci postavljeni pred nalogo sprejemanja državnega proračuna za leti 2003 in 2004. Na izredni seji 15. oktobra 2002 sta Drnovšek in Rop poslancem predstavila celoten sveženj dokumentov, povezanih z državnimi financami: predlog sprememb proračuna za leto 2003, predlog proračuna za leto 2004, predlog zakona o izvrševanju proračuna za leti 2003 in 2004, proračunski memorandum ter program prodaje državnega premoženja.¹⁰⁴⁶ V nasprotju z občasno prakso iz preteklih let na tokratno predstavitev ni bil povabljen guverner Banke Slovenije Mitja Gaspari. Bajuk (NSi) in France Cukjati (SDS) sta predsednika državnega zbora, Pahorja, pozvala, naj bo na seji prisoten tudi Gaspari. Njuno pobudo je Pahor zavrnil (ob podpori LDS), češ da je poslovnik glede tega jasen (ta ne zahteva prisotnosti guvernerja na seji), da pa lahko guvernerja na svojo sejo po lastni presoji povabi matično delovno telo, torej odbor za finance.¹⁰⁴⁷ Zaradi tega je poslanska skupina NSi obstruirala že izredno sejo, na kateri so bile podane zgolj formalne predstavitve, povezane s proračunom. Njenemu mnenju so se pridružili tudi poslanci SDS in SNS, a za razliko od poslancev NSi seje niso obstruirali.¹⁰⁴⁸ Bolj kakor vsebina proračunskih dokumentov je k uvodni obstrukciji prispevalo sklicevanje na spremenjeni poslovnik, ki je stranke razdvajal že več let.

Polariziranost med strankami se je izkazala ob naslednji državnozborni obravnavi dokumentov, povezanih s proračunom. Na 24. izredni seji, ki je potekala 12. decembra 2002, so

1045 Državni zbor RS, 5. 12. 2001.

1046 Državni zbor RS, 15. 10. 2002.

1047 Jakopec, O proračunu brez guvernerja BS, 2.

1048 Albreht, Blagajna umirja inflacijo, 1.

poslanci strank NSi, SDS in SNS napovedali obstrukcijo pri glasovanju o štirih točkah dnevnega reda: obravnavi predloga sprememb proračuna za leto 2003, predlogu proračuna za leto 2004, predlogu zakona o izvrševanju proračuna za leti 2003 in 2004 ter predlogu programa prodaje državnega finančnega in stvarnega premoženja za leti 2003 in 2004 (pri vseh točkah, razen tej, so obstrukcijo napovedale vse tri poslanske skupine; pri zadnji je obstrukcijo napovedala zgolj poslanska skupina SDS).¹⁰⁴⁹

Razlogi za obstrukcijo, ki so jih navedle poslanske skupine, so se nanašali na način sprejemanja proračunskih dokumentov. V imenu NSi je Andrej Bajuk podal razlago, da vlada pričakuje, da bo državni zbor samo sprejel predlagane dokumente, medtem ko je vsaka vsebinska razprava brezpredmetna, saj koalicijske stranke predlaganim amandmajem skoraj nikoli ne namenijo glasov podpore.¹⁰⁵⁰ Podobne argumente o umanjkanju dialoga z vlado sta navedla Miha Brejc v imenu poslanske skupine SDS in Bogdan Barovič, ki je obstrukcijo obrazložil v imenu SNS. Vsi trije govorniki so se opirali tudi na dejstvo, da vlada, ki jo je prevzel Rop, še ni bila v celoti potrjena in tako nima mandata za sprejemanje tako pomembnih odločitev. Borut Pahor je kot predsednik državnega zbora po posvetovanju s predstavniki poslanskih skupin v imenu poslancev ponovil opazko, da na sejo državnega zbora ni bilo ministrov v odstopu, ki so dejansko še imeli pooblastilo, da pred poslanci odgovarjajo na vprašanja v zvezi s predlaganimi dokumenti.

Posvet kolegija se je izkazal kot produktiven: čeprav so poslanci z obstrukcijo povzročili prekinitev seje, so na ločenem posvetu dosegli dogovor o delu državnega zbora v prihajajočem tednu. Tako vodje koalicijskih kot opozicijskih poslanskih skupin so se strinjali, da na prihodnjih zasedanjih najprej zaslišijo nove ministre in glasujejo o njih (in *de facto* potrdijo novo Ropovo vlado) ter šele za tem spet obravnavajo proračunske

1049 Državni zbor RS, 12. 12. 2002.

1050 Bajuk: »V Novi Sloveniji ne soglašamo s pristopom, ki bi v svojem bistvu spremenil samo naravo te procedure in jo omejil samo na sprejem ali pa zavrnitev. Nismo pripravljeni soglašati s proceduro, ki dejansko omejuje pristojnosti tega državnega zbora.« – Prav tam.

dokumente.¹⁰⁵¹ Dogovor je obveljal. 19. decembra 2002 je bila v državnem zboru potrjena nova vladna ekipa,¹⁰⁵² vsi drugi dokumenti, ki so še nekaj dni prej povzročili ostre odzive, pa brez obstrukcij katere koli poslanske skupine in ob prisotnosti članov vlade le dan kasneje.¹⁰⁵³

Neposredno po referendumih o EU in Nato se je izražanje polarizacije političnega prostora v obliki obstrukcije nekoliko zaostriilo. Obstrukcija državnozborskih sej poslanskih skupin SDS in NSi je bila povezana z zahtevami strank po pluralizaciji medijskega prostora in zahtevo, da se vse seje državnega zbora javno prenašajo na enem izmed televizijskih programov. Zahteve, ki sta jih stranki ustno naslovili neposredno na predsednika vlade, so večinoma ostale neuresničene, prav tako stranki pri njih nista vztrajali. Poslanci pa so dosegli dogovor o televizijskem prenosu svojega dela. Junijsko in julijsko sejo je prenašal tretji program nacionalne televizije, kar je bilo za poslance SDS in NSi dovolj, da so prekinili niz obstrukcij.¹⁰⁵⁴ Od poletja 2003 do izteka vladnega mandata (državnozborske volitve so stekle oktobra 2004) sta poslanski skupini SDS in NSi še nekajkrat izvedli obstrukcijo, a za spremembo od časa predpristopnih referendumov Slovenije k EU in Nato ne zaradi tem, ki so jo povzročale v preteklosti. Vsi proračunski dokumenti, sprejeti do konca mandata, so bili v državnem zboru potrjeni tudi ob prisotnosti opozicijskih poslancev.¹⁰⁵⁵

V istem času, ko so bili poslanci vsakič znova razdeljeni, je med njimi obstajalo področje, kjer so – ne glede na morebitna nasprotovanja – kontinuirano sodelovali. Osrednji projekt, ki je tvoril konsenz med poslanci oziroma političnimi strankami, je bil postopek spreminjanja ustave, ki bi omogočil, da se Slovenija vključi v EU in Nato. To seveda ne pomeni, da delo ni potekalo

1051 Prav tam.

1052 *Vlada RS. Sedma vlada RS.*

1053 Državni zbor RS, 20. 12. 2002.

1054 Albreht, Režija: predsednik DZ, 2.

1055 Jakopec, Proračun za uspešen in učinkovit vstop, 1. *Državni zbor RS. Poročilo o delu državnega zbora v mandatnem obdobju 1996–2000.*

brez zastojev in nesoglasij. Nasprotno, postopek spreminjanja ustave je odražal polariziranost političnega prostora, a ga je v svojem poteku hkrati (minimalno) presegal.

Prilaganje ustave

V kontekstu slovenskega približevanja EU je koalicija spomladi 2001 napovedala spreminjanje ustave. Čeprav je nekatere evropske predstavnike takrat skrbelo, da zakonodajni postopki v slovenskem državnem zboru potekajo prepočasi (tako je na primer izjavil evropski komisar EU Mario Monti med evropskim vrhom v Nici),¹⁰⁵⁶ so vladne stranke napovedale premišljeno spreminjanje ustave, brez naglice in v sodelovanju z opozicijo.¹⁰⁵⁷ Poleg načela treh branj zakona v rednem zakonodajnem postopku je bila Slovenija med vsemi šestimi državami, ki so bile sočasno v procesu približevanja EU, edina, kjer je parlament ob obravnavi spreminjanja zakonov in ustave razpravljal, dopolnjeval in potrjeval tudi pogajalska izhodišča za prevzemanje pravnega reda EU, ki jih je pripravljala vlada (vzporedno z vsemi preostalimi dokumenti, ključnimi za pridružitve Slovenije, kot sta bila zunanjepolitična strategija in državni program za prevzemanje pravnega reda).¹⁰⁵⁸ Poslanci so *Pogajalska izhodišča Republike Slovenije za priključitev k Evropski uniji* prvič prejeli v obravnavo septembra 1998.¹⁰⁵⁹

Že pred začetkom mandata je bil med najzahtevnejšimi postopki, s katerimi se je morala soočiti država, če je želela postati članica EU, problem spreminjanja ustave (pri čemer so bile nekatere načrtovane spremembe povezane s pridruževanjem EU, druge pa ne).¹⁰⁶⁰ V mandatnem obdobju 2000–2004

1056 *European Parliament. European Council Nice, 7–10 December 2000.*

1057 Mašanovič, Zgledna učenska, 1. Šaunik, Dr. Dimitrij Rupel, 33–35.

1058 Zajc, Vloga nacionalnih parlamentov, 672. *Poročevalec Državnega zbora RS*, 8. 4. 1998, 21–127, Program za prevzem pravnega reda Evropske unije.

1059 *Poročevalec Državnega zbora RS*, 30. 9. 1998, 19–32, Pogajalska izhodišča Republike Slovenije za pridružitve Evropski uniji.

1060 Poleg tega sta državni zbor in vlada še vedno intenzivno sprejemala in spreminjala slovensko zakonodajo ter ustvarjala kompatibilnost slovenskega pravnega reda z evropskim. Med drugim sem spada tudi maja 2002 spremenjena strankarska zakonodaja, ki

so se uradni pogovori med koalicijskimi strankami začeli s pozivom vodje poslanske skupine LDS, Antona Anderliča, 23. marca 2001. Vladni službi, zadolženi za pripravljanje osnutka predlaganih sprememb, služba za zakonodajo in služba za evropske zadeve, sta za osnovo vzeli gradivo, ki ga je v času prejšnje vlade LDS, leta 1999, pripravila zakonodajna vladna služba (prvopodpisani poslanec predloga je postal Slavko Gaber iz LDS).¹⁰⁶¹

Področja, za katera so bile predvidene spremembe, so bila precej jasno določena. Če se je želela Slovenija pridružiti EU, je morala spremeniti 3. člen ustave, s čimer bi se odpovedala delu svoje suverenosti in nekatere pristojnosti prenesla na organe Evropske unije, ter 8. člen, kjer bi jasno določila sklepanje mednarodnih pogodb in veljavnost pravnega reda Slovenije v odnosu do EU. Iz istega razloga je bila potrebna sprememba 47. člena ustave, ki bi omogočala izročitev slovenskih državljanov tuj državi (na primer mednarodnemu sodišču). Spet se je odprla razprava o spremembi 68. člena, ki je pri omogočanju tujcev, da si lastijo nepremičnine v Sloveniji, predvideval načelo vzajemnosti. To je predlog sprememb odpravljal.

Poleg tega je predlog za spremembo ustave zajemal predru-gačenje 112., 114. in 118. člena, ki so določali potrjevanje mandatarja za sestavo vlade in predlaganih ministrov (mandatarja bi imenoval predsednik republike, ministre mandatar sam, potrdil bi jih predsednik republike). Natančneje naj bi bila določena zakonodajni referendum (kdaj je sprejet in kako zavezuje državni zbor; členi 90, 97, 99 in 170) in postopek za regionalizacijo države (členi 121, 140 in 143), uredila naj bi se sodniška služba (členi 129, 130, 131, 132 in 134). Vlada je končni predlog oblikovala julija 2001 in ga posredovala v prvo obravnavo v državni zbor.¹⁰⁶²

Naslednji korak v spreminjanju ustave je bila ustanovitev parlamentarnega delovnega telesa, ki bi nadziralo spreminjanje

je določala, da lahko evropski državljani postanejo člani slovenskih političnih strank. – *Uradni list RS*, 11. 6. 2002, 5179.

1061 Vukelič, *Popolna revizija*, 2.

1062 *Poročevalec Državnega zbora RS*, 6. 8. 2001, 3–50.

ustave: ustavne komisije. Njen nastanek je bil težaven. Poslanski skupini SDS in NSi sta sprva kolebali pri odločitvi, ali naj sodelujeta v ustavni komisiji. Stranke so se soočile z isto dilemo kot pri oblikovanju preostalih delovnih teles: zataknilo se je že pri dogovoru o številčni sestavi ustavne komisije, saj bi skladno s proporcionalnim sistemom koalicijska komisija imela takšno premoč, da bi brez težav preglasovala vse predloge in ugovore, ki bi jih utegnili postaviti opozicija.¹⁰⁶³ Hkrati je postalo jasno, da se bo spreminjanje ustave podaljšalo, saj SDS in NSi nista bili pripravljeni privoliti v sprejemanje ustavnih sprememb v kosu, temveč sta zahtevali ločeno obravnavo sprememb za posamezna področja. Opozicijske stranke se pri vsebini predlaganih sprememb niso strinjale z nobenim izmed predlogov, razen s spremembo, ki je določala prenos nekaterih pristojnosti na mednarodne institucije (3. člen). Vendar sta SDS in NSi tudi temu predlogu usklajeno nasprotovali z argumentom, da se s to spremembo ne mudi, saj sta ocenjevali, da Slovenija še leta ne bo postala članica EU.¹⁰⁶⁴

Stranki SDS in NSi sta odločitev za sodelovanje v ustavni komisiji prepustili svojim strankarskim organom (izvršnima odboroma in svetoma obeh strank). Ti so se sredi oktobra odločili, naj se stranki vendarle vključita v komisijo, in v ta namen pripravili seznam morebitnih kandidatov (za NSi Lojze Peterle in Jožef Bernik, za SDS Andrej Vizjak, Miha Brejc, Janez Janša in Branko Kelemina). Poslanci obeh strank so sodelovanje v komisiji pogojevali z razdelitvijo predvidenih ustavnih sprememb na dva dela: na tiste, za katere so ocenjevali, da bo pri njih lažje doseči politično soglasje, in na tiste, glede katerih so se želeli še pogajati, kot so ukinitve možnosti predhodnega referendumu, urejanje postopka za izglasovanje zaupnice predlogu za sestavo vlade ter del ustave, ki bi omogočal prenos posameznih nalog državnega zbora na lokalne skupnosti brez njihovega soglasja,

1063 Taškar, Bo opozicija spet stakala?, 2. Matos, Lahkotnost sprememb, 24–26.

1064 Babič, Ustave se ne spreminja tako, 2.

s čimer bi bila omejena lokalna samouprava.¹⁰⁶⁵ Parlamentarna ustavna komisija je svoje delo v polni sestavi začela 13. novembra 2001. Njeno vodstvo je prevzel predsednik državnega zbora, Borut Pahor, položaj podpredsednika pa je pripadel opozicijski SDS (Francetu Cukjatiju). Osrednje gradivo, s katerim se je soočila komisija, je ostal predlog vlade iz poletja 2001, ki je predlagal spremembe skupno devetnajstih členov ustave.¹⁰⁶⁶ Komisija je kljub temu odprla časovno okno, znotraj katerega je prejela vse morebitne druge predloge za spremembo ustave do konca koledarskega leta.¹⁰⁶⁷

Januarja 2002 je v državnem zboru sledila javna razprava, na kateri so predstavniki civilne družbe podali svoja mnenja o načrtovanem spreminjanju ustave. Med razpravo so se za ključne dele izkazali trije: 3. točka prvega odstavka predloga ter 47. in 68. člen ustave. To so bila osrednja mesta, ki so regulirala področja o suverenosti republike, o predaji slovenskih državljanov tuji državi in o lastninski pravici. Med razpravljavci je bilo daleč najmanj časa namenjenega razpravi o spremembi 3. člena ustave (prenosu dela suverenosti Slovenije na EU), saj se je ta tudi tokrat izkazal za najmanj spornega tako med stroko kakor poslanci.¹⁰⁶⁸

Strokovna skupina ustavne komisije, katere vodenje je prevzel Miro Cerar, je vse zbrane predloge za spremembo ustave razdelila v tri skope: prvi je zajemal področje mednarodnega povezovanja, lokalne samouprave, referendumov, delovanja vlade in delovanja državne uprave; drugi je vključeval morebitne spremembe trajanja mandata predsednika republike, spremembe v sodstvu, poslansko imuniteto, volilno pravico in državne simbole; tretji sklop pa je obsegal predloge, ki so se dotikali pravice enakih možnosti žensk in moških v postopkih kandidiranja za državne in lokalne organe, pravic invalidov in pravic v zvezi s pokojnino.¹⁰⁶⁹

1065 Babič, Le pogojno sodelovanje, 2.

1066 Ustavna komisija. Državni zbor RS, 13. 11. 2001.

1067 Vukelič, Za ustavne predloge, 2.

1068 Taškar in Vukelič, Ustave se lotiti z bolj ali manj tresočo roko?, 2.

1069 Vukelič, Ustavne vsebine razdeljene, 2.

Ustavna komisija je po spremembi poslovnika leta 2001 potrebovala precej časa, da je uskladila svoje delovanje. Mnogo razprave je med člani komisije vzbudila sama vloga komisijske posvetovalne skupine in njenih predlogov v zvezi s spreminjanjem načina oblikovanja vlade. Zaradi podajanja neuskkljenih dodatnih predlogov (Matevž Krivic je predlagal način sestavljanja vlade, ki ni izhajal iz nobenega izmed uradno podanih predlogov, kar je v imenu poslancev stranke SDS podprl član komisije France Cukjati) strokovne skupine je ustavna komisija delo večkrat prekinila in sejo nadaljevala čez nekaj dni. Prav novi poslovnik je s svojim predpisom postopka spreminjanja ustave zavezoval komisijo k določenemu procesu (na kar je na seji pogosto opozarjala sekretarka državnozborske parlamentarne službe, Tamara Bitenc Pengov), zaradi česar odstopanja v delovanju komisije z vključevanjem dodatnih predlogov, čeprav jih je podala strokovna skupina, niso bila več mogoča.¹⁰⁷⁰

Po zaključeni splošni razpravi o spremembi ustave konec septembra 2002 je bil edini predlog, ki je ohranil tako podporo strokovne skupine pri parlamentarni ustavni komisiji kakor politično podporo poslancev, predlog vlade. Poslanci so vladnemu predlogu delno ugovarjali zgolj v točki, da vsebuje preveč vsebinskih sklopov naenkrat, in pozvali vlado, naj svoj predlog razdeli na več vsebinsko zaokroženih vsebinskih sklopov (evropski člen, lokalna samouprava, zakonodajni referendum, oblikovanje vlade in sodstvo), s čimer bi pospešila odločanje v parlamentu.¹⁰⁷¹ Odzivi vodij poslanskih skupin, ki so takšno mnenje izrazile v imenu poslancev, so nakazovali, da sklop, ki bi sprejemal spremembo ustave v povezavi z dodelitvijo nekaterih suverenih pravic države Uniji, tvori med poslanci sicer izrazito nasprotujočih si političnih strank dovolj močan konsenz, da bi bil posledično dokaj hitro sprejet, medtem ko bi druge načrtovane spremembe lahko zahtevale bistveno več časa.

1070 Ustavna komisija. Državni zbor RS, 7. 6. 2002.

1071 Vukelić, Zagotovili politično neodvisnost sodstva, 1. Albreht, Kmalu prve odločitve, 2.

Strokovna skupina je najhitrejše soglasje dosegla na področju ‚evropskega člena‘. Glede spreminjanja 47. in 68. člena ustave je skupina komisiji začetek postopka za spremembo ustave predlagala sredi novembra 2002, delno zato, ker sta bila oba predloga dovolj dobro pripravljena, in delno zato, ker bi uspešna sprememba ustave na teh dveh področjih (izročitev slovenskih državljanov tuji državi in lastninjenje nepremičnin s strani tujcev) omogočila ratifikacijo nekaterih dogovorov in sprejemanje sprememb, ki bi slovenski pravni red približali evropskemu. Za preostala dva člena, ki sta urejala integracijo, 3. in 8. člen, je strokovna skupina presodila, da bo treba predlog natančneje definirati.¹⁰⁷² Mnenja strokovne skupine so se glede tega delila: Matevž Krivic, Tanja Rener, Ivan Kristan, Franc Testen in Albin Igličar so znotraj skupine oblikovali pet različnih stališč, ki so se razlikovala po stopnji konkretnosti oziroma abstraktnosti novooblikovanega predloga ustave, medtem ko so nekateri želeli določila o naddržavni organiziranosti povezati tudi z institutom referendumu.¹⁰⁷³

Člani ustavne komisije so predlog strokovne komisije v veliki meri upoštevali ter s šestnajstimi glasovi za in enim proti v začetku decembra 2002 izglasovali sklep, v katerem so v imenu državnega zbora potrdili začetek postopka za spremembo ne le 47. in 68., temveč tudi 3. in 8. člena ustave.¹⁰⁷⁴ Med poslanci se je pri opredeljevanju integracije pojavilo vprašanje, ki se je v osemdesetih letih izkazalo za ključno določbo na področju slovenske ustavnosti: Pod katerimi pogoji lahko Slovenija ne le vstopi v EU, ampak EU tudi zapusti? Postane slovenska samoodločba z vstopom v EU predmet razprave celotne Unije ali ostane morebitna odločitev za izstop iz nje izključni prerogativ Slovenije kot republike?¹⁰⁷⁵

Naslednji korak, ki ga je ustavna komisija zahtevala v postopku spreminjanja ustave, so bila mnenja poslanskih skupin o

1072 Vukelić, Evropski člen da, 2.

1073 Vukelić, Kaj bo z evropskim členom?, 1.

1074 Ustavna komisija. Državni zbor RS, 4. 12. 2002.

1075 Vukelić, Evropskemu členu sveti zelena luč, 2.

predlaganih spremembah. Skupine so svoja mnenja pisno podale komisiji sredi januarja 2003. V njih so vse, razen poslanske skupine SNS, izrazile podporo spremembi ustavnih členov, ki omogočajo vključevanje Slovenije v EU. Vse skupine, razen skupine SNS, so prav tako konkretno potrdile vladni predlog o spremembi 3., 8., 47. in 68. člena kot ustrezno izhodišče za plenarno obravnavo ustavnih sprememb.¹⁰⁷⁶ Vprašanje, ki je še vedno razdvajalo poslance, se je dotikalo ubesedenja teh sprememb: ali v ustavo konkretno zapisati, da Slovenija del svojih pravic prenaša na Evropsko unijo, ali abstraktno odpreti možnost vključevanja.

Pogovore v zvezi s spremembo ustave je konec januarja 2003 dodatno zaostрил državnozborski sprejem odloka o razpisu referendumov o EU in Natu. Glede spreminjanja ustave, ki je bilo posredno povezano z razpisom referendumov, so se poenotile vse koalicijske stranke ter stranki SMS in SNS, medtem ko sta SDS in NSi popolnoma odtegnili svoje sodelovanje in se prenehali udeleževati neformalnih posvetov o tej temi.¹⁰⁷⁷ Tik pred sejo ustavne komisije, na kateri naj bi ta dokončno odločala o načinu spreminjanja ustave, je SDS presenetila s sklicem koordinacije parlamentarnih strank 5. februarja 2003, na kateri je želela obravnavati predloge ustavnih sprememb; a za razliko od vseh preostalih sestajanj, kjer so pogovori tekli na podlagi predlogov, sprejetih v formalnih postopkih med vlado in državnim zborom, je Janša v imenu SDS želel pogajanja preusmeriti tako, da bi ta izhajala iz predloga, ki sta ga oblikovali SDS in NSi in ki znotraj parlamentarne komisije in med poslanci ni dobil zadostne podpore.¹⁰⁷⁸ Vendar pa je Janša napovedano sejo – še preden se je zgodila – tudi preklical, saj je LDS napovedala, da se je ne namerava udeležiti.¹⁰⁷⁹

Formalni postopek spreminjanja ustave se je kljub poskusu intervencije SDS nadaljeval. Ustavna komisija je na svoji seji

1076 Vukelić, Za evropski člen, 2.

1077 Vukelić, Dokler možnosti so, 2.

1078 Vukelić, Janez Janša vzel vajeti v svoje roke, 2.

1079 Babič in Vukelić, Koalicija in opozicija, 2.

6. februarja 2003 z zahtevanima dvema tretjinama glasov odločila, da državnemu zboru predlaga abstraktno spreminjanje 3., 8., 47. in 68. člena ustave – torej da se ustava spremeni na način, ki nakazuje mednarodno povezovanje, ne da natančno določa, da gre za EU in zvezo Nato. Komisija je hkrati izglasovala, da bo državnemu zboru predlagala spremembo 90. člena ustave (referendum), zaradi česar so člani poslanskih skupin SDS in NSi protestno zapustili sejo ustavne komisije.¹⁰⁸⁰ Toda proti spreminjanju 90. člena hkrati z drugimi se je zatem izrekla tudi strokovna skupina, zato je ustavna komisija zadržala njegovo spreminjanje in se osredotočila na štiri evropske člene, ki jih je na plenarnem zasedanju predala v obravnavo državnemu zboru.¹⁰⁸¹ Državni zbor je obravnavo predloga ustavne komisije za spremembo 3., 8., 47. in 68. člena ustave potrdil z 71 glasovi (le pet poslancev je glasovalo proti). Poslanci so prav tako podprli predlog, da ustavni zakon za spremembo ustave opredeli tudi vlogo (sicer nezavezujočih) posvetovalnih referendumov za vstop v EU in zvezo Nato ter ju spremeni v za parlament zavezujoča referendumata.¹⁰⁸²

Oblikovanje končnega predloga so podaljšale še nekatere dileme, ki so se pojavile med člani ustavne komisije. Nejasno je bilo določeno razmerje med vlado in parlamentom v postopkih odločanja na ravni EU. Kot odgovor na eno izmed zadnjih vprašanj, kako urediti morebitni izstop Slovenije iz mednarodnih in nadnacionalnih povezav, je ustavna komisija sprejela poudarjeno pravico Slovenije do samoodločbe.¹⁰⁸³ Strokovna skupina ustavne komisije je v februarju pripravila konkretne člene predloga ustavnega zakona. Njihov prvi del je ustavna komisija potrdila 25., drugi del pa 27. februarja 2003.¹⁰⁸⁴ O prvem delu predloga je državni zbor odločal že 27. februarja: z 71 glasovi za

1080 Ustavna komisija. Državni zbor RS, 6. 2. 2003. *Poročevalec Državnega zbora RS*, 22. 3. 2003, 3–22.

1081 Vukelić, Strokovna skupina proti posegu, 2. Taškar, Bitka za referendum, 2.

1082 Državni zbor RS, 12. 2. 2003.

1083 Vukelić, Izstopiti ali ne izstopiti, 2.

1084 Ustavna komisija. Državni zbor RS, 25. 2. 2003. Ustavna komisija. Državni zbor RS, 27. 2. 2003.

in osmimi proti (poslanci strank SNS in SMS). Referenduma, razpisana za 23. marca, sta, kot načrtovano, postala zavezujoča.¹⁰⁸⁵ V nadaljevanju se je 7. marca 2003 je državni zbor sprejel tudi ustavni zakon, ki je določal način spremembe ustave.¹⁰⁸⁶

Urejanje ustave je pokazalo, da so se stranke kljub mnogim trenjem o marsikateri spremembi strinjale. Področja, ki so Sloveniji omogočala gladko integracijo, so podprle vse parlamentarne stranke. Spremenjen 3. člen ustave je Sloveniji omogočal, da je lahko z mednarodno pogodbo, ki bi jo ratificiral državni zbor z dvotretjinsko večino glasov vseh poslancev, prenesla izvrševanje dela suverenih pravic na mednarodne organizacije. Spremenjena ustava je prav tako omogočala lastninsko pravico do nepremičnin tujcem.¹⁰⁸⁷ S tem so bili izpolnjeni osnovni pogoji za pridružitve EU, povezani z ustavo. Urejanje preostalih področij ustave je bilo preneseno v prihodnost. Leta 2004 je bila ustava delno spremenjena v delih, ki so se dotikali enakih možnosti in socialne varnosti, spremembe pa so se nadaljevale v letih 2006, 2013, 2016 in 2021.¹⁰⁸⁸

1085 Državni zbor RS, 27. 2. 2003. Albreht in Jakopec, *Temelji za vstop Slovenije*, 1.

1086 Državni zbor RS, 7. 3. 2003.

1087 *Uradni list RS*, 7. 3. 2003, 2785–86.

1088 *Pravno-informacijski sistem Republike Slovenije. Ustava Republike Slovenije*.

REFERENDUMA ZA VSTOP V EU IN NATO

Vključevanje Slovenije v EU in zvezo Nato je bilo tesno povezano z izvedbo referendumov. Medtem ko proces slovenskega vključevanja v EU med strankami v času tranzicije ni sprožal večjih nesoglasij (razen kratkotrajne nenaklonjenosti stranke SLS sredi devetdesetih in delnega evroskepticizma SNS v zaključnih letih tranzicije), je vključevanje v zvezo Nato potekalo nekoliko drugače. Pristop k zvezi Nato je za Slovenijo že od začetka tranzicije bil eden izmed zunanjepolitičnih ciljev. Ni bil tako pogosto omenjan ali zaželen kakor pridruževanje Evropi (kot so si prehod predstavljali slovenski politiki v drugi polovici osemdesetih let) in kasneje Evropski uniji. Zveza Nato je bila v političnih in javnih razpravah običajno omenjena skupaj z nekaterimi drugimi (varnostnimi) povezavami, kamor se Slovenija želi vključiti, kot je bila na primer Zahodnoevropska unija.¹⁰⁸⁹

Ob izteku devetdesetih je bila podpora slovenske javnosti zvezi Nato za odtenek višja kot podpora EU. Pozornost opazovalcev je bila ob koncu devetdesetih let uprta v Natovo posredovanje na ozemlju nekdanje Jugoslavije v vojni med Srbijo in Kosovom, medtem ko je bil delovni fokus slovenske politike na zunanjepolitičnem področju usmerjen v proces približevanja

¹⁰⁸⁹ Bučar, Evropeizacija slovenske zunanje varnostne politike, 51–60. Kajnič, Evropeizacija slovenske zunanje politike, 668–87.

Uniji, v obsežne ocene gospodarske uspešnosti in politične stabilnosti.¹⁰⁹⁰ Proces pridruževanja Natu je bil z notranjepolitičnega stališča mnogo manj zahteven v primerjavi z izvajanjem obsežnih gospodarskih, upravnih in pravnih sprememb, ki jih je zahtevala EU.

Spremembo v podpori institucijama je prineslo leto 2001. Podpora EU je sprva postopoma in nato nekoliko vidneje naraščala do leta 2002 in naprej, medtem ko je naklonjenost Natu leta 2001 in 2002 (podobno kot podpora OZN) izrazito padla in se nekoliko dvignila šele leta 2003, a v preostalem času slovenske tranzicije ni več dosegla enake ravni zaupanja kot EU. V kontekstu Nata je napad 11. septembra 2001 na ZDA pomenil prelomnico: ZDA so ob podpori Nata začele vojno na Bližnjem vzhodu, kar je bistveno spremenilo notranja razmerja moči v Natu in njegovo zunanjo podobo.¹⁰⁹¹ V slovenskem prostoru se je sprememba odrazila v vztrajajoči in enotni podpori politične elite pridruževanju Natu hkrati s padajočo naklonjenostjo javnosti tej organizaciji. Razhajanja med slovensko politično elito in splošno javnostjo so vztrajala vse do referendumu o slovenskem vstopu v Nato in sočasnega referendumu o pridružitvi EU.

Razhajanja med ambicijami slovenske politike in javnim mnenjem so se odrazila neposredno v javnomnenjskih anketah (spodaj), a tudi v vsebini medijskih sporočil. Pri tem je skladno s svojo tradicionalno usmeritvijo izstopala *Mladina*, ki je od pomladi leta 2002 do izvedbe referendumov leto dni kasneje objavila vrsto kritičnih člankov v zvezi z Natom in odnosom slovenske politike do njega ter z njimi izzvala odkrit spor z ministrom za zunanje zadeve (in kasneje neposredno z zunanjim ministrom Dimitrijem Ruplom).¹⁰⁹² Določeni dvomi o slovenskem pridruževanju Natu so se pojavljali tudi znotraj političnih strank, predvsem LDS, kar je *Mladina* s pridom poudarila,

1090 Coll, Kosovo and the Moral Burdens of Power, 124–54.

1091 Sayle, *Enduring alliance*, 243–44. Biscop, NATO and the EU, 239–57. Žerdin, Vstopnica v svet vojne, 20–23.

1092 Žerdin, Militarizacija sveta?, 18–22. Mekina, Resnica o Natu, 18–21. Mekina, Napadi na Nato, 18–21. Mekina, Iskanje natofofov, 22–25. Štefančič, Ustavite Rupla!, 20–23.

medtem ko drugi mediji niso izražali skepticizma do Nata niti ga niso opazali med poslanci ali med parlamentarnimi strankami.¹⁰⁹³

Odločitev slovenske politične elite, da bo tako za pridružitvev EU kot pridružitvev zvezi Nato izvedla referendum, se je v javnosti postopoma začela pojavljati v letu 2002, ko je postalo jasno, da je smiselno razmeroma hitro pričakovati polnopravno članstvo v obeh organizacijah. Poročila evropske komisije o napredku Slovenije so bila ugodna, medtem ko je vrh Nata, ki je v Pragi zasedal 21. in 22. novembra 2002, povabil Slovenijo (skupaj z Bolgarijo, Estonijo, Litvo, Latvijo, Romunijo in Slovaško), da začne pristopne pogovore za članstvo v zvezi.¹⁰⁹⁴ Na takšen razvoj dogodkov so se slovenske politične stranke odzvale precej podobno, njihovi načrti za izpeljevanje zadnjih faz obeh procesov pridruževanj so se razlikovali le v nekaterih časovnih in formalnih predstavah.

V povezavi z referendumom o Natu je bila stranka SMS prva, ki je predlagala postopek za njegovo izvedbo, ki se je razlikoval od interesa drugih parlamentarnih strank. Stranki SMS, ki je bila presenečenje parlamentarnih volitev leta 2000, je dogovor, sklenjen z LDS, prinesel položaj direktorja v Uradu RS za mladino. Med mandatom je bila zato predvsem od SDS in NSi deležna očitkov, da v resnici ni opozicijska stranka. Samostojno ravnanje v zvezi z referendumom je bila priložnost, da stranka pokaže avtonomnost v delu svojega delovanja. Predlog, podan pred Natovim vrhom v Pragi, je bil, naj Slovenija izvede ločen posvetovalni referendum v zvezi z vstopom v Nato, torej še preden prejme uradno vabilo od Nata. Tako je nastala prva dilema znotraj politične elite – preostale stranke so se morale opredeliti do ideje, ki jo je predlagala SMS, ter v primeru nestrinjanja predložiti alternative. Njihov odziv je bil praktično enoten: vse so se strinjale, da bo referendum potreben, a so njegovo izvedbo

1093 Trampuš in Ozmeč, LDS in natoskeptiki, 28–30.

1094 NATO Prague Summit. Prague Summit Declaration. Grizold in Vegič, Članstvo v Natu, 383–401.

pomaknile v čas po tem, ko bo Slovenija od Nata prejela uradno povabilo za pridružitve.¹⁰⁹⁵

Prva razprava o referendumu za vstop Slovenije v zvezo Nato je v državnem zboru ob navzočnosti predsednika republike in predsednika vlade zaradi predloga stranke SMS stekla maja 2002. Predlog stranke SMS so poslanci po obsežni razpravi zavrnilo (devet glasov za, 53 proti), vendar so hkrati izglasovali skupno stališče, naklonjeno referendumu. V obliki teh sklepov so določili, da je državni zbor v zadostni meri seznanjen s stališčem vlade v zvezi s pridruževanjem zvezi Nato, in na podlagi tega pozvali vlado, naj pospeši aktivnosti vključevanja Republike Slovenije v zvezo, pri čemer naj posebno pozornost nameni ustreznemu in argumentiranemu obveščanju javnosti; vlado so hkrati pozvali, naj sprejme sklepe o nalogah in aktivnostih državnih organov za vključevanje Slovenije v Nato in o njih seznanjeni državni zbor – kar bi zajemalo tudi morebiten načrt za izvedbo referenduma.¹⁰⁹⁶

Vendar pa kljub razpravi, ki je potekala spomladi 2002, ni bila vlada tista, ki je oblikovala predlog za referendum, temveč je to storila skupina koalicijskih poslancev (Anton Anderlič – LDS; Miran Potrč – ZLSD; Janez Podobnik – SLS; Ivan Kebrič – DeSUS) ob podpori dveh opozicijskih poslanskih skupin (Zmagaj Jelinčič Pl. – SNS, Igor Štemberger – SMS), obeh poslancev narodnih manjšin ter ob podpori samostojnega poslanca Franca Čebulja. Vložili so dva ločena predloga za referenduma: prvega za pridružitve EU in drugega za pridružitve zvezi Nato, oba pa naj bi potekala 23. marca 2003. Oba referenduma sta bila v predlogih opredeljena kot posvetovalna in kot taka ne glede na rezultat za državni zbor nezavezujoča, a sta predloga vključevala neformalno zavezo predlagateljev, da bosta referendumska rezultata zavezujoča.¹⁰⁹⁷

Poslanski skupini oziroma stranki, ki sta oba predloga januarja, ko sta postala jasna, v celoti zavrnila, sta bili NSi in SDS.

1095 *Poročevalec Državnega zbora RS*, 2. 4. 2002, 3–4. Albreht, Politična elita enotna, 1.

1096 Državni zbor RS, 22. 5. 2002. Državni zbor RS, 23. 5. 2002.

1097 *Poročevalec Državnega zbora RS*, 24. 1. 2003, 41. *Poročevalec Državnega zbora RS*, 24. 1. 2003, 43–44.

Njun glavni argument za nasprotovanje je bila določba, da bosta referendumata posvetovalna in kot taka formalnoppravno nezavezujoča kljub izjavam, s katerimi so svojo zavezanost izražali predlagatelji. Hkrati z zavrnitvijo predlogov sta stranki vladi na sestanku z njenim predsednikom ustno postavili šest zahtev, s katerimi sta pogojevali svoje sodelovanje s koalicijskimi strankami in širše s predlagatelji referendumov. Zahtevali sta: televizijski prenos vseh sej državnega zbora in pomembnejših sej delovnih teles; delitev javne medijske sheme na dva dela, koalicijsko in opozicijsko; vrnitev člena o pluralizaciji medijev v zakonodajo ali, kot sta se sami izrazili, omogočenje ustvarjanja medijev »*izven kapitalskih lobijev in centrov moči*«; enakomerno porazdelitev premoženja strank (kot sta situacijo razumeli NSi in SDS, so stranke, ki so bile naslednice družbenopolitičnih organizacij, posedovale občutno več premoženja iz časa socializma kot stranke, nastale ob začetku tranzicije); določbo, da lahko opozicija v nadzornih svetih javnih podjetij vedno zasede tretjino položajev; ter enakopravno kandidiranje delegatov koalicije in opozicije v organe in delegacije, povezane z EU in Natom.¹⁰⁹⁸

Odziv vlade na zahteve obeh strank je bil hiter in oster. Vse je v celoti zavrnila in ob zavedanju, da predloga za referendumata uživata zadostno poslansko podporo, nadaljevala postopek za izvedbo obeh posvetovalnih referendumov.¹⁰⁹⁹ Stranki sta tako vztrajali pri nasprotovanju vladnemu predlogu za referendumata in oblikovali svoj predlog: odločitev za vstop v Nato sta preoblikovali v ustavna referendumata in njuno izvedbo povezali s predlogom za spremembo 124. člena ustave.¹¹⁰⁰ Predlog je predvideval spremembo ustave tako, da bi ta neposredno določala, da Slovenija lahko vstopi v obrambne zveze z državami, ki si delijo iste demokratične vrednote, z mednarodno pogodbo, ki jo mora z dvotretjinsko večino ratificirati državni zbor. Takšno

1098 Babič, Šest zahtev SDS in NSi, 2.

1099 Babič, S posameznimi politiki, 2.

1100 *Poročevalec Državnega zbora RS*, 31. 1. 2003, 3–4.

spremembo naj bi pred vstopom v Nato podprli volivci na referendumu, in ker bi bil ta ustavni, bi bil njegov rezultat za državo zavezujoč. Predlog za referendum o vstopu v EU sta pustili ob strani. Predlagali sta samo, da se referendum za Nato izvede ločeno od referenduma za EU.¹¹⁰¹

Po nekajdnevnem premisleku je LDS opozicijskima strankama ponudila predlog, ki naj bi razrešil nasprotujoča si strankarska stališča do izvedb referendumov. V njem je vztrajala pri vseh osnovnih točkah, ki jih je zajela v svojih dveh predlogih: da naj se vprašanje vstopa v Nato reši na isti način kot vstopanje v EU in da naj državni zbor hkrati spremeni člen ustave, ki ureja referendume. Oba referenduma za vstop v EU in Nato naj bi skladno s kompromisnim predlogom ostala posvetovalna.¹¹⁰²

Dokončno odločitev so poslanci izglasovali na seji 30. januarja 2003. Dogovor med strankami je bil dovolj trden, da so predlagatelji z LDS na čelu ocenili, da bo predlog deležen zadostne podpore tudi brez sodelovanja NSi in SDS. Poleg zapletenih pogajanj s tema dvema strankama, ki so se že dlje časa vrtele v začaranem krogu, je k takšni odločitvi prispeval bližajoči se datum vstopa Slovenije v Nato in EU. Če so želeli poslanci izvesti referendum v kateri koli od njegovih oblik, so morali konec januarja 2003 sprejeti odločitev, s katero bi začeli teči proceduralni roki za izvedbo referenduma. Do takrat je že postalo jasno, da je podpis pristopne pogodbe k EU načrtovan za 16. april 2003, za vstop v Nato je bil predvideni datum podpisa pristopnih protokolov 26. marec 2003.¹¹⁰³

Poslanci so tako na seji ob izteku januarja sprejeli predlog vlade: odlok o posvetovalnem referendumu o vstopu Slovenije v EU je bil potrjen s 60 glasovi za in dvanajstimi proti, s 53 glasovi za in desetimi proti pa je bil potrjen odlok o posvetovalnem referendumu o pridružitvi Slovenije zvezi Nato. Za izvedbo obeh je obveljal datum, ki ga je predlagala koalicija, 23. marec 2003.

1101 Taškar, Najpozneje do četrтка, 2.

1102 Babič, Vladni okraski, 2.

1103 Albreht, Jakopec in Babič, Pomlad se bo začela, 1. Babič, Prepad, 2.

Poslanci so se hkrati zavezali, da do referendumu sprejmejo ločeno izjavo, s katero bodo potrdili, da bo rezultat obeh referendumov za državo zavezujoč kljub temu, da bosta oba referenduma formalno posvetovalna.¹¹⁰⁴

Istočasno je vlada začela obsežno kampanjo v podporo referendumoma, imenovano *Doma v Evropi, varni v Natu*.¹¹⁰⁵ V kampanji so vse koalicijske stranke pozivale volivce, naj referendumu podprejo; prav tako sta volivce pozivali SDS in NSi, čeprav sta med postopkom spreminjanja ustave in razpisa referendumov večkrat oteževali (ali podaljševali) proces pridruževanja.¹¹⁰⁶ Proces slovenskega pridruževanja EU in zvezi Nato se je na notranjepolitični ravni zaključil 23. marca 2003. Podporo vstopu Slovenije v EU je ob 60-odstotni volilni udeležbi izrazilo 90 odstotkov volivcev, medtem ko je bila podpora Natu nekoliko nižja, 66-odstotna.¹¹⁰⁷

Po referendumih je vključevanje Slovenije v EU in Nato steklo razmeroma gladko: z obema organizacijama so bili pogoji za vstop že izpogajani, na notranjepolitičnem področju pa so bile opravljene vse formalne in politične naloge, ki so omogočale pridružitve. Vključitev v zvezo Nato se je nadaljevala 26. marca 2003, ko so stalni predstavniki članic Nata v Bruslju podpisali protokol o pristopu Slovenije, in se zaključila 24. februarja 2004, ko je državni zbor sprejel Zakon o ratifikaciji Severnoatlantske pogodbe.¹¹⁰⁸ Vključitev v EU se je prav tako zaključila z dvema dejanjema. Vlada je za podpis pogodbe o pristopu k Evropski uniji 10. aprila 2003 pooblastila Drnovška (predsednika države), Ropa (predsednika vlade) in Rupla (kot zunanjega ministra). Pogodbo sta Drnovšek in Rop podpisala nekaj dni kasneje – 16. aprila 2003 – v Atenah, kjer je potekal sestanek med članicami EU in desetimi kandidatkami, za katere je Unija ocenila, da so

1104 Državni zbor RS, 30. 1. 2003.

1105 *Doma v Evropi, varni v Natu*. Praprotnik, V območje stabilnosti, 1. Žerdin, Nato-agit-prop, 20–22.

1106 Babič, Opozicijski za in proti, 2.

1107 *Državna volilna komisija. Referendum EU in NATO*.

1108 *Uradni list RS. Mednarodne pogodbe*, 5. 3. 2004, 3021–24.

pripravljene na pridružitve. Pogodba je stopila v veljavo 1. maja 2004.¹¹⁰⁹

Po obeh sporazumih o pridružitvi, podpisanih spomladi leta 2003, je vlado do izteka mandata čakala še vrsta nalog, skozi katere je morala peljati državo pred dejanskim vstopom v EU (in v manjši meri v zvezo Nato). Julija 2003 je vlada kljub temu, da je stopala v zadnje leto mandata, predlagala celostni gospodarski načrt, ki so ga mediji zaradi širine zastavljenih ciljev poimenovali »Ropov New Deal«. Načrt je zajemal ideje – od proračunskih memorandumov do načrtov ministrstev –, ki jih je vlada že v preteklih letih vključevala v svoje dokumente, a so večinoma ostale nedokončane. Vlada je začrtala dokončanje v prejšnjih letih nakazanih sprememb na področju regionalnega razvoja, izvedla naj bi zdravstveno reformo, reformo javne uprave, pravosodja, pravne države, varnosti in zunanje politike.¹¹¹⁰ Ropov program so podprle vse koalicijske stranke. S tem je koalicija sprejela zastavljeni program kot svoj notranji načrt delovanja v preostanku mandata in s tem poenotila svoje delovanje.¹¹¹¹

Nekatere spremembe so v zadnjem letu čakale tudi državni zbor. Ena izmed obsežnejših je bila povezana s prenosom nekaterih odločevalskih pravic na institucije EU ne le z ustavo, glede česar je tekla razprava v zadnjih letih, ampak tudi s poslovníkom državnega zbora. S spremembo poslovníka so poslanci podrobneje opredelili sodelovanje med državnim zborom in vlado ter preoblikovali člene, ki so po spremembi omogočali sodelovanje državnega zbora z institucijami EU skupaj z Deklaracijo o stališčih za začetek delovanja Republike Slovenije v institucijah EU v letu 2004.¹¹¹²

Referenduma o pridružitvi EU in zvezi Nato sta se kljub povezavam, ki so jih ustvarjali politiki, izkazala za drugačna od plebiscita o slovenski samostojnosti iz leta 1990. Njuna izvedba

1109 *EUR-Lex. Official Journal of the European Union*, L 236, 23 September 2003. *Uradni list RS. Mednarodne pogodbe*, 10. 2. 2004, 161–62.

1110 Jenko, Ropov New deal, 1. Jenko, Prilaganje pritiskom Evrope, 1.

1111 Babič, Strnjениh vrst, 1.

1112 *Uradni list RS*, 8. 4. 2004, 3949–50. *Uradni list RS*, 3. 6. 2004, 7653–57, 7737–38.

je potekala v mnogo bolj polariziranem notranjepolitičnem okolju, a hkrati v odsotnosti zunanjega pritiska, ki ga je na začetku tranzicije predstavljal odnos s federacijo. Vendar pa navezava na plebiscit v referendumski kampanji v podporo EU in Natu kaže, da so se v predstavah večine politikov (in glede na njihov odziv tudi volivcev), ne glede na njihovo strankarsko pripadnost, pričakovanja, začeta s plebiscitom in slovensko samostojnostjo, uresničila z referendumoma leta 2003. Proces približevanja Evropi, ki ga je KPS napovedala sredi osemdesetih let, se je z vstopom Slovenije v EU zaključil. Izpolnjena so bila vsa glavna merila: Slovenija je postala mednarodno priznana država z delujočim sistemom parlamentarne demokracije in tržnim gospodarstvom. S tem je bil tranzicijski horizont pričakovanja dosežen.

Zgodnji tranzicijski obeti, ki so izhajali iz izkušnje socializma, samoupravljanja in delegatskega sistema, so tvorili skupen izkušenj, ki je skozi postopen, torej gradualističen tranzicijski proces zaznamoval slovenski politični prostor vse do referendumov leta 2003 in vstopom Slovenije v EU in Nato leto dni kasneje. Doseženi horizont pričakovanja, h kateremu je Slovenija stremela skoraj dve desetletji, je v retrospektivi ustvarjal varljiv vtis, da je slovenska politična, družbena in gospodarska tranzicija potekala brez pretresov, zapletov in morebitnih stranpoti. Zapleti v zvezi z referendumoma o pridružitvi EU in Natu, pogajanja o načinu in vsebini ustavnih sprememb, številne parlamentarne obstrukcije in polarizacija političnega prostora dokazujejo, da je bila tranzicija negotov projekt, v katerem se je taktika gradualizma, torej sprotno iskanje rešitev za gospodarske, politične in družbene probleme ter vsakokratno široko koalicijsko povezovanje stranke LDS, izkazala za vsaj tako primerno kot taktika ostrega preloma, tako zaželenega v začetku tranzicije in med njo.

POVZETEK

**SLOVENSKA
POLITIČNA
TRANZICIJA
(1989–2004)**

Slovenska politična tranzicija je raznovrstna tematika. Začela se je v času, ko je socializem na svetovnem prizorišču pešal in se postopoma sesedal, v času, ko sta Jugoslavijo pretresali gospodarska in politična kriza. Tranzicijo, ki je sledila, bi bilo zato mogoče obravnavati z mnogih vidikov in z različnimi poudarki, kot so obravnavani v pričujoči knjigi. A vendar je pogled, zajet v njej, ključen. Osredotoča se na raven slovenske republike: sprva kot ene izmed jugoslovanskih socialističnih republik; po razpadu federacije in osamosvojitvi republike kot nacionalne države, ki je stremela k Evropi; in nazadnje republike, ki je del svojih pravic zopet prenesla na nadnacionalno tvorbo, tokrat Evropsko unijo. Osrednji tranzicijski čas je v tem pogledu neposredno povezan z obstojem Slovenije kot samostojne nacionalne države, republike, v kateri se je razvila določena politična kultura in oblikoval specifičen politični prostor; oba, sploh v uvodnih tranzicijskih letih, sta bila naslednika procesov, struktur in navad iz obdobja socializma.

Začetek tranzicije, ki ga slovenska javnost in politika obeležujeta predvsem v kontekstu slovenske osamosvojitve, plebiscita, razglasitve neodvisnosti, vojne in sprejema nove ustave, je imel svoje korenine v zadnjih letih obstoja Socialistične federativne republike Jugoslavije. Spremembe na političnem področju, tesno povezane z gospodarskim in družbenim dogajanjem, so se začele kazati v procesu spreminjanja federalne ustave in posledično republiških ustav, v procesu menjave generacij znotraj socialističnih političnih elit, v trenjih med federacijo in republikami ter med republikami samimi. Nestrinjanje med republikami o delovanju federacije se je v razpravi o njeni ustavni ureditvi, ki je v letih pred 1989 potekala tako na ravni federacije kakor njenih republik, odrazila v neusklajenem sprejemanju ustavnih dopolnil. V tem kontekstu gre razumeti ustavne amandmaje k slovenski republiški ustavi, ki jih je skupščina Socialistične republike Slovenije sprejela septembra 1989 in z njimi začela formalni postopek pluralizacije in demokratizacije slovenskega političnega prostora, kljub temu da politika in javnost težišče dogajanja v veliki meri postavljata v leta, ki so sledila.

Analiza slovenske politične tranzicije je prinesla nekaj novih dognanj. Razkrila je njene glavne poteze, v primerjavi z drugimi srednjeevropskimi državami pa tudi nekatere specifike. Ena izmed njih je poimenovanje sprememb in njihove politične implikacije, ki so spremljale začetek slovenske politične tranzicije. Spremembe, ki so si sledile v letih med 1989 in 1992, so bile brez dvoma prelomne in kljub nekaterim posebnostim revolucionarne. A vendar – medtem ko so države srednje in vzhodne Evrope o svojih političnih spremembah govorile kot o padcu socializma in o revoluciji, se v Sloveniji beseda revolucija v povezavi z uvodnim tranzicijskim obdobjem (1989–1991) ni nikoli uveljavila. Razlog za to tiči delno v spremembah samih in delno v poimenovanju. V primeru Jugoslavije oziroma Slovenije so se mnoge bistvene spremembe, kot je družbena revolucija, zgodile v osemdesetih letih. Hkrati je bila revolucija beseda socializma. Če sta želeli slovenska politična elita in javnost z njim prelomiti, sta morali opustiti socialistično besedišče. V tem primeru je umanjkanje besede revolucija v slovenskem političnem prostoru, ki je bila tako prisotna v preostalih državah v tranziciji v tem času, izstopajoče.

Izstopajoč je bil tudi način, s katerim se je slovenska politična tranzicija začela. Prve ustavne spremembe je uveljavila republiška socialistična skupščina ob podpori političnih elit. Podobno kot družbene spremembe so se tudi osrednje politične elite preoblikovale že leta pred formalnim začetkom tranzicije. Ko je ob pritisku domače civilne družbe republiška skupščina sprejela ustavne spremembe, ki so omogočile pluralizacijo in demokratizacijo, so družbenopolitične organizacije spremembe akceptirale in pri njih sodelovale. Volitve aprila 1990 so zanje pomenile tveganje. V nasprotju z nekaterimi drugimi državami nekdanje družbenopolitične organizacije, do volitev že preoblikovane v politične stranke, niso imele nobene garancije, da bodo po volitvah ohranile sploh kakšen sedež v skupščini. V celoti so bile prepuščene volitvam in njihovim rezultatom.

Ti so bili za naslednice nekdanjih družbenopolitičnih organizacij ugodni. Čeprav je zmago slavila koalicija Demos, so volivci preoblikovanim družbenopolitičnim organizacijam namenili precejšnje število glasov. Nadaljnje spremembe, ki jih je politična elita uveljavila v času Demosa, so temeljile na ustavnih amandmajih, ki jih je leta 1989 že sprejela skupščina. Pri tem je Demos mnogo bolj težil k ostremu prelomu kakor preostale skupščinske stranke, a svojih načrtov nikdar ni označil kot revolucionarnih. Uokviril jih je v diskurz vrnitve k Evropi, demokracije in človekovih pravic. Podobno evolutivnost sprememb in njihovega poimenovanja odražajo še nekateri primeri, kot je uporaba instituta referendumu in ustvarjanje politike spomina.

Raziskava ideje preverjanja javne podpore političnim odločitvam z uporabo referendumu je pokazala – v nasprotju z do sedaj uveljavljenim razumevanjem, da sta referendum v kontekstu uveljavljanja slovenske nacionalne politike v odnosu do federacije predlagala zgolj stranka SSS (neuspešno) in kmalu za tem Demos (uspešno) –, da so o referendumu že razmišljale socialistične politične elite. Poleg posameznih pravnih in politoloških študij, ki so bile opravljene z namenom zagotovitve pravne in političnega kritja uporabe instituta referendumu znotraj enostrankarskega sistema v smislu neposrednega ljudskega odločanja, je RK SZDL naročila anketo, s katero je preverjala potencialni odziv javnosti na referendum, ter določila okviren datum za njegovo morebitno izvedbo. Podobno kot kasnejša predloga, ki pa sta bila v primerjavi s prvim dejansko predlagana v skupščini, je tudi načrtovani predlog RK SZDL predvideval uporabo referendumu kot formalnopravno zavezujočega izraza podpore slovenskemu republiškem vodstvu in ustavnim amandmajem k slovenski republiški ustavi, ki jih je skupščina sprejela leta 1989. Kljub temu da ta referendum ni bil izveden, je vodstvu s predhodno javnomnenjsko raziskavo signaliziral visoko podporo javnosti, kar je razkrilo arhivsko gradivo. Visoko podporo so volivci nato tudi dejansko izrazili na plebiscitu decembra 1990.

Specifično vlogo je v obdobju slovenske politične tranzicije imel proces oblikovanja politike spomina, ki se je za Slovenijo jasno izrisal v primerjalni perspektivi z drugimi tranzicijskimi državami. V odsotnosti nenadnega ostrega političnega in gospodarskega preloma je drža politične elite in z njo države do posameznih delov preteklosti (druge svetovne vojne in socializma) postala pomemben politični element z lastnim razvojem in lastno logiko. Politika spomina je v slovenskem primeru nadomestila lustracijo, kot so jo izpeljale nekatere druge tranzicijske države, in služila kot pomemben identifikacijski in mobilizacijski element političnim strankam. Potreba po natančnejšem opredeljevanju države do preteklosti se je pokazala sredi devetdesetih let. Vzrok temu so bile delno pobude, ki so tranzicijske države, vključno s Slovenijo, nagovarjale z evropske ravni, delno pa je bil vzrok notranjepolitični. Bolj ko se je novi politični sistem parlamentarne demokracije konsolidiral, manj možnosti so imele politične skupine, še posebno tiste, ki so se štele za nosilke demokratičnih sprememb iz uvodnih let tranzicije, da politično moč črpajo iz nasprotovanja preteklemu političnemu sistemu, ki ga je konsolidacija sama izrinjala iz obstoja. Medtem so stranke, ki so delovale ne proti, temveč v sožitju s svojo politično in zgodovinsko dediščino iz časa pred tranzicijo, obsežen del svojega delovanja prav tako utemeljevale na podlagi odnosa do preteklosti.

Dokazi, da je bila slovenska politična tranzicija v začetnih letih resnično postopna, so se v empirični raziskavi pokazali tako na ravni uporabe ali umanjkanja konceptov kakor v sami politični praksi. Vse politične spremembe, od sprejetja ustavnih amandmajev leta 1989 do sprejetja slovenske ustave decembra 1991, so bile sprejete in izpeljane po izrazito pravni poti, preko temu namenjenih institucij in postopkov ter ob medsebojnem sodelovanju političnih elit, vključenosti strokovne javnosti in nenehnem iskanju konsenzov kljub ostrim medsebojnim političnim nasprotjem.

Leto 1991 je pomenilo prelomnico znotraj procesa politične tranzicije. Po sprejemu nove ustave decembra tega leta se

je politični prostor vzporedno z oblikovanjem nove strankarske zakonodaje ter (začasnega in nato dejanskega) poslovnika državnega zbora postopoma začel zapirati. Ustanavljanje novih političnih strank, ključnih v sistemu parlamentarne demokracije, je postalo bistveno težje kot v preteklih nekaj letih. Nejasna in zapletena dinamika nastajanja političnih strank v začetnih letih tranzicije je v knjigi postavljena na formalno jasne temelje: vsaka politična stranka se je morala, če je želela s pravnega vidika obstajati, registrirati in pri tem navesti osnovne podatke. Sledenje njihovim registracijam je tako dopolnilo osnovno časovnico nastajanja strank in hkrati pokazalo, kako so stranke v začetnih obdobjih tekmovalе za politično moč in pozornost javnosti tudi z uporabo imen, medsebojnim združevanjem in premikanjem svojih sedežev v prestolnico. Strankarska zakonodaja je vsaj delno regulirala to področje. Stranke je prisilila, da so ustalile svoja imena. Hkrati je zakonodaja urejala razdeljevanje finančne podpore strankam v prid tistim, ki se jim je že uspelo prebiti v skupščino oziroma parlament.

Položaj osrednje državne institucije je v času celotne tranzicije zavzemal parlament. Vendar pa formalizacija parlamentarnega delovanja in zapiranje političnega prostora po letu 1992 nista zatrla neformalnih političnih dogovarjanj in usklajevanj. Še več – če so želeli poslanci v državnem zboru smiselno opravljati svoje naloge, torej v ustreznem času izvršiti ustrezne naloge, so morale poslanske skupine ali vodje parlamentarnih političnih strank mnoge dogovore doseči pred dejanskim plenarnim zasedanjem državnega zbora. Neformalna pogajanja in oblikovanja zavezništev seveda niso vedno prinesla zelenih rezultatov: mnogokrat so cele poslanske skupine odstopile od sprejetega dogovora in glasovale v nasprotju s pričakovanji. Pogosto so tako ravnali posamezni poslanci ali deli poslanskih skupin. V teh primerih so se nasprotja in negotovosti prenesli neposredno na plenarne seje ali na seje posameznih delovnih teles.

V obdobju tranzicije je bil parlament stičišče političnega delovanja. Legitimiral je vse pomembnejše dokumente, ki so

oblíkovali slovensko politično tranzicijo, od postopka sprejemanja in spreminjanja ustave, sprejemanja zakonodaje, urejanja državnega proračuna do potrjevanja slovenske zunanjepolitične strategije in sprejemanja ali potrjevanja notranjepolitičnih in zunanjepolitičnih dogovorov. Ob tako obsežnem delokrogu je jasno, da so v parlamentu hkrati potekale prav tako obsežne razprave. Njihova analiza ni zgolj pokazala, kako so se posamezni poslanci ali politične stranke opredeljevali do posameznih problemov, temveč je razkrila tudi logiko oblikovanja formalnih in neformalnih pravil politične igre.

Politična kultura, ki je prežemala delovanje slovenskega parlamenta po sprejemu nove ustave, je bila v veliki meri pogojena s politično kulturo, ki se je oblikovala v času obstoja socialistične skupščine. Novoizvoljeni poslanci so avtomatsko prevzeli mnoge načine delovanja v procesu odločanja. Šele ob razpravi o spreminjanju poslovnika državnega zbora ob koncu leta 1992 je njegov takratni predsednik France Bučar opozoril, da še vedno veljajo vsa pravila in postopki, določeni s skupščinskim poslovníkom iz leta 1985.

Čeprav je historična analiza pokazala, da je bila slovenska politična tranzicija postopna, takšne opredelitve skoraj nikjer ni mogoče zaslediti neposredno v virih. Izjema je gospodarski načrt Jožeta Mencingerja, ki ga je oblikoval in zagovarjal v času Demosa. Njegova ideja je bila izpeljati postopen prehod iz socialističnega gospodarskega sistema v tržno gospodarstvo, kar je označil z besedo gradualizem. Mencingerjeva ideja je bila v kontekstu Demosove gospodarske politike deležna le delne podpore in se je v praksi uveljavila v omejenem obsegu. Sam koncept gradualizma, kot ga je razumel Mencinger, je poleg konkretnih gospodarskih ukrepov zajemal nekatere splošnejše poteze, kot so sprotno iskanje rešitev za probleme, pragmatičnost in iskanje kompromisov, ohranjanje elementov iz socializma, ki so se v praksi izkazali za ustrezne po merilih vladajoče politične elite. Prav te značilnosti gradualizma so se v zgodnjih devetdesetih letih ločeno od Mencingerjevega gospodarskega načrta uveljavile

širše v političnem prostoru in oblikovale specifično politično kulturo. Zaradi skupnih značilnosti z idejo gospodarskega gradualizma, ki je bila takrat del realnosti in jo je mogoče neposredno zaznati v zgodovinskih virih, v knjigi zagovarjam uporabo koncepta gradualizma kot analitičnega orodja za interpretacijo širšega političnega dogajanja.

Postopen politični razvoj v obdobju tranzicije je v slovenskem prostoru prevladoval vse do leta 2004. Nekatere njegove značilnosti so razmeroma dobro vidne, kot je na primer vsakokratna prepričljiva zmaga stranke LDS na parlamentarnih volitvah, ki je odražala kontinuiteto določenega dela tranzicije same. Druge so nekoliko manj očitne in jih je razkrila šele raziskava, ki je zajela celotno tranzicijsko obdobje. Takšen izrazit primer sta procesa uspešnega združevanja političnih strank v okviru LDS in proces delno uspešnega političnega združevanja in sodelovanja konservativnih strank, ki so se poimenovali ‚pomladne‘ (SKD, SDSS in SLS). Medtem ko se je skupina strank leta 1994 uspešno združila v Liberalno demokracijo Slovenije, je bil proces poskusov sodelovanja drugih strank mnogo težavnejši.

Leta 1994 oblikovana LDS je v preostalem času tranzicije zavzela položaj osrednje politične stranke. Pod vodstvom svojega predsednika Janeza Drnovška je po volitvah leta 1996 in 2000 sklenila široke koalicije s strankami, ki so se po usmeritvi precej razlikovale od nje. Kot takšna je LDS po letu 1994 postala osrednja stranka, ki je zagovarjala in izvajala postopen politični in gospodarski razvoj, sodelovanje z raznorodnimi strankami in intenzivno iskanje političnih dogovorov, konsenzov in kompromisov. A gradualizem v smislu politične kulture ni nikdar bil prerogativ zgolj ene izmed političnih strank; zajemal je večinski del strank, ki so delovale v obdobju tranzicije.

Ko je po letu 1994 postalo jasno, da stranka LDS in postopnost, ki jo je zagovarjala, postajata osrednja dejavnika političnega prostora, so se ‚pomladne‘ stranke odločile posnemati taktiko LDS in oblikovati zavezništvo, ki bi odtehtalo njeno

politično moč. Poskusi sodelovanja na lokalnih in državnozbornih volitvah so bili zgolj delno uspešni, saj politične stranke nikdar niso v celoti dosegle ciljev, ki so si jih same postavljale, na primer zmage na državnozbornih volitvah, združitve vseh treh strank v eno in spremembe volilnega sistema. Določen uspeh so dosegle leta 2000 v času Bajukove vlade. Dve izmed strank, SLS in SKD, sta se združili v eno, vse tri pomladne stranke pa so za kratek čas zavzele položaje v koaliciji. Toda obdobje je bilo kratkotrajno. Zaradi medsebojnih sporov so v tem kratkem razdobju uresničile le malo svojih ciljev, volitve, ki so sledile, pa so zmago zopet prisodile stranki LDS.

Proces povezovanja strank, ki so se štete za sredinske in levosredinske, s čimer so načeloma delno pripadle tradiciji preteklega socializma, in proces poskusov povezovanja konservativnih strank, ki so se v idejnem (četudi ne praktičnem) smislu videle kot nasprotnice ali celo žrtve nekdanjega sistema, sta bila medsebojno odvisna. Gradualizem, ki se je krepil vzporedno z močjo stranke LDS in razširjenim načinom njenega delovanja, torej vztrajanju pri postopnih spremembah in pragmatičnosti, je stranke, ki so temu nasprotovale, močnejše potisnil na nasprotni breg. Z vztrajanjem pri postopnosti tranzicije se je krepilo tudi njeno nasprotje, kar je privedlo do stopnjevanja polarizacije političnega prostora.

V praksi se je razmerje med gradualizmom in težnjami po ostrejšem političnem prelomu in uveljavljanju konservativnejših političnih rešitev za probleme tranzicije kazalo v nekaterih postopkih, ki so vsa leta tekli preko državnega zbora. Takšen je bil postopek sprejemanja državnega proračuna, ki so ga parlamentarne stranke in javnost v času tranzicije razumele kot preizkus trdnosti koalicije in njenega vztrajanja pri zastavljeni finančni politiki ter nadaljevanju vodenja države.

Gradualizem se je, tako kot v primeru proračuna, odražal tudi v procesih, s katerimi so politične elite regulirale ne le delovanje države, temveč predvsem lastno delovanje. Spremljanje razvoja ustavnih sprememb v celotnem tranzicijskem obdobju,

za katere je bila v državnem zboru zahtevana dvotretjinska večina, je pokazalo izrazito nadaljevanje postopnega, legalističnega in vsakokrat po letu 1991 minimalnega spreminjanja ustave. Ustava je bila med tranzicijo v obdobju do leta 2004 delno spremenjena zgolj v povezavi z volilnim sistemom leta 2000 in v povezavi s slovenskim pridruženjem Evropski uniji leta 2003.

Po pridružitvi Slovenije Evropski uniji se je slovenska politična tranzicija zaključila. Geslo *Evropa zdaj!*, kot se je glasil naslov kongresa ZKS decembra 1989, se je po petnajstih letih tranzicije uresničilo. Kot marsikatera druga pričakovanja pa se ni uresničil drugi del tega istega naslova: *Z Jugoslavijo k Evropi*. Slovenija se je Evropi pridružila brez Jugoslavije – tako v dobesednem kot prenesenem pomenu. Spominjanje začetka tranzicije je za javnost in državo ostalo spomin na slovensko osamosvojitvev, v kateri so primesi socializma (vsaj za nekaj časa) postale nezaželene. Obdobje med letoma 1989 in 2004 tvori svojevrstno zaključeno celoto, zaznamovano z nenehnimi političnimi težnjami po pridružitvi Slovenije Evropski uniji. Za mnoge ključne procese, od sprememb gospodarskega in političnega sistema do oblikovanja neformalnih standardov delovanja državnih institucij, je bil postopek evropeizacije tako ali drugače dejavnik, ki so ga politični akterji upoštevali.

Po letu 2004 je slovenski politični prostor v polnem obsegu začel delovati kot sistem ene izmed republik Evropske unije. A mnogi procesi iz obdobja tranzicije so se nadaljevali v čas po njej. Vračanje k nadaljnjemu historičnemu raziskovanju slovenske politične tranzicije bo tudi za razumevanje kasnejših obdobj nujno. Na vprašanje, ali je bilanca slovenske politične tranzicije negativna ali pozitivna, ni mogoče podati enostavnega odgovora. Mnogi posamezniki so z razpadom Jugoslavije izgubili skupno državo, občutek varnosti in medsebojne solidarnosti. Drugi so, nasprotno, izgubili politično oviro, ki jim je do tedaj onemogočala ustanovitev lastne politične stranke in izražanje stališč. Tretjim je vizija Evrope prinašala iskreno upanje

v boljši življenjski standard. Zato je vredno opozoriti na dvoje. Prvič, ljudje, ki so doživljali to obdobje in v tem času sprejemali odločitve, se niso ravnali na podlagi izračuna, kaj jim bodo spremembe prinesle po zaključeni tranziciji. Obdani so bili z upanji, ugibanji, strahovi; vendar napovedi prihodnosti niso premogli. Zato je, drugič, pri obravnavi politične tranzicije, tako kot mnogih drugih zahtevnih historičnih temah, primerno povzeti Marca Blocha: naloga zgodovinarja je razumeti, ne soditi.

SUMMARY

**SLOVENIAN
POLITICAL
TRANSITION
(1989–2004)**

The Slovenian political transition represents a multifaceted subject. It began when socialism was declining and gradually collapsing globally, and Yugoslavia was in the throes of an economic and political crisis. The ensuing transition could therefore be studied from many angles and with different emphases than the ones analysed in this book. The view it encompasses is nevertheless crucial. The book focuses on the level of the Slovenian republic: first as one of the Yugoslav socialist republics; after the dissolution of the federation and independence, as a nation-state that looked towards Europe; and, finally, as a republic that has once again transferred a part of its rights to a supranational entity, this time the European Union. In this respect, the central transition period is directly linked to the existence of Slovenia as an independent nation-state, a republic in which a certain political culture has developed and a specific political space has been shaped, both of which resulted from the processes, structures, and customs of the socialist era, especially in the initial years of the transition.

The beginning of the transition, which is commemorated by the Slovenian public and politics mainly in the context of Slovenian independence, the plebiscite, the declaration of independence, the war, and the adoption of a new Constitution, had its roots in the final years of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. Changes in the political sphere, closely related to the economic and social developments at the time, began to manifest themselves in the process of amending the Federal Constitution and, consequently, also the Constitutions of the individual republics; in the process of the generational change within the socialist political elites; and in the frictions between the federation and the republics as well as between the republics themselves. The disagreement between the republics regarding the functioning of the federation in the debate on its constitutional system, which took place both at the level of the federation and its republics in the years before 1989, was reflected in the inconsistent adoption of constitutional amendments. The

amendments to the Constitution of the Republic of Slovenia, adopted by the Assembly of the Socialist Republic of Slovenia in September 1989, should be understood in this context. The formal process of pluralisation and democratisation of the Slovenian political space began with these amendments, even though politics and the public usually focus on the developments in the following years.

The analysis of the Slovenian political transition has brought some new insights, revealing its main features as well as some of its specificities compared to other Central European countries. The expressions used to refer to these changes and their political implications that accompanied the very beginning of the Slovenian political transition represented one of these particularities. The changes between 1989 and 1992 were undoubtedly pivotal and revolutionary, despite some of their specificities. And yet – while the Central and Eastern European countries referred to their political changes as the fall of socialism and revolution, in Slovenia, the word revolution in connection with the initial transition period (1989–1991) never took hold. This is partly due to the changes themselves and partly due to the naming. In the case of Yugoslavia or Slovenia, many fundamental changes, such as the social revolution, took place in the 1980s. At the same time, revolution was a word that belonged to socialism. If the Slovenian political elite and the public wanted to break up with socialism, they had to abandon the socialist vocabulary. In this case, the absence of the word revolution in the Slovenian political space, which was so prominent in other countries in transition at the time, stands out.

The beginning of the Slovenian political transition was also quite remarkable. The first constitutional changes were enacted by the Assembly of the Socialist Republic of Slovenia, with the support of the political elites. Similar to social changes, the central political elites had already transformed years before the formal beginning of the transition. When, under pressure from domestic civil society, the Republic Assembly adopted the

constitutional amendments allowing for pluralisation and democratisation, the existing socio-political organisations accepted changes and participated in them. The April 1990 elections represented a risk for them. Unlike in some other countries, the former socio-political organisations, already transformed into political parties until the elections, had no guarantee that they would retain any seats in the Assembly after the elections. Their fate depended entirely on the elections and their results.

These were favourable for the successor organisations of the former socio-political organisations. Although the Demos coalition won, the transformed socio-political organisations received a significant number of votes. Further changes introduced by the political elite under this coalition were based on the constitutional amendments adopted by the Assembly already in 1989. The Demos was much more inclined to a sharp break than the other Assembly parties, but it never labelled its plans as revolutionary. Instead, it framed them in a discourse about the return to Europe, democracy, and human rights. Some other examples, such as the use of the institution of referendum and the creation of politics of memory, reflect a similar evolution of changes as their naming.

Contrary to the previously established understanding that, in the context of the implementation of the Slovenian national policy in relation to the federation, a referendum was only (unsuccessfully) proposed by the Socialist Party of Slovenia (SSS) and shortly afterwards by the Demos coalition (successfully), the research into the idea of verifying public support for political decisions at a referendum has revealed that the socialist political elites had already considered this. In addition to the various legal and political science studies carried out to provide a legal and political cover for the use of the institution of a referendum within a one-party system in the sense of people's direct decision-making, the Republican Conference of the Socialist Alliance of Working People (RK SZDL) commissioned a survey to assess the potential public response to a referendum and set an

approximate date for its eventual implementation. Similarly to the two subsequent proposals, which were – unlike the first one – actually proposed in the Assembly, the planned proposal of the RK SZDL also envisaged a referendum to be used as a legally binding expression of support for the leadership of the Republic of Slovenia and the amendments to the Constitution of the Republic of Slovenia, adopted by the Assembly in 1989. Although this referendum was not held, it signalled considerable public support to the leadership through a preliminary opinion poll, as revealed by the archival materials. Voters then confirmed this high level of support at the plebiscite of December 1990.

The process of shaping the politics of memory – which, in the case of Slovenia, became clear compared to other countries in transition – played a specific role in the Slovenian political transition. In the absence of a sudden and sharp political and economic rupture, the attitude of the political elite (and thus the state) towards specific parts of the past (World War II and socialism) became an important political element with its own development and logic. In the Slovenian case, the politics of memory replaced lustration as implemented in some of the other countries in transition, serving as an essential identification and mobilisation element for the political parties. In the mid-1990s, a need for the state to adopt a more resolute attitude regarding the past emerged. This was partly due to the initiatives coming from the European level, addressed to the countries in transition, including Slovenia; and partly due to the internal politics. As the new political system of parliamentary democracy became more consolidated, political groups – especially those who considered themselves as the agents of democratic change in the initial years of the transition – were given less possibility to draw their political strength from opposing the previous political system, which, in turn, was gradually driven out of existence by the consolidation. Meanwhile, the parties working not against but rather in harmony with their pre-transition political and historical heritage also based much of their action on their relationship with the past.

Empirical research has revealed that the early Slovenian political transition was indeed gradual, both regarding the use or the lack of concepts and the political practice itself. All political changes from the 1989 constitutional amendments to the Slovenian Constitution of December 1991 were adopted and implemented through a distinctly legal route – through institutions and procedures designed for this purpose, with the mutual cooperation of political elites, involvement of the expert community, and the constant search for a consensus, despite the harsh mutual political disagreements.

1991 marked a turning point in the political transition process. After the adoption of the new Constitution in December 1991, the political space gradually began to close, simultaneously with the drafting of new party legislation and the (provisional and then actual) Rules of Procedure of the National Assembly. The establishment of new political parties, crucial for the parliamentary democracy system, became much more difficult than in the last few years. In the book, the unclear and complex dynamics of the formation of political parties in the early years of transition are set on clear formal bases: each political party had to register and provide its basic information to legally exist. Tracing the registrations of the parties thus completes the basic timeline of their formation and reveals how they competed for political power and public attention in the early days – also through their names, by merging with each other, and by moving their headquarters to the capital. The legislation on political parties regulated this field at least partially. It forced the parties to stop changing their names. At the same time, the legislation regulated the distribution of financial support to parties in favour of those that had already managed to get into the Assembly or Parliament.

Throughout the transition, the Parliament represented the state's central institution. However, the formalisation of parliamentary activities and the closing of the political space after 1992 did not suppress the informal political agreements and

coordination. Moreover, if the deputies wanted to appropriately perform their duties in the National Assembly, i.e. to carry out their respective tasks in due time, the parliamentary groups or the leaders of the parliamentary political parties had to reach many agreements before the actual plenary session of the National Assembly. Of course, informal negotiation and alliance-building did not always produce the desired results: entire deputy groups or parts thereof, as well as individual deputies, would often withdraw from agreements and vote contrary to expectations. In those cases, the contradictions and uncertainties were transferred directly to plenary sessions or meetings of individual working bodies.

During the transition, the Parliament was the hub of political action. It legitimised all the major documents that shaped the Slovenian political transition – from the process of adopting and amending the Constitution, adopting legislation, and regulating the state budget to approving Slovenia's foreign policy strategy and adopting or approving domestic and foreign policy agreements. With such a comprehensive agenda, it is clear that equally comprehensive debates also took place in the Parliament. Their analysis has revealed how individual deputies or political parties approached particular issues and uncovered the logic behind the construction of formal and informal rules of the political game.

The political culture that permeated the functioning of the Slovenian Parliament after the adoption of the new Constitution was mainly conditioned by the political culture developed during the existence of the Socialist Assembly. The newly elected deputies merely took over from it, adopting many of the existing decision-making processes. It was only during the debate on amending the Rules of Procedure of the National Assembly at the end of 1992 that France Bučar, its president at the time, pointed out that all the rules and procedures laid down in the 1985 Rules of Procedure of the Assembly still applied.

Although the historical analysis has revealed that the Slovenian political transition was gradual, such a definition is

almost nowhere to be found directly in the sources themselves. The only exception is Jože Mencinger's economic plan, which he formulated and defended in the Demos era. His idea was to carry out a gradual transition from the socialist economic system to a market economy, which he called gradualism. Mencinger's idea received only partial support in the context of Demos's economic policy and was put into practice to a limited extent. The very concept of gradualism, as Mencinger understood it, included not only concrete economic measures but also certain more general features, such as finding prompt solutions to problems, being pragmatic and seeking compromises, and preserving elements from the socialist era that proved to be appropriate in practice by the standards of the ruling political elite. It was these features of gradualism that, in the early 1990s, separately from Mencinger's economic plan, took hold in the broader political arena and shaped a specific political culture. Because of the similarities with the idea of economic gradualism, which was part of the reality of the time and can be directly detected in historical sources, the present book argues for the use of the concept of gradualism as an analytical tool for interpreting broader political developments.

Gradual political development during the transition period prevailed in Slovenia until as late as 2004. Some of its features are relatively well discernable, such as the convincing victories of the Liberal Democracy of Slovenia (LDS) at all parliamentary elections, reflecting the continuity of a specific part of the transition itself. Others are somewhat less obvious and have only been revealed by the study covering the entire transition period. The process of successful political party mergers within the LDS and the process of partially successful political mergers and cooperation between the conservative parties that called themselves "spring parties" (Slovenian Christian Democrats – SKD, Slovenian Social Democratic Party – SDSS, and Slovenian People's Party – SLS) represent such explicit examples. While a group of parties successfully merged to form the Liberal Democracy of

Slovenia in 1994, the process of trying to bring the other parties together was much more difficult.

The LDS, formed in 1994, became the leading political party during the rest of the transition period. After the 1996 and 2000 elections, under the leadership of its president Janez Drnovšek, it entered into broad coalitions with parties whose orientations were quite different from its own. After 1994, the LDS thus became the central party, advocating for and implementing gradual political and economic development, cooperation with diverse parties, and intensive search for political agreements, consensus, and compromise. However, gradualism in terms of political culture was never a prerogative of one political party alone: it involved the majority of the political parties that were active during the transition.

After 1994, when it became clear that the LDS and the gradualism it promoted were becoming central factors in the political space, the “spring parties” decided to emulate the LDS’s tactics and form an alliance to counterbalance the LDS’s political power. Attempts at cooperation at the local and National Assembly elections were only partially successful because the political parties never fully achieved the goals they had set for themselves, such as winning the national elections, merging the three parties into one, and changing the electoral system. They achieved some success in 2000 under Bajuk’s government. Two parties, the SLS and the SKD, merged into one, and all three spring parties briefly assumed positions in the coalition. However, this period was short-lived. Because of their disputes, the parties achieved only a few of their goals in this short time, and the LDS, yet again, won the elections that followed.

The process of the integration of the parties that saw themselves as centre and centre-left and thus, in principle, partly belonged to the past socialist tradition, and the process of attempting to integrate the conservative parties that saw themselves as the opponents or even victims of the former system in the ideological (though not practical) sense, were interdependent. The

gradualism that grew in parallel with the strength of the LDS and its expanded *modus operandi* – i.e., the insistence on gradual change and pragmatism – firmly pushed the parties that opposed it to the opposite side. As the gradual nature of the transition persisted, its opposition also intensified, leading to an increasingly polarised political space.

In practice, the relationship between gradualism and the tendencies to perform a sharper political break and assert more conservative political solutions to the problems of the transition was reflected in some of the processes taking place in the National Assembly over the years. One such process was the adoption of the national budget, which the parliamentary parties and the public during the transition saw as a test of the coalition's strength, its adherence to the adopted financial policy, and its continued governance of the country.

As in the case of the budget, gradualism was also reflected in the processes by which the political elites regulated not only the functioning of the state but especially their own functioning. By monitoring the development of the constitutional changes throughout the transition period, which required a two-thirds majority in the National Assembly, a marked continuation of gradual, legalistic, and minimalist amendments to the Constitution after 1991 has been revealed. During the transition period until 2004, the Constitution was partially amended only in connection with the electoral system in 2000 and Slovenia's accession to the European Union in 2003.

After joining the EU, the Slovenian political transition came to an end. The "Europe now!" motto, which served as the title of the Congress of the League of Communists of Slovenia (ZKS) in December 1989, was realised after fifteen years of transition. Like many other hopes, however, the second part of the Congress title – *With Yugoslavia towards Europe* – did not come true. Slovenia joined Europe without Yugoslavia – both literally and figuratively. The public and state's memory of the beginning of the transition has been marked by the Slovenian

emancipation process, in which the elements of socialism were undesirable (at least for a while). The period between 1989 and 2004 forms a specific and complete whole, marked by the constant political aspirations for Slovenia's accession to the European Union. For many crucial processes – from the economic and political system changes to the development of informal standards for the functioning of state institutions – the process of Europeanisation certainly represented a factor that was taken into account by the political operators.

After 2004, the Slovenian political space began to function fully as a system of one of the states of the European Union. However, many of the processes from the transition period persevered in the post-transition period. Returning to further historical research on the Slovenian political transition will also be essential for understanding the subsequent periods. There is no simple answer to the question of whether the balance sheet of the Slovenian political transition is negative or positive. With the dissolution of Yugoslavia, many people lost their common country, sense of security, and mutual solidarity. On the contrary, others were rid of the political barrier that had until then prevented them from establishing their own political parties and expressing their views. For some, the vision of Europe brought a sincere hope for a better living standard. It is therefore worth pointing out two things. Firstly, the people who lived through this period and made decisions during it did not act based on a calculation of what the changes would bring them after the transition. They were affected by hopes, speculations, and fears, but they could not predict the future. Secondly, this is why it is appropriate – when dealing with political transition, as with many other complex historical topics – to quote Marc Bloch: the historian's task is to understand, not to judge.

PRILOGE

Tabela 1: Seznam političnih organizacij, registriranih do vključno aprila 1990

Ime stranke (skrajšava) ¹¹¹³	Datum nastanka stranke ¹¹¹⁴	Datum vpisa v register ¹¹¹⁵	Datum objave v <i>Uradnem listu</i> ¹¹¹⁶
Slovenski krščanski demokrati (SKD)	10. 3. 1989	19. 1. 1990	16. 2. 1990 ¹¹¹⁷
Slovenska obrtna podjetniška stranka (SOPS)	1. 2. 1990	2. 2. 1990	16. 2. 1990
ZKS – Stranka demokratične prenovе (ZKS – Stranka demokratične prenovе) ¹¹¹⁸	3. 2. 1990 2. 3. 1920	7. 2. 1990	16. 2. 1990 28. 2. 1990 ¹¹¹⁹ 16. 3. 1990 ¹¹²⁰
Zeleni Slovenije (Zeleni)	11. 6. 1989	15. 1. 1990	16. 2. 1990
Slovenska demokratična zveza (SDZ)	11. 1. 1989	18. 1. 1990	16. 2. 1990
Slovenska kmečka zveza (SKZ)	12. 5. 1988	25. 1. 1990	16. 2. 1990
Zveza slovenske kmečke mladine (ZSKM)	12. 5. 1988	25. 1. 1990	16. 2. 1990
ZSMS (ZSMS) ¹¹²¹	12. 10. 1943	12. 1. 1990	16. 2. 1990
Jugoslovanska zveza (JZ)	7. 5. 1989	12. 1. 1990	16. 2. 1990

1113 Ime si je politična organizacija določila sama, pod pogojem, da se je dovolj razlikovalo od imen drugih, že obstoječih organizacij. Zveze, ki so delovale pred registracijo, so večinoma obdržale svoja imena in kratice. Vrstni red političnih organizacij sledi vrstnemu redu objav v *Uradnem listu*.

1114 Datum, ko je stranka neformalno začela delovati. Ob registraciji ga je vsaka stranka določila sama.

1115 Vpis v register je pomenil formalni začetek prepoznavanja zveze kot politične organizacije.

1116 Objava v *Uradnem listu* je pomenila, da je bil postopek registracije uspešen in da je za delovanje politične organizacije skladno z zakonodajo predvideno financiranje, kandidiranje na volitvah, dajanje predlogov itd. Kjer sta navedena dva datuma, prvi pomeni prvo objavo registracije, drugi pa njen popravek.

1117 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 16. 2. 1990, 39.

1118 ZKS je najprej popravila svoje ime: iz Zveze komunistov Slovenije – Stranka demokratične prenovе se je preimenovala v ZKS – Stranka demokratične prenovе, v drugem popravku pa je spremenila datum svoje ustanovitve. V tabeli navajam oba.

1119 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 28. 2. 1990, 55.

1120 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 16. 3. 1990, 77.

1121 Zveza socialistične mladine Slovenije se je uradno registrirala z imenom in kratico ZSMS.

Ime stranke (skrajšava)	Datum nastanka stranke	Datum vpisa v register	Datum objave v <i>Uradnem listu</i>
Socialistična zveza Slovenije – Zveza socialistov – Socialistična zveza delovnega ljudstva	27. 4. 1941	15. 1. 1990	16. 2. 1990 28. 2. 1990
Zveza združenj borcev narodno-osvobodilne vojne Slovenije (ZZB NOV)	5. 7. 1948	15. 1. 1990 *30. 8. 1990 izbris stranke iz registra političnih organizacij	16. 2. 1990 21. 9. 1990 ¹¹²²
Stranka sivih panterjev (penzionistov)	ni podatka	13. 1. 1990	16. 2. 1990
Zveza za ohranitev enakopravnosti občanov (ni podatka)	21. 11. 1989	15. 1. 1990	28. 2. 1990
Stranka podjetij ustvarjalnih in svobodnih tokov (NOVA)	27. 1. 1990	6. 2. 1990	9. 3. 1990 ¹¹²³
Slovenska obrtniška stranka (S.O.S.)	27. 12. 1989	22. 1. 1990	9. 3. 1990
Kulturni forum (ni podatka)	1. 2. 1990	3. 2. 1990	9. 3. 1990
Muslimanska demokratska stranka – Partito democratico Musulmano (MDS – PDM)	4. 2. 1990	23. 2. 1990	16. 3. 1990
Socialdemokratska zveza Slovenije (SDZS)	26. 2. 1989	10. 1. 1990	16. 3. 1990
Napredna narodna stranka centra (NNSC)	4. 10. 1989 ¹¹²⁴	16. 1. 1990	16. 3. 1990

1122 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 21. 9. 1990, 261.

1123 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 9. 3. 1990, 63.

1124 Ustanovljena pod imenom Meščanska zelena stranka, kakor jo je nazival tudi Zakon o političnem združevanju pri navajanju izjem.

Ime stranke (skrajšava)	Datum nastanka stranke	Datum vpisa v register	Datum objave v <i>Uradnem listu</i>
Politično delavsko društvo ‚Naprej‘ (DS Naprej)	13. 1. 1990	16. 2. 1990	22. 3. 1990 ¹¹²⁵
Komunistična partija Slovenije (KPS)	8. 2. 1990	7. 3. 1990	22. 3. 1990
Zveza društev upokojencev Maribor (brez podatka)	8. 2. 1990	14. 2. 1990	30. 3. 1990 ¹¹²⁶
»Comunita Italiana« (brez podatka)	9. 1. 1990	22. 1. 1990	6. 4. 1990 ¹¹²⁷
Neodvisni sindikat delavcev Filozofske fakultete (brez podatka)	5. 10. 1989	11. 4. 1990	20. 4. 1990 ¹¹²⁸
Ženske za politiko (brez podatka)	10. 4. 1990	16. 4. 1990	28. 4. 1990 ¹¹²⁹
Narodna zveza »Svoboda« (»NZS«)	20. 2. 1990	9. 4. 1990	30. 4. 1990 ¹¹³⁰

1125 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 22. 3. 1990, 87.

1126 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 10. 3. 1990, 93.

1127 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 6. 4. 1990, 101.

1128 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 10. 4. 1990, 117.

1129 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 28. 4. 1990, 125.

1130 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 30. 4. 1990, 133.

Tabela 2: Seznam zvez do Zakona o političnem združevanju

Ime zveze ¹¹³¹	Začetek delovanja	Ustanovitelj(i)	Opombe
Slovenska kmečka zveza	12. 5. 1988	Ivan Oman	delovala v okviru SZDL
Zveza slovenske kmečke mladine	12. 5. 1988	Marjan Podobnik	delovala v okviru ZSMS
Slovenska demokratična zveza	11. 1. 1989	Dimitrij Rupel	vodstvo kasneje prevzel Hubert Požarnik
Socialdemokratska zveza Slovenije	16. 2. 1989	France Tomšič	
Slovensko krščansko socialno gibanje	10. 3. 1989	Peter Kovačič Peršin	vodstvo kasneje prevzel Lojze Peterle
Meščanska zelena stranka	31. 3. 1989	Marek Lenardič	
Jugoslovanska zveza	5. 7. 1989	Matjaž Anžurjev	
Gibanje zelenih	11. 6. 1989	Dušan Plut	
Združenje za jugoslovansko demokratično pobudo	21. 9. 1989	Rastko Močnik	
Skupina 88		Franco Juri	
Debatni klub 89		Braco Rotar, Slavoj Žižek, Rado Riha	Žižek in Riha nato v ZSMS

1131 Repe, *Jutri je nov dan*, 111–12.

Tabela 3: Seznam političnih organizacij do konca leta 1990

Ime stranke (okrajšava, če jo organizacija navede)	Datum nastanka stranke	Datum vpisa v register	Datum objave v <i>Uradnem listu</i>
Demokratska zveza Kosova	10. 2. 1990	22. 2. 1990	15. 6. 1990 ¹¹³²
ZSMS – liberalna stranka *sprememba imena ZSMS	12. 10. 1943	12. 1. 1990 23. 3. 1990 *22. 3. 1990 ponovno preimenovanje v ZSMS	15. 6. 1990 15. 11. 1990 ¹¹³³
Stranka za enakopravnost občanov *sprememba imena Zveza za ohranitev enakopravnosti občanov	21. 11. 1989	7. 5. 1990	15. 6. 1990
Zeleni Pirana	25. 1. 1990	7. 3. 1990	15. 6. 1990
Liberalna stranka *sprememba imena iz Slovenska obrtniška stranka	27. 12. 1989	15. 6. 1990	6. 7. 1990 ¹¹³⁴
Slovenska zveza za svetovno demokracijo	28. 6. 1990	6. 7. 1990	20. 7. 1990 ¹¹³⁵
Socialistična stranka Slovenija (SSS) *sprememba imena Socialistična zveza Slovenije – Zveza socialistov – Socialistična zveza delovnega ljudstva	27. 4. 1941	29. 6. 1990	20. 7. 1990
Roza klub	23. 6. 1990	17. 7. 1990	10. 8. 1990 ¹¹³⁶
Zveza potrošnikov Slovenije	23. 6. 1990	13. 7. 1990	10. 8. 1990

1132 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 15. 6. 1990, 177.1133 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 15. 11. 1990, 321.1134 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 6. 7. 1990, 205.1135 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 20. 7. 1990, 221.1136 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 10. 8. 1990, 233.

Ime stranke (okrajšava, če jo organizacija navede)	Datum nastanka stranke	Datum vpisa v register	Datum objave v <i>Uradnem listu</i>
Socialdemokratska mladina (SDM)	31. 10. 1989	28. 5. 1990	7. 9. 1990 ¹¹³⁷
Slovenski krščanski demokrati – Občinski odbor Šmarje	10. 3. 1989	16. 8. 1990	7. 9. 1990
Socialdemokratska stranka Slovenije Stranka socialdemokratov Slovenije Stranka socialne demokracije Slovenije Stranka socialdemokratske prenove Slovenije Socialdemokratska prenova Slovenije Prenovljena socialdemokratska stranka Slovenije Nova socialdemokratska stranka Slovenije Stranka socialdemokratske levice Slovenije ¹¹³⁸ *sprememba imena iz Socialdemokratska zveza Slovenije	26. 2. 1989	28. 9. 1990	11. 10. 1990 ¹¹³⁹
Zeleno gibanje občine Ljubljana Moste – Polje (ZG)	12. 9. 1990	21. 9. 1990	11. 10. 1990

1137 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 7. 9. 1990, 251.

1138 Sodeč po registru političnih organizacij, so bila vsa ta imena – pravno formalno gledano – imena ene in iste politične organizacije.

1139 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 11. 10. 1990, 293.

Ime stranke (okrajšava, če jo organizacija navede)	Datum nastanka stranke	Datum vpisa v register	Datum objave v <i>Uradnem listu</i>
Demokratska stranka – Zveza upokojencev Maribor *sprememba imena iz Zveza društev upokojencev Maribor	8. 2. 1990	25. 9. 1990	11. 10. 1990
Ženska iniciativa – Iniziativa delle donne	28. 6. 1990	5. 10. 1990	19. 10. 1990 ¹¹⁴⁰
DEMOS, demokratska koalicija Cerknica (DEMOS DK)	20. 9. 1990	18. 10. 1990	26. 10. 1990 ¹¹⁴¹
Gobarska družina Zagorje	28. 2. 1990	9. 3. 1990	7. 11. 1990 ¹¹⁴²
Liberalno demokratska stranka ¹¹⁴³	4. 10. 1990	8. 10. 1990	7. 11. 1990
Gibanje za odcepitev Slovenije (SAMO)	29. 9. 1990	4. 10. 1990	15. 11. 1990 ¹¹⁴⁴
Stranka demokratske prenove Slovenije (SDP) *sprememba imena iz ZKS – Stranka demokratske prenov	3. 2. 1990 2. 3. 1920	13. 11. 1990	22. 11. 1990 ¹¹⁴⁵
Comunita Italiana	brez podatka	brez podatka	22. 11. 1990
Socialno liberalna stranka	19. 10. 1990	27. 10. 1990	22. 11. 1990
Gibanje za kulturo miru in nenasilja	23. 5. 1990	12. 6. 1990	28. 11. 1990 ¹¹⁴⁶
Republikanska stranka Slovenije (Rep. S. S.)	30. 10. 1990	14. 11. 1990	6. 12. 1990 ¹¹⁴⁷

1140 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 19. 10. 1990, 303.

1141 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 26. 10. 1990, 309.

1142 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 7. 11. 1990, 318.

1143 Kraj ustanovitve: Zagorje ob Savi. – *Uradni list SRS. Razglasni del*, 7. 11. 1990, 318.

1144 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 15. 11. 1990, 321.

1145 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 22. 11. 1990, 337.

1146 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 28. 11. 1990, 345.

1147 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 6. 12. 1990, 353.

Ime stranke (okrajšava, če jo organizacija navede)	Datum nastanka stranke	Datum vpisa v register	Datum objave v <i>Uradnem listu</i>
Radikalna stranka Slovenije (RSS)	30. 10. 1990	14. 11. 1990	6. 12. 1990
Svobodnjaško liberalna stranka Slovenije	30. 10. 1990	14. 11. 1990	6. 12. 1990
Liberalno demokratska stranka Slovenije ¹¹⁴⁸	30. 10. 1990	12. 11. 1990	6. 12. 1990
Gibanje za drugačno medicino	21. 9. 1990	21. 11. 1990	6. 12. 1990
Slovenska liberalna stranka (SLS)	30. 10. 1990	15. 11. 1990	14. 12. 1990 ¹¹⁴⁹
Svobodnjaška stranka (SS)	30. 10. 1990	16. 11. 1990	14. 12. 1990
Prenovljena liberalna stranka (PLS)	30. 10. 1990	16. 11. 1990	20. 12. 1990 ¹¹⁵⁰
Radikalno liberalna stranka Slovenije (RLSS)	30. 10. 1990	16. 11. 1990	20. 12. 1990
Slovenska demokratična zveza – Občinski odbor Šmarje pri Jelšah	11. 1. 1989	12. 12. 1990	20. 12. 1990
LDS Liberalna-Demokratska stranka *sprememba imena iz Liberalno demokratska stranka	4. 10. 1990	10. 12. 1990	20. 12. 1990
SLS Socialna-Liberalna stranka *sprememba imena iz Socialno liberalna stranka	19. 10. 1990	10. 12. 1990	20. 12. 1990

1148 Kraj ustanovitve: Kranj. – *Uradni list SRS. Razglasni del*, 6. 12. 1990, 353.

1149 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 14. 12. 1990, 361.

1150 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 20. 12. 1990, 369.

Tabela 4: Seznam političnih strank med 1990 in 1992

Ime stranke (skrajšava)	Datum nastanka stranke	Datum vpisa v register	Datum objave v <i>Uradnem listu</i>	Geneza
Slovenska kmečka zveza – Ljudska stranka (SKZ – LS)	/	12. 12. 1990	10. 1. 1991 ¹¹⁵¹	spremenjeno iz Slovenske kmečke zveze
Slovenska kmečka zveza – Ljudska stranka, Slovenska ljudska stranka	12. 5. 1988	1. 2. 1990	15. 2. 1991 ¹¹⁵²	spremenjeno iz Slovenska kmečka zveza – Ljudska stranka (SKZ – LS)
Liberalno-demokratska stranka (LDS)	*vloga za spremembo imena oddana decembra 1990	7. 1. 1991	18. 1. 1991 ¹¹⁵³	ZSMS – LS po združitvi z Liberalno-demokratsko stranko iz Zagorja ob Savi
Zeleni Slovenije – Občinski odbor Šmarje pri Jelšah	30. 6. 1990	21. 12. 1990	18. 1. 1991	
Srpska demokratska stranka v Sloveniji (SDS)	9. 1. 1991	9. 1. 1991	25. 1. 1991 ¹¹⁵⁴	
Slovenska levica	8. 1. 1991	14. 1. 1991	25. 1. 1991	
*izbris Socialdemokratske zveze Slovenije iz registra		4. 1. 1991 (datum izbrisa)	25. 1. 1991	
Romani Union – Zveza Romov	3. 12. 1990	3. 1. 1991	25. 1. 1991	
Slovenska obrtno podjetniška stranka – Obrtniška stranka (SOPS)	1. 2. 1990	5. 7. 1990 6. 11. 1990	31. 1. 1991 ¹¹⁵⁵	*sprememba imena?

1151 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 10. 1. 1991, 1.

1152 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 15. 2. 1991, 39.

1153 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 18. 1. 1991, 9.

1154 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 25. 1. 1991, 17.

1155 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 31. 1. 1991, 25.

Ime stranke (skrajšava)	Datum nastanka stranke	Datum vpisa v register	Datum objave v <i>Uradnem listu</i>	Geneza
Socialdemokratska unija	4. 12. 1990	12. 12. 1990	31. 1. 1991	sprememba imena v Socialdemokratska unija Slovenije (SDUS) 27. 12. 1990
Socialradikalna stranka (SRS)	24. 1. 1991	6. 2. 1991	22. 2. 1991 ¹¹⁵⁶	
Delavska stranka Slovenije (DSS)	16. 2. 1991	22. 2. 1991	8. 3. 1991 ¹¹⁵⁷	
Social- demokratska stranka Slovenije – Občinski odbor Šmarje pri Jelšah	16. 2. 1988	22. 2. 1991	8. 3. 1991	
Demokratska stranka upokojencev Celje	15. 2. 1991	28. 2. 1991	29. 3. 1991 ¹¹⁵⁸	
Slovenski svet Evropskega gibanja (EG)	7. 3. 1991	15. 3. 1991	29. 3. 1991	
Slovenska nacionalna stranka, Slovenska narodna stranka (SNS)	17. 3. 1991	21. 3. 1991	1. 4. 1991 ¹¹⁵⁹	
Socialdemokratska stranka	31. 10. 1989	31. 3. 1991	1. 4. 1991	sprememba imena iz Socialdemokratska mladina (SDM)
Demokratska stranka upokojencev Ormož	6. 3. 1991	3. 4. 1991	12. 4. 1991 ¹¹⁶⁰	

1156 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 22. 2. 1991, 47.

1157 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 8. 3. 1991, 59.

1158 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 29. 3. 1991, 83.

1159 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 1. 4. 1991, 87.

1160 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 12. 4. 1991, 95.

Ime stranke (skrajšava)	Datum nastanka stranke	Datum vpisa v register	Datum objave v <i>Uradnem listu</i>	Geneza
Demokratska stranka, Zveza upokojencev Ljubljana Vič Rudnik	26. 3. 1991	24. 4. 1991	17. 5. 1991 ¹¹⁶¹	
Slovenska obrtno podjetniška stranka – Območni odbor za Koroško	1. 3. 1990	31. 8. 1990	17. 5. 1991	
Socialdemokratska stranka Slovenije, Stranka socialdemokratov Slovenije, SDSS – Občinski odbor Ravne na Koroškem	4. 10. 1990 *v UL 1991, napaka	13. 3. 1991	17. 5. 1991	
Socialistična stranka Slovenije – SSS – Občinski odbor Ravne na Koroškem	11. 4. 1991	11. 4. 1991	17. 5. 1991	
Stranka demokratskega napredka – Podružnica v Sloveniji (SDN)	19. 10. 1990	29. 3. 1991	24. 5. 1991 ¹¹⁶²	
Zveza komunistov – gibanje za Jugoslavijo ZK-GJ	22. 12. 1990	1. 4. 1991	24. 5. 1991	
Slovenska obrtno podjetniška stranka – Obrtniška stranka – stranka centra (SOPS – stranka centra)	1. 2. 1990	26. 4. 1991	24. 5. 1991	

¹¹⁶¹ Uradni list SRS. Razglasni del, 17. 5. 1991, 131.

¹¹⁶² Uradni list SRS. Razglasni del, 24. 5. 1991, 141.

Ime stranke (skrajšava)	Datum nastanka stranke	Datum vpisa v register	Datum objave v <i>Uradnem listu</i>	Geneza
Hrvatska demokratska zajednica Slovenije – Unione democratico croato di Slovenia (HDZS – UDZS)	20. 4. 1991	15. 5. 1991	31. 5. 1991 ¹¹⁶³	
Nova socialdemokracija (NSD)	17. 5. 1991	17. 5. 1991	31. 5. 1991	
Haloška zveza (HZ)	25. 1. 1991	16. 5. 1991	31. 5. 1991	
Građanski reformski savez (GRS)	24. 4. 1991	29. 5. 1991	13. 6. 1991 ¹¹⁶⁴	
Domovinska stranka Slovencev – Slovenska svobodnjaška stranka (DSS – SSS)	19. 5. 1991	13. 6. 1991	28. 8. 1991 ¹¹⁶⁵	
Stranka demokratske akcije (SDA) ¹¹⁶⁶	19. 5. 1991	20. 6. 1991	3. 7. 1991 ¹¹⁶⁷	
Demokratska stranka upokojencev občine Murska Sobota	5. 4. 1991	2. 8. 1991	16. 8. 1991 ¹¹⁶⁸	
Stranka krščanskih socialistov (SKS)	17. 5. 1991	8. 8. 1991	26. 8. 1991 ¹¹⁶⁹	

1163 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 31. 5. 1991, 149.

1164 *Uradni list SRS. Razglasni del*, 13. 6. 1991, 165.

1165 *Uradni list RS. Razglasni del*, 28. 6. 1991, 1.

1166 SI AS 366, t. e. 13, p. e. Stranka demokratske akcije (SDA) – vabilo na ustanovno skupščino, 29. 9. 1990.

1167 *Uradni list RS. Razglasni del*, 3. 7. 1991, 9.

1168 *Uradni list RS. Razglasni del*, 16. 8. 1991, 63.

1169 *Uradni list RS. Razglasni del*, 26. 8. 1991, 77.

Ime stranke (skrajšava)	Datum nastanka stranke	Datum vpisa v register	Datum objave v <i>Uradnem listu</i>	Geneza
Demokratska stranka upokojeencev Slovenije (DeSUS)	30. 5. 1991	2. 7. 1991	30. 8. 1991 ¹¹⁷⁰	
Neodvisna delavska stranka Maribor	3. 6. 1991	1. 7. 1991	30. 8. 1991	
Demokratska stranka upokojeencev Slovenije – območje občine Šmarje pri Jelšah	25. 8. 1991	16. 9. 1991	5. 10. 1991 ¹¹⁷¹	
Istrski demokratični zbor – Dieta democratica Istria	5. 10. 1991	14. 10. 1991	31. 10. 1991 ¹¹⁷²	
Demokratska stranka – Slovenska demokratska stranka – Demokratska stranka Slovenije	13. 10. 1991	18. 10. 1991	31. 10. 1991	
Domovinska narodna stranka (DONS)			31. 10. 1991	preimenovana iz Domovinska stranka Slovencev – Slovenska svobodnjaška stranka (DSS – SSS)
Slovenska zveza za svetovno demokracijo (SZSD)	28. 6. 1990	3. 10. 1991	14. 11. 1991 ¹¹⁷³	

1170 *Uradni list RS. Razglasni del*, 30. 8. 1991, 89.

1171 *Uradni list RS. Razglasni del*, 5. 10. 1991, 179.

1172 *Uradni list RS. Razglasni del*, 31. 10. 1991, 235.

1173 *Uradni list RS. Razglasni del*, 14. 11. 1991, 287.

Ime stranke (skrajšava)	Datum nastanka stranke	Datum vpisa v register	Datum objave v <i>Uradnem listu</i>	Geneza
Slovenska demokratska zveza – Narodna demokratska stranka (SDZ – NDS)		11. 11. 1991	21. 11. 1991 ¹¹⁷⁴	preimenovana iz Slovenska demokratska zveza
Neodvisna stranka sivih – upokojencev (aktivnih)	23. 10. 1991	18. 11. 1991	12. 12. 1991 ¹¹⁷⁵	
Mladinska inicijativa pri SDZ – Narodni demokratski stranki, MLIN, Mladi narodni demokrati, Mladi slovenski demokrati, Mladi demokrati – Demokratska stranka Slovenije	24. 10. 1991	12. 12. 1991	20. 12. 1991 ¹¹⁷⁶	

1174 *Uradni list RS. Razglasni del*, 21. 11. 1991, 311.

1175 *Uradni list RS. Razglasni del*, 12. 12. 1991, 447.

1176 *Uradni list RS. Razglasni del*, 20. 12. 1991, 507.

Tabela 5: Seznam obstrukcij v letu 2001

Seja ¹¹⁷⁷	Datum	Stranka	Vsebina
5. redna seja	19. 4. 2001	NSi, SNS, SDS in SMS	Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o zdravljenju neplodnosti in postopkih umetne oploditve z biomedicinsko pomočjo
8. redna seja	5. 10. 2001	SDS in NSi	Predlog poslovnika DZ
10. izredna seja	16. 10. 2001	SDS in NSi	Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o igrah na srečo
11. izredna seja	5. 12. 2001	SDS in NSi	Predlog zakona o izvrševanju proračuna za leto 2002 in 2003

1177 Državni zbor Republike Slovenije. Poročilo o delu državnega zbora v obdobju od 2000–2004: prvo leto mandata: oktober 2000 – november 2001.

Tabela 6: Seznam obstrukcij v letu 2002

Seja ¹¹⁷⁸	Datum	Stranke	Vsebina
13. redna seja	22. 2. 2002	NSi in SDS	Zakon o postopku za ustanovitev občin ter določitvi njihovih območij
18. izredna seja	7. 5. 2002	SDS, NSi in SNS	Predlog zakona o lastninskem preoblikovanju zavarovalnic
21. izredna seja	10. 7. 2002	SDS, NSi in SNS	Predlog zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o sodniški službi
22. izredna seja	15. 10. 2002	NSi	Predstavitve proračunskega memoranduma za leti 2003 in 2004 in predloga proračuna Republike Slovenije za leto 2004
24. izredna seja	12. 12. 2002	NSi, SDS in SNS	Predlog sprememb proračuna Republike Slovenije za leto 2003
24. izredna seja	12. 12. 2002	NSi, SDS in SNS	Dopolnjen predlog proračuna Republike Slovenije za leto 2004
24. izredna seja	12. 12. 2002	NSi, SDS in SNS	Predlog zakona o izvrševanju proračuna Republike Slovenije za leto 2003 in 2004
24. izredna seja	12. 12. 2002	SDS	Predlog programa prodaje državnega finančnega in stvarnega premoženja za leti 2003 in 2004

1178 *Državni zbor Republike Slovenije. Poročilo o delu državnega zbora v obdobju od 2000–2004: drugo leto mandata: januar 2002 – december 2002.*

Tabela 7: Seznam obstrukcij v letu 2003

Seja	Datum	Stranke	Vsebina
23. redna seja ¹¹⁷⁹	26. 2. 2003	NSi in SDS	Vmesno poročilo Preiskovalne komisije Državnega zbora Republike Slovenije za ugotovitev ozadja in vzrokov napada na novinarja Mira Petka ter morebitno vpletenost in politično odgovornost nosilcev javnih funkcij
24. redna seja	26. 3. 2003	SDS in NSi	Predlog zaključnega računa proračuna Republike Slovenije za leto 2001
26. redna seja	27.–29. 5. 2003	SDS in NSi	Obstrukcija celotne seje (skupaj obstrukcija štiriindvajsetih točk)
27. redna seja	19. 6. 2003	SDS in NSi	Zakon o vojnih grobiščih
28. redna seja	14. 7. 2003	SDS, SNS in NSi	Predlog odloka o spremembah in dopolnitvah odloka o programu prodaje državnega, finančnega in stvarnega premoženja za leti 2003 in 2004
31. izredna seja	9. 4. 2003	SLS, SDS in NSi	Predlog sklepa, da Ustavno sodišče odloči, ali je vsebina zahteve za razpis predhodnega zakonodajnega referendumu skladna z ustavo
37. izredna seja	12. 12. 2003	SNS, SDS in NSi	Odlok programa prodaje državnega in finančnega premoženja, državnega finančnega in stvarnega premoženja za leti 2004 in 2005

1179 Državni zbor Republike Slovenije. Poročilo o delu državnega zbora v obdobju od 2000–2004: tretje leto mandata: januar 2003 – december 2003.

Tabela 8: Seznam obstrukcij v letu 2004

V letu 2004 je bila metodologija zbiranja podatkov v službi državnega zbora spremenjena. Pri obstrukcijah so zabeležene le teme, pri katerih so jo stranke uporabile. Vse obstrukcije je izvajala SDS, NSi ali SNS.

Teme, pri katerih so obstruirale, so bile:¹¹⁸⁰

- pri predlogu zakona o stalnem prebivanju tujcev z državljanstvom drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji, ki so imeli na dan 23. decembra 1990 in 25. februarja 1992 v Republiki Sloveniji prijavljeno stalno prebivališče;
 - pri odločanju o referendumski pobudi v povezavi z zakonom o stalnem prebivanju tujcev z državljanstvom drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji, ki so imeli na dan 23. decembra 1990 in 25. februarja 1992 v Republiki Sloveniji prijavljeno stalno prebivališče, ki jo je vložil mag. Branko Grims;
 - pri predlogu odloka o sprejemanju strategije prostorskega razvoja Slovenije;
 - pri predlogu odloka o spremembah odloka o razpisu naknadnega zakonodajnega referenduma o zakonu o izvršitvi 8. točke odločbe Ustavnega sodišča Republike Slovenije;
 - pri predlogu za začetek postopka za spremembe Ustave Republike Slovenije z osnutkom ustavnega zakona (pokrajine);
 - pri končnem poročilu o parlamentarni preiskavi za ugotovitev odgovornosti oseb in nosilcev javnih pooblastil glede nakupa in prodaje električne energije, zaradi česar je bila domnevno povzročena gospodarska škoda v sistemu slovenskega elektrogospodarstva;
 - pri obravnavi točke o odgovornosti državnih institucij in nosilcev javnih funkcij v povezavi s poslovanjem javnih podjetij v večinski državni lasti s predlogi sklepov;
 - pri predlogu sklepa o spremembi odloka o ustanovitvi Ustavne komisije Državnega zbora Republike Slovenije.
-

1180 *Državni zbor Republike Slovenije. Poročilo o delu državnega zbora v mandatnem obdobju 2000–2004.*

**VIRI IN
LITERATURA**

Arhivski viri

SI AS – Arhiv Republike Slovenije:

SI AS 366 – Socialistična stranka Slovenije.

SI AS 1944 – Predsedstvo Republike Slovenije.

SI AS 1994 – Služba vlade za evropske zadeve.

SI AS 2007 – Jambrek Peter.

SI AS 2111 – Liberalna demokracija Slovenije.

SI AS 2117 – Zeleni Slovenije.

Časopisni viri

Delo, 1989–2003.

Demokrat. Glasilo Slovenske demokratične zveze, 1991.

Družina, 1995.

Mladina, 1990, 1992–1994, 1996, 1997, 1999–2003.

Sobotna priloga, 1989–1990, 1993–1996, 1998.

Tiskani viri

Gradivo Državnega zbora Republike Slovenije [objavljeno na <https://www.dz-rs.si>]:

Državni zbor Republike Slovenije. Izredne seje, 1993, 1997, 2003.

Državni zbor Republike Slovenije. Komisija za volitve, imenovanja in administrativne zadeve, 1997.

Državni zbor Republike Slovenije. Redne seje, 1992–2003.

Državni zbor Republike Slovenije. Ustavna komisija, 2001–2003.

Skupščina Republike Slovenije. Družbeno-politični zbor, 1990–1991.

Skupščina Republike Slovenije. Skupno zasedanje vseh zborov, 1990–1992.

Skupščina Republike Slovenije. Zbor občin, 1990.

Skupščina Republike Slovenije. Zbor združenega dela, 1990.

Gradivo za slovensko ustavo. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, 1988.

Koga voliti?! Programi političnih strank in list na spomladanskih volitvah v Sloveniji. Ljubljana: Jugoslovanski center za teorijo in prakso samoupravljanja Edvard Kardelj, 1990.

Kritična analiza delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Ljubljana: Delavska enotnost, 1985.

- O ustavnih spremembah. Javna tribuna Društva slovenskih pisateljev.* Ljubljana: Partizanska knjiga, 1987.
- Odnos do preteklosti in narodna sprava. Priznanje različnih pogledov kot dejanje za prihodnost Republike Slovenije.* Javna razprava. Ljubljana: Državni zbor, 1999.
- Poročevalec Državnega zbora Republike Slovenije, 1993–1998, 2000–2003.*
- Poročevalec Skupščine Republike Slovenije in Skupščine SFR Jugoslavije, 1990–1992.*
- Poročilo o delu Državnega zbora v mandatnem obdobju 1996–2000.* Ljubljana: Državni zbor, 2000.
- Poročilo za obdobje 23. 12. 92 do 16. 10. 96.* Ljubljana: Državni zbor Republike Slovenije, 1996.
- Poslovnik skupščine Socialistične Republike Slovenije.* Ljubljana: Skupščina SR Slovenije, 1986.
- Uradni list Republike Slovenije, 1990–1998, 2000–2004, 2008–2009, 2015.*
- Uradni list Republike Slovenije. Mednarodne pogodbe, 1991, 2004.*
- Uradni list Republike Slovenije. Razglasni del, 1990–1994.*
- Uradni list Socialistične republike Slovenije, 1987, 1989–1991.*
- Uradni list Socialistične republike Slovenije. Razglasni del, 1990–1991.*
- Ustava Socialistične republike Slovenije.* Ljubljana: Uradni list SRS, 1974.

Spletni viri

- Archiv bezpečnostních složek.* <https://www.abscr.cz/>. Pridobljeno 15. 4. 2024.
- Bajuk, Andrej (1943–2011) – Slovenska biografija.* <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1016770/>. Pridobljeno 13. 5. 2024.
- Central European Initiative. CEI.* <https://www.cei.int/>. Pridobljeno 25. 4. 2024.
- Delo. Kratka zgodovina stranke SDS.* <https://old.delo.si/novice/volitve/kratka-zgodovina-stranke-sds.html>. Pridobljeno 9. 4. 2024.
- Doma v Evropi, varni v Natu. Urad vlade RS za informiranje. Ministrstvo za zunanje zadeve in Ministrstvo za obrambo.* <http://nato.gov.si/slo/publikacije/referendum-eu-nato.pdf>. Pridobljeno 15. 4. 2024.
- Državna volilna komisija Republike Slovenije. Volitve poslancev v državni zbor 2000.* <https://www.dvk-rs.si/arhivi/dz2000/>. Pridobljeno 25. 4. 2024.
- Državna volilna komisija Republike Slovenije. Volitve v Državni zbor 1996.* https://www.dvk-rs.si/arhivi/dz1996/rezultati_sl.html. Pridobljeno 15. 4. 2024.

- Državna volilna komisija. Državni zbor RS – leto 2000.* <https://www.dvk-rs.si/arhivi/dz2000/>. Pridobljeno 12. 4. 2024.
- Državna volilna komisija. Referendum EU in NATO.* <https://www.dvk-rs.si/volitve-in-referendumi/referendumi/volitve-referenduma/referendum-eu-in-nato/>. Pridobljeno 25. 4. 2024.
- Državna volilna komisija. Referendum za volitve v državni zbor RS (1996).* <https://www.dvk-rs.si/volitve-in-referendumi/referendumi/volitve-referenduma/referendum-za-volitve-v-drzavni-zbor-rs/>. Pridobljeno 9. 4. 2024.
- Državna volilna komisija. Volitve predsednika RS 2002.* <https://www.dvk-rs.si/volitve-in-referendumi/predsednik-republike/volitve-predsednika-rs/volitve-predsednika-rs-leto-2002/>. Pridobljeno 12. 4. 2024.
- Državna volilna komisija. Volitve v državni zbor 1992.* <https://www.dvk-rs.si/arhivi/dz1992/rezultati.html>. Pridobljeno 9. 4. 2024.
- Državni zbor Republike Slovenije. Poročilo o delu državnega zbora v obdobju od 2000–2004: prvo leto mandata: oktober 2000 – november 2001.* https://fotogalerija.dz-rs.si/datoteke/Publikacije/PorocilaDZ/Mandat_2000%E2%80%932004/Letno_porocilo_-_2001.pdf. Pridobljeno 26. 4. 2024.
- Državni zbor Republike Slovenije. Poročilo o delu državnega zbora 2000–2004.* https://fotogalerija.dz-rs.si/datoteke/Publikacije/PorocilaDZ/Mandat_1996%E2%80%932000/Mandatno_porocilo__1996-2000.pdf. Pridobljeno 25. 4. 2024.
- Državni zbor Republike Slovenije. Poročilo o delu državnega zbora v obdobju od 2000–2004: drugo leto mandata: januar 2002 – december 2002.* https://fotogalerija.dz-rs.si/datoteke/Publikacije/PorocilaDZ/Mandat_2000%E2%80%932004/Letno_porocilo_-_2002.pdf. Pridobljeno 26. 4. 2024.
- Državni zbor Republike Slovenije. Poročilo o delu državnega zbora v mandatnem obdobju 2000–2004.* https://fotogalerija.dz-rs.si/datoteke/Publikacije/PorocilaDZ/Mandat_2000%E2%80%932004/Mandatno_porocilo__2000-2004.pdf. Pridobljeno 26. 4. 2024.
- Državni zbor Republike Slovenije. Poročilo o delu državnega zbora v obdobju od 2000–2004: tretje leto mandata: januar 2003 – december 2003.* https://fotogalerija.dz-rs.si/datoteke/Publikacije/PorocilaDZ/Mandat_2000%E2%80%932004/Letno_porocilo_-_2003.pdf. Pridobljeno 26. 4. 2024.
- E-gradiva-Center za raziskovanje javnega mnenja. Ne-spreminjanje pogledov na preteklost. Mnenja o akterjih medvojnih dogajanj*

- (partizani – domobranci) in razmerah v obdobju 1945–1990. https://www.cjm.si/sites/cjm.si/files/file/e-dokumenti/Pogledi_na_preteklost_porocilo_februar_2007.pdf. Pridobljeno 15. 4. 2024.
- Enciklopedija slovenske osamosvojitve, državnosti in ustavnosti. Gl. Majniška deklaracija.* <https://enciklopedija-osamosvojitve.si/clanek/majniška-deklaracija-1989/>. Pridobljeno 15. 4. 2024.
- Enciklopedija slovenske osamosvojitve, državnosti in ustavnosti. Gl. Oglejski sporazum (Peterle-Martino).* <https://enciklopedija-osamosvojitve.si/clanek/oglejski-sporazum-peterle-martino/>. Pridobljeno 13. 5. 2024.
- Encyclopedia Britannica. West European Union.* <https://www.britannica.com/topic/Western-European-Union>. Pridobljeno 24. 4. 2024.
- EUR-Lex. Agenda 2000: for a stronger and wider Union.* <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3A160001>. Pridobljeno 15. 4. 2024.
- EUR-Lex. Official Journal of the European Union, L 236, 23 September 2003.* <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AL%3A2003%3A236%3ATOC>. Pridobljeno 24. 4. 2024.
- European Commission. Entry into force of Europe Agreement with Slovenia.* https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_99_58. Pridobljeno 15. 4. 2024.
- European Commission. European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations.* https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/enlargement-policy/glossary/accession-criteria_en. Pridobljeno 15. 4. 2024.
- European Parliament. European Council Nice, 7–10 December 2000.* https://www.europarl.europa.eu/summits/nice1_en.htm. Pridobljeno 24. 4. 2024.
- European Parliament. The PHARE Programme and the enlargement of the European Union.* https://www.europarl.europa.eu/enlargement/briefings/33a1_en.htm#. Pridobljeno 11. 4. 2024.
- Evropska komisija. Integrirani administrativni in kontrolni sistem (IAKS).* https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/financing-cap/assurance-and-audit/managing-payments_sl. Pridobljeno 11. 4. 2024.
- Evropski parlament. Resolucija Evropskega parlamenta z dne 2. aprila 2009 o evropski zavesti in totalitarizmu.* <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2009-0213+0+DOC+XML+V0//SL>. Pridobljeno 15. 4. 2024.

- Gomulka, Stanislaw. »Macroeconomic Policies and Achievements in Transition Economies, 1989–1999,« UNECE, Geneva (2000). London School of Economics and Political Science. Dostopno na: *LSE Research Online*. <http://eprints.lse.ac.uk/20160/>. Pridobljeno 7. 10. 2021.
- Graf, Rüdiger in Konrad H. Jarausch. ‚Crisis‘ in *Contemporary History and Historiography*. Docupedia-Zeitgeschichte. Version: 1.0, Docupedia-Zeitgeschichte, 27. 3. 2017. http://docupedia.de/zg/graf_jarausch_crisis_v1_en_2017. Pridobljeno 15. 4. 2024.
- Katoliška cerkev. *Izjave. Za spoštovanje demokratično izražene volje državljanov*. <https://katoliska-cerkev.si/za-spostovanje-demokraticno-izrazene-volje-drzavljanov>. Pridobljeno 15. 4. 2024.
- Milan Kučan (arhivska stran). *Spravna slovesnost v Kočevskem Rogu*. <http://www2.gov.si/up-rs/2002-2007/bp-mk.nsf/dokumenti/08.07.1990-90-92>. Pridobljeno 15. 4. 2024.
- NATO Prague Summit. Prague Summit Declaration. Dostopno na: *NATO Press Release (2002)127 – 21 Nov. 2002*. <https://www.nato.int/docu/pr/2002/p02-127e.htm>. Pridobljeno 25. 4. 2024.
- PACE website. *Resolution 1096 (1996). Report 7568 (1996). Measures to dismantle the heritage of former communist totalitarian system*. <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16507>. Pridobljeno 15. 4. 2024.
- PACE website. *Resolution 1481 (2006). Need for international condemnation of crimes of totalitarian communist regimes*. <http://assembly.coe.int/nw/xml/xref/xref-xml2html-en.asp?fileid=17403&lang=en>. Pridobljeno 15. 4. 2024.
- Portal Gov.si. *Identifikacija in registracija živali*. <https://www.gov.si/podrocja/kmetijstvo-gozdarstvo-in-prehrana/veterinarstvo/identifikacija-in-registracija-zivali/>. Pridobljeno 11. 4. 2024.
- Pravno-informacijski sistem Republike Slovenije. *Ustava Republike Slovenije*. <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=USTA1>. Pridobljeno 15. 4. 2024.
- Repe, Božo, Kornelija Ajlec in Božidar Flajšman. *Danilo Türk. Razpad Jugoslavije – Youtube*. <https://www.youtube.com/watch?v=IJgQNf5OzX0&t=154s>. Pridobljeno 9. 4. 2024.
- Republika Slovenija, četrta vlada. <https://www.gov.si/drzavni-organi/vlada/o-vladi/pretekle-vlade/4-vlada-republike-slovenije-od-27-februarja-1997-do-7-junija-2000/>. Pridobljeno 24. 4. 2024.

- Republika Slovenija, peta vlada.* <https://www.gov.si/drzavni-organi/vlada/o-vladi/pretekle-vlade/5-vlada-republike-slovenije-od-7-junija-2000-do-30-novembra-2000/>. Pridobljeno 24. 4. 2024.
- Republika Slovenija, sedma vlada.* <https://www.gov.si/drzavni-organi/vlada/o-vladi/pretekle-vlade/7-vlada-republike-slovenije-od-19-decembra-2002-do-3-decembra-2004/>. Pridobljeno 24. 4. 2024.
- Republika Slovenija, šesta vlada.* <https://www.gov.si/drzavni-organi/vlada/o-vladi/pretekle-vlade/6-vlada-republike-slovenije-od-30-novembra-2000-do-19-decembra-2002/>. Pridobljeno 24. 4. 2024.
- Republika Slovenija. Ekonomsko socialni svet. Ustanovni akt.* <http://www.ess.si/ess/ess-si.nsf/ekonomsko-socialni-svet/ustanovni-akt-ekonomsko-socialnega-sveta>. Pridobljeno 9. 4. 2024.
- Slovenska ljudska stranka.* <https://sls.si/o-stranki/zgodovina/>. Pridobljeno 9. 4. 2024.
- Spravna slovesnost pred 30 leti: »Da ne bi zamenjali ene krivice z drugo«.* <https://www.rtv slo.si/slovenija/30-let/spravna-slovesnost-pred-30-leti-da-ne-bi-zamenjali-ene-krivice-z-drugo/529598>. Pridobljeno 15. 4. 2024.
- Stasi-Unterlagen-Archiv.* <https://www.bstu.de/>. Pridobljeno 15. 4. 2024.
- Stojanov, Veso. Velika mešanica naključnih in pametnih ljudi. *Delo*, 25. 6. 2021. <https://www.delo.si/razno/velika-mesanic-nakljucnih-in-pametnih-ljudi/>. Pridobljeno 15. 4. 2024.
- Šetinc Pašek, Mojca in Rosvita Pesek. *Vsak avgustovski ponedeljek – Pogovori z osamosvojitelji – RTV SLO.* <https://www.rtv slo.si/rtv/za-medije/sporocila-za-javnost/vsak-avgustovski-ponedeljek-pogovori-z-osamosvojitelji/531804>. Pridobljeno 15. 4. 2024.
- Šetinc Pašek, Mojca. *Od kompromisa do poslanstva: Portret Janeza Drnovška, 2. del. – Dosje: dokumentarni program RTV SLO.* <https://4d.rtv slo.si/arhiv/dosje/174544938>. Pridobljeno 9. 4. 2024.
- Šetinc Pašek, Mojca. *Pozabljena umetnost vladanja, MMC RTV SLO.* <https://4d.rtv slo.si/arhiv/dosje/174471508>. Pridobljeno 9. 4. 2024.
- Študijski center za narodno spravo.* <https://www.scnr.si/>. Pridobljeno 15. 4. 2024.
- The Black Book: The Nazi Crime Against the Jewish People.* <https://www.commentarymagazine.com/articles/hannah-arendt/the-black-book-the-nazi-crime-against-the-jewish-people-and-hitlers-professors-by-max-weinreich/>. Pridobljeno 15. 4. 2024.

- Třešňák, Petr in Adam Hradilek. Milan Kundera's denunciation. *Respekt*, 13. 10. 2008. <https://www.respekt.cz/respekt-in-english/milan-kundera-s-denunciation>. Pridobljeno 14. 4. 2024.
- Tržni ukrepi. Agencija RS za kmetijske trge in razvoj podeželja (arhivska stran). http://arskrp.arhiv-spletisc.gov.si/si/storitve_ukrepi/trzni_ukrepi/index.html. Pridobljeno 11. 4. 2024.
- Ústav pro studium totalitních režimů. <https://www.ustrcr.cz/>. Pridobljeno 15. 4. 2024.
- VAČ – Virtualna čitalnica. <http://arsq.gov.si/Query/detail.aspx?ID=27578>. Pridobljeno 15. 4. 2024.
- Vlada Republike Slovenije. 3. vlada Republike Slovenije (od 25. januarja 1993 do 27. februarja 1997). <https://www.gov.si/drzavni-organi/vlada/o-vladi/pretekle-vlade/3-vlada-republike-slovenije-od-25-januarja-1993-do-27-februarja-1997/>. Pridobljeno 11. 4. 2024).
- Vlada Republike Slovenije. Izvršni svet Skupščine Republike Slovenije (od 16. maja 1990 do 14. maja 1992). [https://www.gov.si/drzavni-organi/vlada/o-vladi/pretekle-vlade/izvršni-svet-skupscine-republike-slovenije-od-16-maja-1990-do-14-maja-1992/#:~:text=1.-,Vlada%20Republike%20Slovenije%3A%20Izvr%C5%A1ni%20svet%20Skup%C5%A1%C4%8Dine%20Republike%20Slovenije%20\(od%2016,maja%201992\)](https://www.gov.si/drzavni-organi/vlada/o-vladi/pretekle-vlade/izvršni-svet-skupscine-republike-slovenije-od-16-maja-1990-do-14-maja-1992/#:~:text=1.-,Vlada%20Republike%20Slovenije%3A%20Izvr%C5%A1ni%20svet%20Skup%C5%A1%C4%8Dine%20Republike%20Slovenije%20(od%2016,maja%201992).). Pridobljeno 27. 8. 2024.
- Vlada Republike Slovenije. Sedma vlada Republike Slovenije (9. 12. 2002 – 3. 12. 2004). <https://www.gov.si/drzavni-organi/vlada/o-vladi/pretekle-vlade/7-vlada-republike-slovenije-od-19-decembra-2002-do-3-decembra-2004/>. Pridobljeno 12. 4. 2024.
- Zákony pre ľudí. Zákon Národnej rady Slovenskej republiky o nemožnosti a protiprávnosti komunistického systému. <https://www.zakonypreludi.sk/zz/1996-125>. Pridobljeno 15. 4. 2024.
- Zákony pro lidi. Zákon ze dne 9. července 1993 o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu. Sbírka zákonů České Republiky, Částka 51, rozeslána dne 30. července 1993. <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/rocnik/1993>. Pridobljeno 15. 4. 2024.

Objavljeni viri

- Cerar, Miro in Gorazd Perenič (ur.). *Nastajanje slovenske ustave: izbor gradiv Komisije za ustavna vprašanja 1990–1991. I. zvezek*. Ljubljana: Državni zbor Republike Slovenije, 2001.

- Repe, Božo. *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. Del 1, Opozicija in oblast*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2002.
- Repe, Božo. *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. Del 2, Slovenci in federacija*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2003.
- Repe, Božo. *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. Del 3, Osamosvojitve in mednarodno priznanje*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2004.
- Toš, Niko (ur.). *Vrednote v prehodu II. Slovensko javno mnenje 1990–1998*. Ljubljana: Dokumenti Slovensko javno mnenje, Fakulteta za družbene vede, Inštitut za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 1999.

Pričevanja in spomini

- Bučar, France. *Prehod čez rdeče morje*. Ljubljana: Mihelač, 1993.
- Drnovšek, Janez. *Moja resnica: Jugoslavija 1989 – Slovenija 1991*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996.
- Potrč, Miran. *Klic k razumu: spomini*. Ljubljana: Modrijan, 2014.
- Ribarič, Miha. *Spomini: Slovenija – Jugoslavija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2015.
- Rupel, Dimitrij. *Skrivnost države: spomini na domače in zunanje zadeve 1989–1992*. Ljubljana: Delo, 1992.
- Smole, Jože. *Pred usodnimi odločitvami*. Ljubljana: Delavska enotnost, 1992.
- Žakelj, Viktor. *Plebiscit 1990. Med politikantstvom, strahom in pogumom*. Tržič: Učila International, 2010.

Literatura

- Albreht, Matjaž in Marko Jakopec. Nobenih presenečenj, večina dopolnil opozicije zavrnjena. *Delo*, 19. 1. 1996, 2.
- Albreht, Matjaž in Marko Jakopec. Temelji za vstop Slovenije v EU in Nato postavljeni. *Delo*, 28. 2. 2003, 1.
- Albreht, Matjaž, Marko Jakopec in Mateja Babič. Pomlad se bo začela z dvojnimi referendumom. *Delo*, 31. 1. 2003, 1.
- Albreht, Matjaž. Blagajna umirja inflacijo. *Delo*, 16. 10. 2002, 1.
- Albreht, Matjaž. Kmalu prve odločitve o spremembi ustave. *Delo*, 5. 11. 2002, 2.
- Albreht, Matjaž. Politična elita enotna: referendum po Pragi. *Delo*, 23. 5. 2002, 1.

- Albreht, Matjaž. Režija: predsednik DZ. Igrajo: poslanci. *Delo*, 6. 6. 2003, 2.
- Aleksič, Jure. Izgon Iva Hvalice. *Mladina*, 28. 5. 2001, 26–28.
- Aleksič, Jure. Kmetsko-krščanske slike. *Mladina*, 5. 7. 1999, 28–30.
- Antoši, Sorin, Balázs Trencsényi in Péter Apor (ur.). *Narratives unbound. Historical studies in post-Communist Eastern Europe*. Budapest in New York: Central European University Press, 2007.
- Artwińska, Anna in Agnieszka Mrozik (ur.). *Gender, Generations, and Communism in Central and Eastern Europe and Beyond*. London in New York: Routledge, 2020.
- Ash, Timothy Garton. *Čarobna svetilka. Revolucije leta 1989 – Pričevanje iz Varšave, Budimpešte, Berlina in Prage*. Ljubljana: Študentska založba, 1999.
- Ash, Timothy Garton. *History of the Present. Essays, sketches, and dispatches from Europe in the 1990s*. New York: Vintage books, 2001.
- Ash, Timothy Garton. *The File: a personal history*. London: Harper Collins, 1997.
- Ash, Timothy Garton. *The Polish Revolution: Solidarity*. London: Penguin Books, 1999.
- Ash, Timothy Garton. Trials, purges and history lessons: treating a difficult past in post-communist Europe. V: Jan-Werner Müller (ur.). *Memory and power in post-war Europe. Studies in the presence of the past*, 265–82. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Babič, Blaž. Od delegata do poslanca. V: Aleš Gabrič (ur.). *Slovenska pot iz enopartijskega v demokratični sistem*, 89–101. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012.
- Babič, Mateja in Grega Repovž. Koalicija v celoti zavrnila interpelacijo o delu vlade. *Delo*, 21. 8. 1997, 1.
- Babič, Mateja in Grega Repovž. SKD bi s SLS, s SDS pa ne. *Delo*, 21. 1. 1999, 2.
- Babič, Mateja in Grega Repovž. Za mandatarja, a z zahtevami glede vlade. *Delo*, 6. 12. 2002, 2.
- Babič, Mateja in Majda Vukelič. Koalicija in opozicija nič bližje, kot sta bili. *Delo*, 6. 2. 2003, 2.
- Babič, Mateja in Marko Jakopec. Poslanci izbrali kviaz, a le za konstitutivno zasedanje. *Delo*, 3. 12. 1996, 2.
- Babič, Mateja in Marko Jakopec. Tone Rop je novi predsednik vlade. *Delo*, 12. 12. 2002, 1.
- Babič, Mateja in Matej Košir. But osvojil ljudska srca, Zagožen izbran. *Delo*, 15. 4. 2000, 2.

- Babič, Mateja in Tomaž S. Natlačen. ‚Dobro sporočilo za vse naše državljane‘. *Delo*, 16. 11. 2000, 1.
- Babič, Mateja in Tomaž S. Natlačen. Podobnik pisno potrdil konec vladne koalicije. *Delo*, 17. 3. 2000, 1.
- Babič, Mateja in Vladimir Vodusek. Odmevi opozicijskih strank. *Delo*, 18. 2. 1997, 2.
- Babič, Mateja, Gregor Repovž in Vladimir Vodusek. Pomladne stranke uskladile sporazum, zdaj le še podpis. *Delo*, 23. 11. 1996, 2.
- Babič, Mateja. ‚Na volitvah bom kandidiral za predsednika republike‘. *Delo*, 15. 6. 2002, 1.
- Babič, Mateja. Andrej Bajuk: Koalicija je razpadla. *Delo*, 27. 7. 2000, 1.
- Babič, Mateja. Delo predsednika DZ zahteva celega človeka. *Delo*, 4. 11. 1997, 2.
- Babič, Mateja. Diši po pomladi, po ohceti ne. *Delo*, 15. 2. 2000, 2.
- Babič, Mateja. Kako bodo glasovale stranke. *Delo*, 7. 4. 2000, 2.
- Babič, Mateja. Koalicija ima polne roke dela. *Delo*, 5. 12. 2002, 2.
- Babič, Mateja. Koalicija je trdna. *Delo*, 19. 6. 2000, 2.
- Babič, Mateja. Konec ugibanj: SDS in SKD združeni. *Delo*, 30. 1. 2000, 1.
- Babič, Mateja. Le pogojno sodelovanje. *Delo*, 11. 10. 2001, 2.
- Babič, Mateja. Nova stranka je SLS + SKD Slovenska ljudska stranka. *Delo*, 16. 4. 2000, 1.
- Babič, Mateja. Novi Demos brez SLS?. *Delo*, 13. 1. 2000, 2.
- Babič, Mateja. Opozicijski za in proti. *Delo*, 20. 3. 2003, 2.
- Babič, Mateja. Pomladniki bodo glasovali proti predlaganim ministrom. *Delo*, 3. 2. 1997, 2.
- Babič, Mateja. Predvolilna koalicija. *Delo*, 12. 1. 2000, 2.
- Babič, Mateja. Prepad med LDS ter SDS in NSi. *Delo*, 31. 1. 2003, 2.
- Babič, Mateja. Prvak ljudske stranke že pomahal premierju v slovo. *Delo*, 24. 2. 2000, 1.
- Babič, Mateja. Prvi dan na skupni poti. *Delo*, 16. 6. 1999, 2.
- Babič, Mateja. S posameznimi politikami se vlada ne bo ukvarjala. *Delo*, 11. 1. 2003, 2.
- Babič, Mateja. SDS in NSi zapuščata vodstvene položaje. *Delo*, 24. 1. 2001, 2.
- Babič, Mateja. SLS in SKD v ‚skupni postelji, za isto mizo‘?. *Delo*, 15. 4. 1999, 2.
- Babič, Mateja. SLS poziva SKD, naj razmisli o skoku čez plot. *Delo*, 19. 1. 2000, 2.
- Babič, Mateja. Strnjenih vrst do konca mandata. *Delo*, 14. 7. 2003, 1.

- Babič, Mateja. Šest zahtev SDS in NSi za premierja. *Delo*, 9. 1. 2003, 2.
- Babič, Mateja. Tranzicija in frontovstvo ovirata demokracijo. *Delo*, 26. 11. 2001, 2.
- Babič, Mateja. Ustave se ne spreminja tako, kot si je zamislila vlada. *Delo*, 1. 10. 2001, 2.
- Babič, Mateja. Več transparentnosti, manj nezaupanja. *Delo*, 30. 5. 2000, 2.
- Babič, Mateja. Vladni okraski na novoletni jelki?. *Delo*, 30. 1. 2003, 2.
- Babič, Mateja. Vladni stranki še vedno iščeta trohico razuma. *Delo*, 24. 7. 2000, 2.
- Babič, Mateja. Vlado je treba potrditi, nato pride sto dni miru. *Delo*, 22. 2. 1997, 2.
- Babič, Mateja. Vlogo opozicije odigrati, kot se spodobi. *Delo*, 19. 1. 2001, 2.
- Babič, Mateja. Vnovič pomladna koalicija, ne glede na volilni sistem?. *Delo*, 10. 1. 2000, 2.
- Babič, Mateja. Za SLS priključitev, za SKDS združitev. *Delo*, 28. 4. 1999, 2.
- Babič, Mateja. Zagožen predlaga tristranski dogovor. *Delo*, 29. 7. 2000, 2.
- Babič, Mateja. Združeni v vladu ali opozicijo?. *Delo*, 28. 1. 2000, 2.
- Badie, Bertrand, Dirk Berg-Schlosser in Leonardo Morlino (ur.). *International encyclopedia of political science*. Vol. 8. Thousand Oaks: Sage, 2011.
- Bakše, Ingrid. Represija, nova družbena gibanja in iniciative. V: Bojan Leskovar (ur.). *Kompendij za bivše in bodoče politike ali popotovanje od Krškega do Portoroža*, 9–16. Ljubljana: Delo, 1989.
- Balažic, Milan (ur.). *Politični referendumi – sredstvo manipulacije ali demokracije?* Ljubljana: Komunist, 1989.
- Bardi, Luciano in Peter Mair. The Parameters of Party Systems. *Party Politics* 14, št. 2 (2008): 147–66.
- Barić, Nikica. Glavne značajke hrvatske politike prema Sloveniji i Srbiji tijekom 1991. godine. V: Jurij Hadalin in Blaž Babič (ur.). *Osamosvojitve 1991. Država in demokracija na Slovenskem v zgodovinskih razsežnostih*, 241–50. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011.
- Barić, Nikica. *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990–1995*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2005.
- Berger, Stefan. Western Europe. V: Diana Mishkova in Balázs Trencsényi (ur.). *European Regions and Boundaries: A Conceptual History*, 15–35. Oxford in New York: Berghahn Books, 2017.

- Bernhard, Michael in Jan Kubik. *Twenty years after communism. The politics of memory and commemoration*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Bernhard, Michael. Institutional choice after communism. A critique of theory-building in an empirical wasteland. *East European Politics and Societies* 14, št. 2 (2000): 316–47.
- Bešlin, Milivoj. 'Discovering' Yugoslavia in Post-socialism: The Intrinsic and Extrinsic Limits to Researching an Unusual Historical Creation. V: Branislav Radeljić in Carlos González Villa (ur.). *Researching Yugoslavia and its Aftermath. Sources, Prejudices and Alternative Solutions*, 133–54. Cham: Springer, 2021.
- Biscop, Sven. NATO and the EU: A Bipolar Alliance for a Multipolar World. V: Ellen Hallams, Luca Ratti in Benjamin Zyla (ur.). *NATO beyond 9/11. The Transformation of the Atlantic Alliance*, 239–57. Basingstoke in New York: Palgrave Macmillan, 2013.
- Biserko, Sonja. *Yugoslavia's Implosion. The fatal attraction to Serbian nationalism*. Helsinki: The Norwegian Helsinki Committee, 2012.
- Biščak, Jože. Nezakonito financiranje volilne kampanje strank?. *Delo*, 8. 10. 1994, 2.
- Bohle, Dorothee in Béla Greskovits. Staring through the mocking glass. Three misperceptions of the East-West divide since 1989. V: Ferenc Laczó in Luka Lisjak Gabrijelčič (ur.). *The legacy of division. East and West after 1989*, 11–19. Budapest in New York: CEU Press, Eurozin, 2020.
- Bohnenkamp, Björn, Till Manning in Eva-Maria Silies (ur.). *Generation als Erzählung. Neue Perspektiven auf ein kulturelles Deutungsmuster*. Göttingen: Wallstein, 2009.
- Borak, Neven. *Ekonomski vidiki delovanja in razpada Jugoslavije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 2002.
- Bozóki, András in Gergely Karácsony. The making of a Political Elite: Participants in the Hungarian Roundtable Talks of 1989. V: András Bozóki (ur.). *The Roundtable talks of 1989. The Genesis of Hungarian Democracy. Analysis and Documents*, 71–105. Budapest: Central European University Press, 2002.
- Brown, Archie. *The Gorbachev Factor*. Oxford: Oxford University Press, 1996.
- Bunce, Valeria. Should transitologists be grounded?. *Slavic Review* 54, št. 1 (1995): 111–27.
- Busse, Dietrich. Conceptual History or a History of Discourse? On the Theoretical Basis and Questions of Methodology of a

- Historical-Semantic Epistemology. V: Margrit Pernau in Dominic Sachsenmaier (ur.). *Global Conceptual History. A Reader*, 108–32. London: Bloomsbury, 2016.
- Buvač, Drago. Bo Jeffrey izumil recept za ‚jugoslovanski čudež‘?. *Sobotna priloga*, 11. 11. 1989, 23.
- Buvač, Drago. Z nemško marko nad jugoslovansko hiperinflacijo. *Sobotna priloga*, 18. 11. 1989, 23.
- Calic, Marie-Janine. *A History of Yugoslavia*. West Lafayette: Purdue University Press, 2019.
- Caplan, Richard. *Europe and the recognition of new states in Yugoslavia*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Carothers, Thomas. The end of transition paradigm. *Journal of democracy* 13, št. 1 (2002): 5–20.
- Cerar, Gregor. Krekovo volilo. *Mladina*, 28. 10. 1997, 21.
- Cerar, Miro in Jure Gašparič. *Izgradnja države: zgodovina nastajanja Ustave Republike Slovenije in njeni temeljni vidiki (1990–1991)*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2022.
- Choi, Y. P. Susanne in Roman David. Lustration Systems and Trust: Evidence from Survey Experiments in the Czech Republic, Hungary, and Poland. *American Journal of Sociology* 117, št. 4 (2012): 1172–201.
- Christiaens, Kim, James Mark in José. M. Faraldo. Entangled Transitions: Eastern and Southern European Convergence or Alternative Europes? 1960s–2000s. *Contemporary European History* 26, št. 4 (2017): 577–99.
- Cmrečnjak, Sašo. Slovenska sprava: zgodovinski pregled. *Zgodovinski časopis* 70, št. 3-4 (2016): 382–436.
- Cohen, J. Lenard. *Broken Bonds: The Disintegration of Yugoslavia*. Boulder, San Francisco in Oxford: Westview Press, 1993.
- Cohen, J. Lenard. *The Socialist Pyramid: Elites and Power in Yugoslavia*. Oakville, New York in London: Mosaic Press, 1989.
- Coll, R. Alberto. Kosovo and the Moral Burdens of Power. V: Andrew J. Bacevich in Eliot A. Cohen (ur.). *War over Kosovo: politics and strategy in a global age*, 124–54. New York: Columbia University Press, 2001.
- Courtois, Stéphane idr. *The black book of communism: crimes, terror, repression*. London: Harvard University Press, 1997.
- Czerep, Jędrzej. Post-Truth as Crisis of Trust and Critical Source Assessment. V: Marius Gudonis in Benjamin T. Jones. *History in a*

- Post-Truth World. Theory and Praxis*, 33–46. New York in London: Routledge, 2021.
- Čepič, Zdenko idr. *Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929–1955*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 1995.
- Čepič, Zdenko idr. *Prikrita modra mreža: organi za notranje zadeve Republike Slovenije v projektu MSNZ leta 1990*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino: Zveza policijskih veteranskih društev Sever, 2010.
- Čepič, Zdenko. Dopolnila k slovenski ustavi jeseni 1989. V: Jasna Fischer idr. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992, 1202–06*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Mladinska knjiga, 2005.
- Čepič, Zdenko. Evropa zdaj! Programski pogledi slovenskih političnih strank, predvsem slovenskih komunistov na ‚Evropo‘ v procesu demokratizacije in osamosvajanja. V: Nevenka Troha, Mojca Šorn in Bojan Balkovec (ur.). *Evropski vplivi na slovensko družbo*, 437–49. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2008.
- Čepič, Zdenko. Iz oblasti v opozicijo: začetni koraki opozicije v ‚Demosovem‘ parlamentu. V: Aleš Gabrič (ur.). *Slovenska pot iz enopartijskega v demokratični sistem*, 75–88. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012.
- Čepič, Zdenko. Na predvečer osamosvojitve. V: Jasna Fischer idr. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992, 1322–26*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Mladinska knjiga, 2005.
- Čepič, Zdenko. Opozicija ‚opozicije‘. *Časopis za zgodovino in narodopisje (Demosov zbornik)* 37, št. 3–4 (2001): 617–40.
- Čepič, Zdenko. Plebiscit o samostojni Sloveniji. V: Jasna Fischer idr. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992, 1294–97*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Mladinska knjiga, 2005.
- Čepič, Zdenko. Politika Zveze komunistov Slovenije v osemdesetih (izbrane teme). V: Jurij Perovšek in Mojca Šorn (ur.). *Narod-politika-država. Idejnopolitični značaj strank na Slovenskem od konca 19. do začetka 21. stoletja*, 175–209. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2020.

- Čepič, Zdenko. Preoblikovanje slovenskega političnega prostora. V: Jasna Fischer idr. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*, 1196–200. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Mladinska knjiga, 2005.
- Čepič, Zdenko. Razpad Demosa in padec njegove vlade. V: Jasna Fischer idr. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*, 1364–67. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Mladinska knjiga, 2005.
- Čepič, Zdenko. Ustava 1974; preureditev jugoslovanske federacije, delegatski sistem in dogovorna ekonomija. V: Jasna Fischer idr. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*, 1094–101. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Mladinska knjiga, 2005.
- Čepič, Zdenko. Volitve aprila 1990. V: Jasna Fischer idr. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*, 1283–90. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Mladinska knjiga, 2005.
- Čibej, Boris. Povejte mi resnico. *Mladina*, 16. 10. 1996, 19.
- Danielson, Elena. Privacy Rights and the Rights of Political Victims: Implications of the German Experience. *The American Archivist* 67, št. 2 (2004): 176–93.
- David, Roman. *Lustration and Transitional Justice: Personnel Systems in the Czech Republic, Hungary, and Poland*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2011.
- Davies, Norman. *Zgodovina Evrope*. Ljubljana: Modrijan, 2013.
- Dawisha, Karen in Bruce Parrot (ur.). *Politics, power, and the struggle for democracy in South-East Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Dawisha, Karen in Bruce Parrot (ur.). *The consolidation of democracy in East-Central Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Deželak Barič, Vida. Komunistična partija Slovenije v začetnem obdobju okupacije. V: Jasna Fischer idr. (ur.), *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*, 615–18. Ljubljana: Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
- Dolar, Mladen. Zmaga razuma. *Mladina*, 26. 4. 1994, 16.

- Doupona Horvat, Marjeta. Vladni izterjevalci. *Mladina*, 25. 11. 1997, 22–25.
- Dragović-Soso, Jasna. *Saviours of the Nation. Serbia's Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism*. Ithaca: McGill-Queen's University Press, 2002.
- Elster, Jon. *Closing the Books. Transitional Justice in Historical Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Eriksen, O. Erik. *The normativity of the European Union*. Basingstoke in New York: Palgrave Macmillan, 2014.
- Erznožnik, Matjaž. Dnevni red poslancem ne napoveduje lagodja. *Delo*, 10. 2. 1994, 2.
- Erznožnik, Matjaž. Nekateri bodo dobili več. *Delo*, 23. 4. 1993, 2.
- Erznožnik, Matjaž. Združevanje s socialisti bo prednostna naloga stranke. *Delo*, 17. 5. 1993, 3.
- Eyal, Gil. *The origins of postcommunist elites. From Prague spring to the breakup of Czechoslovakia*. Mineapolis: University of Minnesota Press, 2003.
- Falk, J. Barbara. *The dilemmas of dissidence in East-Central Europe. Citizen Intellectuals and Philosopher Kings*. Budapest in New York: Central European University Press, 2003.
- Ferenc, Mitja, Jurij Hadalin in Blaž Babič (ur.). *Osamosvojitve 1991: država in demokracija na Slovenskem v zgodovinskih razsežnostih*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011.
- Ferfila, Bogomil in Paul Phillips. *Slovenia's transition: from medieval roots to the European Union*. Lanham: Lexington Books, 2010.
- Ferfila, Bogomil in Paul Phillips. Socioeconomic development in Slovenia: 1990–2000. V: Drago Zajc (ur.). *Slovenska država ob deseti obletnici*, 177–201. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2001.
- Fink-Hafner, Danica in Alenka Krašovec. Modernizacija Državnega zbora Republike Slovenije in razvoj poslovnika. V: Tatjana Krašovec in Mojca Pristavec Đogić (ur.). *Prihodnost parlamentarne demokracije: zbornik strokovnega srečanja ob 20. obletnici prvih večstrankarskih volitev, november 2010*, 197–204. Ljubljana: Državni zbor, 2010.
- Fink-Hafner, Danica in Damjan Lah. *Managing Europe from Home: The Europeanisation of the Slovene Core Executive*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2003.
- Fink-Hafner, Danica in Damjan Lah. *Proces evropeizacije in prilaganja političnih ustanov na nacionalni ravni*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2005.

- Fink-Hafner, Danica. *Politične stranke*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2001.
- Fischer, Jasna idr. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.
- Flajšman, Božidar (ur.). *Onstran demokracije. Izjave in stališča Liberalne akademije po letu 2005*. Ljubljana: Liberalna akademija, 2009.
- Freeden, Michael. Crisis? How is that a crisis?!. *Contributions to the History of Concepts* 12, št. 2 (2017): 12–28.
- Friš, Darko (ur.). *Demosov zbornik*. Maribor: Univerza v Mariboru: Zgodovinsko društvo Maribor, 2001.
- Fürst, Juliane. *Stalin's Last Generation: Soviet Post-War Youth and the Emergence of Mature Socialism*. Oxford in New York: Oxford University Press, 2010.
- Gabrič, Aleš (ur.). *Slovenska pot iz enopartijskega v demokratični sistem*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012.
- Gabrič, Aleš. Disidenti v Sloveniji v primerjavi z vzhodnoevropskimi komunističnimi državami. *Prispevki za novejšo zgodovino* 51, št. 1 (2011): 297–312.
- Gabrič, Aleš. Jože Pučnik on a Path to Becoming a Dissident. *Prispevki za novejšo zgodovino* 58, št. 3 (2018): 78–93.
- Gabrič, Aleš. Lahkotnost rušenja starega in težavnost vzpostavljanja novega. V: Aleš Gabrič (ur.). *Slovenska pot iz enopartijskega v demokratični sistem*, 11–32. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012.
- Gabrič, Aleš. Pobude za spreminjanje ustavnega sistema. V: Jasna Fischer idr. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*, 1174–78. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Mladinska knjiga, 2005.
- Gabrič, Aleš. Slovenska kulturnopolitična razhajanja med kulturno ustvarjalnostjo in politično akcijo 1980–1987. *Zgodovinski časopis* 56, št. 1-2 (2002): 199–221.
- Gabrič, Aleš. Slovensko zgodovinopisje med stroko in politiko. *Nova revija* 26, št. 307-308 (2007): 320–27.
- Gabrič, Aleš. Zaostrenost mednacionalnih odnosov. V: Jasna Fischer idr. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*, 1165–74. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Mladinska knjiga, 2005.

- Gašparič, Jure in Mojca Šorn (ur.). *Četrto stoletje Republike Slovenije – izzivi, dileme, pričakovanja*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016.
- Gašparič, Jure. Slovenian Socialist Parliament on the Eve of the Dissolution of the Yugoslav Federation: a feeble »ratification body« or important political decision-maker?. *Prispevki za novejšo zgodovino* 55, št. 3 (2015): 41–59.
- Gašparič, Jure. *Državni zbor 1992–2012: o slovenskem parlamentarizmu*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012.
- Gašparič, Jure. O samoumevnosti uvajanja parlamentarne demokracije v vzhodni Evropi po letu 1989. V: Aleksander Lorenčič in Željko Oset (ur.). *Regionalni vidiki tranzicije*, 81–96. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016.
- Gašparič, Jure. Parlament in čas. O dožemanju časa v sodobnem parlamentu. *Prispevki za novejšo zgodovino* 61, št. 2 (2021): 169–92.
- Gašparič, Jure. Pisati politično zgodovino Republike Slovenije. V: Jure Gašparič in Mojca Šorn (ur.). *Četrto stoletje Republike Slovenije – izzivi, dileme, pričakovanja*, 27–37. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016.
- Gebert, Konstanty. Poland since 1989: muddling through, wall to wall. V: Sabrina P. Ramet (ur.). *Central and Southeastern European Politics since 1989*, 139–61. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Gill, Graeme. *Democracy and Post-Communism: Political Change in the Post-Communist World*. London: Routledge, 2001.
- Gjuričová, Adéla in Tómaš Zahrádníček. *Návrat parlamentu: Češi a Slováci ve Federálním shromáždění 1989–1992*. Praga: Argo in Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2018.
- Gjuričová, Adéla, Andreas Schulz, Luboš Velek in Andreas Wirsching (ur.). *Lebenswelten von Abgeordneten in Europa 1860–1990*. Düsseldorf: Droste Verlag, 2014.
- Godeša, Bojan. Namesto sprave kulturni boj. V: Jure Gašparič in Mojca Šorn (ur.). *Četrto stoletje Republike Slovenije – izzivi, dileme, pričakovanja*, 127–36. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016.
- Golobič, Marko. Vpliv uporabe različnih volilnih sistemov na sestavo državnega zbora Republike Slovenije. V: Slavko Gaber (ur.). *Volilni sistemi*, 305–47. Ljubljana: Krt, 1996.
- Grad, Franc, Drago Zajc in Igor Kaučič. *Referendum in sprejemanje nove slovenske ustave*. Ljubljana: Inštitut za javno pravo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, 1990.

- Grad, Franc. Delegatski in volilni sistem z vidika XXVI. amandmaja k Ustavi SFRJ. *Teorija in praksa* 26, št. 3-4 (1989): 363–66.
- Grad, Franc. Položaj parlamenta v političnem in pravnem sistemu Republike Slovenije. V: Jožica Velišček idr. (ur.). *Državni zbor Republike Slovenije: 1992–2002*, 119–48. Ljubljana: Državni zbor Republike Slovenije, 2002.
- Grad, Franc. *Volitve in volilni sistem*. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije, 2004.
- Grad, Franci. *Parlament in vlada*. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije, 2000.
- Grafton, Anthony. The History of Ideas: Precept and Practice, 1950–2000 and Beyond. *Journal of the History of Ideas* 67, št. 1 (2006): 1–32.
- Grah, Matija. Demokratska stranka Slovenije (Peršakovi demokrati). *Mladina*, 1. 10. 1996, 25.
- Grah, Matija. Dosje 49 dni. Drnovškova simultanka. *Mladina*, 2. 2. 1993, 14–20.
- Grah, Matija. Gnilo jajce. *Mladina*, 28. 10. 1997, 20–21.
- Grah, Matija. Išče se predsednik parlamenta. *Mladina*, 26. 11. 1996, 16–19.
- Grah, Matija. Janez Drnovšek, mostograditelj. *Mladina*, 14. 1. 1997, 8–11.
- Grah, Matija. Kdo bo mandatar. *Mladina*, 19. 11. 1996, 12–15.
- Grah, Matija. Kučan odtekel prvi krog. *Mladina*, 17. 12. 1996, 16–17.
- Grah, Matija. Kučan odtekel že drugi krog. *Mladina*, 23. 12. 1996, 11.
- Grah, Matija. Mandatarski voz. *Mladina*, 29. 12. 1992, 8–9.
- Grah, Matija. Pomladanski blodni krog. *Mladina*, 3. 12. 1996, 10–13.
- Grah, Matija. Pomladna koalicija je mrtvak. *Mladina*, 10. 12. 1996, 12–15.
- Grah, Matija. Pomladna koalicija?. *Mladina*, 29. 10. 1996, 18.
- Grah, Matija. Povolilne koalicije. *Mladina*, 8. 12. 1992, 16–18.
- Grah, Matija. Referendumi za telebane. *Mladina*, 3. 12. 1996, 22–25.
- Grah, Matija. Vlada na zatožni klopi. *Mladina*, 26. 8. 1997, 28–30.
- Grah, Matija. Vlada pomladanske neenotnosti?. *Mladina*, 21. 1. 1997, 8–11.
- Grah, Matija. Vse Drnovškove vlade. *Mladina*, 12. 1. 1993, 14–15.
- Granda, Stane. SLS med izročilom in sodobnostjo, med načeli in dnevno politiko. *Časopis za zgodovino in narodopisje (Demosov zbornik)* 37, št. 3-4 (2001): 353–65.
- Grizold, Anton in Vinko Vegič. Članstvo v Natu: rešitev sodobne varnostne dileme Slovenije?. *Teorija in praksa* 39, št. 3 (2002): 383–401.

- Guštin, Damijan, Vladimir Prebilič in Uroš Svete. *Koroški boj za samostojno in neodvisno Slovenijo: 1989–1991*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018.
- Guštin, Damijan. Oborožene sile v prelomnem trenutku: nacionalna obramba – dosežek samostojne slovenske države?. V: Mitja Ferenc, Jurij Hadalin in Blaž Babič (ur.). *Osamosvojitve 1991: država in demokracija na Slovenskem v zgodovinskih razsežnostih*, 253–64. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011.
- Guštin, Damjan. Varnost in demokratična preobrazba: (za)varovanje demokratizacije in osamosvajanja v Sloveniji v letu 1990. V: Aleš Gabrič (ur.). *Slovenska pot iz enopartijskega v demokratični sistem*, 103–27. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012.
- Guštin, Damjan. Vojaškopolitično dogajanje v jugoslovanski krizi in osamosvojitvi Slovenije. V: Jurij Perovšek (ur.). *Slovenska osamosvojitve 1991: pričevanja in analize: simpozij, Brežice, 21. in 22. junij 2001: zbornik*, 191–214. Ljubljana: Državni zbor Republike Slovenije: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2002.
- Hadalin, Jurij. Kaj bi rekel Henrik Tuma? Od Socialdemokratske stranke Slovenije do Slovenske demokratske stranke. *Prispevki za novejšo zgodovino* 61, št. 3 (2021): 237–61.
- Haupt, Heinz-Gerhard in Jürgen Kocka. *Comparative and transnational history: Central European approaches and new perspectives*. New York in Oxford: Berghahn Books, 2009.
- Hayden, Robert. *Blueprints for a house divided: The constitutional logic of the Yugoslav conflict*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2000.
- Heydemann, Günther in Karel Vodička (ur.). *From Eastern Bloc to European Union. Comparative process of transformation since 1990*. New York in Oxford: Berghahn Books, 2017.
- Higley, John in Michael Burton. *Elite foundations of liberal democracy*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2006.
- Hladnik Milharčič, Ervin. Komunist na čelu postkomunistične Slovenije. *Mladina*, 27. 4. 1990, 4.
- Hladnik Milharčič, Ervin. Predsednik vseh predsednikov. *Mladina*, 18. 5. 1990, 24–25.
- Hloušek, Vít in Lubomír Kopeček. *Origin, ideology and transformation of political parties. East-Central and Western Europe Compared*. Burlington: Ashgate, 2010.
- Hobsbawm, Eric. *Čas skrajnosti. Svetovna zgodovina 1914–1991*. Ljubljana: Sophia, 2017.

- Hobsbawm, Eric. *On History*. London: Abacus, 2002.
- Holmes, Leslie. *The End of Communist Power: Anti-Corruption Campaigns and Legitimation Crisis*. New York: Oxford University Press, 1993.
- Hozjan, Andrej. Zeleni Slovenije od ustanovitve leta 1989 do padca Demosove vlade. *Časopis za zgodovino in narodopisje (Demosov zbornik)* 72, št. 3-4 (2001): 411–36.
- Hribar, Spomenka. ‚Udbomafija‘ kot strukturni element današnje desne ideologije. *Družboslovne razprave* 12, št. 21 (1996): 20–26.
- Hribar, Spomenka. Krivda in greh. V: Dimitrij Rupel (ur.). *Kocbekov zbornik*, 10–68. Maribor: Obzorja, 1987.
- Hribar, Spomenka. Zaustaviti desnico. *Delo*, 18. 4. 1992, 24–25.
- Hribar, Tine. Začetek in konec Demosa. *Nova revija* 10, št. 116 (1991), i–xvii.
- Hriberšek, Dare. Težavno združevanje. *Mladina*, 13. 9. 1999, 28–29.
- Hroch, Miroslav. Nationalism and national movements: comparing the past and the present of Central and Eastern Europe. *Nations and nationalism* 2, št. 1 (1996): 35–44.
- Huntington, P. Samuel. *The third wave: democratization in the late twentieth century*. Norman in London: University of Oklahoma Press, 1993.
- Ivelja, Ranka. Delovanje Študijskega centra za narodno spravo (za zdaj) razdvaja. *Dnevnik*, 26. 9. 2008, 4.
- Jakobsen, Peter Viggo. Myth-making and Germany's Unilateral Recognition of Croatia and Slovenia. *European Security* 4, št. 3 (1995): 400–16.
- Jakopec, Marko in Diana Zajec. Opozicijskim poslancem gre samo za ustavnost. *Delo*, 22. 6. 1993, 2.
- Jakopec, Marko in Gordana Pipan. Več kot 130 dopolnil – še zadnji trd oreh pred sprejemanjem proračuna. *Delo*, 7. 5. 1994, 3.
- Jakopec, Marko in Jana Taškar. Mandate so potrdili, pritožbe pa zavrnili. *Delo*, 24. 12. 1992, 2.
- Jakopec, Marko in Jana Taškar. Slovenski parlament izbral svoje vodstvo. *Delo*, 24. 12. 1992, 1.
- Jakopec, Marko in Jana Taškar. Zakon o strankah je nujen. *Delo*, 20. 4. 1994, 4.
- Jakopec, Marko in Matjaž Albreht. DZ oblikoval telesa, Drnovšek vlade ni. *Delo*, 22. 11. 2000, 1.
- Jakopec, Marko in Matjaž Albreht. Kolegij predsednika DZ ni delniška družba. *Delo*, 19. 3. 2002, 2.

- Jakopec, Marko in Matjaž Albreht. Misliti je treba na vstop v evropsko denarno zvezo. *Delo*, 17. 12. 1997, 2.
- Jakopec, Marko in Matjaž Albreht. Trgovanje z večinskim sistemom in zaupnico pred očmi javnosti. *Delo*, 8. 4. 2000, 2.
- Jakopec, Marko in Matjaž Albreht. Živahno usklajevanje. *Delo*, 5. 10. 2001, 1.
- Jakopec, Marko in Vinko Vasle. Pred glasovanjem o predsedniku vlade v Državnem zboru. Vse kaže, da bo dr. Drnovšek že danes dobil dovolj glasov. *Delo*, 12. 1. 1993, 2.
- Jakopec, Marko. Janez Drnovšek bo vodil vlado še četrtrič. *Delo*, 17. 11. 2000, 1.
- Jakopec, Marko. Kolegij predsednika DZ bo organ odločanja. *Delo*, 3. 4. 2002, 1.
- Jakopec, Marko. Na referendum o volilni zakonodaji 8. decembra. *Delo*, 20. 9. 1996, 1.
- Jakopec, Marko. Na voljo dve poti, večina izbrala tretjo. *Delo*, 6. 10. 2001, 2.
- Jakopec, Marko. NDS so postali krilo v SKD. *Delo*, 26. 4. 1993, 2.
- Jakopec, Marko. O proračunu brez guvernerja BS. *Delo*, 12. 10. 2002, 2.
- Jakopec, Marko. O solati in kočijažu. *Delo*, 13. 11. 1993, 2.
- Jakopec, Marko. Po mnenju večine razpravljavcev je proračun sprejemljiv kompromis. *Delo*, 6. 5. 1994, 2.
- Jakopec, Marko. Poslanci oblikovali dnevni red 5. rednega zasedanja. *Delo*, 23. 5. 1997, 2.
- Jakopec, Marko. Pred koalicijskimi vrati. 'Če bi LDS spremenila podobo vlade, bi prevarala volivce'. *Delo*, 9. 12. 1992, 2.
- Jakopec, Marko. Proračun za uspešen in učinkovit vstop v EU. *Delo*, 21. 10. 2003, 1.
- Jakopec, Marko. Proračunski memorandum zahteva več časa za razpravo. *Delo*, 8. 12. 1994, 2.
- Jakopec, Marko. Prva, konstitutivna seja Drnovškovega kabineta. *Delo*, 1. 3. 1997, 1.
- Jakopec, Marko. SDS: 45 + 43 + 2 = DZ. *Delo*, 21. 12. 1996, 2.
- Jakopec, Marko. Slovenska ljudska stranka je zadovoljna z volitvami. *Delo*, 7. 12. 1994, 2.
- Jakopec, Marko. Sprememba ustave je določila nov način volitev. *Delo*, 26. 7. 2000, 1.
- Jakopec, Marko. Večinski volilni sistem je v DZ še četrtrič padel. *Delo*, 26. 4. 2000, 1.
- Jakopec, Marko. Za vlado je zavezujoč le sprejeti memorandum. *Delo*, 13. 11. 1993, 2.

- Jakopec, Marko. Zaradi udarca demokraciji SDS ne bo več na sejah DZ. *Delo*, 16. 5. 1997, 2.
- Jambrek, Peter. Ali smo pred plebiscitarno prevaro? Če ne: kakšna je veljavnost plebiscita?. *Delo*, 6. 12. 1990, 10.
- Jambrek, Peter. *Ustavna demokracija. Graditev slovenske demokracije, države in ustave*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992.
- Jarausch, H. Konrad. *Die unverhoffte Einheit 1989–1990*. Frankfurt am Mein: Suhrkamp Verlag, 1995.
- Jarausch, H. Konrad. *Out of ashes. A new history of Europe in the twentieth century*. Princeton in Oxford: Princeton University Press, 2015.
- Jedlitschka, Karsten. The Lives of Others: East German State Security Service's Archival Legacy. *The American Archivist* 75, št. 1 (2012): 81–108.
- Jenko, Miha in Dejan Pušenjak. Vlada končno sprejela predlog proračuna 1997. *Delo*, 29. 7. 1997, 1.
- Jenko, Miha in Grega Repovž. Kolač še vzhaja, je kvasa v testu preveč?. *Delo*, 24. 9. 1998, 1.
- Jenko, Miha, Matjaž Albreht in Marko Jakopec. Proračunska razprava se je zataknila pri zamejcih. *Delo*, 26. 11. 1997, 1.
- Jenko, Miha. Da bo Jugoslavija razpadla, mi je bilo jasno oktobra 1990. *Delo*, 17. 10. 2020, 14–15.
- Jenko, Miha. Koalicijsko usklajevanje kot sholastične debate. *Delo*, 5. 11. 1997, 3.
- Jenko, Miha. Prilagajanje pritiskom Evrope. *Delo*, 12. 7. 2003, 1.
- Jenko, Miha. Proračunski primanjkljaj naj bi ostal pod 0,8 odstotka BDP. *Delo*, 11. 11. 1997, 3.
- Jenko, Miha. Ropov New deal. *Delo*, 12. 7. 2003, 1.
- Jenko, Miha. Tehnika proračuna. *Delo*, 28. 6. 1995, 1.
- Jenko, Miha. Vlada sprejela proračun '98. *Delo*, 27. 11. 1997, 1.
- Jež, Boris. France Popit izstopil iz centralnega komiteja. *Delo*, 9. 9. 1989, 1 in 3.
- Jež, Boris. Megla se dviga. *Delo*, 8. 12. 1992, 1.
- Jones, D. Bryan idr. A General Empirical Law of Public Budgets: A Comparative Analysis. *American Journal of Political Science* 53, št. 4 (2009): 855–73.
- Jović, Dejan. *Yugoslavia: A State That Withered Away*. West Lafayette: Purdue University Press, 2009.
- Jowitt, Kenneth. *New World Disorder: The Leninist Extinction*. Berkeley: University of California Press, 1992.

- Judt, Tony. *Povojna Evropa 1945–2005*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga, 2007.
- Jureit, Ulrike in Michael Wildt (ur.). *Generationen. Zur Relevanz eines wissenschaftlichen Grundbegriffs*. Hamburg: Hamburger Edition, 2005.
- Jurko, Gregor. Rezanje proračunske torte. *Mladina*, 5. 2. 2001, 24–25.
- Kaase, Max, Kenneth Newton in Niko Toš. *Zaupanje v vlado in Zaupanje Slovencev v demokratični sistem*. Ljubljana: Liberalna akademija: Znanstvena knjižnica FDV, 1999.
- Kaelble, Hartmut. *Sozialgeschichte Europas. 1945 bis zum Gegenwart*. München: Verlag C. H. Beck, 2007.
- Kajnič, Sabina. Evropeizacija slovenske zunanje politike: od pridružitvenega procesa do predsedovanja svetu EU. *Teorija in praksa* 48, št. 3 (2011): 668–87.
- Kam, J. Christopher. *Party politics and party discipline*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Kanin, B. David. Yugoslavia in 1989 and after: a comment. *Nationalities Paper* 38, št. 4 (2010): 551–56.
- Kenney, Padraic. *The Burden of Freedom. Eastern Europe since 1989*. London in New York: Zed Books, 2006.
- Knežević, Domagoj in Darjan Godić. Dr. Franjo Tuđman and 1989: The Beginning of the Political Path Towards an Independent Croatia. *Review of Croatian History* 17, št. 1 (2021): 9–40.
- Kocka, Jürgen. Asymmetrical Historical Comparison: The Case of the German Sonderweg. *History and Theory* 38, št. 1 (1999): 40–50.
- Kopeček, Michal (ur.). *Architekti dlouhé změny: Expertní kořeny post-socialismu v Československu (1980–1995)*. Praha: Argo, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 2019.
- Kopeček, Michal in Piotr Wciślik (ur.). *Thinking through transition: liberal democracy, authoritarian pasts, and intellectual history in East Central Europe after 1989*. Budapest in New York: Central European University Press, 2015.
- Kopeček, Michal. In search of ‚national memory‘. The politics of history, nostalgia and the historiography of communism in the Czech Republic and East Central Europe. V: Michal Kopeček (ur.). *Past in the making: historical revisionism in Central Europe after 1989*, 75–96. Budapest in New York: Central European University Press, 2008.

- Kopeček, Michal. *Past in the making: historical revisionism in Central Europe after 1989*. Budapest in New York: Central European University Press, 2008.
- Kornetis, Kortis. The end of a parable? Unsettling the transitology model in the age of crisis. *Historein* 15, št. 1 (2015): 5–12.
- Koselleck, Reinhart. Crisis. *Journal of the History of Ideas* 67, št. 2 (2006): 357–400.
- Koselleck, Reinhart. *Critique and crisis. Enlightenment and the Pathogenesis of Modern Society*. Cambridge: MIT Press, 1988.
- Koselleck, Reinhart. Einleitung. Otto Brunner, Werner Conze in Reinhart Koselleck (ur.). *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, xiii–xxvii. Stuttgart: Klett-Cotta, 1972.
- Koselleck, Reinhart. *Pretekla prihodnost. Prispevki k semantiki zgodovinskih časov*. Ljubljana: Studia humanitatis, 1999.
- Koselleck, Reinhart. *Sediments of Time. On Possible Histories*. Stanford: Stanford University Press, 2018.
- Koselleck, Reinhart. Social history and Begriffsgeschichte. V: Iain Hampsher-Monk, Karin Tilmans, Frank van Vree (ur.). *History of Concepts: Comparative Perspectives*, 23–35. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1998.
- Kostovicova, Denisa. *Kosovo: the politics of identity and space*. London: Routledge, 2005.
- Košir, Matej. Večerni zasak SKD v Krškem. *Delo*, 30. 1. 2000, 1.
- Kotar, Tamara. Slovenia. V: Lavinia Stan (ur.). *Transitional Justice in Eastern Europe and the former Soviet Union: Reckoning with the Communist past*, 200–21. London in New York: Routledge, 2009.
- Kovač, Stanislav. Kriza tranzicijskih držav. Veliki pok Vzhodne Evrope. *Sobotna priloga*, 12. 9. 1998, 31–32.
- Kowalcuk, Ilko-Sascha. *Endspiel. Die Revolution von 1989 in der DDR*. München: Beck Verlag, 2009.
- Krapfl, James. *Revolution with a human face. Politics, culture, and community in Czechoslovakia, 1989–1992*. Itaca in London: Cornell University Press, 2013.
- Krastev, Ivan in Stephen Holmes. *The light that failed: why the West is losing the fight for democracy*. New York in London: Pegasus Books, 2019.
- Krašek, Andrej in Ali H. Žerdin. Ustava na remontu. *Mladina*, 31. 5. 1999, 22–23.

- Krašovec, Alenka in Tomaž Krpič. Naj ostanem ali grem? Vladne koalicije in koalicijski sporazumi v Sloveniji med letoma 1990 in 2018. *Teorija in praksa* 56, št. 1 (2019): 299–314.
- Krašovec, Alenka. *Moč v političnih strankah. Odnosi med parlamentarnimi in centralnimi deli političnih strank*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2000.
- Krašovec, Alenka. *Volilne študije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2007.
- Krašovec, Tatjana (ur.). *Razvoj slovenskega parlamentarizma: kolokvij ob 10. obletnici parlamentarizma v Sloveniji: zbornik referatov, koreferatov in razprav*. Ljubljana: Državni zbor Republike Slovenije, 2000.
- Krašovec, Tatjana in Mojca Pristavec Đogić (ur.). *Prihodnost parlamentarne demokracije: zbornik strokovnega srečanja ob 20. obletnici prvih večstrankarskih volitev, november 2010*. Ljubljana: Državni zbor, 2010.
- Kristan, Ivan idr. *Državna ureditev Slovenije*. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije, 1994.
- Kubik, Jan. *The Power of Symbols against the Symbols of Power: The Rise of Solidarity and the Failure of State Socialism in Poland*. College Park, 1994.
- Kustec Lipicer, Simona. Od strankokracije do novega razvojnega modela države: ocena slovenske parlamentarne demokracije ob njeni petindvajsetletnici. V: Jure Gašparič in Mojca Šorn (ur.). *Četrto stoletja Republike Slovenije – izzivi, dileme, pričakovanja*, 39–52. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016.
- Kustec Lipicer, Simona. *Volilni programi in stališča*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2011.
- Lajh, Damjan. Komparativni vidik ustavnih izbir in proces konsolidacije demokracije v postjugoslovanskem prostoru. V: Danica Fink-Hafner in Miro Haček (ur.). *Demokratski prehodi II: Slovenija v primerjavi z drugimi nekdanjimi jugoslovanskimi republikami*, 52–77. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2001.
- Lampe, John. *Yugoslavia as History: Twice There Was a Country*. New York: Cambridge University Press, 1996.
- Leskovar, Bojana (ur.). *Kompendij za bivše in bodoče politike ali popotovanje od Krškega do Portoroža*. Ljubljana: Delo, 1989.
- Lévesque, Jacques. *The Enigma of 1989. The USSR and the Liberation of Eastern Europe*. Berkeley in Los Angeles: University of California Press, 1997.

- Lewis, G. Paul. Party systems in post-communist Central Europe: Patterns of stability and consolidation. *Democratization* 13, št. 4 (2006): 562–83.
- Light, Duncan in Craig Young. Public Memory, Commemoration, and Transitional Justice. V: Lavinia Stan in Nadya Nedelsky (ur.). *Post-Communist Transitional Justice. Lessons from twenty-five years of experience*, 233–51. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- Linz, J. Juan. Transitions to democracy. *The Washington Quarterly* 13, št. 3 (1990): 143–64.
- Linz, J. Juan in Alfred Stepan. *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore in Washington: Johns Hopkins University Press: Woodrow Wilson Center Press, 1996.
- Lorenci, Janko. Dr. Janez Drnovšek, predsednik vlade in LDS. Brezobziren zgodnjeliberalni kapitalizem? Smešno!. *Sobotna priloga*, 10. 6. 1995, 31–32.
- Lorenci, Janko. Janez Janša, vodja najhitreje rastoče stranke. Če bi gradil na slutnjah, me ne bi bilo več. *Sobotna priloga*, 22. 7. 1995, 27–28.
- Lorenčič, Aleksander in Željko Oset (ur.). *Regionalni vidiki tranzicije*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016.
- Lorenčič, Aleksander. *Prelom s starim in začetek novega: tranzicija slovenskega gospodarstva iz socializma v kapitalizem (1990–2004)*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012.
- Lusa, Stefano. *Razkroj oblasti: slovenski komunisti in demokratizacija države*. Ljubljana: Modrijan, 2012.
- Luskovec, Viko. Hiša iz kart. *Mladina*, 28. 6. 1994, 16–18.
- Luskovec, Viko. Posojila za izbrane. *Mladina*, 21. 6. 1994, 16–20.
- Luskovec, Viko. Umazano financiranje Zelenih. *Mladina*, 4. 10. 1994, 11–13.
- Luskovec, Viko. V LDS se stanuje bolje. *Mladina*, 24. 5. 1994, 6–7.
- Luthar, Oto (ur.). *Of red dragons and evil spirits: post-communist historiography between democratization and new politics of history*. Budapest in New York: Central European University Press, 2017.
- Luthar, Oto. Post-Socialist Historiography Between Democratization and New Exclusivist Politics of History. V: Oto Luthar (ur.). *Of Red Dragons and evil spirits: post-communist historiography between democratization and new politics of history*, 187–207. Budapest in New York: Central European University Press, 2017.

- Main, Izabella. How Is Communism Displayed? Exhibitions and Museums of Communism in Poland. V: Oksana Sarkisova in Péter Apor (ur.). *Past for the Eyes. European Representations of Communism in Cinema and Museums after 1989*, 371–400. Budapest in New York: Central European University, 2008.
- Mair, Peter in Cas Mudde. The party family and its study. *Annual Review of Political Science* 1, št. 1 (1998): 211–29.
- Makarovič, Jan. Levičarski konzervativizem: slovenski politični paradoks. V: Frane Adam (ur.). *Volitve in politika po slovensko: ocene, razprave, napovedi*, 185–201. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1993.
- Mally, Eva. *Slovenski odpor: Osvobodilna fronta slovenskega naroda od 1941–1945*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2011.
- Mark, James, Bogdan C. Iacob, Tobias Rupprecht in Ljubica Spaskovska. *1989: a global history of Eastern Europe*. Cambridge in New York: Cambridge University Press, 2019.
- Markič, Boštjan. Ob slovenskih ustavnih dopolnilih (k Delovnemu besedilu predloga amandmajev ustave SR Slovenije). *Teorija in praksa* 26, št. 8-9 (1989): 939–46.
- Markič, Boštjan. Referendum in politična kultura. V: Milan Balažič (ur.). *Politični referendumi – sredstvo manipulacije ali demokracije?*, 14–19. Ljubljana: Komunist, 1989.
- Markovič, Fikreta. *Okrogla miza alternative in uradne politike: diplomsko delo*. Univerza v Ljubljani, FF, Oddelek za zgodovino. Ljubljana: 2000.
- Mašanović, Božo. Zgledna učenka Slovenija. *Delo*, 20. 1. 2001, 1.
- Matos, Urša in Gregor Cerar. Pohlep stranke mladih. *Mladina*, 22. 1. 2001, 16–19.
- Matos, Urša. But brez konkurence. *Mladina*, 5. 3. 2001, 22–23.
- Matos, Urša. Gre karavana dalje?. *Mladina*, 14. 5. 2001, 26–27.
- Matos, Urša. Lahkotnost sprememb. *Mladina*, 1. 10. 2001, 24–26.
- Matos, Urša. Od koalicijske do vladne krize. *Mladina*, 24. 7. 2000, 20–22.
- Matos, Urša. Ole! Kako je premier dr. Andrej Bajuk v treh mesecih ostal brez koalicije, poslancev in stranke. *Mladina*, 31. 7. 2000, 17–18.
- Matos, Urša. Pozor, vlada odpada!. *Mladina* 14. 8. 2000, 17–19.
- Matos, Urša. Premiki na desnici. *Mladina*, 8. 1. 2001, 24–25.
- Matos, Urša. Razkol v koaliciji. *Mladina*, 17. 7. 2000, 17–19.
- Mazower, Mark. *Temna celina: dvajseto stoletje v Evropi*. Ljubljana: Mladinska knjiga 2002.

- Medjugorac, Igor. Ena koalicija, tri vlade. *Mladina*, 27. 4. 1990, 20–21.
- Medvešček, Nataša. Dolgo združevanje. *Mladina*, 19. 4. 1999, 16.
- Meier, Viktor. *Zakaj je razpadla Jugoslavija*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1996.
- Mekina, Igor. Iskanje natofobov. *Mladina*, 1. 7. 2002, 22–25.
- Mekina, Igor. Napadi na Nato. *Mladina*, 24. 6. 2002, 18–21.
- Mekina, Igor. Resnica o Natu. *Mladina*, 13. 5. 2002, 18–21.
- Mencinger, Jože. Deset let pozneje. Tranzicija – uspeh, polom ali nekje vmes?. *Gospodarska gibanja* 317, št. 6 (2000): 25–42.
- Mencinger, Jože. Kam bi del? (ali zadrege polastninjenja družbenega premoženja). *Teorija in praksa* 27, št. 6-7 (1990): 789–92.
- Mencinger, Jože. Slovensko gospodarstvo med centralizmom in neodvisnostjo. *Nova revija* 9, št. 95 (1990): 490–95.
- Mencinger, Jože. Transition to a National and a Market Economy: A Gradualist Approach. V: Mojmir Mrak, Matija Rojec in Carlos Silva-Jáuregui (ur.). *Slovenia: from Yugoslavia to the European Union*, 67–82. Washington: The World Bank, 2004.
- Mencinger, Jože. Začasna samostojnost. *Nova revija* 12, št. 134-135 (1993): 303–12.
- Michlic, Joanna Beata. History »Wars« and the Battle for Truth and National Memory. V: Ninna Mörner (ur.). *State of the Region Report Constructions and Instrumentalizations of the Past. A Comparative Study on Memory Management in the Region*, 115–38. Stockholm: Elanders, 2021.
- Mirić, Jovan. *Sistem i kriza. Prilog kritičkoj analizi ustavnog i političkog sistema Jugoslavije*. Zagreb: Cekade, 1984.
- Mishkova, Diana. Balkans/Southeastern Europe. V: Diana Mishkova in Balázs Trencsényi (ur.). *European Regions and Boundaries: A Conceptual History*, 143–65. Oxford in New York: Berghahn Books, 2017.
- Molden, Berthold. Resistant Pasts versus Mnemonic Hegemony: On the Power Relations of Collective Memory. *Memory Studies* 9, št. 2 (2016): 125–42.
- Moskalewicz, Marcin in Wojciech Przybylski (ur.). *Understanding Central Europe*. London in New York: Routledge, 2018.
- Natlačen, S. Tomaž. S sporazumom tudi do mandatarja. *Delo*, 29. 4. 2000, 2.
- Natlačen, S. Tomaž. Slabo opravljena naloga. *Delo*, 8. 3. 2001, 2.
- Nedelsky, Nadya. Divergent Responses to a Common past: Transitional

- Justice in the Czech Republic and Slovakia. *Theory and Society* 33, št. 1 (2004): 65–115.
- Neumayer, Laure. *The Criminalisation of Communism in the European Political Space after the Cold War*. London in New York: Routledge, 2018.
- Nežmah, Bernard. Somrak zahodnih civilizacij. *Mladina*, 26. 4. 1994, 17.
- Novák, Jan. *Kundera: Český život a doba*. Praha: Argo in Paseka, 2020.
- Offe, Claus. *Varieties of transition: the East European and East German experience*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1996.
- Okoliš, Stane. SDZ – gibanje za pluralizem in vzpostavitev parlamentarne demokracije na Slovenskem. *Časopis za zgodovino in narodopisje (Demosov zbornik)* 37, št. 3-4 (2001): 367–80.
- Olick, Jeffrey. *Politics of regret: On collective memory and historical responsibility*. London: Routledge, 2007.
- Olsen, Niklas. *History in the plural. An introduction to the work of Reinhart Koselleck*. New York in Oxford: Berghahn, 2014.
- Pacek, Dejan. *Od konflikta h kompromisu. Oris odnosa med državo in Katoliško cerkvijo v Sloveniji 1966–1991*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2023.
- Partlič, Slava. Dr. Janez Drnovšek je dobil odlično oceno za svoje delo. *Delo*, 15. 5. 1990, 3.
- Partlič, Slava. Janša je nežna, lirična duša. *Sobotna priloga*, 10. 8. 1996, 23–24.
- Partlič, Slava. Presežke bo plemenitila država. *Sobotna priloga*, 17. 4. 1993, 23.
- Pečauer, Marko. Bojkot. *Delo*, 14. 5. 1992, 1.
- Pečauer, Marko. Dopisovanje Milan Kučan – Janez Janša. Vnel se je boj za premoč med predsednikom države in vlado. *Delo*, 27. 3. 1993, 2.
- Pečauer, Marko. Drnovšek v DZ prisegel kot predsednik države. *Delo*, 23. 12. 2002, 1.
- Pečauer, Marko. Kako bi SDZS rešila krizo. *Delo*, 25. 11. 1989, 2.
- Pečauer, Marko. Kakšne so svobodne in demokratične volitve. *Delo*, 7. 9. 1989, 1.
- Pečauer, Marko. Lojze Peterle – možni mandatar nove vlade. *Delo*, 19. 4. 1990, 1.
- Pečauer, Marko. Prva imena za vlado. *Delo*, 15. 5. 1990, 1.
- Pečauer, Marko. Prvi namigi o sestavi nove slovenske vlade. *Delo*, 26. 4. 1990, 1.

- Pečauer, Marko. Sestava nove slovenske vlade bo še nekaj časa uganka. *Delo*, 18. 4. 1990, 3.
- Perovšek, Jurij (ur.). *Slovenska osamosvojitve 1991: pričevanja in analize: simpozij, Brežice, 21. in 22. junij 2001: zbornik*. Ljubljana: Državni zbor Republike Slovenije: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2002.
- Peršak, Anton. Kočljivo ravnesje 1990. *Acta Histriae* 11, št. 1 (2003): 163–74.
- Pesek, Rosvita. *Bučar*. Celovec: Mohorjeva, 2016.
- Pesek, Rosvita. *Osamosvojitve Slovenije: ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država?* Ljubljana: Nova revija, 2007.
- Pesek, Rosvita. *Osamosvojitvena vlada: kako so gradili državo*. Celovec: Mohorjeva, 2012.
- Pesek, Rosvita. *Pučnik*. Celovec: Mohorjeva, 2013.
- Peterle, Lojze. JLA brez potrebe zaostreje. *Delo*, 24. 5. 1991, 3.
- Petrović, Tanja. *A Long Way Home. Representations of the Western Balkans in Political and Media Discourses*. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2009.
- Pettai, Eva-Clarita in Vello Pettai. *Transitional and retrospective justice in the Baltic states*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- Pipan, Gordana. Nižji ‚prag‘ za stranke. *Delo*, 29. 9. 1994, 2.
- Pipan, Gordana. Za uskladitev plač je na voljo petnajst dni časa. *Delo*, 12. 12. 1997, 1.
- Pirjevec, Jože. *Jugoslavija 1918–1992: nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*. Koper: Lipa, 1995.
- Pleskovič, Boris in Jeffrey Sachs. Political Independence and Economic Reform in Slovenia. V: Olivier Jean Blanchard, Kenneth A. Froot in Jeffrey D. Sachs (ur.). *The Transition in Eastern Europe, Vol. 1*, 191–220. Chicago: Chicago University Press, 1994.
- Podmenik, Darka. Programska identiteta slovenskih parlamentarnih strank in volilne odločitve 1990/1992. V: Frane Adam (ur.). *Volitve in politika po slovensko: ocene, razprave, napovedi*, 53–72. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1993.
- Pollak, Michael. *Une identité blessée: Etudes de sociologie et d'histoire*. Paris: Métaillé, 1993.
- Potrč, Miran. Za prvo demokratično izvoljeno skupščino RS je dala zakonito podlago zakonodaja, sprejeta 27. 12. 1989 v skupščini Socialistične Republike Slovenije. V: Tatjana Krašovec in Mojca Pristavec Đogić (ur.). *Prihodnost parlamentarne demokracije*:

- zbornik strokovnega srečanja ob 20. obletnici prvih večstrankarskih volitev*, 26–32. Ljubljana: Državni zbor, 2010.
- Praprotnik, Rok in Grega Repovž. Koalicija v prvem krogu pogajanj o proračunu ,98. *Delo*, 24. 9. 1997, 1.
- Praprotnik, Rok. SKD in SLS sta čedalje bližje. *Delo*, 6. 1. 1999, 2.
- Praprotnik, Rok. V območje stabilnosti, varnosti in blaginje. *Delo*, 5. 3. 2003, 1.
- Praprotnik, Rok. ZLSD je za predčasne volitve. *Delo*, 23. 10. 1998, 2.
- Prižbanič, Jiří. Varieties of Transition from Authoritarianism to Democracy. *Annual Review of Law and Social Science* 8, št. 1 (2012): 105–21.
- Primc, Aleš (ur.). *Slovenska kmečka zveza: ob 20. obletnici*. Ljubljana: Inštitut za gospodarske študije, 2008.
- Prinčič, Jože in Neven Borak. *Iz reforme v reformo. Slovensko gospodarstvo 1970–1991*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2006.
- Prunk, Janko. Tranzicijske poti v Sloveniji in srednjeevropskih državah v letih 1989 do 1992/3. Danica Fink-Hafner in Miro Haček (ur.). *Demokratski prehodi I. Slovenija v primerjavi s srednjeevropskimi postsocialističnimi državami*, 43–57. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2000.
- Pučnik, Jože. Politične priprave na osamosvojitve. V: Jurij Perovšek (ur.). *Slovenska osamosvojitve 1991: pričevanja in analize: simpozij, Brežice, 21. in 22. junij 2001: zbornik*, 91–96. Ljubljana: Državni zbor Republike Slovenije, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2002.
- Pullmann, Michal. *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium, 2011.
- Pušenjak, Dejan in Grega Repovž. Marjan Podobnik, podpredsednik vlade in predsednik SLS. Leta 2000 bom predsednik vlade. *Sobotna priloga*, 10. 10. 1998, 31–32.
- Pušenjak, Dejan in Tomaž S. Natlačén. Peterle premagal Omana in Rejca. *Delo*, 15. 4. 2000, 2.
- Pušenjak, Dejan in Vladimir Vodusek. Po dolgotrajnih pogajanjih podpis koalicijske pogodbe. *Delo*, 18. 2. 1997, 2.
- Pušenjak, Dejan, Vladimir Vodusek in Grega Repovž. LDS in SLS sklenili koalicijski dogovor. *Delo*, 17. 2. 1997, 1.
- Pušenjak, Dejan, Vladimir Vodusek in Mateja Babič. LDS in stranke pomladi se pripravljajo na pogajanja. *Delo*, 16. 11. 1996, 2.
- Pušenjak, Dejan. Bolj ,racionalen, vzdržen in varčevalen‘ proračun. *Delo*, 9. 6. 1995, 2.

- Pušenjak, Dejan. Članstvo Slovenije v Evropski uniji je prioriteto. *Delo*, 3. 7. 1997, 2.
- Pušenjak, Dejan. Čolnič vladne koalicije pluje v nemirnih vodah. *Delo*, 19. 7. 1997, 1.
- Pušenjak, Dejan. Dogovorjeni o vsem, težave so le s socialo. *Delo*, 6. 11. 1993, 1.
- Pušenjak, Dejan. Dr. Miha Brejc, predsednik sveta za analizo in strategijo pri SDSS. Oblast je živčna. *Sobotna priloga*, 2. 9. 1995, 34.
- Pušenjak, Dejan. Dve stranki bosta potrdili dokumente nove sredine. *Delo*, 11. 3. 1994, 2.
- Pušenjak, Dejan. Koalicijska pogodba je nespremenjena. *Delo*, 4. 5. 1994, 1.
- Pušenjak, Dejan. Koalicijski vrh v Spodnjem Dupleku. *Delo*, 5. 6. 1999, 2.
- Pušenjak, Dejan. Lojze Peterle, oseba simbolnega pomena desno od LDS'. Kučanu so očitno bolj všeč angleške maše. *Sobotna priloga*, 20. 5. 1995, 33–34.
- Pušenjak, Dejan. Mandatar sprejel pobudo o vladi narodne enotnosti. *Delo*, 15. 1. 1997, 1.
- Pušenjak, Dejan. Marjan Podobnik, predsednik Slovenske ljudske stranke. Hoteli so nas kupiti. *Sobotna priloga*, 17. 12. 1994, 28.
- Pušenjak, Dejan. Ne gre za materialno vrednost, ampak le za simbolični prestiž. *Delo*, 9. 7. 1994, 2.
- Pušenjak, Dejan. Nejasna slika o kandidatih. *Delo*, 17. 11. 1994, 2.
- Pušenjak, Dejan. Obrat vlade v desno bi okreplil nezadovoljstvo. *Delo*, 4. 5. 1994, 2.
- Pušenjak, Dejan. Predsednika sta podpisala aneks h koalicijski pogodbi. *Delo*, 29. 7. 1997, 2.
- Pušenjak, Dejan. Prva prava stranka postsocializma? Združena LDS stavi tudi na to, da Slovenci niso prav neumni. *Delo*, 14. 3. 1994, 2.
- Pušenjak, Dejan. Sestanek treh koalicijskih partnerjev o proračunu. *Delo*, 8. 6. 1995, 1.
- Pušenjak, Dejan. SLS predlagala vlado narodne enotnosti. *Delo*, 14. 1. 1997, 1.
- Pušenjak, Dejan. Stranke izrekajo kritiko in pohvale za memorandum. *Delo*, 16. 11. 1993, 2.
- Pušenjak, Dejan. Svet liberalne demokracije je zavrnil formulo 3 plus 1. *Delo*, 20. 12. 1996, 2.
- Pušenjak, Dejan. Tone Peršak, predsednik Demokratske stranke Slovenije. Preveč šumov okrog politike. *Sobotna priloga*, 21. 9. 1996, 31–32.

- Pušenjak, Dejan. Upokojenci zamrznili koalicijsko pogodbo. *Delo*, 16. 10. 1998, 1.
- Pušenjak, Dejan. V zadnjem hipu je ceneje. *Delo*, 19. 7. 1997, 1.
- Pušenjak, Dejan. V ZLSD želijo dopolniti proračunski memorandum. *Delo*, 25. 11. 1994, 2.
- Pušenjak, Dejan. Večinski volilni sistem – pravni ali politični problem?. *Delo*, 1. 3. 1999, 2.
- Pušenjak, Dejan. Vsi napovedujejo zmago. *Delo*, 16. 11. 1994, 2.
- Pušenjak, Dejan. Združevanje sredine: kongres ni več ogrožen. *Delo*, 10. 3. 1994, 2.
- Radelić, Zdenko, Davor Marijan, Nikica Barić, Albert Bing in Dražen Živić. *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*. Zagreb: Školska knjiga, 2006.
- Radelić, Zdenko. Hrvatska i Slovenija u SFRJ: sličnosti i razlike. V: Jurij Hadalin in Blaž Babič (ur.). *Osamosvojitve 1991. Država in demokracija na Slovenskem v zgodovinskih razsežnostih*, 209–33. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011.
- Radelić, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.–1991.: od zajedništva do razlaza*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest in Školska knjiga, 2006.
- Radeljić, Branislav. *Europe and the collapse of Yugoslavia. The Role of non-state actors and European diplomacy*. London in New York: I. B. Tauris, 2012.
- Rak, Peter. SLS zdaj razmišlja le o formuli 3 + 1. *Delo*, 19. 11. 1996, 2.
- Raleigh, J. Donald. *Soviet Baby Boomers: An Oral History of Russia's Cold War Generation*. Oxford in New York: Oxford University Press, 2013.
- Rameš, Václav. *Trh bez přívlastků, nebo ekonomickou demokracií? Spory o podobu vlastnické transformace v porevolučním Československu*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 2021.
- Ramet, P. Sabrina (ur.). *Central and Southeast European Politics since 1989*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Ramet, P. Sabrina. *Balkan Babel. The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the Fall of Milošević*. Boulder in Oxford: Westview, 2002.
- Ramet, P. Sabrina. Politics in Croatia since 1990. V: Sabrina P. Ramet, Konrad Clewing in Reneo Lukić. *Croatia since Independence. War, Politics, Society, Foreign Relations*, 31–51. München: R. Oldenbourg Verlag, 2008.

- Ramet, P. Sabrina. *The Three Yugoslavias: State Building and Legitimation, 1918–2005*. Washington, D. C.: Woodrow Wilson Center Press, 2006.
- Ramet, P. Sabrina. *Thinking About Yugoslavia: Scholarly Debates about the Yugoslav Breakup and the Wars in Bosnia and Kosovo*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Ramšak, Jure. "Neodvisna Slovenija do konca leta 1964!": kritika položaja Slovenije v Jugoslaviji in zgodnje ideje o samostojnosti. V: Mitja Ferenc, Jurij Hadalin in Blaž Babič (ur.). *Osamosvojitve 1991: država in demokracija na Slovenskem v zgodovinskih razsežnostih, 197–207*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011.
- Rangus, Marjetka. *Parlamentarne prakse socialistične Jugoslavije: v iskanju ravnotežja med skupščinskim sistemom in parlamentarizmom*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016.
- Rangus, Marjetka. Vpliv poslovnika na razreševanje konfliktov v Državnem zboru. V: Tatjana Krašovec in Mojca Pristavec Đogić (ur.). *Prihodnost parlamentarne demokracije: zbornik strokovnega srečanja ob 20. obletnici prvih večstrankarskih volitev, november 2010*, 205–20. Ljubljana: Državni zbor, 2010.
- Repe, Božo in Darja Kerec. *Slovenija, moja deželca. Družbena revolucija v osemdesetih letih*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2017.
- Repe, Božo. *Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana: Modrijan, 2002.
- Repe, Božo. *Milan Kučan, prvi predsednik*. Ljubljana: Modrijan, 2015.
- Repe, Božo. Podobnosti in razlike med slovenskim (jugoslovanskim) in zahodnoevropskim tipom socializma. V: Nevenka Troha, Mojca Šorn in Bojan Balkovec (ur.). *Evropski vplivi na slovensko družbo*, 407–15. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2008.
- Repe, Božo. Pravne in politične podlage, okoliščine in pomen prvih demokratičnih volitev. V: Tatjana Krašovec (ur.). *Razvoj slovenskega parlamentarizma: kolokvij ob 10. obletnici parlamentarizma v Sloveniji. Zbornik referatov, koreferatov in razprav*, 41–62. Ljubljana: Državni zbor Republike Slovenije, 2000.
- Repe, Božo. *Slovenci v osemdesetih letih*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2001.
- Repe, Božo. Slovenija od medvojne federalne enote, preko povojne jugoslovanske republike do samostojne države. V: Stane Granda idr. *Od sanj do resničnosti: razvoj slovenske državnosti*, 169–256. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2001.

- Repe, Božo. Slovenska zunanja politika in mednarodni vidiki slovenske osamosvojitve. V: Peter Vodopivec (ur.). *Slovenci v Evropi. O nekaterih vidikih slovenske povezanosti s sosedi in Evropo*, 211–86. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2002.
- Repe, Božo. Sprava kot kulturni boj. V: Božidar Flajšman (ur.). *Onstran demokracije. Izjave in stališča Liberalne akademije po letu 2005*, 93–101. Ljubljana: Liberalna akademija, 2009.
- Repe, Božo. Vloga predsedstva (S)RS v demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. V: Aleš Gabrič (ur.). *Slovenska pot iz enopartijskega v demokratični sistem*, 53–74. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012.
- Repovž, Grega in Mateja Babič. LDS išče (zasilni) izhod iz krize. *Delo*, 23. 2. 1999, 2.
- Repovž, Grega. 'Nič usodnega ni bilo'. *Delo*, 17. 3. 1999, 2.
- Repovž, Grega. Boj ministrov SLS in LDS za kos proračunske pogače. *Delo*, 12. 6. 1997, 2.
- Repovž, Grega. Dolga je pot do sporazuma. *Delo*, 2. 2. 1999, 2.
- Repovž, Grega. Dr. Drnovšek predlagal vlado minimalne večine. *Delo*, 15. 1. 1997, 1.
- Repovž, Grega. Ključ je številka 107. *Delo*, 2. 9. 1998, 1.
- Repovž, Grega. Koalicija je v krizi ali pa na njenem robu. *Delo*, 27. 2. 1999, 2.
- Repovž, Grega. Kršitev tajnosti glasovanja?. *Delo*, 4. 12. 1996, 2.
- Repovž, Grega. LDS in SLS vse bližje. *Delo*, 31. 3. 1999, 2.
- Repovž, Grega. Možnosti za obstoj koalicije. *Delo*, 14. 1. 1999, 2.
- Repovž, Grega. Nova koalicijska kriza?. *Delo*, 11. 2. 1999, 2.
- Repovž, Grega. Pogovor z Janezom Drnovškom. SLS mora razčistiti sama. *Delo*, 17. 10. 1998, 2.
- Repovž, Grega. Predsedniku države se mudi, LDS hiti počasi. *Delo*, 24. 10. 2000, 2.
- Repovž, Grega. Skupna ocena: v zadnjem času dobro. *Delo*, 18. 3. 1999, 1.
- Repovž, Grega. SLS: tako ne gre več naprej. *Delo*, 12. 1. 1999, 2.
- Repovž, Grega. Za skupni dogovor skoraj ni možnosti. *Delo*, 22. 1. 1997, 1.
- Repovž, Gregor. Jeziček na tehtnici se je s prej nagnil k potem. *Delo*, 11. 7. 2022, 2.
- Repovž, Mija. Sporazum vladnih strank o varčevalnih ukrepih. *Delo*, 8. 11. 1997, 1.

- Ribarič, Miha. Amandmaji k slovenski ustavi. *Teorija in praksa* 27, št. 1-2 (1990): 216–23.
- Ribičič, Ciril. Republika Slovenija v ustavah jugoslovanske federacije. V: Bogo Grafenauer idr. (ur.). *Slovinci in država: zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994)*, 355–60. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1995.
- Rizman, Rudi. Demokratična tranzicija in konsolidacija v primerjalni perspektivi. *Teorija in praksa* 43, št. 5-6 (2006): 674–89.
- Rizman, Rudi. *Uncertain Path. Democratic transition and consolidation in Slovenia*. College Station: Texas A&M University Press, 2006.
- Rose, Richard. *Understanding post-communist transformation. A bottom up approach*. London in New York: Routledge, 2009.
- Rothschild, Joseph in Nancy Meriwether Wingfield. *Return to diversity: a political history of East Central Europe since World War II*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Rupel, Dimitrij (ur.). *Kocbekov zbornik*. Maribor: Obzorja, 1987.
- Rupnik, Anton. *Švicarska čarobna formula CH*. Ljubljana: Borec, 1987.
- Rus, Andrej. Kratka sapa pomladne koalicije. *Mladina*, 26. 11. 1996, 25.
- Rus, Andrej. Na dveh konjih hkrati. *Mladina*, 27. 3. 2000, 25–26.
- Sarasin, Philipp. *Zgodovinpisje in analiza diskurza*. Ljubljana: Krtina, 2019.
- Sartori, Giovanni. *Parties and party systems: a framework for analysis*. Colchester: ECPR, 2009.
- Saunders, Anna. *Honecker's Children: Youth and Patriotism in East Germany, 1979–2002*. Manchester: Manchester University Press, 2011.
- Sayle, A. Timothy. *Enduring alliance: a history of NATO and the postwar global order*. Ithaca: Cornell University Press, 2019.
- Schedler, Andreas. Measuring Democratic Consolidation. *Studies in Comparative International Development* 36, št. 1 (2001): 66–92.
- Schirmer, Roland. Machtzerfall und Restabilisierung der Volkskammer im Lauf der Friedlichen Revolution. V: Werner J. Patzelt (ur.). *Parlamente und ihre Macht. Kategorien und Fallbeispiele institutioneller Analyse*, 171–215. Baden-Baden: Nomos, 2005.
- Schmid, Heiko. Konstruktion, Bedeutung, Macht. Zum kulturwissenschaftlichen Profil einer Analyse von Geschichtspolitik. V: Horst-Alfred Heinrich in Michael Kohlstruck (ur.). *Geschichtspolitik und sozialwissenschaftliche Theorie*, 75–98. Stuttgart: Steiner, 2008.
- Sedlaček, Janja. Narodna sprava v slovenskih časopisih. *Borec* 58, št. 630-634 (2006): 9–60.

- Sedmak, Marjan. Slovenska odcepitev brez blagoslova KVSE. *Delo*, 20. 6. 1991, 1.
- Sedmak, Marjan. ZDA so samo za tisto, kar ima soglasje vseh. *Delo*, 22. 6. 1991, 1.
- Sever, Jani. Med SKD in SDS. *Mladina*, 24. 9. 1996, 22–24.
- Sever, Jani. Program druge desetletke. *Mladina*, 15. 2. 1999, 20–21.
- Sever, Jani. Zaprtje pred kongresom. *Mladina*, 10. 9. 1996, 14–16.
- Shepherd, Robin. *Czechoslovakia: the Velvet Revolution and Beyond*. Houndsmill: Macmillan, 2000.
- Shore, Marci. (The End Of) Communism as a Generational History: Some Thoughts on Czechoslovakia and Poland. *Contemporary European History* 18, št. 3 (2009): 303–29.
- Silber, Laura and Allan Little. *Smrt Jugoslavije*. Ljubljana: CO Libri, 1996.
- Slabe, Janja. Narodna sprava v ogledalu časopisja (1984–1997). *Prispevki za novejšo zgodovino* 46, št. 1 (2006): 431–46.
- Slivnik, Danilo. Diktatura. *Delo*, 11. 11. 1989, 3.
- Slokar, Tonja. Zadnji manevri. *Delo*, 7. 5. 1994, 1.
- Soban, Branko. Federacija upošteva plebiscitno odločitev. *Delo*, 6. 6. 1991, 1.
- Soban, Branko. Vlada na prvi seji že zavihala rokave. *Delo*, 19. 5. 1990, 1.
- Soban, Branko. Vlada za novi čas. *Delo*, 5. 4. 1990, 1.
- Spaskovska, Ljubica. *The last Yugoslav generation. The rethinking of youth politics and cultures in late socialism*. Manchester: Manchester University Press, 2017.
- Splichal, Slavko. Javnost med »novimi« mediji in »starimi« teorijami. *Teorija in praksa* 47, št. 1 (2010): 8–21.
- Stanič, Stane. Tiha doktorjeva vztrajnost. *Sobotna priloga*, 19. 5. 1990, 20.
- Stanojević, Miroslav in Alenka Krašovec. Slovenia: Social Pacts and political Exchange. V: Sabina Avdagic, Martin Rhodes in Jelle Visser (ur.). *Social pacts in Europe: emergence, evolution, and institutionalization*, 232–57. New York: Oxford University Press, 2011.
- Steinmetz, Willibald in Michael Freeden. Conceptual History. Challenges, Conundrums, Complexities. V: Willibald Steinmetz, Michael Freeden in Javier Fernández-Sebastián (ur.). *Conceptual History in the European Space*, 1–46. London in New York: Berghahn, 2017.
- Stojanov, Veso in Branko Vodušek. Slovesna prisega prvih vojakov slovenske TO. *Delo*, 3. 6. 1991, 1.

- Stojanov, Veso. Jože Školč: ‚Koalicije bomo sklepali šele po volitvah‘. *Delo*, 17. 4. 1990, 3.
- Stojanov, Veso. Liberalci še računajo, kaj bi lahko iztržili v parlamentu. *Delo*, 25. 4. 1990, 3.
- Stojanov, Veso. Lojze Peterle dobil ‚poizvedbeni mandat‘. *Delo*, 12. 5. 1990, 1.
- Stojanov, Veso. Obstaja realna možnost, da na naslednjih volitvah zmagamo. *Delo*, 4. 11. 1989, 1.
- Stojanov, Veso. Poslanci so prebili led. *Delo*, 11. 9. 1992, 3.
- Stojanov, Veso. Pot do sporazuma o združevanju. *Delo*, 8. 5. 1991, 2.
- Stojanov, Veso. Vlada naj bi odsevala razmerja v parlamentu. *Delo*, 14. 4. 1990, 1.
- Stojanov, Veso. Vojska pri nabornikih že nekoliko popustila. *Delo*, 22. 5. 1991, 1.
- Stoner, Kathryn in Michael McFaul (ur.). *Transitions to democracy: A comparative perspective*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2013.
- Sundhaussen, Holm. *Jugoslawien und seine Nachfolgestaaten 1943–2011. Eine ungewöhnliche Geschichte des Gewöhnlichen*. Wien: Böhlau Verlag, 2012.
- Šaunik, J. Tomaž. Dr. Dimitrij Rupel, zunanji minister. V tretje gre rado. *Mladina*, 11. 12. 2000, 33–35.
- Šeligo, Rudi. *Prehajanja*. Ljubljana: Založba Park, 1991.
- Škerjanec, Janez. Aktualni intervju [z Jožetom Mencingerjem]. *Gospodarska politika in gospodarski sistem. Teorija in praksa* 28, št. 7 (1991): 806–07.
- Šlamberger, Vlado. Z ‚odcepitvenim zakonom‘ se najbolj mudi Srbiji. *Sobotna priloga*, 22. 6. 1990, 20.
- Šoštarič, Marjeta. Barometer. *Delo*, 5. 5. 1994, 1.
- Šoštarič, Marjeta. Obrambni ovinki. *Delo*, 13. 11. 1993, 1.
- Šoštarič, Marjeta. Proračunski mrtvi tek. *Delo*, 15. 4. 1993, 1.
- Štefančič Jr., Marcel. Ustavite Rupla!. *Mladina*, 17. 2. 2003, 20–23.
- Šuštar, Alojzij. Služiti resnici, pravici in spravi. *Družina*, 7. 5. 1995, 3.
- Taškar, Jana in Majda Vukelić. Ustave se lotiti z bolj ali manj tresočo roko?. *Delo*, 19. 1. 2002, 2.
- Taškar, Jana. Bitka za referendum. *Delo*, 12. 2. 2003, 2.
- Taškar, Jana. Bo opozicija spet stavkala?. *Delo*, 27. 9. 2001, 2.
- Taškar, Jana. Bojkot v parlamentu preprečil glasovanje. *Delo*, 14. 5. 1992, 1.

- Taškar, Jana. Demosu dobra polovica. *Delo*, 25. 4. 1990, 1.
- Taškar, Jana. Dr. Drnovšek napoveduje konec najtežjega obdobja. *Delo*, 10. 11. 1993, 1.
- Taškar, Jana. Državni zbor sprejel proračun za to leto. *Delo*, 26. 4. 1993, 2.
- Taškar, Jana. Glasovalni stroj v parlamentu. *Delo*, 1. 7. 1995, 1.
- Taškar, Jana. Jutri rojstvo neodvisne in samostojne države Slovenije. *Delo*, 25. 6. 1991, 1.
- Taškar, Jana. Kandidate za vodstvene funkcije v parlamentu bodo predlagali poslanci. *Delo*, 4. 5. 1990, 3.
- Taškar, Jana. Milan Kučan (44,3) in Jože Pučnik (26,4) se bosta znova pomerila v drugem krogu. *Delo*, 10. 4. 1990, 1.
- Taškar, Jana. Milan Kučan novi predsednik Slovenije. *Delo*, 23. 4. 1990, 1.
- Taškar, Jana. Ministrski kandidati so premagali prvo oviro. *Delo*, 26. 2. 1997, 1.
- Taškar, Jana. Na volitvah sto strank?. *Delo*, 25. 10. 1995, 1.
- Taškar, Jana. Na voljo bomo imeli en glas ,za' in kar tri ,proti'. *Delo*, 7. 12. 1996, 2.
- Taškar, Jana. Na vrsti je komisija za volilni sistem in ustavne spremembe. *Delo*, 17. 7. 2000, 2.
- Taškar, Jana. Nadaljevanje zadnjega dejanja osamosvajanja. *Delo*, 4. 6. 1991, 1.
- Taškar, Jana. Najpozneje do četrтка začrtana pot v Bruselj. *Delo*, 29. 1. 2003, 2.
- Taškar, Jana. Nekaj amandmajev je vlada upoštevala. *Delo*, 21. 4. 1993, 2.
- Taškar, Jana. Nova republiška vlada je bila izvoljena s tajnim glasovanjem. *Delo*, 17. 5. 1990, 1.
- Taškar, Jana. Odločanje o proračunu čedalje bolj polemično. *Delo*, 11. 11. 1993, 1.
- Taškar, Jana. Opozicija je bojkotirala glasovanje o proračunu. *Delo*, 13. 11. 1993, 1.
- Taškar, Jana. Osamosvojitveni zakoni po pospešenem postopku. *Delo*, 10. 5. 1991, 1.
- Taškar, Jana. Osamosvojitveni zakoni v Skupščini RS. *Delo*, 16. 5. 1991, 3.
- Taškar, Jana. Osem kandidatov za predsedniške volitve. *Delo*, 3. 11. 1997, 2.
- Taškar, Jana. Parlament o strankah in o volilni kampanji. *Delo*, 14. 9. 1994, 1.
- Taškar, Jana. Petdeset novih zakonov. *Delo*, 14. 1. 1994, 2.
- Taškar, Jana. Po polemični razpravi zakona o državnem svetu niso sprejeli. *Delo*, 10. 9. 1992, 1.

- Taškar, Jana. Pogajanja o ključnih mestih še trajajo. *Delo*, 5. 5. 1990, 1.
- Taškar, Jana. Polemično o zakonu o političnih strankah. *Delo*, 22. 2. 1994, 2.
- Taškar, Jana. Poslanci in svetniki začno delati v sredo. *Delo*, 19. 12. 1992, 2.
- Taškar, Jana. Poslanci so za širjenje, vlada za krčenje pravic. *Delo*, 9. 12. 1994, 1.
- Taškar, Jana. Prej na počitnice?. *Delo*, 7. 3. 2002, 2.
- Taškar, Jana. Premier pred veliko koalicijo. *Delo*, 13. 1. 1993, 1.
- Taškar, Jana. Pritožba ni dopustna. *Delo*, 16. 3. 1999, 2.
- Taškar, Jana. Proračunski memorandum je ‚poln praznih obljub‘. *Delo*, 15. 4. 1993, 1.
- Taškar, Jana. Proračunski memorandum z zamudo pred poslanci. *Delo*, 9. 11. 1993, 1.
- Taškar, Jana. Prva seja novega parlamenta v znamenju mnogih zapletov. *Delo*, 8. 5. 1990, 1.
- Taškar, Jana. Prva seja parlamenta. *Delo*, 22. 12. 1992, 2.
- Taškar, Jana. Racionalizacija dela ali kratenje demokracije?. *Delo*, 24. 9. 2001, 2.
- Taškar, Jana. Sporna interpelacija le na dnevnem redu. *Delo*, 24. 6. 1993, 1.
- Taškar, Jana. Stranke slovenske pomladi osvojile polovico sedežev DZ. *Delo*, 14. 11. 1996, 1.
- Taškar, Jana. SZDL ni več – zdaj Socialistična zveza. *Delo*, 10. 1. 1990, 1.
- Taškar, Jana. Ustavna komisija že po novih pravilih. *Delo*, 6. 5. 2002, 2.
- Taškar, Jana. V novem parlamentu ključni samo dve predsedniški funkciji. *Delo*, 5. 5. 1990, 3.
- Taškar, Jana. V skupščino brez sporazuma strank. *Delo*, 7. 5. 1990, 1.
- Taškar, Jana. Vedno imajo prvo besedo stranke. *Delo*, 3. 12. 1996, 4.
- Taškar, Jana. Vodstvo slovenske skupščine so volitve prisodile Demosu. *Delo*, 10. 5. 1990, 1.
- Taškar, Jana. Zakon o volitvah v državni zbor in svet so le sprejeli. *Delo*, 11. 9. 1992, 1.
- Taškar, Jana. Zapleti so bili neizbežni, posledice pa ne nujno. *Delo*, 9. 12. 1996, 2.
- Thaysen, Uwe. *Der Runde Tisch. Oder: Wo blieb das Volk?: Der Weg der DDR in die Demokratie*. Opladen: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 1990.
- Ther, Philipp. *Europe since 1989: a history*. Princeton in Oxford: Princeton University Press, 2016.

- Ther, Philipp. Groping in the dark. Expectations and predictions, 1988–1991. V: Joachim Von Puttkamer, Włodzimirz Borodziej in Stanislav Holubec (ur.). *From revolution to uncertainty: the year 1990 in Central and Eastern Europe*, 10–20. London in New York: Routledge, 2019.
- Trampuš, Jure in Sebastijan Ozmec. LDS in natoskeptiki. *Mladina*, 5. 8. 2002, 28–30.
- Trampuš, Jure. Sestavljanke volilnih interesov. *Mladina*, 12. 6. 2000, 22.
- Traverso, Enzo. *The new faces of fascism: populism and the far right*. London in New York: Verso, 2019.
- Trencsényi, Balázs idr. *A history of modern political thought in East Central Europe, Volume 2, Negotiating modernity in the »Short Twentieth Century« and beyond. Part 2, 1968–2018*. Oxford: Oxford University Press, 2018.
- Trencsényi, Balázs. Conceptual History and Political Languages: On the Central-European Adaptation of the Contextualist-Conceptualist Methodologies of Intellectual History. V: Petr Roubal in Václav Veber (ur.). *Prague Perspectives I. The History of East Central Europe and Russia*, 159–63. Praga: The National Library of the Czech Republic, 2004.
- Trutkowski, Dominik. *Die Ausgehandelten Revolutionen. Politische Kommunikation in Parlament und Öffentlichkeit beim Umbruch zur Demokratie in Spanien und Polen*. Düsseldorf: Droste, 2021.
- Tüffers, Bettina. *Die 10. Volkskammer der DDR: ein Parlament im Umbruch. Selbstwahrnehmung, Selbstparlamentarisierung, Selbstauflösung*. Düsseldorf: Droste Verlag, 2016.
- Tüffers, Bettina. The 10th Volkskammer of the GDR – Just a Keen Student or a Parliament with Its Own Culture? V: Jure Gašparič in Adéla Gjuričová (ur.). *Complex Parliaments in Transition: Central European Federations Facing Regime Change*, 24–40. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015.
- Vasle, Vinko. Analiza medstrankarskih razmerij: nobenih možnosti ni za koalicijo velikih strank. *Delo*, 8. 12. 1992, 2.
- Vasle, Vinko. Čedalje več nesoglasij med krščanskimi demokrati in LDS. *Delo*, 28. 12. 1992, 2.
- Vasle, Vinko. Dr. Janez Drnovšek sestavil novo vlado: mandatar se je moral s strankami pogajati do zadnjega hipa. *Delo*, 21. 1. 1993, 1–2.
- Vasle, Vinko. Drugi kongres LDS kot mejnik ,konca enoumja'. *Delo*, 23. 3. 1992, 1–2.

- Vasle, Vinko. Kako sestaviti dvanajsterico. *Delo*, 31. 7. 1991, 1.
- Vasle, Vinko. Kozinčeva stanovanjska komisija grobo oškodovala državni proračun. *Delo*, 22. 6. 1994, 2.
- Vasle, Vinko. LDS in delitev oblasti: Drnovšek obvladuje politično prizorišče tudi z vlado v vladi. *Delo*, 29. 3. 1993, 2.
- Vasle, Vinko. Minister je proračunski denar preusmeril v lastno stranko. *Delo*, 29. 9. 1994, 2.
- Vasle, Vinko. Navsezadnje le velika koalicija? Krščanski demokrati načelno za navezo z Združeno listo. *Delo*, 13. 1. 1993, 2.
- Vasle, Vinko. Parlamentarci tečejo proračunski maraton. *Delo*, 15. 11. 1993, 2.
- Vasle, Vinko. Posveti o koalicijah in mandatarju. *Delo*, 29. 12. 1992, 1.
- Vasle, Vinko. Prvo zasedanje parlamenta že nakazalo možne koalicije. *Delo*, 29. 12. 1992, 2.
- Vasle, Vinko. Sveženj zakonov za prelomni 26. junij. *Delo*, 6. 5. 1991, 1–2.
- Verdery, Katherine. *The political lives of dead bodies. Reburial and Postsocialist Change*. New York: Columbia University Press, 1999.
- Villa, Carlos González. Extending Slovene Independence: Outlining the Global Through Local Fieldwork. V: Branislav Radeljić in Carlos González Villa (ur.). *Researching Yugoslavia and its Aftermath. Sources, Prejudices and Alternative Solutions*, 155–81. Cham: Springer, 2021.
- Villa, Carlos González. *Nova država za nov svetovni red. Mednarodni vidiki osamosvojitve Slovenije*. Ljubljana: Založba /*cf., 2017.
- Vodopivec, Peter. Komunistične skupščine v senci partije. V: Barbara Vogrinec (ur.). *Analiza razvoja slovenskega parlamentarizma*, 258–97. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo, 2005.
- Vodušek, Vladimir in Dejan Pušenjak. Kritični trenutki združevanja štirih strank: sredina se bo morda morala združiti brez Demokratov. *Delo*, 9. 3. 1994, 2.
- Vodušek, Vladimir in Grega Repovž. Kako bo SLS priznala, da bi privolila v koalicijo z LDS?. *Delo*, 6. 12. 1996, 2.
- Vodušek, Vladimir in Gregor Repovž. Pomladniki niso sprejeli mandatarjeve ponudbe. *Delo*, 21. 1. 1997, 1.
- Vodušek, Vladimir in Matjaž Albreht. Zadrege z mandatarjem, zastoj dela v parlamentu. *Delo*, 4. 1. 1997, 1.
- Vodušek, Vladimir. ‚Trojček‘ zaradi Janševih žalitev poslej ‚dvojček‘?. *Delo*, 12. 9. 1997, 2.
- Vodušek, Vladimir. Bliža se čas odločitve o kandidatu Drnovšku. *Delo*, 3. 1. 1997, 1.

- Vodušek, Vladimir. Brez iluzij, da bi sedanji oblastniki sestopili sami. *Delo*, 29. 5. 1995, 2.
- Vodušek, Vladimir. Če SLS prizna zmoto, so vrata do pomladi odprta. *Delo*, 17. 9. 1997, 2.
- Vodušek, Vladimir. Danes popoldne bo znano ime kandidata za mandatarka. *Delo*, 30. 12. 1996, 2.
- Vodušek, Vladimir. Dopisovanje med ZLSD in SDS obrodilo sadove. *Delo*, 28. 5. 1997, 2.
- Vodušek, Vladimir. Dopolnilo daljše od koalicijske pogodbe. *Delo*, 30. 7. 1997, 1.
- Vodušek, Vladimir. Drnovšek: Dovolj močna koalicija, a ne vseh strank. *Delo*, 18. 1. 1997, 2.
- Vodušek, Vladimir. DZ se je razklal. *Delo*, 3. 12. 1996, 2.
- Vodušek, Vladimir. Izčrpavanje nasprotnika in vojna živcev se nadaljujeta. *Delo*, 19. 12. 1996, 2.
- Vodušek, Vladimir. J. Podobnik je odstopil zaradi napadov J. Janše. *Delo*, 15. 9. 1997, 2.
- Vodušek, Vladimir. Koalicija je trdna. *Delo*, 23. 6. 1998, 1.
- Vodušek, Vladimir. Koalicijski ‚most‘ trden, kot že dolgo ne. *Delo*, 6. 11. 1998, 2.
- Vodušek, Vladimir. LDS in SLS gradita mostove, vendar brez SKD ali SDS?. *Delo*, 5. 12. 1996, 2.
- Vodušek, Vladimir. Lojze Peterle, predsednik SKD. Ne bomo prijeten nasprotnik, če bomo zunaj, smo pa lahko dober partner, če smo v vladi. *Sobotna priloga*, 5. 10. 1996, 35.
- Vodušek, Vladimir. Mandatarjev predlog o sestavi vladne koalicije. *Delo*, 18. 1. 1997, 1.
- Vodušek, Vladimir. Naše stranke rade načenjajo teme, povezane s tranzicijo. *Delo*, 7. 11. 1996, 2.
- Vodušek, Vladimir. Nekaj drugačnih besed – pa tako velika razlika. *Delo*, 17. 11. 1998, 2.
- Vodušek, Vladimir. Nič več trden pomladni most?. *Delo*, 1. 2. 1997, 2.
- Vodušek, Vladimir. Odločitev o kandidatu za predsednika tik pred sejo. *Delo*, 2. 12. 1996, 2.
- Vodušek, Vladimir. Ohceti ne bo, ker je SLS v vladi, SKD pa ne. *Delo*, 18. 12. 1998, 2.
- Vodušek, Vladimir. Opozicija za predčasne volitve. *Delo*, 7. 11. 1998, 2.
- Vodušek, Vladimir. Oživljanje sodelovanja med strankami vladajoče koalicije. *Delo*, 7. 6. 1995, 2.

- Vodušek, Vladimir. Podobnika za predsednika le, če SLS izstopi iz vlade. *Delo*, 24. 9. 1997, 2.
- Vodušek, Vladimir. Podpisi pomenijo evropsko zavezo. *Delo*, 5. 7. 1997, 1.
- Vodušek, Vladimir. Pogajalski konec tedna brez rezultatov. Odločitev o kandidatu za predsednika tik pred sejo. *Delo*, 2. 12. 1996, 1.
- Vodušek, Vladimir. Pomladne stranke še vedno brez skupnega kandidata. *Delo*, 9. 10. 1997, 1.
- Vodušek, Vladimir. Pomladniki podpisali skrajšani sporazum. *Delo*, 28. 11. 1996, 2.
- Vodušek, Vladimir. Poslanci SDS se bodo sproti odločali o sodelovanju z DZ. *Delo*, 19. 5. 1997, 2.
- Vodušek, Vladimir. Posvet predsednika države z vodji poslanskih skupin. *Delo*, 10. 12. 1996, 1.
- Vodušek, Vladimir. Povezovanja SDS, SLS, SKD in LS. Konec sanj o predvolilni koaliciji pomladnih strank. *Delo*, 18. 10. 1996, 2.
- Vodušek, Vladimir. Predsednik Kučan bo ponudil priložnost dr. J. Drnovšku. *Delo*, 31. 12. 1996, 1.
- Vodušek, Vladimir. Prvaki strank tudi v drugem krogu vztrajajo pri svojem. *Delo*, 18. 12. 1996, 1.
- Vodušek, Vladimir. Pucko je z izstopom iz SKD preprečil pat položaj v DZ. *Delo*, 9. 1. 1997, 2.
- Vodušek, Vladimir. Sestava koalicije v ospredju pogovorov prvakov strank. *Delo*, 13. 11. 1996, 2.
- Vodušek, Vladimir. SKD med dvema ognjema. *Delo*, 23. 12. 1997, 2.
- Vodušek, Vladimir. SLS ravna Kučanu v prid. *Delo*, 13. 9. 1997, 2.
- Vodušek, Vladimir. Socialdemokrati vložili interpelacijo proti vladi. *Delo*, 23. 7. 1997, 1.
- Vodušek, Vladimir. Stranke so le dosegle sporazum. *Delo*, 4. 7. 1997, 1.
- Vodušek, Vladimir. Trije pogledi na narodno spravo. *Delo*, 16. 1. 1998, 2.
- Vodušek, Vladimir. Tudi uradno o mandatarju. *Delo*, 9. 12. 1996, 2.
- Vodušek, Vladimir. V krogu pomladnih strank so zdaj kar trije kandidati. *Delo*, 17. 10. 1997, 2.
- Vodušek, Vladimir. V novi vladi so poraženke volitev, meni Janez Janša. *Delo*, 5. 2. 1997, 2.
- Vodušek, Vladimir. Več strank pripravlja dokumente o spravi in nekdanjem režimu. *Delo*, 12. 1. 1998, 2.
- Vodušek, Vladimir. Vlada se zaradi proračuna sestaja skoraj nepretrgoma. *Delo*, 11. 12. 1997, 3.

- Vodušek, Vladimir. Vlada v senci pomladnega trojčka SLS, SDS in SKD?. *Delo*, 28. 1. 1997, 2.
- Vodušek, Vladimir. Združevanje štirih strank v liberalno demokracijo. *Delo*, 14. 3. 1994, 1.
- Vodušek, Vladimir. ZLSĐ, DeSUS in predstavnika manjšin podpirajo Drnovška. *Delo*, 11. 12. 1996, 2.
- Vukelić, Majda in Mateja Babič. Iz volilnega labirinta vodita dve poti. *Delo*, 27. 6. 2000, 2.
- Vukelić, Majda. Dokler možnosti so, se spleča truditi. *Delo*, 4. 2. 2003, 2.
- Vukelić, Majda. Drnovšek zahteva zaupnico in imenovanje novih ministrov. *Delo*, 4. 4. 2000, 1.
- Vukelić, Majda. Evropskemu členu sveti zelena luč. *Delo*, 5. 12. 2002, 2.
- Vukelić, Majda. Evropski člen da, a pod pogojem. *Delo*, 19. 11. 2002, 2.
- Vukelić, Majda. Izstopiti ali ne izstopiti – ni več vprašanje. *Delo*, 26. 2. 2003, 2.
- Vukelić, Majda. Janez Janša vzel vajeti v svoje roke. *Delo*, 5. 2. 2003, 2.
- Vukelić, Majda. Kaj bo z evropskim členom?. *Delo*, 25. 11. 2002, 1.
- Vukelić, Majda. Nekatera dopolnila slovenske ustave v nasprotju z zvezno, *Delo*, 6. 9. 1989, 2.
- Vukelić, Majda. Popolna revizija ustave gotovo ne bi bila pametna poteza. *Delo*, 22. 1. 2001, 2.
- Vukelić, Majda. Strokovna skupina proti posegu v 90. člen. *Delo*, 11. 2. 2003, 2.
- Vukelić, Majda. Ustavne vsebine razdeljene na tri sklope. *Delo*, 19. 2. 2002, 2.
- Vukelić, Majda. Za evropski člen, toda previdno. *Delo*, 16. 1. 2003, 2.
- Vukelić, Majda. Za ustavne predloge čas do konca leta. *Delo*, 15. 12. 2001, 2.
- Vukelić, Majda. Zagotovili politično neodvisnost sodstva. *Delo*, 21. 9. 2002, 1.
- Vukelić, Majda. Zbor za ustavo ponuja nove rešitve. *Delo*, 3. 4. 1990, 1–2.
- Vurnik, Blaž. *Med Marxom in punkom. Vloga Zveze socialistične mladine Slovenije pri demokratizaciji Slovenije (1980–1990)*. Ljubljana: Modrijan, 2005.
- Warren, E. Mark. Democratic theory and trust. V: Mark E. Warren (ur.). *Democracy and trust*, 310–45. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

- Weigel, Sigrid. *Genea-Logik. Generation, Tradition und Evolution zwischen Kultur- und Naturwissenschaften*. München: Wilhelm Fink Verlag, 2006.
- Wirsching, Andreas. *Der Preis der Freiheit: Geschichte Europas in unserer Zeit*. München: C. H. Beck, 2012.
- Woods, L. Susan. *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution After the Cold War*. Washington, D. C.: The Brookings Institute, 1995.
- Yurchak, Alexei. *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*. Princeton: Princeton University Press, 2005.
- Zahradniček, Tomáš. Prezidentská, nebo parlamentní republika? Politické rozhodování a státní instituce v Československu a Polsku po roce 1989. V: Adéla Gjuríčová in Tomáš Zahradniček (ur.). *Dlouhý volební rok 1990 ve střední Evropě. Očekávání, koncepty, praxe*, 17–34. Praga: Ústav pro soudobé dějiny, 2021.
- Zajc, Drago, Samo Koprivnik in Simona Kustec Lipicer. *Od volilnih programov do koalicijskih pogodb. Analiza politične kongruence*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2012.
- Zajc, Drago. (Ne)posredna demokracija in referendum. V: Milan Balažic (ur.). *Politični referendumi – sredstvo manipulacije ali demokracije?*, 28–32. Ljubljana: Komunist, 1989.
- Zajc, Drago. Četrte demokratične volitve v Sloveniji in tretje volitve v državni zbor Republike Slovenije leta 2000. V: Danica Fink-Hafner in Tomaž Boh (ur.). *Parlamentarne volitve 2000*, 71–92. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2002.
- Zajc, Drago. Institucionalna konsolidacija novih parlamentov v srednji Evropi in Sloveniji. V: Danica Fink-Hafner in Miro Haček (ur.). *Demokratični prehodi I. Slovenija v primerjavi s srednjeevropskimi postsocialističnimi državami*, 135–54. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2000.
- Zajc, Drago. *Razvoj parlamentarizma in funkcije sodobnih (novih) parlamentov*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2019.
- Zajc, Drago. Slovenia's National Assembly, 1990–2004. V: David M. Olson in Philip Norton (ur.). *Post-Communist and Post-Soviet Parliaments. The Initial Decade*, 72–87. London in New York: Routledge, 2008.
- Zajc, Drago. Vloga nacionalnih parlamentov pri oblikovanju nacionalnih interesov v procesu globalizacije in vstopanja v EU. *Teorija in praksa* 39, št. 4 (2002): 669–90.
- Zajc, Marko. Pragmatični, skeptični, drobnjakarski: ideološka in programska izhodišča ZSMS/ZSMS-LS v letih 1989–90. V: Jurij

- Perovšek in Mojca Šorn (ur.). *Narod-politika-država. Idejnopolitični značaj strank na Slovenskem od konca 19. do začetka 21. stoletja*, 243–66. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2020.
- Zajc, Marko. Spomenik Pr'Skelet in Zvezdi: k politiki spomina v Sloveniji v drugem desetletju tretjega tisočletja. *Prispevki za novejšo zgodovino* 60, št. 1 (2020): 152–71.
- Zajc, Marko. ZSMS iz družbenopolitične organizacije v politično stranko. *Prispevki za novejšo zgodovino* 57, št. 1 (2017): 187–204.
- Zajec, Diana. Za usodo ‚zelenosti‘ se po združitvi ni batil. *Delo*, 14. 3. 1994, 2.
- Zgaga, Blaž. Vlada narodne enotnosti – ponujena roka sprave?. *Delo*, 15. 1. 1997, 2.
- Žagar, Mitja. *Kakšni naj bosta novi ustavi. Teze za novo slovensko in jugoslovansko ustavo ter teze listine o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah*. Ljubljana: Komunist, 1989.
- Žerdin, H. Ali in Jani Sever. Lojze Peterle, predsednik SKD. Oblast je pozabila na državo. *Mladina*, 8. 3. 1999, 30–33.
- Žerdin, H. Ali. Bitka za proračun. *Mladina*, 29. 7. 1997, 16–17.
- Žerdin, H. Ali. Čas nezvestobe. *Mladina*, 24. 1. 2000, 22–24.
- Žerdin, H. Ali. Dr. Janez Drnovšek. Naveličan slabih koalicij. *Mladina*, 17. 4. 2000, 33–35.
- Žerdin, H. Ali. Drnovšek na startu. *Mladina*, 27. 11. 2000, 22–23.
- Žerdin, H. Ali. Enigma Bajuk. *Mladina*, 8. 5. 2000, 17–19.
- Žerdin, H. Ali. *France Bučar*. Ljubljana: Delo, 2015.
- Žerdin, H. Ali. *Generali brez kape: čas Odbora za varstvo človekovih pravic*. Ljubljana: Krtina, 1997.
- Žerdin, H. Ali. Imamo vlado?. *Mladina*, 6. 11. 2000, 20–21.
- Žerdin, H. Ali. Koalicija kapitala in zemlje. *Mladina*, 4. 3. 1997, 12–15.
- Žerdin, H. Ali. Kongres kongresov. *Mladina*, 15. 3. 1994, 18–29.
- Žerdin, H. Ali. Kučan teče že tretji krog. *Mladina*, 28. 12. 1996, 10–11.
- Žerdin, H. Ali. LDS + SLS. *Mladina*, 18. 2. 1997, 12–14.
- Žerdin, H. Ali. Levo in desno od vlade. *Mladina*, 15. 4. 1997, 16–17.
- Žerdin, H. Ali. Mandatarjeva kalvarija. Čemu služi mrcvarjenje kandidata dr. Andreja Bajuka. *Mladina*, 24. 4. 2000, 16–18.
- Žerdin, H. Ali. Militarizacija sveta? Ne, hvala!. *Mladina*, 8. 4. 2002, 18–22.
- Žerdin, H. Ali. Mrtvi tek. Volitve so se končale z neodločenim rezultatom. *Mladina*, 12. 11. 1996, 4–5.
- Žerdin, H. Ali. Nato-agitprop. *Mladina*, 10. 3. 2003, 20–22.

- Žerdin, H. Ali. Odstopljeni kandidat [intervju z Ludvikom Toplakom]. *Mladina*, 4. 11. 1997, 21.
- Žerdin, H. Ali. Padec zakona. *Mladina*, 16. 12. 1997, 28.
- Žerdin, H. Ali. Pot v ilegalo. Ali se bo vladna kriza končala z bojkotom volitev?. *Mladina*, 17. 4. 2000, 17–19.
- Žerdin, H. Ali. Prekletstvo številke 45. *Mladina*, 11. 2. 1997, 10–13.
- Žerdin, H. Ali. Slovenija, moja banana dežela. *Mladina*, 29. 5. 2000, 17–19.
- Žerdin, H. Ali. Slovo od parlamenta. *Mladina*, 20. 5. 1997, 16–17.
- Žerdin, H. Ali. Vladarjev poraz. *Mladina*, 22. 2. 1999, 24–26.
- Žerdin, H. Ali. Vrnitev Janeza Podobnika. *Mladina*, 4. 11. 1997, 16–20.
- Žerdin, H. Ali. Vstopnica v svet vojne. *Mladina*, 13. 1. 2003, 20–23.
- Žerdin, H. Ali. Zakaj toliko denarja?. *Mladina*, 4. 10. 1994, 14–15.
- Žerdin, H. Ali. Zgodba o volitvah. *Mladina*, 14. 6. 1999, 20–21.
- Žižek, Slavoj. Rit ali srajca? Ne, hvala!. *Mladina*, 29. 10. 1996, 19.
- Žižek, Slavoj. ZSMS je Liberalna stranka Slovenije. *Mladina*, 2. 2. 1990, 17.

IMENSKO KAZALO

A

Adam, Frane 433, 436
Ajlec, Kornelija 9, 175, 410, 468
Albreht, Matjaž 244, 261, 287,
288, 301, 329, 334, 336, 340,
342, 347, 351, 355, 357, 413,
414, 426, 427, 428, 448
Aleksič, Jure 293, 326, 414
Anderlič, Anton 77, 334, 335,
344, 355
Antohi, Sorin 19, 414
Apor, Péter 19, 414, 433, 443
Artwińska, Anna 35, 36, 414
Avdagic, Sabina 443

B

Babič, Blaž 136, 414–416, 421,
425, 439, 440
Babič, Mateja 257, 273–276,
283, 284, 293–297, 305–308,
328, 330, 331, 333, 345, 346,
349, 356–359, 413–416, 437,
441, 451
Bacevich, J. Andrew 418
Badie, Bertrand 20, 416
Badovinac Bjelić, Irena 296
Bajuk, Andrej 51, 295, 302–
305, 307, 308, 312, 331, 339–
341, 381, 407
Bakše, Ingrid 114, 416
Balažic, Milan 99, 416, 433, 452
Balkovec, Bojan 419, 440, 448
Bandelj, Mirko 265
Bardi, Luciano 217, 416
Barić, Nikica 25, 52, 128, 416, 439

Barovič, Bogdan 341
Bastl, Maks 154, 167
Bavcon, Ljubo 168
Bavčar, Igor 35, 85, 90, 154,
167, 168, 177, 182, 224, 228,
240, 265, 319
Bergauer, Anton 265, 305
Berger, Stefan 312, 416
Berg-Schlosser, Dirk 20, 416
Bernhard, Michael 21, 41, 61,
417
Bernik, Jožef 278–280, 345
Bešlin, Milivoj 163, 417
Bing, Albert 439
Biscop, Sven 353, 417
Biserko, Sonja 40, 417
Biščak, Jože 204, 417
Bitenc Pengov, Tamara 347
Bizjak, Ivan 145, 217
Blanchard, Olivier Jean 436
Boh, Katja 154
Boh, Tomaž 452
Bohinc, Rado 215, 217
Bohle, Dorothee 22, 417
Bohnenkamp, Björn 34, 417
Borak, Neven 16, 75, 161, 162,
417, 437
Borodziej, Włodzimierz 19, 447
Bozóki, András 130, 417
Brejc, Miha 268, 305, 327, 341,
345, 439
Brezar, Viktor 154
Brezigar, Barbara 305
Briški, Lojze 94
Brown, Archie 69, 417

Broz, Josip – Tito 73, 441

Bručan, Andrej 305

Brunner, Otto 430

Bučar, France 30, 48, 83, 87, 90,
106, 118, 120, 121, 125, 139,
142, 143, 146, 147, 158, 165,
168, 170, 172, 173, 179, 192,
206–208, 352, 367, 379, 413

Bulc, Marko 93

Bunce, Valeria 21, 418

Burton, Michael 34, 425

Buser, Stanko 191

Busse, Dietrich 23, 417

Buvač, Drago 160, 418

C

Calic, Marie-Janine 25, 40, 418

Caplan, Richard 175, 418

Capuder, Andrej 154

Carothers, Thomas 21, 418

Castiglione, Dario 19, 418

Cerar, Gregor 279, 309, 418, 433

Cerar, Miro 13, 84, 121, 122,
125, 182, 279, 346, 412, 418

Choi, Y. P. Susanne 60, 418

Christiaens, Kim 22, 418

Clewing, Konrad 439

Cmrečnjak, Sašo 47, 48, 51, 54,
61, 418

Cohen, A. Eliot 418

Cohen, J. Lenard 34, 69, 418

Coll, R. Alberto 353, 418

Conze, Werner 430

Courtois, Stéphane 63, 418

Cukjati, Franc 340, 346, 347

Cvikl, M. Milan 319

Czerep, Jędrzej 22, 418

Č

Čebulj, Franc 355

Čepič, Zdenko 57, 71, 77–80,
86, 98, 108, 111, 113, 116, 123,
136, 141–143, 148, 149, 166,
168, 177, 180, 229, 419, 420

Čibej, Boris 255, 420

Čok, Lucija 296

D

Daneu, Ivo 122

Danielson, Elena 59, 420

David, Roman 60, 418, 420

Davies, Norman 14, 420

Dawisha, Karen 14, 420

De Michelis, Gianni 125

Delak, Anton 327

Demšar, Franci 295

Demšar, Marko 117

Deželak Barič, Vida 52, 420

Dobrajc, Polonca 202, 282, 308

Dolar, Mladen 187, 420

Doupona Horvat, Marjeta 286,
421

Dragonja, Metod 265

Dragović-Soso, Jasna 56, 421

Drnovšek, Janez 93–95,
105, 114, 125, 133, 159, 160,
171–173, 178, 184, 190, 209,
213, 215–218, 222–224, 237,
238, 240–242, 248, 249, 253,
260–265, 268, 274, 276, 286,

288, 289, 296, 299, 301, 302,
309, 312, 315, 319, 328–330,
338, 340, 358, 381, 413

Dular, Janez 154

Dundee, Alexander 63

E

Elster, Jon 49, 421

Eriksen, O. Erik 22, 421

Erznožnik, Matjaž 201, 231,
238, 421

Eyal, Gil 34, 421

F

Fabinc, Ivo 93

Falk, J. Barbara 34, 421

Faraldo, M. José 22, 418

Ferenc, Mitja 421, 425, 440

Ferfila, Bogomil 245, 421

Fernández-Sebastián, Javier 443

Fink-Hafner, Danica 14, 54,
111, 137, 198, 200, 202, 212,
217, 219, 314, 317, 319, 321,
325, 421, 422, 431, 437, 452

Fischer, Jasna 15, 419, 420, 422

Flajšman, Boždar 175, 224, 410,
422, 441

Francois, Étienne 43, 422

Freedon, Michael 253, 296,
313, 422, 443

Friš, Darko 17, 422

Froot, A. Kenneth 436

Fürst, Juliane 34, 422

G

Gaber, Slavko 217, 255, 265,
344, 423

Gabersčič, Boris 120

Gabrič, Aleš 17, 35, 61, 75,
81–83, 89, 128, 414, 419, 422,
425, 437, 441

Gantar, Pavel 265

Garton Ash, Timothy 15, 414

Gaspari, Majda 94

Gaspari, Mitja 217, 265, 288, 340

Gašparič, Jure 9, 13, 16, 17,
27–30, 34, 54, 84, 87, 96, 116,
118, 121, 125, 137, 166, 179,
180, 182, 183, 188, 191, 195,
196, 210, 215, 217, 221, 223,
233, 248, 250, 261, 265, 266,
282, 296, 298, 317, 327, 329,
330, 331, 333, 338, 418, 423,
431, 447, 468

Gazvoda, Tatjana Marija 296

Gebert, Konstanty 129, 423

Gill, Graeme 148, 423

Gjuričová, Adéla 19, 34, 59,
131, 133, 423, 449, 452

Godeša, Bojan 49, 53, 423

Godeša, Franc 154

Godić, Darjan 128, 430

Golja, Franc 190

Golobič, Gregor 224

Golobič, Marko 191, 192, 423

Gošnik, Vane 118, 146

Grad, Franc 83, 99, 122, 164,
182, 183, 191–193, 196, 243,
300, 423, 424

Graf, Rüdiger 253, 410
Grafenauer, Bogo 442
Grafenauer, Božo 265
Grafenauer, Niko 82
Grafton, Anthony 23, 424
Grah, Matija 194, 210, 214–216,
229, 260, 261, 264, 269, 271,
273, 275, 279, 284, 424
Granda, Stane 111, 424, 440
Gregurić, Franjo 26
Greskovits, Béla 22, 417
Grizold, Anton 296, 354, 424
Gudonis, Marius 418
Guštin, Damijan 16, 104, 172, 425

H

Haček, Miro 14, 431, 437, 452
Hadalín, Jurij 331, 416, 421,
425, 439, 440
Hallams, Ellen 417
Hampsher-Monk, Ian 430
Haupt, Heinz-Gerhard 28, 425
Havel, Vaclav 131
Hayden, Robert 34, 425
Heinrich, Horst-Alfred 442
Heydemann, Günther 18, 425
Higley, John 34, 425
Hladnik Milharčić, Ervin 148,
171, 425
Hloušek, Vít 268, 425
Hobsbawm, Eric 12, 14, 29,
425, 426
Holmes, Leslie 134, 426
Holmes, Stephen 29, 430
Holubec, Stanislav 19, 447

Horvat, Feri 281, 282, 286
Hozjan, Andrej 227, 426
Hradilek, Adam 59, 412
Hren Vencelj, Helena 258
Hribar, Janez 296
Hribar, Spomenka 49, 50,
53–56, 426
Hribar, Tine 120, 123, 426
Hribešek, Dare 293, 426
Hroch, Miroslav 24, 426
Huntington, P. Samuel 22, 426
Husák, Gustáv 131
Hvalica, Ivo 193, 253, 256, 275,
282

I

Iacob, C. Bogdan 19, 433
Igličar, Albin 348
Ivanušič, Zvonko 305
Ivelja, Ranka 61, 426
Izetbegović, Alija 25

J

Jakobsen, Peter Viggo 175, 426
Jakopec, Marko 194, 197, 202,
208, 213, 215, 229, 241–244,
257, 265, 268, 275, 282, 287,
288, 301, 304, 308, 329, 330,
334–337, 340, 342, 351, 357,
413, 414, 426–428
Jambreč, Peter 34, 83, 90, 101,
120, 121, 123, 305, 406, 428
Janko, Lojze 154
Janša, Janez 35, 51, 52, 56, 87,
90, 112, 144, 154, 167, 168, 188,

217, 217, 228, 231, 239, 241,
248, 269, 271, 273, 276–279,
282, 283, 305, 312, 345, 349,
433, 436, 452, 453
Jarausch, H. Konrad 14, 129,
131, 253, 410, 428
Jazbinšek, Miha 154, 217
Jedlitschka, Karsten 59, 428
Jelinčič, Zmago 182, 226, 227,
256, 312, 333, 334, 355
Jenko, Miha 40, 244, 285–287,
289, 359, 428
Jeraj, Jožef 154
Jereb, Marjan 265
Jerovšek, Tone 123, 305
Jež, Boris 78, 212, 428
Jones, D. Bryan 234, 428
Jones, T. Benjamin 418
Jović, Dejan 69, 428
Jović, Borisav 94, 171
Jowitt, Kenneth 134, 428
Judt, Tony 14, 429
Jureit, Ulrike 34, 429
Jurko, Gregor 338, 429

K

Kaase, Max 149, 429
Kaelble, Hartmut 14, 429
Kajnc, Sabina 352, 429
Kam, J. Christopher 14, 429
Kanin, B. David 69, 89, 429
Karácsony, Gergely 130, 417
Kardelj, Edvard 71, 73, 74, 406
Kaučič, Igor 122, 423
Kebrič, Ivan 334, 335, 355

Kelemina, Branko 345
Kenney, Padraic 19, 130, 132, 429
Kerec, Darja 42, 440
Kmecl, Matjaž 117, 147, 148
Knez, Jože 103
Knežević, Domagoj 128, 429
Kocka, Jürgen 28, 425, 429
Kohlstruck, Michael 442
Konovšek, Tjaša 10, 468
Kopeček, Lubomír 268, 425
Kopeček, Michal 19, 21, 24, 29,
33, 34, 429, 430
Koprivnik, Samo 265, 452
Kornetis, Kortis 22, 430
Koselleck, Reinhart 22–24, 28,
30, 31, 48, 253, 430
Kosi, Jernej 29
Kostovicova, Denisa 73, 430
Košir, France 236
Košir, Matej 295, 415, 430
Kotar, Tamara 61, 430
Kovač, Bogomir 280
Kovač, Stanislav 286, 430
Kovačič Peršin, Peter 113, 389
Kowalcuk, Ilko-Sascha 130, 430
Kozinc, Miha 197, 200, 202,
203, 217
Kračun, Davorin 217
Kraigher, Sergej 75
Krajnc, Marjan 154
Kramberger, Ivan 117
Kranjec, Marko 154
Krapež, Alojz 265, 289
Krapfl, James 19, 132, 430
Krastev, Ivan 29, 430

Krašek, Andrej 298, 430
Krašovec, Alenka 137, 191, 216,
217, 237, 287, 421, 431, 443
Krašovec, Tatjana 17, 421, 431,
436, 440
Kreft, Lev 211
Kristan, Ivan 208, 209, 243,
348, 431
Krivic, Matevž 83, 108, 347, 348
Krpich, Tomaž 216, 217, 431
Kubik, Jan 41, 61, 129, 417, 431
Kučan, Milan 34, 35, 45, 50,
77–80, 93, 105, 106, 114, 115,
117, 120, 121, 123, 125, 147,
148, 168, 171–173, 192, 206,
210, 212, 213, 248, 260, 261,
277, 280, 302, 308, 327, 329,
410
Kuhar, Ivan 122
Kustec Lipicer, Simona 14, 248,
265, 328, 431, 452
Kušar, Janko 265

L

Laczó, Ferenc 417
Lajh, Damjan 219, 314, 317,
319, 321, 325, 421
Lampe, John 69, 431
Landsbergis, Vytautas 62
Lenič, Jože 224
Leskovar, Bojana 113, 416, 431
Lešnik, Zoran 255
Lévesque, Jacques 128, 431
Lewis, G. Paul 267, 432
Light, Duncan 43, 432

Linz, J. Juan 21, 108, 432
Lisjak Gabrijelčič, Luka 417
Little, Allan 69, 165, 175, 443
Lorenci, Janko 268, 269, 273, 432
Lorenčič, Aleksander 16, 18,
159, 161, 162, 239, 314, 423, 432
Lukač, Janez 146
Lukić, Reneo 439
Lusa, Stefano 15, 16, 71, 74,
75, 77, 80, 81, 87, 88, 115–117,
169, 172, 432
Luskovec, Viko 203, 204, 432
Luthar, Oto 19, 56, 61, 432

M

Magajna, Andrej 109
Main, Izabella 60, 433
Mair, Peter 180, 217, 267, 416,
433
Makarovič, Jan 184, 433
Malešič, Matija 154, 155
Mally, Eva 52, 433
Manning, Till 34, 417
Marijan, Davor 439
Marinc, Andrej 74, 93, 94
Marinček, Alojzij 265, 305
Mark, James 19, 22, 26, 28, 29,
32, 34, 418, 433
Markič, Boštjan 88, 99, 100, 434
Marković, Ante 160, 161, 169
Marković, Fikreta 107, 433
Marušič, Tomaž 265
Mašanović, Božo 343, 433
Matos, Urša 307–309, 326, 345,
433

Mazower, Mark 14, 433
McFaul, Michael 24, 444
Medjugorac, Igor 152, 434
Medvešček, Nataša 293, 434
Meier, Christian 40
Meier, Viktor 25, 69, 434
Mekina, Igor 353, 434
Mencinger, Jože 120, 154, 155,
157–159, 161–163, 167, 240,
245, 367, 380, 434
Meriwether Wingfield, Nancy
14, 442
Michlic, Joanna Beata 60, 434
Miklavčič, Franc 280
Milošević, Slobodan 20, 26, 85
Mirić, Jovan 77, 434
Mishkova, Diana 26, 416, 434
Molden, Berthold 43, 434
Monti, Mario 343
Morlino, Leonardo 20, 416
Mörner, Ninna 434
Moskalewicz, Marcin 58, 434
Mozetič, Miroslav 211, 255
Mrak, Mojmir 435
Mramor, Dušan 330
Mrozik, Agnieszka 35, 36, 414
Mudde, Cas 180, 267, 433
Müller, Jan-Werner 414

N

Natlačen, S. Tomaž 295, 296,
304, 328, 333, 415, 434, 437
Nedelsky, Nadya 61, 432, 434
Neumayer, Laure 42, 43, 58–60,
62–64, 435

Newton, Kenneth 149, 429
Nežmah, Bernard 187, 435
Norton, Philip 452
Novák, Jan 59, 435

O

Ocvirk, Andrej 154
Offe, Claus 14, 435
Okoliš, Stane 112, 228, 230, 435
Olick, Jeffrey 43, 435
Olsen, Niklas 23, 29, 435
Olson, M. David 452
Olup, Jože 200
Oman, Ivan 108, 111, 113, 117,
134, 147, 227, 238, 389
Omerza, Igor 240
Oset, Željko 18, 423, 432
Osterc, Jože 154, 217
Ozmec, Sebastijan 354, 447

P

Pacek, Dejan 46, 435
Pahor, Borut 55, 233, 258, 283,
290, 327, 339–341, 346
Parrot, Bruce 14, 420
Partlič, Slava 171, 230, 237, 435
Partljič, Tone 146
Paš, Ingo 154
Patzelt, J. Werner 442
Pavček, Tone 87
Pavlinič Krebs, Irma 327, 338
Pečauer, Marko 92, 142, 152,
153, 179, 230, 248, 330, 435, 436
Peče, Sašo 307
Pelhan, Sergij 217

Perenič, Gorazd 121, 122, 412
 Pernau, Margrit 418
 Perovšek, Jurij 17, 420, 426,
 436, 437, 453
 Peršak, Anton 117, 436
 Peršak, Tone 109, 145, 201,
 223, 229, 269, 280
 Pesek, Rosvita 18, 35, 112, 123,
 146, 154, 163, 411, 436
 Peterle, Lojze 35, 45, 51,
 54, 106, 113, 121, 123, 125,
 142, 151–155, 160, 162, 166,
 167–169, 172, 173, 176–180,
 182, 188, 191, 207–210, 213,
 215–217, 240, 243, 249, 256,
 257, 270, 273, 279, 286, 293,
 295, 297, 302, 305, 308, 312,
 345, 389, 436
 Petrović, Tanja 137, 436
 Pettai, Eva-Clarita 63, 436
 Pettai, Vello 63, 436
 Phillips, Paul 245, 421
 Pipan, Gordana 204, 242, 288,
 426, 436
 Pirjevec, Jože 15, 73, 74, 172, 436
 Pirnat, Rajko 109, 154, 161, 229
 Pleskovič, Boris 162, 167, 436
 Pleterski, Janko 47, 94, 168
 Plut, Dušan 117, 147, 182, 224,
 227, 389
 Podmenik, Darka 116, 152, 436
 Podobnik, Janez 55, 213, 238,
 240, 277–280, 283, 326, 334, 355
 Podobnik, Marjan 111, 182,
 191, 206, 207, 213, 226, 227,
 256–260, 265, 268, 270, 271,
 295, 296, 312, 389
 Polajnar, Nace 190
 Poljšak, Marjan 280
 Pollak, Michael 42, 43, 436
 Poos, Jacques 125
 Potočar, Divna 202
 Potočnik, Franc 276
 Potočnik, Janez 319
 Potočnik, Vika 224
 Potrč, Miran 34, 80, 83, 91–94,
 103, 108, 116, 121, 134, 143, 145,
 146, 170, 171, 196, 197, 275, 306,
 308, 334, 335, 355, 413, 436
 Požarnik, Hubert 87, 389
 Praprotnik, Rok 286, 290, 293,
 358, 437
 Prebilič, Vladimir 16, 425
 Pregelj, Žarko 213
 Pribáň, Jiří 22, 437
 Prijatelj, Janez 236
 Primc, Aleš 109, 111, 134, 437
 Prinčič, Jože 162, 437
 Pristavec Đogić, Mojca 17, 421,
 431, 436, 440
 Prunk, Janko 68, 437
 Przybylski, Wojciech 58, 434
 Pucko, Ciril 261
 Pučnik, Jože 35, 112, 113, 117,
 121, 142, 147, 151, 182, 190,
 193, 230, 231, 437
 Puhar, Jožica 154, 217, 239
 Pukl, Vitodrag 118, 121, 146,
 174, 193
 Pullmann, Michal 134, 437

Pušenjak, Dejan 203, 223, 224,
240, 242–244, 264, 265, 268–270,
274, 275, 285, 289, 292, 295,
298, 317, 428, 437–439, 448

R

Radelič, Zdenko 25, 128, 449
Radeljič, Branislav 69, 175, 417,
424, 439, 448

Rak, Peter 174, 439

Raleigh, J. Donald 34, 439

Rameš, Václav 19, 439

Ramet, P. Sabrina 24–26, 69,
423, 439, 440

Ramšak, Jure 9, 70, 440

Rangus, Marjetka 133, 137, 440

Ratti, Luca 417

Ravbar, Vojka 167, 296

Razgoršek, Janko 265, 305

Rejc, Izidor 154, 167, 255

Reber, Tanja 348

Repe, Božo 9, 15, 18, 26, 42,
49, 53, 69–71, 73–87, 89, 90,
92–95, 97, 98, 104, 106, 108,
111–113, 115–117, 119, 120,
122, 123, 125, 136, 147, 151,
153, 155, 160–162, 164, 166,
167, 172–175, 177, 226, 227,
261, 389, 410, 413, 440, 441
Repovž, Grega 256, 259, 264,
274, 275, 283, 284, 289, 290,
293, 297, 298, 327, 330, 414,
415, 428, 437, 441, 448

Repovž, Mija 286, 443, 441

Rhodes, Martin 443

Ribarič, Miha 102, 103, 120,
413, 442

Ribičič, Ciril 71, 80, 94, 115,
182, 214, 232, 255, 442

Rigelnik, Herman 207–210,
214, 217

Rizman, Rudi 14, 27, 34, 148,
182, 442

Rojec, Matija 435

Rop, Anton 265, 319, 330, 338,
340, 341, 358, 359

Rose, Richard 14, 442

Rotar, Braco 112, 389

Rothschild, Joseph 14, 442

Roubal, Petr 447

Rupel, Dimitrij 35, 82, 87, 90,
111–113, 125, 154, 168, 169,
172, 176, 224, 228, 229, 265,
389, 413, 426, 442

Rupnik, Anton 100, 442

Rupprecht, Tobias 19, 432

Rus, Andrej 271, 196, 442

S

Sachs, Jeffrey 159, 160–162,
237, 240, 245, 436

Sachsenmaier, Dominic 418

Sarasin, Philipp 29, 442

Sarkisova, Oksana 433

Sartori, Giovanni 14, 20, 152,
222, 229, 442

Saunders, Anna 34, 442

Sayle, A. Timothy 353, 442

Schedler, Andreas 182, 442

Schirmer, Roland 131, 442

- Schmid, Heiko 41, 442
Schmidt, Sönke 321
Schulz, Andreas 423
Sedlaček, Janja 50, 442
Sedmak, Marjan 165, 443
Senjur, Marjan 265, 305
Sever, Jani 270, 271, 292, 297, 443
Severin, Adrian 62
Shepherd, Robin 131, 132, 443
Shore, Marci 36, 443
Silber, Laura 69, 165, 175, 443
Silies, Eva-Maria 34, 417
Silva-Jáuregui, Carlos 435
Slabe, Janja 49, 54, 443
Slivnik, Danilo 160, 443
Slokar, Tonja 242, 443
Smiljanić, Ivan 9
Smole, Jože 77–79, 86, 93, 94, 112, 114, 115, 296, 413
Smrkolj, Ciril 265, 305
Soban, Branko 147, 155, 168, 443
Spaskovska, Ljubica 19, 25, 34–36, 433, 443
Splichal, Slavko 46, 443
Stambolić, Ivan 85
Stan, Lavinia 430, 432
Stanič, Edvard 215
Stanič, Stane 154, 178, 443
Stanojević, Miroslav 237, 287, 443
Stanovnik, Janez 48, 93, 94, 147
Steinmetz, Willibald 313, 443
Stepan, Alfred 21, 432
Stojanov, Veso 114, 122, 140, 141, 152, 166, 169, 190, 411, 443, 444
Stoner, Kathryn 24, 444
Stres, Anton 296
Sundhaussen, Holm 25, 175, 443, 444
Svete, Pavle 192
Svete, Uroš 16, 425
Svetlik, Ivan 120
- Š
- Šaunik, J. Tomaž 343, 444
Šeligo, Rudi 84, 305, 444
Šešerko, Leo 109, 154, 155
Šešok, Dušan 154
Šetinc Pašek, Mojca 216, 218, 223, 248, 411
Šetinc, Mile 142
Šiftar, Drago 193
Šinigoj, Dušan 89, 93
Škerjanec, Janez 161, 163, 444
Školč, Jožef 90, 113, 114, 140, 142, 146, 174, 178, 197, 207, 224, 265, 336
Šlamberger, Vlado 178, 444
Šmidovnik, Janez 120
Šorn, Mojca 9, 17, 419, 420, 423, 431, 440, 448, 453
Šoštarič, Marjeta 237, 241, 242, 444
Štefančič Jr., Marcel 353, 444
Štemberger, Igor 355
Šturm, Lovro 305
Šuklje, Borut 224, 297

Šuštar, Alojzij 45, 47–51, 78,
79, 444

T

Tancig, Peter 154, 224
Taškar, Jana 141, 143, 146, 147,
154, 169, 171, 179, 189, 192,
194, 195, 197, 201–204, 208,
214, 231, 238–244, 254, 265,
274, 280, 292, 307, 334, 335,
338, 345, 346, 350, 357, 426,
444–446
Taufe, Veno 87
Testen, Franc 348
Thaler, Zoran 143, 249, 258
Thaysen, Uwe 130, 446
Ther, Philipp 14, 21, 446, 447
Tilmans, Karin 430
Tomažič, Anton 104
Tomšič, France 112, 230, 389
Tomšič, Mihael 154
Toplak, Ludvik 145, 177, 278,
279
Topler, Vladimir 211
Toš, Niko 147, 149, 171, 180,
413, 429
Tošev, Lačezar 63
Trampuš, Jure 306, 354, 447
Tratnik, Jože 200, 202
Traverso, Enzo 29, 447
Trencsényi, Balázs 19, 23, 24,
29, 416, 434, 447
Třešňák, Petr 59, 412
Troha, Nevenka 419, 440
Trutkowski, Dominik 24, 447

Tuđman, Franjo 25
Tüffers, Bettina 46, 130, 447

U

Ude, Lojze 120
Umek, Andrej 305
Umek, Igor 154, 217
Urbančič, Ivan 87

V

Van der Broek, Hans 125
Van Vree, Frank 426, 430
Vasle, Vinko 114, 169, 174, 178,
203, 204, 209, 213, 215–217,
222, 241, 427, 447, 448
Veber, Václav 447
Vegič, Vinko 354, 424
Velek, Luboš 423
Velišček, Jožica 424
Vencelj, Peter 154
Verdery, Katherine 56, 448
Verginella, Marta 29
Villa, Carlos González 16, 34,
79, 87, 93, 125, 149, 154, 155,
165, 167, 175, 179, 417, 424,
449
Visser, Jelle 445
Vizjak, Andrej 339, 345
Vlaj, Stane 99
Vodička, Karel 18, 425
Vodopivec, Peter 71, 441, 448
Vodušek, Branko 443
Vodušek, Vladimir 55, 166,
224, 231, 243, 255, 257, 259,
260, 261, 264, 265, 271–278,

280, 282–285, 288–290, 317,
415, 437, 439, 448–451
Vogrinec, Barbara 448
Voljč, Božidar 154, 217
Voljč, Marko 177
Von Puttkamer, Joachim 444
Vrhovc, Josip 75
Vukelić, Majda 92, 119, 296,
306, 344, 346–350, 414, 444, 451
Vurnik, Blaž 78, 114, 451

W

Warren, E. Mark 149, 451
Wciślik, Piotr 19, 21, 24, 29, 429
Weigel, Sigrid 34, 452
Wildt, Michael 34, 429
Wirsching, Andreas 14, 15, 59,
93, 210, 310, 423, 452
Woods, L. Susan 69, 452

Y

Young, Craig 43, 432
Yurchak, Alexei 34, 452

Z

Zagožen, Franc 213, 295, 297
Zagožen, Jože 305
Zahrádniček, Tomáš 19, 34, 59,
131, 133, 423, 452
Zajc, Drago 99, 100, 122, 134,
192, 193, 219, 265, 310, 313,
318, 328, 343, 421, 422, 452
Zajc, Marko 9, 54, 78, 101, 114,
115, 178, 199, 221, 452, 453
Zajec, Diana 197, 224, 426, 453

Zajec, Igor Janez 296
Zgaga, Blaž 264, 453
Zingeris, Emanuelis 63
Zlobec, Ciril 44, 45, 50, 117,
147, 206
Zupančič, Jože 145
Zupančič, Meta 203
Zyla, Benjamin 417

Ž

Žagar, Mitja 122, 453
Žakelj, Viktor 115, 122, 224,
231, 413
Žerdin, H. Ali 18, 87, 146, 204,
223, 226, 260, 265, 271, 273,
279, 280, 282, 285, 287, 297,
298, 300, 302–305, 327, 328,
353, 358, 430, 453, 454
Živić, Dražen 440
Žižek, Slavoj 114, 225, 226,
269, 389, 454

O AVTORICI

Dr. Tjaša Konovšek se je Inštitutu za novejšo zgodovino pridružila kot mlada raziskovalka leta 2018. Leta 2022 je uspešno zagovarjala doktorsko disertacijo z naslovom *Slovenska politična tranzicija med letoma 1989 in 2004* (Filozofska fakulteta UL, mentorja dr. Kornelija Ajlec in dr. Jure Gašparič). Njeni raziskovalni interesi zajemajo politično zgodovino, konceptualno zgodovino, politiko spominjanja in zgodovino idej, geografsko povezanih s Slovenijo, širšim srednjeevropskim prostorom in področjem nekdanje Jugoslavije od druge svetovne vojne do sedanjosti.

Knjiga Tjaše Konovšek o politični tranziciji je dragocen prispevek k postopnemu zapolnjevanju te še nezapolnjene zgodovinske obravnave. Avtorica je v knjigi ponudila pregled predvsem političnega dogajanja v obdobju petnajstih let od vzpostavitve večstrankarstva in slovenske suverenosti ter približevanja Slovenije evropskim integracijam. Pravilno izhaja iz teze o gradualističnem pristopu, ki pa se je prav ob koncu časa, ki ga obravnava, spremenil. Slovenija je gradualizem opustila, prevzela podoben model kot nekdanje države t. i. realnega socializma, se politično z njimi izenačila, ekonomsko pa izgubila prednosti, ki jih je imela zaradi samoupravnega socializma in odprtih meja. Ta proces, povezan tudi z vstopanjem v EU, Tjaša Konovšek zelo dobro prikaže in analizira zlasti skozi odločevalski proces predstavniških in političnih organov, skozi pisanje in spreminjanje ustave in zakonov, skozi strankarsko delovanje in koalicije, ki kažejo na izrazito partitokratsko naravo slovenske družbe in razumevanje države kot plena.

dr. Božo Repe

V času, ko zlasti v mednarodnem zgodovinopisju, ki se ukvarja s srednjo in vzhodno Evropo, mejniki, kot so 1989/1990/1991, izgubljajo svoj pomen, strukturne analize pa razkrivajo procese dolgega trajanja, ki se bodisi niso končali bodisi so se začeli s formalnim propadom socialističnih režimov, predstavlja monografija Tjaše Konovšek vstopno točko za razumevanje slovenske politične tranzicije kot polja, v katerem so se determinante, postavljene v času poznega socializma, srečevale z določili evropeizacije in prevladujočega, a skozi vsako vladno koalicijo pod taktirko vladajoče stranke LDS na novo izpogajane načela gradualizma kot načina izogibanja socialno najbolj bolečim platem tranzicije.

dr. Jure Ramšak

**INŠTITUT
ZA NOVEJŠO ZGODOVINO**

Cena: 25,00 EUR

